



**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ**  
**ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΦΛΩΡΙΝΑΣ**  
**ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ**

**Η διαμόρφωση της εκπαιδευτικής πολιτικής  
στην περίοδο της Κατοχής.  
Η περίπτωση του Ανωτάτου Εκπαιδευτικού Συμβουλίου  
(1941-1945)**

**ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ  
ΤΟΥ ΣΤΑΜΑΤΙΟΥ ΧΡΥΣΗ**

ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΠΟΚΤΗΣΗ ΤΟΥ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΥ ΤΙΤΛΟΥ  
Στις «Επιστήμες της Αγωγής: Θεωρητικές, Ερευνητικές και  
Διδακτικές Προσεγγίσεις στην Ιστορία και στην Τοπική Ιστορία»

Επόπτης Καθηγητής: Ι. Μπέτσας

ΦΛΩΡΙΝΑ  
ΜΑΪΟΣ 2020

## Περιεχόμενα

Συνοπτομογραφίες.....	5
Πρόλογος.....	7
Περίληψη.....	8
Abstract.....	9
Εισαγωγή.....	10
1. Το θέμα και η διάρθρωση της εργασίας.....	10
2. Σκοπός και ερευνητικά ερωτήματα.....	15
3. Μεθοδολογία.....	16
Α΄ Μέρος: Θεωρητικό.....	18
1. Ιστορικό πλαίσιο.....	19
1.1. Πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές εξελίξεις ως την Κατοχή.....	19
1.2. Η Ελλάδα στα χρόνια της Κατοχής.....	21
1.2.1. Οι κατοχικές κυβερνήσεις.....	23
1.2.2. Τα παραδοσιακά πολιτικά κόμματα.....	28
1.2.3. Οι κυριότερες αντιστασιακές οργανώσεις.....	30
1.2.4. Ελληνική κοινωνία και μειονότητες.....	35
2. Εκπαιδευτικό πλαίσιο.....	44
2.1. Οι εξελίξεις στην εκπαίδευση ως την Κατοχή.....	44
2.2. Η εκπαίδευση στην κατεχόμενη Ελλάδα (1941-1944).....	48
2.2.1. Στοιχειώδης και Μέση Εκπαίδευση.....	50
2.2.2. Παιδαγωγικές Ακαδημίες.....	61
2.2.3. Πανεπιστημιακή Εκπαίδευση.....	64
2.2.4. Ιδιωτική εκπαίδευση.....	75
2.2.5. Εκπαίδευση ξενόφωνων και μειονοτικών πληθυσμών.....	82
2.2.6. Διοίκηση και έλεγχος της εκπαίδευσης.....	97
2.3. Η εκπαίδευση στην «Ελεύθερη Ελλάδα», 1943-44.....	108
2.3.1. Το «Σχέδιο μιας Λαϊκής Παιδείας».....	109
2.3.2. Το εκπαιδευτικό πρόγραμμα της ΠΕΕΑ.....	111
2.3.3. Τα Παιδαγωγικά Φροντιστήρια.....	112
2.3.4. Οι Γεωργικές Σχολές.....	115
2.3.5. Τα διδασκαλικά συνέδρια.....	117
2.3.6. Τα αναγνωστικά του Δημοτικού.....	119
Β΄ Μέρος: Ερευνητικό.....	121
1. Το κεντρικό επιτελικό όργανο σχεδιασμού της εκπ/κής πολιτικής.....	122
1.1. Η προϊστορία.....	122

1.2. Το Ανώτατο Συμβούλιο Εκπαίδευσης .....	122
1.2.1. Η σύσταση του ΑΣΕ .....	122
1.2.2. Τα έργα του ΑΣΕ .....	123
1.2.3. Τα μέλη του ΑΣΕ .....	126
1.2.4. Οι συνεδριάσεις του ΑΣΕ.....	135
1.3. Το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο.....	135
1.3.1. Η σύσταση του ΕΣ.....	135
1.3.2. Τα έργα του ΕΣ .....	136
1.3.3. Τα μέλη του ΕΣ.....	141
1.3.4. Οι συνεδριάσεις του ΕΣ .....	144
1.4. Το Κεντρικό Διοικητικό και Γνωμοδοτικό Συμβούλιο Εκπαίδευσης .....	145
1.4.1. Η σύσταση του ΚΔΓΣΕ.....	145
1.4.2. Τα έργα του ΚΔΓΣΕ .....	147
1.4.3. Τα μέλη του ΚΔΓΣΕ.....	147
1.4.4. Οι συνεδριάσεις του ΚΔΓΣΕ .....	150
1.5. Θέματα συνεδριάσεων.....	150
2. Η εκπαίδευση μέσα από τις εκθέσεις των επιθεωρητών, των γενικών επιθεωρητών και των μελών του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου.....	153
2.1. Γενική έκθεση του ΑΣΕ για το σχολικό έτος 1939-1940 .....	154
2.1.1. Στοιχειώδης Εκπαίδευση.....	154
2.1.2. Μέση Εκπαίδευση .....	163
2.1.3. Ανακεφαλαίωση.....	170
2.2. Εκθέσεις και γενικές εκθέσεις επιθεωρητών και γενικών επιθεωρητών στα χρόνια της Κατοχής .....	171
2.2.1. Σχολικό έτος 1940-1941.....	172
2.2.2. Σχολικό έτος 1941-1942.....	174
2.2.3. Σχολικό έτος 1942-1943.....	175
2.2.4. Σχολικό έτος 1943-1944.....	180
2.3. Σύνοψη-Συμπεράσματα .....	187
3. Θέματα διοικητικής φύσης.....	190
3.1. Διάρθρωση εκπαίδευσης.....	190
3.1.1. Στοιχειώδης Εκπαίδευση.....	190
3.1.2. Μέση Εκπαίδευση .....	192
3.2. Διοίκηση και εποπτεία εκπαίδευσης.....	196
3.2.1. Γνώμες μελών του Συμβουλίου .....	200
3.2.2. Σύνοψη-Συμπεράσματα .....	203

4. Το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο και τα βιβλία.....	204
4.1. Έγκριση νέων διδακτικών βιβλίων.....	204
4.1.1. Σχέδια προκηρύξεων συγγραφής διδακτικών βιβλίων .....	204
4.1.2. Παράταση προθεσμίας .....	206
4.1.3. Επιτροπές κρίσης.....	207
4.1.4. Κρίσεις βιβλίων .....	208
4.2. Παράταση ισχύος βιβλίων.....	209
4.3. Ανατύπωση και τροποποίηση εγκεκριμένων σχολικών βιβλίων .....	210
4.4. Αναθεώρηση βράβευσης .....	210
4.5. Σύσταση βιβλίων, εφημερίδων, περιοδικών, κ.α. ....	211
4.6. Κρίσεις - παράπονα για τη διαδικασία αξιολόγησης των βιβλίων .....	212
4.7. Παρέμβαση ή παρατυπία (;) .....	212
4.8. Σύνοψη-Συμπεράσματα .....	213
5. Αναλυτικά και Ωρολόγια Προγράμματα .....	214
5.1. Σχολικό έτος 1940-1941.....	214
5.2. Σχολικό έτος 1941-1942: διδασκαλία της ιταλ. και της γερμ. γλώσσας .....	217
5.3. Σχολικό έτος 1943-1944: προγράμματα Ζ΄ και Η΄ τάξης γυμνασίων ν.τ. ....	220
5.4. Προγράμματα άλλων σχολείων .....	222
5.5. Σύνοψη-Συμπεράσματα .....	223
6. Παιδαγωγικές Ακαδημίες .....	224
6.1. Η λειτουργία των Π.Α. και τα προβλήματά τους.....	224
6.2. Μεταβολές .....	228
6.3. Εκθέσεις διευθυντών .....	230
6.4. Σύνοψη-Συμπεράσματα .....	231
7. Ιδιωτική εκπαίδευση.....	233
7.1. Άδεια ίδρυσης και λειτουργίας.....	233
7.2. Άρση άδειας .....	236
7.3. Μεταβίβαση άδειας .....	238
7.4. Μεταφορά έδρας.....	241
7.5. Προσθήκη τάξης .....	243
7.6. Αναγνώριση ισοτιμίας τίτλων .....	246
7.7. Θέματα ιδιωτικών εκπαιδευτικών λειτουργιών .....	248
7.8. Συμπεράσματα .....	249
8. Μειονοτική εκπαίδευση .....	252
8.1. Θέματα διοικητικής φύσεως .....	252
8.2. Εκθέσεις – αναφορές του Γεν. Επιθεωρητή ξένων και μειονοτικών σχολείων ...	254

8.3. Εκπαίδευση Ισραηλιτών .....	257
8.4. Εκπαίδευση Μουσουλμάνων .....	258
8.5. Εκπαίδευση Τσάμηδων .....	259
8.6. Εκπαίδευση Βλάχων .....	260
8.7. Εκπαίδευση Σλαβόφωνων .....	262
8.8. Σύνοψη-Συμπεράσματα .....	265
9. Πειθαρχικά παραπτώματα – Ποινές .....	267
9.1. Το νομοθετικό πλαίσιο .....	267
9.2. Είδη ποινών .....	268
9.3. Αιτίες επιβολής ποινών .....	272
9.4. Εκδίκαση ενστάσεων .....	275
9.5. Ποινές και «ευδόκιμος υπηρεσία» .....	276
9.6. Ιδιαίτερες περιπτώσεις .....	277
9.7. Συμπεράσματα .....	280
Διαπιστώσεις – Συζήτηση .....	282
1. Στοιχειώδης και Μέση Εκπαίδευση. Λειτουργία - Διάρθρωση - Μεταβολές .....	283
2. Διοίκηση και εποπτεία της εκπαίδευσης .....	285
3. Αναλυτικά και Ωρολόγια Προγράμματα .....	287
4. Το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο και τα βιβλία .....	288
5. Παιδαγωγικές Ακαδημίες .....	289
6. Ιδιωτική εκπαίδευση .....	290
7. Μειονοτική εκπαίδευση .....	291
8. Πειθαρχικό δίκαιο. Παραπτώματα και ποινές .....	294
9. Το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο .....	295
Επίλογος .....	300
Βιβλιογραφία .....	301
Τύπος .....	307
α. Εφημερίδες .....	307
β. Περιοδικά .....	307
Νόμοι – Διατάγματα .....	308
Αρχειακές πηγές .....	313
Παράρτημα .....	314
1. Διαγράμματα .....	314
2. Πίνακες .....	316

## Συντομογραφίες

ΑΕΣ: Ανώτατο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο

ΑΕΣΜΕ: Ανώτερο Εποπτικό Συμβούλιο Μέσης Εκπαιδύσεως

ΑΕΣΣΕ: Ανώτερο Εποπτικό Συμβούλιο Στοιχειώδους Εκπαιδύσεως

ΑΚΕ: Αγροτικό Κόμμα Ελλάδας

Α.Ν.: Αναγκαστικός Νόμος

Α.Π.: Αναλυτικό Πρόγραμμα

ΑΠΘ: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

ΑΣΕ: Ανώτατο Συμβούλιο Εκπαιδύσεως

Β.Δ.: Βασιλικό Διάταγμα

ΓΔΚ: Γενική Διοίκηση Κρήτης

Δ.: Διάταγμα

Δ.Σ.: Διοικητικό Συμβούλιο

Ε.Α.: Εθνική Αλληλεγγύη

ΕΑΜ: Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο

ΕΑΣΑ: Εθνική Ακαδημία Σωματικής Αγωγής

ΕΔΕΣ: Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος

ΕΕΑΜ: Εθνικό Εργατικό Απελευθερωτικό Μέτωπο

ΕΚΚΑ: Εθνική και Κοινωνική Απελευθέρωση

ΕΛΑΣ: Ελληνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός

ΕΛΔ: Ένωση Λαϊκής Δημοκρατίας

ΕΟΕΑ: Εθνικές Ομάδες Ελλήνων Ανταρτών

ΕΠΟΝ: Ενιαία Πανελλαδική Οργάνωση Νέων

ΕΣ: Εκπαιδευτικό Συμβούλιο

ΕΣΙΕ: Εποπτικό Συμβούλιο Ιδιωτικών Εκπαιδευτηρίων

ΕΣΜΕ: Εποπτικό Συμβούλιο Μέσης Εκπαιδύσεως

ΕΣΣΕ: Εποπτικό Συμβούλιο Στοιχειώδους Εκπαιδύσεως

ΙΕΠ: Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΙΚΘ: Ισραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης

Κ.Δ.: Κανονιστικό Διάταγμα

ΚΔΓΣΕ: Κεντρικό Διοικητικό και Γνωμοδοτικό Συμβούλιο Εκπαιδύσεως

ΚΕΣΜΕ: Κεντρικό Εποπτικό Συμβούλιο Μέσης Εκπαιδύσεως

ΚΕΣΣΕ: Κεντρικό Εποπτικό Συμβούλιο Στοιχειώδους Εκπαιδύσεως

ΚΙΣ: Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο

ΚΚΕ: Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας  
ΚΤΕ: Κοινωνία των Εθνών  
Μ.Ε.: Μέση Εκπαίδευση  
Ν.: Νόμος  
Ν.Δ.: Νομοθετικό Διάταγμα  
ν.τ.: νέου τύπου (γυμνάσια)  
ΟΕΣΒ: Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων  
Π.Α.: Παιδαγωγική Ακαδημία  
π.τ.: παλαιού τύπου (γυμνάσια)  
ΠΑΟ: Πανελλήνια Απελευθερωτική Οργάνωση  
ΠΕΕΑ: Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης  
ΠΣΠΑ: Πειραματικό Σχολείο Πανεπιστημίου Αθηνών  
ΠΣΠΘ: Πειραματικό Σχολείο Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης  
Σ.Ε.: Στοιχειώδης Εκπαίδευση  
ΣΚΕ: Σοσιαλιστικό Κόμμα Ελλάδας  
ΣΝΟΦ: Σλαβομακεδονικό Λαϊκό Απελευθερωτικό Μέτωπο  
ΣτΕ: Συμβούλιο της Επικρατείας  
ΦΕΚ: Φύλλο Εφημερίδας της Κυβερνήσεως

## Πρόλογος

Η εκπόνηση μιας διπλωματικής εργασίας είναι, κατά την άποψη πολλών, μια αναμέτρηση του συγγραφέα με τον εαυτό του, μια πορεία μοναχική προς την εκπλήρωση προσωπικών στόχων και προς την αριστοτελική «ηδονή» που συνοδεύει την κατάκτησή τους. Δεν είναι όμως μόνο αυτό· είναι παράλληλα μια πορεία με στιγμές αγωνίας, προβληματισμού, στοχασμού και αναστοχασμού, τις οποίες ο καθένας μοιράζεται με τους δικούς του ανθρώπους, αυτούς που είναι δίπλα του και συντελούν με τον τρόπο τους στην ολοκλήρωσή της. Για τις στιγμές που μοιραστήκαμε σ' αυτό το ταξίδι νιώθω την ανάγκη να τους ευχαριστήσω.

Αρχικά, ευχαριστώ τον επόπτη μου, καθηγητή κ. Ιωάννη Μπέτσα, για την καθοριστική συμβολή στην ολοκλήρωση της παρούσας εργασίας, την ιώβεια υπομονή που έδειξε και τον χρόνο που αφιέρωσε για τη στενή παρακολούθηση της πορείας μου. Ευχαριστώ ακόμη τους καθηγητές μου, κ. Δημήτρη Μαυροσκούφη, Κοσμήτορα της Φιλοσοφικής Σχολής του ΑΠΘ, και την κ. Σοφία Ηλιάδου-Τάχου, επιστημονική υπεύθυνο του μεταπτυχιακού, για τις υπέροχες συζητήσεις μας κατά τη διάρκεια του προγράμματος και κυρίως γιατί σ' αυτούς οφείλεται εν πολλοίς η στροφή μου στην Ιστορία της Εκπαίδευσης.

Δεν ξεχνώ ακόμη τους στενούς μου φίλους που στάθηκαν δίπλα μου με τις προτροπές και τις συμβουλές τους και κυρίως την Έλλη, με την οποία μοιραστήκαμε από την πρώτη ως την τελευταία στιγμή την «περιπέτεια» του μεταπτυχιακού, και τον Κώστα, που μου άνοιξε τον δρόμο με το παράδειγμά του και με βοήθησε στην ολοκλήρωση της προσπάθειάς μου με τις παρατηρήσεις και τα σχόλιά του.

Τέλος, μαζί με τις ευχαριστίες μου, αφιερώνω την παρούσα εργασία στην οικογένειά μου: στους γονείς μου, για το άγρυπνο βλέμμα που με συντρόφευε στα ατέλειωτα ξενύχτια της συγγραφής, στη Σταυρούλα, για τη μεγάλη κατανόηση και την ψυχική συμπαράσταση -μαζί με τη συγγνώμη για την «απουσία» μου από το πλευρό της σε στιγμές που με χρειάστηκε, στον Γιώργο και τον Βασίλη, γιατί ήταν η έμπνευσή μου!

Σταμάτης Χρυσής



## Περίληψη

Αντικείμενο της παρούσας μελέτης, που εντάσσεται στο πλαίσιο της ιστορίας της εκπαίδευσης, είναι η εκπαιδευτική πολιτική του ελληνικού κράτους κατά τη διάρκεια της Κατοχής. Ειδικότερα, η συγκεκριμένη έρευνα προσεγγίζει το θέμα από μια συγκεκριμένη οπτική γωνία, αυτή του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, και εστιάζει στην αποτύπωση και την ερμηνεία της κατάστασης μέσα από το ψηφιοποιημένο αρχείο που περιλαμβάνει τα πρακτικά των συνεδριάσεων του οργάνου που είχε την ευθύνη χάραξης αυτής της πολιτικής καθώς και της διοίκησης και εποπτείας της εκπαίδευσης. Επιχειρείται η κατανόηση των ενεργειών που έγιναν και αναδεικνύονται παράμετροι που σχετίζονται αρχικά με τις μεταβολές που επήλθαν σε επίπεδο δομών της εκπαίδευσης και με τις επιπτώσεις στη λειτουργία των σχολείων στοιχειώδους και μέσης εκπαίδευσης και των Παιδαγωγικών Ακαδημιών. Παρουσιάζονται ακόμη τα μέτρα που πάρθηκαν ως προς τα αναλυτικά και τα ωρολόγια προγράμματα και οι ενέργειες οι σχετικές με τη διαδικασία συγγραφής, έγκρισης και κυκλοφορίας των βιβλίων. Ιδιαίτερα προβάλλονται στη συνέχεια πτυχές της λειτουργίας της ιδιωτικής εκπαίδευσης και επιχειρείται να ερμηνευθεί η αύξηση της ζήτησης στον χώρο αυτό, ενώ παράλληλα φωτίζονται οι πρακτικές που υιοθετήθηκαν στην εκπαίδευση των ξενόφωνων και των μειονοτικών ομάδων, ιδιαίτερα αυτών που δέχονταν πιέσεις από τις προπαγάνδες γειτονικών κρατών. Μια ξεχωριστή ενότητα αφιερώνεται στη λειτουργία του Συμβουλίου ως πειθαρχικού οργάνου που κλήθηκε να αντιμετωπίσει σωρεία παραβάσεων που εκκινούνταν από τις δύσκολες συνθήκες της περιόδου και τις απαγορευτικές διατάξεις που είχαν επιβάλει οι δυνάμεις Κατοχής. Τέλος, αναδεικνύεται ο ρόλος του Συμβουλίου και καταγράφονται οι απόψεις των μελών του σε ιδεολογικό και παιδαγωγικό επίπεδο.

Λέξεις κλειδιά: εκπαίδευση, σχολείο, Παιδαγωγικές Ακαδημίες, Κατοχή, Εκπαιδευτικό Συμβούλιο.

## Abstract

The subject of this study, which is a part of the discipline of history of education, is the educational policy of the Greek state during the Occupation period. In particular, this research approaches the issue from a specific perspective, that of the Board of Education, and focuses on reflecting and interpreting the situation by means of the digitized file that includes the minutes of the meetings of the body that was responsible for formulating this policy as well as for the administration and supervision of education. An attempt is made to understand the actions taken and highlight parameters that are initially related to the changes that occurred at the level of education structures and to the impact on the operation of primary and secondary schools and the Pedagogical Academies. The measures taken in terms of curricula and timetables are also presented along with the actions related to the process of writing, approving and circulating school textbooks. Aspects of the operation of private education are particularly highlighted and attempts are made the growing demand in this area to be explained, while illuminating the practices adopted in the education of foreign speaking and minority groups, especially those under pressure from the propaganda of neighbouring countries. A separate unit is devoted to the functioning of the Council as a disciplinary body, which was called upon to deal with a number of violations resulting from the difficult conditions of the period and the prohibitive provisions imposed by the Occupation Forces. Finally, the role of the Council is given prominence while the views of its members in terms of ideology and pedagogy are also recorded.

Keywords: education, school, Pedagogical Academies, Occupation period, Board of Education.

## Εισαγωγή

### 1. Το θέμα και η διάρθρωση της εργασίας

Η παρούσα εργασία συντάχθηκε στο πλαίσιο του προγράμματος μεταπτυχιακών σπουδών «Επιστήμες της Αγωγής: Θεωρητικές, ερευνητικές και διδακτικές προσεγγίσεις στην Ιστορία και στην Τοπική Ιστορία», του τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας.

Ο τίτλος της, «Η διαμόρφωση της εκπαιδευτικής πολιτικής στην περίοδο της Κατοχής. Η περίπτωση του Ανωτάτου Εκπαιδευτικού Συμβουλίου (1941-1945)», είναι απόλυτα συνυφασμένος με τον τίτλο του προγράμματος, καθώς η εργασία αποτελεί μια ερευνητική προσέγγιση της ιστορίας της εκπαίδευσης κατά την παραπάνω περίοδο. Αντικείμενό της αποτελεί η διερεύνηση της εκπαιδευτικής πολιτικής του ελληνικού κράτους κατά τη συγκεκριμένη εξαιρετικά δύσκολη εποχή για τη χώρα μας.

Το ενδιαφέρον μας για την ιστορία της εκπαίδευσης ήταν δεδομένο εκ των προτέρων και ο προβληματισμός αφορούσε το επίπεδο εστίασης της έρευνας, αν αυτό θα ήταν το τοπικό ή το εθνικό. Η πρόταση του καθηγητή στο παραπάνω πρόγραμμα μεταπτυχιακών σπουδών και επόπτη της παρούσας εργασίας, κ. Ι. Μπέτσα, για την μελέτη της εκπαιδευτικής πολιτικής κατά την περίοδο της Κατοχής ήρθε την κατάλληλη στιγμή. Το γεγονός ότι η συγκεκριμένη περίοδος ελάχιστα έχει διερευνηθεί από εκπαιδευτικής απόψεως έκανε το εγχείρημα να φαντάζει ελκυστικό. Μάλιστα, η εστίαση σ' ένα αρχείο που ως εκείνη τη στιγμή δεν είχε αποτελέσει αντικείμενο έρευνας καμιάς άλλης εργασίας αποτελούσε πρόσθετο κίνητρο. Τέλος, η πρόθεση της συνοδοιπόρου στο συγκεκριμένο πρόγραμμα, κ. Ε. Σαρηγιαννίδου, να ασχοληθεί με το ίδιο αρχείο στην μεταξική περίοδο είχε συμβολή στην τελική επιλογή, καθώς εκτός των άλλων με την ολοκλήρωση των δύο εργασιών θα ήταν δυνατή στο μέλλον η σύγκριση δύο περιόδων με κοινό άξονα το αρχείο με τα πρακτικά των συνεδριάσεων του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου (στο εξής ΕΣ).

Το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο, είτε το συναντάμε μ' αυτή την ονομασία είτε ως Ανώτατο Συμβούλιο Εκπαιδύσεως είτε ως Κεντρικό Διοικητικό και Γνωμοδοτικό Συμβούλιο Εκπαιδύσεως (στο εξής ΑΣΕ και ΚΔΓΣΕ αντίστοιχα), ήταν το ανώτατο επιτελικό όργανο που είχε την ευθύνη του σχεδιασμού της εκπαιδευτικής πολιτικής και της διοίκησης και εποπτείας της εκπαίδευσης στη χώρα μας. Επομένως η μελέτη των πρακτικών των συνεδριάσεών του μπορεί να φωτίσει κάθε πτυχή του θέματος της εργασίας μας, για μια περίοδο που στη συνείδηση των περισσότερων δεν μπορούσε να

υπάρξει καμιά εκπαιδευτική δραστηριότητα. Αυτό ήταν ένα ακόμη κίνητρο για να ξεκινήσουμε την περιδιάβασή μας στα μονοπάτια των σκέψεων και των δράσεων του Συμβουλίου.

Βέβαια, το εγχείρημα αυτό παρουσίασε διάφορες δυσκολίες. Η πρώτη δυσκολία αφορούσε το μέγεθος του αρχείου, που ήταν αρκετά μεγάλο και απαιτούσε εργασία ατελείωτων ωρών για την τιθάσευση του υλικού. Εκτός από τον όγκο του, η μεγάλη ποικιλία των θεμάτων που απασχολούσαν το Συμβούλιο σε κάθε συνεδρίασή του δυσκόλευε, μα συνάμα γοήτευε με τις κατευθύνσεις που θα μπορούσε να πάρει η έρευνα. Έτσι κρίθηκε αναγκαίο να περιοριστεί αυτή σε συγκεκριμένους άξονες, δίνοντας μια πρώτη εικόνα για την εκπαίδευση της εποχής και ανοίγοντας παράλληλα το δρόμο για ειδικότερες εργασίες επί συγκεκριμένων θεμάτων στο μέλλον.

Παράλληλα, το μεγάλο εύρος θεμάτων καθιστούσε αδύνατη -στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας- τη διασταύρωση και την κριτική επεξεργασία όλων των δεδομένων μέσα από την αναζήτηση άλλων πηγών, κάτι που μπορεί επίσης να γίνει σε μελλοντικές επιμέρους μελέτες.

Τελευταίο και όχι λιγότερο σημαντικό πρόβλημα ήταν το περιορισμένο διαθέσιμο υλικό σε βιβλιογραφικό επίπεδο. Είναι αλήθεια, βέβαια, ότι για την περίοδο της Κατοχής έχουν χυθεί τόνοι μελάνης, γεγονός που μας βοήθησε ιδιαίτερα στον σαφέστερο προσδιορισμό του ιστορικού και κοινωνικού πλαισίου, ωστόσο αυτή προσεγγίζεται κυρίως από τη σκοπιά των πολιτικών γεγονότων και της δράσης της Εθνικής Αντίστασης και τις τελευταίες δεκαετίες σε σχέση με τις αντιφάσεις της περιόδου και την καθημερινότητα των ανθρώπων. Από την άλλη, στο επίπεδο της εκπαιδευτικής πολιτικής έχουν εντυπώσει ορισμένοι πανεπιστημιακοί δάσκαλοι και ιστορικοί ερευνητές, ωστόσο η προσέγγισή τους είναι πιο γενική ή αφορά άλλες ιστορικές περιόδους, όπως για παράδειγμα την περίοδο της γλωσσοεκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1917-1920, ή μεμονωμένους άξονες, όπως την εκπαίδευση των ξενόφωνων πληθυσμών. Έτσι μελέτες με αναφορές στην περίοδο που μας απασχολεί, όπως του Αλέξη Δημαρά, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε (Τεκμήρια ιστορίας)*, τόμος Β', Βιβλιοπωλείον της «Εστίας» Ι. Δ. Κολλάρου & Σιας Α.Ε, Αθήνα 1998, και *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης. Το «ανακοπτόμενο άλμα». Τάσεις και αντιστάσεις στην ελληνική εκπαίδευση 1833-2000*, Εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα 2013, του Σπύρου Ευαγγελόπουλου, *Οι Παιδαγωγικές Ακαδημίες*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998, και *Ελληνική Εκπαίδευση, τόμος Β' 20ός Αιώνας*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998, του Στέφανου Φύλου, *Το χρονικό ενός θεσμού. Η διοίκηση και η εποπτεία*

της εκπαίδευσης κατά την τελευταία 150/ετία 1832 – 1982, Εκδόσεις «Βιβλία για όλους», Αθήνα 1984 και του Κωνσταντίνου Καλαντζή, *Η παιδεία εν Ελλάδι 1935-1951*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2002, αποτέλεσαν τις βασικές πηγές αναφοράς για το πρώτο μέρος της παρούσας εργασίας και οι επισημάνσεις τους μας ώθησαν στη διεξοδική έρευνα του αρχείου. Προς την ίδια κατεύθυνση λειτούργησαν και μια σειρά διδακτορικών διατριβών και μεταπτυχιακών εργασιών λιγότερο ή περισσότερων σχετικών με την περίοδο, οι οποίες φωτίζουν ορισμένες πτυχές και δεν μπορούν να δώσουν μια καλύτερη εικόνα για τη λειτουργία του συνόλου των δομών της εκπαίδευσης.

Εκτός από τα παραπάνω, μελετήθηκαν μια σειρά άρθρων σχετικών με την εποχή, δημοσιευμένων είτε σε εφημερίδες είτε σε περιοδικά, όπως και άρθρα σύγχρονα δημοσιευμένα στο διαδίκτυο ή σε επιστημονικά περιοδικά και δημοσιεύσεις πρακτικών από συνέδρια με θέματα εκπαιδευτικής πολιτικής και ιστορίας της εκπαίδευσης. Τέλος, πολύτιμη πηγή άντλησης δεδομένων και διασταύρωσης των πληροφοριών που προέκυπταν από το αρχείο ήταν η Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, απ' όπου αντλήσαμε το σχετικό νομοθετικό έργο της περιόδου.

Το κύριο αντικείμενο της έρευνας, βέβαια, ήταν το ίδιο το αρχείο με τα πρακτικά των συνεδριάσεων του ανώτατου οργάνου σχεδιασμού και εκτέλεσης της εκπαιδευτικής πολιτικής, και σ' αυτό βρίσκεται και η πρωτοτυπία της παρούσας έρευνας.<sup>1</sup> Για πρώτη φορά μελετήθηκε συνολικά το συγκεκριμένο υλικό για την περίοδο της Κατοχής και δόθηκε η δυνατότητα μέσα από πρωτογενές υλικό να έρθουν στην επιφάνεια στοιχεία που φωτίζουν την πολιτική που ακολουθήθηκε. Σε αρκετές από τις συνεδριάσεις του οργάνου, όπως ήταν φυσικό, η θεματολογία ήταν δεδομένη και συνήθης, καθώς η φράση «έλαβε γνώσιν» συναντάται επανειλημμένως δηλώνοντας ότι το Συμβούλιο ενημερωνόταν απλά για ενέργειες του Υπουργείου σχετικές με τους τομείς ευθύνης του. Ωστόσο σε πλήθος άλλων περιπτώσεων, πέρα από τις αποφάσεις που λαμβάνονταν, ξεδιπλώνεται το σκεπτικό με το οποίο το Συμβούλιο έφτανε σ' αυτές και αποκαλύπτεται η δράση του, η οποία υπήρξε συνισταμένη πολλών παραγόντων, όπως των απόψεων που χαρακτήριζαν τα μέλη του, των επεμβάσεων των δυνάμεων Κατοχής και των κατοχικών κυβερνήσεων, των ιδιαίτερων συνθηκών της περιόδου και

---

<sup>1</sup> Το αρχείο είναι ψηφιοποιημένο και μπορεί κανείς να το αναζητήσει στην ιστοσελίδα του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής, Ιστορική Συλλογή Σχολικών Εγχειριδίων, Συλλογή, Πρακτικά. Προσβάσιμο στο: <http://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/minutes/index.html> [Ανακτήθηκε: 30-5-2018]

των συμφερόντων του εκπαιδευτικού κλάδου, που πάλευε να σταθεί στο ύψος των περιστάσεων.

Πέρα από τα παραπάνω, το αρχείο μάς δίνει τη δυνατότητα να διαπιστώσουμε ότι σε μια ιδιαίτερα κρίσιμη περίοδο για τη χώρα μας και με τις ιδιαίτερα αντίξοες συνθήκες πολέμου και Κατοχής, κατά την οποία τα σχολεία υπολειπούν, το Συμβούλιο παρήγε σχέδια νόμων και κανονιστικών διαταγμάτων, εξέδιδε οδηγίες προς τους εκπαιδευτικούς με συγκεκριμένη στόχευση, αναπροσάρμοζε αναλυτικά και ωρολόγια προγράμματα και προσπαθούσε γενικά να ανταποκριθεί στον ρόλο του, όπως και σε ομαλές περιόδους. Μάλιστα, αξιοποιώντας ένα πολύ καλά οργανωμένο δίκτυο συγκέντρωσης πληροφοριών, που είχε στηθεί κατά την προγενέστερη περίοδο της δικτατορίας Μεταξά και στο οποίο μετείχαν επιθεωρητές, γενικοί επιθεωρητές και εποπτικά συμβούλια, είχε τον απόλυτο έλεγχο σε κάθε δομή της στοιχειώδους και της μέσης εκπαίδευσης. Έτσι, φωτίζεται συνολικά η πολιτική του όχι μόνο στο χώρο της δημόσιας εκπαίδευσης και της ιδιωτικής αλλά και αυτής των ξενόφωνων πληθυσμών, μέσω της οποίας επιχείρησε αυτό να αντιμετωπίσει τους κραδασμούς που προκαλούνταν από τις ξένες προπαγάνδες. Κι αυτά μέσα από τον αυθεντικό λόγο των μελών ενός οργάνου χωρίς την έγκριση του οποίου, σύμφωνα με τον Α.Ν. 767/1937, κανένα διάταγμα και κανένα νομοσχέδιο δεν κυρωνόταν. Ακόμη κι όταν επήλθε η αλλαγή από ΑΣΕ σε ΕΣ, από τα τέλη του 1942 και εξής, κάτι από την αίγλη του παρελθόντος διατηρήθηκε, καθώς: «... γνωματεύει επί των κατά την κρίσιν του Υπουργού διαβιβαζομένων αυτώ προς επεξεργασίαν νομοσχεδίων και κανονιστικών Διαταγμάτων.»<sup>2</sup>

Η εργασία εκτός του εισαγωγικού περιλαμβάνει δύο ακόμη μέρη. Στο πρώτο από αυτά επιχειρείται αρχικά η σύνθεση του ιστορικού και κοινωνικού πλαισίου της εποχής. Παρουσιάζονται στοιχεία σχετικά με το ρόλο των κατοχικών κυβερνήσεων, των παραδοσιακών πολιτικών κομμάτων και των κυριότερων αντιστασιακών οργανώσεων, ενώ επιχειρείται και η σκιαγράφηση της στάσης της ελληνικής κοινωνίας απέναντι στις μειονότητες που διαβιούσαν στα εδάφη του ελληνικού κράτους.

Ακολουθεί -μετά από σύντομη αναφορά στις εξελίξεις στην εκπαίδευση ως την Κατοχή- η παρουσίαση του εκπαιδευτικού πλαισίου της περιόδου, όπως αυτό διαμορφώθηκε σε επίπεδο στοιχειώδους και μέσης εκπαίδευσης, τόσο δημόσιας όσο και ιδιωτικής. Την ενότητα αυτή συμπληρώνουν αφ' ενός στοιχεία για τη λειτουργία

---

<sup>2</sup> Κ.Δ./6 Αυγούστου 1943, ό.π., άρθρο 1.

των Παιδαγωγικών Ακαδημιών (στο εξής Π.Α.) και των Πανεπιστημιακών Σχολών, όπως και για τη διοίκηση και τον έλεγχο της εκπαίδευσης, και αφ' ετέρου όσα η βιβλιογραφική ανασκόπηση απέδωσε για την εκπαίδευση των ξενόφωνων και των μειονοτικών πληθυσμών.

Η τελευταία ενότητα αυτού του μέρους αποτελεί μια αδρομερή παρουσίαση της εκπαίδευσης στην «Ελεύθερη Ελλάδα», όπως προέκυψε μέσα από τη μελέτη του «Σχεδίου μιας λαϊκής παιδείας» και του προγράμματος της Πολιτικής Επιτροπής Εθνικής Απελευθέρωσης (στο εξής ΠΕΕΑ), της λειτουργίας των παιδαγωγικών φροντιστηρίων και των αναγνωστικών που γράφτηκαν κατά τη λειτουργία τους, των γεωργικών σχολών και των διδασκαλικών συνεδρίων που έλαβαν χώρα κατά την περίοδο 1943-1944.

Στο δεύτερο μέρος της εργασίας, το ερευνητικό, περιλαμβάνονται τα στοιχεία που προέκυψαν από την έρευνα στο ψηφιοποιημένο αρχείο με τα πρακτικά των συνεδριάσεων του Συμβουλίου. Παρουσιάζεται αρχικά το ανώτατο όργανο που εξετάζουμε, μέσα από την προϊστορία του, τη δομή, τα έργα του καθώς και τις ιδεολογικές και παιδαγωγικές αρχές των μελών του. Δίνονται ακόμη αναλυτικά οι τρεις μορφές με τις οποίες λειτούργησε και οι αλλαγές που συνέβησαν στις αρμοδιότητές του κατά την περίοδο που εξετάζουμε, το πρόγραμμα των συνεδριάσεών του και - ακροθιγώς- η ποικιλία των θεμάτων που το απασχολούσαν σ' αυτές.

Η δεύτερη ενότητα περιλαμβάνει την παρουσίαση της εικόνας της εκπαίδευσης μέσα από τις εκθέσεις και τις αναφορές των επιθεωρητών και των γενικών επιθεωρητών καθώς και τη μοναδική έκθεση των μελών του ΑΣΕ. Παρουσιάζονται αναλυτικά όσα στοιχεία προέκυψαν κατά σχολικό έτος για τους μαθητές, τους εκπαιδευτικούς, τα συμβούλια, τα διδακτήρια, τα συσσίτια και την κοινωνική πρόνοια.

Ακολουθούν τα θέματα διοικητικής φύσης που αφορούν τη λειτουργία των δημοτικών, των γυμνασίων και των αστικών σχολείων, ενώ δε λείπουν και οι μεταβολές που συνέβησαν σ' αυτά και στη διοίκηση και την εποπτεία της εκπαίδευσης.

Οι επόμενες δύο ενότητες είναι αφιερωμένες στην πολιτική που ακολούθησε το Συμβούλιο σε σχέση με τα διδακτικά εγχειρίδια και τα σχολικά βοηθήματα, όπως και σε σχέση με τα αναλυτικά και τα ωρολόγια προγράμματα.

Η έκτη ενότητα που ακολουθεί σχετίζεται με τη λειτουργία των Παιδαγωγικών Ακαδημιών και τα προβλήματα που αυτή παρουσίασε, ενώ η έβδομη και η όγδοη αφορούν την ιδιωτική και τη μειονοτική εκπαίδευση αντίστοιχα.

Σημαντικό υλικό προέκυψε και για τη δικαιοδοσία των εποπτικών συμβουλίων και ιδιαίτερα του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου ως πειθαρχικών οργάνων, το οποίο παρουσιάζεται σε ξεχωριστή ενότητα.

Τέλος, η εργασία ολοκληρώνεται με την παρουσίαση των διαπιστώσεων για τη συνολική λειτουργία της εκπαίδευσης στην εξεταζόμενη περίοδο και την αποτίμηση του έργου του Συμβουλίου.

## **2. Σκοπός και ερευνητικά ερωτήματα**

Σκοπός της παρούσας έρευνας είναι η διερεύνηση της κατάστασης στην οποία βρέθηκε η εκπαίδευση κατά τη διάρκεια της Κατοχής. Ειδικότερα, είναι μια προσπάθεια ανασύνθεσης της εικόνας της μέσα από τη λειτουργία του ανώτατου επιτελικού οργάνου της, του Συμβουλίου της Εκπαίδευσης, που είχε την ευθύνη όχι μόνο της χάραξης της εκπαιδευτικής πολιτικής αλλά και της διοίκησης και του ελέγχου όλων των δομών εκπαίδευσης.

Για την επίτευξη του σκοπού αυτού διερευνήθηκαν τα παρακάτω ερωτήματα, στα οποία οι απαντήσεις αναζητήθηκαν μέσα από τα πρακτικά των συνεδριάσεων του Συμβουλίου:

- Ποιοι είναι αυτοί που απαρτίζουν το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο στην περίοδο της Κατοχής; Τι ακριβώς πρεσβεύουν ιδεολογικά και παιδαγωγικά;
- Ποια είναι τα θέματα που συζητούνται και ποιες αποφάσεις λαμβάνονται σε σημαντικά ζητήματα;
- Ποιες είναι οι αρμοδιότητες του Συμβουλίου, η συχνότητα των συνεδριάσεων και ποια η οργανωτική δομή της εκπαίδευσης την περίοδο εκείνη;
- Πώς αναδεικνύεται ποσοτικά και ποιοτικά η λειτουργία του εκπαιδευτικού συστήματος στη συγκεκριμένη περίοδο;
- Ποιες είναι οι επιπτώσεις της Κατοχής στη λειτουργία των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων;
- Ποιες είναι οι μεταβολές που επέρχονται στη συγκεκριμένη περίοδο;
- Ποια είναι η πολιτική του Συμβουλίου στο θέμα των διδακτικών εγχειριδίων; Ποια στάση τηρεί απέναντι σε σχολικά βιβλία εγκεκριμένα από προηγούμενες χρονικές περιόδους για άλλους τύπους σχολείων;
- Υπάρχει αναδιαμόρφωση των αναλυτικών και ωρολογίων προγραμμάτων εξαιτίας των συνθηκών και σε ποιο βαθμό;
- Ποιες μεταβολές και ποια προβλήματα εμφανίζονται στη λειτουργία των Παιδαγωγικών Ακαδημιών;



- Ποια εικόνα παρουσιάζει η ιδιωτική εκπαίδευση τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο; Πώς εξηγείται αυτή; Συνάδει και σε ποιο βαθμό με τις συνθήκες της εποχής;
- Ποια ήταν η πολιτική που υιοθετήθηκε στο χώρο της εκπαίδευσης των ξενόφωνων και των μειονοτικών ομάδων;
- Καταγράφονται παρεμβάσεις της πολιτικής και στρατιωτικής διοίκησης; Σε ποιες περιπτώσεις;
- Πώς διαμορφώνεται η πειθαρχική δικαιοδοσία του Συμβουλίου την περίοδο εκείνη και ποια σχήματα παραβατικότητας ή παράβασης καθήκοντος επικρατούν;

### 3. Μεθοδολογία

Η παρούσα εργασία ανήκει στις ιστορικές έρευνες, υιοθετεί την ποιοτική ανάλυση των δεδομένων, και η μέθοδος που χρησιμοποιήθηκε είναι η ιστορική ερμηνευτική ως βασικός πυλώνας της ποιοτικής προσέγγισης.

Η ιστορική έρευνα, κατά τους L. Cohen, L. Manion & K. Morrison, συμβάλλει στην αναζήτηση, συλλογή και ανάλυση δεδομένων έχοντας ως σκοπό την κατανόηση φαινομένων και την επίλυση ιστορικών προβλημάτων.<sup>3</sup> Στον χώρο της εκπαίδευσης είναι χρήσιμη πέρα από κάθε αμφιβολία. Μελετώντας και ερμηνεύοντας την ιστορία της εκπαίδευσης οδηγούμαστε σε συμπεράσματα σχετικά με εκπαιδευτικά προβλήματα και κατανοούμε πώς έχουν εμφανιστεί τα σύγχρονα εκπαιδευτικά συστήματα. Ακόμη, μπορούμε να κατανοήσουμε πληρέστερα τις σχέσεις εκπαίδευσης και πολιτικής, σχολείου και κοινωνίας, τοπικής αυτοδιοίκησης και κεντρικής κυβέρνησης, δασκάλου και μαθητή.<sup>4</sup> Στην εκπαίδευση η ιστορική έρευνα μπορεί να αφορά ένα άτομο, μια ομάδα, ένα κίνημα, μια ιδέα, ένα θεσμό, αντικείμενα που δεν είναι δυνατό να εξετασθούν μεμονωμένα, αφού αλληλοσχετίζονται. Απλώς επιλέγεται κάθε φορά ποιο θα είναι το σημείο στο οποίο θα εστιάσει η έρευνα.<sup>5</sup> Στην εργασία μας, λοιπόν, εξετάζεται η ελληνική εκπαίδευση κατά την Κατοχή μέσα από τον θεσμό του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, που κινούσε τα νήματά της για λογαριασμό του επίσημου κράτους.

Η έρευνά μας είναι στη βάση της ποιοτικής, γιατί τα ερευνητικά ερωτήματα αναφέρονται σε κοινωνικά φαινόμενα, ομάδες και καταστάσεις, και επιδιώκουμε να ερευνήσουμε και να κατανοήσουμε τις υποκειμενικές αντιλήψεις, τις πεποιθήσεις και

<sup>3</sup> L. Cohen, L. Manion & K. Morrison, *Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας*, μτφρ. Σ. Κυρανάκης, Μ. Μαυράκη, Χ. Μητσοπούλου, Π. Μπιθαρά, Μ. Φιλοπούλου, Μεταίχμιο, Αθήνα 2008, σ. 271.

<sup>4</sup> στο ίδιο, *ό.π.*, σ. 272.

<sup>5</sup> στο ίδιο, *ό.π.*, σσ. 272-273.

εμπειρίες συγκεκριμένων προσώπων (π.χ. φορέων εξουσίας, λειτουργών εκπαίδευσης, κ.α.).<sup>6</sup> Στην προκειμένη περίπτωση εστιάζουμε στις γνώμες και στις αποφάσεις των μελών του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, όπως και στη δράση τους, προκειμένου να σχηματίσουμε μια πιο ολοκληρωμένη γνώση για τη λειτουργία της εκπαίδευσης στην υπό εξέταση περίοδο.

Η μέθοδος μας είναι η ιστορική ερμηνευτική, η οποία ορίζεται ως «ο συστηματικός και αντικειμενικός εντοπισμός, η εκτίμηση και σύνθεση μαρτυριών, προκειμένου να θεμελιωθούν γεγονότα και να συναχθούν συμπεράσματα σχετικά με συμβάντα του παρελθόντος».<sup>7</sup> Μέσω αυτής στοχεύουμε στην ερμηνεία του υποκειμενικού νοήματος των κειμένων, στη συλλογή και ανάλυση δεδομένων του παρελθόντος, στην ανάδειξη κινήτρων, προοπτικών, αξιών και άλλων παραγόντων μέσω της «κατανόησης» που συνθέτουν ένα ιστορικό φαινόμενο.<sup>8</sup> Η ιστορική ερμηνευτική ασχολείται συνήθως με τη μελέτη ιστορικών τεκμηρίων, κειμένων και άλλων γραπτών εκφράσεων ή μνημείων του ανθρώπινου πνεύματος, αλλά ιδιαίτερα σημαντική κρίνεται για τη μελέτη της εκπαιδευτικής πολιτικής τόσο σε συγχρονικό όσο και σε ιστορικό επίπεδο (μελέτη νομικών κειμένων, των λόγων των πολιτικών, εισηγητικών εκθέσεων εκπαιδευτικών νομοσχεδίων κ.ά.).<sup>9</sup>

Από τα παραπάνω γίνεται σαφές ότι η συγκεκριμένη μέθοδος εξυπηρέτησε την έρευνά μας, αφού επιχειρήσαμε να κατανοήσουμε το αρχειακό υλικό, να αναλύσουμε το περιεχόμενο των πράξεων που μας ενδιέφεραν ιδιαίτερα και να συνδέσουμε τα δεδομένα με το ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο της εποχής και τις συνθήκες της συγκεκριμένης χρονικής περιόδου.

---

<sup>6</sup> Στέφανος Μαντζούκας, *Ποιοτική έρευνα σε έξι εύκολα βήματα Η επιστημολογία, οι μέθοδοι και η παρουσίαση*. Προσβάσιμο στο: <http://openworkshop.pbworks.com/w/file/64390801/6-bhmata-poiotikh-ereyna.pdf> [Ανακτήθηκε: 20-12-2019]

<sup>7</sup> Cohen, Manion & Morrison, *ό.π.*

<sup>8</sup> M. Lange, *Comparative – Historical Methods: An introduction*. Mc Gill University, SAGE Publications Ltd, 2013, pp. 9-13. Προσβάσιμο στο:

<http://dspace.uowm.gr/xmlui/bitstream/handle/123456789/188/%CE%9C%CE%95%CE%A4%CE%91%CE%A0%CE%A4%CE%A5%CE%A7%CE%99%CE%91%CE%9A%CE%97%20%CE%95%CE%A1%CE%93%CE%91%CE%A3%CE%99%CE%91%201.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

[Ανακτήθηκε: 20-12-2019]

<sup>9</sup> «Μέθοδοι έρευνας της Παιδαγωγικής Επιστήμης». Προσβάσιμο στο:

<https://student.cc.uoc.gr/uploadFiles/192-%CE%A0%CE%91%CE%99%CE%9D100/Proodos%202%20ylh.pdf> [Ανακτήθηκε: 20-12-2019]

## **Α΄ Μέρος: Θεωρητικό**

## 1. Ιστορικό πλαίσιο

### 1.1. Πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές εξελίξεις ως την Κατοχή

Το πρώτο μισό του εικοστού αιώνα υπήρξε αναμφισβήτητα μια από τις πιο ταραγμένες περιόδους της ελληνικής ιστορίας. Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι, ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, η Μικρασιατική Καταστροφή, η δικτατορία Μεταξά, ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, η Κατοχή, η Αντίσταση και ο Εμφύλιος είναι μερικά από τα δραματικά γεγονότα που σημάδεψαν την περίοδο.

Μετά από το Κίνημα στο Γουδί το 1909 ο Ελευθέριος Βενιζέλος, ο σημαντικότερος εκπρόσωπος της ελληνικής αστικής τάξης, εμφανίστηκε στην κεντρική πολιτική σκηνή και την επόμενη χρονιά ανέβηκε στον πρωθυπουργικό θώκο αναλαμβάνοντας την πολιτική και κοινωνική μεταρρύθμιση της χώρας. Με το Σύνταγμα του 1911 κατάφερε να δημιουργήσει, πρώτος στην Ελλάδα, *Κράτος δικαίου* και κατέβαλε φροντίδα για τη δικαιοσύνη και τη δημόσια εκπαίδευση. Παράλληλα πάρθηκαν μέτρα για την εθνική οικονομία και υπήρξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη γεωργία μέσα από τη δημιουργία σχολείων και τεχνικών αγροτικών οργανισμών.<sup>10</sup>

Εκτός από την πολιτική και οικονομική μεταρρύθμιση για πρώτη φορά επιχειρήθηκε και κάποια κοινωνική μεταρρύθμιση, η οποία όμως διακόπηκε προς στιγμή από τους Βαλκανικούς Πολέμους και τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, που έστρεψαν την προσοχή της χώρας στο εθνικό ζήτημα.<sup>11</sup> Το έδαφος και ο πληθυσμός της υπερδιπλασιάστηκαν και επέφεραν πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις που οδήγησαν στην επιτακτική ανάγκη μεταρρυθμίσεων. Χάρη στο ανορθωτικό έργο του Βενιζέλου -παρά τις όποιες υποχωρήσεις- μπήκαν τα θεμέλια ενός σύγχρονου αστικού κράτους.<sup>12</sup> Η αγροτική μεταρρύθμιση (αρχικά με τον αγροτικό νόμο του 1917 από την προσωρινή κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης και στη συνέχεια με την ίδρυση του Υπουργείου Γεωργίας και την ανάπτυξη των αγροτικών συνεταιρισμών), η μεταρρύθμιση της φορολογίας με τον νόμο του 1919, η προστασία της εθνικής βιομηχανίας με τον νόμο του 1922 και μια σειρά ρυθμίσεων προς όφελος των εργατών και των μισθοσυντήρητων ήταν μερικά από τα μέτρα που ξεχώρισαν στην προσπάθεια αντιμετώπισης της νέας κατάστασης.<sup>13</sup>

---

<sup>10</sup> Νίκος Γ. Σβορώνος, *Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας*, θ΄ έκδοση, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1985, σ. 115.

<sup>11</sup> στο ίδιο, σσ. 115-116.

<sup>12</sup> Θάνος Βερέμης, «Η εποχή (1900-1936)». Στο Θ. Βερέμης – Γ. Γουλιμή (επιμ.), *Ελευθέριος Βενιζέλος: κοινωνία-οικονομία-πολιτική στην εποχή του*, Εκδόσεις Γνώση, Αθήνα 1989, σ. 17.

<sup>13</sup> Σβορώνος, *ό.π.*, σσ. 125-126.

Μέσα σε δυσμενείς πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες (κυβερνητική αλλαγή του 1920, μικρασιατική εκστρατεία και καταστροφή του 1922) γεννήθηκε και αναπτύχθηκε η πρώτη Ελληνική Δημοκρατία, πολύ μικρής διάρκειας (1924-1936). Η πολιτική αστάθεια ήταν εμφανής ως το 1928, καθώς οι κυβερνήσεις διαδέχονταν η μια την άλλη, ενώ μεσολάβησε η δικτατορία Πάγκαλου (Ιούνιος 1925-Αύγουστος 1926) και η ανατροπή του από τον στρατηγό Κονδύλη. Το 1928 ο Βενιζέλος απέκτησε ισχυρή πλειοψηφία και κυβέρνησε ως το 1932.<sup>14</sup>

Μεταξύ των ετών 1928-1932 συνομολογήθηκαν σημαντικές διμερείς συμφωνίες με την Ιταλία (23 Σεπτεμβρίου 1928), τη Γιουγκοσλαβία (27 Μαρτίου 1929) και την Τουρκία (10 Ιουνίου και 30 Οκτωβρίου 1930), που ενίσχυσαν το διπλωματικό κύρος της Ελλάδας.<sup>15</sup> Ωστόσο η παγκόσμια οικονομική κρίση του 1929 έκανε την εμφάνισή της στην Ελλάδα με μικρή καθυστέρηση και σε συνδυασμό με τις άλυτες αντιφάσεις της ελληνικής κοινωνίας και το εθνικό ζήτημα της Κύπρου, που ζητούσε ένωση με την Ελλάδα το 1929, οδήγησαν τον Βενιζέλο σε παραίτηση τον Μάιο του 1932, καθώς κατηγορήθηκε για τη θέση που διακήρυττε ότι δεν υπάρχει κυπριακό πρόβλημα μεταξύ Ελλάδας και Μεγάλης Βρετανίας αλλά ανάμεσα στην τελευταία και στους Κύπριους.<sup>16</sup>

Η γρήγορη εναλλαγή των κυβερνήσεων, τα φιλοβενιζελικά πραξικοπήματα της 6<sup>ης</sup> Μαρτίου 1933 και της 1<sup>ης</sup> Μαρτίου 1935 και η απόπειρα κατά του Βενιζέλου τον Ιούνιο του 1933 σημάδεψαν την πολιτική ζωή και οδήγησαν στην κατάλυση της δημοκρατίας. Μετά από το πραξικόπημα του Κονδύλη τον Οκτώβριο του 1935 ο έκπτωτος βασιλιάς Γεώργιος επανήλθε στον θρόνο ως Γεώργιος Β΄. Η πολιτική κρίση και η καθεστωτική αλλαγή του 1935 που την ακολούθησε, ήταν αποτέλεσμα της βαθιάς κρίσης εξουσίας που οι καταβολές της ανάγονταν στις πολιτικές ανωμαλίες της περιόδου 1915-1924. Προϊόν της ίδιας κρίσης ήταν και το δικτατορικό καθεστώς που επιβλήθηκε από τον Μεταξά τον Αύγουστο του 1936.<sup>17</sup>

Η δικτατορία της 4<sup>ης</sup> Αυγούστου δεν κατάφερε να λύσει τα σοβαρά προβλήματα της χώρας, ενώ κάθε αντιπολιτευτική προσπάθεια καταπνίγηκε με την τρομοκρατία.<sup>18</sup> Το καθεστώς συνέλαβε και εξόρισε τους πολιτικούς που είχαν επιτεθεί εναντίον του,

---

<sup>14</sup> στο ίδιο, σ. 128.

<sup>15</sup> Ιωάννης Κολιόπουλος, Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, Ευάνθης Χατζηβασιλείου, Θεόδωρος Νημάς & Χάρις Σχολινάκη-Χελιώτη, *Ιστορία του νεότερου και σύγχρονου κόσμου (από το 1815 έως σήμερα)*, ΟΕΔΒ, Αθήνα 2007, σ. 103.

<sup>16</sup> Σβορώνος, *ό.π.*, σ. 131.

<sup>17</sup> Ιωάννης Σ. Κολιόπουλος, *Παλιόρθωση Δικτατορία Πόλεμος 1935-1941. Ο βρετανικός παράγοντας στην Ελλάδα*, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας» Ι. Δ. Κολλλάρου & Σιας Α.Ε., Αθήνα 1985, σ. 302.

<sup>18</sup> Σβορώνος, *ό.π.*, σσ. 131-132.

τον Καφαντάρη στη Ζάκυνθο, τον Θεοτόκη στην Πάρο, τον Γ. Παπανδρέου στα Κύθηρα και άλλους σε άλλα μέρη.<sup>19</sup> Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει και ο Σβορώνος: «*Η ομαλή εξέλιξη της πολιτικής ζωής της Ελλάδας, που μπαίνει στο σύστημα των ολοκληρωτικών κρατών της Ευρώπης, ανακόπτεται*».<sup>20</sup>

Ο Μεταξάς, αφού απομάκρυνε και τα τελευταία εμπόδια στην εξουσία του, επιχείρησε να πραγματοποιήσει την παλιά φιλοδοξία του, την αναμόρφωση του ελληνικού χαρακτήρα και την αναδιάρθρωση της ελληνικής κοινωνίας. Μιμήθηκε πολλά από τα εξωτερικά γνωρίσματα του γερμανικού ναζισμού και του ιταλικού φασισμού φέρνοντας στο προσκήνιο την ιδέα του «Τρίτου Ελληνικού Πολιτισμού», μετά από αυτόν της Αρχαίας Ελλάδας και τον χριστιανικό πολιτισμό του Βυζαντίου. Κυβερνώντας αυταρχικά αυτοανακηρύχθηκε «Πρώτος Αγρότης» και «Πρώτος Εργάτης», ενώ η αντίδραση που συνάντησε ήταν πολύ μικρή, ήταν στην ουσία της μια «κουρασμένη ανοχή».<sup>21</sup>

## **1.2. Η Ελλάδα στα χρόνια της Κατοχής**

Η έναρξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου βρίσκει τους πολιτικούς ηγέτες στην Ελλάδα αδρανοποιημένους από το καθεστώς του Μεταξά και τον δικτάτορα να προσπαθεί να ισορροπήσει ανάμεσα στη συμπάθειά του για τις κυβερνήσεις του Μουσολίνι και του Χίτλερ και στην αντιμετώπιση της Βρετανίας ως προστάτιδας της χώρας μας.<sup>22</sup> Αρχικά προσπάθησε να διατηρήσει μια ουδετερότητα προς τη Βρετανία, ενώ μετά τον τορπιλισμό της «Έλλης» στο λιμάνι της Τήνου στις 15 Αυγούστου 1940 και το τελεσίγραφο της Ιταλίας στις 28 Οκτωβρίου της ίδιας χρονιάς η απάντησή του ήταν άμεση και σήμανε την έναρξη του πολέμου και για την Ελλάδα.<sup>23</sup>

Μέχρι την άνοιξη του 1941, που οι ελληνικές δυνάμεις είχαν να αντιμετωπίσουν μόνο τις αντίστοιχες ιταλικές στο Αλβανικό μέτωπο, δεν κατάφεραν απλά να αναχαιτίσουν την εισβολή, αλλά και να προελάσουν στο εσωτερικό της Αλβανίας απειλώντας με απόθηση τους Ιταλούς στην Αδριατική.<sup>24</sup> Μάλιστα, οδήγησαν σε αποτυχία και την Εαρινή επίθεση που είχε προετοιμαστεί από τον ίδιο τον Μουσολίνι.<sup>25</sup>

---

<sup>19</sup> Κολιόπουλος, *ό.π.*, σ. 99.

<sup>20</sup> Σβορώνος, *ό.π.*, σ.132.

<sup>21</sup> Richard Clogg, *Σύντομη ιστορία της νεώτερης Ελλάδας*, Εκδόσεις Καρδαμίτσα, Αθήνα 1984, σσ. 196-197.

<sup>22</sup> Γιάννης Ο. Ιατρίδης, «Εισαγωγή». Στο Γ. Ιατρίδης (επιμ.). *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950: Ένα έθνος σε κρίση*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1984, σσ. 41-42.

<sup>23</sup> Clogg, *ό.π.*, σσ. 199-200.

<sup>24</sup> Ιατρίδης, *ό.π.*, σ. 42.

<sup>25</sup> Πολυμέρης Βόγλης, *Η ελληνική κοινωνία στην Κατοχή, 1941-1944*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2010, σ. 35.

Στο μεταξύ, μετά τον θάνατο του Μεταξά στις 29 Ιανουαρίου 1941 και την ανάκτηση της πρωτοβουλίας των κινήσεων από τον βασιλιά Γεώργιο Β΄, στην Ελλάδα έφτασε βρετανική δύναμη 50.000 περίπου στρατιωτών, για να βοηθήσει στην απόκρουση της αναμενόμενης γερμανικής επίθεσης. Οι Γερμανοί εκδήλωσαν την επίθεσή τους από Βουλγαρία και Γιουγκοσλαβία στις 6 Απριλίου 1941 και οι Έλληνες μαζί με τους Βρετανούς δεν κατάφεραν να συντονιστούν στον διμέτωπο αγώνα που διεξήγαγαν.<sup>26</sup>

Το μέτωπο κατέρρευσε και ο αντιστράτηγος Γεώργιος Τσολάκογλου, χωρίς τη συμφωνία του αρχιστράτηγου Αλέξανδρου Παπάγου και του βασιλιά, υπέγραψε τρία πρωτόκολλα παράδοσης του ελληνικού στρατού, με το τρίτο να αποτελεί την οριστική συνθηκολόγηση στις 23 Απριλίου στη Θεσσαλονίκη. Το πιο ταπεινωτικό απ' όλα ήταν η παράδοση στους Ιταλούς, που γλίτωσαν από την ήττα χάρη στη γερμανική επέμβαση.<sup>27</sup> Τα γερμανικά στρατεύματα κατέλαβαν την Αθήνα στις 27 του ίδιου μήνα, ενώ στα τέλη Μαΐου ολοκληρώθηκε και η κατάληψη της Κρήτης, για την οποία χρειάστηκε η ρίψη αλεξιπτωτιστών στο πλαίσιο της επιχείρησης «Ερμής».<sup>28</sup>

Ο βασιλιάς και η κυβέρνηση -ο Τσουδερός είχε διαδεχτεί τον Αλέξανδρο Κορυζή που αυτοκτόνησε- είχαν ήδη αποχωρήσει από τη χώρα και η Ελλάδα βρέθηκε υπό τριπλή κατοχή. Η Ιταλία, που προσδοκούσε οικονομικά οφέλη και είχε εδαφικές βλέψεις, πήρε υπό τον έλεγχό της το μεγαλύτερο μέρος της χώρας, ενώ οι Γερμανοί αρκέστηκαν στην κατοχή ορισμένων στρατηγικών περιοχών, δηλαδή της Αθήνας και του Πειραιά, της Θεσσαλονίκης και της Κεντρικής Μακεδονίας, του μεγαλύτερου μέρους της Κρήτης, μερικών νησιών και μιας λωρίδας γης στα ελληνοτουρκικά σύνορα του Έβρου. Η Βουλγαρία, τέλος, στην οποία μετά το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου επικρατούσε πνεύμα αναθεωρητισμού, βρήκε την ευκαιρία να ικανοποιήσει τα επεκτατικά της σχέδια. Δεν αρκέστηκε στην κατοχή της Θράκης, της Ανατολικής Μακεδονίας και των νησιών Θάσου και Σαμοθράκης, αλλά εφαρμόζοντας πολιτική εκβουλαρισμού των θεσμών -κυρίως της εκκλησίας και της εκπαίδευσης- εξανάγκασε περίπου 150.000 Έλληνες να καταφύγουν ως πρόσφυγες σε άλλες περιοχές της Βόρειας

---

<sup>26</sup> στο ίδιο, σ. 35, Ιατρίδης, *ό.π.*, σ. 42.

<sup>27</sup> Δημήτριος Λύτος, *Η πολιτική των κατοχικών κυβερνήσεων στην Ελλάδα (1941-1944)*, ανέκδοτη μεταπτυχιακή εργασία, Τμήμα Ιστορίας-Αρχαιολογίας-Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος 2016, σ. 21.

<sup>28</sup> Χάγκεν Φλάισερ, *Στέμμα και Σβάστικα, Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης, 1941-1944*, τόμος Α΄, ειδική έκδοση για την εφημερίδα ΤΟ ΒΗΜΑ, Αθήνα 2009, σ. 91.

Ελλάδας. Ταυτόχρονα, εγκατέστησε στις περιοχές που εκκενώθηκαν Βούλγαρους εποίκους αλλοιώνοντας την εθνολογική σύνθεση της περιοχής.<sup>29</sup>

### 1.2.1. Οι κατοχικές κυβερνήσεις

Η Γερμανία δεν ακολούθησε ενιαίο μοντέλο διοίκησης σε όλες τις κατεχόμενες χώρες. Άλλες απ' αυτές προσαρτήθηκαν και εντάχθηκαν στο Γ' Ράιχ (π.χ. η Δυτική Πολωνία), άλλες μετατράπηκαν σε προτεκτοράτα (π.χ. η Μοραβία και η Βοημία), ενώ σε άλλες, όπως και στην Ελλάδα, επιβλήθηκε πολιτική ή στρατιωτική διοίκηση.<sup>30</sup> Έτσι στα τέλη Απριλίου του 1941, μετά από πολλές διαβουλεύσεις ανάμεσα στις τρεις δυνάμεις κατοχής και τους Έλληνες,<sup>31</sup> αναλαμβάνει την ηγεσία της «Ελληνικής Πολιτείας», η οποία αντικαθιστά το «Βασίλειο της Ελλάδος»,<sup>32</sup> η πρώτη κατοχική κυβέρνηση υπό τον Γεώργιο Τσολάκογλου.

Τόσο αυτή η κυβέρνηση όσο και οι δύο που ακολούθησαν καθιερώθηκαν στη συνείδηση του ελληνικού λαού ως δωσίλογες, χαρακτηρισμός που ως ένα βαθμό φαίνεται να δικαιολογείται από το γεγονός της συνεργασίας με τις δυνάμεις του Άξονα, της αδυναμίας αυτενέργειας και της ενεργού υποστήριξης των κατακτητών κυρίως στην αντιμετώπιση του κινήματος της Αντίστασης.<sup>33</sup> Ειδικά στην περίπτωση Τσολάκογλου η κατηγορία ως «Έλληνα Κουίσλινγκ» φαίνεται να στηρίζεται στην προθυμία του να σχηματίσει κυβέρνηση αμέσως μετά την υπογραφή της συνθηκολόγησης, με την υπόσχεση να περιφρουρήσει την υπόσταση του ελληνικού κράτους και να υπερασπιστεί την εδαφική του ακεραιότητα, ιδιαίτερα έναντι των βουλγαρικών βλέψεων.<sup>34</sup>

Ο δημόσιος λόγος των κατοχικών κυβερνήσεων έχει γνωρίσματα «εθνικού λόγου», γεγονός που σε πρώτη ανάγνωση φαντάζει παράδοξο, ωστόσο μπορεί να ερμηνευτεί. Στην πρώτη περίοδο το ζητούμενο ήταν να βρεθεί διάυλος επικοινωνίας της νέας κυβέρνησης με τον λαό και να πειστεί αυτός ότι η συνεργασία με τους κατακτητές αποτελούσε εθνικό καθήκον. Έτσι, σε κάθε ευκαιρία απαξιωνόταν το προηγούμενο καθεστώς (πολιτικό και πολιτειακό) και υποβαθμιζόταν ο χαρακτήρας της Κατοχής· οι ευθύνες για την ήττα επιρρίπτονταν στην εξόριστη κυβέρνηση και τον βασιλιά, που εγκατέλειψαν τη χώρα. Ακόμη και ο παλιός βασιλόφρονας, υπουργός

<sup>29</sup> Βόγλης, *ό.π.*, σσ. 38-40, Φλάισερ, *ό.π.*, σσ. 110-114.

<sup>30</sup> Βόγλης, *ό.π.*, σ. 41.

<sup>31</sup> Κώστας Φραδέλλος, «Κατοχικές κυβερνήσεις και έθνος». Στο Χρήστος Χατζηιωσήφ/Προκόπης Παπαστρατής (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, τόμ. Γ2, Αθήνα 2007, σ. 159.

<sup>32</sup> Λύτος, *ό.π.*, σ. 27.

<sup>33</sup> Φραδέλλος, *ό.π.*, σσ. 153-156.

<sup>34</sup> Φλάισερ, *ό.π.*, σ. 91, Βόγλης, *ό.π.*, σ. 42.



Οικονομικών, Σωτήρης Γκοτζαμάνης, κατηγόρησε τον βασιλιά για λανθασμένη εκτίμηση των γεωστρατηγικών αλλαγών στον μεσογειακό χώρο και για τη συμμετοχή της Ελλάδας στον πόλεμο ενάντια σ' αυτούς που θα έπρεπε να θεωρεί συμμάχους της.<sup>35</sup>

Στη δεύτερη περίοδο του κυβερνητικού λόγου κυριάρχησε η επισιτιστική και κοινωνική κρίση. Το πρόβλημα του επισιτισμού απέκτησε κοινωνική διάσταση, καθώς οι αγροτικοί πληθυσμοί αρνούσαν να συμμορφωθούν με τα κυβερνητικά μέτρα. Η κυβέρνηση ζητούσε πια τη νομιμοφροσύνη και τη βοήθεια του λαού για να αντιμετωπίσει την κρίση. Αφού ήταν η μόνη που μπορούσε να διερμηνεύσει το εθνικό συμφέρον, απαιτούσε πειθαρχία. Όσοι απειθαρχούσαν, υπονόμειαν την προσπάθεια για σωτηρία του έθνους. Σ' αυτούς συγκαταλέγονταν οι μαυραγορίτες, οι απείθαρχοι αγρότες και οι απεργοί δημόσιοι υπάλληλοι. Οι πρώτοι στοχοποιήθηκαν και απειλήθηκαν με παραδειγματική τιμωρία ως αποτέλεσμα της κυβερνητικής αδυναμίας να αντιμετωπίσει την κρίση. Οι δεύτεροι δεν επέσυραν την γενική καταδίκη, καθώς η κυβέρνηση σε καμιά περίπτωση δεν ήθελε να βρεθεί αντιμέτωπη με τα μεγάλα κοινωνικά στρώματα της υπαίθρου. Έτσι οι καταγγελίες στρέφονταν κατά ορισμένων αδιόρθωτων που παρέσυραν τους υπόλοιπους. Τέλος, οι απεργοί δημόσιοι υπάλληλοι ήταν μια ιδιαίτερη περίπτωση, καθώς οι κινητοποιήσεις τους ξεκίνησαν με την έναρξη αποστολής βοήθειας από το εξωτερικό μέσω του Ερυθρού Σταυρού. Βασικό τους μέλημα ήταν η αντιμετώπιση της συρρίκνωσης της αξίας των μισθών τους μέσα από τη διεκδίκηση αυξήσεων, ενώ η κυβέρνηση τους κατηγορούσε για διατάραξη της πειθαρχίας και της εθνικής ενότητας, τη στιγμή που οι συνθήκες αντιμετώπισης της κρίσης είχαν αρχίσει να βελτιώνονται. Εντούτοις, καθώς αποτελούσαν κομμάτι του κρατικού μηχανισμού, οι κυβερνώντες έβρισκαν δύσκολη την οριστική ρήξη μαζί τους και γι' αυτό έστρεψαν τα πυρά τους κατά μερικών αντεθνικών στοιχείων ως υποκινητών των κινητοποιήσεων. Την ίδια στάση υιοθέτησε και η διάδοχη κυβέρνηση Λογοθετόπουλου, μόνο που αυτή κατονόμασε ως υποκινητές τους κομμουνιστές.<sup>36</sup>

Η τρίτη περίοδος ξεκίνησε με την ανάληψη της εξουσίας από τον Ι. Ράλλη. Στο προσκήνιο βρέθηκε ο αντικομμουνισμός, καθώς ο κίνδυνος της πείνας είχε παρέλθει και ο επισιτισμός της χώρας είχε επιτευχθεί χάρη στη βοήθεια από τη Σουηδία και την «Ένωση για τη Βοήθεια στην Ελλάδα». Πολλοί από τους προπολεμικούς πολιτικούς και γενικότερα μια μεγάλη μερίδα του αστικού κόσμου ανησύχησαν από την ενίσχυση

---

<sup>35</sup> Φραδέλλος, *ό.π.*, σσ. 160-163.

<sup>36</sup> στο ίδιο, σσ. 167-173.

του εγχώριου αριστερού αντιστασιακού κινήματος και τη νίκη των σοβιετικών στρατευμάτων στο Στάλινγκραντ τον Φεβρουάριο του 1943. Η κυβέρνηση έχοντας πια επάρκεια μέσω και εκπροσωπώντας τα συμφέροντα σημαντικών κοινωνικών ομάδων, που έβλεπαν το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο (στο εξής ΕΑΜ) να αναπτύσσεται απειλητικά, έθεσε ως προτεραιότητά της τη διατήρηση της τάξης. Σε αντίθεση με τους προκατόχους της, δεν απευθυνόταν πια σε όλους τους πολίτες αλλά σε όσους πειθαρχούσαν και ζητούσε τη νομιμοφροσύνη τους για να το πετύχει αυτό. Στο πρωτοχρονιάτικο διάγγελμα του προς τον λαό ο πρωθυπουργός κατηγορούσε αυτούς που υιοθετώντας προσωπείο ελευθερωτή επιβουλεύονταν την ενότητα του έθνους, ενώ αργότερα κατήγγειλε την εξόριστη κυβέρνηση για τη συνεργασία της με τους κομμουνιστές στο Συνέδριο του Λιβάνου, τον Μάιο του 1944, υποστηρίζοντας ότι ο λαός ήταν αντίθετος.<sup>37</sup>

Μπορεί ο λόγος των κατοχικών κυβερνήσεων να ήταν «εθνικός», ωστόσο τα έργα τους πλήγωσαν ανεπανόρθωτα τον ελληνικό λαό και προετοίμασαν την εθνική τραγωδία που ακολούθησε στα χρόνια του Εμφυλίου. Παρακολουθώντας κάποιος τα έργα αυτά διαπιστώνει ανεπιφύλακτα ότι και οι τρεις απέτυχαν να προσφέρουν εθνικό έργο.

Ο Τσολάκογλου, παρά τις υποσχέσεις για αποτροπή των χειρότερων εξελίξεων και για υπεράσπιση της εδαφικής επικράτειας της χώρας από τους Βούλγαρους, δεν κατάφερε να κάνει τίποτε για να ανακουφίσει τους Έλληνες της Ανατολικής Μακεδονίας και της Θράκης.<sup>38</sup>

Στον χώρο της δημόσιας διοίκησης ξεκίνησε προσπάθειες εκκαθάρισης από τα στοιχεία του καθεστώτος Μεταξά, με αθρόες απολύσεις, άσκηση τρομοκρατίας, απειλές θανατικής καταδίκης και δήμευσης περιουσιών. Ωστόσο τα αποτελέσματα δεν ήταν τα αναμενόμενα. Η τιμωρία των παραγόντων του προηγούμενου καθεστώτος αποτράπηκε από τις γερμανικές αρχές, ενώ η τακτοποίηση στις δημόσιες υπηρεσίες των προσηλωμένων στην κυβέρνηση -κυρίως στρατιωτικών- δίχασε περαιτέρω τον ελληνικό λαό.<sup>39</sup>

Το κορυφαίο, όμως, γεγονός που στιγμάτισε την κυβέρνηση αυτή ήταν η αποδιάρθρωση της οικονομίας, που έφερε τον λιμό του χειμώνα 1941-1942, ο οποίος

---

<sup>37</sup> στο ίδιο, σσ. 173-178.

<sup>38</sup> Βόγλης, *ό.π.*, σ. 42.

<sup>39</sup> Λύτος, *ό.π.*, σσ. 25-34 και σ. 81.

με τη σειρά του προκάλεσε τον θάνατο χιλιάδων Ελλήνων.<sup>40</sup> Όπως μάλιστα αναφέρει ο Μενέλαος Χαραλαμπίδης επικαλούμενος επαρκείς μελέτες, 40.000-45.000 ψυχές χάθηκαν στην Αθήνα από τον λιμό τον χειμώνα αυτό.<sup>41</sup> Βέβαια, εκτός από την κυβερνητική αδράνεια και ανικανότητα, που επέτρεψαν τη δέσμευση του μεγαλύτερου μέρους της γεωργικής παραγωγής και των απαραίτητων για τον πόλεμο βιομηχανικών υλικών από τις δυνάμεις κατοχής, πρέπει να συνυπολογιστούν και άλλοι παράγοντες, όπως η έλλειψη επάρκειας σιτηρών ήδη από την προπολεμική περίοδο, ο ναυτικός αποκλεισμός της χώρας από τους Βρετανούς, που δεν επέτρεπε τις εισαγωγές τροφίμων, και ο εδαφικός κατακερματισμός της χώρας σε ζώνες κατοχής, που δημιούργησε εμπόδια στη διακίνηση των αγαθών.<sup>42</sup> Τέλος, καταλυτικός ήταν ο ρόλος της επιβολής υπέρογκων εξόδων κατοχής από τους κατακτητές.

Απόρροια των παραπάνω υπήρξε η μαύρη αγορά και η κερδοσκοπία ως βασικό γνώρισμά της. Αυτή βασιζόταν τόσο στην εκμετάλλευση της ανάγκης του λαού να επιβιώσει όσο και στις επαφές ορισμένων με τις δυνάμεις κατοχής και τη διορισμένη κυβέρνηση. Έτσι, ένα βαθύ κοινωνικό ρήγμα προκλήθηκε στην ελληνική κοινωνία, με τους ευημερούντες «νεόπλουτους» από τη μια και τους «απορούντες» κατοίκους της πρωτεύουσας από την άλλη. Οι πρώτοι ταυτίστηκαν με τις κατοχικές κυβερνήσεις προσπαθώντας να διασφαλίσουν τα περιουσιακά στοιχεία που απέκτησαν έναντι εξευτελιστικών τιμών, ενώ αρκετοί από τους δεύτερους, που δοκιμάστηκαν σκληρά και ωθήθηκαν στη φτώχεια, πέρασαν στην οργανωμένη αντίσταση.<sup>43</sup> Είχε, βέβαια, προηγηθεί και μια άλλη μορφή κοινωνικής ανακατάταξης ως αποτέλεσμα της αναδιανομής του πλούτου, που πρόσκαιρα ευνόησε τους αγρότες της υπαίθρου, αφού η έλλειψη τροφίμων έφερε αύξηση τιμών των αγροτικών προϊόντων.<sup>44</sup>

Η δεύτερη κατοχική κυβέρνηση, αυτή του καθηγητή Κωνσταντίνου Λογοθετόπουλου, δεν προχώρησε σε καμιά σχεδόν αξιόλογη ενέργεια. Δεν κατάφερε να σταματήσει την οικονομική εκμετάλλευση της χώρας και ο λαός κατήγγειλε ως βασικό υπεύθυνο τον υπουργό Οικονομικών Γκοτζαμάνη, που εξυπηρετούσε προσωπικά συμφέροντα.<sup>45</sup> Άλλα δύο θέματα που κλήθηκε ν' αντιμετωπίσει ήταν το ζήτημα της υπηκοότητας των Ελλήνων της Ανατολικής Μακεδονίας και της Θράκης

---

<sup>40</sup> στο ίδιο, σ. 82.

<sup>41</sup> Μενέλαος Χαραλαμπίδης, *Η εμπειρία της Κατοχής και της Αντίστασης στην Αθήνα*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2012, σ. 82.

<sup>42</sup> Βόγλης, *ό.π.*, σσ. 46-47.

<sup>43</sup> Χαραλαμπίδης, *ό.π.*, σσ. 69-75.

<sup>44</sup> Βόγλης, *ό.π.*, σ. 58.

<sup>45</sup> Λύτος, *ό.π.*, σ. 53.

και «ο διωγμός» των Εβραίων της Ελλάδας. Ο Λογοθετόπουλος προχώρησε σε κάποιες διαμαρτυρίες προς τις αρχές Κατοχής, που στην πρώτη περίπτωση είχαν κάποια παροδικά αποτελέσματα, καθώς η βουλγαρική κυβέρνηση απέσυρε το διάταγμα περί βουλγαρικής ιθαγένειας των παραπάνω ελληνικών πληθυσμών, ενώ στη δεύτερη δεν μπόρεσε να προστατέψει το εβραϊκό στοιχείο από τις απηνείς γερμανικές διώξεις.<sup>46</sup>

Εκεί όμως που κατεξοχήν απέτυχε η κυβέρνηση αυτή ήταν το ζήτημα της πολιτικής επιστράτευσης του ελληνικού εργατικού δυναμικού. Ο Πρωθυπουργός απαντώντας στις λαϊκές κινητοποιήσεις την περίοδο 24 Φεβρουαρίου – 5 Μαρτίου 1943 δεν έμεινε μόνο στην αντικομμουνιστική ρητορική του, αλλά στράφηκε κατά των δημοσίων υπαλλήλων απειλώντας τους με απολύσεις και φυλακίσεις.<sup>47</sup> Τα πράγματα έγιναν ακόμη χειρότερα, όταν στις διαδηλώσεις της 5<sup>ης</sup> Μαρτίου 1943 υπήρξε για πρώτη φορά άσκηση ένοπλης βίας από άνδρες της Χωροφυλακής και της Αστυνομίας Πόλεων. Τελικά, η πολιτική επιστράτευση αποτράπηκε χάρη στη δυναμική αντίδραση του ελληνικού λαού και το ΕΑΜ, που πρωτοστάτησε σ' αυτή, απέκτησε από εκείνη τη στιγμή την πολιτική υπεροχή απέναντι στην κατοχική κυβέρνηση.<sup>48</sup>

Η ανικανότητα του δεύτερου κατοχικού πρωθυπουργού ώθησε τους κατακτητές στην αντικατάστασή του με ένα βασιλόφρονα πολιτικό του μεσοπολέμου, τον Ιωάννη Ράλλη. Πίστεψαν πως αυτός θα μπορούσε να έχει τη στήριξη παραδοσιακών πολιτικών κύκλων και ότι θα κατάφερνε να αντιμετωπίσει πιο αποτελεσματικά το ΕΑΜ και την Αντίσταση ορθώνοντας ένα αντικομμουνιστικό ανάχωμα.<sup>49</sup>

Η κυβέρνηση Ράλλη ήταν η πιο σημαντική των κατοχικών χρόνων. Η πολιτική της υπήρξε ιδιαίτερα ευνοϊκή απέναντι σε όλα τα σώματα ασφαλείας, στα οποία προσπάθησε να βρει στηρίγματα με μια σειρά από νομοθετήματα και με επαναφορά στην υπηρεσία όσων είχαν εκδιωχθεί πριν από τον πόλεμο. Το ίδιο έκανε και στον χώρο της δικαιοσύνης επαναφέροντας ανώτατα δικαστικά στελέχη που είχαν αποχωρήσει από την υπηρεσία μετά το 1939. Προσπάθησε ακόμη να αποκτήσει ερείσματα στον δημοσιοϋπαλληλικό χώρο και σ' αυτόν της εργατικής τάξης καθώς και να προσεταιριστεί τους παλιούς πολιτικούς και τους οικονομικά ισχυρούς παράγοντες του τόπου. Ήθελε στην ουσία να συμφιλιώσει τις αντίπαλες παρατάξεις του μεσοπολέμου και έτσι η αστική παράταξη να στραφεί ενωμένη ενάντια στον κομμουνισμό, που για

---

<sup>46</sup> στο ίδιο, σσ. 52-53.

<sup>47</sup> στο ίδιο, σσ. 50-51.

<sup>48</sup> Χαραλαμπίδης, *ό.π.*, σσ. 170-171.

<sup>49</sup> Mark Mazower, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ, η εμπειρία της Κατοχής*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1994, σ. 146.

τον Ράλλη ήταν ο μόνος εχθρός της Ελλάδας. Έτσι, δεν δίστασε να οπλίσει Έλληνες εναντίον Ελλήνων ιδρύοντας τα Τάγματα Ασφαλείας, που εξοπλίστηκαν από τους Γερμανούς και τελούσαν υπό την επιτήρησή τους.<sup>50</sup> Όπως υποστηρίζει ο Ιατρίδης: «Κανένα μέτρο από όσα πήραν οι κυβερνήσεις κατοχής δεν υπήρξε τόσο αποκρουστικό για τους περισσότερους Έλληνες ...».<sup>51</sup>

### 1.2.2. Τα παραδοσιακά πολιτικά κόμματα

Μετά από αυτή τη συμπεριφορά των κατοχικών κυβερνήσεων, επιβάλλεται να διερευνήσουμε και τη στάση των παραδοσιακών ελληνικών κομμάτων, καθώς ο ρόλος τους ήταν σημαντικότερος απ' ό,τι θεωρούνταν παλιότερα.<sup>52</sup>

Όπως υποστηρίχθηκε και παραπάνω, ο πόλεμος και η Κατοχή βρήκαν τα παραδοσιακά κόμματα σε κατάσταση αδράνειας, στην οποία είχαν περιέλθει από την επιβολή της δικτατορίας του Μεταξά. Αν και κατά την εικοσαετία 1916-1936 φαινόταν ότι ιδεολογικές διαφορές χώριζαν τους βενιζελικούς από τους αντιβενιζελικούς, το κοινό τους στοιχείο ήταν ότι και οι δύο αυτοί πολιτικοί χώροι δεν είχαν ρίζες στη βάση του λαού αλλά προσωπικούς δεσμούς που λειτουργούσαν ανάλογα με την επιρροή του κάθε πολιτικού στην κορυφή της εξουσίας.<sup>53</sup> Από τη στιγμή που ο κοινοβουλευτισμός καταλύθηκε στα χρόνια του Μεταξά και συνέχισε να μη λειτουργεί την περίοδο της Κατοχής, φάνηκε ότι τα παραδοσιακά κόμματα δεν είχαν την υποδομή και τον εξοπλισμό για να κατευθύνουν και να οργανώσουν ένα μαζικό αντιστασιακό κίνημα. Στην αρχή της Κατοχής αντιμετώπιζαν τον κίνδυνο της οριστικής εξαφάνισης και αγωνίζονταν για το πολιτικό τους μέλλον.<sup>54</sup>

Από τη μια έβλεπαν ως αντιπάλους την εξόριστη κυβέρνηση και τον βασιλιά Γεώργιο, με τον οποίο είχαν έρθει σε ρήξη από τη στιγμή που λειτουργώντας αντισυνταγματικά έδωσε τις ευλογίες του στο καθεστώς Μεταξά: ρήξη που δεν αποκαταστάθηκε, αφού ο ανώτατος άρχοντας δεν προχώρησε την άνοιξη του 1941 σε κυβέρνηση εθνικής ενότητας αλλά διόρισε πρωθυπουργό τον Εμμανουήλ Τσουδερό.<sup>55</sup> Από την άλλη, στο εσωτερικό της χώρας η απειλή προερχόταν από το ΕΑΜ, που αντιπροσωπεύοντας μια πιο απρόσωπη μορφή πολιτικής οργάνωσης έδειχνε ότι

---

<sup>50</sup> Λύτος, *ό.π.*, σσ. 54-82.

<sup>51</sup> Ιατρίδης, *ό.π.*, σ. 44.

<sup>52</sup> Ιωάννης Α. Πετρόπουλος, «Τα ελληνικά παραδοσιακά κόμματα κατά την περίοδο της Κατοχής». Στο Γ. Ιατρίδης (επιμ.), *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950: Ένα έθνος σε κρίση*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1984, σ. 55.

<sup>53</sup> Mazower, *ό.π.*, σ. 123.

<sup>54</sup> Πετρόπουλος, *ό.π.*, σσ. 58-60.

<sup>55</sup> Mazower, *ό.π.*, σ. 124.

μπορούσε να κινητοποιήσει τις μεγάλες μάζες κατά των κατακτητών. Τέλος, ένας ακόμη κίνδυνος φώλιαζε στο εσωτερικό του ίδιου του παλιού πολιτικού κόσμου, όπου υπήρχαν τέσσερις διαφορετικές τάσεις: συνεργασία με τις κατοχικές αρχές, συμμετοχή στην εξόριστη κυβέρνηση, ενσωμάτωση στο ΕΑΜ ή δημιουργία άλλων αντιστασιακών οργανώσεων.<sup>56</sup>

Το κύριο μέλημα των παλιών πολιτικών ήταν να αποκτήσουν και πάλι βασικό πολιτικό ρόλο και να έχουν θέση στη μεταπολεμική πολιτική της Ελλάδας. Αρχικά τηρούσαν στάση αναμονής μέχρι να ξεκαθαρίσουν τα πράγματα και να ωριμάσουν οι συνθήκες για κάνουν κάποια κίνηση. Κράτησαν ανοιχτούς διαύλους επικοινωνίας τόσο με την εξόριστη κυβέρνηση και τους Βρετανούς, οι οποίοι τη στήριζαν, όσο και με τους εκπροσώπους του ΕΑΜ. Φάνηκε πως ήταν διατεθειμένοι να συμβιβαστούν με τη μία ή την άλλη πλευρά ανάλογα με τις εξελίξεις.<sup>57</sup>

Τελικά, προχώρησαν τον Μάρτιο του 1942 στην υπογραφή ενός αντιμοναρχικού μανιφέστου που έστειλαν όχι μόνο στην εξόριστη κυβέρνηση αλλά και στους Βρετανούς, ζητώντας την επίλυση του πολιτειακού ζητήματος μετά τον πόλεμο με ελεύθερο δημοψήφισμα.<sup>58</sup> Ήταν η πρώτη ενιαία πράξη που έδειχνε ότι το δίπολο βενιζελικοί - αντιβενιζελικοί αποτελούσε πια παρελθόν. Με την ενέργεια αυτή δόθηκε έμφαση στο συνταγματικό ζήτημα και ο Τσουδερός παραδέχτηκε πως ήταν ένα θέμα προς επίλυση. Χωρίς, βέβαια, να προβεί σε δεσμεύσεις ο εξόριστος πρωθυπουργός αναγκάστηκε να λάβει υπόψη του τον παλιό πολιτικό κόσμο και να ζητήσει την προσχώρησή του στην κυβέρνησή του.<sup>59</sup> Έτσι οι παραδοσιακοί πολιτικοί ηγέτες φαίνεται ότι αντιμετώπισαν ενωμένοι το ΕΑΜ, που πέρασε μία από τις πιο σημαντικές δοκιμασίες μέχρι που να επικρατήσει η άποψη ότι δεν έπρεπε να ανακινηθούν θέματα που θα προκαλούσαν νέο διχασμό στην ελληνική κοινωνία.<sup>60</sup>

Στη συνέχεια όποιες προσπάθειες έγιναν για κοινή αντίσταση δεν ευοδώθηκαν είτε από φόβο είτε από απροθυμία είτε ακόμη και από αμφισβήτηση εκ μέρους των πολιτικών της αξίας της ένοπλης αντίστασης.<sup>61</sup> Όμως στο δεύτερο μισό του 1943 η ακάθεκτη ανάπτυξη του ΕΑΜ και η συνακόλουθη απειλή για την εξαφάνιση των παραδοσιακών κομμάτων καθώς και η εκδήλωση της βρετανικής εχθρότητας προς τον

---

<sup>56</sup> Πετρόπουλος, *ό.π.*, σσ. 58-60.

<sup>57</sup> στο ίδιο, σ. 57.

<sup>58</sup> Φλάισερ, *ό.π.*, σ. 167.

<sup>59</sup> Πετρόπουλος, *ό.π.*, σσ. 60-62.

<sup>60</sup> Φλάισερ, *ό.π.*, σσ. 167-168.

<sup>61</sup> Mazower, *ό.π.*, σ. 128.

βασικό εκπρόσωπο του αντιστασιακού κινήματος στην Ελλάδα θα καταλαγιάσει την αντιπαλότητα των Ελλήνων πολιτικών προς τον βασιλιά Γεώργιο. Ένας - ένας οι παλιοί ηγέτες εγκατέλειψαν το αντιμοναρχικό στρατόπεδο και, όταν το ΕΑΜ προχώρησε στον σχηματισμό της ΠΕΕΑ, φάνηκαν έτοιμοι να δεχτούν τις προτάσεις Τσουδερού για διεύρυνση της κυβέρνησής του με τη δική τους συμμετοχή. Τελικά με τον σχηματισμό κυβέρνησης εθνικής ενότητας υπό τον Γεώργιο Παπανδρέου στο Συνέδριο του Λιβάνου τον Μάιο του 1944, τα παραδοσιακά πολιτικά κόμματα πέτυχαν να μη σχηματιστεί μια αντίπαλη σ' αυτούς κυβέρνηση μέσα στην Ελλάδα και εξασφάλισαν ρόλο στην ελληνική πολιτική σκηνή μετά το τέλος του πολέμου. Ταυτόχρονα όμως διευκόλυναν τη βρετανική πολιτική να αποκτήσει πρωτεύοντα ρόλο στις ελληνικές υποθέσεις.<sup>62</sup>

### 1.2.3. Οι κυριότερες αντιστασιακές οργανώσεις

Η επιβολή της στρατιωτικής κατοχής έφερε την κατάλυση της εθνικής ανεξαρτησίας και την άνευ προηγουμένου οικονομική εκμετάλλευση της χώρας. Τόσο οι κατοχικές κυβερνήσεις όσο και ο παλιός πολιτικός κόσμος αδυνατούσαν να συνδράμουν τον ελληνικό λαό στα πάθη του, ενώ ο βασιλιάς και η εξόριστη ελληνική κυβέρνηση, που αντλούσαν τη δύναμή τους από τη στήριξη των Βρετανών, είχαν μόνο συμβολική πολιτική παρουσία για τους δοκιμαζόμενους πολίτες της χώρας. Κάτω από αυτές τις συνθήκες γίνεται αντιληπτό ότι η υπόθεση της αντίστασης στους κατακτητές ήταν θέμα των πολιτών και των πολιτικών δυνάμεων εκείνων που είχαν την ικανότητα να λειτουργήσουν σε συνθήκες παρανομίας. Σημαντικό μέρος των πολιτών, που προπολεμικά ζούσε στο περιθώριο των ανταγωνισμών των αστικών πολιτικών κομμάτων, μπροστά στα νέα δεδομένα της Κατοχής αναζήτησε την πολιτική του έκφραση μέσα από τη συμμετοχή ή τη στήριξη των αντιστασιακών οργανώσεων.<sup>63</sup> Όπως, βέβαια, υποστηρίζει ο Ι. Χόνδρος, το ελληνικό αντιστασιακό κίνημα ξεκίνησε ως αυθόρμητο κίνημα ατόμων ή ομάδων με διάφορες πολιτικές πεποιθήσεις, που έδειχναν διάθεση και θέληση να αναλάβουν τον αντιφασιστικό αγώνα.<sup>64</sup>

Όλες οι αντιστασιακές οργανώσεις είχαν εθνικοαπελευθερωτικό-πατριωτικό χαρακτήρα, ενώ οι περισσότερες είχαν αρχικά αντιμοναρχικό προσανατολισμό.<sup>65</sup> Παράλληλα αποζητούσαν ευρύτερες κοινωνικές μεταβολές μετά το τέλος του πολέμου

<sup>62</sup> Πετρόπουλος, *ό.π.*, σσ. 64-67.

<sup>63</sup> Χαραλαμπίδης, *ό.π.*, σσ. 137-140.

<sup>64</sup> Ιωάννης Λ. Χόνδρος, «Η ελληνική αντίσταση 1941-1944: Επανεκτίμηση». Στο Γ. Ιατρίδης (επιμ.). *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950: Ένα έθνος σε κρίση*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1984, σσ. 69-72.

<sup>65</sup> Βόγλης, *ό.π.*, σσ. 63-64.

και ευρύτερο εκδημοκρατισμό της χώρας.<sup>66</sup> Ο λόγος τους ήταν αρκετά ριζοσπαστικός. Για παράδειγμα, το ιδρυτικό καταστατικό του Εθνικού Δημοκρατικού Ελληνικού Συνδέσμου (στο εξής ΕΔΕΣ) μιλά για «*Δημοκρατικόν πολίτευμα, σοσιαλιστικής μορφής*» και η Εθνική και Κοινωνική Απελευθέρωση (στο εξής ΕΚΚΑ) για «*Λαοκρατούμενη Δημοκρατία*». Η εμφάνισή τους ξεκινά από την Αθήνα λόγω των πολλών προσωπικοτήτων και στελεχών που βρίσκονταν συγκεντρωμένοι εκεί και λόγω των κοινωνικών συνθηκών που επικράτησαν τον πρώτο κατοχικό χειμώνα.<sup>67</sup>

Από την πρωτεύουσα ξεκίνησε και το ΕΑΜ στις 27 Σεπτεμβρίου 1941 με την υπογραφή της ιδρυτικής του πράξης από τους εκπροσώπους του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας (στο εξής ΚΚΕ), του Σοσιαλιστικού Κόμματος Ελλάδας (στο εξής ΣΚΕ), του Αγροτικού Κόμματος Ελλάδας (στο εξής ΑΚΕ) και της Ένωσης Λαϊκής Δημοκρατίας (στο εξής ΕΛΔ). Σκοπός του η απελευθέρωση του έθνους, ο σχηματισμός προσωρινής κυβέρνησης μετά την απελευθέρωση και η κατοχύρωση του δικαιώματος του ελληνικού λαού να αποφασίσει με εκλογές και ελεύθερο δημοψήφισμα για τον τρόπο διακυβέρνησής του.<sup>68</sup>

Το ΕΑΜ επεκτάθηκε γρήγορα στην περιφέρεια και εξελίχθηκε στην πολυπληθέστερη και σημαντικότερη αντιστασιακή οργάνωση της Κατοχής. Οι παράγοντες που συνετέλεσαν στην ανάπτυξή του ήταν: το πολιτικό κενό που δημιουργήθηκε από τη χρεωκοπία των αστικών πολιτικών κομμάτων, η έλλειψη νομιμοποίησης των κατοχικών κυβερνήσεων, που απαξιώθηκαν στη συνείδηση του λαού με τα έργα τους, και η ανάπτυξη ενός πολυσχιδούς δικτύου οργανώσεων, στις οποίες μπορούσαν να συμμετέχουν ευρύτερες κοινωνικές ομάδες. Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν η Εθνική Αλληλεγγύη (στο εξής Ε.Α.), που είχε ιδρυθεί στις 28 Μαΐου 1941 και είχε ανθρωπιστικό προσανατολισμό υποστηρίζοντας τους καταδιωκόμενους και τους φυλακισμένους αντιστασιακούς ανεξαρτήτως πολιτικών, θρησκευτικών ή κοινωνικών αντιλήψεων, και το Εθνικό Εργατικό Απελευθερωτικό Μέτωπο (στο εξής ΕΕΑΜ), που ιδρύθηκε στις 16 Ιουλίου 1941 και επεδίωκε τη σύσταση ενός μετώπου εθνικής απελευθέρωσης και τη συνδικαλιστική εκπροσώπηση των εργαζομένων. Ακολούθησε στις 23 Φεβρουαρίου 1943 η Ενιαία Πανελλαδική Οργάνωση Νέων (στο

---

<sup>66</sup> Μιχάλης Π. Λυμπεράτος, «Οι οργανώσεις της Αντίστασης». Στο Χρήστος Χατζηιωσήφ/Προκόπης Παπαστρατής (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, τόμ. Γ2, Αθήνα 2007, σ. 9.

<sup>67</sup> Βόγλης, *ό.π.*, σσ. 64-66.

<sup>68</sup> Ιάσωνας Χανδρινός, «Οι οργανώσεις της Εθνικής Αντίστασης: καταγραφή και ανάλυση». Στο Χάγκεν Φλάισερ (επιμ.), *Κατοχή-Αντίσταση 1941-1944*, ειδική έκδοση για την εφημερίδα ΤΑ ΝΕΑ, Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη Α.Ε., 2010, σ. 80, Φλάισερ, *ό.π.*, σ. 157.



εξής ΕΠΟΝ), η μαζικότερη νεολαιίστικη οργάνωση της Κατοχής.<sup>69</sup> Η ΕΠΟΝ έδωσε τη δυνατότητα συμμετοχής στο αντιστασιακό κίνημα σε πολλούς νέους που δεν ήθελαν να συνδέσουν τη δράση τους με το ΚΚΕ.<sup>70</sup> Τέλος, ως τέταρτος παράγοντας της ανάπτυξης του ΕΑΜ μπορεί να αναφερθεί ο έλεγχος των περιοχών που απελευθερώνονταν και η εισαγωγή σ' αυτές λαοκρατικών θεσμών· θεσμών που αποτελούσαν την πρακτική εφαρμογή των εξαγγελιών του ΕΑΜ και εξηγούν την υποστήριξη του λαού σ' αυτό.<sup>71</sup>

Αυτό που κατάφερε το ΕΑΜ ήταν να μετατρέψει τις ατομικές αντιδράσεις σε συντονισμένη συλλογική δράση. Στα πρόσωπα των εξεγερμένων φοιτητών, των εξαθλιωμένων δημοσίων υπαλλήλων, των μαζικά απολυμένων και των υποαπασχολούμενων εργατών βρήκε τους συμμάχους του στην προσπάθεια ενεργοποίησης των μαζών στον αντιστασιακό αγώνα. Με τη βοήθεια των οργανώσεων που αναφέρθηκαν παραπάνω έδωσε αγώνα για την αντιμετώπιση του επισιτιστικού προβλήματος, ενώ οργάνωσε ογκώδεις και δυναμικές διαδηλώσεις και απεργίες συμμετέχοντας σε αντιστασιακές δράσεις κάθε κλάδου χωριστά. Μάλιστα, από τους πρώτους μήνες του 1943, με τη συμμετοχή του στις μεγάλες απεργίες για την αντιμετώπιση του κινδύνου της πολιτικής επιστράτευσης κατάφερε να φέρει στο πλευρό του μεγάλα τμήματα του πληθυσμού της πρωτεύουσας και να πολιτικοποιήσει το κίνημά του, καθώς φάνηκε ότι μπορούσε να αποτελέσει ισχυρό πολιτικό αντίπαλο για την κυβέρνηση -και όσους σχετίζονταν μαζί της οικονομικά και πολιτικά- και τις κατοχικές δυνάμεις.<sup>72</sup>

Μια ακόμη οργάνωση του ΕΑΜ, η πιο σημαντική, ήταν το στρατιωτικό του σκέλος, ο Εθνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός (στο εξής ΕΛΑΣ). Οι συζητήσεις και η απόφαση για τη δημιουργία του ανιχνεύονται στον χειμώνα του 1941-1942, αλλά οι πρώτες ομάδες ανταρτών του έκαναν την εμφάνισή τους στα βουνά στις αρχές του καλοκαιριού του 1942. Ανάμεσά τους ξεχώρισε αυτή του Θανάση Κλάρα, γνωστού με το ψευδώνυμο Άρης Βελουχιώτης, που αναδείχτηκε στη συνέχεια σε «πρωτοκαπετάνιο» της οργάνωσης.<sup>73</sup> Οι δυνάμεις του ΕΛΑΣ άρχισαν να αποκτούν μαζικότητα με την κατάταξη πολυάριθμων αγροτών στις τάξεις του και η κοινωνική του απήχηση εδραιώθηκε με τη συμμετοχή του στην ανατίναξη της γέφυρας του

---

<sup>69</sup> Βόγλης, *ό.π.*, σσ. 70-75.

<sup>70</sup> Χαραλαμπίδης, *ό.π.*, σ. 152.

<sup>71</sup> Βόγλης, *ό.π.*, σ. 77.

<sup>72</sup> Χαραλαμπίδης, *ό.π.*, σσ. 157-172 και σ. 216.

<sup>73</sup> Clogg, *ό.π.*, σ. 207.

Γοργοπόταμου στις 25 Νοεμβρίου 1942.<sup>74</sup> Στους παράγοντες που εξηγούν τη μαζική ανάπτυξη του μπορούμε να συμπεριλάβουμε τη διάλυση του κρατικού μηχανισμού στην ύπαιθρο, την καλλιέργεια των σχέσεων με τις τοπικές κοινωνίες, την επιδίωξη εδραίωσης της παρουσίας του κατ' αρχάς στις ορεινές περιοχές και από κει στις πεδινές με έλεγχο των διόδων επικοινωνίας και, τέλος, την έμφαση που δόθηκε στον βασικό σκοπό της εθνικής απελευθέρωσης. Η ανάπτυξη αυτή έφερε πολλαπλασιασμό των επιθέσεων εναντίον των κατοχικών στρατευμάτων, την επέκταση των περιοχών ελέγχου του και εντέλει τη δημιουργία της «Ελεύθερης Ελλάδας».<sup>75</sup>

Την ίδια περίπου εποχή με το ΕΑΜ ιδρύθηκε και η δεύτερη σε μαζικότητα αντιστασιακή -μη κομμουνιστική- οργάνωση, ο ΕΔΕΣ. Στις 9 Σεπτεμβρίου 1941 ο Ναπολέων Ζέρβας με τον Λεωνίδα Σπαή, που ήταν επίσης απότακτος βενιζελικός συνταγματάρχης, και τον δικηγόρο Ηλία Σταματόπουλο υπέγραψαν την καταστατική πράξη ίδρυσής του. Ως καθοδηγητής και κατ' όνομα αρχηγός του παρουσιάστηκε ο αυτοεξόριστος στη Γαλλία στρατηγός Νικόλαος Πλαστήρας. Στις 23 του ίδιου μήνα έφτασε στην Αθήνα ο στενός του συνεργάτης Κομνηνός Πυρομάγλου και έκτοτε συνεργάστηκε με τον Ζέρβα στο πλαίσιο του ΕΔΕΣ.<sup>76</sup>

Και αυτή η οργάνωση είχε -στην αρχή τουλάχιστον- δημοκρατικό χαρακτήρα,<sup>77</sup> αλλά δεν κατόρθωσε να αναπτυχθεί και να αποκτήσει λαϊκή υποστήριξη στο βαθμό που το πέτυχε το ΕΑΜ. Η συνοχή της βασιζόταν κυρίως στην προσωπική αφοσίωση στον Ζέρβα και στη βρετανική υποστήριξη.<sup>78</sup> Παρόλο που ο ουσιαστικός αρχηγός της την πρόβαλε ως οργάνωση πανελλαδικής εμβέλειας, στην ουσία είχε πεδίο δράσης την ευρύτερη περιοχή της Ηπείρου, όπου πρωτοεμφανίστηκε στρατιωτικά τον Ιούλιο του 1942. Μέχρι και το φθινόπωρο αριθμούσε περίπου εκατό άντρες, ωστόσο αργότερα μετά την συμμετοχή στην ανατίναξη της γέφυρας του Γοργοπόταμου και κυρίως μετά την αλλαγή στάσης απέναντι στον βασιλιά συγκέντρωσε στις τάξεις της βασιλόφρονες αξιωματικούς και διευρύνθηκε σημαντικά.<sup>79</sup>

Το στρατιωτικό σκέλος της οργάνωσης ήταν οι Εθνικές Ομάδες Ελλήνων Ανταρτών (στο εξής ΕΟΕΑ), οι οποίες έδωσαν στον ΕΔΕΣ το στοιχείο της

---

<sup>74</sup> Λυμπεράτος, *ό.π.*, σσ. 13-14, Βόγλης, *ό.π.*, σσ. 89-90.

<sup>75</sup> Βόγλης, *ό.π.*, σσ. 85-94.

<sup>76</sup> Clogg, *ό.π.*, σ. 207, Λυμπεράτος, *ό.π.*, σ. 35.

<sup>77</sup> Clogg, *ό.π.*

<sup>78</sup> Χόνδρος, *ό.π.*, σ. 75.

<sup>79</sup> Λυμπεράτος, *ό.π.*, σ. 36.

μαζικότητας. Γίνεται λόγος για 4.000-5.000 άντρες το καλοκαίρι του 1943 και περίπου 10.000 τη στιγμή της Απελευθέρωσης.<sup>80</sup>

Από το φθινόπωρο του 1943 ως τον Φεβρουάριο του 1944 έλαβαν χώρα συγκρούσεις με το ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, που για πολλούς αποτελούν τον πρώτο εμφύλιο. Κυρίαρχο ρόλο σ' αυτές έπαιξαν οι καταγγελίες για συνεργασία του ΕΔΕΣ με τις δυνάμεις κατοχής, ενώ το γεγονός ότι οι Γερμανοί απέφυγαν να τον χτυπήσουν κατά τη διάρκεια των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων εκείνης της περιόδου ενίσχυσε τις σχετικές φήμες. Με τη συμφωνία ανακωχής Μυρόφυλλου-Πλάκας (Φεβρουάριος 1944) ο Ζέρβας πέτυχε να παραμείνουν οι αντιστασιακές οργανώσεις τελείως ανεξάρτητες και να κρατήσει ως τομέα δράσης του την περιοχή δυτικά του Άραχθου.<sup>81</sup>

Αντιστασιακή δράση της οργάνωσης σημειώθηκε εκ νέου το καλοκαίρι του 1944 στην περιοχή της Πρέβεζας στις 6 Ιουλίου και στη μάχη της Μενίνας Θεσπρωτίας στις 17-18 Αυγούστου. Τέλος, ο ΕΔΕΣ/ΕΟΕΑ, που αποτέλεσε το σημείο αναφοράς για τις μη εαμικές αντιστασιακές οργανώσεις, συνέδεσε το όνομά του και με τις αμείλικτες διώξεις ενάντια στους Τσάμηδες της Θεσπρωτίας.<sup>82</sup>

Η τρίτη από άποψη δυναμικότητας οργάνωση μετά το ΕΑΜ και τον ΕΔΕΣ υπήρξε η ΕΚΚΑ, που ιδρύθηκε τον Νοέμβριο του 1942 από τον συνταγματάρχη Δημήτριο Ψαρρό και τον έμπιστό του, νεαρό πολιτικό, Γεώργιο Καρτάλη. Το όνομά της καταδεικνύει γιατί από την άκρα Δεξιά κατηγορήθηκε ως κομμουνιστική, ενώ από το ΚΚΕ τα μέλη της θεωρούνταν καπηλευτές των ιδεών του, εφόσον δεν προσχωρούσαν στο ΕΑΜ. Το καταστατικό της πάλι προδίδει αντιβασιλικό προσανατολισμό, αφού έκανε λόγο για «ολοκληρωμένη Λαοκρατούμενη Δημοκρατία».<sup>83</sup>

Ως στρατιωτικό της σκέλος θεωρείται το 5/42 Σύνταγμα Ευζώνων, που συγκρότησε ο Ψαρρός στις 20 Απριλίου 1943 στην περιοχή της Παρνασίδας. Η άποψη αυτή κυριάρχησε κυρίως λόγω της προσωπικής σύνδεσης του Ψαρρού με τον Καρτάλη και τον Μπακιρτζή, ενώ στην ουσία η σύνδεση των δύο οργανώσεων ήταν χαλαρή έως ανύπαρκτη. Το Σύνταγμα αναπτύχθηκε χάρη στη βρετανική υποστήριξη, το κύρος και τη μετριοπάθεια του συνταγματάρχη του. Έφτασε μάλιστα να αριθμεί 1.000 ως 1.500 άντρες τον Σεπτέμβριο του 1943, αφού πρώτα είχε υποχρεωθεί δυο φορές σε διάλυση

---

<sup>80</sup> Χανδρινός, *ό.π.*, σσ. 97-99.

<sup>81</sup> στο ίδιο, σ. 98.

<sup>82</sup> στο ίδιο, σσ. 98-99.

<sup>83</sup> στο ίδιο, σσ. 99-101, Φλάισερ, *ό.π.*, σσ. 394-395.

από τον ΕΛΑΣ τον Μάιο και τον Ιούνιο του 1943.<sup>84</sup> Ανασυγκροτήθηκε ωστόσο αργότερα με τη βοήθεια του ΕΑΜ και ακολούθησε μια ειρηνική περίοδος καλών σχέσεων το φθινόπωρο του 1943.

Από τον Ιανουάριο του 1944 επικράτησαν στην οργάνωση οι οπαδοί της σύγκρουσης με το ΕΑΜ, ενώ οι οπαδοί της συνεργασίας πέρασαν στο περιθώριο, παρά την από κοινού με τον ΕΛΑΣ αντιμετώπιση των Γερμανών στη μάχη της Άμφισσας την 1<sup>η</sup> Φεβρουαρίου 1944. Ακολούθησαν συγκρούσεις ομάδων του 5/42 με τμήματα του ΕΛΑΣ, μέχρι που στις 17 Απριλίου της ίδιας χρονιάς επήλθε η διάλυσή του στα Κλήματα Δωρίδας μετά από επίθεση του ΕΛΑΣ. Ο Ψαρρός ήταν ανάμεσα στα θύματα, περίπου 70 μαχητές του συνελήφθησαν, ενώ ένα τμήμα πέρασε στην Πάτρα, όπου ενσωματώθηκε στα Τάγματα Ασφαλείας. Ήταν μια υπόθεση που εξελίχθηκε σε κόλαφο για το ΕΑΜ, καθώς οι αντιπρόσωποί του στο συνέδριο του Λιβάνου, εξαιτίας των γεγονότων αυτών και ιδιαίτερα των αδιευκρίνιστων συνθηκών κάτω από τις οποίες σκοτώθηκε ο Ψαρρός, βρέθηκαν σε θέση απολογουμένου στις αιτιάσεις τόσο των Βρετανών, όσο και του Παπανδρέου, ο οποίος κατηγορήσε το ΕΑΜ και τον ΕΛΑΣ ότι με τις ακρότητες που διέπρατταν στόχευαν να προετοιμάσουν την επικράτησή τους μετά τη λήξη του πολέμου.<sup>85</sup>

#### **1.2.4. Ελληνική κοινωνία και μειονότητες**

Μια τελευταία ματιά στην ελληνική κοινωνία αυτής της περιόδου επιβάλλει να δούμε τα πράγματα από τη σκοπιά της διαφορετικότητας, των μειονοτικών πληθυσμών. Η Ελλάδα της Κατοχής βρίθει αντιθέσεων που είχαν αρχίσει να δημιουργούνται από την εποχή του Μεσοπολέμου και αποκαλύπτονταν αυτή την περίοδο με έντονο τρόπο, καθώς οι αλλαγές που έγιναν -ειδικά στη Βόρεια Ελλάδα- δεν ήταν αποτέλεσμα μιας μακρόσυρτης και καλά σχεδιασμένης διαδικασίας αλλά πολέμων και αναγκαστικών μετακινήσεων. Τα δυο μεγάλα αντιθετικά ζεύγη που κυριαρχούσαν ήταν μεταξύ Ελλήνων και μειονοτήτων, γηγενών και προσφύγων. Το ελληνικό κράτος επιχείρησε την εθνική ομογενοποίηση, τον εξελληνισμό των Νέων Χωρών, και η εγκατάσταση προσφύγων κατά κύριο λόγο σ' αυτές τις περιοχές υπήρξε μέρος του σχεδίου της. Τα είκοσι χρόνια του Μεσοπολέμου σίγουρα δεν έφταναν για την εξομάλυνση των διαφορών και η λύση δόθηκε στα χρόνια της Κατοχής συχνά με βίαιο τρόπο.<sup>86</sup>

---

<sup>84</sup> Χανδρινός, *ό.π.*, σ. 101.

<sup>85</sup> Λυμπεράτος, *ό.π.*, σσ. 45-46, Προκόπης Παπαστρατής, «Η κυβέρνηση Παπανδρέου και το Συνέδριο του Λιβάνου». Στο Γ. Ιατρίδης (επιμ.). *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950: Ένα έθνος σε κρίση*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1984, σσ. 215-216.

<sup>86</sup> Βόγλης, *ό.π.*, σ. 98.

Η τύχη των Ελλήνων Εβραίων κρίθηκε στο πλαίσιο του γενικότερου σχεδίου των Ναζί για τον αφανισμό του ευρωπαϊκού εβραϊκού στοιχείου. Ο αντισημιτισμός υπήρξε βασικό στοιχείο της ναζιστικής ιδεολογίας και το αρχικό σχέδιο για μαζικό εκτοπισμό έφερε την Τελική Λύση, που αποφασίστηκε στο Βάνζεε τον Ιανουάριο του 1942 και προέβλεπε τη συστηματική και μαζική εξόντωση των Εβραίων της Ευρώπης. Για πρώτη φορά, λοιπόν, δεν μιλάμε για διώξεις σε μία χώρα αλλά σε μια ολόκληρη ήπειρο με στόχο όχι τον εκτοπισμό σε κάποιον άλλο τόπο αλλά τον αφανισμό.<sup>87</sup>

Στην Ελλάδα η πλειοψηφία του εβραϊκού στοιχείου (50.000 από τις περίπου 70.000-80.000) ζούσε στη Θεσσαλονίκη. Οι ενέργειες σε βάρος τους ξεκίνησαν νωρίς με κατασχέσεις αρχείων και συλλογών και συνεχίστηκαν με δημόσια διαπόμπευση, απαγόρευση χρήσης των μέσων μαζικής μεταφοράς, διάλυση των ενώσεών τους, κατάσχεση των περιουσιακών τους στοιχείων και καταστροφή του ιστορικού νεκροταφείου τους. Αποκορύφωμα των διώξεών τους υπήρξε ο εκτοπισμός τους (45.000-48.000 Θεσσαλονικείς Εβραίοι) στο Άουσβιτς με δεκαοκτώ -κατ' άλλους δεκαεννιά- αποστολές το χρονικό διάστημα του Μαρτίου-Αυγούστου 1943.<sup>88</sup> Συγχρόνως, τον Μάρτιο του 1943, εκτοπίστηκαν και 4.058 Εβραίοι από τη βουλγαρική ζώνη κατοχής για το στρατόπεδο της Τρεμπλίνκα.<sup>89</sup> Έτσι, οι εβραϊκές κοινότητες της Μακεδονίας και της Θράκης πλήρωσαν μεγάλο τίμημα με ασύλληπτα ποσοστά εξόντωσης, σύμφωνα με στοιχεία του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου (στο εξής ΚΙΣ): Σέρρες και Ξάνθη 99%, Νέα Ορεστιάδα-Σουφλί και Καβάλα 98%, Αλεξανδρούπολη, Δράμα 97%, Θεσσαλονίκη, Κομοτηνή, Διδυμότειχο, Καστοριά 96%, Φλώρινα 84%,<sup>90</sup> ενώ στη Βέροια «οι ναζιστικές διώξεις θα αποδυναμώσουν την Κοινότητα των 600-650 περίπου μελών της σε ποσοστό πάνω από το 70% του προπολεμικού πληθυσμού της».<sup>91</sup>

Μετά τη συνθηκολόγηση της Ιταλίας η Τελική Λύση εφαρμόστηκε και για τους Εβραίους της υπόλοιπης Ελλάδας, καθώς μέχρι τότε οι Ιταλοί είχαν αρνηθεί να ακολουθήσουν την ίδια τακτική με τους εταίρους τους. Μικρές εξαιρέσεις αποτελούν

---

<sup>87</sup> Οντέτ Βαρόν-Βασάρ, «Η εξόντωση των ελλήνων Εβραίων». Στο Χάγκεν Φλάισερ (επιμ), *Κατοχή-Αντίσταση 1941-1944*, ειδική έκδοση για την εφημερίδα ΤΑ ΝΕΑ, Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη Α.Ε., 2010, σ. 131, Βόγλης, *ό.π.*, σ. 99.

<sup>88</sup> Mazower, *ό.π.*, σσ. 266-272, Οντέτ Βαρόν-Βασάρ, *ό.π.*, σ. 136, Βόγλης, *ό.π.*, σσ. 99-101, Χάγκεν Φλάισερ, *Στέμματα και Σβάστικα, Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης, 1941-1944*, τόμος Β', ειδική έκδοση για την εφημερίδα ΤΟ ΒΗΜΑ, Αθήνα 2009, σσ. 336-343.

<sup>89</sup> Βόγλης, *ό.π.*, σ.101.

<sup>90</sup> Βαρόν-Βασάρ, *ό.π.*, σ. 135.

<sup>91</sup> Γ. Λιόλιος, *Σκιές της πόλης. Αναπαράσταση του διωγμού των Εβραίων της Βέροιας*. Εκδόσεις Ευρασία. Αθήνα 2008, σ. 22.

η εβραϊκή κοινότητα της Ζακύνθου, που διασώθηκε ολόκληρη χάρη στις ενέργειες των τοπικών αρχών και των κατοίκων, και οι μικρές κοινότητες της Κατερίνης και της Καρδίτσας, όπου η αλληλεγγύη των κατοίκων έπαιξε σωτήριο ρόλο.<sup>92</sup> Η Ελλάδα, τελικά, βρέθηκε ανάμεσα στις χώρες που το Ολοκαύτωμα των Εβραίων σημείωσε από τα υψηλότερα ποσοστά στην Ευρώπη, σύμφωνα με τις μελέτες του ιστορικού Χάγκεν Φλάισερ, ο οποίος ανεβάζει τον αριθμό των θυμάτων σε 58.885 νεκρούς (82% του συνολικού πληθυσμού).<sup>93</sup>

Η περίπτωση της Θεσσαλονίκης απασχόλησε ιδιαίτερα την κοινότητα των ιστορικών στην προσπάθειά τους να εξηγήσουν την αδιαφορία του χριστιανικού πληθυσμού της πόλης. Αδιαφορία που σχετίζεται με την επίδραση του αντισημιτισμού, όχι όμως με τη μορφή ενός οργανωμένου μαζικού κινήματος, όπως συνέβη σε άλλες χώρες, αλλά λανθάνοντας, που είχε τις ρίζες του στην οικονομική αντιπαλότητα και τη γλωσσική διαφορά, στοιχεία που συνδέθηκαν με τη διαδικασία ενσωμάτωσης στον εθνικό κορμό. Στα χρόνια του Μεσοπολέμου η μετατροπή των Εβραίων σε μειονότητα διέυρνε το χάσμα με τους πρόσφυγες που είχαν εγκατασταθεί στην πόλη, ενώ στα χρόνια της Κατοχής ο λανθάνων αντισημιτισμός εκδηλώθηκε κυρίως από την πλευρά των αρχών και από όσους επεδίωκαν να καλλιεργήσουν φιλικές σχέσεις με τους Γερμανούς. Αν πρέπει να καταλογίσουμε κάτι στον χριστιανικό πληθυσμό, αυτό είναι η παθητικότητα με την οποία αντέδρασαν όσο οι διώξεις σε βάρος των Εβραίων συμπολιτών τους αυξάνονταν. Τέλος, ιδιαίτερης περαιτέρω μελέτης χρήζει το κεφάλαιο της εκμετάλλευσης των εγκαταλειμμένων εβραϊκών περιουσιών, καθώς οι επιζήσαντες Εβραίοι είχαν να αντιπαλέψουν μεταπολεμικά την αντίδραση των χριστιανών μεσεγγυούχων και την κρατική απροθυμία για τη λύση του προβλήματος.<sup>94</sup>

Η δεύτερη περίπτωση αφορά τους Τσάμηδες, έναν αλβανικό μουσουλμανικό πληθυσμό περίπου 25.000 ψυχών που ζούσαν στην περιοχή της Θεσπρωτίας. Και εδώ το πρόβλημα εμφανίστηκε στο πλαίσιο της εθνικής ομογενοποίησης, όταν κατά τον Μεσοπόλεμο χιλιάδες πρόσφυγες κατευθύνθηκαν από τον κρατικό σχεδιασμό στην περιοχή. Το πρόβλημα επέτεινε η αβεβαιότητα της ανταλλαγής ή όχι των Τσάμηδων. Όταν αυτοί εξαιρέθηκαν, κάποιοι είχαν ήδη πουλήσει τις περιουσίες τους, ενώ άλλοι τις έχασαν από τις αναγκαστικές απαλλοτριώσεις. Έντονες τριβές για τη διανομή της γης συνδυάστηκαν με τον οικονομικό ανταγωνισμό και την πολιτισμική διαφορά και

---

<sup>92</sup> Βαρών-Βασάρ, *ό.π.*, σ. 137.

<sup>93</sup> Φλάισερ, *ό.π.*, σ. 362.

<sup>94</sup> Βόγλης, *ό.π.*, σσ. 105-110.

δημιούργησαν διαχωριστική γραμμή μεταξύ Ελλήνων και Τσάμηδων. Οι διακρίσεις από τη μεριά του ελληνικού κράτους (π.χ. η μη ίδρυση μειονοτικών σχολείων) και η υπόθαλψη των καταγγελιών των Τσάμηδων από την αλβανική κυβέρνηση χειροτέρεψαν την κατάσταση, που επί Μεταξά μετατράπηκε σε σκληρή καταπίεση, στρατιωτική επιτήρηση και απαγόρευση της δημόσιας χρήσης της γλώσσας. Το χάσμα με την Ελλάδα (κράτος και πολίτες) έγινε βαθύ και με τη συνθηκολόγηση του 1941 οι Τσάμηδες βρέθηκαν να συνεργάζονται με τους Ιταλούς, οι οποίοι τους χρησιμοποίησαν κατά του ελληνικού πληθυσμού. Επιδόθηκαν σε τρομοκρατικές ενέργειες και λεηλασίες, ενώ μέχρι το τέλος της Κατοχής έδρασαν από κοινού με τους Γερμανούς. Αυτό τους έβαλε στο στόχαστρο των αντιστασιακών οργανώσεων, και ενώ το ΕΑΜ προσπάθησε να τους προσεταιριστεί διαχωρίζοντάς τους από τη φασιστική ηγεσία τους, ο ΕΔΕΣ απαντώντας εκδικητικά στις προηγούμενες ενέργειές τους προχώρησε - ιδιαίτερα κατά την κατάληψη της Παραμυθιάς τον Ιούνιο του 1944- σε βιαιότητες, κακοποιήσεις γυναικών και θανατώσεις και οδήγησε στην εκδίωξή τους -σε συντριπτικό ποσοστό- από το ελληνικό έδαφος. Μπορεί ο ελληνικός λαός μεταπολεμικά να δικαιολόγησε την ενέργεια αυτή λόγω της συνεργασίας τους με τις δυνάμεις κατοχής, ωστόσο αυτό που έχει σημασία είναι οι πολιτικές που εφαρμόστηκαν και καλλιέργησαν τις αντιθέσεις μεταξύ Ελλήνων και Τσάμηδων.<sup>95</sup>

Η περίπτωση της «σλαβομακεδονικής μειονότητας» είναι πολύ πιο σύνθετη. Πολλοί τους κατηγορήσαν για καιροσκοπισμό, ωστόσο η στάση τους κατά την Κατοχή οφείλεται στις συνθήκες που διαμορφώθηκαν ήδη από τα χρόνια του Μεσοπολέμου και στις πολιτικές που ακολουθήθηκαν από τις ενδιαφερόμενες πλευρές: αρχές κατοχής, ελληνικές αντιστασιακές οργανώσεις, αυτονομιστικά κινήματα. Στα χρόνια αυτά 160.000 «σλαβόφωνοι» κατοικούσαν στη Μακεδονία, οι μισοί περίπου στους νομούς Φλώρινας και Καστοριάς. Η διαδικασία εξελληνισμού έφερε αντιδράσεις από την πλευρά τους, οι οποίες εντάθηκαν μετά την έλευση των προσφύγων και την ιδιαίτερη μεταχείριση που έτυχαν από το ελληνικό κράτος.<sup>96</sup> Στα χρόνια του Μεταξά αντί για ενσωμάτωση στο ελληνικό κράτος επήλθε η αποξένωσή τους λόγω της καταπίεσης σε βάρος τους, που εκδηλώθηκε με απαγόρευση χρήσης της γλώσσας και

---

<sup>95</sup> στο ίδιο, σσ. 110-113, Γιώργος Μαργαρίτης, *Ανεπιθύμητοι Συμπατριώτες. Στοιχεία για την καταστροφή των μειονοτήτων της Ελλάδας*, Εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 2005, σσ. 133-171.

<sup>96</sup> Βόγλης, *ό.π.*, σσ. 113-114.

με εκτοπισμούς. Έτσι, μια αφομοιωτική προσπάθεια τριών δεκαετιών κατέληξε σε πλήρη αποτυχία.<sup>97</sup>

Οι κατοχικές δυνάμεις τούς εξόπλισαν -αρχικά οι Ιταλοί με την οργάνωση του Αξονομακεδονοβουλγαρικού Κομιτάτου-Οχράνας στην περιοχή της Καστοριάς και αργότερα οι άλλες δυνάμεις κατοχής σε Φλώρινα και Πέλλα- στην προσπάθειά τους να αντιμετωπίσουν τις αντιστασιακές οργανώσεις που δρούσαν στην περιοχή.<sup>98</sup> Στον εξοπλισμό τους προχώρησε και το ΕΑΜ, που προσπάθησε να τους κινητοποιήσει ενάντια στους κατακτητές με όχημα το Σλαβομακεδονικό Λαϊκό Απελευθερωτικό Μέτωπο (στο εξής ΣΝΟΦ). Τρίτοι διεκδικητές τους οι Γιουγκοσλάβοι παρτιζάνοι, οι οποίοι ξεκίνησαν αυτονομιστική προπαγάνδα στην προσπάθειά τους να τους φέρουν στο πλευρό τους. Οι αυτονομιστικές τάσεις ανάγκασαν τελικά τον ΕΛΑΣ να διαλύσει τον ΣΝΟΦ και να εντάξει τους Σλαβομακεδόνες αντάρτες στις γραμμές του, ενώ μετά την ίδρυση της Λαϊκής Δημοκρατίας της Μακεδονίας προχώρησε στη βίαιη διάλυση του σλαβομακεδονικού τάγματος Γκότσε.<sup>99</sup>

Υπάρχει ωστόσο και η άλλη πλευρά, αυτοί που στράφηκαν εναντίον τους όπως οι πρόσφυγες-ιδιαίτερα οι τουρκόφωνοι- και εθνικιστικές αντιστασιακές οργανώσεις, όπως η Πανελλήνια Απελευθερωτική Οργάνωση (ΠΑΟ). Τέλος, και οι ελληνικές κρατικές αρχές τους αντιμετώπισαν με εχθρότητα, η οποία προκάλεσε στο εσωτερικό τους αύξηση όσων έκαναν λόγο για ξεχωριστή μακεδονική ταυτότητα.

Η επόμενη περίπτωση στην οποία θα αναφερθούμε είναι αυτή των Βλάχων, αν και οι ίδιοι δεν θεωρούν τους εαυτούς τους ως μειονότητα αλλά ως συστατικό στοιχείο του νεοελληνικού κράτους και έθνους,<sup>100</sup> το οποίο συμμετείχε στον αγώνα της απελευθέρωσης από τον οθωμανικό ζυγό και η ελληνικότητά του προκύπτει -κατά τον Δ. Λιθοξόου- από την εθνική τους συνείδηση, η οποία αποκτάται κυρίως μετά τους βαλκανικούς πολέμους και την ενσωμάτωσή τους ως υπηκόων στο ελληνικό κράτος.<sup>101</sup>

---

<sup>97</sup> Τάσος Κωστόπουλος, *Η απαγορευμένη γλώσσα. Κρατική καταστολή των σλαβικών διαλέκτων στην ελληνική Μακεδονία*, Δ΄ έκδοση, Εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 2008, σσ. 162-180.

<sup>98</sup> Σπυρίδων Σφέτας, «Η ίδρυση και η δράση της Οχράνας (1943-1944) στη Δυτική και Κεντρική Μακεδονία στα Πλαίσια της πολιτικής της VMRO και των Ιταλο-Γερμανικών Αρχών Κατοχής». Στο *Βαλκανικά Σύμμεικτα II (1999-2000)*, σ. 343.

<sup>99</sup> Βόγλης, *ό.π.*, σσ. 115-116, Γιώργος Κουμαρίδης, *Όψεις της κατοχής και της αντίστασης στη δυτική Μακεδονία: η περίπτωση του ΣΝΟΦ*, ανέκδοτη μεταπτυχιακή εργασία, Τμήμα Ιστορίας-Αρχαιολογίας-Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Σχολή Επιστημών του Ανθρώπου, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος 2002, σ. 4, Μιχάλης Λυμπεράτος, «ΚΚΕ και σλαβομακεδονική μειονότητα στην κατεχόμενη Δυτική Μακεδονία», *Μνήμων* 20, 1998, σσ. 67-108.

<sup>100</sup> Τάκης Γκαλαΐτσης, *Από τη ζωή των Βλάχων, di tu bana armānjilor*, Σύλλογος Βλάχων Βέροιας, Βέροια 2013, σ. 50.

<sup>101</sup> Δημήτρης Λιθοξόου, *Μειονοτικά ζητήματα και εθνική συνείδηση στην Ελλάδα*, Εκδόσεις Λεβιάθαν, Αθήνα 1991, σ. 73.



Οι τριβές στο εσωτερικό αυτής της ομάδας άρχισαν με την ανάπτυξη ρουμανικής εθνικής και εκπαιδευτικής κίνησης ανάμεσά τους από το 1860 και ύστερα. Οι Ρουμάνοι άνοιξαν αρκετά σχολεία στις περιοχές της Μακεδονίας και της Ηπείρου, όπου κατοικούσαν Βλάχοι, τα οποία αναγνωρίστηκαν το 1913 ως μειονοτικά παρά την αντίδραση των περισσότερων Βλάχων.<sup>102</sup> Βέβαια, με τις επιστολές Βενιζέλου-Μαγιορέσκου που ανταλλάχθηκαν το καλοκαίρι του 1913 και συμπεριλήφθηκαν στο παράρτημα της συνθήκης του Βουκουρεστίου, η Ελλάδα έδωσε τη συγκατάθεσή της στην αυτονομία των σχολείων και των εκκλησιών των Βλάχων και στη δυνατότητα της Ρουμανικής Κυβέρνησης να τα επιχορηγεί, υπό την επίβλεψη της Ελληνικής Κυβέρνησης.<sup>103</sup> Ωστόσο η Γενική Διοίκηση Μακεδονίας φρόντισε να τους καθησυχάσει ενημερώνοντάς τους ότι η υπογραφή της συγκεκριμένης συνθήκης δεν αποτελούσε προδοσία τους, αλλά εξυπηρετούσε λόγους εθνικού συμφέροντος.<sup>104</sup>

Αργότερα, το κλίμα σε βάρος των Βλάχων επιβαρύνθηκε με την εμφάνιση του Αλκιβιάδη Διαμάντη, ενός διαβόητου τυχοδιώκτη και πράκτορα άλλοτε της ιταλικής και άλλοτε της ρουμανικής προπαγάνδας, ο οποίος το φθινόπωρο του 1918 με ομάδα Βλάχων της Πίνδου ανακήρυξε στην Κορυτσά τη «Δημοκρατία της Πίνδου», η οποία έζησε για μια μέρα, καθώς η πλειονότητα των ελληνόφωνων Βλάχων αντέδρασε στη δημιουργία της.<sup>105</sup>

Μετά τη συνθήκη της Λωζάνης του 1923, το πρόβλημα των Βλάχων που ζούσαν στην Ελλάδα φαινόταν στις ελληνικές κυβερνήσεις τελείως ασήμαντο, σε σύγκριση με αυτά που προκαλούσαν άλλες μειονοτικές ομάδες που χρησιμοποιούνταν ως όργανα ξένων αλυτρωτισμών.<sup>106</sup> Μάλιστα κατά το 1925 σημειώθηκε μεταναστευτική κίνηση μέρους του βλάχικου πληθυσμού προς τη Δοβρουτσά κατόπιν κρούσεων από την πλευρά των κρατικών ρουμανικών αρχών και των ίδιων των Βλάχων. Οι Ρουμάνοι από την πλευρά τους επικαλούνταν τη στενή οικονομική κατάσταση των Βλάχων μετά την εγκατάσταση των προσφύγων στις περιοχές τους, ενώ στην πραγματικότητα επιδίωκαν την αλλαγή της εθνολογικής σύνθεσης του πληθυσμού της Δοβρουτσάς, που διεκδικούνταν από τους Βούλγαρους. Το ελληνικό κράτος ανταποκρίθηκε πρόθυμα στο αίτημά τους, καθώς προσδοκούσε την απαλλαγή από σημαντική μερίδα

---

<sup>102</sup> Κωστής Τσιούμης, *Λεπτές ισορροπίες. Μειονοτικά ζητήματα και εκπαίδευση γλωσσικών μειονοτήτων στη μεταπολεμική Ελλάδα*, Εκδοτικός οίκος Αντ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 23.

<sup>103</sup> Λένα Διβάνη, *Ελλάδα και μειονότητες. Το σύστημα της διεθνούς προστασίας της Κοινωνίας των Εθνών*, Γ' έκδοση, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1999, σσ. 97-98.

<sup>104</sup> Γεώργιος Έξαρχος, *Αυτοί είναι οι Βλάχοι*, Εκδόσεις Γαβριηλίδη, Αθήνα 1994, σσ. 114-115.

<sup>105</sup> Διβάνη, *ό.π.*, σσ. 98-99.

<sup>106</sup> στο ίδιο, σ. 101.

ρουμανιζόντων Βλάχων. Πράγματι, ως το 1929 αναχώρησαν από την Ελλάδα περίπου δύο χιλιάδες οικογένειες ρουμανιζόντων.<sup>107</sup> Ωστόσο τα αποτελέσματα αυτής της κίνησης δεν ήταν τα αναμενόμενα, ενώ για τους ίδιους τους Βλάχους ήταν απογοητευτικά.<sup>108</sup>

Το καλό κλίμα στις ελληνορουμανικές σχέσεις διατηρήθηκε μέχρι το καλοκαίρι του 1936. Από κει και ύστερα άρχισαν οι αρνητικές επιπτώσεις του μεταξικού καθεστώτος στους μειονοτικούς πληθυσμούς κυρίως λόγω της απαγόρευσης της δημόσιας χρήσης της γλώσσας τους με την απειλή προστίμων και φυλακίσεων. Η διαταγή εφαρμόστηκε και στην περίπτωση των Βλάχων, προκαλώντας συλλήψεις και πιέσεις εναντίον όσων έστελναν τα παιδιά τους στα ρουμανικά σχολεία. Τα γεγονότα αυτά δημιούργησαν ευνοϊκό έδαφος για σύγκρουση των ρουμανιζόντων με τους ελληνόφρονες Βλάχους και τις ελληνικές αρχές, ενώ η Ρουμανία διαμαρτυρήθηκε τότε έντονα για παραβίαση των μειονοτικών συνθηκών.<sup>109</sup>

Με την έναρξη του ελληνοϊταλικού πολέμου πληροφορίες ότι κάποιοι ρουμανίζοντες είχαν διατεθεί ευνοϊκά απέναντι στους Ιταλούς, έφεραν ως αποτέλεσμα την λήψη από τις ελληνικές αρχές αυστηρών μέτρων, που συμπεριλάμβαναν συλλήψεις και εκτοπισμούς σε βάρος των Βλάχων. Τα μέτρα αυτά -άδικα τις περισσότερες φορές- πίκραναν πολλούς ελληνόφρονες Βλάχους, οι οποίοι αποτελούσαν το αντίπαλο δέος στη ρουμανική προπαγάνδα.<sup>110</sup> Το κλίμα που δημιουργήθηκε και το γεγονός ότι οι περιοχές όπου ζούσε η μεγαλύτερη μάζα των Βλάχων εντάχθηκαν στην ιταλική ζώνη κατοχής επέτρεψαν στον Αλκιβιάδη Διαμάντη να εμφανιστεί και πάλι στο προσκήνιο και να διεκδικήσει τον τίτλο του ηγέτη των Βλάχων και να επιχειρήσει τη δημιουργία του αυτόνομου πριγκιπάτου της Πίνδου. Μαζί με τους συνεργάτες του προσπάθησαν να πείσουν τους Βλάχους να διαχωρίσουν τη θέση τους από την Ελλάδα, να στρατολογήσουν παιδιά για τα σχολεία τους και άντρες για τη «λεγεώνα». Η προσπάθειά τους απέφερε ελάχιστα κέρδη, καθώς ακόμη και οι ρουμανίζοντες στη μεγάλη τους πλειοψηφία αρνήθηκαν να τους ακολουθήσουν.<sup>111</sup> Η οργάνωση «Ρωμαϊκή Λεγεών» -με ελάχιστα ένοπλα άτομα μεταξύ των δύο χιλιάδων περίπου μελών της- ιδρύθηκε από την ομάδα Διαμάντη το 1942 και παρείχε την αναγκαία βοήθεια στα

---

<sup>107</sup> στο ίδιο, σσ. 109-112.

<sup>108</sup> Τσιούμης, *ό.π.*

<sup>109</sup> Διβάνη, *ό.π.*, σσ. 115-118.

<sup>110</sup> Αθανάσιος Χρυσόχου, *Η κατοχή εν Μακεδονία, βιβλίο τρίτον, Η δράσις της ιταλορουμανικής προπαγάνδας*, Θεσσαλονίκη 1951, σ. 13.

<sup>111</sup> Διβάνη, *ό.π.*, σσ. 123-125.

ιταλικά κατοχικά στρατεύματα. Η δράση της δεν επεκτάθηκε έξω από την ιταλική ζώνη κατοχής. Με τη συνθηκολόγηση της Ιταλίας το 1943 έλαβε τέλος και η όποια προσπάθεια των Ιταλών να διεκδικήσουν τους Βλάχους του ελλαδικού χώρου.<sup>112</sup> Βέβαια, η μεγάλη πλειοψηφία των Βλάχων έδειξε την πίστη της στην Ελλάδα είτε πολεμώντας είτε βοηθώντας στον ανεφοδιασμό του ελληνικού στρατού στην Πίνδο.<sup>113</sup> Ωστόσο στη διάρκεια της Κατοχής υπήρξε διαπιστωμένη συνεργασία των ρουμανιζόντων με τις κατοχικές αρχές,<sup>114</sup> η οποία κατά τον Ε. Αβέρωφ ήταν «μη ενιαία συμπεριφορά που μπορεί να αποδοθεί με τον χαρακτηρισμό ανεκτική».<sup>115</sup>

Η τελευταία περίπτωση που εξετάζουμε είναι των μουσουλμάνων της Θράκης, που η μειονότητά τους αναγνωρίστηκε με τη Συνθήκη της Λωζάνης του 1923. Από την αρχή είχαν εκπροσώπηση στο Κοινοβούλιο και την τοπική αυτοδιοίκηση, ενώ προβλήματα υπήρξαν μόνο στο θέμα των περιουσιών τους, τα οποία εκμεταλλεύταν η τουρκική πλευρά για να παρουσιάσει την Ελλάδα ως χώρα που δε σεβόταν τα μειονοτικά δικαιώματα. Κατά την περίοδο του μεσοπολέμου αναπτύχθηκε μια διαμάχη στους κόλπους αυτής της μειονότητας μεταξύ των παλαιομουσουλμάνων, που είχαν τον έλεγχο ως το 1930, και των νεωτεριστών, που αύξησαν πολύ την επιρροή τους μετά το Ελληνοτουρκικό Σύμφωνο Φιλίας του 1930. Στη συνέχεια, το δικτατορικό καθεστώς Μεταξά επέβαλε κάποιους περιορισμούς, όπως την απαγόρευση κυκλοφορίας ορισμένων εφημερίδων, αλλά γενικά έμεινε πιστό στην τήρηση της Συνθήκης της Λωζάνης.<sup>116</sup>

Στα χρόνια της Κατοχής οι Βούλγαροι, σύμμαχοι των Γερμανών, ανέλαβαν την άσκηση διοίκησης στο μεγαλύτερο μέρος της Ανατολικής Μακεδονίας και της Θράκης και εφάρμοσαν πιεστικά μέτρα σε βάρος όλου του πληθυσμού με στόχο τον εκβουλαρισμό του. Διώχθηκε κυρίως ο χριστιανικός ελληνικός πληθυσμός, ενώ επώδυνα ήταν και τα μέτρα κατά των Πομάκων και λιγότερο για τους υπόλοιπους μουσουλμάνους. Η βουλγαρική υπηκοότητα επιβλήθηκε ως υποχρεωτική, με τη δυνατότητα φυγής ως την 1<sup>η</sup> Απριλίου 1943 όσων δεν τη δέχονταν. Τότε σημαντικός

---

<sup>112</sup> Σοφία Ηλιάδου-Τάχου, Ανδρέας Ανδρέου, Αναστασία Ταναμπάση, «Τα ρουμανικά σχολεία στη Μακεδονία (1939-1949)», στο: *Πρακτικά ΑΑ' πανελληνίου ιστορικού συνεδρίου (28-30 Μαΐου 2010)*, Εκδόσεις Γιαχούδη, Θεσσαλονίκη 2011, σσ. 261-262, Προσβάσιμο στο: <http://histsociety.web.auth.gr/%CE%A0%CE%A1%CE%91%CE%9A%CE%A4%CE%99%CE%9A%CE%91%20%CE%9B%CE%91%202011.pdf> [Ανακτήθηκε 21-12-2019], Τσιούμης, *ό.π.*, σ. 69.

<sup>113</sup> Ευάγγελος Αβέρωφ-Τοσίτσας, *Η πολιτική πλευρά του κουτσοβλαχικού ζητήματος*, Τρίκαλα 1992, σσ. 75-76.

<sup>114</sup> Ηλιάδου-Τάχου, Ανδρέου, Ταναμπάση, *ό.π.*, σ. 261.

<sup>115</sup> Αβέρωφ-Τοσίτσας, *ό.π.*, σ. 159.

<sup>116</sup> Τσιούμης, *ό.π.*, σσ. 27-29.

αριθμός μουσουλμάνων αποχώρησε από την περιοχή, γενικά όμως οι μουσουλμάνοι επλήγησαν λιγότερο από τους χριστιανούς.<sup>117</sup>

Εν κατακλείδι γίνεται σαφές ότι η κατοχική περίοδος πρόσφερε γόνιμο έδαφος για ανάπτυξη των εθνικών ιδεολογιών. Εθνικιστικές ιδέες και αλυτρωτικοί πόθοι εκφράστηκαν ιδιαίτερα σε περιοχές με μεικτή εθνολογική σύνθεση και για πολλούς ήταν η ευκαιρία να διωχθούν όσοι δεν ήταν «Έλληνες», ενώ γι' άλλους ευκαιρία «εθνικής ολοκλήρωσης».<sup>118</sup>

---

<sup>117</sup> στο ίδιο, σσ. 119-120.

<sup>118</sup> Βόγλης, *ό.π.*, σ. 117.

## 2. Εκπαιδευτικό πλαίσιο

### 2.1. Οι εξελίξεις στην εκπαίδευση ως την Κατοχή

Από τις αρχές του εικοστού αιώνα το γλωσσικό αναδείχθηκε ως το βασικό ζήτημα στην εκπαίδευση και η διαμάχη όριζε τα γνωρίσματα της αντιπαράθεσης ανάμεσα στους δημοτικιστές και τους συντηρητικούς.<sup>119</sup>

Τον Νοέμβριο του 1910 ιδρύθηκε στην Αθήνα ο «Εκπαιδευτικός Όμιλος», που επιδίωξε την εισαγωγή της δημοτικής γλώσσας στο σχολείο και την αναμόρφωση της εκπαίδευσης της χώρας μας. Στις δράσεις του πρωτοστάτησαν άτομα με σπουδές στην Ευρώπη και ιδιαίτερα στη Γερμανία, όπου η παιδαγωγική επιστήμη είχε προοδεύσει πολύ εκείνη την εποχή. Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν οι παιδαγωγοί Δημήτριος Γληνός και Αλέξανδρος Δελμούζος και ο γλωσσολόγος Μανόλης Τριανταφυλλίδης. Ο Όμιλος εξέφραζε το πνεύμα της αλλαγής και πρόβαλε την αντίληψη ότι η παιδεία έπρεπε να βασίζεται στη δημοτική γλώσσα.<sup>120</sup> Όμως η δράση του δεν αποτέλεσε «ικανή συνθήκη» για την καθιέρωσή της και με το Σύνταγμα του 1911 η καθαρεύουσα καθιερώθηκε ως επίσημη γλώσσα του κράτους. Ορίστηκε ωστόσο πως η βασική εκπαίδευση θα ήταν υπό την εποπτεία του κράτους, δωρεάν και υποχρεωτική για όλους.<sup>121</sup>

Το 1913 η κυβέρνηση Βενιζέλου με τα νομοσχέδια του υπουργού Παιδείας Ι. Τσιριμώκου είχε ως βασικό στόχο την προσαρμογή του εκπαιδευτικού συστήματος στις κοινωνικές και οικονομικές αλλαγές που είχαν συντελεστεί. Εμπνευστής τους ήταν ο Δ. Γληνός και είχαν ως βασικούς άξονες: την υποχρεωτική εκπαίδευση, την εκπαίδευση των κοριτσιών, την προσαρμογή της εκπαίδευσης στις οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες της χώρας, τη δημιουργία τεχνικο-επαγγελματικής εκπαίδευσης και την ενίσχυση των θετικών επιστημών στα αναλυτικά προγράμματα. Η αντίδραση

---

<sup>119</sup> Μαρία Κ. Μαρκέτου, *Το Μονοθέσιο Δημοτικό Σχολείο Μοίραλι Αχαΐας. Οργάνωση, Διοίκηση, Εποπτεία, Λειτουργία (1908-1936)*, ανέκδοτη διπλωματική εργασία, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Πατρών, Πάτρα 2010, σ. 49.

<sup>120</sup> Κωνσταντίνος Ν. Παπαμανώλης, *Οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις στη μεταπολεμική Ελλάδα (1941-1988)*, Διατριβή για Διδακτορία, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Πειραιάς 1989, σσ. 29-30. Προσβάσιμο στο:

<http://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/1235#page/1/mode/2up> [Ανακτήθηκε: 30-5-2018].

<sup>121</sup> Σύνταγμα της Ελλάδος 1911, «Ψήφισμα της Β' Αναθεωρητικής Βουλής των Ελλήνων περί ενάρξεως της ισχύος των κατ' αναθεώρησιν του Συντάγματος μεταρρυθμισθεισών και προστεθεισών εις αυτό διατάξεων», άρθρα 107, 16, *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 127, 1/6/1911, τ. Α'. Προσβάσιμο στο: [http://www.et.gr/images/stories/eidika\\_themata/a\\_127\\_1911.pdf](http://www.et.gr/images/stories/eidika_themata/a_127_1911.pdf) [Ανακτήθηκε: 30-5-2018].

όμως των συντηρητικών δυνάμεων δεν επέτρεψε την ψήφισή τους. Ψηφίστηκε μόνο το νομοσχέδιο για τη διοίκηση της εκπαίδευσης, γνωστό ως Ν. 240/1914.<sup>122</sup>

Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος δικαιώθηκε για τις φροντίδες του για την εκπαίδευση της χώρας με τον Ν. 827/1917, με τον οποίο τα αναγνωστικά βιβλία των τεσσάρων πρώτων τάξεων αποφασίστηκε να γραφτούν στη δημοτική γλώσσα,<sup>123</sup> και με τον Ν. 826/1917, με τον οποίο ιδρύθηκε ο θεσμός των Ανωτέρων Εποπτών της Εκπαίδευσης.<sup>124</sup>

Η πτώση της κυβέρνησης Βενιζέλου παρέσυρε και τη μεταρρύθμιση των ετών 1917-1920. Το μεταρρυθμιστικό πνεύμα ανακόπηκε και επανήλθαν οι ρυθμίσεις και το προηγούμενο πλαίσιο λειτουργίας στην εκπαίδευση, όπως μπορεί να διαπιστώσει κανείς από τις προτάσεις της «Επιτροπείας» τον Φεβρουάριο του 1921.<sup>125</sup>

Στα χρόνια μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή έγιναν κάποιες προσπάθειες επαναφοράς των μέτρων του 1917. Με το Σύνταγμα του 1927 προβλεπόταν εξάχρονη υποχρεωτική και δωρεάν εκπαίδευση για όλους τους μαθητές.<sup>126</sup> Με τον Ν. 3438/1927 επανήλθε η εισαγωγή της δημοτικής γλώσσας στη Στοιχειώδη Εκπαίδευση (στο εξής Σ.Ε.) και η παράλληλη διδασκαλία της καθαρεύουσας στις δύο τελευταίες τάξεις του δημοτικού σχολείου.<sup>127</sup>

Ιδιαίτερα σημαντικό γεγονός την ίδια χρονιά αποτέλεσε η διάσπαση του Εκπαιδευτικού Ομίλου σε δύο παρατάξεις. Η δράση του πριν από τη διάσπασή του υπήρξε συνολικά ωφέλιμη για την ελληνική εκπαίδευση, αφού συνέβαλε στην αναμόρφωση των εκπαιδευτικών πραγμάτων της χώρας μας,<sup>128</sup> με τις μάχες που έδωσε για την πραγματοποίηση της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης και τη συσπείρωση στους

---

<sup>122</sup> Σπύρος Ευαγγελόπουλος, *Ελληνική Εκπαίδευση*, τόμος Β΄ 20ός Αιώνας, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998, σσ. 30-32.

<sup>123</sup> Ν. 827/2 Σεπτεμβρίου 1917, «Περί κυρώσεως του από 11 Ιουλίου 1917 αναγκαστικού Β.Δ. “περί κυρώσεως του από 11 Μαΐου 1917 νομοθετικού διατάγματος της Προσωρινής Κυβερνήσεως”», άρθρο 2, *Εφημερίς της κυβερνήσεως*, αρ. 188, 5/9/1917, τ. Α΄.

<sup>124</sup> Ν. 826/2 Σεπτεμβρίου 1917, «Περί κυρώσεως και τροποποιήσεως του αναγκαστικού διατάγματος της 29<sup>ης</sup> Ιουνίου 1917 “περί συμπληρώσεως κλπ, του νόμου 567 περί διοικήσεως της μέσης και δημοτικής εκπαίδευσσεως”», άρθρο 3, *Εφημερίς της κυβερνήσεως*, αρ. 188, 5/9/1917, τ. Α΄.

<sup>125</sup> Αλέξης Δημαράς, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε (Τεκμήρια ιστορίας)*, τόμος Β΄, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας» Ι. Δ. Κολλάρου & Σιας Α.Ε., Αθήνα 1998, σσ. 130-131.

<sup>126</sup> Σύνταγμα της Ελληνικής Δημοκρατίας, άρθρο 23, *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 107, 3/6/1927, τ. Α΄. Προσβάσιμο στο: [http://www.et.gr/images/stories/eidika\\_themata/a\\_107\\_1927.pdf](http://www.et.gr/images/stories/eidika_themata/a_107_1927.pdf) [Ανακτήθηκε: 30-5-2018].

<sup>127</sup> Ν. 3438/21 Δεκεμβρίου 1927, «Περί διδακτικών βιβλίων», άρθρο 6, *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 307, 23/12/1927, τ. Α΄.

<sup>128</sup> Παπαμανώλης, *ό.π.*, σ. 31.

κόλπους του των πιο προοδευτικών στοιχείων της πολιτικής, της επιστήμης και της διανόησης.<sup>129</sup>

Το 1929 αποτελεί σημαντικό σταθμό στην ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης, καθώς συνιστά την απαρχή της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης που περιλάμβανε το σύνολο των νομοσχεδίων και των αλλαγών που προώθησαν οι υπουργοί Παιδείας Κ. Γόντικας το 1929 και Γ. Παπανδρέου το 1930-1932.

Με τον Ν. 4397/1929 «Περί Στοιχειώδους Εκπαιδύσεως» η φοίτηση σε όλα τα σχολεία έγινε μικτή, εξαετής και υποχρεωτική. Με τον Ν. 5045/1930 «Περί σχολικών βιβλίων» επανήλθε η υποχρεωτική διδασκαλία της δημοτικής γλώσσας σε όλες τις τάξεις του δημοτικού σχολείου και η παράλληλη διδασκαλία της καθαρεύουσας στις δύο τελευταίες τάξεις. Σχολεία Μέσης Εκπαίδευσης (στο εξής Μ.Ε.) ήταν τα γενικά γυμνάσια και τα πρακτικά λύκεια, όπου η φοίτηση ήταν εξαετής και προϋπέθετε απολυτήριο δημοτικού σχολείου και εισιτήριες εξετάσεις. Δημιουργήθηκε παράλληλα ένα δεύτερο σχολικό δίκτυο (Ανώτερο Παρθεναγωγείο, κατώτερα επαγγελματικά σχολεία), στο οποίο μπορούσαν να φοιτήσουν χωρίς εξετάσεις οι απόφοιτοι του εξατάξιου δημοτικού σχολείου.<sup>130</sup>

Διαπιστώνουμε στο σημείο αυτό μια σαφή προσπάθεια επαναπροσδιορισμού των στόχων του σχολείου, που δεν προετοίμαζε πια τους μαθητές για τη μεταπήδησή τους από μια κατώτερη βαθμίδα εκπαίδευσης σε μια ανώτερη αλλά για την κοινωνική και οικονομική ζωή, σε στενή εξάρτηση με την ταξική καταγωγή τους.<sup>131</sup>

Η μεταρρύθμιση του 1929 έβαλε τα θεμέλια του αστικού σχολείου. Ο Γ. Παπανδρέου έκανε λόγο για λαϊκή παιδεία και λαϊκή δημοκρατία. Ωστόσο και αυτή η μεταρρύθμιση προκάλεσε αρκετές αντιδράσεις, όχι μόνο από τη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, που τη θεωρούσε προϊόν «βεβιασμένης ενέργειας», αλλά και από τον Δ. Γληνό, που μίλησε για «νέα παράσταση της παλιάς κωμωδίας» και «εμπαιγμό του λαού από τους εκλεκτούς του».<sup>132</sup> Κατά τη γνώμη του, το επιτακτικό πρόβλημα της ελληνικής εκπαίδευσης ήταν η μόρφωση του εργάτη, του αγρότη, του τεχνίτη και η εντατική οργάνωση της ελληνικής παραγωγικής εργασίας και γι' αυτό

---

<sup>129</sup> Δημήτρης Φ. Χαραλάμπους, *Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος: η ίδρυση, η δράση του για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και η διάσπασή του*, Εκδοτικός οίκος αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1987, σ. 11.

<sup>130</sup> Σήφης Μπουζάκης, *Νεοελληνική Εκπαίδευση (1821-1998)*, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1999, σ. 83.

<sup>131</sup> στο ίδιο, σ. 85.

<sup>132</sup> στο ίδιο, σ. 87.

ζήτησε επέκταση του δημοτικού σχολείου σε όλη τη χώρα και στελέχωσή του με διδακτικό προσωπικό.<sup>133</sup>

Τελικά και αυτή η μεταρρύθμιση θ' ακολουθήσει τη μοίρα των προηγούμενων και θ' ανασταλεί, αφού το μεταξικό καθεστώς μετέβαλε -όπως ήταν φυσικό- εξ ολοκλήρου το εκπαιδευτικό σύστημα που είχε διαμορφωθεί από το 1929.<sup>134</sup>

Ένα έτος μετά, το 1937, ιδρύθηκε ο Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων (στο εξής ΟΕΣΒ), που από τη μια έλυσε το πρόβλημα της συγγραφής, εκτύπωσης και δωρεάν διανομής βιβλίων για τη γενική εκπαίδευση, αλλά ταυτόχρονα από την άλλη αποτελούσε τον απόλυτο έλεγχο του κράτους πάνω στο σχολείο. Η δικτατορία επανέφερε το τετράχρονο δημοτικό σχολείο και στη μέση εκπαίδευση δημιούργησε δύο κύκλους, έναν πενταετή και έναν τριετή αντίστοιχα. Δύο χρόνια αργότερα, το 1939, χώρισε τη μέση εκπαίδευση σε εξαετή και διετή κύκλο.<sup>135</sup>

Τέλος αξιοπρόσεκτο είναι το γεγονός ότι ο Μεταξάς είχε ιδιαίτερα θετική στάση απέναντι στη δημοτική γλώσσα. Αν και στην πραγματικότητα κατάργησε τη μεταρρύθμιση του 1929 και προσπάθησε να περάσει τον φασισμό στην ελληνική κοινωνία, στο γλωσσικό ζήτημα χρησιμοποίησε τη δημοτική γλώσσα κάνοντας αρκετούς δημοτικιστές να συνεργαστούν με το καθεστώς ή να σιωπήσουν στις βαρβαρότητές του.<sup>136</sup> Προχώρησε μάλιστα και στη σύσταση επιτροπής με πρόεδρο τον Μανόλη Τριανταφυλλίδη για τη σύνταξη της Νεοελληνικής Γραμματικής της Δημοτικής. Το βιβλίο συντάχθηκε και τυπώθηκε σε χρόνο ρεκόρ (ως τον Ιούνιο του 1941), αλλά δεν μπήκε στο σχολείο ούτε διδάχθηκε ποτέ από τους δασκάλους.<sup>137</sup>

Αυτή είναι σε γενικές γραμμές η εικόνα της εκπαίδευσης στη χώρα μας ως το 1940. Η έναρξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και η τριπλή Κατοχή που ακολούθησε δημιούργησαν πολύ μεγάλα προβλήματα και εμπόδισαν κάθε μεταρρύθμιση, με εξαίρεση τις προσπάθειες που έγιναν στην «Ελεύθερη Ελλάδα».

---

<sup>133</sup> στο ίδιο, σσ. 87-88.

<sup>134</sup> Δημαράς, *ό.π.*, σ. μθ'.

<sup>135</sup> Παπαμανώλης, *ό.π.*, σσ. 34-35.

<sup>136</sup> Χρήστος Κάτσικας & Κώστας Ν. Θεριανός, *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης: από την ίδρυση του ελληνικού κράτους μέχρι το 2004*, Εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα 2004, σ. 139.

<sup>137</sup> Αθηνά Γιαννάκου & Νικολέττα Συμεωνίδου, *Η εκπαίδευση από τη δικτατορία Μεταξά έως τον Εμφύλιο Πόλεμο (1936-1950): μια ιστορική έρευνα*, ανέκδοτη πτυχιακή εργασία, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Σχολή Επιστημών Αγωγής, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Αλεξανδρούπολη 2014, σ. 22. Προσβάσιμο στο:

<http://repo.lib.duth.gr/jspui/bitstream/123456789/814/1/EA679.PDF> [Ανακτήθηκε: 30-5-2018]



## 2.2. Η εκπαίδευση στην κατεχόμενη Ελλάδα (1941-1944)

Όπως όλοι οι τομείς που πέρασαν στα χέρια των κατακτητών, έτσι και η εκπαίδευση στις περισσότερες κατεχόμενες περιοχές της Ελλάδας είτε έπαψε να λειτουργεί είτε υπολειπομένη και μάλιστα κατά διαστήματα.

Ιδιαίτερη, βέβαια, είναι η περίπτωση της βουλγαρικής ζώνης κατοχής. Η Βουλγαρία αποβλέποντας στην πλήρη προσάρτηση της περιοχής και στην εθνολογική της αλλοίωση, πίστεψε πως ήρθε η ώρα για την εκπλήρωση του εθνικού της στόχου. Αυτόν επιχείρησε να υλοποιήσει μέσα από τον θεσμό της εκπαίδευσης. Αφού έκλεισε τα ελληνικά σχολεία και εκδίωξε τους Έλληνες εκπαιδευτικούς, λειτούργησε βουλγαρικά σχολεία και επέβαλε τη χρήση της βουλγαρικής γλώσσας όχι μόνο στην εκπαίδευση, αλλά και στην εκκλησία και στις δημόσιες υπηρεσίες. Μάλιστα, για να δελεάσει τους Έλληνες μαθητές, πρόσφερε δωρεάν σίτιση στα βουλγαρικά σχολεία.<sup>138</sup>

Για τη λειτουργία της βουλγαρικής εκπαίδευσης χρησιμοποιήθηκαν τα υπάρχοντα ελληνικά σχολικά κτίρια, ενώ οι δάσκαλοι μετατίθενταν από το εσωτερικό της Βουλγαρίας με επίδομα 50% επί του μισθού τους και μετά από παρακολούθηση επιμορφωτικών σεμιναρίων. Στην περιοχή ιδρύθηκαν βουλγαρικά σχολεία σε υπερβολικά μεγάλο αριθμό: 173 δημοτικά, 36 προγυμνάσια και 6 γυμνάσια. Ελάχιστοι ήταν πάντως οι Έλληνες μαθητές που φοίτησαν σ' αυτά και μόνο την πρώτη σχολική χρονιά της Κατοχής.<sup>139</sup>

Στις υπόλοιπες περιοχές έπαψαν να υπάρχουν οι αναγκαίες υποδομές. Σύμφωνα με στοιχεία του περιοδικού «Διδασκαλικό Βήμα»,<sup>140</sup> οι κατακτητές επιτάξανε 8.345 σχολικά κτίρια και από αυτά μόνο 719 έμειναν απείραχτα. Πολλά κάηκαν ή καταστράφηκαν από βομβαρδισμούς κι άλλα έμειναν χωρίς εξοπλισμό. Μεγάλος αριθμός δασκάλων έχασε τη ζωή του στο μέτωπο της Αλβανίας, άλλοι βρέθηκαν φυλακισμένοι κι άλλοι εντάχθηκαν στην Αντίσταση.<sup>141</sup> Δεν πρέπει, ακόμη, να ξεχνάμε και τον φόβο αντιποίνων εξαιτίας της Εθνικής Αντίστασης, όπως και τη δεινή

---

<sup>138</sup> Δώρα Τζήκα, *Αριστερά και Εκπαίδευση 1941-1949: Θεωρητικές απόψεις και εκπαιδευτική δράση*, ανέκδοτη μεταπτυχιακή εργασία, Τομέας Παιδαγωγικής, Τμήμα Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής, Φιλοσοφική Σχολή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2011, σ. 182. Προσβάσιμο στο: <http://ikee.lib.auth.gr/record/128471/files/GRI-2012-7994.pdf> [Ανακτήθηκε: 30-5-2018].

<sup>139</sup> Ξανθίππη Κοτζαγεώργη-Ζυμάρη, «Η βουλγαρική πολιτική έναντι των κατακτημένων περιοχών. Πολιτική, στρατιωτική και εκκλησιαστική διοίκηση. Εκπαίδευση και γλώσσα», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΣΤ': Σύγχρονος ελληνισμός από το 1941 ως το τέλος του αιώνα*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1975, σ. 66.

<sup>140</sup> Διδασκαλικό Βήμα, τχ 28-29, Αθήνα 1946.

<sup>141</sup> Χάρης Σακελλαρίου, *Η παιδεία στην Αντίσταση*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2003, σ. 37.

επισιτιστική κατάσταση του ελληνικού λαού.<sup>142</sup> Τέλος, περίπου 350.000 παιδιά έμειναν ορφανά, 600.000 δεν πήγαν καθόλου σχολείο, ενώ χιλιάδες άλλα παρακολούθησαν ελάχιστα μαθήματα.<sup>143</sup>

Ως αποτέλεσμα πολλά σχολεία δεν μπόρεσαν να λειτουργήσουν, ενώ όσα λειτούργησαν είχαν πλημμελή λειτουργία και για μικρά μόνο διαστήματα. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι το σχολικό έτος 1940-1941 κράτησε μόνο τρεις μήνες, ενώ το σχολικό έτος 1941-1942 περίπου 20-25 μέρες.<sup>144</sup> Η διδασκαλία, όπου γινόταν, διαρκούσε 2-3 ώρες την ημέρα. Η κατάσταση δεν διορθώθηκε ούτε τα επόμενα χρόνια, όπως προκύπτει από τη μελέτη μιας ακραίας -πλην όμως ενδεικτικής περίπτωσης. Πρόκειται για τον χρόνο «λειτουργίας» του Βαρβάκειου, στο οποίο κατά το σχολικό έτος 1942-1943 έγιναν μαθήματα από 8 Φεβρουαρίου ως 31 Μαΐου 1943, ενώ κατά το σχολικό έτος 1943-1944 οι μαθητές παρακολούθησαν μαθήματα από 22 Μαΐου ως 25 Ιουνίου 1944 και από 10 Ιανουαρίου ως 31 Ιανουαρίου 1945, οπότε έληξε το σχολικό έτος 1943-1944. Βέβαια, οι απολυτήριες εξετάσεις είχαν διεξαχθεί από 3 ως 8 Ιουλίου 1944, και υπολογίζεται ότι οι τελειόφοιτοι είχαν παρακολουθήσει 125 σαραντάλεπτα μαθήματα.<sup>145</sup>

Ανάλογη εικόνα παρουσιάζει ο Α. Δημαράς και για τα υπόλοιπα σχολεία της χώρας,<sup>146</sup> ο οποίος επισημαίνει, βέβαια, ότι δεν υπάρχουν συνολικές και επιστημονικές μελέτες για την εκπαίδευση αυτής της περιόδου. Τα σχολεία που παρέμειναν ανοικτά -δημοτικά στις περισσότερες περιπτώσεις- λειτούργησαν κυρίως ως κέντρα διανομής συσσιτίου, απασχόλησης των παιδιών και προστασίας από τους κινδύνους που τα απειλούσαν παρά ως κέντρα μόρφωσης και αγωγής.<sup>147</sup>

Η ίδια εικόνα για τη λειτουργία των σχολείων προκύπτει και από την υπηρεσιακή έκθεση του Διευθυντή της Ζωσιμαίας Σχολής Ιωαννίνων Χρήστου Σούλη με ημερομηνία 23 Ιουνίου 1945, στην οποία γίνεται λόγος για τρεις μήνες μαθημάτων κατά το σχολικό έτος 1940-1941, έξι περίπου μήνες το 1941-1942, τέσσερις σχεδόν μήνες το 1942-1943 και τρεις το 1943-1944. Δηλαδή έγιναν μαθήματα συνολικά για δεκαέξι μήνες σε όλο το διάστημα της Κατοχής. Είχε δίκιο, λοιπόν, κατά τον Χ.

---

<sup>142</sup> Κωνσταντίνος Καλαντζής, *Η παιδεία εν Ελλάδι 1935-1951*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2002, σ. 102.

<sup>143</sup> Παντελής Κυπριανός, *Συγκριτική ιστορία της ελληνικής εκπαίδευσης*, Εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 2004, σ. 249.

<sup>144</sup> Σακελλαρίου, *ό.π.*, σ. 38.

<sup>145</sup> Δημαράς, *ό.π.*, σσ. ν'-να'.

<sup>146</sup> Αλέξης Δημαράς, *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης. Το «ανακοπτόμενο άλμα». Τάσεις και αντιστάσεις στην ελληνική εκπαίδευση 1833-2000*, Εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα 2013, σ. 207.

<sup>147</sup> στο ίδιο, σσ. 208-209.

Νούτσο, ο Κ. Άμαντος όταν συμπέρανε πως «ίσως ημπορεί να λεχθή ότι τα τέσσερα χρόνια 1941-1944 ισοδυναμούσαν με ένα προπολεμικό μαθητικό έτος».<sup>148</sup>

Τέλος, όπως μας πληροφορεί η Μ. Φιλοσόφου, την τελευταία περίοδο της Κατοχής περίπου 3.500 σχολεία έμειναν κλειστά, ενώ άλλα υπολειπορούσαν.<sup>149</sup> Έτσι δεν πρέπει να μας φαίνεται καθόλου παράξενο που το ποσοστό φοίτησης των παιδιών στο δημοτικό σχολείο και στην Κατοχή και τον πρώτο καιρό αμέσως μετά από αυτή έφτανε στο 60% σε σύγκριση με την προπολεμική περίοδο.<sup>150</sup>

### 2.2.1. Στοιχειώδης και Μέση Εκπαίδευση

Από τα σχολεία αυτών των βαθμίδων, το Νηπιαγωγείο δε λειτούργησε σχεδόν καθόλου. Το Δημοτικό τυπικά ήταν εξατάξιο, καθώς από το 1937 με τον Α.Ν. 770 είχε ιδρυθεί το οκτατάξιο Γυμνάσιο και οι μαθητές ολοκληρώνοντας τη φοίτησή τους στην Τετάρτη τάξη μπορούσαν να εισάγονται σ' αυτό.<sup>151</sup> Όσοι δεν επιθυμούσαν την εγγραφή τους στο Γυμνάσιο ή αποτύγγαναν κατά τη δοκιμασία εισαγωγής τους σ' αυτό, υποχρεώνονταν να παρακολουθήσουν τις δύο τελευταίες τάξεις του Δημοτικού, εξαιτίας όμως των εξαιρετικών συνθηκών της περιόδου κανένας έλεγχος της υποχρεωτικής φοίτησης δεν γινόταν στα παιδιά ηλικίας 7-13 ετών. Έτσι εξηγείται πώς 600.000 μαθητές δε φοίτησαν καθόλου στο Δημοτικό την περίοδο 1940-1945.<sup>152</sup> Το εξαετές, λοιπόν, δημοτικό σχολείο, που προβλεπόταν από τον Ν. 4397/1929, είχε ουσιαστικά καταργηθεί, καθώς οι εξετάσεις για τη μετάβαση στην επόμενη βαθμίδα ανάγκασαν τις δύο τελευταίες τάξεις του να φυτοζωούν και τις μετέβαλαν σε τάξεις για τους φτωχούς μαθητές.<sup>153</sup>

Το καθεστώς λειτουργίας της στοιχειώδους εκπαίδευσης συνεχίστηκε χωρίς σημαντικές αλλαγές σε όλη την περίοδο του μεταξικού καθεστώτος καθώς και τα πρώτα χρόνια της Κατοχής. Η φοίτηση ήταν τετραετής ή εξαετής και μετά τον Α.Ν. 1849/1939 για τη μέση εκπαίδευση, ενώ στα αρνητικά γνωρίσματα του συστήματος συγκαταλέγεται η παράλληλη λειτουργία τεσσάρων τάξεων με το ίδιο πρόγραμμα, των δύο τελευταίων του Δημοτικού και των δύο πρώτων του Γυμνασίου. Αυτό σταμάτησε,

---

<sup>148</sup> Χαράλαμπος Νούτσος, *Ο δρόμος της καμήλας και το σχολείο. Η εκπαιδευτική πολιτική στην Ελλάδα: 1944-1946*, Εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 2003, σσ. 85-86.

<sup>149</sup> Μαρία Φιλοσόφου, *Κατοχή και Αντίσταση στην Αχαΐα: Κοινωνικές και εκπαιδευτικές διαστάσεις, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Τμήμα Επιστημών της Εκπαίδευσης και της Αγωγής στην Προσχολική Ηλικία, Πανεπιστήμιο Πατρών, Πάτρα 2010, σ. 635. Προσβάσιμο στο: <http://nemertes.lis.upatras.gr/jspui/handle/10889/3332> [Ανακτήθηκε: 24-10-2018].*

<sup>150</sup> Κώστας Σωτηρίου, *Η παιδεία μας σήμερα*, «Τα νέα βιβλία» Α.Ε., Αθήνα 1946, σ. 12.

<sup>151</sup> Ευαγγελόπουλος, *ό.π.*, σ. 70.

<sup>152</sup> Καλαντζής, *ό.π.*, σ.102.

<sup>153</sup> Ευαγγελόπουλος, *ό.π.*, σ. 70.

όπως θα δούμε παρακάτω, με την παύση λειτουργίας των δύο πρώτων τάξεων του Γυμνασίου στην Κατοχή με υπουργική απόφαση.<sup>154</sup>

Βέβαια, κάποιες τροποποιήσεις είχαν επέλθει επί υπουργίας Κ. Λογοθετόπουλου, για τις οποίες μάλιστα καυχόταν ο κατοχικός υπουργός. Συγκεκριμένα, με το Ν.Δ. 1461/1942 τροποποιήθηκαν τρία εδάφια του άρθρου 3 του Ν. 4397/1929: το εδάφιο 1, που όριζε πια ως σκοπό των δημοτικών σχολείων την ηθική, θρησκευτική και εθνική αγωγή των μαθητών καθώς και τη μετάδοση των απαραίτητων για τη ζωή γνώσεων και δεξιοτήτων, το εδάφιο 4, που όριζε τα αριθμητικά δεδομένα για την προαγωγή, τον υποβιβασμό ή την κατάργηση των δημοτικών σχολείων όχι πια μόνο των ξενόφωνων συνοικισμών αλλά και των άλλων περιοχών, και η τελευταία παράγραφος του εδαφίου 5, που όριζε τη διαίρεση σε δύο τμήματα κάθε τάξης που είχε πάνω από σαράντα μαθητές. Το ίδιο εδάφιο όριζε ότι στα μονοτάξια δημοτικά σχολεία το ανώτατο όριο της υποχρεωτικής εβδομαδιαίας διδασκαλίας δεν μπορούσε να ξεπεράσει τις τριάντα έξι ώρες.<sup>155</sup> Ο Λογοθετόπουλος, μάλιστα, θεωρούσε τον νόμο αυτόν ως τον πιο σημαντικό από όλους, γιατί μέχρι τότε στα μονοτάξια δημοτικά σχολεία -που, κατά τα λεγόμενά του, ήταν περίπου 5.500- ο δάσκαλος ήταν υποχρεωμένος να διδάσκει πάνω από ογδόντα μαθητές, ενώ με την τροποποίηση του Ν.Δ. 1461 ο αριθμός αυτός δεν ξεπερνούσε τους σαράντα.<sup>156</sup>

Άλλα δύο νομοθετικά διατάγματα, για τα οποία καμάρωνε ο παραπάνω υπουργός και μετέπειτα κατοχικός πρωθυπουργός, είναι τα 1709/1942 και 1440/1942. Με το πρώτο, όπως διατείνεται ο Λογοθετόπουλος, οργανώθηκε για πρώτη φορά συστηματικά στη Σ.Ε. η σωματική αγωγή, η οποία είχε σκοπό τη βελτίωση της υγείας και την ανάπτυξη των ψυχικών δυνάμεων και δεξιοτήτων των μαθητών. Με το δεύτερο, «περί διαβαθμίσεως των λειτουργιών της Στοιχειώδους Εκπαιδεύσεως», προήχθησαν κατά μία βαθμίδα ιεραρχικά και μισθολογικά όλοι οι δάσκαλοι και έτσι βελτιώθηκε η θέση τους και ανυψώθηκαν ηθικά και υλικά. Προς επίρρωση των λεγομένων του ο υπουργός επικαλείται τις πολύ τιμητικές εκφράσεις με τις οποίες εξήραν το έργο του στο περιοδικό «Ερμής» ο Σπ. Καλλιάφας, καθηγητής του Πανεπιστημίου, ο Γ.

---

<sup>154</sup> στο ίδιο, σ. 115.

<sup>155</sup> Ν.Δ. 1461/8 Ιουνίου 1942, «Περί τρόπου ιδρύσεως και προαγωγής δημοτικών σχολείων», άρθρο 1, *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 162, 26/6/1942, τ. Α'.

<sup>156</sup> Κ. Λογοθετόπουλος, *Ιδού η αλήθεια*, Αθήναι 1948, σσ. 146-147. Προσβάσιμο στο: <https://anemi.lib.uoc.gr/metadata/4/2/9/metadata-1429250197-716594-26817.tkl> [Ανακτήθηκε 22-11-2018].

Παλαιολόγος, Γεν. Διευθυντής της Μαρασλείου Παιδαγωγικής Ακαδημίας, και ο Τρύφων Παπαθανασίου, Επιθεωρητής δημοτικών σχολείων.<sup>157</sup>

Το Γυμνάσιο ήταν το μόνο από τα σχολεία μέσης εκπαίδευσης που λειτουργούσε σε κάποιο βαθμό και για μικρά χρονικά διαστήματα με μεγάλες, βέβαια, ελλείψεις τόσο σε προσωπικό όσο και σε διδακτήρια.<sup>158</sup> Η λειτουργία του γινόταν με βάση τον Α.Ν. 1849/1939, με τον οποίο είχε αλλάξει το σχήμα του οκτατάξιου Γυμνασίου, που ήταν χωρισμένο σε δύο κύκλους, έναν κατώτερο πεντατάξιο και έναν ανώτερο τριτάξιο, σε έναν εξατάξιο κύκλο, το Γυμνάσιο, και έναν διτάξιο, το Λύκειο.<sup>159</sup> Με τον ίδιο νόμο είχε απαγορευτεί η συμφοίτηση αγοριών και κοριτσιών στα Γυμνάσια και τα Λύκεια, με τα δεύτερα να λειτουργούν μόνο ως κρατικά.<sup>160</sup>

Ο νόμος αυτός, με τον οποίο καθιερώθηκε το εξατάξιο Γυμνάσιο νέου τύπου (στο εξής ν.τ.), όριζε ως σκοπό της μέσης εκπαίδευσης, όπως περίπου και ο προηγούμενος Α.Ν. 770/1937, την παροχή γενικής μόρφωσης, ανθρωπιστικής και πραγματικής, και την επιστημονική προετοιμασία όσων επιθυμούν να ακολουθήσουν ανώτερες ειδικές σπουδές. Στα σχολεία αυτής της βαθμίδας συμπεριλάμβανε τα Γυμνάσια και τα Λύκεια, τα αντίστοιχα των Πειραματικών Σχολείων των Πανεπιστημίων Αθηνών και Θεσσαλονίκης, τα Πρότυπα του Διδασκαλείου Μέσης Εκπαίδευσης, τις Ιερατικές Σχολές, το Διδασκαλείο Νηπιαγωγών Καλλιθέας και την Χαροκόπειο Οικοκυρική Σχολή.<sup>161</sup>

Η εγγραφή στο Γυμνάσιο γινόταν με ενδεικτικό προαγωγής από τη Δ΄ τάξη Δημοτικού και επιτυχείς εισιτήριες εξετάσεις, ενώ στο Λύκειο, που περιλάμβανε δύο τμήματα, ένα κλασικό και ένα πρακτικό, με απολυτήριο εξατάξιου Γυμνασίου και επιτυχείς εισιτήριες εξετάσεις.<sup>162</sup> Εκτός αυτού πρέπει να τονιστεί ότι με το άρθρο 17 προβλεπόταν κλειστός αριθμός μαθητών στο Λύκειο, που δεν μπορούσε να ξεπεράσει τους εξήντα για καθένα από τα δύο τμήματα. Όπως λοιπόν φαίνεται, τόσο από τον τρόπο εισαγωγής όσο και από τον κλειστό αριθμό, το Λύκειο ήταν σχολείο για λίγους.

Παράλληλα, προβλεπόταν από το σχολικό έτος 1939-1940 να καταργηθούν τα οκτατάξια και τα πεντατάξια Γυμνάσια, που είχαν ιδρυθεί με τον Α.Ν. 770/1937, και να λειτουργήσουν από το ίδιο σχολικό έτος οι τρεις πρώτες τάξεις του εξατάξιου

---

<sup>157</sup> στο ίδιο, σσ. 146-148.

<sup>158</sup> Καλαντζής, *ό.π.* σ.102.

<sup>159</sup> Παράρτημα, διάγραμμα 1.3.

<sup>160</sup> Ευαγγελόπουλος, *ό.π.*, σ. 115.

<sup>161</sup> Α.Ν. 1849/26 Ιουνίου 1939, «Περί των σχολείων Μέσης Εκπαίδευσεως», άρθρο 1, *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 300, 25/7/1941, τ. Α΄.

<sup>162</sup> στο ίδιο, άρθρα 3, 15, 17.

Γυμνασίου ν.τ.. Καθένα από τα επόμενα σχολικά έτη θα ακολουθούσε η προσθήκη μιας τάξης μέχρι την ολοκλήρωση αυτών.<sup>163</sup> Με βάση αυτόν τον σχεδιασμό, η Α΄ τάξη του Λυκείου θα έπρεπε να ξεκινήσει τη λειτουργία της κατά το σχολικό έτος 1943-1944. Αυτό όμως δε συνέβη ποτέ, καθώς ο πόλεμος του 1940 και η Κατοχή, που ξεκίνησε το 1941, επέφεραν προβλήματα στη λειτουργία των σχολείων και δεν επέτρεψαν την ολοκλήρωση των ρυθμίσεων του Α.Ν. 1849/1939.<sup>164</sup>

Συγκεκριμένα με τον νόμο 1468/1944 τα εξατάξια Γυμνάσια που ιδρύθηκαν με τον Α.Ν. 1849/1939 μετατράπηκαν σε οκτατάξια με την προσθήκη δύο ακόμη τάξεων ετήσιας φοίτησης.<sup>165</sup> Στους μαθητές που προάγονταν από την έκτη τάξη παρέχόταν ενδεικτικό προαγωγής, με το οποίο εγγράφονταν στην εβδόμη τάξη, ενώ στην ογδόη, που θα ακολουθούσε την επόμενη σχολική χρονιά, οι μαθητές θα εγγράφονταν με το ενδεικτικό της εβδόμης ή αντίστοιχης τάξης άλλου τύπου σχολείου.<sup>166</sup> Σε άλλα άρθρα του νόμου προβλεπόταν η έναρξη λειτουργίας της εβδόμης τάξης από το σχολικό έτος 1943-1944 σε κάθε Γυμνάσιο, εφόσον προσέρχονταν για εγγραφή τουλάχιστον τριάντα μαθητές, και η δυνατότητα διαίρεσης των δύο προστιθέμενων τάξεων σε δύο τμήματα για την καθεμιά, ένα κλασικής και ένα πρακτικής κατεύθυνσης, για τα γυμνάσια που είχαν την έδρα τους σε πρωτεύουσα νομού ή σε πόλη με πληθυσμό πάνω από 10.000 κατοίκους. Όπου λειτουργούσε μόνο ένα τμήμα, αυτό ήταν κλασικής κατεύθυνσης, ενώ θα μπορούσε να είναι μόνο πρακτικής μετά από γνωμοδότηση του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου και Διάταγμα του Υπουργού Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας.<sup>167</sup> Τέλος, όσοι αποκτούσαν απολυτήριο κλασικού γυμνασίου ή τμήματος κλασικής κατεύθυνσης είχαν τα ίδια προσόντα και δικαιώματα με τους κατόχους απολυτηρίου εξατάξιου Γυμνασίου παλαιού τύπου (στο εξής π.τ.), ενώ οι κάτοχοι απολυτηρίου πρακτικής κατεύθυνσης τμήματος ή Γυμνασίου είχαν τα ίδια με αυτούς των Πρακτικών Λυκείων.<sup>168</sup>

Σ' αυτό το σημείο, όμως, πρέπει να τονιστεί ότι το οκτατάξιο Γυμνάσιο του παραπάνω νόμου λειτουργούσε και πάλι με έξι τάξεις, καθώς με υπουργική απόφαση

---

<sup>163</sup> στο ίδιο, άρθρα 11, 12.

<sup>164</sup> Χαράλαμπος Νούτσος, *Προγράμματα Μέσης Εκπαίδευσης και κοινωνικός έλεγχος (1931-1973)*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1979, σ. 261.

<sup>165</sup> Ν. 1468/30 Μαρτίου 1944, «περί τροποποίησης του υπ' αριθ. 1849/1939 Α.Ν. "περί των σχολείων Μέσης Εκπαίδευσης" και προσθήκης εκπαιδευτικών τινων διατάξεων», άρθρα 1-2, *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 119, 3/6/1944, τ. Α΄.

<sup>166</sup> στο ίδιο, άρθρο 2.

<sup>167</sup> στο ίδιο, άρθρα 3 και 4.

<sup>168</sup> στο ίδιο, άρθρο 12.

σταμάτησαν να λειτουργούν οι δύο πρώτες τάξεις του.<sup>169</sup> Όπως αναφέρει ο Παπανούτσος, «έγιναν δηλαδή στην πράξη πάλι 6/τάξια τα Γυμνάσιά μας, χωρίς όμως και να αναθεωρηθεί το πρόγραμμα των μαθημάτων τους και να συνταχθούν τα αντίστοιχα διδακτικά βιβλία. Έτσι -είχαμε και δεν είχαμε 8/τάξια-, είχαμε και δεν είχαμε 6/τάξια Γυμνάσια».<sup>170</sup> Κατά το 1945, με τον Ε. Παπανούτσο στη θέση του Γενικού Διευθυντή του Υπουργείου Παιδείας, το σχήμα των έξι και δύο τάξεων καταργήθηκε και η Μέση Εκπαίδευση έγινε εξαετής. Όμως μέχρι το 1959 διατηρήθηκε η ονομασία «Οκτατάξιο Γυμνάσιο» με τις τάξεις του να ονομάζονται Γ', Δ', Ε', ΣΤ', Ζ' και Η'.<sup>171</sup> Έτσι, από τις τελευταίες μέρες της Κατοχής έχουμε επαναφορά των ρυθμίσεων του 1929 με το εξάχρονο δημοτικό και το εξάχρονο γυμνάσιο.<sup>172</sup>

### 2.2.1.1. Αστικά σχολεία

Επιλέγουμε να αναφερθούμε ξεχωριστά στα Αστικά σχολεία, γιατί ενώ ο Α.Ν. 770/1937 τα κατατάσσει στη Μέση Εκπαίδευση, ο Α.Ν. 1849/1939 δεν τα συμπεριλαμβάνει σ' αυτή την κατηγορία. Είχαν ιδρυθεί με τον Ν. 5874/1933 ως τριτάξια και για τα δύο φύλα, με σκοπό την παροχή στους απόφοιτους του δημοτικού σχολείου πληρέστερης μόρφωσης, γενικής και πρακτικής, και την προετοιμασία για τον πρακτικό βίο, ενώ η εγγραφή σ' αυτά γινόταν με το απολυτήριο δημοτικού σχολείου χωρίς εισιτήριες εξετάσεις.<sup>173</sup> Οι απόφοιτοί τους είχαν προσόντα για κατάληψη κατώτερων δημοσίων θέσεων, μπορούσαν όμως να εγγραφούν μετά από επιτυχείς εισιτήριες εξετάσεις στις μέσες εμπορικές, γεωργικές, δασολογικές και άλλες επαγγελματικές σχολές.<sup>174</sup>

Στα χρόνια του μεταξικού καθεστώτος ο συγκεκριμένος τύπος σχολείου υπέστη τροποποιήσεις. Αρχικά ο Ν. 770/1937 μετέτρεψε τα Αστικά σχολεία σε τετρατάξια ή πεντατάξια και η πρόσβαση σ' αυτά προϋπέθετε ενδεικτικό Δ' τάξης Δημοτικού και επιτυχείς εισιτήριες εξετάσεις ή απολυτήριο Δημοτικού και επιτυχείς κατατακτήριες εξετάσεις στη Γ' τάξη τους. Σημαντική ακόμη κρίνεται η δυνατότητα που παρεχόταν στους κατόχους απολυτηρίου αστικού σχολείου να εγγράφονται μετά από επιτυχείς κατατακτήριες εξετάσεις στη Δ' τάξη των Γυμνασίων και των Πρακτικών Λυκείων, με

<sup>169</sup> Καλαντζής, *ό.π.*, Ευαγγελόπουλος, *ό.π.*

<sup>170</sup> Ευάγγελος Παπανούτσος, *Απομνημονεύματα*, Φιλιππότης, Αθήνα 1982, σ. 53.

<sup>171</sup> Ευαγγελόπουλος, *ό.π.*

<sup>172</sup> Νούτσος, *ό.π.*

<sup>173</sup> Ν. 5874/18 Οκτωβρίου 1933, «Περί αστικών σχολείων», άρθρα 1,3, *Εφημερίς της κυβέρνησεως*, αρ. 318, 21/10/1933, τ. Α'.

<sup>174</sup> στο ίδιο, άρθρο 10.

την προϋπόθεση ότι υπήρχαν κενές θέσεις.<sup>175</sup> Έτσι, οι μέσες επαγγελματικές σχολές δεν αποτελούσαν πια τη μοναδική διέξοδο για τους μαθητές αυτών των σχολείων. Όπως παρατηρεί η Ευαγγελία Καλεράντε, το αστικό σχολείο ήταν τη δεδομένη στιγμή θεωρητικά ανταγωνιστικό του Γυμνασίου, στην πράξη όμως απευθυνόταν στους αποτυχόντες των εισιτηρίων εξετάσεων, αφού τους έδινε εκ νέου τη δυνατότητα φοίτησης στο Γυμνάσιο με τις κατατακτήριες εξετάσεις. Εκτός αυτού και η κοινή δομή μαθημάτων των δύο σχολείων συνηγορεί προς αυτή την κατεύθυνση.<sup>176</sup>

Οι επόμενες τροποποιήσεις θα επέλθουν με τον Α.Ν. 1800/1939, που διαφοροποιεί τους δύο τύπους σχολείων. Η φοίτηση έγινε τριετής και η εγγραφή απαιτούσε απολυτήριο Δημοτικού και επιτυχείς εισιτήριες εξετάσεις. Σε περίπτωση που κάποια τάξη είχε πάνω από εξήντα μαθητές, προβλεπόταν η διαίρεσή της σε τμήματα, κάτι που δεν ίσχυε με τον προηγούμενο νόμο.<sup>177</sup> Η σημαντική τομή όμως βρίσκεται στο άρθρο 4, εδάφιο 3, όπου γίνεται λόγος για λειτουργία τεσσάρων επαγγελματικών κατευθύνσεων, γεωργικής, εμπορικής, βιοτεχνικής και οικοκυρικής (για τα σχολεία θηλέων μόνο). Μάλιστα υπήρχαν μαθήματα γενικής μόρφωσης και για τις τρεις τάξεις, αλλά και επαγγελματικής προπαίδευσης, που διδάσκονταν στις δύο ανώτερες τάξεις.<sup>178</sup> Το ιδιαίτερο ενδιαφέρον στρεφόταν στη γεωργική κατεύθυνση, ενώ το Αστικό σχολείο γενικότερα απευθυνόταν στα αγόρια, στους πληθυσμούς των αγροτικών περιοχών και έμμεσα στους πρόσφυγες, όπως φαίνεται από το γεγονός ότι πολλά τέτοια σχολεία ιδρύθηκαν με σκοπό να τους κρατήσουν στις αγροτικές περιοχές της Βόρειας Ελλάδας ως αντίρροπη δύναμη στις μειονότητες.<sup>179</sup> Τέλος οι απόφοιτοι είχαν τα ίδια δικαιώματα με αυτά που θέσπιζε ο Ν. 5874/1933 και, επιπλέον, τα κορίτσια-απόφοιτοι κατόπιν εισιτηρίων εξετάσεων μπορούσαν να εγγραφούν στα Διδασκαλεία Νηπιαγωγών και στη Χαροκόπειο Ανωτέρα Οικοκυρική Σχολή.<sup>180</sup>

Δύο ακόμη σημαντικές τροποποιήσεις που αφορούσαν τα αστικά σχολεία συναντάμε στον Α.Ν. 2517/1940. Συγκεκριμένα επικυρωνόταν η ατελής και χωρίς εξέταση μετεγγραφή μαθητών της Α' τάξης Αστικών σχολείων που ανέστειλαν τη

---

<sup>175</sup> Α.Ν. 770/3 Ιουλίου 1937, «Περί των σχολείων της Μέσης Εκπαιδευσεως», άρθρο 4, *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 263, 13/7/1937, τ. Α'.

<sup>176</sup> Ευαγγελία Καλεράντε, «Η εκπαιδευτική πολιτική της περιόδου της Δικτατορίας, 1936-1940». Στο Σήφης Μπουζάκης (επιμ.), *Πανόραμα Ιστορίας της Εκπαίδευσης: Όψεις και Απόψεις*, δεύτερος τόμος, Νεοελληνική Εκπαίδευση (1821-2010), Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 2011, σ. 190.

<sup>177</sup> Α.Ν. 1800/14 Ιουνίου 1939, «Περί Αστικών Σχολείων αμφοτέρων των φύλων», άρθρο 2, *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 244, 17/6/1939, τ. Α'.

<sup>178</sup> στο ίδιο, άρθρο 4.

<sup>179</sup> Καλεράντε, *ό.π.*, σ. 191.

<sup>180</sup> Α.Ν. 1800/1939, *ό.π.*, άρθρο 12.



λειτουργία τους στη Β΄ τάξη του εξαταξίου Γυμνασίου ν.τ. (που ιδρύθηκε με τον Α.Ν. 1849/1939) και δινόταν η δυνατότητα εγγραφής στην Α΄ τάξη αστικού σχολείου χωρίς εξετάσεις στους κατόχους ενδεικτικού Β΄ τάξης του παραπάνω εξαταξίου Γυμνασίου.<sup>181</sup>

Κατά τη διάρκεια της Κατοχής υπήρξε μια τελευταία νομοθετική παρέμβαση. Όπως αναφέρεται στο άρθρο 15 του Ν. 1468/1944, από την έναρξη του σχολικού έτους 1942-1943 προστέθηκε η Δ΄ τάξη στα Αστικά σχολεία γεωργικής κατεύθυνσης.<sup>182</sup>

Γενικότερα, σχολεία επαγγελματικής μόρφωσης -είτε κατώτερης είτε μέσης βαθμίδας- δε φαίνεται να λειτούργησαν στη διάρκεια της Κατοχής. Άλλα απ' αυτά καταργήθηκαν και άλλα ήταν αδύνατο να λειτουργήσουν λόγω επίταξης και λεηλασίας των εργαστηρίων τους και των μηχανικών εγκαταστάσεών τους.<sup>183</sup>

### 2.2.1.2. Άλλες νομοθετικές ρυθμίσεις

Από την εκπαιδευτική νομοθεσία των κατοχικών χρόνων ξεχωρίζει ακόμη η εισαγωγή της υποχρεωτικής διδασκαλίας των Γερμανικών και των Ιταλικών στη μέση εκπαίδευση.<sup>184</sup> Οι κατακτητές ενδιαφέρθηκαν για το θέμα ήδη από τον Σεπτέμβριο του 1941. Περισσότερο πιεστικοί υπήρξαν οι Ιταλοί, οι οποίοι προσπάθησαν ν' ασκήσουν την προπαγάνδα τους με εκμετάλλευση του σχολικού θεσμού, ενώ οι Γερμανοί ήταν πιο ανεκτικοί.<sup>185</sup> Με το Ν.Δ. 1025/1942 θεσπίστηκε η εισαγωγή της διδασκαλίας της γερμανικής γλώσσας ως υποχρεωτικού μαθήματος στα σχολεία της Μέσης Εκπαίδευσης, στις Εμπορικές Σχολές και στα Αστικά σχολεία Εμπορικής κατεύθυνσης από την έναρξη του σχολικού έτους 1941-1942. Στα Γυμνάσια ν.τ. η διδασκαλία θα ξεκινούσε από τη Β΄ τάξη, ενώ το Αναλυτικό και το Ωρολόγιο Πρόγραμμα θα ακολουθούσε μετά από γνωμοδότηση του Ανώτατου Συμβουλίου της Εκπαίδευσης.<sup>186</sup> Τα ίδια ακριβώς προβλέπονταν και για την εισαγωγή του μαθήματος της ιταλικής γλώσσας με το Ν.Δ. 1056/1942 λίγες μέρες αργότερα.<sup>187</sup> Ακόμη στο Υπουργείο

<sup>181</sup> Α.Ν. 2517/26 Αυγούστου 1940, «Περί ρυθμίσεως ζητημάτων της αρμοδιότητος του Υπουργείου Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας», άρθρο 4, *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 266, 31/8/1940, τ. Α΄.

<sup>182</sup> Ν. 1468/1944, *ό.π.*, άρθρο 15.

<sup>183</sup> Καλαντζής, *ό.π.*, σ. 103.

<sup>184</sup> Δημαράς, *ό.π.*, σ. ν΄.

<sup>185</sup> Φιλοσόφου, *ό.π.*, σσ. 657-662.

<sup>186</sup> Ν.Δ. 1025/17 Φεβρουαρίου 1942, «Περί της εισαγωγής της διδασκαλίας της Γερμανικής γλώσσας ως υποχρεωτικού μαθήματος εις τα σχολεία της Μέσης Εκπαιδεύσεως, τας Εμπορικές Σχολάς και τα Αστικά Σχολεία Εμπορικής κατευθύνσεως και περί του προσωπικού του διδάσκοντος τα μαθήματα ταύτα», άρθρο 1, *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 29, 18/2/1942, τ. Α΄.

<sup>187</sup> Ν.Δ. 1056/26 Φεβρουαρίου 1942, «Περί της εισαγωγής της διδασκαλίας της Ιταλικής γλώσσας ως υποχρεωτικού μαθήματος εις τα σχολεία της Μέσης Εκπαιδεύσεως, τας Εμπορικές Σχολάς και τα Αστικά Σχολεία Εμπορικής κατευθύνσεως και περί του προσωπικού του διδάσκοντος τα μαθήματα ταύτα», άρθρο 1, *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 38, 26/2/1942, τ. Α΄.

Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας είχε ιδρυθεί από τον Σεπτέμβριο του 1941 τμήμα «Μελετών και Πνευματικής Επικοινωνίας μετά των εν τη Χώρα Στρατιωτικών και Πολιτικών εκπροσώπων αλλοδαπών Δυνάμεων».<sup>188</sup>

Υπεύθυνη για την παντελή έλλειψη φροντίδας για την εκπαίδευση ήταν η κατοχική κυβέρνηση της Αθήνας, που συντηρούσε την κατάσταση αυτή. Μάλιστα έφτασε το 1944 να ορίσει ότι η εκπαίδευση θα 'πρεπε να γίνεται επί πληρωμή. Απέναντι σ' αυτή την κατάσταση οι μαθητές απαντούσαν με αίτημα τη δωρεάν εκπαίδευση και την ολόπλευρη και επιστημονική μόρφωση.<sup>189</sup> Οι δάσκαλοί τους, βέβαια, και οι καθηγητές τους είχαν ήδη αρχίσει κινητοποιήσεις και παραστάσεις στις αρμόδιες υπηρεσίες, για να πετύχουν τελικά την ίδρυση παιδικών συσσιτίων και να σώσουν τα παιδιά από το φάσμα της πείνας, την εξαθλίωση και το θάνατο.<sup>190</sup>

### **2.2.1.3. Αναλυτικά και Ωρολόγια Προγράμματα**

Μέσα από τα Αναλυτικά Προγράμματα (στο εξής Α.Π.) μπορεί να εντοπίσει κανείς τις προτεραιότητες της εκπαιδευτικής πολιτικής κάθε περιόδου. Σ' αυτά μπορεί να διακρίνει τους σκοπούς της αγωγής, τις αξίες και τις παραδόσεις κάθε χώρας.

Στη σχεδιαζόμενη εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1930 εκτός των άλλων επιχειρήθηκε ο καθορισμός κοινών αρχών σύνταξης των σχολικών προγραμμάτων που για πρώτη φορά ονομάστηκαν Αναλυτικά,<sup>191</sup> και εκφράστηκε το αίτημα για προσανατολισμό της σχολικής γνώσης στη φυσική και κοινωνική πραγματικότητα. Ωστόσο αυτό στο Α.Π. του 1931 περιορίστηκε από την κυριαρχία των Αρχαίων Ελληνικών, καθώς καμιά στιγμή δεν αμφισβητήθηκε η αξία του εθνικού παρελθόντος.<sup>192</sup> Βέβαια, με το πρόγραμμα αυτό μπήκε για πρώτη φορά η διδασκαλία της δημοτικής γλώσσας στο Γυμνάσιο και η διδασκαλία των Αρχαίων Ελληνικών από Μετάφραση. Κοντά σ' αυτά υπήρξε εισαγωγή του μαθήματος της «Αγωγής του πολίτου» και απόπειρα συγκέντρωσης της σχολικής γνώσης με βάση το μάθημα της φιλοσοφικής προπαιδείας.<sup>193</sup>

Αργότερα όμως με τον Ν. 5911/1933 η προσπάθεια της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης ανακόπηκε, με τη δημοτική γλώσσα να περιορίζεται στις τέσσερις

---

<sup>188</sup> Ν.Δ. 532/23 Σεπτεμβρίου 1941, «Περί συστάσεως παρά τω Υπουργείω Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας Τμήματος Μελετών και Πνευματικής Επικοινωνίας μετά των εν τη Χώρα Στρατιωτικών και Πολιτικών εκπροσώπων αλλοδαπών Δυνάμεων», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 326, 1/10/1941, τ. Α'.

<sup>189</sup> Τζήκα, *ό.π.*, σ. 184.

<sup>190</sup> Σακελλαρίου, *ό.π.*, σ. 39.

<sup>191</sup> Γεώργιος Ηρακλέους, «Θεωρητικές προσεγγίσεις στα Αναλυτικά προγράμματα σπουδών». Προσβάσιμο στο: <http://kemeti.sch.gr/wp-content/uploads/2011/12/1-eis.pdf> [Ανακτήθηκε: 20-8-2018].

<sup>192</sup> Νούτσος, *ό.π.*, σσ. 237-239.

<sup>193</sup> στο ίδιο, *ό.π.*, σσ. 240-244.

πρώτες τάξεις του Δημοτικού. Στις δύο τελευταίες τάξεις καθιερώθηκε η απλή καθαρεύουσα, η οποία ήταν και η γλώσσα συγγραφής κάθε είδους βιβλίων της Μ.Ε., εκτός των αναγνωστικών που περιείχαν και έργα νεοελληνικής λογοτεχνίας.<sup>194</sup>

Θα ακολουθήσει η σύνταξη νέου Α.Π. το 1935, που ήταν προϊόν της νέας πολιτικής και ιδεολογικής αντίληψης των συντηρητικών στρωμάτων της αστικής τάξης, τα οποία κυριάρχησαν στους μηχανισμούς του κράτους. Στο πρόγραμμα αυτό, το μάθημα των Λατινικών έγινε και πάλι υποχρεωτικό (στο Α.Π. του 1931 ήταν προαιρετικό) με τον αναγκαστικό νόμο «περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως εκπαιδευτικών κλπ. νόμων» της 2ας Νοεμβρίου 1935 (ΦΕΚ 519, Α'), ενώ καταργήθηκε η παράλληλη διδασκαλία δημοτικής και καθαρεύουσας στο μάθημα των Νέων Ελληνικών και η διδασκαλία Αρχαίων Κειμένων από Μετάφραση. Έτσι, στο Α.Π. του 1935 είναι καταφανή τα γνωρίσματα της ιδεολογικής αντίληψης για την αξία του παρελθόντος που υποστήριζαν τα συντηρητικά στρώματα της αστικής τάξης.<sup>195</sup>

Το πρόγραμμα αυτό εξακολούθησε να ισχύει για τρία χρόνια μετά την επιβολή της δικτατορίας Μεταξά με ορισμένες τροποποιήσεις, καθώς καταργήθηκε το μάθημα «Αγωγή του πολίτου» στη Στ' τάξη των γυμνασίων θηλέων. Αυτό, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι το μάθημα της Οικοκυρικής έγινε υποχρεωτικό στα ίδια σχολεία,<sup>196</sup> δείχνει ότι η εκπαιδευτική πολιτική του μεταξικού καθεστώτος υλοποιούσε ορισμένες αντιλήψεις της προαστικής ιδεολογίας σχετικά με τον κοινωνικό ρόλο της γυναίκας. Ακόμη, για την ενίσχυση της εθνικής και θρησκευτικής διαπαιδαγώγησης των μαθητών, στο πρόγραμμα διδασκαλίας όλων των σχολείων εντάχθηκε εμβόλιμα το μάθημα «Εθνική και Ηθική Αγωγή», που διδασκόταν βάσει έντυπων οδηγιών.<sup>197</sup>

Με τον Α.Ν. 770/1937 και τις αλλαγές που επήλθαν στη διάρθρωση της εκπαίδευσης, δημοσιεύτηκαν Αναλυτικά Προγράμματα για τις δύο πρώτες τάξεις του οκτατάξιου Γυμνασίου, στα οποία έκανε και πάλι την εμφάνισή της η διδασκαλία της δημοτικής γλώσσας. Όμως, καθώς ο Α.Ν. 1849/1939 θέσπισε το εξατάξιο Γυμνάσιο ν.τ., προέκυψε Α.Π. γι' αυτά, το οποίο δεν απομακρύνθηκε, βέβαια, από τον κλασικιστικό προσανατολισμό του προγράμματος του 1935. Ωστόσο το πρόγραμμα του 1939 έφερε τη μερική αναγνώριση της δημοτικής γλώσσας με τη διδασκαλία της

---

<sup>194</sup> Ν. 5911/16 Νοεμβρίου 1933, «Περί διδακτικών βιβλίων», άρθρο 2, *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 357, 18/11/1933, τ. Α'.

<sup>195</sup> Νούτσος, *ό.π.*, σσ. 253-255.

<sup>196</sup> Β.Δ./25 Ιανουαρίου 1937, «Περί τροποποιήσεως του Αναλυτικού προγράμματος των μαθημάτων του γυμνασίου ως προς τα γυμνάσια θηλέων», άρθρο 1, εδ. 7, *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 24, 25/1/1937, τ. Α'.

<sup>197</sup> Νούτσος, *ό.π.*, σσ. 258-260.

στο μάθημα της Γλώσσας και της Έκθεσης. Παράλληλα καθιέρωσε το μάθημα της γυμναστικής ως υποχρεωτικό αναβιώνοντας το αρχαίο ελληνικό ιδεώδες του «καλού καγαθού» πολίτη. Ούτε όμως αυτός ο τύπος σχολείου Μ.Ε. ολοκληρώθηκε, αφού ο πόλεμος του 1940 και η Κατοχή κατέστησαν αδύνατη την εφαρμογή του θεσμού.<sup>198</sup>

Όσον αφορά τα κατοχικά χρόνια η έρευνά μας στην ψηφιακή συλλογή του ΙΕΠ απέδωσε έντεκα Αναλυτικά Προγράμματα, όλα για τη Μ.Ε., ενώ την επόμενη χρονιά με τον Α.Ν. 752/1945 εισήχθη και η διδασκαλία της αγγλικής γλώσσας ως υποχρεωτικού μαθήματος. Στο πρώτο από τα προγράμματα αυτά, που καθόριζε το Αναλυτικό και το Ωρολόγιο πρόγραμμα των εξαταξίων γυμνασίων π.τ. κατά το σχ. έτος 1940-1941, φαίνεται η κυριαρχία των γλωσσικών μαθημάτων, δηλαδή των Αρχαίων Ελληνικών (για οκτώ ως εννιά ώρες κατά τη θερινή περίοδο και έντεκα ως δώδεκα κατά τη χειμερινή) και των Νέων Ελληνικών (για δύο ως τρεις ώρες και στις δύο περιόδους). Να σημειωθεί ότι η θερινή περίοδος διήρκεσε από 10 Ιουνίου ως 15 Ιουλίου και η χειμερινή από 1 Σεπτεμβρίου ως 31 Δεκεμβρίου, εκτός από τη Στ' τάξη που προβλεπόταν να ολοκληρωθεί στις 31 Οκτωβρίου για να ακολουθήσουν οι απολυτήριες εξετάσεις.<sup>199</sup>

Στο επόμενο, που καθόριζε το Αναλυτικό και Ωρολόγιο πρόγραμμα των Πρακτικών Λυκείων για το ίδιο σχ. έτος, παρατηρούμε ότι τα Αρχαία Ελληνικά θα διδάσκονταν κατά τη θερινή περίοδο για τέσσερις ώρες, εκτός από τη Στ' τάξη που προβλεπόταν έξι ώρες, και κατά τη χειμερινή έξι ως εννιά ώρες ανάλογα με την τάξη. Υπερτερούσαν οι προβλεπόμενες ώρες των θετικών μαθημάτων, των Μαθηματικών (πέντε ως έξι κατά τη θερινή περίοδο και επτά ως δέκα για τη χειμερινή) και των Φυσιγνωστικών (δύο ως πέντε ώρες κατά τη θερινή περίοδο και επτά ως οκτώ κατά τη χειμερινή). Στη Γ' τάξη όμως οι προβλεπόμενες ώρες για τα Αρχαία και τα Μαθηματικά ήταν επτά και για τα Φυσιγνωστικά τρεις.<sup>200</sup>

Ακολουθεί το διάταγμα για το Αναλυτικό και Ωρολόγιο πρόγραμμα της Α' τάξης των ιδιωτικών οκταταξίων Γυμνασίων, που αντιστοιχούσαν στα εξατάξια Γυμνάσια ν.τ.. Σ' αυτό επί συνόλου είκοσι δύο ωρών τα Νέα Ελληνικά καταλάμβαναν πέντε ώρες (με αναγνώσματα είτε σε απλή καθαρεύουσα είτε σε δημοτική), τα υπόλοιπα μαθήματα

<sup>198</sup> στο ίδιο, *ό.π.*, σσ. 261-263.

<sup>199</sup> Δ./17 Ιουνίου 1941, «Περί του Αναλυτικού και του Ωρολογίου Προγράμματος των εξαταξίων Γυμνασίων παλαιού τύπου κατά το σχολικόν έτος 1940-1941», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 197, 17/6/1941, τ. Α'.

<sup>200</sup> Δ./25 Ιουνίου 1941, «Περί του αναλυτικού και του ωρολογίου προγράμματος των μαθημάτων των διδασκτέων εις τους μαθητάς των Πρακτικών Λυκείων κατά το σχολικόν έτος 1940-1941», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 211, 25/6/1941, τ. Α'.

από δύο ώρες το καθένα, ενώ η Ιστορία μόνο μία ώρα.<sup>201</sup> Εντύπωση, βέβαια, μας προκαλεί το γεγονός ότι σ' αυτόν τον τύπο σχολείου τα Θρησκευτικά και η Γυμναστική διδάσκονταν για δύο ώρες, όσο και τα Μαθηματικά και τα Φυσιογνωστικά, κάτι που δεν συνέβαινε στους προηγούμενους τύπους σχολείων. Προφανώς η τόνωση της θρησκευτικής αγωγής και της στρατιωτικής προπαίδευσης ήταν σημαντικό ζητούμενο για τους μαθητές αυτών των σχολείων.

Σειρά έχει το κανονιστικό διάταγμα που επέφερε μικρές τροποποιήσεις στο Δ./17 Ιουνίου 1941, το οποίο αφορούσε το πρόγραμμα των ανωτέρων τάξεων των Γυμνασίων π.τ. για τη φθινοπωρινή περίοδο. Συγκεκριμένα μειωνόταν το συνολικό εβδομαδιαίο πρόγραμμα κατά πέντε με έξι ώρες, με τη μείωση να προέρχεται από την περικοπή στις ώρες των Αρχαίων Ελληνικών, των Μαθηματικών, της Ιστορίας και των Φυσιογνωστικών. Παρόμοιες αλλαγές επέρχονταν και στο Δ./25 Ιουνίου 1941, που ρύθμιζε το πρόγραμμα των Πρακτικών Λυκείων, με τη μείωση να αφορά τα ίδια μαθήματα. Οφείλουμε να επισημάνουμε όμως ότι το Ωρολόγιο πρόγραμμα για τη Στ' τάξη έμενε ανεπηρέαστο, γιατί προφανώς κυριάρχησε η άποψη ότι οι υποψήφιοι προς απόλυση μαθητές έπρεπε να έχουν πάρει τα απαραίτητα εφόδια πριν τερματίσουν την πορεία τους στη Μ.Ε.. Εντοπίζουμε ακόμη στο ίδιο ΦΕΚ κι ένα πρόγραμμα για τις τέσσερις πρώτες τάξεις των εξατάξιων γυμνασίων ν.τ., που κι αυτό περιοριζόταν σε διδασκαλία είκοσι τεσσάρων ως είκοσι έξι ωρών εβδομαδιαίως, ενώ η αρχαιογνωσία ξεκινούσε από τη Β' τάξη για επτά ώρες την εβδομάδα.<sup>202</sup>

Το επόμενο ρύθμιζε το πρόγραμμα των Αστικών σχολείων για το υπόλοιπο του σχ. έτους 1940-1941, επικαλούμενο την 94<sup>η</sup> πράξη του ΑΣΕ της 21<sup>ης</sup> Ιουνίου 1941, με το συνολικό ωράριο να περιορίζεται στις είκοσι τρεις ως είκοσι τέσσερις ώρες για τα γενικά μαθήματα και πέντε ως επτά για τα ειδικά.<sup>203</sup>

Το έκτο και το έβδομο από τα προγράμματα επέφεραν νεότερες τροποποιήσεις, το έκτο στο πρόγραμμα των Γυμνασίων π.τ. και των Πρακτικών Λυκείων, ενώ το έβδομο στο πρόγραμμα των Αστικών σχολείων. Και τα δύο στηρίχτηκαν σε πράξεις του ΑΣΕ που συναντήσαμε στο αρχείο και γι' αυτό θα παρουσιαστούν σε σύγκριση μ' αυτές στο δεύτερο μέρος της εργασίας.

---

<sup>201</sup> Δ./27 Ιουνίου 1941, «Περί του Αναλυτικού και του Ωρολογίου Προγράμματος των μαθημάτων της Α' τάξεως των ιδιωτικών οκτατάξιων Γυμνασίων αντιστοιχών προς τα εξατάξια Γυμνάσια νέου τύπου», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 214, 27/6/1941, τ. Α'.

<sup>202</sup> Κ.Δ./1 Σεπτεμβρίου 1941, «Περί διαρρυθμίσεως των σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 300, 6/9/1941, τ. Α'.

<sup>203</sup> Κ.Δ./10 Σεπτεμβρίου 1941, «Περί ρυθμίσεως του Ωρολογίου Προγράμματος των αστικών σχολείων κατά το σχολικόν έτος 1940-1941», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 310, 20/9/1941, τ. Α'.

Και το επόμενο Α.Π., που αφορά την υποχρεωτική διδασκαλία της γερμανικής και της ιταλικής γλώσσας, θα παρουσιαστεί συγκριτικά με το σχέδιο που εκπόνησε το ΑΣΕ.

Το ένατο κατά σειρά πρόγραμμα αφορά το μάθημα της Σωματικής Αγωγής στα γυμνάσια ν.τ. για το σχ. έτος 1941-9142. Στο μοναδικό άρθρο του τονιζόταν ότι μόνο εφόσον οι ειδικές συνθήκες κάθε σχολείου το επέτρεπαν και κατά την κρίση των διευθυντών θα διδασκόταν επί μία ή δύο ώρες την εβδομάδα, περιλαμβάνοντας απαραίτητες για την πειθαρχία των μαθητών τακτικές ασκήσεις, ελαφριές γυμναστικές ασκήσεις και ψυχαγωγικά παιχνίδια.<sup>204</sup>

Και τα δύο τελευταία προγράμματα, το ένα για τη διδασκαλία της γερμανικής και της ιταλικής γλώσσας στα αστικά σχολεία και το άλλο για τα μαθήματα στα Γυμνάσια π.τ. και στα Πρακτικά Λύκεια προέκυψαν μετά από κατάθεση σχεδίου κανονιστικού διατάγματος του ΑΣΕ.

Ανακεφαλαιώνοντας παρατηρούμε λοιπόν ότι το φθινόπωρο του 1941 υπήρξαν επανειλημμένες τροποποιήσεις των Αναλυτικών και των Ωρολογίων προγραμμάτων εξαιτίας των εξαιρετικά δυσμενών συνθηκών που επικρατούσαν στη χώρα και η επικρατούσα τάση ήταν η μείωση του συνολικού εβδομαδιαίου χρόνου διδασκαλίας. Κατά τ' άλλα η προσήλωση στο εθνικό παρελθόν μέσα από την αρχαιογνωσία ήταν μια σταθερή επιλογή της προηγούμενης πολιτειακής κατάστασης, η οποία απ' ό,τι φαίνεται δεν άλλαξε. Τέλος οι κατοχικές δυνάμεις έβαλαν τη σφραγίδα τους και στον χώρο της εκπαίδευσης με την υποχρεωτική διδασκαλία της γερμανικής και της ιταλικής γλώσσας.

### **2.2.2. Παιδαγωγικές Ακαδημίες**

Ο συγκεκριμένος θεσμός ιδρύθηκε με τον Ν. 5802/1933, κατόπιν πρότασης του τότε Γενικού Γραμματέα του Υπουργείου Παιδείας Γεώργιου Παλαιολόγου, με σκοπό την καλύτερη εκπαίδευση των δασκάλων. Προβλεπόταν διετής φοίτηση και εγγραφή στο πρώτο έτος σπουδών, κατόπιν εισιτηρίων εξετάσεων, αποφοίτων εξαταξίου Γυμνασίου ή Πρακτικού Λυκείου. Έτσι η εκπαίδευση των δασκάλων ήταν κατά ένα έτος περισσότερη από εκείνη που πρόσφεραν τα Διδασκαλεία του 1929.<sup>205</sup>

---

<sup>204</sup> Κ.Δ./14 Οκτωβρίου 1942, «Περί του αναλυτικού και ωρολογίου προγράμματος διδασκαλίας του μαθήματος της Σωματικής Αγωγής εις τα γυμνάσια νέου τύπου κατά το σχολικόν έτος 1941-1942», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 285, 6/11/1942, τ. Α'.

<sup>205</sup> Ευαγγελόπουλος, *ό.π.*, σσ. 198-199.

Στον ίδιο νόμο (άρθρο 4) γινόταν λόγος για κλειστό αριθμό εισακτέων με κριτήριο το φύλο, δηλαδή στο σύνολο των σαράντα εγγραφόμενων σε κάθε τάξη της Ακαδημίας, οι δεκαπέντε μπορούσαν να είναι γυναίκες.<sup>206</sup> Μπορούσε βέβαια να ιδρυθεί και ιδιαίτερη Ακαδημία μόνο για γυναίκες, όμως το ανώτατο όριο και για τα δύο φύλα ήταν έξι. Κατ' εξαίρεση δινόταν η δυνατότητα στη Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία να λειτουργήσει μία-δύο Ακαδημίες μόνο θηλέων και μία στο Δήμο Πειραιώς από το σχολικό έτος 1937-1938, όταν θα είχαν εξέλθει και οι τελευταίες φοιτήτριες των Διδασκαλείων τους. Η μόρφωση που προσφερόταν ήταν κατεξοχήν επαγγελματική, καθώς η γενική παιδεία παρεχόταν από το εξατάξιο Γυμνάσιο, και περιλάμβανε μαθήματα κυρίως παιδαγωγικά, φιλοσοφικά, Ψυχολογία, Υγιεινή και Σωματολογία, Μουσική, Τεχνικά, κ.α.<sup>207</sup>

Σε κάθε Ακαδημία, εξαιτίας της πολύ μεγάλης σημασίας που δόθηκε στην επαγγελματική κατάρτιση και την άσκηση των σπουδαστών τους, προσαρτήθηκαν ως Πρότυπα δύο δημοτικά σχολεία, ένα μονοτάξιο και ένα πολυτάξιο, ενώ στο διδακτικό προσωπικό δόθηκε ως επιπλέον επίδομα το ¼ του μισθού.<sup>208</sup>

Η συνολική οργάνωση των Π.Α. παρέπεμπε σε σχολή πανεπιστημιακού επιπέδου, όπως έδειχναν τα προσόντα του διδακτικού προσωπικού και οι αυστηρές εξετάσεις. Υστερούσαν σε σύγκριση αυτές μόνο στη διετή διάρκεια σπουδών.<sup>209</sup>

Την επόμενη χρονιά οι Π.Α. αυξήθηκαν κατά μία και έτσι είχαμε επτά σε Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Αλεξανδρούπολη, Λαμία, Τρίπολη, Ιωάννινα και Ηράκλειο. Δόθηκε μάλιστα στη Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία η δυνατότητα να ιδρύσει και τρίτη Ακαδημία, μετά από απόφαση του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου.<sup>210</sup>

Το 1937, με νέα εισήγηση του Γ. Παλαιολόγου, επήλθε συμπλήρωση του Ν. 5082/1933, για να αντιμετωπισθούν οι νέες ανάγκες σε δασκάλους. Συγκεκριμένα προστέθηκαν από δύο τμήματα στις Π.Α. Αθηνών και Θεσσαλονίκης κι από ένα στις Π.Α. Ιωαννίνων και Τρίπολης (από ένα ακόμη τμήμα θα προστεθεί αργότερα στις Π.Α. Ιωαννίνων και Αλεξανδρούπολης). Ιδρύθηκαν, ακόμη, τρεις μη κρατικές Π.Α. θηλέων με ένα τμήμα, δύο από τη Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία σε Αθήνα και Πάτρα και μία από

---

<sup>206</sup> Κάτσικας & Θεριανός, *ό.π.*, σ. 132.

<sup>207</sup> Ν. 5802/25 Σεπτεμβρίου 1933, «Περί ιδρύσεως Παιδαγωγικών Ακαδημιών», άρθρα 1,2, 4, 5, 14, *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 286, 29/9/1933, τ. Α'.

<sup>208</sup> στο ίδιο, άρθρα 7, 9.

<sup>209</sup> Σπύρος Ευαγγελόπουλος, *Οι Παιδαγωγικές Ακαδημίες*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998, σ. 21.

<sup>210</sup> Ν. 6322/10 Οκτωβρίου 1934, «Περί τροποποίησης του νόμου 5802 “περί Παιδαγωγικών Ακαδημιών”», άρθρα 1, 6, *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 348, 12/10/1934, τ. Α'.

τον Δήμο Πειραιώς στον Πειραιά. Όλες αναγνωρίστηκαν ως Σχολές Ανώτατης Εκπαίδευσης, διетуός φοίτησης, ενώ μπορούσαν να εξελιχθούν σε τριετούς μετά την έκδοση Βασιλικού Διατάγματος. Τέλος, προβλεπόταν η ίδρυση και λειτουργία οικοτροφείου σε καθεμιά, ενώ απαγορευόταν η συμφοίτηση των δύο φύλων.<sup>211</sup> Βέβαια, το 1938 προτάθηκαν κάποια μέτρα ακόμη για την βελτίωση του θεσμού των Π.Α., όπως η σύμπτυξή τους σε τέσσερις αυτόνομες σχολές και ο περιορισμός των Ιερατικών Σχολών -των οποίων οι απόφοιτοι μπορούσαν να ασκούν το έργο του δασκάλου- στον κύριο σκοπό τους, δηλ. τη μόρφωση των μελλοντικών ιερέων, αλλά δεν υλοποιήθηκαν είτε λόγω μείωσης των υποψηφίων και απαγόρευσης της συμφοίτησης είτε λόγω οικονομικών δυσκολιών και φόβου για τριετείς σπουδές.<sup>212</sup>

Κατά τη διάρκεια του πολέμου και της Κατοχής, λόγω της σύλληψης καθηγητών και της τρομοκρατίας που ασκούνταν η λειτουργία των Π.Α. συνάντησε πάρα πολλές δυσκολίες· σε κάποιες μάλιστα διακόπηκε η λειτουργία ή μεταφέρθηκαν σε άλλη πόλη, όπως συνέβη στην περίπτωση των Ακαδημιών της Αλεξανδρούπολης και της Φλώρινας.<sup>213</sup> Η τελευταία ιδρύθηκε το 1941, ενώ τα επόμενα χρόνια ιδρύθηκαν κι άλλες στη Ρόδο, τη Μυτιλήνη και τη Λάρισα.

Η ίδρυση των Ακαδημιών στις επαρχιακές πόλεις αποσκοπούσε στον αποτελεσματικότερο έλεγχο των σπουδαστών, οι οποίοι βρίσκονταν μακριά από τα μεγάλα αστικά κέντρα και κατά συνέπεια από τις επιρροές και τις εξελίξεις που σημειώνονταν σε αυτά. Η φοίτηση γινόταν κάτω από τον αυστηρό έλεγχο του διευθυντή, ενώ οι ποινές, ξεκινώντας από την απλή παραίτηση, έφταναν μέχρι την οριστική αποβολή και τον αποκλεισμό από όλες τις Ακαδημίες. Όπως φαίνεται, στόχος ήταν η διαμόρφωση ενός αυστηρού και αυταρχικού δασκάλου, που πειθαρχώντας στις διαταγές των ανωτέρων του επιχειρούσε να μεταδώσει χωρίς παρεκκλίσεις την αυστηρά ελεγχόμενη γνώση.<sup>214</sup>

Υπάρχει ωστόσο και το περιθώριο μιας θετικής αποτίμησης της διασποράς των Π.Α. στην επαρχία. Η λειτουργία τους επέδρασε θετικά για τους σπουδαστές των χαμηλότερων κοινωνικών στρωμάτων, καθώς από το ποσοστό 41,8%, που προερχόταν από αυτά τα στρώματα κατά το ακαδημαϊκό έτος 1937-1938, φτάσαμε στο 85,3% κατά

---

<sup>211</sup> Α.Ν. 953/12 Νοεμβρίου 1937, «Περί ιδρύσεως Παιδαγωγικών Ακαδημιών», άρθρα 1, 2, 3, 5, *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 469, 19/11/1937, τ. Α΄, και Ευαγγελόπουλος, *ό.π.*, σσ. 22-23.

<sup>212</sup> Ευαγγελόπουλος, *ό.π.*, σ. 23.

<sup>213</sup> Αθανάσιος Καραφύλλης, *Νεοελληνική Εκπαίδευση: Δύο αιώνες μεταρρυθμιστικών προσπαθειών*, Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα 2002, σ. 116.

<sup>214</sup> στο ίδιο, σσ. 115-116.



το 1974-1975. Σ' αυτό συντέλεσε κυρίως η μικρή διάρκεια σπουδών και η άμεση επαγγελματική αποκατάσταση.<sup>215</sup>

Τέλος, ορισμένες Π.Α. ιδρύθηκαν στοχεύοντας στην πνευματική και εθνική θωράκιση επαρχιακών περιοχών. Σε αυτήν ακριβώς την περίπτωση συγκαταλέγεται η Παιδαγωγική Ακαδημία της Φλώρινας, που εκτός των άλλων είχε σκοπό την προστασία των δοκιμαζόμενων Ελλήνων της δυτικής Μακεδονίας από την ξενική αντεθνική προπαγάνδα.<sup>216</sup>

Εν κατακλείδι ο θεσμός των Π.Α. παρουσιάζει και αρνητικά και θετικά στοιχεία. Στα αρνητικά μπορούμε να συμπεριλάβουμε: τον ασφυκτικό έλεγχο που ασκούσε το Υπουργείο Παιδείας σε όλη τη λειτουργία τους, τη διαφορετική αντιμετώπιση των υποψηφίων (κλειστός αριθμός για τις γυναίκες) και τον αυστηρό έλεγχο από τον διευθυντή τόσο του διδακτικού προσωπικού όσο και των σπουδαστών. Αντίθετα, θετικά αποτιμώνται, εκτός από τα στοιχεία που αναφέρθηκαν παραπάνω, ο χωρισμός της γενικής από την επαγγελματική μόρφωση και η εισαγωγή των υποψηφίων κατόπιν εξετάσεων μετά την απόκτηση του απολυτηρίου Γυμνασίου. Η σημασία αυτού είναι πάρα πολύ μεγάλη, αν αναλογιστούμε ότι πριν από το 1933, με τα Διδασκαλεία σε λειτουργία, ο υποψήφιος σπουδαστής εισερχόταν σ' αυτά από την ηλικία των 14-15 ετών χωρίς να έχει αποκτήσει τη γενική μόρφωση που πρόσφερε το Γυμνάσιο, ενώ με τον θεσμό των Π.Α. οι δάσκαλοι είχαν πια την ίδια γενική εκπαίδευση με τους πτυχιούχους των πανεπιστημιακών σχολών. Έτσι επιτυγχάνονταν η κοινωνική και ηθική ανύψωσή τους και η ενίσχυση της αυτοεκτίμησής τους.<sup>217</sup>

### 2.2.3. Πανεπιστημιακή Εκπαίδευση

Κατά τη δεκαετία πριν από την Κατοχή η πανεπιστημιακή εκπαίδευση στη χώρα στηριζόταν στον Ν. 5343/1932, «Περί οργανισμού του Πανεπιστημίου Αθηνών». Ο νόμος αυτός δέχτηκε στη συνέχεια αλλαγές, όπως η κατάργηση του θεσμού του κυβερνητικού επιτρόπου το 1933, και ακύρωση πολλών διατάξεών του με τον Α.Ν. 1430/1938 του καθεστώτος της 4<sup>ης</sup> Αυγούστου. Το μεταξικό καθεστώς επανέφερε τον

---

<sup>215</sup> στο ίδιο, σσ. 114-115.

<sup>216</sup> Χρήστος Αντωνίου, *Η εκπαίδευση των Ελλήνων Δασκάλων (1828-2000)*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2002, σ. 137.

<sup>217</sup> Ειρήνη Ξενέλλη, *Από το Διδασκαλείο στην Παιδαγωγική Ακαδημία. Γυναίκες δασκάλες στην Παιδαγωγική Ακαδημία Μυτιλήνης (1950-1964)*, ανέκδοτη διπλωματική εργασία, Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών «Γυναίκες και Φύλα: Ανθρωπολογικές και Ιστορικές Προσεγγίσεις», Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, σσ. 37-38. Προσβάσιμο στο: <http://hellenicus.lib.aegean.gr/bitstream/handle/11610/11734/file0.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [Ανακτήθηκε: 16-12-2018].

θεσμό του κυβερνητικού επιτρόπου και τη διάταξη για τη μετάκληση καθηγητών από το Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης σ' αυτό της Αθήνας. Το βασικό χαρακτηριστικό του ήταν ο απόλυτος κρατικός έλεγχος του πανεπιστημιακού χώρου, η κατάλυση κάθε έννοιας αυτοτέλειας των πανεπιστημίων και ο περιορισμός των φοιτητικών ελευθεριών. Κατά τη διάρκεια της Κατοχής, βέβαια, υπήρξε επαναφορά στις διατάξεις του νόμου 5343 με το Ν.Δ. 917/1942. Από κει και πέρα και για τέσσερις δεκαετίες η πανεπιστημιακή εκπαίδευση λειτουργούσε σε γενικές γραμμές με το θεσμικό πλαίσιο που είχε προκύψει από τον Οργανισμό του 1932 για το Πανεπιστήμιο Αθηνών.<sup>218</sup>

Τον Οκτώβριο του 1940 οι εισαγωγικές εξετάσεις για τις ανώτατες σχολές διεξήχθησαν κανονικά και στα τέλη του μήνα θα γίνονταν τα εναρκτήρια μαθήματα. Ο πόλεμος όμως πρόλαβε την έναρξη των μαθημάτων, ενώ όπου αυτά είχαν ξεκινήσει διακόπηκαν, καθώς πολλοί καθηγητές και σπουδαστές στρατεύθηκαν. Με την έναρξη της Κατοχής ξεκίνησαν και τα κτηριακά προβλήματα, αφού πολλά κτήρια και εργαστήρια καταλήφθηκαν από τις κατοχικές δυνάμεις ή από κυβερνητικές υπηρεσίες, ενώ δεν έλειπαν οι καταστροφές και οι κλοπές υλικοτεχνικού εξοπλισμού. Στη Θεσσαλονίκη, για παράδειγμα, τμήμα γερμανικών στρατευμάτων κατέλαβε όλους τους χώρους του Πανεπιστημίου και απαγόρευσε την είσοδο στο πανεπιστημιακό προσωπικό. Οι καταστροφές υπήρξαν μεγάλες σε βιβλιοθήκες, αρχαιοθήκες και εξοπλισμό, ενώ από τότε το ίδρυμα στερήθηκε τις εγκαταστάσεις του -εκτός από κάποιες εξαιρέσεις- και οι αίθουσες διδασκαλίας μετατράπηκαν σε θαλάμους στρατιωτικού νοσοκομείου. Κάτω από τέτοιες συνθήκες ήταν αδύνατο να διεξαχθούν μαθήματα -όχι μόνο στο Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης αλλά και στις άλλες ανώτατες σχολές της χώρας- και τελικά το πανεπιστημιακό έτος 1940-1941 μετατέθηκε για τον επόμενο χρόνο.<sup>219</sup>

Σημαντικό γι' αυτή την εξέλιξη υπήρξε το Ν.Δ. 215/1941 που καθόριζε τον τρόπο αναπλήρωσης του προηγούμενου ακαδημαϊκού έτους για όλα τα Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα. Σύμφωνα μ' αυτό υπήρξε σύμπτυξη των δύο ακαδημαϊκών ετών 1940-1941 και 1941-1942. Η διδασκαλία των μαθημάτων του ακαδημαϊκού έτους

---

<sup>218</sup> Περσεφόνη Σιμενή, Τριαντάφυλλος Δούκας & Σήφης Μπουζάκης, «Μεταρρυθμίσεις στην πανεπιστημιακή εκπαίδευση στην Ελλάδα 1911-1982». Στο: Σήφης Μπουζάκης (επιμ), *Πανόραμα Ιστορίας της Εκπαίδευσης. Όψεις και απόψεις*, τόμος Β', Νεοελληνική Εκπαίδευση (1821-2010), Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 2011, σ. 533.

<sup>219</sup> Αναστασία Λυγούρα, *Πανεπιστημιακά ιδρύματα και φοιτητική δράση κατά τα έτη 1940-1944*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Αθήνα 2010, σσ. 72-84. Προσβάσιμο στο: <http://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/26852#page/1/mode/2up> [Ανακτήθηκε: 24-07-2018].

1940-1941 προβλεπόταν να διαρκέσει από την 1<sup>η</sup> Σεπτεμβρίου ως την 31<sup>η</sup> Δεκεμβρίου 1941 και του ακαδημαϊκού έτους 1941-1942 από την 1<sup>η</sup> Φεβρουαρίου ως την 31<sup>η</sup> Μαΐου 1942. Ακόμη, με το διάταγμα παρέχονταν πολλές ευκολίες και ευεργετήματα στους στρατευμένους και άπορους φοιτητές. Τους χαρίζονταν δηλ. τα δίδακτρα, τα εξέταστρα και το αντίτιμο του πτυχίου, που καταβάλλονταν από το κράτος ως δάνειο τιμής.<sup>220</sup>

Οι ανώτατες σχολές σε Αθήνα και Θεσσαλονίκη λειτούργησαν -στο βαθμό που αυτό ήταν δυνατό- το επόμενο διάστημα και μάλιστα μετά την άρση των διατάξεων για τις εισαγωγικές εξετάσεις -ο λιμός του χειμώνα και το πολικό ψύχος που επικράτησε έπαιξαν σημαντικό ρόλο- δέχτηκαν αρκετές χιλιάδες φοιτητών.<sup>221</sup> Πολλοί κάτοχοι απολυτηρίου Γυμνασίου κάθε ηλικίας εκμεταλλεζόμενοι την κατάσταση γράφτηκαν στα πανεπιστήμια και στις άλλες ανώτατες σχολές, άλλοι από δίψα για μάθηση κι άλλοι από πείνα, για να αποκτήσουν δηλαδή δικαίωμα στο φοιτητικό συσσίτιο -τόσο πολύτιμο την εποχή του μεγάλου λιμού.<sup>222</sup> Μέχρι και το 1943 η εισαγωγή γινόταν χωρίς εξετάσεις. Συγκεκριμένα, στον Ν. 105/1943 διαβάζουμε: «*Η κατά το Πανεπιστημιακόν έτος 1942-43 εγγραφή φοιτητών εις τας διαφόρους σχολάς των Πανεπιστημίων Αθηνών και Θεσσαλονίκης, ως και την Πάντειον Ανωτάτην Σχολήν Πολιτικών Επιστημών και Δημοσίων Υπαλλήλων θέλει διενεργηθή άνευ εισιτηρίων εξετάσεων*».<sup>223</sup>

Η ζήτηση υπήρξε μεγάλη, αλλά και τα προβλήματα ήταν πολλά. Την κατάσταση χειροτέρευαν οι οικονομικές δυσκολίες και οι παρεμβάσεις των κατοχικών κυβερνήσεων, που απέλυαν καθηγητές κι έκλειναν τμήματα, ενώ δεν έδειχναν καμία πρόνοια για την υγεία, τη σίτιση και τη στέγαση των φοιτητών.<sup>224</sup>

Μια πρώτη τέτοιου είδους παρέμβαση είχαμε ήδη από τον Οκτώβριο του 1941 από την κυβέρνηση Τσολάκογλου, που επιχείρησε να εκκαθαρίσει τον χώρο των ανώτατων σχολών από άτομα που είχαν καταλάβει θέσεις καθηγητή στη διάρκεια της προηγούμενης δικτατορικής περιόδου.<sup>225</sup> Με το Ν.Δ. 575/1941 συγκροτήθηκαν επιτροπές για τα Πανεπιστήμια, το Πολυτεχνείο και τα άλλα ιδρύματα, οι οποίες

---

<sup>220</sup> Ν.Δ. 215/24 Ιουνίου 1941, «Περί συμπύξεως των Ακαδημαϊκών ετών 1940-1941 και 1941-1942 και παροχής ευεργετημάτων εις τους σπουδαστάς των Ανωτάτων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων», άρθρο 1, *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 210, 25/6/1941, τ. Α'.

<sup>221</sup> Καλαντζής, *ό.π.*, σ. 103, Κυπριανός, *ό.π.*, σ. 237.

<sup>222</sup> Καλαντζής, *ό.π.*

<sup>223</sup> Ν. 105/14 Μαΐου 1943, «Περί του τρόπου εισαγωγής των φοιτητών των Πανεπιστημίων Αθηνών και Θεσσαλονίκης και άλλων τινων διατάξεων», άρθρο 1, *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 135, 15/5/1943, τ. Α'.

<sup>224</sup> Τζήκα, *ό.π.*, σ. 185.

<sup>225</sup> Λυγούρα, *ό.π.*, σ. 131 και Λύτος, *ό.π.*, σ. 33.

έπρεπε να αποφασίσουν για την απόλυση ή όχι όσων διορίστηκαν χωρίς τη συγκατάθεση των οικείων σχολών, όσων κατά την ψηφοφορία δεν συγκέντρωσαν την απόλυτη πλειοψηφία των καθηγητών της σχολής τους και όσων συγκέντρωσαν την απόλυτη πλειοψηφία ως αποτέλεσμα πίεσης που ασκήθηκε στα μέλη που ψήφισαν. Η συμμετοχή στις επιτροπές ήταν υποχρεωτική και η άρνηση συμμετοχής μπορούσε να οδηγήσει στην απόλυση και στην έκπτωση από το δικαίωμα για σύνταξη.<sup>226</sup>

Άλλες δύο παρεμβάσεις είναι ενδεικτικές των προβλημάτων λειτουργίας των ανώτατων σχολών. Στις 30 Οκτωβρίου 1941 εκδόθηκε το Ν.Δ. 613/1941, με το οποίο έχαναν τη φοιτητική τους ιδιότητα όσοι φοιτητές συμμετείχαν ομαδικά σε απεργίες και εκδηλώσεις εναντίον του κράτους, ενώ οι πρωταίτιοι απειλούνταν με εκτοπισμό.<sup>227</sup> Μάλιστα, ακολούθησε και απόφαση της κατοχικής κυβέρνησης για κλείσιμο του Πανεπιστημίου Αθηνών, του Πολυτεχνείου και της Ανωτάτης Σχολής Οικονομικών και Εμπορικών Επιστημών (στο εξής ΑΣΟΕΕ) στις 13 Νοεμβρίου.<sup>228</sup> Ανάλογη ενέργεια υπήρξε και τον Απρίλιο του 1942, όταν με απόφαση του Λογοθετόπουλου διακόπηκε η διδασκαλία των μαθημάτων όλων των σχολών του Πανεπιστημίου Αθηνών μέχρι του τέλους του ακαδημαϊκού έτους 1941-1942. Τελικά, τον Οκτώβριο του 1942 το ακαδημαϊκό έτος 1941-1942, που άρχισε την 1<sup>η</sup> Μαρτίου 1942 και διεκόπη την 25<sup>η</sup> Απριλίου, θεωρήθηκε ότι διανύθηκε κανονικά και οι τμηματικές του εξετάσεις διεξήχθησαν αμέσως μετά.<sup>229</sup>

Απέναντι σ' όλα αυτά η στάση των πανεπιστημιακών δασκάλων δεν ήταν ενιαία. Πολλοί καθηγητές στάθηκαν στο πλευρό των απεργούντων φοιτητών και ανέλαβαν τον κοινό αγώνα κατά του φασισμού. Υπήρξαν όμως κι άλλοι που, αντί να σταθούν στο ύψος που απαιτούσε η θέση τους, προτίμησαν τη σιωπή απέναντι στα τεκταινόμενα και τη μετάδοση στείρας γνώσης αποκομμένοι από την κοινωνική πραγματικότητα της εποχής.<sup>230</sup>

Το χειρότερο από όλα τα γεγονότα υπήρξε η πειθαρχική δίωξη που άσκησε η Φιλοσοφική Σχολή Αθηνών, με κύριο εκπρόσωπό της τον καθηγητή Ν. Εξαρχόπουλο,

---

<sup>226</sup> Ν.Δ. 575/6 Οκτωβρίου 1941, «Περί εκκαθαρίσεως του Πανεπιστημίου Αθηνών και άλλων Ανώτατων Σχολών», άρθρα 1, 2, 3, 4, *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 339, 13/10/1941, τ. Α'.

<sup>227</sup> Ν.Δ. 613/30 Οκτωβρίου 1941, «Περί οριστικής αποβολής των απεργούντων φοιτητών και σπουδαστών και εκτοπίσεως των πρωταιτίων», άρθρο μόνον, *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ.369, 30/10/1941, τ. Α'.

<sup>228</sup> Λυγούρα, *ό.π.*, σσ. 134-135.

<sup>229</sup> στο ίδιο, σ. 141.

<sup>230</sup> Τζήκα, *ό.π.*, σσ. 185-186.

στον καθηγητή Ι. Κακριδή, γιατί δίδασκε στη δημοτική γλώσσα και έγραφε με απλοποιημένο ορθογραφικό σύστημα χωρίς τόνους και πνεύματα.<sup>231</sup>

Η δίκη ορίστηκε στις 19 Ιουνίου 1942. Στη σύνθεση του πενταμελούς Πειθαρχικού Συμβουλίου βρίσκονταν δύο από τους κατηγορούς του Κακριδή, ο Ν. Εξαρχόπουλος, πρόεδρος της Ακαδημίας Αθηνών, και ο Γ. Μπαλής, πρύτανης του Πανεπιστημίου Αθηνών, που επέβαλαν την παρουσία τους καταπατώντας την παράδοση της ευθιξίας στο ζήτημα της εξαίρεσης. Στους μήνες που προηγήθηκαν και ενώ ο κόσμος υπέφερε από τα χιλιάδες προβλήματα της Κατοχής, έλαβε χώρα ένας πόλεμος δημοσιευμάτων μεταξύ μελών της πνευματικής και πολιτικής κοινότητας της χώρας. Ο Κακριδής υποστηρίχθηκε από κορυφαίους λόγιους και πολιτικούς, ενώ στο πλευρό του βρέθηκαν και οι φοιτητές με υπομνήματα υπέρ του δασκάλου τους προς το Πειθαρχικό Συμβούλιο του Πανεπιστημίου Αθηνών. Στη δίκη ο καθηγητής απολογήθηκε εγγράφως καταρρίπτοντας όλες τις κατηγορίες. Υποστήριξε σε γενικές γραμμές ότι οι αρχαίοι δεν χρησιμοποιούσαν πνεύματα και τόνους, τα οποία προστέθηκαν στη γλώσσα μας πολύ αργότερα, και ότι τη μελέτη του με τίτλο «Ελληνική Κλασική Παιδεία» την είχε εκδώσει και κατά το παρελθόν χωρίς τότε να γίνει κανείς λόγος για το περιεχόμενό της, το οποίο στη δεδομένη στιγμή χαρακτηριζόταν αντεθνικό, τερατώδες και εγκληματικό.<sup>232</sup>

Στις 11 Ιουλίου 1942 εκδόθηκε η υπ. αριθμ. 4/1942 απόφαση του Πειθαρχικού Συμβουλίου, η οποία κατέληγε ως εξής: «*Το Πειθαρχικόν Συμβούλιον [ ... ] Επιβάλλει εις τον Ιωάννην Κακριδήν, Καθηγητήν του Πανεπιστημίου Αθηνών, διά την εν τω κατηγορητηρίω αναφερομένην παράβασιν, [ ... ] την πειθαρχική ποινήν της προσωρινής απολύσεως δύο μηνών και τα τέλη της παρούσης*».<sup>233</sup>

Η δίκη αυτή ήταν δείγμα μιας μεγάλης ρήξης, που δεν σταματούσε μόνο στο γλωσσικό θέμα, αλλά διαπερνούσε την ελληνική κοινωνία και αφορούσε τον προσανατολισμό αυτής και της εκπαίδευσής της.<sup>234</sup> Μαζί με το γλωσσικό έθετε θέματα, όπως η ελευθερία έκφρασης, το δικαίωμα στην εκφορά του επιστημονικού λόγου, οι εθνικιστικές αντιλήψεις περί εκπαίδευσης.<sup>235</sup> Τέλος, έδειξε την ποιότητα, τον φανατισμό και την αποκοπή ορισμένων καθηγητών του Πανεπιστημίου Αθηνών από τα προβλήματα των φοιτητών και του λαού, του οποίου υποτίθεται ότι ήταν οι

---

<sup>231</sup> Καλαντζής, *ό.π.*, σ. 104.

<sup>232</sup> Λυγούρα, *ό.π.*, σσ. 135-137.

<sup>233</sup> Δημαράς, *ό.π.*, σ. 202.

<sup>234</sup> Τζήκα, *ό.π.*, σ. 186.

<sup>235</sup> Κυπριανός, *ό.π.*, σ. 237.

πνευματικοί ηγέτες. Και μόνο η φράση πως ο Κακριδής ήταν «γνωστός δια τας αριστεράς αυτού γλωσσικάς θεωρίας», που περιλαμβάνονταν στο έγγραφο του κοσμήτορα της Φιλοσοφικής Σχολής προς την Πρυτανεία του Πανεπιστημίου, έδειχνε τα πραγματικά κίνητρα της επίθεσης και επιβεβαίωνε ότι για κάποιους πανεπιστημιακούς οτιδήποτε προοδευτικό ή αριστερό θεωρούνταν αντεθνικό.<sup>236</sup>

Στις κυβερνητικές παρεμβάσεις αυτής της χρονιάς στο Πανεπιστήμιο Αθηνών οφείλουμε να συμπεριλάβουμε και την παρατεταμένη προσπάθεια υπονόμευσης των πανεπιστημιακών θεσμών. Αποκορύφωμα της παρεμβατικής πολιτικής του υπουργού Παιδείας Λογοθετόπουλου ήταν η δημοσίευση νόμου που όριζε ότι κατά το έτος 1942-1943 δε θα γίνει εκλογή των πανεπιστημιακών αρχών αλλά διορισμός τους.<sup>237</sup> Παράλληλα, με το Ν.Δ. 1503/1943, «Περί οργανώσεως των φοιτητών του Πανεπιστημίου Αθηνών» επιχειρήθηκε η χειραγώγηση του φοιτητικού κινήματος με την ίδρυση μιας φασιστικής οργάνωσης φοιτητών, την ευθύνη της οποίας είχε ο καθηγητής Σακελλαρίου.<sup>238</sup> Ακολούθησε η συγκρότηση πανεπιστημιακών επιτροπών, που θα πρόσδιδαν νομιμοφάνεια στο διορισμό καθηγητών και υφηγητών στα Πανεπιστήμια Αθηνών και Θεσσαλονίκης.<sup>239</sup> Οι επιτροπές αυτές -στις οποίες η συμμετοχή ήταν υποχρεωτική- αποτελούνταν από καθηγητές που ο Λογοθετόπουλος επηρέαζε άμεσα. Σε μια απ' αυτές, της Ιατρικής Σχολής Αθηνών, διορίστηκε ως συμπληρωματικό μέλος ο καθηγητής Πέτρος Κόκκαλης, ο οποίος αρνήθηκε να λάβει μέρος και τελικά τον Δεκέμβριο του 1942 απολύθηκε.<sup>240</sup>

Η αντιπαράθεση του Λογοθετόπουλου με τους θεσμικούς φορείς συνεχίστηκε και μετά την ανάληψη της πρωθυπουργίας από τον ίδιο και είχε ως κατάληξη την πειθαρχική ποινή της τρίμηνης απόλυσης όλων των πρυτάνεων ανήμερα της 25<sup>ης</sup> Μαρτίου 1943. Ωστόσο, η δεύτερη κατοχική κυβέρνηση αναγκάστηκε να ανακαλέσει τον νόμο περί ορισμού από αυτήν των μελών της Συγκλήτου και να συντάξει το Ν.Δ. 2177/1943, με το οποίο διενεργήθηκαν εκλογές για την ανάδειξη νέας Συγκλήτου του Πανεπιστημίου Αθηνών.<sup>241</sup>

---

<sup>236</sup> Δημαράς, *ό.π.*, σσ. να'-νβ'.

<sup>237</sup> Ν.Δ. 1396/11 Μαΐου 1942, «Περί ρυθμίσεως Πανεπιστημιακών τινων ζητημάτων», άρθρο 7, *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 145, 9/6/1942, τ. Α'.

<sup>238</sup> Λυγούρα, *ό.π.*, σ. 270.

<sup>239</sup> Ν.Δ. 1659/6 Αυγούστου 1942, «Περί συγκροτήσεως Επιτροπών προς πλήρωσιν κενών εδρών των Πανεπιστημίων Αθηνών και Θεσσαλονίκης», άρθρα 1, 2, *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 210, 19/8/1943, τ. Α'.

<sup>240</sup> Λυγούρα, *ό.π.*, σσ. 237-239.

<sup>241</sup> στο ίδιο, σ. 243.

Οι παρεμβάσεις στην πανεπιστημιακή εκπαίδευση συνεχίστηκαν και μετά την πτώση αυτής της κυβέρνησης. Η νέα κυβέρνηση Ράλλη με τον Ν. 66/1943 επιχείρησε να επαναφέρει στην υπηρεσία καθηγητές που είχαν απολυθεί από τον Τσολάκογλου προχωρώντας σε μια πλήρη αλλαγή στην πολιτική των κατοχικών κυβερνήσεων και επιδιώκοντας την απόκτηση όσο το δυνατό περισσότερων ερεισμάτων στην κρατική μηχανή.<sup>242</sup> Στο άρθρο 2 του συγκεκριμένου νόμου διαβάζουμε ότι ακυρώνονται δύο διατάγματα, αυτό της 27/10/1941 και το δεύτερο της 30/3/1942, περί απολύσεως από την υπηρεσία δύο καθηγητών του Πανεπιστημίου Αθηνών.<sup>243</sup> Αργότερα, με τον Ν. 465/1943 συνέχισαν να διατηρούν τις θέσεις τους καθηγητές, παρόλο που έπρεπε να αποχωρήσουν λόγω προχωρημένης ηλικίας, ενώ την ίδια στιγμή σημειωνόταν προαγωγή ατόμων που βρίσκονταν στην αρχή της πανεπιστημιακής τους καριέρας.<sup>244</sup>

Γενικά και κατά το ακαδημαϊκό έτος 1942-1943 συνεχίστηκε η εφαρμογή του μέτρου της εισόδου στα πανεπιστήμια χωρίς εισαγωγικές εξετάσεις εκτός από το Πολυτεχνείο. Τα μαθήματα όμως διεξήχθησαν μετ' εμποδίων.<sup>245</sup>

Στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, με εντολή των ιταλικών αρχών και τη σύμφωνη γνώμη υπουργού Παιδείας και πρωθυπουργού, δεν ξεκίνησαν μαθήματα πριν τον Δεκέμβριο του 1942. Έλαβαν χώρα οι πρώτες συγκρούσεις μεταξύ φοιτητών και υπήρξαν αναταραχές κατά τη διάρκεια των διεκδικήσεών τους με αποκορύφωμα τη διαδήλωση της 22ας Δεκεμβρίου, κατά την οποία σημειώθηκε ο πρώτος θάνατος φοιτητή από εχθρικά πυρά, του Δ. Κωνσταντινίδη της Νομικής Σχολής. Ο Λογοθετόπουλος υπαναχώρησε και υποσχέθηκε έναρξη των μαθημάτων στις 25 Ιανουαρίου 1943. Το χρονικό διάστημα από τον Ιανουάριο ως το κλείσιμο του Πανεπιστημίου στις αρχές Μαΐου το ίδρυμα ξεκινούσε και σταματούσε τα μαθήματα ανάλογα με τις κινητοποιήσεις των φοιτητών της 24<sup>ης</sup> Φεβρουαρίου, της 5<sup>ης</sup> και της 25<sup>ης</sup> Μαρτίου, και τις διαταγές της κυβέρνησης. Σε πολύ μεγάλο βαθμό, πάντως, και με τις εγγραφές και τις ανανεώσεις να παρατείνονται ως τις 31 Αυγούστου 1943, το Πανεπιστήμιο μετατράπηκε σε ένα απέραντο εξεταστικό κέντρο στην προσπάθεια να μη χάνονται χρονιές. Η Σύγκλητος παράλληλα φρόντιζε, ώστε η νέα ακαδημαϊκή χρονιά να ξεκινήσει με καλύτερες προϋποθέσεις, συζητώντας θέματα τρόπου εγγραφής

---

<sup>242</sup> Λύτος, *ό.π.*, σσ. 67-68.

<sup>243</sup> Ν. 66/8 Μαΐου 1943, «Περί διατάξεων τινων αφορωσών το Πανεπιστήμιον Αθηνών», άρθρο 2, *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 121, 9/5/1943, τ. Α'.

<sup>244</sup> Ν. 465/10 Αυγούστου 1943, «Περί διατάξεων τινων αφορωσών το Πανεπιστήμιον Αθηνών και Θεσσαλονίκης κλπ», άρθρα 3, 14, *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 259, 13/8/1943, τ. Α'.

<sup>245</sup> Λυγούρα, *ό.π.*, σσ. 240-241.

για το νέο έτος, καθορισμού των τμηματικών εξετάσεων και διενέργειας εισαγωγικών εξετάσεων.<sup>246</sup>

Στο Πολυτεχνείο αποφασίστηκε να γίνει αναπλήρωση των ελλείψεων των προηγούμενων ετών από 2 Νοεμβρίου 1942 ως τον Ιανουάριο του 1943. Έτσι η έναρξη του ακαδημαϊκού έτους μεταφέρθηκε την 1<sup>η</sup> Μαρτίου. Τα μαθήματα διήρκεσαν ως τις 15 Ιουλίου. Ωστόσο πολύ μεγάλος αριθμός σπουδαστών δε φοιτούσε, ενώ τα πολιτικά πάθη άρχισαν να κυριαρχούν ανάμεσα στις φοιτητικές οργανώσεις. Η Σύγκλητος πάντως επιχειρώντας να διασφαλίσει το επίπεδο σπουδών του ιδρύματος ανακοίνωσε τη συνέχιση των μαθημάτων και κατά τους μήνες Οκτώβριο και Νοέμβριο, ενώ αποφάσισε τη διενέργεια εισιτηρίων εξετάσεων το δεύτερο δεκαήμερο του Σεπτεμβρίου.<sup>247</sup>

Το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (στο εξής ΑΠΘ) ήταν το μόνο πανεπιστημιακό ίδρυμα που είχε λειτουργήσει κανονικά τον προηγούμενο χρόνο εφαρμόζοντας το Ν.Δ. 215/1941. Για το νέο ακαδημαϊκό έτος η έναρξη των μαθημάτων έγινε τη Δευτέρα 2 Νοεμβρίου και η διακοπή τους στις αρχές Μαΐου, δεκαπέντε μέρες πριν το προβλεπόμενο τέλος για καλύτερη προετοιμασία των φοιτητών ενόψει εξετάσεων. Στη διάρκεια του έτους δεν παρατηρήθηκαν ιδιαίτερες δράσεις ενάντια στη βουλγαρική βαρβαρότητα, στην πολιτική επιστράτευση και στις γενικότερες συνθήκες κατοχής. Γι' αυτό το γεγονός τα αίτια πρέπει να αναζητηθούν στη δυσκολία επικοινωνίας και συντονισμού με το Πανεπιστήμιο Αθηνών, στην Γενική Διοίκηση Μακεδονίας και στο ασφυκτικό κατοχικό περιβάλλον των γερμανικών αρχών Κατοχής. Αξίζει να σημειωθεί ακόμη ότι στις 7 Απριλίου 1943 άρχισε να λειτουργεί η Ιατρική Σχολή του ΑΠΘ, που ως τότε δεν είχε λειτουργήσει λόγω αντιδράσεων από την αντίστοιχη σχολή της Αθήνας και από τις συντεχνιακές ομάδες της πόλης.<sup>248</sup>

Τέλος, η Πάντειος Ανώτατη Σχολή Πολιτικών Επιστημών ξεκίνησε και αυτή τα μαθήματα τη Δευτέρα 2 Νοεμβρίου, τα οποία σταμάτησαν στις 7 Δεκεμβρίου με την άνωθεν ιταλική διαταγή. Μετά την επανέναρξή τους σταμάτησαν πρόωρα στις 4 Μαΐου για τις διακοπές του καλοκαιριού. Οι τμηματικές εξετάσεις διεξήχθησαν από 1 ως 15 Ιουνίου, ενώ οι εισιτήριες εξετάσεις για το νέο ακαδημαϊκό έτος ορίστηκαν να διεξαχθούν από 28 ως 30 Οκτωβρίου.<sup>249</sup>

---

<sup>246</sup> στο ίδιο, σσ. 241-250.

<sup>247</sup> στο ίδιο, σσ. 252-255.

<sup>248</sup> στο ίδιο, σσ. 256-262.

<sup>249</sup> στο ίδιο, σσ. 263-265.



Το τελευταίο ακαδημαϊκό έτος της Κατοχής χαρακτηρίστηκε από έντονο φανατισμό, που καλλιέργησε η κυβέρνηση Ράλλη, η οποία χαρακτήρισε το Πανεπιστήμιο Αθηνών «κομμουνιστικό». Πριν ξεκινήσει υπήρξαν επεισόδια, κατά τη διάρκεια των οποίων στις 27 Σεπτεμβρίου 1943 δολοφονήθηκε μέσα στο γραφείο του πρύτανη ο φοιτητής της Νομικής Δ. Τζέμος.<sup>250</sup> Κατά τη διάρκεια του έτους ξέσπασαν συγκρούσεις μεταξύ των φοιτητικών οργανώσεων, οι οποίες οδήγησαν την 1<sup>η</sup> Φεβρουαρίου 1944 στη δολοφονία του επίσης φοιτητή της Νομικής Κίτσου Μαλτέζου, ο οποίος ενώ αρχικά ήταν μέλος της ΕΠΟΝ, μεταπήδησε στις αστικές οργανώσεις και συγκεκριμένα στην εθνικιστική αντιστασιακή οργάνωση ΡΑΝ (Ρωμυλία-Αυλών-Νήσοι). Η συγκεκριμένη πράξη μπορεί είτε να θεωρηθεί ως πράξη εκδίκησης και παραδειγματισμού είτε να αποδοθεί σε προσωπικά κίνητρα ή να είναι συνισταμένη και των δύο.<sup>251</sup>

Όσον αφορά στη λειτουργία των σχολών, που υπήρξε προβληματική, κύριο χαρακτηριστικό ήταν οι εισιτήριες εξετάσεις, οι οποίες προκάλεσαν πλήθος αντιδράσεων. Η κυβέρνηση εξέδωσε δύο κανονιστικά διατάγματα, εκ των οποίων το πρώτο έκανε λόγο για εισιτήριες εξετάσεις στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και Θεσσαλονίκης, που θα άρχιζαν στις 18 Οκτωβρίου.<sup>252</sup> Τελικά, ενώ στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης ξεκίνησαν στις 18 Οκτωβρίου, σ' αυτό της Αθήνας η έναρξη έγινε στις 29 Οκτωβρίου εν μέσω αντιδράσεων από φοιτητές της ΕΠΟΝ. Το δεύτερο διάταγμα αύξανε και πάλι κατά πολύ τους εισακτέους, καθώς προέβλεπε διενέργεια συμπληρωματικών εισιτηρίων εξετάσεων τον Ιανουάριο και επαναληπτικών τον Φεβρουάριο του 1944.<sup>253</sup>

Όμως οι φόβοι για αιματηρό άνοιγμα του Πανεπιστημίου Αθηνών οδήγησαν στις αρχές του Ιανουαρίου 1944 στην απόφαση του Γερμανού Διοικητή να παραμείνει το Πανεπιστήμιο κλειστό.<sup>254</sup> Ακολούθησαν προσπάθειες νουθέτησης των φοιτητών από τη Σύγκλητο, αλλά τελικά το ίδρυμα παρέμεινε κλειστό, και το ακαδημαϊκό έτος 1943-1944 μετά από απόφαση της Σύγκλητου και αποδοχή της από το υπουργείο Παιδείας

---

<sup>250</sup> στο ίδιο, σ. 373.

<sup>251</sup> στο ίδιο, σσ. 442-443.

<sup>252</sup> Κ.Δ. 15 Σεπτεμβρίου 1943, «Περί εισιτηρίων εξετάσεων των Πανεπιστημίων Αθηνών και Θεσσαλονίκης», άρθρο 1, *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 318, 25/9/1943, τ. Α'.

<sup>253</sup> Κ.Δ. 21 Δεκεμβρίου 1943, «Περί τροποποιήσεως του από 15-25/9/1943 Κ. Δ/τος "Περί εισιτηρίων εξετάσεων των Πανεπιστημίων Αθηνών και Θεσσαλονίκης"», άρθρο 1, *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 436, 30/12/1943, τ. Α'.

<sup>254</sup> Λυγούρα, *ό.π.*, σ. 377.

θεωρήθηκε ως «μη διανυθέν από πανεπιστημιακής απόψεως» για τους φοιτητές όλων των σχολών του Πανεπιστημίου Αθηνών ανεξάρτητα από το έτος φοίτησής τους.<sup>255</sup>

Στο Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο οι εισιτήριες εξετάσεις, για είσοδο στο ίδρυμα νέων σπουδαστών μετά από δύο χρόνια, πραγματοποιήθηκαν τον Σεπτέμβριο του 1943 μέσα σε κλίμα έντασης, καθώς η ΕΠΙΟΝ επιθυμούσε ελεύθερη είσοδο. Με απόφαση της Συγκλήτου το προηγούμενο ακαδημαϊκό έτος παρατάθηκε ως τα Χριστούγεννα και στις αρχές του 1944 θα ξεκινούσε η διδασκαλία για το ακαδημαϊκό έτος 1943-44. Ωστόσο, πέρα από τις συμπλοκές και τα επεισόδια, μετά τον βομβαρδισμό του Πειραιά από αμερικανικά αεροπλάνα, 2600 βομβόπληκτοι στεγάστηκαν στο Πολυτεχνείο. Έτσι τα μαθήματα αποφασίστηκε να ξεκινήσουν μετά το Πάσχα, αλλά ως τις 2 Ιουνίου τα κτήρια δεν είχαν επισκευαστεί με αποτέλεσμα η έναρξη του ακαδημαϊκού έτους να αναβληθεί για τις 4 Σεπτεμβρίου 1944.<sup>256</sup>

Στο ΑΠΘ οι εισιτήριες εξετάσεις ξεκίνησαν, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, στις 18 Οκτωβρίου. Από τη δεύτερη μέρα διεξαγωγής τους ξεκίνησαν διαμαρτυρίες, που προκάλεσαν την επέμβαση των Γερμανών με συλλήψεις και κακοποίηση αρκετών φοιτητών. Τελικά οι εξετάσεις ολοκληρώθηκαν κατά σχολές σε διαφορετικά χρονικά διαστήματα ως τις 6 Νοεμβρίου 1943. Η χρονιά κύλησε με αντιπαραθέσεις μεταξύ του Υπουργείου Παιδείας και της Συγκλήτου. Η πρώτη διαφωνία υπήρξε στις αρχές του 1944 με τον ορισμό από το Υπουργείο νέας περιόδου για τη διενέργεια συμπληρωματικών εισιτηρίων εξετάσεων. Η επόμενη επήλθε στα τέλη Απριλίου λόγω της αντιφατικής πολιτικής του υπουργείου, που ενώ δεν διέθετε χρήματα για την κάλυψη των άμεσων αναγκών, ανακοίνωσε τα σχέδιά του για ίδρυση Κτηνιατρικής Σχολής και προσθήκη τμήματος Ανωτάτων Εμπορικών Σπουδών στη Νομική Σχολή. Η αντιπαραθεση ολοκληρώθηκε με την παραίτηση της νέας Συγκλήτου στη λήξη του ακαδημαϊκού έτους, λόγω συνεχών επεμβάσεων του Υπουργείου ακόμη και στην ομαλή διοικητική διαδοχή των συγκλητικών αρχών, και την αναστολή λειτουργίας του ιδρύματος ως την Τετάρτη 18 Οκτωβρίου 1944.<sup>257</sup>

---

<sup>255</sup> Ν. 1520/30 Ιουνίου 1944, «Περί καταργήσεως ευεργετικών διατάξεων αφορωσών φοιτητάς παρελθόντων ετών και άλλων διατάξεων», άρθρο 2, *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 137, 8/7/1944, τ. Α΄, Χαρίκλεια Μπαλή, *Το Πανεπιστήμιο Αθηνών κατά το διάστημα 1938-1945. Η περίπτωση της Νομικής Σχολής*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα 2014, σ. 188. Προσβάσιμο στο: <http://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/33279#page/1/mode/2up> [Ανακτήθηκε: 28-07-2018].

<sup>256</sup> Λυγούρα, *ό.π.*, σσ. 383-389.

<sup>257</sup> στο ίδιο, σ. 391 και 398-400.

Στην Πάντειο Ανώτατη Σχολή Πολιτικών Επιστημών έγινε προσπάθεια απαγκίστρωσης από τον εναγκαλισμό της κυβερνητικής εξουσίας με τη θεσμοθέτηση για πρώτη φορά διαδικασίας εκλογής διοικητικού συμβουλίου, και μάλιστα με την πρωτοβουλία του υπουργού Παιδείας Ν. Λούβαρη. Παράλληλα η Σχολή διαιρέθηκε σε δύο τμήματα, το Πολιτικό και το Δημοσιογραφικό. Εισιτήριες εξετάσεις διεξήχθησαν στις αρχές Νοεμβρίου 1943, ενώ τα μαθήματα ξεκίνησαν στις 13 Ιανουαρίου 1944. Στις αρχές Μαΐου διακόπηκαν από τα έντονα επεισόδια μεταξύ των αντιμαχόμενων φοιτητικών παρατάξεων. Οι τμηματικές εξετάσεις μεταφέρθηκαν τον Οκτώβριο του 1944 δημιουργώντας πρόβλημα στους τελειόφοιτους. Έτσι τελείωσε το ακαδημαϊκό έτος 1943-44.<sup>258</sup>

Επιλογικά μπορούμε να πούμε ότι κοινό γνώρισμα όλων των πανεπιστημιακών ιδρυμάτων ήταν η υπονόμηση της αυτοτέλειάς τους από τις κατοχικές κυβερνήσεις. Χαρακτηριστικά δείγματα αυτής είναι η επιβολή της αυθαίρετης βούλησής τους στην επιλογή του διδακτικού προσωπικού, ο διορισμός Συγκλήτου αντί της εκλογής της κατά το ακαδημαϊκό έτος 1942-43, η χειραγώγηση του φοιτητικού κινήματος με την ίδρυση της φασιστικής οργάνωσης φοιτητών μέσα στην ίδια χρονιά, οι απολύσεις καθηγητών και οι παραιτήσεις συγκλητικών. Το Πανεπιστήμιο Αθηνών ήταν ο κατεξοχήν δέκτης των κυβερνητικών παρεμβάσεων αλλά και ο πομπός των πολιτικών εξελίξεων. Το Πολυτεχνείο περιφρούρησε την αυτοτέλειά του προβάλλοντας το τεχνοκρατικό ιδεώδες και ο πρύτανης του Ν. Κιτσίκης, κομμουνιστικών αντιλήψεων, κατάφερε να συνεργαστεί με την κυβέρνηση Ράλλη, που είχε στις τάξεις της βενιζελικά, αντιβενιζελικά και στρατιωτικά μέλη. Από την άλλη, το Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης ακολούθησε μια επιθετική πολιτική ολοκληρώνοντας τη δομή του και ξεκινώντας τη λειτουργία της Θεολογικής Σχολής, της Ιατρικής Σχολής και του Χημικού Τμήματος, ενώ η Πάντειος πέρασε από το μεταβατικό στάδιο της ανωτατοποίησης και της κρατικοποίησής της και τον Δεκέμβριο του 1943 έκανε το επόμενο βήμα με την εισαγωγή του θεσμού της εκλογικής διαδικασίας για την ανάδειξη του διοικητικού συμβουλίου της.<sup>259</sup>

---

<sup>258</sup> στο ίδιο, σσ. 401-407.

<sup>259</sup> στο ίδιο, σσ. 509-510.

## 2.2.4. Ιδιωτική εκπαίδευση

### 2.2.4.1. Ιδιωτικά σχολεία

Η ίδρυση και λειτουργία ιδιωτικών σχολείων απασχόλησε το ελληνικό κράτος από το Πολιτικό Σύνταγμα της Ελλάδος του 1827. Στο άρθρο 20 διαβάζουμε: *«Οι Έλληνες έχουν το δικαίωμα να συσταίνουν καταστήματα παντός είδους, παιδείας, φιλανθρωπίας, βιομηχανίας και τεχνών, και να εκλέγουν διδασκάλους διά την εκπαίδευσίν των»*. Παρόμοια διατύπωση συναντάμε και στο άρθρο 28 του Ηγεμονικού Συντάγματος του 1832.<sup>260</sup>

Το πρώτο νομοθέτημα του ελληνικού κράτους σχετικό με την ιδιωτική εκπαίδευση ήταν ο «Νόμος περί δημοτικών σχολείων» του 1834. Στο τέταρτο τμήμα του με τον τίτλο «Περί ιδιαιτέρων υπό ιδιωτών συντηρουμένων δημοτικών σχολείων και παιδοτροφείων, και περί διδασκάλων» στο άρθρο 60 αναγνωρίζεται στους ιδιώτες δικαίωμα σύστασης με προσωπικά έξοδα σχολείου ή παιδοτροφείου ή άλλου διδακτηρίου με την άδεια της επί των Εκκλησιαστικών κτλ. Γραμματείας της Επικρατείας.<sup>261</sup> Ακολούθησε το διάταγμα της 31<sup>ης</sup> Δεκεμβρίου 1836 «περί του κανονισμού των Ελληνικών Σχολείων και Γυμνασίων», που στο άρθρο 115 προέβλεπε ότι *«όπου η κυβέρνησις δεν εσύστησεν ελληνικόν σχολείον, δύνανται δήμοι ή ιδιώται να συστήσωσιν τοιούτον ή και τάξεις τινάς εξ ιδίων αναλωμάτων»*.<sup>262</sup> Το διάταγμα μαζί με τον προηγούμενο νόμο αναγνώριζαν, την εποχή εκείνη, την ιδιωτική εκπαίδευση, που ως σύστημα περιλάμβανε τα ιδιωτικά σχολεία, τα «ξένα» σχολεία που λειτουργούσαν στην Ελλάδα, και την «κατ' οίκον διδασκαλία».<sup>263</sup>

Η συνταγματική κατοχύρωση της ιδιωτικής εκπαίδευσης φαίνεται από το άρθρο 11 του Συντάγματος του 1844 και το άρθρο 16 του Συντάγματος του 1864, που επαναλάμβανε την ίδια διατύπωση: *«Εκαστος έχει το δικαίωμα να συστήνη εκπαιδευτικά καταστήματα, συμμορφούμενος με τους νόμους του κράτους»*.<sup>264</sup> Και στο Σύνταγμα του 1911 -και εδώ στο άρθρο 16- βλέπουμε να υπάρχει παρόμοια αναφορά: *«Επιτρέπεται εις ιδιώτας και εις νομικά πρόσωπα η ίδρυσις ιδιωτικών εκπαιδευτηρίων,*

---

<sup>260</sup> Δημαράς, *ό.π.*, σσ. 304-305.

<sup>261</sup> Αλέξης Δημαράς, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε (Τεκμήρια ιστορίας)*, τόμος Α', Βιβλιοπωλείον της «Εστίας» Ι. Δ. Κολλάρου & Σιας Α.Ε., Αθήνα 1998, σ. 49.

<sup>262</sup> στο ίδιο, σ. 64.

<sup>263</sup> Αθανάσιος Παπαευαγγέλου, *Η ιδιωτική εκπαίδευση στην Ελλάδα υπό το πρίσμα του εθνικού και ενωσιακού δικαίου*, διατριβή επί διδακτορία, Διδακτική Μονάδα Διοικητικού Δικαίου, Τομέας Δημοσίου Δικαίου και Πολιτικής Επιστήμης, Νομική Σχολή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2015, σσ. 21-22. Προσβάσιμο στο: <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/40184> [Ανακτήθηκε: 19-9-2018].

<sup>264</sup> Δημαράς, *ό.π.*, τόμος Β', σ. 306.

λειτουργούντων κατά το Σύνταγμα και τους νόμους του Κράτους». Η ίδια ακριβώς διατύπωση υπήρχε και στο άρθρο 23 του Συντάγματος της Ελληνικής Δημοκρατίας του 1927, μόνο που αυτή τη φορά συνοδευόταν από ερμηνευτική δήλωση, η οποία ανέφερε επί λέξει: «... διά νόμον δύνανται να θεσπισθώσιν άδειαι προς ίδρυσιν ιδιωτικών εκπαιδευτηρίων».<sup>265</sup> Έτσι διασφαλιζόταν από τη μια η ιδιωτική εκπαίδευση, θεσμοθετήθηκε όμως, στο πλαίσιο της κρατικής εποπτείας, το καθεστώς αδειοδότησης με διάταξη τυπικού νόμου, το οποίο θα παραμείνει στο εξής και θα γίνει υποχρεωτικό από το Σύνταγμα του 1952.<sup>266</sup>

Με το θέμα της κρατικής εποπτείας ξεκινούσε ο Ν. 3578/1928, ο οποίος στο άρθρο 1 ανέφερε ότι την εποπτεία των ιδιωτικών εκπαιδευτηρίων έχει ο υπουργός Παιδείας και Θρησκευμάτων και την ασκεί μέσω των αρμοδίων Επιθεωρητών και του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου. Στο άρθρο 2 τονιζόταν ότι για την ίδρυση και λειτουργία τους απαιτούνταν άδεια από το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, ενώ το άρθρο 5 δεν επέτρεπε την ίδρυση ιδιωτικού εκπαιδευτηρίου σε περιφέρεια της οποίας οι ανάγκες καλύπτονταν ήδη -κατά τη γνώμη του αρμόδιου επιθεωρητή και του Εκπαιδευτικού συμβουλίου- από άλλα ιδιωτικά εκπαιδευτήρια.<sup>267</sup>

Σημαντική κρατική παρέμβαση στην ιδιωτική εκπαίδευση διαπιστώνεται και από τις διατάξεις του Ν. 4862/1931 «Περί των ξένων σχολείων». Ως τέτοια θεωρούνταν -κατά το άρθρο 1- όσα ιδιωτικά σχολεία είχαν ιδρυθεί από μη Έλληνα πολίτη ή από νομικό πρόσωπο, σωματείο ή οργανισμό μη Ελληνικό ή που δεν έδρευε στην Ελλάδα. Ο νόμος αυτός απαγόρευε τη φοίτηση παιδιών ελληνικής ιθαγένειας σε ξένα σχολεία στοιχειώδους και προσχολικής εκπαίδευσης, ενώ υποχρέωνε τα ξένα σχολεία να μη χρησιμοποιούν βιβλία με περιεχόμενο ανακριβές ή δυσμενές για το ελληνικό έθνος ή το καθεστώς ή την επίσημη θρησκεία του. Ακόμη επέβαλε στα ελληνικά τη διδασκαλία του μαθήματος των Νέων Ελληνικών στα δημοτικά σχολεία και των Νέων και Αρχαίων στη Μ.Ε. από Έλληνες δασκάλους και καθηγητές, ενώ για τους μαθητές ελληνικής υπηκοότητας στη Μ.Ε. προέβλεπε τη διδασκαλία των μαθημάτων της Ιστορίας και της Γεωγραφίας από τα εγκεκριμένα διδακτικά βιβλία. Για την εποπτεία των σχολείων

---

<sup>265</sup> στο ίδιο, σσ. 307-308.

<sup>266</sup> Παπαευαγγέλου, ό.π., σσ. 26-27, Στελίνα Χατζηχρήστου & Μιχάλης Βασιλειάδης, *Ιδιωτική Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση στην Ελλάδα: Προκλήσεις και προοπτικές*, Ίδρυμα Οικονομικών & Βιομηχανικών Ερευνών, Αθήνα 2011, σ.32. Προσβάσιμο στο: [http://iobe.gr/docs/research/RES\\_05\\_F\\_02012011REP\\_GR.pdf](http://iobe.gr/docs/research/RES_05_F_02012011REP_GR.pdf) [Ανακτήθηκε: 19-9-2018].

<sup>267</sup> Ν. 3578/30 Ιουνίου 1928, «Περί ιδιωτικών σχολείων», άρθρα 1, 2, 5, *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 111, 30/6/1928, τ. Α΄.

αυτών προβλεπόταν ό,τι και για τα ελληνικά ιδιωτικά εκπαιδευτήρια.<sup>268</sup> Προφανώς, όπως υποστηρίζει και ο Αποστόλης Ανδρέου, ο νόμος επιχειρούσε να περιορίσει το χάος που επικρατούσε στα σχολεία αυτού του είδους.<sup>269</sup>

Κι αν μέσα από τους παραπάνω νόμους διαπιστώνεται η κρατική παρέμβαση στο χώρο της ιδιωτικής εκπαίδευσης, αυτή φαίνεται διογκούμενη στους νόμους του μεταξικού καθεστώτος.

Αρχικά, ο Α.Ν. 818/1937 στο άρθρο 1 ξεκαθάριζε ότι μόνο με κρατική άδεια, που παρείχε το Υπουργείο Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας μετά από γνωμοδότηση του οικείου Εποπτικού Συμβουλίου Στοιχειώδους Εκπαιδευσεως (στο εξής ΕΣΣΕ), ιδρύονταν ιδιωτικό εκπαιδευτήριο στοιχειώδους εκπαίδευσης. Το ίδιο ίσχυε και για την προσθήκη τάξεως σε υφιστάμενα ήδη ιδιωτικά σχολεία μέσης εκπαίδευσης, που γινόταν μετά από πρόταση του οικείου Εποπτικού Συμβουλίου Μέσης Εκπαιδευσεως (στο εξής ΕΣΜΕ). Απαγορευόταν όμως στο εξής η ίδρυση άλλων σχολείων Μ.Ε., εκτός κι αν το ΑΣΕ έκρινε ότι υπήρχε απόλυτη ανάγκη. Τέλος, η ανάκληση της άδειας ίδρυσης και λειτουργίας μπορούσε να γίνει κατά την απόλυτη κρίση του υπουργού.<sup>270</sup>

Το κράτος έκανε αισθητή την παρουσία του -μέσω των ΕΣΜΕ και του υπουργού Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας- και στον διορισμό των διευθυντών ιδιωτικών σχολείων μέσης εκπαίδευσης. Αυτοί, εκτός όσων είχαν τα απαραίτητα προσόντα, μπορούσαν να προέρχονται από το χώρο των συνταξιούχων φιλολόγων, με προτεραιότητα όσων δεν απολάμβαναν πλήρη σύνταξη.

Ακόμη συνταξιούχοι μπορούσαν να διδάξουν και στις τελευταίες τάξεις των ιδιωτικών Γυμνασίων, αν δεν υπήρχε ο απαραίτητος αριθμός αδιόριστων ή και διορισμένων στα δημόσια σχολεία. Στις υπόλοιπες τάξεις μπορούσαν να διδάξουν μόνο αδιόριστοι εκπαιδευτικοί.<sup>271</sup>

Ο επόμενος νόμος που εξετάζουμε είναι ο Α.Ν. 1216/1938, ο οποίος ρύθμιζε με κάθε λεπτομέρεια τα θέματα αδειών ίδρυσης και λειτουργίας καθώς και αυτά του

---

<sup>268</sup> Ν. 4862/7 Ιανουαρίου 1931, «Περί των ξένων σχολείων, άρθρα 1-4, *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 2, 7/1/1931, τ. Α'.

<sup>269</sup> Αποστόλης Ανδρέου, «Ιδιωτική Εκπαίδευση. Προσανατολισμός, διάρκειες και τομές. (Ιστορική Προσέγγιση)», Ανακοίνωση στο συνέδριο με θέμα: Εκπαίδευση, Κοινωνία, Εξουσία. Οργάνωση: Σ.Τ.Ε.Α.Θ.Δ.Ε.Θ., Θεσσαλονίκη, 5 Δεκεμβρίου 1986. Προσβάσιμο στο: [http://www.theseis.com/index2.php?option=com\\_content&do\\_pdf=1&id=191](http://www.theseis.com/index2.php?option=com_content&do_pdf=1&id=191) [Ανακτήθηκε: 19-9-2018].

<sup>270</sup> Α.Ν. 818/6 Αυγούστου 1937, «Περί τροποποίησης και συμπλήρωσης του νόμου 3578 “περί ιδιωτικών σχολείων κ.λπ.”», άρθρο 1, *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 335, 25/8/1937, τ. Α'.

<sup>271</sup> στο ίδιο, άρθρο 2.

εκπαιδευτικού προσωπικού (διορισμοί, βαθμοί, απολαβές, ποινές). Στα νέα στοιχεία αυτού προσέχουμε την εξαίρεση των ξένων σχολείων από τις διατάξεις του (άρθρο 1), τη διάταξη που όριζε την ταύτιση του οργανισμού και του τύπου των ιδιωτικών εκπαιδευτηρίων με τον αντίστοιχο των δημοσίων σχολείων (άρθρο 3) και ορισμένες διατάξεις του άρθρου 6. Σ' αυτό δηλωνόταν ξεκάθαρα ότι άδεια ίδρυσης χορηγούνταν σε Έλληνες πολίτες, νομικά πρόσωπα ή ιδρύματα, μόνο εφόσον παρείχαν εγγυήσεις ότι θα καλλιεργούσαν την εθνική παιδεία και το εθνικό φρόνημα. Στη δεύτερη παράγραφο του οριζόταν ότι η ιδιότητα του ιδρυτή ή του διευθυντή δεν ήταν συμβατή μ' αυτή του δημόσιου λειτουργού μέσης ή στοιχειώδους εκπαίδευσης ή του υπαλλήλου της Κεντρικής Υπηρεσίας του Υπουργείου. Ακόμη, δεν χορηγούνταν άδεια ίδρυσης σε πρόσωπα: α. με αρχές αντίθετες στο κοινωνικό και πολιτειακό καθεστώς, β. που στερούνταν ηθικής ικανότητας, γ. που είχαν απολυθεί από το δημόσιο για λόγους επαγγελματικής ανεπάρκειας ή διαγωγής. Τέλος, απαραίτητο έγγραφο για την ίδρυση ιδιωτικού σχολείου ήταν το πιστοποιητικό κοινωνικών φρονημάτων του αιτούντος, που εκδιδόταν από το Υφυπουργείο Δημόσιας Ασφάλειας (άρθρο 8).<sup>272</sup>

Ο Α.Ν. 2545/1940 είναι ο νόμος που ψηφίστηκε λίγο πριν την έναρξη του ελληνοϊταλικού πολέμου για την ιδιωτική εκπαίδευση και ίσχυσε με μικρές τροποποιήσεις καθ' όλη τη διάρκεια της Κατοχής. Σύμφωνα με το 3<sup>ο</sup> άρθρο του επιτρεπόταν η ίδρυση ιδιωτικών σχολείων στοιχειώδους εκπαίδευσης, ιδιωτικών αστικών σχολείων και ιδιωτικών εμπορικών σχολών, ενώ απαγορευόταν η ίδρυση ιδιωτικών Λυκείων, Διδασκαλείων Νηπιαγωγών, Διδασκαλείων Οικοκυρικής, Ιερατικών Σχολών και ιδιωτικής Παιδαγωγικής Ακαδημίας. Όσον αφορά τα ιδιωτικά Γυμνάσια χορηγούνταν άδεια ίδρυσης μόνο σε περιπτώσεις απόλυτης ανάγκης κατά την κρίση του ΑΣΕ. Ακολούθως με το 4<sup>ο</sup> άρθρο απαγορευόταν η ίδρυση και λειτουργία νυχτερινών δημοτικών σχολείων.<sup>273</sup>

Ο συγκεκριμένος νόμος, που σύμφωνα με τα δεδομένα της εποχής μπορεί να χαρακτηριστεί επαρκής, αναφέρεται με κάθε λεπτομέρεια σε όλες τις πτυχές λειτουργίας της ιδιωτικής εκπαίδευσης, την οργάνωση και τα προγράμματα, που έπρεπε να είναι ίδια με τα αντίστοιχα των δημοσίων σχολείων, την άδεια ίδρυσης με τους σχετικούς περιορισμούς και τα ασυμβίβαστα, την άδεια λειτουργίας, την άδεια

<sup>272</sup> Α.Ν. 1216/20 Απριλίου 1938, «Περί ιδιωτικών Εκπαιδευτηρίων και Φροντιστηρίων», άρθρα 1, 3, 6, 8, *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 175, 29/4/1938, τ. Α'.

<sup>273</sup> Α.Ν. 2545/ 10 Σεπτεμβρίου 1940, «Περί ιδιωτικών σχολείων, φροντιστηρίων και οικοτροφείων», άρθρα 3, 4, *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 287, 10/9/1940, τ. Α'.

μεταφοράς σε άλλο διδακτήριο ή πόλη, τη μεταβίβαση δικαιωμάτων ιδιοκτησίας, τις περιπτώσεις άρσης της άδειας.<sup>274</sup> Λεπτομερείς είναι και οι διατάξεις που αφορούν το διδακτικό προσωπικό (δεκαέξι σχετικά άρθρα),<sup>275</sup> ενώ σειρά άρθρων αναφέρεται στα ιδιωτικά οικοτροφεία και στα είδη και τις προϋποθέσεις λειτουργίας των φροντιστηρίων.<sup>276</sup> Ανάμεσά τους ξεχωρίζουμε τη διάταξη της πρώτης παραγράφου του άρθρου 32, με την οποία στην ουσία κατοχυρώνεται η μονιμότητα των ιδιωτικών εκπαιδευτικών, καθώς δέχεται ως λόγους απόλυσης όσους ισχύουν και για τους λειτουργούς της δημόσιας εκπαίδευσης.

Την εποπτεία των ιδιωτικών σχολείων -σύμφωνα με το άρθρο 2 του νόμου- είχε το Υπουργείο Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας και την ασκούσε μέσω των αρμόδιων εκπαιδευτικών αρχών. Ήδη, βέβαια, από το 1938 είχε ιδρυθεί η Διεύθυνση Ιδιωτικής Εκπαιδύσεως με προϊστάμενό της τον Διευθυντή της Διευθύνσεως Οργανώσεως Νέων για τον καλύτερο έλεγχο των σχολείων αυτών.<sup>277</sup>

Ο Α.Ν. 2545/1940 υπέστη τροποποιήσεις με νεότερους νόμους στα επόμενα χρόνια, μεταξύ των οποίων κατά τη διάρκεια της Κατοχής ξεχωρίζουμε τον Ν. 881/1943, που αναγνωρίζει με τρόπο θετικό το έργο της ιδιωτικής εκπαίδευσης. Σύμφωνα με το 1<sup>ο</sup> άρθρο του τα ιδιωτικά σχολεία αναγνωρίζονταν ως σχολικοί οργανισμοί που αποσκοπούσαν στην ηθική και πνευματική ανάπτυξη της κοινωνίας, ενώ οι εκπαιδευτικοί που υπηρετούσαν σ' αυτά θεωρούνταν ως λειτουργοί που πρόσφεραν υπηρεσία όμοια μ' εκείνη των εκπαιδευτικών των δημοσίων σχολείων.<sup>278</sup>

Από τα υπόλοιπα άρθρα του ξεχωρίζουν τα άρθρα 5 και 7. Στο πρώτο από αυτά αναφέρεται ότι μπορούσε να χορηγηθεί άδεια ίδρυσης ιδιωτικού σχολείου μέσης ή στοιχειώδους εκπαίδευσης σε συνταξιούχους λειτουργούς που απολάμβαναν τα αστικά και πολιτικά δικαιώματα του Έλληνα πολίτη. Απαραίτητη προϋπόθεση όμως, σε περίπτωση που οι ίδιοι δεν είχαν τα απαιτούμενα επαγγελματικά προσόντα του άρθρου 10 του Α.Ν. 2545/1940,<sup>279</sup> ήταν η υποχρεωτική πρόσληψη στη θέση του διευθυντή

---

<sup>274</sup> στο ίδιο, άρθρα 6-20.

<sup>275</sup> στο ίδιο, άρθρα 21-36.

<sup>276</sup> στο ίδιο, άρθρα 59-77.

<sup>277</sup> Α.Ν. 1158/22 Μαρτίου 1938, «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως του υπ' αριθμόν 782/1937 Αναγκαστικού Νόμου "περί οργανισμού της Κεντρικής Υπηρεσίας του Υπουργείου Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας"», άρθρο 5, *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 120, 29/3/1938, τ. Α'.

<sup>278</sup> Ν. 881/ 28 Οκτωβρίου 1943, «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως του Α.Ν. 2545/1940 "περί ιδιωτικών σχολείων κλπ" και τινων διατάξεων αφορωσών εις τους ιδιωτικούς εκπαιδευτικούς λειτουργούς», άρθρο 1, *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 369, 30/10/1943, τ. Α'.

<sup>279</sup> Σύμφωνα με το άρθρο αυτό, άδεια ίδρυσης ιδιωτικού σχολείου στοιχειώδους εκπαίδευσης χορηγούνταν σε Έλληνες πολίτες που είχαν τα απαιτούμενα προσόντα για κατάληψη θέσης σε δημόσια



ατόμου που είχε τα προσόντα του άρθρου 24 του Α.Ν. 2545/1940, αν επρόκειτο για σχολείο μέσης εκπαίδευσης, ή τα προσόντα διορισμού ως λειτουργού στοιχειώδους εκπαίδευσης, αν επρόκειτο για σχολείο αυτής της κατηγορίας. Ακόμη, άδεια ίδρυσης ιδιωτικού σχολείου στοιχειώδους εκπαίδευσης μπορούσε να χορηγηθεί και σε Έλληνες πολίτες που ανήκαν σε μειονότητες και απολάμβαναν τα αστικά και πολιτικά τους δικαιώματα, αλλά στερούνταν τα επαγγελματικά και επιστημονικά προσόντα του άρθρου 10 του Α.Ν. 2545/1940. Και σ' αυτή την περίπτωση απαραίτητη προϋπόθεση για τη χορήγηση της άδειας ήταν η πρόσληψη διευθυντή που είχε τα νόμιμα προσόντα.<sup>280</sup> Τέλος, στο άρθρο 7, προβλεπόταν με απόφαση του Υπουργού Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας άρση της άδειας ίδρυσης και λειτουργίας ιδιωτικού σχολείου, το οποίο δεν εκπλήρωνε τις οικονομικές του υποχρεώσεις απέναντι στο διδακτικό προσωπικό του.<sup>281</sup>

Ανακεφαλαιώνοντας, παρατηρούμε ότι η ιδιωτική εκπαίδευση ήταν αναγνωρισμένη και συνταγματικά κατοχυρωμένη από τα πρώτα χρόνια λειτουργίας του ελληνικού κράτους, ενώ στην πορεία τέθηκε κάτω από την κρατική εποπτεία. Κατά τη διάρκεια της μεταξικής δικτατορίας ο κρατικός έλεγχος διογκώθηκε και το Υπουργείο Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας δια μέσου των οργάνων του καθόριζε με κάθε λεπτομέρεια τη λειτουργία των ιδιωτικών σχολείων, από την οργάνωση, τα προγράμματα και τον διορισμό του προσωπικού μέχρι και την ανάκληση της άδειας ίδρυσης και λειτουργίας. Στα χρόνια της Κατοχής η λειτουργία των σχολείων αυτών συνεχίστηκε στη βάση των προηγούμενων νόμων, ενώ προφανώς λόγω των ιδιαίτερων συνθηκών επιτράπηκε η λειτουργία ιδιωτικών σχολείων από ιδιοκτήτες που δεν είχαν οι ίδιοι τα απαραίτητα προσόντα, αλλά προσλάμβαναν στη θέση του διευθυντή πρόσωπο με τα απαραίτητα επαγγελματικά και επιστημονικά προσόντα.

#### **2.2.4.2. Φροντιστήρια**

Από τη στιγμή της καθιέρωσης εισαγωγικών εξετάσεων και περιορισμένου αριθμού εισακτέων με τον Ν. 5343/1932 «Περί Οργανισμού του Πανεπιστημίου Αθηνών» κάνει την εμφάνισή της η διδασκαλία στον χώρο των φροντιστηρίων, η οποία ως ιδέα

---

σχολεία αυτής της κατηγορίας, ενώ για σχολεία μέσης εκπαίδευσης σε Έλληνες πολίτες που είχαν πτυχίο φιλοσοφικής ή θεολογικής σχολής ή της των φυσικών και μαθηματικών σχολής Πανεπιστημίου.

<sup>280</sup> Ν. 881/28 Οκτωβρίου 1943, *ό.π.*, άρθρο 5.

<sup>281</sup> στο ίδιο, άρθρο 7.

κυοφορήθηκε από τη δεκαετία του 1920 κυρίως για τη διδασκαλία των μαθηματικών.<sup>282</sup>

Πρώτη αναφορά σε επίπεδο νομοθεσίας συναντάμε στον Α.Ν. 1216/1938, στα άρθρα 29-32. Συγκεκριμένα στο άρθρο 29 ως φροντιστήριο οριζόταν η διδασκαλία -σε ομάδες άνω των πέντε ατόμων- μαθημάτων που αφορούσαν τη στοιχειώδη, τη μέση και την ανώτερη εκπαίδευση ή τις ξένες γλώσσες. Τα Ωδεία και οι Φιλαρμονικές Μουσικές εξαιρούνταν από τον παραπάνω ορισμό. Στο άρθρο 30 διαβάζουμε ότι για την ίδρυσή του απαιτούνταν ειδική άδεια από το Υπουργείο Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας μετά από πρόταση του αντίστοιχου εποπτικού συμβουλίου, ενώ για τα φροντιστήρια μαθημάτων ανώτατης εκπαίδευσης η αρμοδιότητα περνούσε στο ΕΣΜΕ. Τα επόμενα δύο άρθρα περιλαμβάνουν τα προσόντα που έπρεπε να διαθέτει ο ιδρυτής φροντιστηρίου, τα οποία ταυτίζονταν με αυτά του ιδρυτή ιδιωτικού σχολείου, και αυτά των διδασκόντων, που ήταν ίδια με εκείνα που προβλέπονταν για το διορισμό σε δημόσιο σχολείο.<sup>283</sup>

Επίσημα όμως τα φροντιστήρια και η «κατ' οίκον» διδασκαλία θεσμοθετήθηκαν με τον Α.Ν. 2545/1940, ο οποίος τυπικά ισχύει μέχρι σήμερα. Σε αντίθεση με τον Α.Ν. 1216/1938, που για τα φροντιστήρια αφιέρωνε τέσσερα άρθρα, ο νόμος αυτός αφιέρωνε το κεφάλαιο Ζ' με δεκαπέντε άρθρα. Ίσως γι' αυτό και θεωρείται ως ο νόμος που θέσπισε επίσημα τα φροντιστήρια, μια θεσμοποιημένη δραστηριότητα που μέχρι τότε λειτουργούσε άτυπα.<sup>284</sup> Στο άρθρο 63 δίνεται ο ορισμός της έννοιας, συμπληρωμένος σε σχέση μ' αυτόν του Α.Ν. 1216/1938, και ακολουθεί η διάκρισή τους σε: α. στοιχειώδους εκπαίδευσης, β. μέσης εκπαίδευσης, γ. ανώτατης εκπαίδευσης, δ. ξένων γλωσσών, ε. μουσικής και στ. ελευθέρων σπουδών. Στα φροντιστήρια μουσικής δεν συμπεριλαμβάνονταν τα Ωδεία και οι Φιλαρμονικές (όπως ίσχυε και στον προηγούμενο νόμο), ενώ επιτρεπόταν η λειτουργία τους σε ιδιωτικά σχολεία.<sup>285</sup>

Στα επόμενα άρθρα συναντάμε τους όρους και τις προϋποθέσεις για την έκδοση άδειας ίδρυσης από το Υπουργείο, τα προσόντα και τους περιορισμούς για τους ιδρυτές, καθώς και τα προσόντα του διδακτικού προσωπικού. Παρατηρούμε ότι στους

---

<sup>282</sup> Μαρία Πολυχρονάκη, «Φροντιστήριο: ένας αλώβητος θεσμός υπέρβασης των συστημάτων εισαγωγής στην πανεπιστημιακή εκπαίδευση». Προσβάσιμο στο:

<http://www.eriande.elemedu.upatras.gr/eriande/synedria/synedrio4/praktika1/polyxronaki.htm>

[Ανακτήθηκε: 21-9-2018].

<sup>283</sup> Α.Ν. 1216/1938, *ό.π.*, άρθρα 29-32.

<sup>284</sup> Πολυχρονάκη, *ό.π.*

<sup>285</sup> Α.Ν. 2545/1940, *ό.π.*, άρθρα 63-64.

λειτουργούς της ιδιωτικής εκπαίδευσης δεν επιτρεπόταν η ίδρυση και διατήρηση φροντιστηρίων, επιτρεπόταν όμως η διδασκαλία σ' αυτά ή η «κατ' οίκον» διδασκαλία ως δώδεκα ώρες την εβδομάδα.<sup>286</sup>

Τέλος, την ευθύνη ελέγχου των φροντιστηρίων έφερε ο Υπουργός Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας και την ασκούσε μέσω των Επιθεωρητών ή υπαλλήλων της Κεντρικής Υπηρεσίας του Υπουργείου ή σχολιάτρων, ενώ για τα μαθήματα «κατ' οίκον» απαιτούνταν άδεια ασκήσεως επαγγέλματος, η οποία δεν χορηγούνταν σε όσους είχαν απολυθεί από δημόσια ή ιδιωτική υπηρεσία για ηθικούς λόγους. Ακόμη, απαραίτητο ήταν το πιστοποιητικό του Υφυπουργείου Δημοσίας Ασφαλείας.<sup>287</sup>

Καταληκτικά διαπιστώνουμε ότι η εμφάνιση των φροντιστηρίων συνδέεται με τη γενίκευση των εξεταστικών δοκιμασιών και την καθιέρωση εξετάσεων για την εισαγωγή στην ανώτατη εκπαίδευση. Ο ρόλος που καλούνταν να υπηρετήσουν ήταν σημαντικός, αφού η εξεταστέα ύλη δεν ήταν καθορισμένη, ενώ άλλες φορές παρουσιαζόταν αναντιστοιχία ανάμεσα σ' αυτή και στη διδακτέα.<sup>288</sup> Παράλληλα, με τον θεσμό των φροντιστηρίων το κράτος μετακύλησε σε ιδιώτες ένα σημαντικό κομμάτι των λειτουργιών που θα έπρεπε να επιτελεί το δημόσιο σχολείο (π.χ. εκμάθηση ξένων γλωσσών και μουσικής) και το αντίστοιχο κόστος στις οικογένειες των μαθητών. Όμως οφείλουμε να τονίσουμε ότι ως θεσμός έδωσε τη δυνατότητα απασχόλησης σε εκπαιδευτικούς που ήταν αποκλεισμένοι από το δημόσιο σχολείο ή πιθανόν τα πρώτα χρόνια να αποτέλεσε καταφύγιο για διωγμένους προοδευτικούς εκπαιδευτικούς.<sup>289</sup>

### **2.2.5. Εκπαίδευση ξενόφωνων και μειονοτικών πληθυσμών**

Με την εμφάνιση του ρομαντικού ελληνικού εθνικισμού στο β' μισό του 19<sup>ου</sup> αιώνα ξεκίνησε η προσπάθεια ενσωμάτωσης στο ελληνικό κράτος των «αλύτρωτων Ελλήνων», που κατέληξε στην ένταξη στην ελληνική επικράτεια στις αρχές του 20<sup>ου</sup> αιώνα των Νέων Χωρών, της Ηπείρου, της Μακεδονίας και της Θράκης. Στις περιοχές αυτές κατοικούσε ένα σύνολο πληθυσμών που δεν είχαν ως μητρική γλώσσα την

---

<sup>286</sup> στο ίδιο, άρθρα 65-70.

<sup>287</sup> στο ίδιο, άρθρα 74-75.

<sup>288</sup> Πολυχρονάκη, *ό.π.*

<sup>289</sup> Κάτσικας & Θεριανός, *ό.π.*, σ. 141, Παναγιώτης Δ. Σάμιος, «*Η στοιχειώδης εκπαίδευση στα χρόνια της μεταξικής δικτατορίας 1936-1940*», ανέκδοτη διπλωματική εργασία, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Αθήνα 2012, σσ. 55-56. Προσβάσιμο στο: <http://pandemos.panteion.gr/index.php?op=record&pid=iid:4668&lang=el> [Ανακτήθηκε: 20-8-2018].

ελληνική.<sup>290</sup> Κύρια επιδίωξη για το ελληνικό κράτος, στο πλαίσιο της ενίσχυσης της ελληνικής κυριαρχίας στις περιοχές αυτές και ιδιαίτερα στη Μακεδονία, ήταν η ομογενοποίηση του πληθυσμού, η οποία θα εξαφάνιζε όποιους κινδύνους προέρχονταν από τις διεκδικήσεις γειτονικών κρατών.<sup>291</sup> Έτσι η «εξελληνίση» του πληθυσμού υπήρξε κρατική υπόθεση με κύριο μέσο την εκπαίδευση.<sup>292</sup>

Πρόταγμα της εκπαιδευτικής πολιτικής αποτέλεσε η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας, μέσω της οποίας επιδιώχθηκε η εθνική, γλωσσική και πολιτισμική ομογενοποίηση.<sup>293</sup> Ωστόσο διαφωνίες εκφράζονταν ως προς την επιλογή της δημοτικής ή της καθαρεύουσας ως καταλληλότερου οργάνου για την επίτευξη του στόχου αυτού.<sup>294</sup> Στο ζήτημα τοποθετήθηκε και ο Μεταξάς, ο οποίος σε συστάσεις του προς την επιτροπή εκπαιδευτικών λειτουργιών στις Σέρρες ζήτησε από τους δασκάλους να επιδοθούν με ζήλο στην καλλιέργεια τόσο της δημοτικής όσο και της καθαρεύουσας.<sup>295</sup>

Σχετικά με τα σχολεία που λειτούργησαν, ιδιαίτερα διαφωτιστική είναι η κατηγοριοποίηση στην οποία προχώρησε ο Ε. Αγγελής, που τα διακρίνει σε «ξενόγλωσσα μειονοτικά σχολεία» και σε «σχολεία μειονοτικών περιοχών». Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν όσα μεριμνούσαν για την κάλυψη των αναγκών μιας συγκεκριμένης μειονότητας ή μιας ξένης κοινότητας που διαβιούσε στην Ελλάδα και διδασκόταν τόσο η γλώσσα της μειονότητας όσο και στοιχεία της ιδιαίτερης πολιτισμικής τους παράδοσης.<sup>296</sup> Υποκατηγορίες αυτής είναι: α. τα σχολεία που η λειτουργία τους εξαρτιόταν από διεθνείς συνθήκες και από την εκάστοτε ελληνική εξωτερική πολιτική, δηλαδή τα μουσουλμανικά σχολεία της Θράκης, τα ρουμανικά

---

<sup>290</sup> Σοφία Ηλιάδου-Τάχου, *Η εκπαιδευτική πολιτική του ελληνικού κράτους στη Μακεδονία στο πλαίσιο του μακεδονικού ζητήματος. Το παράδειγμα της Δυτικής Μακεδονίας*, α' έκδοση, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 2006, σσ. 17, 20.

<sup>291</sup> Σωτηρία Μπακή, *Η εκπαιδευτική πολιτική για τους ξενόφωνους πληθυσμούς στο πλαίσιο εκπαιδευτικού δημοτικισμού (1916-1926)*, ανέκδοτη μεταπτυχιακή εργασία, Παιδαγωγική Σχολή Φλώρινας, Τμήμα Νηπιαγωγών, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, Φλώρινα 2014, σσ. 607. Προσβάσιμο στο: <https://dspace.uowm.gr/xmlui/handle/123456789/188?show=full> [Ανακτήθηκε 20-12-2019].

<sup>292</sup> Ηλιάδου-Τάχου, *ό.π.*

<sup>293</sup> Κωστής Τσιούμης, «Πολιτικές διαχείρισης της μειονοτικής παρουσίας στην ελληνική εκπαίδευση 1923-2000», *Πρακτικά του 5<sup>ου</sup> Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών*, 2-5 Οκτωβρίου 2014, Θεσσαλονίκη. Προσβάσιμο στο: <https://docplayer.gr/357988-Politikes-diaheirisis-tis-ueionotikis-paroysias-stin-elliniki-ekpaideysi-1923-2000.html> [Ανακτήθηκε 20-12-2019].

<sup>294</sup> Δημήτρης Μαυροσκούφης, Γιάννης Μπέτσας, «'Τι πρέπει να κάνουμε για να αφομοιώσουμε τους ξενόφωνους;' Το γλωσσοεκπαιδευτικό πρόγραμμα του Εκπαιδευτικού Ομίλου για τη γλωσσική αφομοίωση των Ξενόγλωσσων (σε Αττική και Κορινθία)», *6<sup>ο</sup> Επιστημονικό Συνέδριο Ιστορίας της Εκπαίδευσης. Ελληνική Γλώσσα και Εκπαίδευση*, Πάτρα 2011, σ. 291.

<sup>295</sup> Ζαφειρούλα Ι. Καγκαλίδου, *Εκπαίδευση και πολιτική. Η περίπτωση του καθεστώτος της 4<sup>ης</sup> Αυγούστου*, Εκδοτικός Οίκος Αφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 153.

<sup>296</sup> Βαγγέλης Αγγελής, *Μεταξική προπαγάνδα και Νεολαία 1936-1940*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Τμήμα Πολιτικών Επιστημών και Ιστορίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 2004, σ. 147.

σχολεία της Ηπείρου και της Μακεδονίας και η Σερβική Σχολή Θεσσαλονίκης, β. τα σχολεία μειονοτήτων που δεν γειτνιάζαν με την Ελλάδα, δηλαδή τα ισραηλίτικα και τα αρμένικα και γ. τα σχολεία των ξένων κοινοτήτων δυτικών κρατών που διαβιούσαν στην Ελλάδα, δηλαδή αμερικάνικες, γαλλικές, κ.λπ. σχολές.<sup>297</sup>

Στη δεύτερη κατηγορία, αυτή των «σχολείων μειονοτικών περιοχών», ανήκουν σχολεία σε περιοχές των Νέων Χωρών με έντονο το σλαβόφωνο στοιχείο, τα οποία δεν ήταν ειδικά για τους ετερόγλωσσους, αλλά τα συνηθισμένα σχολεία του ελληνικού κράτους, στα οποία έπρεπε να φοιτούν τα παιδιά της μειονότητας. Σ' αυτά δεν υπήρχε μέριμνα για τη μητρική τους γλώσσα, αλλά μοναδικό ζητούμενο ήταν η δημιουργία ελληνικής εθνικής συνείδησης, με δεδομένη τη διαφορετική εθνοτική και πολιτισμική ταυτότητα των μαθητών.<sup>298</sup> Εδώ μπορούν να ενταχθούν και τα σχολεία της Τσαμουριάς (η περιοχή της Θεσπρωτίας επί Οθωμανοκρατίας), όπου κατοικούσαν οι αλβανικής καταγωγής Τσάμηδες.<sup>299</sup>

Σύμφωνα με τον Κ. Τσιούμη, το βασικό κριτήριο για την εκπαίδευση των ξενόφωνων πληθυσμών ήταν η εθνική ασφάλεια και η εξωτερική πολιτική της χώρας. Για τις μειονότητες που απειλούσαν την εθνική ασφάλεια της χώρας, τους Σλαβόφωνους και τους Τσάμηδες, επιλέχθηκε η λύση της αφομοίωσης με μέσο την επιβολή. Για τις μειονοτικές ομάδες των Βλάχων και των Μουσουλμάνων, που η χώρα μας είχε αναλάβει -με διεθνείς συνθήκες- υποχρεώσεις απέναντι στις χώρες που τις διεκδικούσαν, υπήρχε η δυνατότητα ανάπτυξης δικού τους μειονοτικού εκπαιδευτικού συστήματος. Τέλος, στις μειονοτικές ομάδες που ήταν λαοί χωρίς κράτος, δηλαδή στους Αρμένιους και τους Ισραηλίτες, επιτράπηκε η ανάπτυξη δικού τους εκπαιδευτικού συστήματος. Το πρόγραμμα στα μειονοτικά σχολεία αυτών των δύο ομάδων αλλά και των Μουσουλμάνων απασχόλησε σε μικρό βαθμό το ελληνικό κράτος, καθώς δεν διακυβεύονταν τα εθνικά συμφέροντα της χώρας.<sup>300</sup>

#### **2.2.5.1. Εκπαίδευση Ισραηλιτών**

Όπως είδαμε σε προηγούμενη ενότητα, η μεγαλύτερη εβραϊκή κοινότητα ήταν αυτή της Θεσσαλονίκης. Τα περισσότερα εβραϊκά σχολεία αυτής της πόλης ανήκαν στην Ισραηλιτική Κοινότητά της (στο εξής ΙΚΘ). Στη μεγάλη πλειοψηφία τους ήταν μεικτά και στα υποχρεωτικά μαθήματα περιλαμβάνονταν η Ιστορία, η Γεωγραφία, τα

---

<sup>297</sup> στο ίδιο, σσ. 153-154.

<sup>298</sup> στο ίδιο, σ. 147.

<sup>299</sup> στο ίδιο, σ. 153, σημείωση 439.

<sup>300</sup> Τσιούμης, *ό.π.*

Μαθηματικά, τα Ελληνικά, τα Γαλλικά και τα Εβραϊκά. Τα βιβλία και το εποπτικό υλικό εισάγονταν από τη Γαλλία και τη Γερμανία.<sup>301</sup>

Τον Απρίλιο του 1930 αναφέρεται η λειτουργία 8 δημοτικών σχολείων και 9 μονοτάξιων νηπιαγωγείων που συντηρούνταν από την ΙΚΘ. Σ' αυτά φοιτούσαν 2.800 μαθητές και δίδασκαν 42 εκπαιδευτικοί μισθοδοτούμενοι από το ελληνικό κράτος. Υπήρχαν ακόμη 5 δημοτικά και 2 νηπιαγωγεία της Alliance<sup>302</sup> με 2.100 μαθητές και 18 Έλληνες δασκάλους, ενώ λειτουργούσαν και 14 ιδιωτικά εβραϊκά σχολεία με 1.000 μαθητές καθώς και 2 εμπορικές σχολές. Η διδασκαλία γινόταν σύμφωνα με το αναλυτικό πρόγραμμα του Υπουργείου Παιδείας και υπό την εποπτεία Έλληνα επιθεωρητή.<sup>303</sup>

Πρόβλημα όμως δημιουργήθηκε κατά την ίδια περίπου περίοδο με την απροθυμία από την πλευρά των διευθυντών ορισμένων εβραϊκών σχολείων και της ΙΚΘ στην τήρηση των κανόνων διδασκαλίας της ελληνικής γλώσσας<sup>304</sup> και -κυρίως- με την απαγόρευση φοίτησης μαθητών ελληνικής υπηκοότητας σε ξένα σχολεία από τον Γεώργιο Παπανδρέου.<sup>305</sup>

Από την άλλη το εργασιακό καθεστώς των εκπαιδευτικών καθοριζόταν με τον Ν. 568/1914 «Περί διδασκαλίας της ελληνικής γλώσσας εν Οθωμανικούς και Ισραηλιτικούς σχολείους των Νέων Χωρών»,<sup>306</sup> ενώ με τον Ν. 4374/1929 οι δάσκαλοι των ισραηλιτικών κοινοτικών σχολείων εξομοιώθηκαν μ' αυτούς του δημοσίου και θα μισθοδοτούνταν από το ελληνικό κράτος,<sup>307</sup> το οποίο όμως δεν ανέλαβε ποτέ τη μισθοδοσία των Ισραηλιτών εκπαιδευτικών.<sup>308</sup>

Τον Οκτώβριο του 1936 ψηφίστηκε ο Α.Ν. 248/1936, ο οποίος καθιστούσε υποχρεωτική τη διδασκαλία των ελληνικών στα ξένα και μειονοτικά σχολεία,

---

<sup>301</sup> Γιώργος Τζιουμάκης, *Ο εβραϊκός πληθυσμός της Θεσσαλονίκης και η εκπαίδευσή του, πριν και μετά την ενσωμάτωση της πόλης στο ελληνικό κράτος*, ανέκδοτη διπλωματική εργασία, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2009, σσ. 97-99.

<sup>302</sup> Η Alliance Israelite Universelle, παγκόσμια ισραηλιτική συμμαχία, ήταν μια διεθνής εβραϊκή οργάνωση με έδρα το Παρίσι, η οποία είχε σκοπό την υπεράσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των Εβραίων. Ίδρυσε γαλλόφωνα εβραϊκά σχολεία σε όσες πόλεις υπήρχαν εβραϊκές κοινότητες (στο ίδιο, *ό.π.*, σημ. 28, σ. 44).

<sup>303</sup> στο ίδιο, *ό.π.*, σ. 98.

<sup>304</sup> στο ίδιο, *ό.π.*, σ. 115, Τσιούμης, *ό.π.*

<sup>305</sup> Ν. 4862/1931, *ό.π.*, άρθρο 2, εδάφιο 1.

<sup>306</sup> Ν. 568/ 9 Ιανουαρίου 1915, «Περί διδασκαλίας της ελληνικής γλώσσας εν Οθωμανικούς και Ισραηλιτικούς σχολείους των Νέων Χωρών», άρθρο 2, *Εφημερίς της κυβέρνησεως*, αρ. 15, 12/1/1915, τ. Α'.

<sup>307</sup> Ν. 4374/16 Αυγούστου 1929, «Περί κυρώσεως και τροποποιήσεως του από 21 Απριλίου 1926 Ν.Δ. 'περί διαβαθμίσεως των δημοδιδασκάλων'», άρθρο 2, εδάφιο 5, *Εφημερίς της κυβέρνησεως*, αρ. 296, 20/8/1929, τ. Α'.

<sup>308</sup> Τζιουμάκης, *ό.π.*, σ. 106.

προέβλεπε τη δημιουργία θέσης Γενικού Επιθεωρητή γι' αυτά και όριζε ως αναγκαστική τη χρήση των εγκεκριμένων από το Υπουργείο διδακτικών βιβλίων και τη διδασκαλία της εβραϊκής γλώσσας, ιστορίας και θρησκείας επί 14 ώρες την εβδομάδα συνολικά στις τέσσερις πρώτες τάξεις του δημοτικού και 11 στις δύο τελευταίες.<sup>309</sup>

Τέλος, σύμφωνα με μελέτη του επιθεωρητή Παπαευγενίου, το 1940 λειτουργούσαν στη Θεσσαλονίκη 12 ισραηλικά (10 κοινοτικά και 2 ιδιωτικά) σχολεία με 4.616 μαθητές και 127 εκπαιδευτικούς (78 για την ελληνική γλώσσα και 49 για την εβραϊκή γλώσσα και θρησκεία), 13 «ξένα» σχολεία με 283 Ισραηλίτες μαθητές και 92 ελληνικά με 2.423 Ισραηλίτες μαθητές. Εβραϊκά σχολεία μέσης εκπαίδευσης δεν υπήρχαν και οι εβραίοπαιδες φοιτούσαν στα ελληνικά και στα «ξένα» σχολεία Μ.Ε..<sup>310</sup>

Καταληκτικά αναφέρουμε ότι κυρίως μετά το 1922 στα εβραϊκά κοινοτικά σχολεία γινόταν συστηματική προσπάθεια γλωσσικού εξελληνισμού των μαθητών, χωρίς αυτή να συνοδεύεται όμως από προσπάθεια εθνικής και πολιτισμικής αφομοίωσης. Περισσότερο η ελληνική πολιτεία προσπαθούσε να ισορροπήσει μεταξύ γλωσσικής αφομοίωσης-εξελληνισμού και πολιτισμικής-θρησκευτικής ανοχής. Τελικά, ακολούθησε και η ναζιστική θηριωδία για να σβήσει τα ίχνη της κοινωνικής και πολιτιστικής προσφοράς της σπουδαίας αυτής κοινότητας.<sup>311</sup>

#### **2.2.5.2. Εκπαίδευση Μουσουλμάνων**

Οι Μουσουλμάνοι της Θράκης εξαιρέθηκαν από την ανταλλαγή πληθυσμών το 1923 και οι ελληνικές κυβερνήσεις κατοχύρωσαν νομοθετικά τα δικαιώματά τους. Στην εκπαίδευση ανέπτυξαν δικά τους σχολεία. Μετά το 1928 ως βασικό σημείο αντιπαράθεσης των δύο μερίδων της μειονότητας, για τις οποίες έγινε λόγος σε προηγούμενη ενότητα, ήταν η χρήση του αραβικού ή του λατινικού αλφαβήτου στη γραφή και τη διδασκαλία της τουρκικής γλώσσας.<sup>312</sup>

Στα χρόνια που προηγήθηκαν της μεταξικής δικτατορίας εκπαίδευαν τα παιδιά τους σε 101 μουσουλμανικά γραμματοδιδασκαλεία, ένα ημιγυμνάσιο στην Κομοτηνή, μια πεντατάξια αστική σχολή στην Ξάνθη και δέκα δημοτικά σχολεία στην περιφέρεια Αλεξανδρουπόλεως. Τα βιβλία στους 3.819 περίπου μαθητές χορηγούνταν δωρεάν από την τουρκική κυβέρνηση, ενώ τόσο η Γενική Διοίκηση Θράκης, όσο και οι δήμοι και

<sup>309</sup> Α.Ν. 248/12 Οκτωβρίου 1936, «Περί ιδρύσεως θέσεως Γενικού Επιθεωρητού των ξένων και μειονοτικών σχολείων κλπ.», άρθρα 1-3, *Εφημερίς της κυβερνήσεως*, αρ. 460, 17/10/1936, τ. Α'.

<sup>310</sup> Τζιουμάκης, *ό.π.*, σσ. 102-103.

<sup>311</sup> στο ίδιο, *ό.π.*, σσ. 142-145.

<sup>312</sup> Τσιούμης, *Λεπτές ισορροπίες ...*, *ό.π.*, σ. 27.



οι κοινότητες, διέθεταν οικονομικά κονδύλια για τα μειονοτικά σχολεία της περιφέρειάς τους. Το πρόγραμμα των σχολείων καθοριζόταν ελεύθερα από τη μουσουλμανική μειονότητα, όπως και οι διορισμοί των δασκάλων, τους οποίους ενέκρινε το ελληνικό κράτος. Όλα τα μαθήματα γίνονταν στην τουρκική γλώσσα, ενώ μόνο μια ώρα ημερησίως -και αυτή όχι σε όλα τα σχολεία- διδασκόταν η ελληνική.<sup>313</sup> Επομένως μέχρι το 1936 η μουσουλμανική μειονοτική εκπαίδευση ήταν στην πράξη σχεδόν αποκλειστικά τουρκική, η συμμετοχή του ελληνικού κράτους στη χρηματοδότησή της ελάχιστη και κινητήριος μοχλός της υπήρξε το Τουρκικό Προξενείο Κομοτηνής.<sup>314</sup>

Κατά τη μεταξική περίοδο, διατηρήθηκαν οι σχέσεις φιλίας ή συνεργασίας που είχαν αναπτύξει οι προηγούμενες κυβερνήσεις, αλλά ενεργοποιήθηκε μια πολιτική ελέγχου των μουσουλμανικών σχολείων μέσω επιθεωρητών και ειδικών διατάξεων, σχετικών με την επιλογή του προσωπικού και των διδακτικών εγχειριδίων. Χαρακτηριστική ήταν η ίδρυση του Τμήματος Πολιτικών Υποθέσεων στη Γενική Διοίκηση Θράκης, που συνοδεύτηκε από τον διορισμό δύο επιθεωρητών για την εποπτεία των μειονοτικών σχολείων και την απαγόρευση εισαγωγής και κυκλοφορίας βιβλίων της τουρκικής γλώσσας χωρίς την προηγούμενη έγκριση από επιτροπή του Υπουργείου Θρησκευμάτων και Παιδείας.<sup>315</sup> Μάλιστα κατά το 1938-1939 το καθεστώς προχώρησε στην έκδοση αναγνωστικών με κείμενα προπαγανδιστικού χαρακτήρα υπέρ αυτού σε περιορισμένη έκταση και απαγόρευσε την εισαγωγή και τη χρήση άλλων βιβλίων.<sup>316</sup> Αυτό όμως συνοδεύτηκε από προσπάθεια να μη θιγεί το θρησκευτικό και εθνικό αίσθημα της μειονότητας, ώστε να υπάρχει συμφωνία με την εξωτερική πολιτική της χώρας.<sup>317</sup>

Τέλος, κατά την περίοδο της Κατοχής στα μειονοτικά σχολεία η ελληνική γλώσσα αντικαταστάθηκε από τη βουλγαρική, πολλοί επιφανείς παράγοντες της μουσουλμανικής μειονότητας εκτοπίστηκαν, ενώ μόνο το ουδέτερο Τουρκικό

---

<sup>313</sup> Διβάνη, *ό.π.*, σσ. 175-176.

<sup>314</sup> Τσιούμης, «Πολιτικές Διαχείρισης ...», *ό.π.*

<sup>315</sup> Α.Ν. 132/7 Σεπτεμβρίου 1936, «Περί συστάσεως Τμήματος Πολιτικών Υποθέσεων παρά τη Γενική Διοικήσει Θράκης και περί διορισμού Επιθεωρητών Μουσουλμανικών σχολείων εν Δυτική Θράκη», άρθρα 1, 2, *Εφημερίς της κυβερνήσεως*, αρ. 419, 25/9/1936, τ. Α'.

<sup>316</sup> Κωνσταντίνος Αλ. Τσιούμης, *Η Μουσουλμανική μειονότητα της Δυτικής Θράκης και οι Ελληνοτουρκικές σχέσεις (1923-1940)*, *Ιστορία-Πολιτική-Παιδεία*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Παιδαγωγική Σχολή, Τμήμα Νηπιαγωγών, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1994, σσ. 241-244.

<sup>317</sup> Ελισάβετ Σαρηγιαννίδου, *Η διαμόρφωση της εκπαιδευτικής πολιτικής κατά τη μεταξική περίοδο. Η περίπτωση του Ανωτάτου Εκπαιδευτικού Συμβουλίου (1937-1940)*, ανέκδοτη διπλωματική εργασία, Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, Φλώρινα 2019, σ. 137.



Προξενείο της Κομοτηνής μπορούσε να παρεμβαίνει για τη στήριξη των μουσουλμάνων. Αυτό συσπείρωσε ιδιαίτερα τους μουσουλμάνους και τα αποτελέσματά του φάνηκαν στη συνέχεια της πορείας τους.<sup>318</sup>

#### **2.2.5.3. Εκπαίδευση Τσάμηδων**

Ο τρόπος διαχείρισης της συγκεκριμένης μειονοτικής ομάδας οδήγησε από νωρίς σε ψυχική αποστασιοποίηση από την Ελλάδα. Δεν υπήρξε μεγάλο ενδιαφέρον για την ίδρυση δικών της μειονοτικών σχολείων ούτε από τους ίδιους, που ήταν κατά βάση αγρότες, ούτε από τη γειτονική Αλβανία, που τους χρησιμοποιούσε ως αντίβαρο στην ελληνική παρουσία στη Βόρεια Ήπειρο.<sup>319</sup>

Έτσι οι Τσάμηδες εντάχθηκαν στην ελληνόφωνη εκπαίδευση χωρίς ιδιαίτερα εμπόδια, ωστόσο δεν υπήρξαν τα επιθυμητά αποτελέσματα, αφού οι μαθητές και οι οικογένειές τους δεν πείστηκαν. Σ' αυτό συνετέλεσε τόσο το στερεότυπο ότι οι μουσουλμάνοι δεν επιθυμούσαν εκπαίδευση, όσο και το γεγονός ότι η διδασκαλία γινόταν αποκλειστικά στα ελληνικά. Βέβαια, μετά από πρόταση -του επιθεωρητή μειονοτήτων Κ. Στυλιανόπουλου το 1931- για δίγλωσση διδασκαλία στο νηπιαγωγείο και χρήση της αλβανικής γλώσσας στο δημοτικό σχολείο, προσλήφθηκαν με σημαντική καθυστέρηση πέντε δάσκαλοι της αλβανικής γλώσσας για κάποια σχολεία της περιοχής. Ωστόσο και αυτό το μέτρο, που διατηρήθηκε και στα χρόνια του μεταξικού καθεστώτος, υπήρξε σε μεγάλο βαθμό αναποτελεσματικό.<sup>320</sup>

#### **2.2.5.4. Εκπαίδευση Βλάχων**

Η λειτουργία των ρουμανικών σχολείων στη Νότια Βαλκανική, σύμφωνα με την Α. Ταναμπάση, χωρίζεται σε τρεις περιόδους. Κατά την πρώτη (ως το 1912), που χωρίζεται σε δύο υποπεριόδους, τα ρουμανικά σχολεία ιδρύονταν από «Μακεδονορουμανικούς» συλλόγους και λειτουργούσαν με την κάλυψη της βουλγαρικής Εξαρχίας ως το 1905, ενώ με την αναγνώριση της βλαχικής κοινότητας από τον σουλτάνο, το ίδιο έτος, τα σχολεία αυτά καθιερώθηκαν ως κοινοτικά. Η δεύτερη περίοδος (1913-1940) περιλαμβάνει τα σχολεία της Συνθήκης του Βουκουρεστίου, με την οποία το βλάχικο millet θεωρήθηκε ως ρουμανική μειονότητα, και η λειτουργία τους σχετίζεται με τις δεσμεύσεις που ανέλαβε η χώρα μας τόσο με τη συνθήκη αυτή όσο και με τις άλλες που αφορούσαν την προστασία των μειονοτήτων (Συνθήκη των Σεβρών 1920 και της Λωζάνης 1923). Η τρίτη περίοδος, τέλος, αφορά

<sup>318</sup> Τσιούμης, *Λεπτές ισορροπίες ...*, ό.π., σσ. 119-120.

<sup>319</sup> Τσιούμης, «Πολιτικές Διαχείρισης ...», ό.π.

<sup>320</sup> στο ίδιο

τη λειτουργία των σχολείων κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου (1941-1945).<sup>321</sup>

Ο χαρακτήρας της ρουμανικής εκπαίδευσης συνέχισε να είναι κοινοτικός και μετά τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου, ενώ ως μοναδικό ιδιωτικό σχολείο καταγράφεται στα 1923 το μέσο ρουμανικό σχολείο Θεσσαλονίκης, η Εμπορική Σχολή. Την εποπτεία και τη διοίκηση των σχολείων είχε η «Επιτροπή Διαχείρισης των εν Ελλάδι Ρουμανικών Σχολείων και Εκκλησιών», η οποία τελούσε υπό την προστασία του Ρουμανικού Προξενείου και είχε έδρα τη Θεσσαλονίκη. Αυτή έπαιρνε τις αποφάσεις για το προσωπικό, τα βιβλία και τα σχολικά κτήρια, ενώ η ελληνική πολιτεία δεν είχε στην πράξη καμιά δυνατότητα παρέμβασης. Μάλιστα, το 1940 η Επιτροπή αναβαθμίστηκε από τους Ρουμάνους με τον ορισμό του David Blidariu ως επικεφαλής της.<sup>322</sup>

Με την έναρξη της δικτατορίας Μεταξά, λόγω του κλίματος καχυποψίας απέναντι στις μειονότητες, καθορίστηκαν νέες συνθήκες εποπτείας της μειονοτικής εκπαίδευσης από το ελληνικό κράτος με τη θέσπιση των Α.Ν. 132/1936 και 248/1936. Με τον πρώτο, όπως είδαμε και παραπάνω, αποφασίστηκε η έγκριση των βιβλίων των ξενόφωνων -άρα και των ρουμανικών σχολείων- μετά από γνωμοδότηση ειδικής επιτροπής που συστάθηκε από το Υπουργείο,<sup>323</sup> ενώ με τον δεύτερο θεσμοθετήθηκε η θέση Γενικού Επιθεωρητή ξένων και μειονοτικών σχολείων, την οποία κατέλαβε ο Αθανάσιος Παπαευγενίου. Ο επιθεωρητής αυτών των σχολείων είχε τον ίδιο βαθμό και μισθό με τους υπόλοιπους και έπρεπε να είναι πτυχιούχος της Θεολογικής ή της Φιλοσοφικής σχολής, με διετείς παιδαγωγικές σπουδές στο εξωτερικό και πενταετή προϋπηρεσία ή πρωτοβάθμιος καθηγητής με δεκαετή προϋπηρεσία.<sup>324</sup> Στον ίδιο νόμο προβλεπόταν ακόμη ότι τα διδακτικά βιβλία των ξένων σχολείων έπρεπε να έχουν την έγκριση του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου.<sup>325</sup>

Τα ρουμανικά σχολεία διακρίνονταν σε στοιχειώδους και μέσης εκπαίδευσης. Η προσχολική εκπαίδευση αρχικά αναπτύχθηκε στην περιοχή της Βέροιας, ενώ το 1939-1940 ρουμανικά νηπιαγωγεία λειτουργούσαν στη Θεσσαλονίκη, Βέροια, Κουμαριά, Έδεσσα, Πολλά Νερά, Άνω Γραμματικό, Κεδρώνα, Πάτημα, Κλεισούρα, Νυμφαίο,

---

<sup>321</sup> Αναστασία Ταναμπάση, «Τα ρουμανικά σχολεία στη Νότια Βαλκανική», *Θέματα Ιστορίας της Εκπαίδευσης*, τεύχη 15-16, ΕΛ.Ε.Ι.Ε., Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 2017, σσ. 230-231. Προσβάσιμο στο: <https://www.eleie.gr/images/stories/ekdoseis/t15-16/15-16.compressed.pdf> [Ανακτήθηκε 21-12-2019].

<sup>322</sup> Ηλιάδου-Τάχου, Ανδρέου, Ταναμπάση, *ό.π.*, σσ. 262-263.

<sup>323</sup> Α.Ν. 132/1936, *ό.π.*, άρθρο 2, εδάφιο 5.

<sup>324</sup> Α.Ν. 248/1936, *ό.π.*, άρθρο 1.

<sup>325</sup> στο ίδιο, άρθρο 2.

Δροσοπηγή, Γρεβενά. Τα σχολεία στοιχειώδους εκπαίδευσης αρχικά εκτείνονταν κυρίως στο νομό Γρεβενών (Κρασιά ή Τούργια, Σαμαρίνα, Αβδέλλα, Περιβόλι, Σμίξη), ενώ το 1939-1940 σχολεία αυτής της βαθμίδας λειτουργούσαν στην Έδεσσα, Πολλά Νερά, Κεδρώνα, Άνω Γραμματικό, Γρεβενά, Άργος Ορεστικό, Νυμφαίο, Δροσοπηγή, Κλεισούρα, Θεσσαλονίκη και Βέροια.<sup>326</sup>

Στη διάρκεια της Κατοχής, κυρίως την περίοδο 1941-1943, τα ρουμανικά σχολεία στην κατεχόμενη Μακεδονία φαίνεται ότι αυξήθηκαν σε είκοσι περίπου: στη Θεσσαλονίκη, Βέροια, Κουμαριά, Έδεσσα, Γραμματικό, Κεδρώνα, Πάτημα, Νυμφαίο, Δροσοπηγή, Κλεισούρα, Άργος Ορεστικό, Γρεβενά, Σαμαρίνα, Σμίξη, Αβδέλλα, Περιβόλι, Κρασιά, Σκρα, Κούπα, Λιβέζι.<sup>327</sup>

Όπως εικάζεται από τα αρχεία του Ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών, οι μαθητές των μέσων ρουμανικών σχολείων κατά το έτος σχ. έτος 1939-1940 ήταν 470, ενώ των δημοτικών 827. Το 1940-1941, που από τα είκοσι ρουμανικά δημοτικά της Μακεδονίας λειτούργησαν ομαλά τα έντεκα, οι μαθητές των ρουμανικών σχολείων ανέρχονταν στους 986.<sup>328</sup> Από την άλλη, σύμφωνα με τον Γενικό Επιθεωρητή Νομαρχιών Μακεδονίας Αθ. Χρυσόχου, κατά στο σχ. έτος 1941-1942, και συγκεκριμένα ως τον Ιούλιο του 1942, από τα είκοσι τέσσερα αναγνωρισμένα ρουμανικά σχολεία απέστειλαν στατιστικά δεδομένα μόνο τα δέκα. Από αυτά προέκυψε αξιόλογη αύξηση των μαθητών των σχολείων αυτών, η οποία άγγιξε τα διακόσια πενήντα δύο νήπια (από ογδόντα δύο κατά το 1939-1940) και τους τριακόσιους σαράντα δύο μαθητές (από εκατόν ενενήντα επτά το 1939-1940). Μάλιστα ο αριθμός αυτός αυξήθηκε κι άλλο μέχρι το τέλος του έτους 1942.<sup>329</sup> Σ' αυτό συνετέλεσε η μεγάλη πείνα που μάστιζε την Ελλάδα και το γεγονός ότι οι ρουμανοδιδάσκαλοι μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν την επισιτιστική βοήθεια που έστειλε η Ρουμανία για να προσελκύσουν νέους μαθητές. Βρήκαν μάλιστα την ευκαιρία να καταργήσουν σε πολλές περιπτώσεις τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας, να εισαγάγουν από τη Ρουμανία βιβλία με έντονα ανθελληνικό περιεχόμενο και να μην ανταποκρίνονται στις τυπικές υποχρεώσεις τους προς τις αρχές του κράτους, αρνούμενοι να δεχθούν επιθεωρήσεις από τους επιθεωρητές της ελληνικής

<sup>326</sup> Ηλιάδου-Τάχου, Ανδρέου, Ταναμπάση, *ό.π.*, σσ. 264-265.

<sup>327</sup> στο ίδιο, σ. 265.

<sup>328</sup> στο ίδιο, σ. 269.

<sup>329</sup> Χρυσόχου, *ό.π.*, σσ. 85-86.

εκπαίδευσης. Μετά το 1943 η πορεία των σχολείων αυτών υπήρξε φθίνουσα κι η λειτουργία τους σταμάτησε με το τέλος του πολέμου.<sup>330</sup>

Τα μέσα ρουμανικά σχολεία στη δεκαετία του 1940 στη Μακεδονία ήταν: το Εμπορικό Λύκειο Θεσσαλονίκης, το Βιομηχανικό Λύκειο Θηλέων Θεσσαλονίκης και το Γυμνάσιο Γρεβενών, το οποίο μετονομάστηκε μάλλον σε Λύκειο Γρεβενών το 1942.<sup>331</sup> Υπήρχε, τέλος, και το Γυμνάσιο Ιωαννίνων.<sup>332</sup>

Στα σχολεία και των δύο παραπάνω βαθμίδων η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας ήταν υποχρεωτική, όπως ίσχυε και για τα ισραηλιτικά και τα μουσουλμανικά σχολεία που εξετάσαμε παραπάνω, ενώ το πρόγραμμα σπουδών περιλάμβανε: Θρησκευτικά, Ελληνικά, Πρακτική Αριθμητική, Στοιχειώδη Γεωμετρία, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους και τα κυριότερα της Παγκοσμίου, Στοιχεία Φυσικής Ιστορίας, Χημεία, Υγιεινή, Γεωγραφία, Ωδική, Καλλιγραφία, Ιχνογραφία, Χειροτεχνία, Γυμναστική. Στα μέσα σχολεία φαίνεται ότι η ελληνική γλώσσα διδασκόταν επί πέντε ώρες την εβδομάδα, ενώ το 1941 στα ρουμανικά σχολεία καταργήθηκε η ρουμανική γλώσσα και καθιερώθηκε η ιταλική. Τέλος, το αναλυτικό πρόγραμμα στο δημοτικό σχολείο Γρεβενών το 1944 περιλάμβανε: Λατινικά, Φιλολογία, Φυσική – Χημεία, Ρουμανική Φιλοσοφία, Ρουμανικά, Γεωγραφία – Παγκόσμια Ιστορία. Κυρίαρχη, όπως φαίνεται, ήταν η διδασκαλία των Λατινικών και των Ρουμανικών, ενώ απουσίαζαν τελείως τα ελληνικά.<sup>333</sup>

Συνοψίζοντας μπορούμε να πούμε ότι ως το 1939 η ρουμανική εκπαίδευση στην Ελλάδα ήταν κατά βάση στοιχειώδης, ενώ πρόοδο σημείωσε κατά την περίοδο της Κατοχής τόσο στην προσχολική όσο και στη δημοτική εκπαίδευση. Αντίθετα, η μέση εκπαίδευση παρέμενε αδύναμη και με ελάχιστα αποτελέσματα.<sup>334</sup>

#### **2.2.5.5. Εκπαίδευση Σλαβόφωνων**

Η ομάδα των Σλαβόφωνων ήταν η σημαντικότερη σε σύγκριση με όσες ομάδες ξενόφωνων προαναφέρθηκαν και βρέθηκε στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος όλων των ελληνικών κυβερνήσεων, σε σχέση πάντα με το θέμα της εξελληνίσις τους.<sup>335</sup>

Δύο βασικά προβλήματα υπήρχαν στην εκπαίδευσή τους. Το πρώτο ήταν οι αδυναμίες διαχείρισης του αναλυτικού προγράμματος, παρόλο που οι εκπαιδευτικοί

<sup>330</sup> Τσιούμης, *Λεπτές ισορροπίες ...*, ό.π., σσ. 72-73.

<sup>331</sup> Ηλιάδου-Τάχου, Ανδρέου, Ταναμπάση, ό.π., σ. 266.

<sup>332</sup> Τσιούμης, *Λεπτές ισορροπίες ...*, ό.π., σ. 72.

<sup>333</sup> Ηλιάδου-Τάχου, Ανδρέου, Ταναμπάση, ό.π., σσ. 266-267.

<sup>334</sup> στο ίδιο, σσ. 271-272.

<sup>335</sup> Τσιούμης, «Πολιτικές διαχείρισης ...», ό.π.

είχαν σχετική επιμόρφωση. Να σημειωθεί, βέβαια, ότι τα Διδασκαλεία έπαιξαν ξεχωριστό ρόλο στη διαχείριση του ζητήματος των ξενόφωνων γενικότερα, αφού ανέλαβαν συστηματικά την προετοιμασία δασκάλων που στάλθηκαν στα σχολεία τους, ιδιαίτερα κατά τη δεκαετία του 1930.<sup>336</sup>

Το δεύτερο πρόβλημα αφορούσε τη στάση των τοπικών κοινωνιών, καθώς ορισμένες από αυτές είχαν σχέση με τη βουλγαρική εθνική και εκπαιδευτική κίνηση. Οποίες πρωτοβουλίες υπήρξαν δεν είχαν αποτελέσματα, καθώς στην πράξη έμειναν σε πειραματικό στάδιο μετά τις αντιδράσεις που συνάντησαν. Ανάμεσα σ' αυτές ήταν και η έκδοση του Abecedar, ενός αλφαβηταριού για τους σλαβόφωνους, που συντάχθηκε το 1925 από τριμελή επιτροπή, που αποτελούσαν οι φιλόλογοι Ι. Λαζάρου και Ι. Παπαζαχαρίου και ο εθνολόγος Γ. Σαγιαξής. Όταν, τον Ιανουάριο του 1926, έγινε η πειραματική εισαγωγή του σε ορισμένα σχολεία του Αμυνταίου, σημειώθηκαν επεισόδια με επιθέσεις κατά δασκάλων και κάψιμο αντιτύπων από εθνικόφρονες της περιοχής. Οι αντιδράσεις στις οποίες συμμετείχαν, σύμφωνα με τις εφημερίδες της εποχής, όλοι οι κάτοικοι του Αμυνταίου, έβαλαν τέλος στα κυβερνητικά σχέδια για εφαρμογή των δεσμεύσεων που η Ελλάδα είχε αναλάβει έναντι της Κοινωνίας των Εθνών (στο εξής ΚΤΕ). Ακόμη πάγωσε για «οικονομικούς λόγους» η συγκρότηση μειονοτικών σχολείων αλλά και τα σχέδια για λειτουργία σλαβόφωνων τάξεων μέσα στα υπάρχοντα σχολεία.<sup>337</sup>

Ούτε τα επόμενα χρόνια σημειώθηκε κάποια αλλαγή στην εκπαίδευση των Σλαβόφωνων. Μέχρι την εγκαθίδρυση της δικτατορίας Μεταξά, παρόλο που η Ελλάδα χρησιμοποιούσε ως διαπραγματευτικό χαρτί στις σχέσεις της με τη Βουλγαρία την πιθανότητα ίδρυσης βουλγαρικών σχολείων, η επίσημη άποψη ήταν ότι οι Σλαβόφωνοι της ελληνικής Μακεδονίας αποτελούσαν γλωσσική και όχι εθνική μειονοτική ομάδα, η οποία για λόγους συνείδησης ή συμφέροντος επιθυμούσε την αφομοίωσή της και απέφευγε να αξιοποιήσει τα δικαιώματα που προέκυπταν από τις διεθνείς συνθήκες.<sup>338</sup> Τελικά, ποτέ δε λειτούργησαν μειονοτικά σχολεία, παρόλο που η χώρα μας είχε δεσμευτεί ότι θα το έπραττε για κείνους τους σλαβόφωνους πληθυσμούς που ήταν ρευστής εθνικής συνείδησης.<sup>339</sup>

---

<sup>336</sup> Ηλιάδου-Τάχου, *Η εκπαιδευτική πολιτική ...*, ό.π., σσ. 127-162.

<sup>337</sup> Κωστόπουλος, ό.π., σσ. 96-105.

<sup>338</sup> στο ίδιο, σ. 110.

<sup>339</sup> Τσιούμης, *Λεπτές ισορροπίες ...*, ό.π., σ. 26.

Η πιο δύσκολη περίοδος για τους Σλαβόφωνους ήταν η περίοδος της δικτατορίας Μεταξά, καθώς απαγορεύτηκε η χρήση της μητρικής τους γλώσσας με την απειλή προστίμων, ξυλοδαρμών, φυλακίσεων και εκτοπίσεων. Μάλιστα στους μικρούς μαθητές απαγορευόταν να μιλούν τα τοπικά ιδιώματα ακόμη και στο διάλειμμα. Είναι φανερό ότι για το καθεστώς η χρήση οποιασδήποτε άλλης γλώσσας εκτός της ελληνικής δήλωνε διαφορετική εθνική συνείδηση.<sup>340</sup>

Ένα μέτρο που λειτούργησε συμπληρωματικά στην παραπάνω απαγόρευση ήταν η λειτουργία των γνωστών από τη βενιζελική περίοδο νυχτερινών σχολών αναλφάβητων. Η φοίτηση των ενηλίκων σ' αυτές ήταν υποχρεωτική και είχε σκοπό την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας από Σλαβόφωνους και Τουρκόφωνους και των δύο φύλων, άνδρες ως 50 ετών και γυναίκες από 15 ως 40 ετών. Το καθεστώς προπαγάνδιζε το μέτρο αυτό ιδιαίτερα και, σύμφωνα με τον πολυσέλιδο «απολογισμό μιας διετίας» που εξέδωσε το 1938 το Υφυπουργείο Τύπου και Τουρισμού, στα σχολεία αυτά της Μακεδονίας φοίτησαν κατά το σχολικό έτος 1937-1938 συνολικά 101.261 άτομα, από τα οποία οι 51.276 ήταν γυναίκες. Έτσι μετά κι απ' αυτό το μέτρο, αν κάποιος συνέχιζε να μιλά την ιδιαίτερη μητρική γλώσσα του, αντιμετώπιζε τις διώξεις που αναφέρθηκαν παραπάνω, καθώς θεωρούνταν ότι αντιστεκόταν στον γλωσσικό εξελληνισμό του συνειδητά.<sup>341</sup> Φαίνεται πως η περίοδος της ανεκτικότητας είχε παρέλθει. Μάλιστα κοινοτικοί άρχοντες και όργανα της Χωροφυλακής παρέμβαιναν και στη λειτουργία των σχολείων, γεγονός που προκάλεσε την αντίδραση του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, το οποίο ζήτησε από το Υπουργείο την απαγόρευση εκτέλεσης έργων των επιθεωρητών από ανθρώπους ξένους προς την εκπαίδευση.<sup>342</sup> Κατάληξη όλων των παραπάνω δεν μπορούσε να είναι άλλη από την αποτυχία της αφομοιωτικής προσπάθειας που μετρούσε ήδη τρεις δεκαετίες.

Κατά την περίοδο της Κατοχής, όπως είδαμε και σε προηγούμενη ενότητα, οι σλαβόφωνοι πληθυσμοί βρέθηκαν στο κέντρο σκληρών αντιπαραθέσεων και συμάχησαν περιστασιακά ή και μονιμότερα με εκείνους που ασκούσαν τον έλεγχο στην περιοχή που κατοικούσαν. Οι περισσότεροι, παρά τις διώξεις που είχαν υποστεί από το μεταξικό καθεστώς, αγωνίστηκαν για μια ελεύθερη Ελλάδα, ενώ ορισμένοι συνεργάστηκαν στους Ιταλούς. Άλλοι πάλι, μετά τις εκτοπίσεις που βίωσαν, δήλωσαν

---

<sup>340</sup> στο ίδιο, σ. 27.

<sup>341</sup> Κωστόπουλος, *ό.π.*, σσ. 170-171.

<sup>342</sup> Ευαγγελία Καλεράντε, *Παιδεία στα χρόνια της δικτατορίας 1936-1940*, Εκδόσεις Γρηγόρης, Αθήνα 2016, σ. 284.

βουλγαρική εθνικότητα για να γυρίσουν στα σπίτια τους και να συνεχίσουν τη δράση τους. Κάποιοι συνεργάστηκαν με τους Βούλγαρους στο πλαίσιο της φασιστικής οργάνωσης «Οχράνα», ενώ σημαντικό τμήμα τους συνεργάστηκε με το ΕΑΜ και τον ΕΛΑΣ.<sup>343</sup>

Η ελληνική Μακεδονία διχοτομήθηκε σε δύο ζώνες. Η ανατολική αποτέλεσε τη βουλγαρική ζώνη κατοχής, όπου ακολουθήθηκε, όπως είδαμε, πολιτική εθνοκάθαρσης του ελληνικού στοιχείου και απαγόρευση δημόσιας ομιλίας της γλώσσας. Παράλληλα υπήρξε κλείσιμο των ελληνικών σχολείων και αντικατάστασή τους από βουλγαρικά, από τα οποία αποκλείστηκαν οι ελληνοπαίδες. Η κατάσταση παρέμεινε σταθερή μέχρι την απελευθέρωση της περιοχής από τις δυνάμεις του ΕΛΑΣ τον Οκτώβριο του 1944.<sup>344</sup>

Στην άλλη ζώνη, που περιλάμβανε και τις σλαβόφωνες περιοχές της Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας, μέχρι τα τέλη του 1942 ανταγωνίζονταν οι κατοχικές κυβερνήσεις της Αθήνας, που προσπαθούσαν να διατηρήσουν την προηγούμενη τάξη πραγμάτων, και η βουλγαρική προπαγάνδα, που επιδίωκε την εγγραφή όλο και περισσότερων Σλαβόφωνων στη Βουλγαρική Λέσχη Θεσσαλονίκης, η οποία λειτουργούσε από τον Μάιο του 1941 στην πόλη με σκοπό την προσέλκυση όσων γινόταν περισσότερων στη βουλγαρική ιδέα. Ακολούθως, κατά το 1943-1944 προτεραιότητα για τις κατοχικές αρχές αποτελούσε η αντιμετώπιση της Αντίστασης και η συγκρότηση μονάδων καταστολής μέσα από τον ντόπιο πληθυσμό.<sup>345</sup>

Κατά την πρώτη περίοδο, με την κατάρρευση του μετώπου δόθηκε η ευκαιρία σε πολλούς Σλαβόφωνους να ξεσπάσουν απέναντι σε ό,τι τους θύμιζε την προηγούμενη περίοδο και τον ελληνικό εθνικισμό. Κατά τον Α. Χρυσόχοου, «οι βουλγαρίζοντες» κατέστρεφαν οτιδήποτε παρέπεμπε στην ελληνική παιδεία, ενώ μετά τα τέλη Μαΐου 1941, που επαναλειτούργησαν οι σταθμοί χωροφυλακής και τα ελληνικά σχολεία ξανάνοιξαν, η συμμετοχή των σλαβόφωνων μαθητών ήταν σχεδόν μηδενική. Οι γονείς αρνούσαν να στείλουν τα παιδιά τους σ' αυτά, εκμεταλλευόμενοι τη διάταξη νόμου που επέτρεπε την κατ' οίκον διδασκαλία εξαιτίας των έκτακτων εθνικών και επισιτιστικών συνθηκών. Η κατάσταση αυτή συνοδεύτηκε και από υποχώρηση της δημόσιας ελληνοφωνίας, εκεί όπου υπερερούσαν αριθμητικά οι σλαβόφωνοι πληθυσμοί.<sup>346</sup>

---

<sup>343</sup> Τσιούμης, *ό.π.*, σσ. 85-86.

<sup>344</sup> Κωστόπουλος, *ό.π.*, σσ. 182-184.

<sup>345</sup> στο ίδιο.

<sup>346</sup> στο ίδιο, σσ. 184-186.

Από την άλλη οι βούλγαροι προπαγανδιστές επιχειρούσαν να εκμεταλλευτούν την κατάσταση προτρέποντας τους χωρικούς να μιλούν τη γλώσσα τους. Βέβαια, η χρησιμοποίηση από τους Σλαβόφωνους της μητρικής τους γλώσσας υπήρξε αυτοτελής επιλογή και δεν έδειχνε αναγκαστικά κάποια εθνική προτίμηση. Η Βουλγαρική Λέσχη Θεσσαλονίκης πάντως προσπάθησε να οργανώσει την ίδρυση και λειτουργία βουλγαρικών σχολείων στις σλαβόφωνες περιοχές χωρίς αποτελέσματα. Το μόνο σχολείο που λειτούργησε επίσημα ήταν στη Θεσσαλονίκη, με 350 εγγεγραμμένους μαθητές κατά το σχολικό έτος 1942-1943 και 200 περίπου το 1943-1944, ενώ την άνοιξη του 1944 οι γερμανικές αρχές έδωσαν άδεια για την ίδρυση και βουλγαρικού γυμνασίου στη Θεσσαλονίκη, το οποίο δεν πρόλαβε να λειτουργήσει. Στα σλαβόφωνα χωριά της Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας δεν λειτούργησαν επίσημα βουλγαρικά σχολεία, ωστόσο η διδασκαλία κάποιας εκδοχής της σλαβικής γλώσσας πρέπει να επιχειρήθηκε κατ' οίκον.<sup>347</sup>

Σε αντίθεση με τη Βουλγαρική Λέσχη, που απέβλεπε στην απόσχιση των σλαβόφωνων περιοχών και την ενσωμάτωσή τους στο βουλγαρικό κράτος, το ΚΚΕ και το ΕΑΜ, με σεβασμό στη γλωσσική διαφορετικότητά τους, επιχείρησε το άνοιγμα σλαβομακεδονικών σχολείων αποσκοπώντας στην απόσπαση των σλαβόφωνων από την επιρροή κέντρων που δρούσαν για λογαριασμό γειτονικών κρατών. Η καθυστέρηση όμως στην υλοποίηση του εγχειρήματος αυτού υπήρξε παράγοντας δυσαρέσκειας και αυτονομιστικών τάσεων από την πλευρά της μειονότητας. Από τον Σεπτέμβριο του 1944 άρχισε η συγκρότηση επιτροπών που θα εργαζόταν για το άνοιγμα των σχολείων και η αναζήτηση εκπαιδευτικού προσωπικού. Βέβαια, η διδασκαλία της σλαβομακεδονικής ήταν ήδη γεγονός σε κάποια χωριά της Φλώρινας χάρη στην πρωτοβουλία ορισμένων δασκάλων. Ωστόσο οι δυσκολίες ήταν πολλές, με κυριότερη την απουσία του απαραίτητου αριθμού δασκάλων. Ακόμη και οι υπάρχοντες ήταν διστακτικοί στη διδασκαλία μιας γλώσσας που δεν είχε γραφή και που τόσο πολύ είχε διωχθεί στο πρόσφατο παρελθόν. Γι' αυτό και λειτούργησε για σύντομο χρονικό διάστημα σλαβομακεδονικό «φροντιστήριο» στο Άργος Ορεστικό, όπου στέλνονταν για φοίτηση εγγράμματοι επονίτες από τα σλαβόφωνα χωριά της περιοχής. Λιγότερες ήταν οι δυσκολίες στη σύνταξη αλφαβηταρίου, παρόλο που επιχειρούνταν η κωδικοποίηση μιας γλώσσας ουσιαστικά άγραφης ως τότε. Το σχετικό εγχειρίδιο εξήντα σελίδων εκδόθηκε τελικά τον Δεκέμβριο του 1944 κατά το πρότυπο του

---

<sup>347</sup> στο ίδιο, σσ. 186-189.



αντίστοιχου αλφαβηταρίου του Οργανισμού Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων (στο εξής ΟΕΣΒ).<sup>348</sup>

Πέρα από τις παραπάνω δυσκολίες, υπήρξαν κι άλλες που οφείλονταν στις αντιδράσεις που προκλήθηκαν, όπως και στην περίπτωση του Abecedar. Μια πρώτη προήλθε από ομάδα προκρίτων της Καστοριάς με επικεφαλής τον μητροπολίτη Νικηφόρο, ο οποίος κατακεραύνωνε τη σλαβοφωνία, συστήνοντας στο ακροατήριό του το άνοιγμα μόνο ελληνικών σχολείων στα χωριά τους, γιατί αυτά τους χρειαζόνταν. Η προσπάθεια παρεμποδίστηκε ακόμη και από τους περισσότερους δασκάλους, οι οποίοι έμεναν αναποφάσιστοι χωρίς να τολμούν να πάρουν ξεκάθαρη θέση και περίμεναν αποφάσεις από την κυβέρνηση που θα προέκυπτε μετά την απελευθέρωση. Και η πλειοψηφία όμως των σλαβόφωνων κοινοτήτων απέφευγε τη λειτουργία οποιουδήποτε σχολείου -είτε ελληνικού είτε μειονοτικού- περιμένοντας τις πολιτικές εξελίξεις. Λίγες κοινότητες, τελικά, ζήτησαν τη λειτουργία τέτοιων σχολείων, ενώ συγκρατημένη ήταν και η αντίδραση των εθνικιστικών στοιχείων του σλαβόφωνου πληθυσμού, καθώς θεωρούσαν ότι η κίνηση αυτή είχε στόχο την εκτόνωση των αυτονομιστικών τάσεων στην περιοχή.<sup>349</sup>

Καταλήγοντας σημειώνουμε ότι τα σλαβομακεδονικά σχολεία λειτούργησαν από το ΕΑΜ για πολύ σύντομο χρονικό διάστημα, τον Μάρτιο του 1945, σε λίγα χωριά της Καστοριάς και της Φλώρινας. Τον ρόλο των δασκάλων ανέλαβαν μερικοί κομμουνιστές σλαβόφωνοι δάσκαλοι και οι απόφοιτοι του «φροντιστηρίου» που λειτούργησε στο Άργος Ορεστικό από τις 18 ως τα τέλη του Φλεβάρη του 1945. Πάντως, όπως εξελίχθηκε η προσπάθεια, δεν πρόδιδε εφαρμογή εκπαιδευτικής πολιτικής με μακροπρόθεσμο σχεδιασμό.<sup>350</sup>

#### **2.2.5.6. Ανακεφαλαίωση**

Ανακεφαλαιώνοντας επισημαίνουμε ότι η πολιτική του ελληνικού κράτους στις Νέες Χώρες είχε σκοπό την εθνική, γλωσσική και πολιτισμική ομογενοποίηση. Αυτή επιχειρήθηκε κατά κύριο λόγο στα σχολεία των μειονοτικών περιοχών, ενώ στα ξενόγλωσσα μειονοτικά σχολεία αντικείμενο διδασκαλίας ήταν η γλώσσα και η ιδιαίτερη πολιτισμική παράδοση της μειονότητας.

Τα μοντέλα εκπαιδευτικής πολιτικής που εφαρμόστηκαν ήταν, σύμφωνα με την τυπολογία του Πυργιωτάκη, τρία: το εθνικό, το μοντέλο της αφομοίωσης και το

---

<sup>348</sup> στο ίδιο, σσ. 190-195.

<sup>349</sup> στο ίδιο, σσ. 195-197.

<sup>350</sup> στο ίδιο, σ. 197.

μοντέλο του διαχωρισμού.<sup>351</sup> Το πρώτο μοντέλο ακολουθήθηκε στην περίπτωση των Ισραηλιτών και των ρουμανιζόντων Βλάχων. Σύμφωνα μ' αυτό στις μειονότητες εφαρμόζονταν εκπαιδευτικά προγράμματα που μετέδιδαν το δικό τους πολιτισμικό κεφάλαιο και όχι της κυρίαρχης πολιτισμικής ομάδας. Έτσι όμως καλλιεργούνταν μια απόσταση, με αποτέλεσμα την περιχαράκωση ή και τον παροπλισμό τους.<sup>352</sup> Στην περίπτωση των Σλαβόφωνων και των μουσουλμάνων Τσάμηδων εφαρμόστηκε το μοντέλο της αφομοίωσης μέσα από την ένταξή τους στο επίσημο εκπαιδευτικό σύστημα, με τα κοινά ελληνικά σχολεία και τις νυχτερινές σχολές. Αυτό δείχνει ότι το πολιτισμικό και γλωσσικό κεφάλαιο αυτών των μειονοτικών ομάδων αντιμετωπίστηκε ως ελλειμματικό σε σχέση με αυτό της κυρίαρχης εθνοπολιτισμικής ομάδας, ενώ παράλληλα αποθαρρυνόταν η έκφραση της πολιτισμικής τους ετερότητας.<sup>353</sup> Τέλος, στην περίπτωση της μουσουλμανικής μειονότητας της Θράκης εφαρμόστηκε το μοντέλο του διαχωρισμού, που προέβλεπε χωριστά σχολεία για τη μειονότητα υποχρηματοδοτούμενα και υποβαθμισμένα.<sup>354</sup>

Εκτός όμως από την επίσημη κρατική εκπαιδευτική πολιτική στην περίπτωση των Σλαβόφωνων, όπως είδαμε, λίγο καιρό μετά την απελευθέρωση λειτούργησαν, για πολύ μικρό χρονικό διάστημα, υπό την αιγίδα του ΕΑΜ σλαβομακεδονικά σχολεία, με χαρακτήρα κυρίως προπαγανδιστικό.

#### **2.2.6. Διοίκηση και έλεγχος της εκπαίδευσης**

Από τη μελέτη των σχετικών νόμων διαπιστώνουμε ότι σε γενικές γραμμές την εποπτεία και τη διοίκηση της στοιχειώδους και της μέσης εκπαίδευσης είχε πάντοτε ο Υπουργός επί των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδύσεως (Υπουργός Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας αργότερα), την οποία ασκούσε μέσω του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, των Εποπτικών Συμβουλίων, των Γενικών Επιθεωρητών, των Επιθεωρητών και των Διευθυντών των σχολείων.

Η πρώτη σημαντική βελτίωση, στον 20<sup>ο</sup> αιώνα, στην εποπτεία και τη διοίκηση της εκπαίδευσης επήλθε με τον Ν. 240/1914, ιδιαίτερα στον τρόπο διορισμού των λειτουργών της στοιχειώδους εκπαίδευσης, του οποίου την πρόταση ανέθετε στο Εποπτικό Συμβούλιο αντί του Δημοτικού Συμβουλίου. Παράλληλα ιδρύθηκε 12μελές

---

<sup>351</sup> Ιωάννης Πυργιωτάκης, *Εισαγωγή στην Παιδαγωγική Επιστήμη*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2000, σσ. 427-434.

<sup>352</sup> Ηλιάδου-Τάχου, *Η εκπαιδευτική πολιτική ...*, ό.π., σ. 25.

<sup>353</sup> στο ίδιο.

<sup>354</sup> Τσιούμης, *Πολιτικές διαχείρισης ...*, ό.π., υποσημείωση 24.

Εκπαιδευτικό Συμβούλιο, που οργάνωσε τη διοίκηση με βάση την εκπαιδευτική περιφέρεια. Το όργανο αυτό κατένειμε τα σχολεία της Μ.Ε. σε 12 εκπαιδευτικές περιφέρειες με έναν Γενικό Επιθεωρητή στην καθεμιά, ενώ της Σ.Ε. σε 66 περιφέρειες με ισάριθμους Επιθεωρητές. Τέλος, το άρθρο 13 καθόριζε τον τρόπο διορισμού των Επιθεωρητών. Ορισμένοι από αυτούς διορίστηκαν με διαγωνισμό, ενώ κάποιοι άλλοι, που είχαν διατελέσει επιθεωρητές σε τουρκοκρατούμενες περιοχές πριν το 1913, διορίστηκαν με πρόταση του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, χωρίς διαγωνισμό.<sup>355</sup>

Ο επόμενος νόμος, που βελτίωσε σημαντικά τη διοίκηση της εκπαίδευσης, ήταν ο Ν. 4653/1930. Συγκροτήθηκαν Περιφερειακά Εποπτικά Συμβούλια Στοιχειώδους Εκπαίδευσης (στηριγμένα στις αρχές του Ν. 240/1914) ως πρωτοβάθμια διοικητικά όργανα με τριμελή σύνθεση (ο Διευθυντής του Διδασκαλείου ή ο Διευθυντής Γυμνασίου/Πρακτικού Λυκείου, ένας πρωτοδίκης ή ειρηνοδίκης και ο Επιθεωρητής δημοτικών σχολείων) και Περιφερειακά Εποπτικά Συμβούλια Μέσης Εκπαίδευσης, κι αυτά με τριμελή σύνθεση (ο Γενικός Επιθεωρητής, ένας εφέτης κι ένας γυμνασιάρχης). Το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο διευρύνθηκε και διαιρέθηκε σε Γνωμοδοτικό με πέντε μέλη και Διοικητικό με δέκα μέλη, οκτώ τακτικά και δύο αιρετά. Το Διοικητικό χωρίστηκε με τη σειρά του σε δύο τμήματα, ένα με έργο τη διοίκηση και εποπτεία της Σ.Ε. κι ένα της Μ.Ε., τα οποία αποτέλεσαν τα δευτεροβάθμια διοικητικά όργανα. Συστάθηκε επίσης Ανώτερο Κεντρικό Συμβούλιο, με έργο την εκδίκαση σε δεύτερο βαθμό των πειθαρχικών παραβάσεων, που προηγουμένως είχε κρίνει το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο ως πρωτοβάθμιο δικαστήριο. Στην κορυφή αυτής της οργανωτικής πυραμίδας τέθηκε το Ανώτατο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο (στο εξής ΑΕΣ) αποτελούμενο από 51 μέλη, τα οποία εκπροσωπούσαν κάθε κλάδο της κοινωνικής ζωής. Η σύγκληση αυτού του οργάνου ορίστηκε ανά διετία, για να καθορίζει ενιαία κατεύθυνση στην εκπαίδευση, να μελετά τις εκπαιδευτικές ανάγκες και να συντονίζει τις προσπάθειες βελτίωσης και ανύψωσης κάθε είδους εκπαίδευσης.<sup>356</sup>

Ο βασικός κορμός στη διοίκηση της εκπαίδευσης είχε στηθεί και τα επόμενα χρόνια, με τις πολιτικές αλλαγές που ακολούθησαν, είχαμε μικρές μόνο μεταβολές, συμπληρώσεις ή τροποποιήσεις ανάλογες με τον χαρακτήρα κάθε καθεστώτος. Έτσι, μετά το αξιολογικό έργο των κυβερνήσεων Βενιζέλου, είχαμε αλλαγές μόνο σε επίπεδο

---

<sup>355</sup> Στέφανος Μ. Φίλος, *Το χρονικό ενός θεσμού. Η διοίκηση και η εποπτεία της εκπαίδευσης κατά την τελευταία 150/ετία 1832 – 1982*, Εκδόσεις «Βιβλία για όλους», Αθήνα 1984, σσ. 46-48.

<sup>356</sup> Ευαγγελόπουλος, *ό.π.*, σσ. 150-153, Χριστόδουλος Λέφας, *Ιστορία της Εκπαιδευτικής*, ΟΕΣΒ, Εν Αθήναις 1942, σσ. 311-318.

προσώπων, καθώς επιχειρήθηκε εκκαθάριση της κρατικής μηχανής από προοδευτικά στοιχεία, τόσο σε επίπεδο επιθεωρητών, όσο και στο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο, από το οποίο απομακρύνθηκαν οι: Μιλτιάδης Κουντουράς, Παντελής Παϊδούσης και Μαρία Αμαριώτου. Η επάνδρωση των οργάνων γινόταν με πρόσωπα προσκεείμενα στη νέα πολιτική κατάσταση κάθε φορά.<sup>357</sup>

Στα χρόνια της μεταξικής δικτατορίας ξεχωρίζει ο Α.Ν. 767/1937, ο οποίος έδινε την εντύπωση της δημιουργίας ενός αποκεντρωμένου εκπαιδευτικού συστήματος μέσω επάλληλων συμβουλίων, ανώτερων και κατώτερων. Ωστόσο από τη μελέτη των διατάξεων του προκύπτει ότι τα συμβούλια αυτά λειτουργούσαν τελικά προς την κατεύθυνση του πλήρους ελέγχου της εκπαίδευσης και τον προσανατολισμό της στις αρχές του καθεστώτος.<sup>358</sup> Ο συγκεντρωτικός και αυστηρά ελεγχόμενος χαρακτήρας του εκπαιδευτικού συστήματος γίνεται ακόμη πιο σαφής, αν προσέξουμε ότι σε ορισμένα από τα παραπάνω συμβούλια συμμετείχε ένας ανώτερος αξιωματικός, ο οποίος υποδήλωνε την απόλυτη υποταγή του οργάνου στην κρατική εξουσία.<sup>359</sup> Προκειμένου, μάλιστα, ο έλεγχος να είναι αυστηρότερος, θεσμοθετήθηκαν τρία εποπτικά συμβούλια, με επάλληλη διάταξη, ώστε το καθένα να ελέγχει το κατώτερό του και να ελέγχεται από το ανώτερό του.<sup>360</sup>

Η διάταξη των συμβουλίων ήταν η εξής:

Στοιχειώδης Εκπαίδευση: Εποπτικά Συμβούλια Στοιχειώδους Εκπαιδευσεως (ΕΣΣΕ), στην έδρα κάθε νομού (κι όχι σε καθεμιά από τις εκατό -κατ' ανώτερο όριο- εκπαιδευτικές περιφέρειες, που προέβλεπε ο νόμος), Ανώτερα Εποπτικά Συμβούλια Στοιχειώδους Εκπαιδευσεως (στο εξής ΑΕΣΣΕ), στις έδρες των έξι Γενικών Επιθεωρητών, Κεντρικό Εποπτικό Συμβούλιο (τμήμα Στοιχειώδους Εκπαιδευσεως) και Ανώτατο Συμβούλιο Εκπαιδευσεως (ΑΣΕ), ανώτατο όργανο για όλη την εκπαίδευση.

Μέση Εκπαίδευση: Εποπτικά Συμβούλια Μέσης Εκπαιδευσεως (ΕΣΜΕ), σε έξι περιφέρειες Εποπτικών Συμβουλίων, στις οποίες είχαν κατανεμηθεί οι δώδεκα -κατ' ανώτατο όριο- εκπαιδευτικές περιφέρειες των σχολείων μέσης εκπαίδευσης, Ανώτερο Εποπτικό Συμβούλιο Μέσης Εκπαιδευσεως (στο εξής ΑΕΣΜΕ), με έδρα την Αθήνα,

---

<sup>357</sup> Φίλος, *ό.π.*, σσ. 88-90.

<sup>358</sup> στο ίδιο, σ. 94.

<sup>359</sup> Α.Ν. 767/27 Ιουνίου 1937, «Περί Διοικήσεως της Εκπαιδευσεως», άρθρο 12, *Εφημερίς της κυβερνήσεως*, αρ. 255, 5/7/1937, τ. Α΄.

<sup>360</sup> στο ίδιο, άρθρα 12-13, 19-20, 23-29.

Κεντρικό Εποπτικό Συμβούλιο (τμήμα Μέσης Εκπαιδύσεως) και Ανώτατο Συμβούλιο Εκπαιδύσεως (ΑΣΕ), κοινό με την στοιχειώδη εκπαίδευση.<sup>361</sup>

Όπως γίνεται αντιληπτό, το Κεντρικό Εποπτικό Συμβούλιο ήταν ένα όργανο και για τις δύο βαθμίδες της εκπαίδευσης, αποτελούμενο από δύο μέλη του ΑΣΕ και έξι Γενικούς Επιθεωρητές της Στοιχειώδους Εκπαίδευσης και άλλους έξι από τους Γενικούς Επιθεωρητές της Μέσης. Διαιρούνταν σε δύο τμήματα, ένα για κάθε βαθμίδα της εκπαίδευσης (στο εξής ΚΕΣΣΕ και ΚΕΣΜΕ αντίστοιχα), και το καθένα αποτελούνταν από ένα μέλος του ΑΣΕ και τους αντίστοιχους Γενικούς Επιθεωρητές.<sup>362</sup>

Η πιο σημαντική διάταξη του νόμου ήταν εκείνη που προέβλεπε τον διορισμό Γενικών Επιθεωρητών Σ.Ε., με έργο την παιδαγωγική και επιστημονική εποπτεία του έργου του προσωπικού των δημοτικών σχολείων και των νηπιαγωγείων, αλλά και την καθοδήγηση, εποπτεία και έλεγχο των επιθεωρητών της Σ.Ε..<sup>363</sup> Έτσι, για πρώτη φορά μετά τον Ν. 240/1914, η εποπτεία και ο έλεγχος που ασκούσαν οι λειτουργοί της Μ.Ε. στους συναδέλφους τους της Σ.Ε. περνούσε στην αρμοδιότητα των Γενικών Επιθεωρητών της δεύτερης. Βέβαια, η κηδεμονία παρέμεινε, σε μικρότερο όμως βαθμό, καθώς το νέο θεσμό πλαισίωσαν Εκπαιδευτικοί Σύμβουλοι, Διευθυντές Π.Α. κι άλλοι προερχόμενοι από τη μέση εκπαίδευση.<sup>364</sup>

Τέλος, ρυθμίστηκε ο τρόπος διορισμού των Επιθεωρητών Σ.Ε.. Με το άρθρο 8 του Ν. 767/1937 διορίζονταν, με πρόταση του ΑΣΕ, πτυχιούχοι δάσκαλοι, που είχαν άμεμπτο ήθος και δεκαετή ευδόκιμη υπηρεσία, μετά από επιτυχή δοκιμασία. Πριν όμως εφαρμοστεί αυτή η διάταξη, επειδή προφανώς η «επιτυχής δοκιμασία» δεν εξυπηρετούσε τα συμφέροντα ορισμένων, τροποποιήθηκε με τον Α.Ν. 1296/1938. Στο σχετικό άρθρο προβλεπόταν ο διορισμός ως επιθεωρητών όσων είχαν *«άμεμπτον ήθος και ευδόκιμον δεκαετή τουλάχιστον πραγματικήν υπηρεσίαν ή οκταετή τοιαύτην και πτυχίον μετεκπαιδύσεως εν τω Πανεπιστημίω»*.<sup>365</sup> Ακόμη, την επόμενη χρονιά με τον Α.Ν. 2029/1939 συντασσόταν πίνακας από το ΚΕΣΣΕ με τους δασκάλους των πρότυπων και των πειραματικών σχολείων, οι οποίοι είχαν ευδόκιμη υπηρεσία, και από εκεί διορίζονταν σε κενές θέσεις δόκιμοι επιθεωρητές δημοτικών σχολείων. Αυτοί με

<sup>361</sup> Ευαγγελόπουλος, *ό.π.*, σ. 154.

<sup>362</sup> Α.Ν. 767/1737, *ό.π.*, άρθρο 27.

<sup>363</sup> στο ίδιο, άρθρο 15.

<sup>364</sup> Φίλος, *ό.π.*, σ. 94., Ευαγγελόπουλος, *ό.π.*, σ. 155.

<sup>365</sup> Α.Ν. 1296/30 Ιουνίου 1938, «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως των νόμων 767/1937 “περί διοικήσεως της Εκπαιδύσεως”», άρθρο 2, *Εφημερίς της κυβερνήσεως*, αρ. 254, 7/7/1938, τ. Α΄.

τη συμπλήρωση διетуός ευδόκιμης υπηρεσίας μονιμοποιούνταν με πρόταση του ΚΕΣΣΕ και ειδική έκθεση του Γενικού Επιθεωρητή Σ.Ε..<sup>366</sup>

Ένα χρόνο αργότερα όλοι οι εκπαιδευτικοί νόμοι του μεταξικού καθεστώτος τροποποιήθηκαν, συμπληρώθηκαν και κωδικοποιήθηκαν με τον Α.Ν. 2180/1940. Για τον διορισμό των επιθεωρητών γινόταν αναφορά στον πίνακα του προηγούμενου νόμου (Α.Ν. 2029/1939) και στις διατάξεις του, με την προσθήκη: «οι έχοντες δεκαετή πραγματική δημοσίαν υπηρεσία εν δημοτικό σχολείω και ηλικίαν ουχί ανωτέραν του 45<sup>ου</sup> έτους».<sup>367</sup>

Όλες οι αλλαγές που αναφέρθηκαν παραπάνω δεν έγιναν φυσικά για να εξελιχθεί προς το καλύτερο ο θεσμός του επιθεωρητή, αλλά για να εξυπηρετηθούν συμφέροντα. Έγιναν τόσες ατασθαλίες και αδικίες κατά τους διορισμούς των επιθεωρητών (διορισμοί χωρίς πρόταση ή και με αρνητική πρόταση του ΚΕΣΣΕ), που προκάλεσαν κυβερνητικό σκάνδαλο και ανάγκασαν την κυβέρνηση να επαναφέρει τον δεσμευτικό όρο της μετεκπαίδευσης στο Πανεπιστήμιο με τον Α.Ν. 2517/1940.<sup>368</sup> Στο άρθρο 28 του νόμου αυτού τονιζόταν ότι δεν μπορούσαν να διοριστούν όσοι δεν είχαν πτυχίο μετεκπαίδευσης στο Πανεπιστήμιο, ενώ όσοι υπηρετούσαν ήδη ως επιθεωρητές και είχαν ηλικία μικρότερη των 45 ετών, καλούνταν να παρακολουθήσουν πλήρη διετή κύκλο μαθημάτων στο Πανεπιστήμιο, διατελώντας σε εκπαιδευτική άδεια μετ' αποδοχών.<sup>369</sup>

Συνοψίζοντας τα σχετικά με τον θεσμό των επιθεωρητών οφείλουμε να επισημάνουμε ότι τα ανώμαλα χρόνια που ακολούθησαν μετά την τελευταία κυβερνητική θητεία του Βενιζέλου και μέχρι το 1940 διορίστηκαν πρόσωπα προσκείμενα ιδεολογικά κυρίως στην πολιτική κατάσταση που επικρατούσε κάθε φορά, αφού γινόταν αυστηρός έλεγχος στα φρονήματά τους. Παρεισέφησαν όμως και ορισμένοι, όπως αποδείχτηκε αργότερα, με αντίθετα πολιτικά φρονήματα, οι οποίοι έλαβαν μέρος στην Εθνική Αντίσταση.<sup>370</sup>

Στην κατοχική περίοδο δεν έγιναν διορισμοί επιθεωρητών, εκτός από τον αναδιορισμό του Β.Θ. στη θέση από την οποία είχε εξαναγκαστεί σε παραίτηση το

---

<sup>366</sup> Α.Ν. 2029/12 Οκτωβρίου 1939, «Περί τροποποίησης και συμπλήρωσης διατάξεων περί οργανώσεως της εκπαίδευσως και καταστάσεως των εκπαιδευτικών λειτουργών», άρθρα 8-9, *Εφημερίς της κυβερνήσεως*, αρ. 447, 19/10/1939, τ. Α'.

<sup>367</sup> Α.Ν. 2180/24 Δεκεμβρίου 1939, «Περί τροποποίησης, συμπλήρωσης και κωδικοποίησης των διατάξεων του Α.Ν. 767/37 “περί διοικήσεως της εκπαίδευσως” και των διατάξεων διά των οποίων συνεπληρώθη και ετροποποιήθη ούτος», άρθρο 8, *Εφημερίς της κυβερνήσεως*, αρ. 14, 12/1/1940, τ. Α'.

<sup>368</sup> Ευαγγελόπουλος, *ό.π.*, σ. 156.

<sup>369</sup> Α.Ν. 2517/1940, *ό.π.*, άρθρο 28.

<sup>370</sup> Φίλος, *ό.π.*, σ. 101.

1939 και του Σ.Μ.<sup>371</sup> Ωστόσο υπήρξε μια ομολογουμένως θετική εξέλιξη. Νομοθετήθηκε εκ νέου η διενέργεια διαγωνισμού για τον διορισμό επιθεωρητών δημοτικών σχολείων με το Ν.Δ. 677/1941, το οποίο τροποποιήθηκε με τον Ν. 466/1943. Στο πρώτο προβλεπόταν η εξέταση από επιτροπή που την αποτελούσαν ένας καθηγητής της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών ως πρόεδρος, ο Διευθυντής της Σ.Ε., ένα μέλος του ΑΣΕ κι ένας διευθυντής Π.Α. ή γενικός επιθεωρητής της Σ.Ε..<sup>372</sup> Όλοι οι επιθεωρητές που προέρχονταν από δημοδιδασκάλους και διορίστηκαν από την εφαρμογή του Α.Ν. 252/1936 και εξής χωρίς διαγωνισμό, μπορούσαν να μετέχουν στη διαδικασία χωρίς να εμποδίζονται από το όριο ηλικίας που θα καθοριζόταν. Αν αποτύγχαναν, επανέρχονταν στο βαθμό που είχαν πριν το διορισμό τους στη θέση επιθεωρητή.<sup>373</sup> Ο τροποποιητικός νόμος άλλαζε τη σύνθεση της εξεταστικής επιτροπής. Αυτή θα αποτελούνταν από τον Πρόεδρο του ΕΣ ως πρόεδρο και ακόμη δύο μέλη του ΕΣ, τον Διευθυντή της Σ.Ε. και τον Γενικό Επιθεωρητή Σ.Ε. της Α΄ περιφέρειας ως μέλη.<sup>374</sup> Για τους επιθεωρητές του άρθρου 2 του προηγούμενου διατάγματος πρόσθετε ότι μπορούσαν με απόφαση του Υπουργού να τοποθετούνται σε κενές θέσεις ως προσωρινοί επιθεωρητές δημοτικών σχολείων κατά παρέκκλιση των διατάξεων του άρθρου 11 του Α.Ν. 2180/1940.<sup>375</sup>

Επιστρέφοντας στον Α.Ν. 2180/1940 οφείλουμε να επισημάνουμε ότι ήταν ο νόμος που είχε ισχύ κατά τα πρώτα χρόνια της Κατοχής για τη διοίκηση της εκπαίδευσης.<sup>376</sup> Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, κωδικοποίησε όλους τους προηγούμενους σχετικούς νόμους -κυρίως τον Α.Ν. 767/1937- επιφέροντας πολύ λίγες αλλαγές. Συγκεκριμένα, στα ΕΣΣΕ προέδρευε ο ανώτερος και σε περίπτωση ισόβαθμων ο αρχαιότερος. Αφαιρέθηκε δηλαδή η προεδρία από τον αξιωματικό του στρατού (άρθρο 16, παρ. 9). Ακόμη, δινόταν η δυνατότητα σε δασκάλους να διοριστούν ως Γενικοί Επιθεωρητές (άρθρο 23), ενώ αυξάνονταν, για την καλύτερη παρακολούθηση της εκπαίδευσης, τα ΑΕΣΣΕ από έξι σε εννέα (άρθρο 27). Αντίθετα το ΚΕΣΣΕ μείωνε τα μέλη του σε πέντε, αποτελούμενο από έναν εκπρόσωπο του ΑΣΕ και τέσσερις Γενικούς Επιθεωρητές, ενώ το ίδιο ίσχυε και για το ΚΕΣΜΕ (άρθρο 52).

---

<sup>371</sup> στο ίδιο, *ό.π.*, σ. 102.

<sup>372</sup> Ν.Δ. 677/29 Οκτωβρίου 1941, «Περί τρόπου διορισμού Επιθεωρητών Δημ. Σχολείων», άρθρο 1, *Εφημερίς της κυβερνήσεως*, αρ. 385, 12/11/1941, τ. Α΄.

<sup>373</sup> στο ίδιο, *ό.π.*, άρθρο 2.

<sup>374</sup> Ν. 466/10 Αυγούστου 1943, «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως του υπ. αριθμ. 677/1941 Ν. Διατάγματος “περί τρόπου διορισμού Επιθεωρητών Δημ. Σχολείων”», άρθρο 1, *Εφημερίς της κυβερνήσεως*, αρ. 259, 13/8/1943, τ. Α΄.

<sup>375</sup> στο ίδιο, *ό.π.*, άρθρο 2.

<sup>376</sup> Παράρτημα, διάγραμμα 1.1.

Τέλος, ιδρύοταν Εποπτικό Συμβούλιο Ιδιωτικών Εκπαιδευτηρίων (στο εξής ΕΣΙΕ) με έδρα την Αθήνα. Μέλη είχε τον Γενικό Επιθεωρητή Ιδιωτικών Εκπαιδευτηρίων, έναν ανώτερο αξιωματικό όπλου, έναν εφέτη και τον Γενικό Επιθεωρητή Αθηνών (άρθρο 43).<sup>377</sup>

Ξεχωριστή αναφορά ακολουθεί στο ΑΣΕ μέσα από τη συνεξέταση των δύο νόμων, δηλαδή του Α.Ν. 767/1937, που το θεσμοθέτησε, και του Α.Ν. 2180/1940, που τον συμπλήρωσε και τον κωδικοποίησε. Το ΑΣΕ, αποτελούσε, όπως εξάλλου δηλώνει και ο τίτλος του, το ανώτατο όργανο της εκπαίδευσης και η σύνθεσή του οριζόταν και με τους δύο νόμους πενταμελής. Δεν υπήρχε πια το ΑΕΣ με τα 51 μέλη του ούτε το διευρυμένο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο (5μελές Γνωμοδοτικό και 10μελές Διοικητικό), που όριζε ο Ν. 4653/1930. Μαζί τους είχαν καταργηθεί φυσικά και τα δύο αιρετά μέλη,<sup>378</sup> θεσμός που είχε θεωρηθεί κατάκτηση του κλάδου των εκπαιδευτικών και που θα μπορούσε να δημιουργήσει προβλήματα στο καθεστώς. Τα μέλη του διορίζονταν με Βασιλικό Διάταγμα. Έργο του ήταν η γνωμάτευση για κάθε εκπαιδευτικό ζήτημα και η χάραξη της εκπαιδευτικής πολιτικής. Ακόμη, ετοιμάζε σχέδια νόμων, διαταγμάτων, εγκυκλίων και οδηγιών, συνέτασσε τα αναλυτικά και ωρολόγια προγράμματα των σχολείων, ασχολούνταν με την ύλη και τα διδακτικά βιβλία, έδινε οδηγίες στους επιθεωρητές, επιθεωρούσε και έλεγχε τη λειτουργία των Παιδαγωγικών Ακαδημιών (Α.Ν. 767/1937), του Διδασκαλείου της Μέσης Εκπαιδευσεως, της Χαροκόπειου Ανωτέρας Οικοκυρικής Σχολής, του Διδασκαλείου Νηπιαγωγών και της Εθνικής Ακαδημίας Σωματικής Αγωγής (στο εξής ΕΑΣΑ) (Α.Ν. 2180/1940). Από την άλλη, γνωμοδοτούσε για τους διορισμούς, τις προαγωγές και τις μεταθέσεις του διδακτικού προσωπικού των παραπάνω σχολείων και πρότεινε την παροχή επιδόματος ευδόκιμης υπηρεσίας σ' αυτούς, αλλά και για τους διορισμούς, τις μεταθέσεις των γενικών επιθεωρητών και των δύο βαθμίδων και την παροχή του ίδιου επιδόματος σ' αυτούς. Γνωμοδοτούσε παράλληλα για την ίδρυση, κατάργηση και μετατροπή των δημοσίων σχολείων της Μ.Ε., τη μετάθεση της έδρας αυτών, την αναγνώριση ως ισότιμων με τα δημόσια ελληνικών σχολείων που λειτουργούσαν στο εξωτερικό, τη χορήγηση άδειας για ίδρυση ιδιωτικών σχολείων Μ.Ε. ή τη μεταφορά της έδρας τους. Ασκούσε, επιπλέον, την εποπτεία στα ΑΕΣΣΕ και την πειθαρχική εξουσία στα μέλη τους (Α.Ν.

<sup>377</sup> Α.Ν. 2180/1940, *ό.π.*, άρθρα 1,16, 23, 27, 43, 52.

<sup>378</sup> Α.Ν. 42/31 Αυγούστου 1936, «Περί καταργήσεως του θεσμού και των θέσεων των αιρετών μελών του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου», άρθρο μόνο, *Εφημερίς της κυβερνήσεως*, αρ.378, 31/8/1936, τ. Α'.



2180/1940). Στο τέλος κάθε σχολικής χρονιάς το ΑΣΕ συνέτασσε έκθεση για την κατάσταση της εκπαίδευσης και πρότεινε μέτρα βελτίωσης.<sup>379</sup>

Η μεγάλη σημασία αυτού του συμβουλίου, το οποίο προφανώς είχε επιφορτισθεί με τις αρμοδιότητες που παλιότερα είχε το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο, φαίνεται από την πανομοιότυπη διάταξη που υπήρχε και στους δύο νόμους, η οποία απαγόρευε τη δημοσίευση κανονιστικού διατάγματος και την υποβολή νομοσχεδίου, αν προηγουμένως δεν είχε εκφέρει γνώμη επ' αυτών το ΑΣΕ μέσα σε καθορισμένη από τον Υπουργό προθεσμία. Σε περίπτωση παράβασης των παραπάνω το διάταγμα θεωρούνταν άκυρο.<sup>380</sup>

Καταληκτικά μπορούμε να πούμε ότι κατά την περίοδο της δικτατορίας Μεταξά κύριο χαρακτηριστικό αποτέλεσε ο συγκεντρωτικός και αυστηρά ελεγχόμενος χαρακτήρας της εκπαίδευσης. Αυτό καταδεικνύει αρχικά η απουσία αιρετών μελών από όλα τα εποπτικά συμβούλια και η στελέχωσή τους από διορισμένα μέλη. Κυρίως όμως αυτό φαίνεται από την καθιέρωση του θεσμού των τριών επάλληλων εποπτικών συμβουλίων και -ιδιαίτερα- από τη συμμετοχή σ' αυτά ανώτερων αξιωματικών του στρατού, οι οποίοι με τον Α.Ν. 767/1937 είχαν και την προεδρία στα περισσότερα από αυτά. Έτσι, ο έλεγχος των σχολείων και της ικανότητας του διδακτικού τους προσωπικού γινόταν κυρίως με βάση τα φρονήματά τους και τις επιδόσεις τους στην Εθνική Οργάνωση Νεολαίας (στο εξής ΕΟΝ). Ακόμη, μπορεί να θεσπίστηκε ο θεσμός των Γενικών Επιθεωρητών Σ.Ε., στοιχείο θετικό για την πρωτοβάθμια βαθμίδα της εκπαίδευσης, ωστόσο οι διορισμοί -χωρίς διαγωνισμό- σε θέσεις επιθεωρητών προσώπων φίλα προσκείμενων στο καθεστώς χαρακτηρίζουν αρνητικά την περίοδο.<sup>381</sup>

Στα χρόνια της Κατοχής και τον πρώτο καιρό μετά την απελευθέρωση έγιναν διάφορες μεταβολές στη διοίκηση της εκπαίδευσης, κυρίως στην ονομασία, τη σύνθεση και τις αρμοδιότητες του Ανώτατου Συμβουλίου της Εκπαιδευσεως. Έτσι αυτή έγινε άλλοτε περισσότερο κι άλλοτε λιγότερο συγκεντρωτική.<sup>382</sup>

Ανάμεσα στα νομοθετήματα της περιόδου ξεχωρίζουμε το Ν.Δ. 1755/1942. Με αυτό καταργούνταν τα ανώτερα ΑΕΣΣΕ και ΑΕΣΜΕ, τα οποία είχαν συσταθεί με τους Α.Ν. 767/1937 και 2180/1940, και η δικαιοδοσία τους περνούσε στο ΑΣΕ.

<sup>379</sup> Α.Ν. 767/1937, *ό.π.*, άρθρα 3, 29, Α.Ν. 2180/1940, *ό.π.*, άρθρο 4.

<sup>380</sup> στα ίδια, άρθρο 3β και 4β αντίστοιχα.

<sup>381</sup> Καλαντζής, *ό.π.*, σσ. 93-94.

<sup>382</sup> Ευαγγελόπουλος, *ό.π.*, σ. 157.

Ταυτόχρονα τα μέλη του αυξάνονταν σε δέκα, ενώ άλλαξε και η ονομασία του. Στο εξής θα καλούνταν «Εκπαιδευτικόν Συμβούλιον».<sup>383</sup>

Το Συμβούλιο, όπως προβλεπόταν από το άρθρο 2, θα εξέλεγε τον πρόεδρο και τον αντιπρόεδρό του ανά διετία και θα διοικούσε ως ενιαίο σώμα τις δύο βαθμίδες της εκπαίδευσης, ενώ θα διεκπεραίωνε τα έργα του συνεργόμενο είτε σε ολομέλεια είτε κατά επιτροπές. Ως απαραίτια λογιζόταν η παρουσία επτά μελών του.<sup>384</sup>

Διαφορές σε σχέση με τους προηγούμενους νόμους παρατηρούμε στο επόμενο άρθρο του συγκεκριμένου διατάγματος. Για τον διορισμό ως μέλους του ΕΣ απαιτούνταν δεκαπενταετής τουλάχιστον υπηρεσία στα σχολεία των δύο βαθμίδων της εκπαίδευσης, όπως προέβλεπε και ο Α.Ν. 2180/1940, και όχι πενταετής, όπως ανέφερε ο Α.Ν. 767/1937. Ακόμη, ενώ οι διετείς σπουδές στη Δύση ή στην Αμερική ήταν προϋπόθεση του διορισμού, σύμφωνα με τους δύο Α.Ν., στο Ν.Δ. 1755/1942 διαβάζουμε ότι απλά είχαν προβάδισμα, κατά την κρίση του Υπουργού, αυτοί που είχαν και τέτοιες σπουδές και τριετή υπηρεσία Γενικού Επιθεωρητή. Στο ίδιο άρθρο αναφερόταν ότι σε περίπτωση που στα μέλη του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου δεν συμπεριλαμβανόταν πτυχιούχος της Θεολογικής Σχολής, τότε καλούνταν με δικαίωμα ψήφου, σε συνεδριάσεις με σχετικά θέματα, ο Γενικός Διευθυντής των Θρησκευμάτων, εφόσον ήταν καθηγητής Πανεπιστημίου, διαφορετικά ένας από τους καθηγητές του Πανεπιστημίου Αθηνών.<sup>385</sup>

Καινούριο στοιχείο αποτελούσε και η διάταξη που ανέθετε τα καθήκοντα του Γενικού Επιθεωρητή των ελληνικών σχολείων του εξωτερικού σε έναν από τους εκπαιδευτικούς συμβούλους χωρίς πρόσθετη αποζημίωση. Το ίδιο μπορούσε να γίνει και με τα καθήκοντα του Γενικού Επιθεωρητή των μειονοτικών και ξένων σχολείων.<sup>386</sup>

Τέλος, στις αρμοδιότητες του ΕΣ εντασσόταν το τμήμα διδακτικών βιβλίων με όλες του τις υπηρεσίες και τον ΟΕΣΒ.<sup>387</sup>

Το καλοκαίρι του 1943 ακολούθησε η δημοσίευση του κανονιστικού διατάγματος που επεξεργάστηκε το διάστημα του Νοεμβρίου - Δεκεμβρίου του 1942 το ΕΣ, και περιέγραφε αναλυτικά τα έργα του.

---

<sup>383</sup> Ν.Δ. 1755/2 Σεπτεμβρίου 1942, «Περί Διοικήσεως της Εκπαιδεύσεως», άρθρο 1, *Εφημερίς της κυβερνήσεως*, αρ. 236, 17/9/1942, τ. Α' και παράρτημα, διάγραμμα 2.

<sup>384</sup> στο ίδιο, άρθρο 2.

<sup>385</sup> στο ίδιο, άρθρο 3.

<sup>386</sup> στο ίδιο, άρθρο 4.

<sup>387</sup> στο ίδιο, άρθρο 7.

Απ' ό,τι μπορούμε σε γενικές γραμμές να παρατηρήσουμε, αφού η αναλυτική παρουσίαση των έργων του οργάνου αυτού θα γίνει στο επόμενο μέρος της εργασίας μας, με το συγκεκριμένο διάταγμα περνούσαν στην αρμοδιότητα του ΕΣ όσα έργα ανήκαν προηγουμένως στο ΑΣΕ και στα ανώτερα εποπτικά συμβούλια. Έτσι το ΕΣ είχε ρόλο να γνωμοδοτεί για κάθε θέμα που αφορούσε την εκπαίδευση, όπως οι μεταβολές στις εκπαιδευτικές περιφέρειες, η ίδρυση, κατάργηση και οποιαδήποτε μεταβολή δημοσίων και ιδιωτικών σχολείων, η κλήση λειτουργών της εκπαίδευσης προς μετεκπαίδευση στο Διδασκαλείο Μ.Ε. και η χορήγηση εκπαιδευτικών αδειών για μετεκπαίδευση σε ξένα Πανεπιστήμια. Ακόμη να προπαρασκευάζει νομοσχέδια, κανονιστικά διατάγματα, εγκυκλίους, κ.λπ., να συντάσσει προγράμματα, οδηγίες και προκηρύξεις συγγραφής βιβλίων, να προτείνει διορισμούς, προαγωγές, μεταθέσεις στελεχών της εκπαίδευσης και διδακτικού προσωπικού των Π.Α., της ΕΑΣΑ και άλλων ιδρυμάτων και να κρίνει σχετικές ενστάσεις επί αποφάσεων των εποπτικών συμβουλίων. Ξεχωρίζουμε επίσης και τη δυνατότητα λήψης αποφάσεων περί πειθαρχικής τιμωρίας ή απόλυσης μελών των εποπτικών συμβουλίων.<sup>388</sup> Τελικά οι αρμοδιότητες που συγκέντρωσε το ΕΣ ήταν πάρα πολλές, αν κρίνουμε από τα τριάντα ένα έργα που του ανατέθηκαν με το 1<sup>ο</sup> άρθρο του διατάγματος αυτού σε σύγκριση με τα δώδεκα του άρθρου 3 και τα έξι του άρθρου 29 του Α.Ν. 767/1937 ή τα δεκαεπτά του άρθρου 4 του Α.Ν. 2180/1940.

Στα υπόλοιπα τέσσερα άρθρα του διατάγματος οριζόταν η λειτουργία του συμβουλίου είτε σε ολομέλεια είτε κατά επιτροπές και καθοριζόταν επακριβώς ποια θέματα θα απασχολούσαν την πρώτη και ποια θα ανήκαν στην αρμοδιότητα των επιτροπών.<sup>389</sup>

Μετά την απελευθέρωση της χώρας, δημοσιεύτηκε από την Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας ο Ν. 54/1944, ο οποίος καταργούσε το ΕΣ που είχε συσταθεί με το Ν.Δ. 1755/1942. Βέβαια, δεν πρόλαβε να εφαρμοστεί από την κυβέρνηση Παπανδρέου, γιατί ακολούθησαν τα Δεκεμβριανά. Εφαρμόστηκε όμως στη συνέχεια από την κυβέρνηση Πλαστήρα μετά από κάποιες τροποποιήσεις που δέχτηκε με τον Α.Ν. 158/1945.<sup>390</sup>

---

<sup>388</sup> Κ.Δ./6 Αυγούστου 1943, «Περί κανονισμού των έργων του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου», άρθρο 1, *Εφημερίς της κυβέρνησεως*, αρ. 251, 6/8/1943, τ. Α'.

<sup>389</sup> στο ίδιο, άρθρα 2-5.

<sup>390</sup> Φίλος, *ό.π.*, σ. 104.

Ο Ν. 54/1944, λοιπόν, απέλυε από τη θέση τους τους εκπαιδευτικούς συμβούλους και, εφόσον ήταν ενεργοί δημόσιοι υπάλληλοι, τους επανέφερε στο βαθμό που είχαν πριν τον διορισμό τους ως εκπαιδευτικοί σύμβουλοι. Μάλιστα όσοι από αυτούς ήταν μέλη του ΑΣΕ, που είχε συσταθεί με τον Α.Ν. 767/1937, επανέρχονταν στον βαθμό που είχαν πριν από εκείνο τον διορισμό τους.<sup>391</sup> Είναι προφανές ότι στην ουσία η κίνηση αυτή έγινε, γιατί άλλοι από αυτούς είχαν διοριστεί επί Κατοχής και άλλοι από το καθεστώς της 4ης Αυγούστου.<sup>392</sup>

Τη θέση του ΕΣ με τον νέο νόμο την έπαιρνε το ΚΔΓΣΕ. Αυτό αποτελούνταν από δώδεκα μέλη, από τα οποία τα δέκα ήταν τακτικά και τα δύο αιρετά. Για να συμβεί αυτό, καταργήθηκε ο Α.Ν. 42/1936, που είχε βάλει τέλος στον θεσμό και στις θέσεις των αιρετών μελών του Συμβουλίου.<sup>393</sup> Καθορίζονταν ακόμη οι προϋποθέσεις για τον διορισμό των τακτικών μελών, όπως και ο διορισμός και η θητεία των αιρετών μελών. Αυτά προβλέπονταν να αναζητηθούν ανάμεσα στους επιτυχόντες του 1936, των οποίων την εκλογή είχε επικυρώσει με πρακτικό του την 18<sup>η</sup> Ιουλίου 1936 το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο.<sup>394</sup> Ωστόσο αυτό δεν εφαρμόστηκε ποτέ, καθώς ο Α.Ν. 158/1945 κατήγγησε το συγκεκριμένο άρθρο και προέβλεπε ότι η εκλογή των αιρετών μελών θα γινόταν σε χρόνο που θα όριζε με απόφασή του ο Υπουργός Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας. Ακόμη, μ' αυτόν τον νεότερο νόμο αυξανόταν κατά ένα ο αριθμός των τακτικών μελών του συμβουλίου.<sup>395</sup> Τέλος, ο Ν. 54/1944 επανέφερε σε ισχύ τις διατάξεις που ίσχυαν πριν το Ν.Δ. 1755/1942 σχετικά με τη σύνθεση, τη λειτουργία και τη δικαιοδοσία των ΑΕΣΣΕ και ΑΕΣΜΕ, ενώ διευκρίνιζε ότι όπου στις κείμενες διατάξεις γινόταν χρήση του όρου, Ανώτατο Συμβούλιο Εκπαιδύσεως ή Εκπαιδευτικό Συμβούλιο, νοούνταν το Κεντρικό Διοικητικό και Γνωμοδοτικό Συμβούλιο Εκπαιδύσεως.<sup>396</sup>

Επιχειρώντας μια αποτίμηση αυτών των αλλαγών παρατηρούμε ότι στην ουσία επιστρέφουμε στις διατάξεις του Ν. 4653/1930, με τις οποίες είχε γίνει διεύρυνση του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου και διαχωρισμός του σε πενταμελές γνωμοδοτικό και δεκαμελές (οκτώ τακτικά και δύο αιρετά μέλη) διοικητικό τμήμα, αλλά και σ' αυτές

---

<sup>391</sup> Ν. 54/23 Νοεμβρίου 1944, «Περί διοικήσεως της εκπαιδύσεως», άρθρο 2, *Εφημερίς της κυβερνήσεως*, αρ. 30, 1/12/1944, τ. Α'.

<sup>392</sup> Φίλος, *ό.π.*, σ. 104.

<sup>393</sup> Ν. 54/1944, *ό.π.*, άρθρα 4,6.

<sup>394</sup> στο ίδιο, άρθρα 7, 8.

<sup>395</sup> Α.Ν. 158/7 Μαρτίου 1945, «Περί τροποποιήσεως του Ν. 54/1944 “περί Διοικήσεως της Εκπαιδύσεως”», άρθρα 2, 4, 5, *Εφημερίς της κυβερνήσεως*, αρ. 30, 1/12/1944, τ. Α'.

<sup>396</sup> Ν. 54/1944, *ό.π.*, άρθρα 5, 11.

του Α.Ν. 767/1937 σε ό,τι αφορά τα Ανώτερα Εποπτικά Συμβούλια. Υπάρχει δηλαδή και το θετικό στοιχείο της εμπλοκής των αιρετών μελών στο ανώτατο εκπαιδευτικό όργανο, αλλά και η προσπάθεια για πολύ στενό έλεγχο και παρακολούθηση του χώρου της εκπαίδευσης με τα ΑΕΣΣΕ και ΑΕΣΜΕ.

### 2.3. Η εκπαίδευση στην «Ελεύθερη Ελλάδα», 1943-44

Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, η Κατοχή εμπόδισε κάθε εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, με εξαίρεση τον χώρο της «Ελεύθερης Ελλάδας», όπου ΕΑΜ και ΕΠΟΝ πρωταγωνίστησαν στην οργάνωση της εκπαίδευσης.

Οι δράσεις των δύο οργανώσεων είχαν ξεκινήσει πριν από τη συγκρότηση της ΠΕΕΑ στις 10 Μαρτίου του 1944, με άξονα την προστασία του παιδιού. Τα μέτρα για τη σωματική και ψυχική υγεία των παιδιών έπρεπε να προηγηθούν της φροντίδας για τη σχολική φοίτηση και μόρφωσή τους.<sup>397</sup> Άρχισαν να οργανώνονται παιδικά συσσίτια, όπως στη Σκουτέρνα της Πιερίας, στο Μεσολόγγι και στο Αιτωλικό<sup>398</sup> και να ιδρύονται από τις αρχές του 1943 παιδικοί σταθμοί, όπως συνέβη στην Ευρυτανία, όπου λειτούργησαν τριάντα πέντε. «Υπολογίζεται ότι πάνω από 12.000 παιδιά περιμάζωψαν και περιέθαλψαν οι Παιδικοί Σταθμοί στην Ελεύθερη Ελλάδα».<sup>399</sup> Σιγά σιγά η παροχή συσσιτίου συνδυάστηκε με τη μόρφωση και ψυχαγωγία των παιδιών από δασκάλους και δασκάλες των χωριών, νέες επονίτισσες και γυναίκες οργανωμένες στην Εθνική Αλληλεγγύη (Ε.Α.), την πρώτη οργάνωση με ενιαίο πανελλαδικό χαρακτήρα.<sup>400</sup>

Οι διαδικασίες αυτές ήταν το πρώτο βήμα για την ορμητική είσοδο των δασκάλων στον αντιστασιακό αγώνα.<sup>401</sup> Αυτοί ανέλαβαν την προσπάθεια οργάνωσης του συστήματος εκπαίδευσης της Αντίστασης, αφού ηγήθηκαν στην προσπάθεια επισκευής των κατεστραμμένων σχολείων και στην επιστροφή των μαθητών στις αίθουσες.<sup>402</sup> Προσπάθησαν λοιπόν να λειτουργήσουν όλα τα κλειστά σχολεία, ενώ πρωτοστάτησαν και στην ίδρυση σχολών αναλφάβητων.<sup>403</sup> Στην προσπάθεια αυτή

---

<sup>397</sup> Τζήκα, *ό.π.*, σ. 197.

<sup>398</sup> στο ίδιο, σ. 198.

<sup>399</sup> Σακελλαρίου, *ό.π.*, σ. 46.

<sup>400</sup> στο ίδιο, σ. 47.

<sup>401</sup> Μιγάλης Λυμπεράτος, «Η Παιδεία στην Αντίσταση: Σταθμός στην ιστορία του εκπαιδευτικού κινήματος στην Ελλάδα», *Αυγή*, 17.11.2013. Προσβάσιμο στο: <http://www.avgi.gr/article/10808/1312528/e-paideia-sten-antistase-stathmos-sten-istoria-tou-ekpaideutikou-kinematos> [Ανακτήθηκε την 24-3-2018].

<sup>402</sup> στο ίδιο.

<sup>403</sup> Κ. Θ. Περαιός, «Οι Εκπαιδευτικοί στην Εθνική Αντίσταση», *Επιθεώρηση Τέχνης*, έτος Η, αρ. 87-88, Μάρτιος –Απρίλιος 1962, σσ. 443-444, στην ιστοσελίδα <http://62.103.28.111/infopubl/5049.0087/files/assets/basic-html/page-170.html#> [Ανακτήθηκε την 24-3-2018].

βοήθησαν πάρα πολύ τα «Αετόπουλα», οργάνωση παιδιών που συμμετείχαν σε ψυχαγωγικές και μορφωτικές δραστηριότητες αλλά και σε κινητοποιήσεις για τη διεκδίκηση βασικών υλικών και μορφωτικών αγαθών.<sup>404</sup>

Η προσπάθεια που έγινε πήρε μεγάλες διαστάσεις και το αποτέλεσμα ήταν να καταστεί η εκπαίδευση «ένας από τους πυλώνες της θεσμικής οργάνωσης της Αντίστασης».<sup>405</sup> Το γενικό πρόσταγμα ανέλαβε η Γραμματεία Παιδείας της ΠΕΕΑ με γραμματέα της τον καθηγητή πανεπιστημίου Π. Κόκκαλη. Με απόφασή της καταργήθηκε (πράξη 45) το «ιδιώνυμο» του Βενιζέλου, ο νόμος που περιόριζε τις ατομικές και συνδικαλιστικές ελευθερίες, και ανασυστάθηκε η Διδασκαλική Ομοσπονδία Ελλάδος, ενώ το καλοκαίρι του 1944 διεξήχθη το πρώτο της παιδαγωγικό συνέδριο στη Λάσπη της Ευρυτανίας.<sup>406</sup> Ακόμη λειτούργησαν Παιδαγωγικά Φροντιστήρια, για την αντιμετώπιση του προβλήματος της έλλειψης διδακτικού προσωπικού δημοτικής εκπαίδευσης, ιδρύθηκαν (με ευθύνη κυρίως της ΕΠΟΝ) γεωργικές σχολές με στόχο την παροχή γεωργικής μόρφωσης στους Έλληνες αγρότες, αποσύρθηκαν όλα τα βιβλία της περιόδου Μεταξά και θα γράφτηκαν νέα αναγνωστικά για το δημοτικό. Τέλος συστάθηκαν Εποπτικά Συμβούλια που θα αποφάσιζαν ή θα γνωμοδοτούσαν σε θέματα διορισμών, μεταθέσεων, προαγωγών και κυρώσεων.<sup>407</sup>

Πριν από όλα αυτά δύο ομάδες εκπαιδευτικών του ΕΑΜ και της ΕΠΟΝ με εμπνευστή τον Δ. Γληνό (είχε πεθάνει το 1943), μελέτησαν το πρόβλημα της παιδείας όπως παρουσιαζόταν τότε, επεξεργάστηκαν ένα «Σχέδιο μιας Λαϊκής Παιδείας» και το υπέβαλαν στη Γραμματεία Παιδείας της ΠΕΕΑ το 1944.<sup>408</sup>

### **2.3.1. Το «Σχέδιο μιας Λαϊκής Παιδείας»**

Το σχέδιο με συγγραφείς τους εκπαιδευτικούς και διανοούμενους του ΕΑΜ και της ΕΠΟΝ (Ρόζα Ιμβριώτη, Μιχάλη Παπαμαύρο, Κώστα Σωτηρίου κ.α.) χάραξε μια νέα προοπτική για την εκπαίδευση της χώρας. Αποτελεί ένα ιστορικό ντοκουμέντο της εκπαίδευσης και αναφέρεται στη φιλοσοφία της παιδείας, στους γενικούς και ειδικούς σκοπούς της, στην οργάνωση και την υλικοτεχνική υποδομή.

Σύμφωνα μ' αυτό η παιδεία θεωρούνταν ταγμένη στην υπηρεσία του λαϊκού συνόλου, με ίσα δικαιώματα για όλους στη μόρφωση, από την κατώτατη ως την ανώτατη βαθμίδα. Ο γενικός σκοπός της αφορούσε την πνευματική, ηθική και υλική

---

<sup>404</sup> Τζήκα, *ό.π.*, σ. 203.

<sup>405</sup> Λυμπεράτος, *ό.π.*

<sup>406</sup> Μπουζάκης, *ό.π.*, σ. 92.

<sup>407</sup> στο ίδιο, σ. 93.

<sup>408</sup> στο ίδιο, σ. 90.

ανύψωση του εργαζόμενου λαού.<sup>409</sup> Στους μερικότερους σκοπούς της περιλαμβάνονταν η προετοιμασία πολιτών δημιουργικών, η στήριξη στην επιστήμη και την τέχνη, η σωματική υγεία και αγωγή, η ικανότητα συνεργασίας όλων των μελών του ίδιου συνόλου, η στενή σύνδεση με το φυσικό περιβάλλον της χώρας και, τέλος, μια παιδεία εθνική, που δε θα καλλιεργεί τα μίσση, αλλά θα εμπνέει σεβασμό στις πατρίδες των άλλων.<sup>410</sup>

Για τον δάσκαλο το σχέδιο προέβλεπε τετράχρονη πανεπιστημιακή μόρφωση σε παιδαγωγικές ακαδημίες και δίκαιο μισθολόγιο σύμφωνα με τη γενική υπαλληλική ιεραρχία. Για τον μαθητή από την άλλη λαμβάνονταν προστατευτικά μέτρα, όπως παροχή ιματισμού, γραφικής ύλης, συσσιτίου, νοσοκομειακής περίθαλψης και υποτροφιών. Σημαντική ήταν ακόμη η πρόβλεψη για συνεκπαίδευση αγοριών και κοριτσιών, η ανταλλαγή επισκέψεων μαθητών στο εσωτερικό και στο εξωτερικό με κρατική δαπάνη, αλλά και το ανώτατο όριο των τριάντα μαθητών ανά τάξη.

Η διδασκαλία θα γινόταν στην κοινή δημοτική γλώσσα, στην οποία θα γράφονταν οι σχολικές εκθέσεις, οι μαθητικές εργασίες και τα σχολικά βιβλία κάθε είδους. Θα εφαρμοζόταν τονική απλοποίηση με την παραδοχή του μονοτονικού συστήματος, καθώς και κατάργηση πνευμάτων, διπλών γραμμάτων και της ιστορικής ορθογραφίας.<sup>411</sup>

Όσον αφορά τη διάρθρωση των σχολείων προβλεπόταν προσχολική αγωγή για τις ηλικίες 0-6 ετών (παιδικοί σταθμοί, νηπιαγωγεία, παιδικές εξοχές, συμβουλευτικοί σταθμοί, κ.λπ.) και πρωτοβάθμια εκπαίδευση για τις ηλικίες 7-14 ετών (δημοτικό σχολείο, περισχολικά ιδρύματα), δηλαδή μια ενιαία αυτοτελής, δωρεάν και υποχρεωτική οκτάχρονη δημοτική εκπαίδευση. Ακολουθούσε η δευτεροβάθμια εκπαίδευση για τις ηλικίες 15-18 ετών (γυμνάσια, τεχνικές και καλλιτεχνικές σχολές, επιμόρφωση και περισχολικά ιδρύματα), με σκοπό να δώσει στους μαθητές επαγγελματική εκπαίδευση που δε θα ήταν στενά τεχνική αλλά επιστημονική, και η τριτοβάθμια για τις ηλικίες 19-22 ετών (Πανεπιστήμια, Πολυτεχνεία, Ανώτατες Σχολές, κ.λπ.).<sup>412</sup> Τέλος, θα λειτουργούσαν «ειδικά σχολεία ανωμάτων και καθυστερημένων, αναπήρων, κουφαλάλων και τυφλών παιδιών. Άσυλα ηλιθίων, εγκαταλειμμένων και ζεπεσμένων παιδιών».<sup>413</sup>

---

<sup>409</sup> Δημαράς, *ό.π.*, τόμος Β', σσ. 202-203.

<sup>410</sup> στο ίδιο, σσ. 203-204.

<sup>411</sup> στο ίδιο, σσ. 205-206.

<sup>412</sup> Μπουζάκης, *ό.π.*, σ. 91.

<sup>413</sup> Δημαράς, *ό.π.*, σ. 207.

### 2.3.2. Το εκπαιδευτικό πρόγραμμα της ΠΕΕΑ

Στις 14 Μαΐου 1944 συνήλθε στις Κορυτσάδες το Εθνικό Συμβούλιο της ΠΕΕΑ. Τη 10<sup>η</sup> μέρα των εργασιών του (23 Μαΐου) έγινε η εισήγηση για τη λαϊκή Παιδεία από τον Γραμματέα της Παιδείας Π. Κόκκαλη. Η εισήγηση, που κι αυτή αποτελεί μοναδικό ιστορικό ντοκουμέντο, εγκρίθηκε και αποτέλεσε τη βάση της εκπαιδευτικής πολιτικής της ΠΕΕΑ.<sup>414</sup>

Ο Γραμματέας, λοιπόν, της Παιδείας υποστήριξε ότι στα εκατόν είκοσι χρόνια του ελεύθερου βίου της χώρας μας η παιδεία ήταν «αντιλαϊκή, αντικοινωνική, αντιεπιστημονική, ατομιστική» και αποτελούσε «ποσοτική μάθηση και όχι ποσοτική μόρφωση».<sup>415</sup> Γι' αυτό και πρότεινε: το δημοτικό σχολείο να γίνει οκτατάξιο, η χώρα να αποκτήσει διδακτήρια που να ικανοποιούν όλες τις απαιτήσεις της σύγχρονης παιδαγωγικής, η μόρφωση του διδακτικού προσωπικού να είναι ανάλογη του λειτουργημάτων τους, η μέθοδος διδασκαλίας να είναι η δημιουργική εργασία, όλα τα παιδιά να έχουν ίσα δικαιώματα και η παιδεία να οργανωθεί με τρόπο που να εξυπηρετεί όλες τις υλικές και πνευματικές ανάγκες του λαού και της νεολαίας.<sup>416</sup>

Για την ανώτερη παιδεία ζήτησε την κατοχύρωση της απόλυτης ελευθερίας σκέψης και λόγου, την καθιέρωση της μεθόδου της εργασίας ως βασικής μεθόδου, τη συμμετοχή της φοιτητικής νεολαίας στη διαρρύθμιση όλων των προβλημάτων που αποβλέπουν στην καλλιέργεια της επιστήμης και τη δημιουργία αληθινής φοιτητικής ζωής. Τέλος, θεωρούσε απαραίτητη την εξυπηρέτηση από τα πανεπιστήμια των αναγκών του λαού με τη μόρφωση ικανών εργατών της επιστήμης και την κατάρτιση όλου του διδακτικού προσωπικού για τα σχολεία της δημοτικής και της μέσης εκπαίδευσης.<sup>417</sup>

Καταλήγοντας ο Π. Κόκκαλης υποστήριξε ότι η Γραμματεία της Παιδείας «έκανε προσπάθεια για να λειτουργήσουν τα σχολεία στην ελεύθερη Ελλάδα» και τοποθέτησε προσωρινούς επιθεωρητές για την επίλυση όλων των σχετικών με τη λειτουργία των σχολείων προβλημάτων. Ακόμη «θα καταβάλει κάθε προσπάθεια για να ιδρυθούν όσο το δυνατόν περισσότεροι παιδικοί σταθμοί με παιδικά συσσίτια», «θα κάνει από τώρα κάθε προσπάθεια για τον περιορισμό του αναλφαβητισμού στους νέους» και «θα

---

<sup>414</sup> Μπουζάκης, *ό.π.*, σ. 92.

<sup>415</sup> Τα ίδια περίπου χαρακτηριστικά της παιδείας θα τονίσει και ο Κώστας Σωτηρίου, ένας από τους συντάκτες του Σχεδίου, στο: Κ. Δ. Σωτηρίου, *Η Παιδεία μας Σήμερα*, Τα Νέα Βιβλία Α.Ε., Αθήνα 1946, σ. 34. Οι διαπιστώσεις του παράλληλα μας δείχνουν ότι η προσπάθεια που έγινε στην «Ελεύθερη Ελλάδα» δεν είχε συνέχεια μεταπολεμικά.

<sup>416</sup> στο ίδιο, σσ. 79-80.

<sup>417</sup> στο ίδιο, σσ. 87-88.



προσπαθήσει επίσης να οργανώσει κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού παιδαγωγικά φροντιστήρια και παιδαγωγικό συμβουλευτικό συνέδριο». <sup>418</sup>

Μετά από όλα αυτά, η Επιτροπή Παιδείας της ΠΕΕΑ με την απόφαση της 8<sup>ης</sup> Ιουνίου 1944 ίδρυσε στην «Ελεύθερη Ελλάδα» δύο Παιδαγωγικά Φροντιστήρια για την εκπαίδευση νέων δασκάλων, ένα στην Τύρνα (Ελάτη) Θεσσαλίας και ένα στο Καρπενήσι. <sup>419</sup> Σκοπός τους ήταν να καταρτίσουν όσο το δυνατό γρηγορότερα δασκάλους που θα επάνδρωναν τα σχολεία πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης της «Ελεύθερης Ελλάδας». Η παρεχόμενη εκπαίδευση συνδύαζε τη θεωρητική κατάρτιση με την πρακτική άσκηση. <sup>420</sup> «Οι απόφοιτοί τους διορίζονται προσωρινοί δάσκαλοι. Για να γίνουν μόνιμοι και να εξισωθούν με τους πτυχιούχους δασκάλους του πρώτου βαθμού, θα πρέπει να μετεκπαιδευθούν». <sup>421</sup> Στη συνέχεια, βέβαια, ιδρύθηκαν και λειτούργησαν και άλλα φροντιστήρια.

### **2.3.3. Τα Παιδαγωγικά Φροντιστήρια**

#### **2.3.3.1. Το Παιδαγωγικό Φροντιστήριο Τύρνας**

Το Παιδαγωγικό Φροντιστήριο της Τύρνας λειτούργησε από τις 15 Ιουλίου ως τις 10 Οκτωβρίου 1944 με 85 σπουδαστές και σπουδάστριες στην αρχή και 107 στο τέλος, σύμφωνα με τη μαρτυρία της διευθύντριας του Ρόζας Ιμβριώτη. Ήταν όλοι τους απόφοιτοι γυμνασίου ή σπουδαστές της Παιδαγωγικής Ακαδημίας και μέλη της ΕΠΟΝ. Με τη βοήθειά τους αλλά και με συντονισμένη προσπάθεια πολλών παραγόντων (οργανώσεις ΕΑΜ, κάτοικοι χωριού, εκπαιδευτικό προσωπικό) στήθηκε το φροντιστήριο στο μονοτάξιο Δημοτικό Σχολείο της Τύρνας, η οποία το προηγούμενο φθινόπωρο μετά την εισβολή και την παράδοση της στις φλόγες από τους Γερμανούς δεν είχε «ούτε διδακτήριο, ούτε προσωπικό, ούτε διδαχτικό υλικό, ούτε βοηθήματα, ούτε βιβλιοθήκη, ούτε καταλύματα, ούτε ... ούτε ...». <sup>422</sup>

Το διδακτικό προσωπικό αποτελούσαν οι: Ρόζα Ιμβριώτη, διευθύντρια του Φροντιστηρίου, Έλλη Δάνου («Ξένη»), Απόστολος Ζορμπάς («Ζήτας»), Νίκος Παπαχατζής, Στέργιος Ζυγουράκης, Κώστας Θετταλός (Κώστας Κουλούμπαρδος), οι οποίοι μεταξύ των άλλων δίδαξαν: Παιδαγωγική, Γενική και Ειδική Διδακτική,

---

<sup>418</sup> στο ίδιο, σσ. 88-89.

<sup>419</sup> στο ίδιο, σ. 91.

<sup>420</sup> Τζήκα, *ό.π.*, σ. 206.

<sup>421</sup> Σακελλαρίου, *ό.π.*, σσ. 92-93.

<sup>422</sup> Ρόζα Ιμβριώτη, «Το φροντιστήριο της Τύρνας», *Επιθεώρηση Τέχνης*, έτος Η', αρ. τευχ. 87-88, Μάρτιος –Απρίλιος 1962, σσ. 315-316.

Οργάνωση της Παιδείας, Αγωγή του πολίτη, Ψυχολογία του Παιδιού και Πειραματική Ψυχολογία, Επαγγελματικό Προσανατολισμό, Λογοτεχνία και Ελληνική Ιστορία.<sup>423</sup>

Το Φροντιστήριο λειτουργούσε από το πρωί στις 7.30 ως τις 13.00 και τις ώρες αυτές διδάσκονταν θεωρητικά μαθήματα. Το απόγευμα από τις 16.00 μέχρι τις 19.00 λειτουργούσε το Δημοτικό Σχολείο. Οι δάσκαλοι εφάρμοζαν σ' αυτό το «σχολείο εργασίας». Ανέλαβαν ταυτόχρονα και τους αναλφάβητους και τα νήπια. Στις 19.30 δίνονταν το συσσίτιο κι ακολουθούσαν συζητήσεις, διαλέξεις και ψυχαγωγία.<sup>424</sup>

Μετά την τρίμηνη λειτουργία, το Φροντιστήριο σταμάτησε το έργο του.<sup>425</sup> Από τους σπουδαστές του άλλοι δούλεψαν σε σχολεία και συνέχισαν αργότερα τη σταδιοδρομία τους ως δάσκαλοι, ενώ άλλοι σκοτώθηκαν στη διάρκεια του Εμφυλίου.<sup>426</sup>

### **2.3.3.2. Το Παιδαγωγικό Φροντιστήριο Καρπενησίου**

Τα εγκαίνια του Παιδαγωγικού Φροντιστηρίου Καρπενησίου έγιναν στις 16 Ιουλίου 1944 και τους σπουδαστές του καλωσόρισαν οι παιδαγωγοί και υπεύθυνοι για τη λειτουργία του Κώστας Σωτηρίου και Μιχάλης Παπαμαύρος, οι οποίοι και το διηύθυναν από κοινού.

Το Φροντιστήριο λειτούργησε στο Καρπενήσι ως τις 6 Αυγούστου 1944, σε μια αίθουσα του Δημοτικού σχολείου, όπου γίνονταν και η πρακτική εξάσκηση. Στις 6 Αυγούστου 1944 εκδηλώθηκε η μεγάλη γερμανική επίθεση, η οποία τελικά παρέδωσε το Καρπενήσι στις φλόγες. Πρωτύτερα όμως το προσωπικό και οι σπουδαστές του Φροντιστηρίου είχαν προλάβει να απομακρυνθούν και μετά από εξαντλητική και περιπετειώδη πορεία μεταφέρθηκαν στο απρόσιτο χωριό Τροβάτο των Αγράφων, όπου και το Φροντιστήριο συνέχισε τη λειτουργία του. Στεγάστηκε στην εκκλησία του κάτω μαχαλά και τα μαθήματα συνεχίστηκαν ως τα τέλη Αυγούστου 1944.<sup>427</sup> Όπως μας πληροφορεί ο Μ. Παπαμαύρος: «Μέσα στην εκκλησία αυτή, γινήκαν και με παιδιά του χωριού υποδειγματικές και δοκιμαστικές διδασκαλίες όλων των μαθημάτων».<sup>428</sup>

Το διδακτικό προσωπικό, εκτός από τους διευθυντές του, αποτελούσαν οι: Αλέκος Παπαγεωργίου, Τάσος Βαφειάδης, Νίκος Μπρούζος, Μήτσος Βαΐτσος, Δημήτριος Πάλλας, Κώστας Παπανικολάου, Κ. Γεωργαλάς, Γεώργιος Μυρισιώτης και

<sup>423</sup> στο ίδιο, σ. 316 και Σακελλαρίου, *ό.π.*, σσ. 97-98 και Παπαμανώλης, *ό.π.*, σ. 111.

<sup>424</sup> Ιμβριώτη, *ό.π.*, σ. 316.

<sup>425</sup> Παπαμανώλης, *ό.π.*, σ. 112.

<sup>426</sup> Σακελλαρίου, *ό.π.*, σ. 102.

<sup>427</sup> Παπαμανώλης, *ό.π.*, σ. 113.

<sup>428</sup> Μιχάλης Παπαμαύρος, «Η Παιδεία στην Ελεύθερη Ελλάδα τον καιρό της Κατοχής», *Επιθεώρηση Τέχνης*, έτος Η', αρ. τευχ. 87-88, Μάρτιος-Απρίλιος 1962, σ. 406.

Τερψιχόρη Γουβέλη, ενώ μεταξύ των άλλων δίδαξαν: Ψυχολογία του Αναπτυσσόμενου Ανθρώπου και Εκπαιδευτική Πολιτική, Γενική Παιδαγωγική και Γενική Διδακτική, Νεοελληνική Λογοτεχνία και Αισθητική, Ελληνική Ιστορία, Πολιτική Οικονομία και Φιλοσοφία, Φυσικές Επιστήμες, Βυζαντινή Τέχνη και Οικιακή Οικονομία.<sup>429</sup>

Η τελετή απονομής των πτυχίων στους νέους δασκάλους έγινε, σύμφωνα με τον Χ. Σακελλαρίου, στις 10 του Σεπτεμβρίου του 1944 στο προαύλιο της εκκλησίας. Μετά από μερικές μέρες πήραν τα διοριστήριά τους για κάποιο από τα σχολεία της «Ελεύθερης Ελλάδας», όπου θα έθεταν σε εφαρμογή αυτά που διδάχτηκαν.<sup>430</sup>

### *2.3.3.3. Άλλα Παιδαγωγικά Φροντιστήρια*

Παιδαγωγικά Φροντιστήρια, όπως ειπώθηκε και παραπάνω, λειτούργησαν με ευθύνη των τοπικών αντιστασιακών οργανώσεων και σε άλλες περιοχές της Ελλάδας.

Στα Γρεβενά η Γραμματεία της Παιδείας ίδρυσε Φροντιστήριο και διόρισε διευθυντή τον -μετεκπαιδευμένο στο Πανεπιστήμιο- Κ. Καραπατάκη, καθώς οι παιδαγωγοί που είχε στη διάθεσή του ήταν απασχολημένοι στα Φροντιστήρια της Τύρνας και του Καρπενησίου.<sup>431</sup> Το Φροντιστήριο στεγάστηκε στο κτίριο του δημοτικού σχολείου Γρεβενών.<sup>432</sup> Φοίτησαν σ' αυτό 30 σπουδαστές και 20 σπουδάστριες. Τα μαθήματα άρχισαν την 1η Ιουλίου 1944 και τελείωσαν στις 15 Σεπτεμβρίου του ίδιου χρόνου, αφού προηγήθηκε επιθεώρηση του Φροντιστηρίου και εξέταση των σπουδαστών από την παιδαγωγό Ρόζα Ιμβριώτη. Όλοι οι πτυχιούχοι διορίστηκαν αμέσως σε σχολεία της Δυτικής Μακεδονίας. Παράλληλα με τη λειτουργία του Φροντιστηρίου, ιδρύθηκε κι ένα πρότυπο μονοθέσιο δημοτικό σχολείο, με 40 μαθητές και μαθήτριες όλων των τάξεων, για την πρακτική εξάσκηση των σπουδαστών.<sup>433</sup>

Στη Μέση Μηλιά Πιερίας, στις πλαγιές των Πιερίων, ιδρύθηκε τον Ιούνιο 1944 με απόφαση του Επαρχείου και των αντιστασιακών οργανώσεων της περιοχής Παιδαγωγικό Φροντιστήριο για να καλυφθούν οι ανάγκες των σχολείων της περιοχής σε διδακτικό προσωπικό. Η λειτουργία του είχε την έγκριση του Συμβουλίου Παιδείας της ΠΕΕΑ, το οποίο ενημερωνόταν για όλες τις δραστηριότητές του. Το Φροντιστήριο στεγάστηκε στο Δημοτικό Σχολείο Μέσης Μηλιάς και λειτούργησε -υπό τη διεύθυνση

<sup>429</sup> Παπαμανώλης, *ό.π.*, σσ. 113-114.

<sup>430</sup> Τζήκα, *ό.π.*, σ. 210.

<sup>431</sup> Σακελλαρίου, *ό.π.*, σ. 141.

<sup>432</sup> Παπαμανώλης, *ό.π.*, σ. 115.

<sup>433</sup> Σακελλαρίου, *ό.π.*, σσ. 141-144.

του Κ. Λουκόπουλου- σε δύο περιόδους από τέσσερις εβδομάδες την καθεμία: α) τον Ιούνιο του 1944 και β) τον Αύγουστο του 1944. Φοίτησαν είκοσι σπουδαστές στην πρώτη και είκοσι στη δεύτερη περίοδο. Τη φροντίδα για τη σίτιση, όπως και στα άλλα Φροντιστήρια, ανέλαβε η Επιμελητεία του ΕΛΑΣ. Με το τέλος των μαθημάτων οι σπουδαστές έπαιρναν βεβαίωση φοίτησης και τοποθετούνταν σε κενές θέσεις σχολείων της περιοχής.<sup>434</sup>

Λίγο πιο πριν από τα Φροντιστήρια του Καρπενησίου και της Τύρνας είχε λειτουργήσει το Φροντιστήριο Θηβών, που η λειτουργία του κράτησε τους μήνες Ιούνιο και Ιούλιο του 1944.<sup>435</sup> Την πρωτοβουλία για την ίδρυσή του είχε η επαρχιακή οργάνωση του ΕΑΜ Θηβών, που υλοποίησε εισηγητική πρόταση του Μιχάλη (Σφυρίδη).<sup>436</sup> Διευθυντής του ορίστηκε ο δάσκαλος Νικόλαος Αυγουλάς, που ήταν τότε υπεύθυνος της Εθνικής Αλληλεγγύης σε τομέα της Επαρχίας Θηβών. Τα μαθήματα γίνονταν στο διδακτήριο του Δημοτικού Σχολείου Ερημοκάστρου και στηρίζονταν στις βάσεις της ισοτιμίας καθηγητών και σπουδαστών και του δημοκρατικού διαλόγου. Οι περισσότεροι από τους σπουδαστές του Παιδαγωγικού Φροντιστηρίου Θηβών δεν πρόλαβαν να διορισθούν σε σχολεία της Επαρχίας τους, γιατί είχε αρχίσει η θύελλα του Εμφυλίου πολέμου.<sup>437</sup>

Όμοιο Παιδαγωγικό Φροντιστήριο λειτουργούσε στα χρόνια εκείνα και στα Λαγκάδια Αρκαδίας.<sup>438</sup>

Εκτός από τα Παιδαγωγικά Φροντιστήρια λειτούργησαν και Γεωργικές Σχολές, που σκοπό τους είχαν την επαγγελματική μόρφωση της αγροτικής νεολαίας.

#### **2.3.4. Οι Γεωργικές Σχολές**

Ένα ακόμη από τα κατορθώματα της Εθνικής Αντίστασης στην «Ελεύθερη Ελλάδα» ήταν η ίδρυση και λειτουργία Γεωργικών Σχολών. Η πρώτη Σχολή αποφασίστηκε να λειτουργήσει σε κάποια απόσταση από τις καλλιεργήσιμες εκτάσεις για να μην επηρεάζεται ο μαθητής «από τη βρώμικη ατμόσφαιρα του καφενείου του χωριού του», όπως ομολογεί ο Αντωνίου σε δύο άρθρα του στο περιοδικό «Εθνική Αντίσταση» (Συλλογή 37 και 38, Οκτώβρης και Δεκέμβρης 1983),<sup>439</sup> και ως τόπος επιλέχθηκε η Μονή Αγάθωνος που βρισκόταν στις πλαγιές της Οίτης, κοντά στην Υπάτη.

---

<sup>434</sup> στο ίδιο, σσ. 145-146.

<sup>435</sup> Παπαμανώλης, *ό.π.*, σ. 117.

<sup>436</sup> Το επώνυμο του Μιχάλη, που έκανε την εισήγηση για λογαριασμό του Κ.Κ.Ε., δίνεται από τον Σακελλαρίου με κάθε επιφύλαξη, καθώς οι συνεργάτες του δεν το θυμούνταν καλά.

<sup>437</sup> Σακελλαρίου, *ό.π.*, σσ. 134-136.

<sup>438</sup> στο ίδιο, σ. 146.

<sup>439</sup> Σακελλαρίου, *ό.π.*, σ. 185.

Η Σχολή λειτούργησε από τις 5 Ιανουαρίου ως το τέλος Φεβρουαρίου του 1944 και φοίτησαν σ' αυτήν είκοσι μαθητές από την περιοχή. Το πρόγραμμα είχε καταρτιστεί με τη συνεργασία των μαθητών και προέβλεπε θεωρητική διδασκαλία, γράψιμο της περίληψης του μαθήματος και εξέταση αυτού της προηγούμενης μέρας κάθε πρωί, πρακτικές ασκήσεις και αναγνωστήριο κάθε απόγευμα, ψυχαγωγία και νυχτερινό φροντιστήριο όταν υπήρχαν μαθητές που δυσκολεύονταν.<sup>440</sup> Στα μαθήματα που διδάχτηκαν περιλαμβάνονταν: εισαγωγή στη Γεωπονία, φυσιολογία του φυτού, σιτοκαλλιέργεια, δενδροκαλλιέργεια – λαχανοκαλλιέργεια, αμπελοκαλλιέργεια, κτηνοτροφία, μελισσοκομία, οργάνωση της γεωργίας, μεταξοσκωληκοτροφία, οινοποιία, γαλακτοκομία και τυροκομία, διατήρηση φρούτων. Έμφαση δινόταν στην αναγκαιότητα της επιστημονικής – μηχανικής καλλιέργειας.<sup>441</sup> Οι απόφοιτοι με την επιστροφή στα χωριά τους συγκέντρωναν άλλους αγρότες και τους καθοδηγούσαν, ενώ σε αρκετά χωριά έφτιαζαν οργανωμένους σπωρώνες.<sup>442</sup>

Η Σχολή της Μονής Αγάθωνος έβαλε τις βάσεις για να λειτουργήσει καλύτερα όμοια σχολή στην κωμόπολη Σπερχειάδα της Φθιώτιδας. Αυτή λειτούργησε από τις 20 Απριλίου ως τις 10 Ιουλίου 1944 και φοίτησαν συνολικά τριάντα μαθητές εκ των οποίων οι δέκα ήταν κορίτσια, τα οποία έδειξαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη μελισσοκομία, τη μεταξουργία και την πτηνοτροφία.<sup>443</sup>

Κοντά στη Σπερχειάδα, στο χωριό Φτέρη, μετά από αίτημα των παιδιών της περιοχής προς τους υπεύθυνους του ΕΑΜ, λειτούργησε από το τέλος Ιουνίου ως τις αρχές Αυγούστου με την ίδια επιτυχία και τρίτη γεωργική σχολή.<sup>444</sup> Και σ' αυτή οι μαθητές διδάσκονταν θεωρητικά μαθήματα συνδυάζοντας τα με πρακτική εξάσκηση. Μάθαιναν δηλαδή να εφαρμόζουν «πραχτικά την επιστημονική καλλιέργεια της γης, δενδροκομία, ζωοκομία, κ.λπ.».<sup>445</sup>

Αποφασίστηκε να λειτουργήσουν δύο ακόμη σχολές, η μία στο Κλαψί και η άλλη στη Δυτ. Φραγκίστα, οι οποίες θα ξεκινούσαν τη λειτουργία τους μέσα στον Αύγουστο της ίδιας χρονιάς. Κυκλοφόρησε μάλιστα και ανακοίνωση στην εφημερίδα «Φωνή του Φεραίου», που προέτρεπε τους νέους και τις νέες της περιοχής να εκδηλώσουν

---

<sup>440</sup> στο ίδιο, σ. 191.

<sup>441</sup> στο ίδιο, σσ. 191-192 και Τζήκα, *ό.π.*, σσ. 216-217.

<sup>442</sup> Λυμπεράτος, *ό.π.*

<sup>443</sup> Τζήκα, *ό.π.*, σ. 217.

<sup>444</sup> στο ίδιο, σ. 194.

<sup>445</sup> «Η Τρίτη Γεωργική Σχολή της ΕΠΟΝ», εφ. *Φωνή του Φεραίου*, *Όργανο Συμβουλίου περιοχής ΕΠΟΝ Στερεάς Ελλάδας*, φ. 8, 24.7.1944.

επιθυμία φοίτησης σ' αυτές.<sup>446</sup> Στη δεύτερη περίπτωση είχαν εξασφαλιστεί οι κατάλληλες κτιριακές εγκαταστάσεις και όλες οι προϋποθέσεις για τη λειτουργία της Σχολής, όπως και τριάντα μαθητές και δέκα μαθήτριες για να φοιτήσουν, αλλά δεν λειτούργησε τελικά λόγω των μεγάλων εκστρατευτικών επιχειρήσεων των Γερμανών στην Ευρυτανία.<sup>447</sup>

### **2.3.5. Τα διδασκαλικά συνέδρια**

Ανάμεσα στις προτεραιότητες της ΠΕΕΑ ήταν η ανασύσταση των τοπικών διδασκαλικών συλλόγων και η ανασυγκρότηση του συνδικαλισμού στον χώρο των δασκάλων.<sup>448</sup>

#### **2.3.5.1. Το διδασκαλικό συνέδριο Λάσπης**

Στο πλαίσιο αυτό πραγματοποιήθηκε στις 20 Ιουλίου 1944 παιδαγωγικό συνέδριο στο χωριό Λάσπη της Ευρυτανίας με τη συμμετοχή εκατό αντιπροσώπων από είκοσι διδασκαλικούς συλλόγους.<sup>449</sup>

Τα θέματα που συζητήθηκαν αφορούσαν τη θέση του κλάδου στον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα και στη μετέπειτα απελευθερωμένη και λαοκρατούμενη Ελλάδα, την κατάσταση των σχολείων και τα μέτρα για τη βελτίωσή της,<sup>450</sup> τους σκοπούς και τις κατευθύνσεις της παιδείας, τα περιεχόμενα διδασκαλίας και μάθησης, την εκπαίδευση των εκπαιδευτικών, τις αρχές και την οργάνωση της λαϊκής παιδείας, την ιατροφαρμακευτική περίθαλψη των μαθητών.<sup>451</sup> Συζητήθηκαν ακόμη θέματα σχετικά με τη διοίκηση της παιδείας, οργανωτικά και οικονομικά ζητήματα του κλάδου, αλλά και η συμμετοχή των δασκάλων στην Αντίσταση και η συνδικαλιστική τους δράση.<sup>452</sup>

Ωστόσο η μεγαλύτερη ανάγκη που παρουσιάστηκε ήταν το άνοιγμα των σχολείων. Προς αυτή την κατεύθυνση αποφασίστηκε: η επίταξη σχολείων, η επισκευή -όπου ήταν δυνατό- των κατεστραμμένων διδακτηρίων, η χρήση ως διδακτηρίων ιδιωτικών οικημάτων, εκκλησιών ή οποιουδήποτε άλλου χώρου θα μπορούσε να μετατραπεί έτσι που να εξυπηρετεί τις ανάγκες διδασκαλίας. Για την επάνδρωσή τους πάρθηκε η απόφαση να αξιοποιηθούν οι δάσκαλοι που υπηρετούσαν στις μονάδες του

---

<sup>446</sup> στο ίδιο, *ό.π.*

<sup>447</sup> Σακελλαρίου, *ό.π.*, σ. 195.

<sup>448</sup> Τζήκα, *ό.π.*, σ. 211.

<sup>449</sup> Σακελλαρίου, *ό.π.*, σ. 150.

<sup>450</sup> στο ίδιο, σ. 150.

<sup>451</sup> Κ. Θ. Πίπας, «Η Πανελλαδική Συνδιάσκεψη των εκπαιδευτικών στη Λάσπη της Ευρυτανίας», *Επιθεώρηση Τέχνης*, έτος Η', αρ. τευχ. 87-88, Μάρτιος-Απρίλιος 1962, σσ. 408-410.

<sup>452</sup> Σακελλαρίου, *ό.π.*, σ. 150.

ΕΛΑΣ και οι απόφοιτοι των Παιδαγωγικών Φροντιστηρίων, που η λειτουργία τους κρίθηκε επιτακτική ανάγκη.<sup>453</sup>

Μια άλλη απόφαση αφορούσε την αντιμετώπιση της σχολικής διαρροής, που ειδικά για τα κορίτσια άγγιζε περίπου το 50%. Αφού μελετήθηκε το ζήτημα και εντοπίστηκαν ως σημαντικότερα αίτια η φτώχεια, η πείνα και η έλλειψη ενδιαφέροντος, οι δάσκαλοι και οι σύλλογοί τους πήραν εντολή να οργανώσουν μαθητικά συσσίτια, να ιδρύσουν παιδικούς σταθμούς, να φροντίσουν για την ιατροφαρμακευτική περίθαλψη των παιδιών και, τέλος, να τους προμηθεύσουν δωρεάν βιβλία και γραφική ύλη.<sup>454</sup>

Ακόμη, αποφασίστηκε η αντιμετώπιση της μάστιγας του αναλφαριθμισμού με την ίδρυση Σχολών Αναλφαβήτων. Η ευθύνη για τη λειτουργία τους μοιράστηκε ανάμεσα στους δασκάλους και στην ΕΠΟΝ, η οποία στηρίχτηκε για το σκοπό αυτό κυρίως τους αποφοίτους Γυμνασίου. Παράλληλα, οι ίδιοι ανέλαβαν και την ίδρυση και λειτουργία λαϊκών βιβλιοθηκών και αναγνωστηρίων.<sup>455</sup>

Τέλος, υιοθετήθηκε το σχέδιο της ΠΕΕΑ για την αυτοδιοίκηση της Παιδείας μέσω Εποπτικών Συμβουλίων της Δημοτικής και της Μέσης Εκπαίδευσης. Η σύνθεσή τους περιλάμβανε έναν επιθεωρητή, δύο αιρετούς δασκάλους, ένα μέλος της Σχολικής Εφορείας και αντιπροσώπους της Τοπικής Αυτοδιοίκησης. Με την ίδια περίπου σύνθεση θα λειτουργούσαν και τα Συμβούλια περιοχής καθώς και το Ανώτατο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο.<sup>456</sup> Για πρώτη φορά φαίνεται να επικρατεί ένα πρωτοποριακό πνεύμα, καθώς τα Συμβούλια θα στηρίζονταν σε λαϊκή βάση, με όλα τα μέλη αιρετά εκτός από τον Επιθεωρητή. Τα Συμβούλια αυτά θα αποφάσιζαν ή θα είχαν άποψη σε θέματα διορισμών, μεταθέσεων, προαγωγών και κυρώσεων.<sup>457</sup> Ενδεικτική του νέου πνεύματος είναι και η ισοτιμία των δύο φύλων που καθιερώθηκε στην εκπαίδευση και η ανάδειξη της Ειρήνης Λαλαγιάννη-Στρατίκη ως πρώτης γυναίκας Επιθεωρήτριας στα χρονικά της ελληνικής εκπαίδευσης.<sup>458</sup>

Κλείνοντας δεν πρέπει να παραλείψουμε και την ιδιαίτερη βαρύτητα που δόθηκε στη βελτίωση της θέσης του δασκάλου και στην επαγγελματική του σταδιοδρομία, καθώς μετά από πρόταση της ΠΕΕΑ οι δάσκαλοι εξομοιώθηκαν με τους αξιωματικούς

---

<sup>453</sup> στο ίδιο, σσ. 150-151.

<sup>454</sup> στο ίδιο, σσ. 151-152.

<sup>455</sup> στο ίδιο, σ. 153.

<sup>456</sup> στο ίδιο, σ. 154.

<sup>457</sup> Μπουζάκης, *ό.π.*, σσ. 93-94.

<sup>458</sup> Σακελλαρίου, *ό.π.*, σ. 154.

του ΕΛΑΣ.<sup>459</sup> Εκτός των άλλων το συνέδριο αυτό όρισε προσωρινή διοικητική επιτροπή της διδασκαλικής ομοσπονδίας, που μετά την απελευθέρωση εξέδωσε όλο το 1945 την εφημερίδα «Διδασκαλικό Βήμα».<sup>460</sup>

#### **2.3.5.2. Άλλα διδασκαλικά συνέδρια**

Πριν τη σύγκληση του Συνεδρίου της Λάσπης είχαν πραγματοποιηθεί και άλλα μικρότερα τοπικά συνέδρια. Ένα τέτοιο διδασκαλικό συνέδριο έγινε στα Φάρσαλα με θέματα το άνοιγμα των σχολείων, τη μόρφωση των μαθητών και την καταπολέμηση του αναλφαβητισμού. Ένα δεύτερο πραγματοποιήθηκε τον Μάρτιο του 1944 στον Κάμπο της Λάρισας, όπου έγινε συζήτηση για την πιο ενεργή συμμετοχή των δασκάλων στον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα, και ένα τρίτο στις 14 Μαΐου 1944 στην περιφέρεια της Καρδίτσας με θέματα που αφορούσαν γενικότερα την εκπαίδευση και τον κλάδο των εκπαιδευτικών.<sup>461</sup>

Διδασκαλικά συνέδρια πραγματοποιήθηκαν και μετά από αυτό της Λάσπης. Στις 13 Αυγούστου 1944 έγιναν δύο συνέδρια, το ένα στην Ολυμπία και το άλλο σ' ένα ελεύθερο χωριό της Ηλείας, με θέματα την οργάνωση των δασκάλων, το άνοιγμα των σχολείων και την περίθαλψη και την αγωγή των παιδιών.<sup>462</sup> Ανάλογα συνέδρια έγιναν και στα Τρίκαλα, στη Βέροια, στην Πιερία και αλλού και έβαλαν τα θεμέλια για την αναδιοργάνωση της παιδείας σ' εκείνα τα δύσκολα χρόνια.<sup>463</sup>

#### **2.3.6. Τα αναγνωστικά του Δημοτικού**

Τέλος, στο εκπαιδευτικό έργο της ΠΕΕΑ συγκαταλέγονται και τα δύο αναγνωστικά που συντάχθηκαν κατά τη διάρκεια της λειτουργίας των δύο Παιδαγωγικών Φροντιστηρίων και κυκλοφόρησαν αμέσως μετά στην «Ελεύθερη Ελλάδα». Περιείχαν κείμενα τα οποία αντιστοιχούσαν στην κατάσταση που είχε διαμορφωθεί στην Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης και πρόβαλαν τους αγώνες κατά του φασισμού και υπέρ της κοινωνικής δικαιοσύνης. Τα αναγνωστικά αυτά, γραμμένα στη δημοτική γλώσσα, είχαν κάτι από το πνεύμα των βιβλίων της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1917-1920 και συντάχθηκαν για πρώτη φορά όχι από ένα συγγραφέα αλλά από επιτροπή εκπαιδευτικών.

---

<sup>459</sup> Πίπας, *ό.π.*, σ. 410.

<sup>460</sup> Περαιός, *ό.π.*, σσ. 443-444.

<sup>461</sup> Τζήκα, *ό.π.*, σσ. 213-214.

<sup>462</sup> στο ίδιο, σ. 214.

<sup>463</sup> Σακελλαρίου, *ό.π.*, σ. 154.



Το πρώτο που τιτλοφορήθηκε «Τα Αετόπουλα» γράφτηκε από το Παιδαγωγικό Φροντιστήριο της Τύρνας, με την καθοδήγηση της Ρόζας Ιμβριώτη, και αφορούσε τη Γ΄ και τη Δ΄ τάξη του Δημοτικού. Το δεύτερο με τον τίτλο «Ελεύθερη Ελλάδα» ήταν προϊόν της δουλειάς που έγινε στο Παιδαγωγικό Φροντιστήριο Καρπενησίου, με την καθοδήγηση του Μιχάλη Παπαμαύρου, και ήταν για την Ε΄ και τη Στ΄ τάξη του Δημοτικού. Και τα δύο τυπώθηκαν από τις αντιστασιακές οργανώσεις σε περισσότερα από 100.000 αντίτυπα και μοιράστηκαν δωρεάν στους μαθητές της «Ελεύθερης Ελλάδας».<sup>464</sup>

Βέβαια, δέχτηκαν σκληρές κριτικές για τις βίαιες και σκληρές εικόνες που περιείχαν, και γιατί τα ίδια λειτουργούσαν προπαγανδιστικά, ενώ είχαν γραφτεί για να αντικαταστήσουν τα προηγούμενα της δικτατορίας της 4<sup>ης</sup> Αυγούστου, που προπαγάνδιζαν τον Τρίτο Ελληνικό Πολιτισμό του Μεταξά. Χαρακτηριστικά ο Δελμούζος τα αποκάλεσε «εγκληματικά» και αναρωτήθηκε αν «προετοιμάζουν τον ελεύθερο άνθρωπο και πολίτη ή ένα κοπάδι άβουλων σκλάβων, που θα είναι παιχνίδι στα χέρια του πρώτου δημαγωγού».<sup>465</sup> Όμως δεν πρέπει να παραβλέψουμε τις αγαθές προθέσεις των δημιουργών τους και να παραδεχτούμε ότι αποτέλεσαν μια προσπάθεια των παιδαγωγών του ΕΑΜ για αναμόρφωση της ελληνικής εκπαίδευσης. Όπως αναφέρει και η Ρόζα Ιμβριώτη: «... τέτοιο μόνο αναγνωστικό μπορούσε να γραφεί τις ώρες του αγώνα που έκανε ο λαός για τη λευτεριά και τη δημοκρατία».<sup>466</sup>

Γενικά η προσπάθεια που καταβλήθηκε στην «Ελεύθερη Ελλάδα» την περίοδο 1943-44 για την εκπαιδευτική αναγέννηση της χώρας ήταν σύμφωνη με τις κοινωνικές ανάγκες της εποχής και αποτελούσε απόπειρα υλοποίησης των πιο προωθημένων θέσεων του προπολεμικού εκπαιδευτικού κινήματος. Οι πρωταγωνιστές αυτής της σελίδας της εκπαιδευτικής μας ιστορίας στόχευαν σε ένα δημοκρατικό σχολείο που θα πρόσφερε ολόπλευρη παιδεία και απέδειξαν ότι ένα τέτοιο σχολείο μπορούσε να εφαρμοστεί στην πράξη. Το έργο τους, βέβαια, δεν είχε συνέχεια, καθώς η εκπαίδευση στη χώρα μας μεταπολεμικά ακολούθησε μια συντηρητική πορεία, ωστόσο οι εμπειρίες εκείνης της περιόδου θα προσδιορίσουν για πολλά χρόνια τα αιτήματα και τους στόχους του νεότερου εκπαιδευτικού μας κινήματος.

<sup>464</sup> Κάτσικας & Θεριανός, *ό.π.*, σ. 149.

<sup>465</sup> Αλέξανδρος Δελμούζος, *Παιδεία και κόμμα*, εκδ. Αλικιώτη, Αθήνα 1947, σελ. 111.

<sup>466</sup> Ρόζα Ιμβριώτη, «Δύο αναγνωστικά της Αντιστασιακής Παιδείας», *Επιθεώρηση Τέχνης*, έτος Η΄, αρ. τευχ. 87-88, Μάρτιος-Απρίλιος 1962, σ. 472.

## **Β' Μέρος: Ερευνητικό**

## 1. Το κεντρικό επιτελικό όργανο σχεδιασμού της εκπ/κής πολιτικής

### 1.1. Η προϊστορία

Πρόδρομος του οργάνου αυτού υπήρξε το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο (ΕΣ), που για πρώτη φορά συστάθηκε τον Μάιο του 1914 -Ν. 240/1914, «Περί Διοικήσεως της Δημοτικής και Μέσης Εκπαιδύσεως»- με ρόλο εποπτικό, διοικητικό, καθοδηγητικό και νομοπαρασκευαστικό.<sup>467</sup> Έκτοτε το συναντάμε πάντα στην κορυφή των οργάνων της εκπαιδευτικής πολιτικής, με αμετάβλητη σχεδόν σύνθεση ως το 1925, μια φάση αστάθειας ως το 1927 και ανασυγκρότησή του με τον Ν. 3436/1927.<sup>468</sup> Κατόπιν με τον Ν. 4653/1930, «Περί Διοικήσεως της Εκπαιδύσεως» ιδρύθηκε ως ανώτατο όργανο το 51μελές Ανώτατο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο, με σκοπό τη χάραξη των γενικών γραμμών της εκπαιδευτικής πολιτικής, ενοποιώντας τις επιμέρους πολιτικές των Υπουργείων Παιδείας (κλασική εκπαίδευση), Γεωργίας (γεωργική εκπαίδευση) και Εθνικής Οικονομίας (εμπορική και βιομηχανική εκπαίδευση).<sup>469</sup>

Με τον ίδιο νόμο το ΕΣ, όπως ειπώθηκε και στο πρώτο μέρος της εργασίας, διευρύνθηκε και διαιρέθηκε σε 5μελές Γνωμοδοτικό και 10μελές Διοικητικό Εκπαιδευτικό Συμβούλιο. Από την συνεξέταση των παραπάνω οργάνων προκύπτει ότι στο ΑΣΕ ενσωματώθηκαν οι αρμοδιότητες και των δύο παραπάνω συμβουλίων.

### 1.2. Το Ανώτατο Συμβούλιο Εκπαίδευσης

Ανώτατο Συμβούλιο Εκπαιδύσεως (ΑΣΕ) είναι ο πρώτος από τους τρεις τίτλους που έφερε κατά τη διάρκεια των ετών 1941-1945 το κεντρικό επιτελικό όργανο, που είχε την ευθύνη του σχεδιασμού της εκπαιδευτικής πολιτικής.

#### 1.2.1. Η σύσταση του ΑΣΕ

Το ανώτατο αυτό εκπαιδευτικό όργανο συστάθηκε με τον Α.Ν. 767/1937, «Περί Διοικήσεως της Εκπαιδύσεως», ο οποίος δέχτηκε τροποποιήσεις και συμπληρώσεις με τον Α.Ν. 1296/1938, «Περί τροποποίησης και συμπλήρωσης των νόμων 767/1937 “περί διοικήσεως της Εκπαιδύσεως”» και τον Α.Ν. 2180/1940.

---

<sup>467</sup> Γεώργιος Τζάρτζας, «Το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο και η εκπαιδευτική πολιτική του Ελευθερίου Βενιζέλου», *Η εκπαιδευτική πολιτική στα χρόνια του Ελευθερίου Βενιζέλου*, Πρακτικά συνεδρίου (Αθήνα, 22-24 Ιανουαρίου 2004), Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών & Μελετών «Ελευθέριος Βενιζέλος»,-Χανιά, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2007, σ. 375.

<sup>468</sup> στο ίδιο, σσ. 376-379.

<sup>469</sup> Θεοχάρης Αθανασιάδης, *Η διδασκαλική ομοσπονδία Ελλάδος (ΔΟΕ) στο Μεσοπόλεμο: η ίδρυση και η πορεία της*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Τμήμα Φιλοσοφίας-Παιδαγωγικής-Ψυχολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 1999, σ. 528. Προσβάσιμο στο: <http://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/11318#page/530/mode/2up>

Σύμφωνα με το άρθρο 1, το ΑΣΕ είχε αντικείμενο τη μελέτη των ζητημάτων που αφορούσαν τα σχολεία της στοιχειώδους και της μέσης εκπαίδευσης και αποτελούνταν από πέντε μόνιμα μέλη. Στις προϋποθέσεις διορισμού αυτών συγκαταλέγονταν: α. πτυχίο της Φιλοσοφικής ή της Θεολογικής ή της Σχολής Φυσικών και Μαθηματικών ελληνικών ή ξένων πανεπιστημίων, β. πενταετής τουλάχιστον υπηρεσία σε σχολεία Σ.Ε. ή Μ.Ε. και γ. διετείς τουλάχιστον αποδείξεις φροντιστηριακών φιλοσοφικών ή παιδαγωγικών ασκήσεων σε πανεπιστήμια της Ευρώπης ή της Αμερικής. Μπορούσαν ακόμη να διοριστούν ως μέλη του και στελέχη με προϋπηρεσία στα εκπαιδευτικά συμβούλια που λειτούργησαν σύμφωνα με τον Ν. 4653/1930.<sup>470</sup> Μετά από τρία χρόνια, επήλθε αλλαγή στο κριτήριο της προϋπηρεσίας, η οποία οριζόταν ως δεκαπενταετής τουλάχιστον.<sup>471</sup>

### **1.2.2. Τα έργα του ΑΣΕ**

Τα έργα του ΑΣΕ, όπως παρουσιάζονταν αναλυτικά στο άρθρο 3 του Α.Ν. 767/1937, ήταν τα εξής:

- α. η γνωμάτευση για κάθε ζήτημα της παιδείας, είτε με εντολή του Υπουργού είτε αυτεπάγγελτα.
- β. η προετοιμασία σχεδίων νόμων, διαταγμάτων, εγκυκλίων και οδηγιών. Η δημοσίευσή τους, μάλιστα, χωρίς τη γνώμη του ΑΣΕ δεν επιτρεπόταν, εκτός κι αν είχε παρέλθει η προβλεπόμενη προθεσμία.
- γ. η σύνταξη σχεδίου του αναλυτικού και του ωρολογίου προγράμματος των μαθημάτων για τα σχολεία Σ.Ε. και Μ.Ε.
- δ. η σύνταξη σχεδίου των προκηρύξεων και των οδηγιών για την ποσότητα και την οικονομία της ύλης των διδακτικών βιβλίων.
- ε. η δυνατότητα σύνταξης οδηγιών για τη συγγραφή διδακτικών βοηθημάτων.
- στ. η έκφραση γνώμης για τη χρησιμότητα των εκδιδόμενων βιβλίων, είτε αυτά απευθύνονταν σε μαθητές είτε σε καθηγητές.
- ζ. η ευθύνη της διεξαγωγής των συνεδρίων των γενικών επιθεωρητών, των επιθεωρητών των δημοτικών σχολείων και των διευθυντών των Π.Α.
- η. η διενέργεια επιθεωρήσεων των Π.Α. -τουλάχιστον μια φορά κατά έτος- και η υποβολή σχετικών εκθέσεων και προτάσεων στο Υπουργείο.

---

<sup>470</sup> Α.Ν. 767/1937, *ό.π.*, άρθρο 1.

<sup>471</sup> Α.Ν. 2180/1940, *ό.π.*, άρθρο 3.

θ. η κατάρτιση και η υποβολή στο Υπουργείο, μετά τη λήξη κάθε σχολικού έτους, γενικής έκθεσης για κάθε βαθμίδα της εκπαίδευσης, η οποία παρουσίαζε την εικόνα όλης της εκπαιδευτικής κατάστασης και πρότεινε μέτρα βελτίωσής της.

ι. η κατάρτιση αναλυτικών οδηγιών για την ορθή και επιστημονική εκτέλεση του έργου των επιθεωρητών.

ια. Η άσκηση διοικητικής και πειθαρχικής εξουσίας, σύμφωνα με όσα ορίζονταν στο άρθρο 29.

ιβ. Η επιθεώρηση των διευθυντών των Π.Α, του Διδασκαλείου Μέσης Εκπαίδευσης και της Γυμναστικής Ακαδημίας.<sup>472</sup>

Εκτός από τα παραπάνω έργα, το ΑΣΕ ασκούσε, όπως προέβλεπε το άρθρο 29, και τα παρακάτω καθήκοντα:

α. πρότεινε τον διορισμό των γενικών επιθεωρητών της Σ.Ε. και Μ.Ε. και των επιθεωρητών της Σ.Ε. και τη μετάθεση των παραπάνω γενικών επιθεωρητών από μια περιφέρεια σε άλλη.

β. αποφάσιζε για τη μετάθεση, την πειθαρχική τιμωρία και την απόλυση των διευθυντών των Π.Α, του Διδασκαλείου Μ.Ε. και της Γυμναστικής Ακαδημίας.

γ. ασκούσε τη δέουσα εποπτεία στα ΑΕΣΣΕ και ΑΕΣΜΕ και την πειθαρχική εξουσία στα εκπαιδευτικά μέλη αυτών των οργάνων για κάθε παράπτωμα που αφορούσε το συγκεκριμένο ρόλο τους.

δ. πρότεινε τη χορήγηση άδειας για ίδρυση ιδιωτικών σχολείων Μ.Ε. ή τη μεταφορά της έδρας τους.<sup>473</sup>

Τέλος, το ΑΣΕ εξέταζε τις ενστάσεις κατά των αποφάσεων των ανώτερων εποπτικών συμβουλίων, οι οποίες αφορούσαν μεταθέσεις για το συμφέρον της εκπαίδευσης και πειθαρχικές ποινές μεγαλύτερες από το πρόστιμο του μισού μηνιαίου μισθού.<sup>474</sup>

Όλες οι παραπάνω ενέργειες του ΑΣΕ είχαν τον χαρακτήρα γνωμοδοτήσεων προς τον Υπουργό της Παιδείας.<sup>475</sup>

Μετά από ένα χρόνο ακολούθησε ο Α.Ν. 1296/1938, ο οποίος επέφερε τροποποιήσεις και συμπληρώσεις στον Α.Ν. 767/1937 και διεύρυνε τα έργα του ΑΣΕ. Αρχικά, με τον νεότερο αυτόν νόμο καταργήθηκε το άρθρο 29 και οι διατάξεις του -

---

<sup>472</sup> Α.Ν. 767/1937, *ό.π.*, άρθρο 3.

<sup>473</sup> στο ίδιο, άρθρο 29.

<sup>474</sup> στο ίδιο, άρθρο 10.

<sup>475</sup> στο ίδιο, άρθρο 4.

αυτούσιες ή με μικρές αλλαγές- πέρασαν ως εδάφια στο άρθρο 4 του συγκεκριμένου νόμου, το οποίο τροποποιούσε το άρθρο 3 του Α.Ν. 767/1937. Ακόμη, καταργήθηκε το 2<sup>ο</sup> εδάφιο του άρθρου 10, το οποίο αναφερόταν στην εξέταση των ενστάσεων από το ΑΣΕ.<sup>476</sup> Έτσι, στα πρόσθετα καθήκοντα του ΑΣΕ συγκαταλέγονταν τα εξής:

α. η σύνταξη σε σχέδιο του αναλυτικού και του ωρολογίου προγράμματος των Π.Α.<sup>477</sup>

β. η διενέργεια επιθεωρήσεων -επιπλέον των Π.Α.- του Διδασκαλείου της Μ.Ε., της Χαροκοπείου Ανωτέρας Οικοκυρικής Σχολής, του Διδασκαλείου Νηπιαγωγών Καλλιθέας και της Γυμναστικής Ακαδημίας, καθώς και υποβολή προτάσεων στο Υπουργείο μετά από την παρακολούθηση και μελέτη της λειτουργίας κάθε άλλου δημόσιου, ιδιωτικού ή αναγνωρισμένου γενικά μορφωτικού ή επαγγελματικού σχολείου.<sup>478</sup>

γ. η πρόταση παροχής επιδόματος «λόγω ευδοκίμου υπηρεσίας» και η άσκηση πειθαρχικής εξουσίας στους Γενικούς Επιθεωρητές.

δ. η γνωμοδότηση για τον διορισμό, την προαγωγή και τη μετάθεση του προσωπικού των Π.Α., του Διδασκαλείου της Μ.Ε., της Χαροκοπείου Ανωτέρας Οικοκυρικής Σχολής, του Διδασκαλείου Νηπιαγωγών Καλλιθέας και της Γυμναστικής Ακαδημίας.

ε. η πρόταση παροχής επιδόματος «λόγω ευδοκίμου υπηρεσίας» και η άσκηση πειθαρχικής εξουσίας στο προσωπικό των παραπάνω ιδρυμάτων.

στ. η γνωμοδότηση για την ίδρυση, κατάργηση και μετατροπή των δημοσίων σχολείων Μ.Ε. και η αλλαγή της έδρας αυτών.

ζ. η γνωμοδότηση για την αναγνώριση ως ισότιμων με τα δημόσια ελληνικών σχολείων Μ.Ε. τα οποία λειτουργούσαν στο εξωτερικό, όπως και για την άρση της αναγνώρισης αυτής.<sup>479</sup>

η. η γνωμοδότηση για την υπαγωγή στο Εποπτικό Συμβούλιο άλλου νομού εκπαιδευτικών περιφερειών, των οποίων η υπαγωγή στο Συμβούλιο, στο οποίο ανήκαν, λόγω συγκοινωνιακών δυσχερειών, ήταν υπηρεσιακά ασύμφορη.<sup>480</sup>

Ο τελευταίος νόμος που ψηφίστηκε πριν από την Κατοχή και αφορούσε τη διοίκηση της εκπαίδευσης ήταν ο Α.Ν. 2180/1940, ο οποίος κωδικοποιούσε συνολικά τις διατάξεις των δύο προηγούμενων νόμων. Συγκεκριμένα, στο άρθρο 4 παρουσιάζονταν αναλυτικά τα έργα του ΑΣΕ, στα εδάφια α' ως ιζ'. Πρόκειται για τα

<sup>476</sup> Α.Ν. 1296/1938, *ό.π.*, άρθρο 6.

<sup>477</sup> στο ίδιο, άρθρο 4, εδάφιο 1.

<sup>478</sup> στο ίδιο, άρθρο 4, εδάφιο 2.

<sup>479</sup> στο ίδιο, άρθρο 4, εδάφιο 3, ια' ως ιε'.

<sup>480</sup> στο ίδιο, άρθρο 10.

έργα που παρουσιάσαμε αναλυτικά προηγουμένως και η μόνη διαφορά που παρατηρείται αφορά το εδάφιο ιδ'. Εκεί αναφέρεται ότι το ΑΣΕ γνωμοδοτούσε επιπρόσθετα και για τη μετατροπή γυμνασίων του Α.Ν. 1849/1939 «περί των σχολείων της Μέσης Εκπαιδύσεως» νέου τύπου και των παράλληλα μ' αυτά συλλειτουργούντων σχολείων παλαιού τύπου ως πρότυπα μέσα στα όρια του Α.Ν. 247/1936 «περί καταργήσεως και μετατροπής σχολείων τινών Μέσης Εκπαιδύσεως».<sup>481</sup>

Όπως, λοιπόν, μπορούμε να αντιληφθούμε από την παραπάνω αναλυτική παρουσίαση των έργων του ΑΣΕ, πράγματι το όργανο αυτό είχε λόγο σε κάθε ζήτημα που αφορούσε την εκπαίδευση και ο ρόλος του ήταν πολλαπλός, αφού και νόμους προετοίμαζε και οδηγίες συνέτασσε και εποπτεία και πειθαρχική εξουσία ασκούσε και για διορισμούς, προαγωγές, μεταθέσεις, κ.λπ. εκπαιδευτικά θέματα γνωμοδοτούσε.

### **1.2.3. Τα μέλη του ΑΣΕ**

Η πρώτη πράξη που συναντάμε κατά τη μελέτη του αρχείου είναι η 61<sup>η</sup> της 5<sup>ης</sup> Ιουνίου 1941.<sup>482</sup> Σ' αυτήν υπάρχουν οι υπογραφές του Σπ. Καλλιόφα, του Ν. Καραχρίστου και της Σ. Γεδεών ως μελών, καθώς και του Δ. Λάμψα ως προέδρου. Κάνοντας μια σύγκριση με την 1<sup>η</sup> πράξη της 6<sup>ης</sup> Αυγούστου 1937 και την 210<sup>η</sup> πράξη της 19ης Δεκεμβρίου 1940, διαπιστώνουμε ότι η σύνθεση του ΑΣΕ διαφέρει ως προς το όνομα του Ε. Σέκκερη. Προφανώς το Συμβούλιο -βάσει του Α.Ν. 767/1937- αποτελούνταν από τα πέντε συγκεκριμένα μόνιμα μέλη, ωστόσο λειτουργούσε πια ως τετραμελές. Αυτό συνέβη, όπως μπορούμε να συμπεράνουμε, εξαιτίας της συμμετοχής του Ε. Σέκκερη στην κυβέρνηση Ε. Τσουδερού (ως Υπουργού των Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας και προσωρινά και της Δικαιοσύνης)<sup>483</sup> και της αναχώρησής του από την Ελλάδα μαζί με τον βασιλιά Γεώργιο Β' και τα υπόλοιπα μέλη της κυβέρνησης.

Ένα περίπου χρόνο αργότερα, εξαιτίας του θανάτου του Δ. Λάμψα το ΑΣΕ έμεινε με τρία μέλη. Η κυβέρνηση Τσολάκογλου, όπως έπραξε και στην προηγούμενη περίπτωση με την αναχώρηση του Σέκκερη, επέλεξε να μην αντικαταστήσει τον αποθανόντα Δ. Λάμψα, αλλά προχώρησε στην έκδοση νομοθετικού διατάγματος, με

---

<sup>481</sup> Α.Ν. 2180/1940, *ό.π.*, άρθρο 4.

<sup>482</sup> Από την έρευνα στο ψηφιοποιημένο αρχείο με τα πρακτικά του Ανώτατου Εκπαιδευτικού Συμβουλίου της Ιστορικής Συλλογής του ΙΕΠ διαπιστώθηκε ότι απουσιάζει το αρχείο: Καθαρά Πρακτικά Ανώτατου Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, πράξεις 1-60, τόμος Α', από 4 Ιανουαρίου 1941 έως 4 Ιουνίου 1941.

<sup>483</sup> Β.Δ./20 Απριλίου 1941, *Εφημερίς της κυβερνήσεως*, αρ. 134, 20/4/1941, τ. Α'.

το οποίο αντικατέστησε το εδάφιο 2 του άρθρου 5 του Α.Ν. 2180/1940 και όρισε ότι η συνεδρία του ΑΣΕ λογιζόταν σε απαρτία, αν ήταν παρόντα τρία από τα μέλη του.<sup>484</sup>

Ο Δημήτριος Λάμπας (1879-1942) υπήρξε φιλόλογος και διαπρεπής παιδαγωγός. Σπούδασε Φιλοσοφία στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και κατόπιν στη Γερμανία και την Ελβετία με υποτροφία του ελληνικού κράτους. Με την επάνοδό του στην Ελλάδα διορίστηκε διευθυντής του Διδασκαλείου Λάρισας και στη συνέχεια του Μαράσλειου Διδασκαλείου από το 1906 ως το 1914, οπότε και διορίστηκε μέλος του ΕΣ.<sup>485</sup> Στη σύνθεση του Συμβουλίου τον συναντάμε ανελλιπώς από το 1914 ως τον Ιανουάριο του 1926, ενώ από 12-6-1930 ως 30-12-1930 διετέλεσε πρόεδρος του Εκπαιδευτικού Γνωμοδοτικού Συμβουλίου.<sup>486</sup> Υπήρξε ακόμη πρόεδρος της ολομέλειας του ΕΣ και κατόπιν του ΑΣΕ από την ίδρυση του οργάνου το 1937 ως και τον θάνατό του, το 1942. Ως πρόεδρος των παραπάνω συμβουλίων πρόσφερε πολλά στην εκπαίδευση. Γνωρίζοντας πολύ καλά τα ξένα παιδαγωγικά συστήματα προσπάθησε, με τη διδασκαλία του και τις μελέτες του, να εισαγάγει νέο πνεύμα στις σχέσεις δασκάλου και μαθητών σχετικά με την ανάπτυξη της προσωπικότητας και της πρωτοβουλίας τους.<sup>487</sup>

Από το συγγραφικό του έργο ξεχωρίζουμε τα: «Υποδείγματα παιδαγωγικής διδασκαλίας» το 1909, το οποίο εξέδωσε πάλι πλήρως διασκευασμένο το 1927 με τον τίτλο «Σχέδια παιδαγωγικής διδασκαλίας», «Διδακτική των φυσιογνωστικών μαθημάτων» το 1922, «Διδακτική της Γεωγραφίας» το 1923 και «Διδακτική της αριθμητικής» το 1927. Δημοσίευσε ακόμη πολλές παιδαγωγικές πραγματείες, έναν τόμο έμμετρων μεταφράσεων γερμανικών ποιημάτων, αλλά και πολλές μελέτες και άρθρα συμβάλλοντας στην ανάπτυξη και την προώθηση της παιδαγωγικής επιστήμης και διδακτικής στη χώρα μας.<sup>488</sup>

Όπως προκύπτει και από τη μελέτη του έργου «Σχέδια παιδαγωγικής διδασκαλίας», ο Λάμπας έδινε μεγάλη βάση στην αυτενέργεια του μαθητή. Συγκεκριμένα στον πρόλογο του βιβλίου ανάμεσα στους άλλους σκοπούς διαβάζουμε:

---

<sup>484</sup> Ν.Δ. 1222/24 Μαρτίου 1942, «Περί τροποποίησης εκπαιδευτικών τινων διατάξεων», άρθρο 2, *Εφημερίς της κυβέρνησης*, αρ. 86, 16/4/1942, τ. Α'.

<sup>485</sup> Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία (επιμ.), *Λεύκωμα της εκατονταετηρίδος της Εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας 1837 - 1937*. Εν Αθήναις 1937, σσ. 94-95. Προσβάσιμο στο: <https://anemi.lib.uoc.gr/metadata/a/f/9/metadata-01-0000380.tkl> [Ανακτήθηκε: 2-7-2019].

<sup>486</sup> Τζάρτζας, *ό.π.*, σ. 376, 383.

<sup>487</sup> Κ. Μ. Αγγελόπουλος, *Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος 3<sup>ος</sup>, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1968, σ. 548.

<sup>488</sup> Κωνσταντίνος Α. Βοβολίνης, *Μέγα Ελληνικόν Βιογραφικόν Λεξικόν*, τόμος 2<sup>ος</sup>, Έκδοση Βιομηχανικής Επιθεωρήσεως, Αθήναι 1959, σ. 431.



«... δεν επιζητεί ο συγγραφέας τίποτε άλλο παρά να δείξει [...] με ποίον τρόπον είναι δυνατόν [...] να εξεγερθή εν γένει η αυτενέργεια των μαθητών, διά να είναι έτσι η μόρφωσίς των όσον το δυνατόν περισσότερο αποτέλεσμα της ιδικής των εργασίας».<sup>489</sup> Γίνεται έτσι φανερό ότι η ελληνική εκπαιδευτική πραγματικότητα είχε αρχίσει να επηρεάζεται από τις νέες παιδαγωγικές αντιλήψεις που κυριαρχούσαν στον ευρωπαϊκό χώρο.<sup>490</sup>

Η Σοφία Γεδεών, από τους σημαντικότερους παιδαγωγούς και ψυχολόγους της χώρας μας, γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη.<sup>491</sup> Σπούδασε Φιλολογία στο Πανεπιστήμιο Αθηνών αποφοιτώντας με άριστα. Εργάστηκε ως επιμελήτρια του Εργαστηρίου Παιδαγωγικής του Πανεπιστημίου Αθηνών υπό τη διεύθυνση του Ν. Εξαρχόπουλου, ενώ στη συνέχεια διορίστηκε ως φιλόλογος στο Γυμνάσιο Θηλέων Θεσσαλονίκης. Από το 1930 βρέθηκε για σπουδές Ψυχολογίας, Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής στο Αμβούργο, την Ιένα και τη Βιέννη με υποτροφία του ελληνικού κράτους. Εκεί εργάστηκε ως έκτακτη βοηθός του Ψυχολογικού Ινστιτούτου και αναγορεύτηκε διδάκτωρ το 1934. Επιστρέφοντας στην Ελλάδα εργάστηκε στο Πειραματικό Σχολείο του Πανεπιστημίου Αθηνών από το 1934 ως το 1937, οπότε αναγορεύτηκε υφηγήτρια του Πανεπιστημίου και ταυτόχρονα έγινε μέλος του ΑΣΕ.<sup>492</sup>

Εργάστηκε ακόμη ως καθηγήτρια της Μετεκπαιδύσεως Διδασκάλων στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, όπου αργότερα έγινε διευθύντρια σπουδών, και στο Διδασκαλείο Μέσης Εκπαιδύσεως. Το 1955 εκλέχθηκε καθηγήτρια Ψυχολογίας στην Ανωτάτη Βιομηχανική Σχολή Πειραιώς, όπου ίδρυσε Εργαστήριο Εφαρμοσμένης Ψυχολογίας, ενώ το 1963 έγινε αντιπρόεδρος του ΑΣΕ. Στο μεταξύ, το 1946, είχε απολυθεί από την υπηρεσία -εξαιτίας της δράσης της στην Κατοχή και της οργάνωσής της στο ΕΑΜ- και της αφαιρέθηκε ο τίτλος της υφηγήτριας, ενώ αργότερα επανήλθε στο δημόσιο και απολύθηκε εκ νέου κατά τη διάρκεια της δικτατορίας του 1967.<sup>493</sup>

---

<sup>489</sup> Δημήτριος Ι. Λάμπας, *Σχέδια παιδαγωγικής διδασκαλίας*, Εκδόται: Ιωάννης Δ. Κολλάρος & Σια, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήναι 1927, σ. 3.

<sup>490</sup> Σαρηγιαννίδου, *ό.π.*, σ. 176.

<sup>491</sup> Δεν κατέστη δυνατό να εξακριβωθεί η χρονολογία γέννησής της, καθώς η Λαμπράκη-Παγανού αναφέρει το 1901, ο Πανδέκτης το 1904 και η Ψηφιακή Βιβλιοθήκη Νεοελληνικών Σπουδών «Ανέμη» το 1908, ενώ ως χρονολογία θανάτου της στην ίδια βιβλιοθήκη αναφέρεται το 1998.

<sup>492</sup> Κ. Μουστάκα, *Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος 1<sup>ος</sup>, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1968, σ. 677.

<sup>493</sup> Αλεξάνδρα Λαμπράκη-Παγανού, «Η Σοφία Γεδεών και η Αικατερίνη Στριφτού-Κριαρά στο Εργαστήριο Πειραματικής Παιδαγωγικής», Πρακτικά Ημερίδας, *Πανεπιστήμιο και Εκπαίδευση. Η Παιδαγωγική στη Φιλοσοφική Σχολή. Ιστορική καταγραφή-προοπτικές*. Οργάνωση: Τομέας Παιδαγωγικής. Μουσείο Ιστορίας της Παιδείας και Αρχείο Νεοελληνικής Εκπαίδευσης, Εκδόσεις Μικρός Ρωμός, Αθήνα 1998, σ. 19.

Υπήρξε από τους εισηγητές της επιστημονικής έρευνας στην Ψυχολογία και την Παιδαγωγική στην Ελλάδα. Ο Ν. Εξαρχόπουλος εντόπισε την έρευνά του στο υποκείμενο της αγωγής, ενώ η Γεδεών την επέκτεινε στην κοινωνικο-ψυχολογική ενότητα ενήλικος-παιδί και κυρίως στο φαινόμενο της αγωγής. Άρχισε την έρευνά της στο πλαίσιο της οικογένειας και τη μετέφερε στο σχολείο, ιδιαίτερα στην αλληλεπίδραση των εκπαιδευομένων κατά τη διδακτική εργασία. Στο βιβλίο της «Ο θεσμός της συνεργασίας των μαθητών ως μέσον κοινωνικής αγωγής» (Αθήνα 1937) παρουσίασε τα πορίσματα της έρευνάς της και ως σκοπό της Παιδείας την κοινωνική προσωπικότητα. Τις απόψεις της συνολικά τόσο για τον σκοπό της Παιδείας όσο και για την παιδαγωγική έρευνα τις εξέθεσε στις παραδόσεις της στο Διδασκαλείο Μέσης Εκπαιδύσεως κατά το έτος 1964-65 με τον τίτλο «Γενική Παιδαγωγική Θεωρία». Έγραψε ακόμη πολλά άρθρα στο περιοδικό «Μητέρα και παιδί» (1947-1952) και εκφώνησε ομιλίες στον Μορφωτικό Σύλλογο «Αθήναιον» (1948-1953) στην προσπάθεια διάδοσης των γνώσεων ψυχολογίας και ψυχικής υγιεινής στην ελληνική οικογένεια. Από τα υπόλοιπα έργα της ξεχωρίζουμε τα: «Παιδομετρία και παιδαγωγική στατιστική», «Η Ψυχολογία της διαγωγής και η έρευνα του παιδός» και η έρευνα «Ψυχικά επακόλουθα των στερήσεων της κατοχής διά το παιδί». <sup>494</sup> Η παιδαγωγική της έρευνα ακόμη και σήμερα «αποτελεί για τους νεότερους ερευνητές ένα δείγμα έγκυρο και αξιόπιστο για το πώς πρέπει να δίνονται οι απαντήσεις στα προβλήματα που γεννά η πράξη της σχολικής αγωγής χωρίς να προδίδεται η επιστημονική σκέψη και αντικειμενική έρευνα». <sup>495</sup>

Τέλος, όσον αφορά τα εκπαιδευτικά θέματα ήταν υπέρμαχος του εξατάξιου δημοτικού σχολείου και όχι του οκτατάξιου γυμνασίου με τετρατάξιο δημοτικό, γιατί θεωρούσε απαραίτητη την εξύψωση των λαϊκών μαζών, ώστε να έχουν σαφή συνείδηση για ό,τι κρίνουν, αποφασίζουν και πράττουν. Κατά τη γνώμη της, για να ωφελήσει τη χώρα μια άξια ηγετική τάξη -που κατά πολλούς είναι ο σκοπός της Μέσης Παιδείας- πρέπει αφενός να έχει άξιους και συνειδητούς ακόλουθους τις πλατιές μάζες και αφετέρου να μορφώνεται αυτή στα ίδια θρανία με τα παιδιά του Έθνους της, για να αισθανθεί ότι ανήκει κι αυτή στο πλήθος και ότι υπάγονται όλοι μαζί σ' ένα γενικότερο

---

<sup>494</sup> Μουστάκα, ό.π.

<sup>495</sup> Λαμπράκη-Παγανού, ό.π., σ. 23.

σύνολο, αυτό της Φυλής και του Έθνους, και έτσι αργότερα να έχει την ικανότητα για αδιάκοπο ψυχικό ζύμωμα με τους πολλούς.<sup>496</sup>

Ο Νικόλαος Καραχρίστος (1884-1966), ανώτατος εκπαιδευτικός και συγγραφέας από τα Γιάννενα, υπήρξε ένας από τους μεγαλύτερους Έλληνες παιδαγωγούς του καιρού του. Σπούδασε φιλολογία στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και μετεκπαιδεύτηκε στα Παιδαγωγικά και τη Φιλοσοφία στη Ζυρίχη, το Μόναχο και το Βερολίνο. Διετέλεσε διαδοχικά διευθυντής στα Διδασκαλεία Θεσσαλονίκης, Σερρών και Μαρασλείου Αθηνών.<sup>497</sup> Έγινε ανώτατος εκπαιδευτικός σύμβουλος για πρώτη φορά τον Οκτώβριο του 1926 (αντί του Δ. Λάμψα, που δεν αποδέχτηκε το διορισμό)<sup>498</sup> και πρόεδρος αρχικά του ΑΣΕ<sup>499</sup> και κατόπιν του ΚΔΓΣΕ<sup>500</sup> μέχρι την αφυπηρέτησή του το 1946.

Θεωρείται ένας από τους σημαντικούς Έλληνες παιδαγωγούς, που στάθηκε πάντα συμπαραστάτης στους σκοπούς και τις επιδιώξεις του αγώνα των εκπαιδευτικών είτε ως Διευθυντής Διδασκαλείων είτε ως μέλος και πρόεδρος του ΑΣΕ. Υπήρξε εισηγητής και φανατικός θιασώτης του «σχολείου εργασίας» στην Ελλάδα.<sup>501</sup> Εργάστηκε για τη διάδοση των παιδαγωγικών του ιδεών με τη διδασκαλία του, με δημοσιεύματα σε περιοδικά των Αθηνών και της Θεσσαλονίκης και με τη συγγραφή παιδαγωγικών έργων πρωτοποριακών για την εποχή τους, όπως: «Ψυχολογική εξέταση του προβλήματος των ξενοφώνων» (1923), «Χαρακτήρ και σχολείον» (1927), «Κοινωνιολογική παιδαγωγική» (1928), «Διδακτική του σχολείου εργασίας» (1929), «Φυσιογνωστικές ασχολίες και φυσική ιστορία», «Η ανάγνωση στο δημοτικό μας σχολείο», «Τα θρησκευτικά στο δημοτικό μας σχολείο», άλλα έργα για τη διδασκαλία της γεωγραφίας, της πατριδογνωσίας και των εκθέσεων, καθώς και οι πραγματείες «Διδακτική και παιδαγωγική των λαών», «Διδακτική των ξενοφώνων».<sup>502</sup>

Ασχολήθηκε ιδιαίτερα με το ζήτημα της εκπαίδευσης των ξενόφωνων πληθυσμών της χώρας μας κάνοντας διάκριση των σχολείων τους σε δύο κατηγορίες: αυτά των ξενόφωνων κοινοτήτων των πόλεων και εκείνα των μικρών ξενόφωνων

---

<sup>496</sup> Σοφία Γεδεών, «Μέση Παιδεία και ηγετικά στελέχη», εφ. *Ελευθερία*, 22 Φεβρουαρίου 1947, αρ. φύλλου 757, σ. 3.

<sup>497</sup> Γ. Ζομπανάκης, *Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος 3<sup>ος</sup>, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1968, σ. 350.

<sup>498</sup> Τζάρτζας, *ό.π.*, σ. 378.

<sup>499</sup> Πράξη 3, 15 Απριλίου 1942, εδ. 1, ΑΕΣ 26, σ. 15. Επιλέχθηκε οι αριθμοί των σελίδων να παραπέμπουν κάθε φορά στην αρίθμηση των σελίδων του αρχείου pdf και όχι σ' αυτή που υπάρχει στο περιθώριο των σελίδων κάθε πράξης.

<sup>500</sup> Πράξη 1, 28 Μαρτίου 1945, εδ. 1, ΑΕΣ 31, σσ. 6-7.

<sup>501</sup> Ζομπανάκης, *ό.π.*, σσ. 350-351.

<sup>502</sup> Γ. Ζομπανάκης, *Παιδαγωγική Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια Λεξικό*, Π. Δορμπαράκης, Μ. Αποστολοπούλου-Χατζηδάκη-Χ. Ξενάκη (επιμ.), Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1989, σ. 2.558.

χωριών. Στα πρώτα οι μαθητές είχαν ακούσματα της ελληνικής γλώσσας, το προσωπικό τους ήταν ξενόφωνο και από το κράτος διοριζόταν ένας ελληνόφωνος δάσκαλος. Στα δεύτερα οι μαθητές στο οικογενειακό και κοινωνικό περιβάλλον άκουγαν προπαντός το ξενόφωνο ιδίωμα και το προσωπικό τους ήταν αποκλειστικά ελληνόφωνο. Έτσι στα σχολεία των ξενόφωνων κοινοτήτων των πόλεων το έργο του ελληνόφωνου δασκάλου ήταν η μετάδοση της ελληνικής γλώσσας ως οργάνου κοινής συνεννόησης αλλά και ως μέσου για την καλύτερη γνωριμία με το έθνος, στους κόλπους του οποίου αυτοί αναπτύσσονταν. Αντίθετα, στα σχολεία των μικρών ξενόφωνων χωριών πέρα από τους παραπάνω σκοπούς η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας απέβλεπε σε άλλο κύριο και ουσιωδέστερο σκοπό, τη μόρφωση μέσω αυτής και την αγωγή των μαθητών των σχολείων αυτών, *«την ανάπτυξιν του πνεύματος και της καρδίας αυτών»*.<sup>503</sup> Ακόμη, ο Καραχρίστος υποστήριζε ότι οι δάσκαλοι των ξενόφωνων σχολείων έπρεπε να μαθαίνουν τη γλώσσα των μαθητών τους, για να τη χρησιμοποιούν κυρίως κατά τις πρώτες μέρες μετάβασης των μικρών μαθητών στο νηπιαγωγείο ή το δημοτικό σχολείο και για τη συνεννόησή τους με τους ξενόφωνους γονείς, επεκτείνοντας έτσι το εξανθρωπιστικό έργο του σχολείου και έξω από τον χώρο του.<sup>504</sup>

Σύμφωνα, λοιπόν, με τις απόψεις Καραχρίστου, το ελληνικό κράτος με την ίδρυση ξενόφωνων σχολείων δεν είχε προπαγανδιστικούς σκοπούς, αλλά αντίθετα σκοπός τους ήταν η ανύψωση των μαθητών τους στο ίδιο επίπεδο με τα άλλα τμήματα του κράτους, ο εκπολιτισμός τους με τα ίδια μέσα, με τα οποία επιδιώκονταν και για τα άλλα τέκνα της πατρίδας μας. *«Ουδεμία διάκρισις μεταξύ τούτων και εκείνων. Ουδεμία προτίμησις τμημάτων τινών και εγκατάλειψις άλλων εις απαιδευσίαν και αμάθειαν. Τοιαύτη μεροληψία θα κατεδικάζετο υπό των ηθικών αρχών της ισότητος, της δικαιοσύνης και του ανθρωπισμού, που αποτελούν την βάση του συνταγματικού ημών πολιτεύματος»*.<sup>505</sup>

Τέλος, οι απόψεις που εξέφρασε ο Καραχρίστος στο ζήτημα της γλωσσικής διάστασης στην εκπαίδευση εκπαιδευτικών για τις ξενόφωνες κοινότητες εντάσσονται στο ιδεολογικό κλίμα των φιλελεύθερων ιδεών. Πιο συγκεκριμένα το 1923, στο βιβλίο του *«Ψυχολογική εξέτασις του προβλήματος των ξενόφωνων»*, διατύπωσε την ιδέα

---

<sup>503</sup> Νικ. Γ. Καραχρίστος, *Διδακτική των σχολείων των Ξενοφώνων ως και παντός είδους σχολείων*, Εκδοτικόν Κατάστημα Παπανέστορος, Θεσσαλονίκη 1923, σσ. 8-13.

<sup>504</sup> στο ίδιο, σσ. 103-104.

<sup>505</sup> στο ίδιο, σσ. 13-14.

«της συγκατάθεσης των ξενοφώνων ως προϋπόθεσης για την επίτευξη του σκοπού της αφομοίωσης. Η συγκατάθεση έπρεπε να περνάει από μια βασική παραδοχή: την παραδοχή ότι οι εκπολιτιστικές και οικονομικές ανάγκες των ξενοφώνων επέβαλλαν την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας».<sup>506</sup>

Ο Σπυρίδων Καλλιάφας (1885-1964) υπήρξε επιφανής παιδαγωγός και φιλόσοφος, που το 1947 εκλέχτηκε καθηγητής Παιδαγωγικής στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και μετά από δύο χρόνια συνύπαρξης με τον Ν. Εξαρχόπουλο (του οποίου θεωρείται διάδοχος) παρέμεινε ο μοναδικός καθηγητής Παιδαγωγικής στο ίδρυμα αυτό μέχρι τη συνταξιοδότησή του το 1956.<sup>507</sup> Στο ΕΣ εμφανίστηκε πρώτη φορά τον Απρίλιο του 1926 ως ένα από τα τέσσερα εκλεγμένα μέλη του,<sup>508</sup> ενώ το 1937 διορίστηκε μέλος του ΑΣΕ, θέση που διατήρησε στο επόμενο ΕΣ ως τις αρχές του 1945.<sup>509</sup> Σπούδασε στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών και στη συνέχεια Παιδαγωγικά και Φιλοσοφία στο Πανεπιστήμιο της Ζυρίχης με υποτροφία του κληροδοτήματος Ο. Σταθάτου. Για μισό αιώνα υπηρέτησε την ελληνική παιδεία σε ελληνικά σχολεία και διδασκαλεία, στη Ριζάρειο Εκκλησιαστική Σχολή, στη Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία, στο Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, στο Πανεπιστήμιο και σε στρατιωτικές σχολές.<sup>510</sup>

Ο Καλλιάφας υπήρξε από τους πρώτους εισηγητές παιδαγωγικών κινήσεων και επιστημονικών θεωριών που συνετέλεσαν στην ανάπτυξη της επιστήμης της Αγωγής και άλλων συναφών επιστημών στη νεότερη Ελλάδα. Έθεσε ως σκοπό της αγωγής την τέτοιου είδους χειραγώγηση του ανήλικου από τον ενήλικο, ώστε αυτός ακούραστα με τρόπο αυτενεργό να γίνεται με το πέρασμα του χρόνου άξιος του τίτλου «προσωπικότητα». Αυτή θεωρούσε ως σκοπό κάθε παιδευτικής πράξης και ως ουσιαστικά γνωρίσματά της «*άγρυπνον ηθικὴν συνείδησιν, ζωηρόν αἴσθημα ευθύνης, ... κ.λπ.*». Πίστευε ακόμη ότι η αγωγή κατά τα πέντε πρώτα παιδικά χρόνια και την

<sup>506</sup> Σοφία Ηλιάδου-Τάχου, «Ψεις του Μακεδονικού Ζητήματος: εκπαιδεύοντας δασκάλους για τα ξενόφωνα σχολεία της ελληνικής Μακεδονίας (1912-1936)», *Βαλκανικά Σύμμεικτα*, Περιοδική Έκδοση του Ιδρύματος Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, τόμος 14-15, Θεσσαλονίκη, 2003-2004, σ. 97. Προσβάσιμο στο:

<https://ojs.lib.uom.gr/index.php/ValkanikaSymmeikta/article/view/1662/1685> [Ανακτήθηκε: 2-7-2019].

<sup>507</sup> Ι. Σ. Μαρκαντώνης, *Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια*, ό.π., σ. 333 και Παυλίνα Νικολοπούλου, Δέσποινα Καρακατσάνη «Κοινωνικές αξίες, παιδαγωγικές ιδέες και κοινωνική δικαιοσύνη στο λόγο των παιδαγωγών της Φιλοσοφικής Σχολής», *5<sup>ο</sup> Επιστημονικό Συνέδριο Ιστορίας Εκπαίδευσης με θέμα: «Εκπαίδευση και Κοινωνική Δικαιοσύνη»*, Πάτρα, 2008, Δημοσίευση εισηγήσεων, σ. 2. Προσβάσιμο στο: [http://www.eriande.elemedu.upatras.gr/index.php?section=985&language=el\\_GR](http://www.eriande.elemedu.upatras.gr/index.php?section=985&language=el_GR) [Ανακτήθηκε: 2-7-2019].

<sup>508</sup> Τζάρτζας, ό.π., σ. 377.

<sup>509</sup> Φίλος, ό.π., σ. 104.

<sup>510</sup> Μαρκαντώνης, *Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια*, ό.π., σ. 333.

εφηβική ηλικία έχει πάρα πολύ μεγάλη σημασία για την ανάπτυξη κάποιου σε προσωπικότητα. Εργάστηκε για την επίτευξη ενός τέτοιου σκοπού του σχολείου και υπήρξε από τους πρώτους εισηγητές του «σχολείου εργασίας» και με άλλα έργα του και κυρίως με τη μετάφραση του έργου του H. Gaudig, «Η σύγχρονος διδακτική εν θεωρία και πράξει».<sup>511</sup>

Στην Ψυχολογία το έργο του υπήρξε πρωτοποριακό, καθώς πολλές θεμελιώδεις έννοιες αυτής της επιστήμης έγιναν για πρώτη φορά γνωστές στη χώρα μας από δικές του εργασίες. Αγαπημένο του θέμα ήταν «η κρίσις της υγιώς αναπτυσσομένης προσωπικότητας». Στη φιλοσοφία, από την άλλη, μας άφησε αξιόλογες πραγματείες, ιδιαίτερα όσον αφορά την αναίρεση του υλισμού και τη θεμελίωση της «νεοχριστιανικής κοινωνικής-ηθικής θεωρήσεως και ζωής “απηλλαγμένης των επιβαλλομένων έξωθεν σκοπιμοτήτων”».<sup>512</sup>

Ο Καλλιάφας καταπιάστηκε ακόμη και με το πρόβλημα της ελληνικής εκπαίδευσης και της μεταρρύθμισης που αυτή είχε ανάγκη, στην πραγματεία του με τίτλο: «Η αναδιοργάνωσις της εκπαιδεύσεως». Πίστευε ότι: «*Εκ του ποιού των ηγετών εκάστου λαού εξαρτάται η κατάπτωσις και ο εκφυλισμός ή η αναγέννησις και η άνοδος αυτού εις ανώτερον επίπεδον πολιτισμού*».<sup>513</sup> Κατά τη γνώμη του, «*Ηγέται κατά πρώτον λόγον είναι όσοι αποκαλύπτουν νέας ηθικάς και θρησκευτικάς ιδέας, όσοι νέας ανακαλύπτουν επιστημονικάς αληθείας, ...*».<sup>514</sup> Είναι άνθρωποι πνευματικά και ηθικά ανώτεροι εκ φύσεως, γεννιούνται και δεν γίνονται και γι' αυτό το εκπαιδευτικό σύστημα δεν μπορεί να τους δημιουργήσει, αλλά να τους αναγνωρίσει έγκαιρα. Αφού, λοιπόν, η σωτηρία ή όχι ενός λαού εξαρτάται από τους ηγέτες του, η γενίκευση της εκπαίδευσης δεν έχει κανένα νόημα, υποστήριζε ο μεγάλος παιδαγωγός. Χαρακτήριζε δε ως «*πλάνη δεινή*» τη θέση ότι μπορούν να συντελέσουν στην πρόοδο ενός λαού η αύξηση του αριθμού των σχολείων και των μαθητών και η βελτίωση των μεθόδων διδασκαλίας. Αντίθετα, γι' αυτόν η πρόοδος σχετίζεται με τη γενική ευρωστία ενός λαού και την ύπαρξη άξιων ηγετών. Έτσι, θεωρούσε μεν σωστή την επέκταση της στοιχειώδους εκπαίδευσης, αλλά δεν επιθυμούσε την αύξηση του αριθμού των μαθητών της μέσης και ανώτερης εκπαίδευσης, καθώς εκεί έπρεπε να επιτρέπεται η εισαγωγή μόνο όσων «*διακρίνονται των άλλων διά των ισχυροτέρων θεωρητικών*

---

<sup>511</sup> στο ίδιο, σσ. 333-334.

<sup>512</sup> στο ίδιο, σ. 334.

<sup>513</sup> Σπυρ. Μ. Καλλιάφας, *Η αναδιοργάνωσις της εκπαιδεύσεως*, Τύποις Ανδρ. Ι. Βάρτσου, Εν Αθήναις 1945, σ. 6.

<sup>514</sup> στο ίδιο, σ. 7.

προδιαθέσεων». Γι' αυτό πρότεινε τετρατάξιο δημοτικό και οκτατάξιο γυμνάσιο γι' αυτούς που θα ακολουθούσαν ανώτερες σπουδές και εξατάξιο δημοτικό για τους μελλοντικούς χειρώνακτες.<sup>515</sup>

Τέλος, στα έργα του «Χαρακτηρισμός της εποχής μας» και «Ψυχολογία του βάρους» αναπτύσσονται οι απόψεις του για τον ρόλο του φύλου. Υποστήριζε συγκεκριμένα ότι «στον άνδρα πιο ισχυρή είναι η διάνοηση, οι πνευματικές λειτουργίες και οι σωματικές δυνάμεις, ενώ στη γυναίκα το συναίσθημα και οι συνδεόμενες μ' αυτό πνευματικές λειτουργίες, γεγονός που τις καθιστά κατώτερα όντα έναντι των ανδρών».<sup>516</sup> Ειδικά μάλιστα για το θέμα του προορισμού της γυναίκας επικαλούνταν απόψεις ανάλογες με αυτές του Μουσσολίνι.<sup>517</sup> Ως υμνητή του Ιταλού πολιτικού καθώς και του Χίτλερ τον αναφέρει ακόμη ο Παπανούτσος, ο οποίος τον χαρακτηρίζει ως εμπαθή καθαρευουσιάνο και διώκτη των δημοτικιστών.<sup>518</sup>

Από τα υπόλοιπα έργα του ξεχωρίζουμε τα: «Επιστήμη της Αγωγής: Επίτομος γενική παιδαγωγική (1958-1963)», «Πρόγραμμα των μαθημάτων των σχολείων της στοιχειώδους εκπαίδευσης» (1945), «Το παιδαγωγικόν πρόβλημα της γενετησίου ζωής», «Χαρακτήρες ή ψυχολογικοί τύποι», «Το περί ψυχής πρόβλημα», «Σώμα και Ψυχή», «Υλη και πνεύμα», «Περί της βουλήσεως», «Το πρόβλημα της υπάρξεως του Θεού».<sup>519</sup>

Ανακεφαλαιώνοντας την παρουσίαση των προσώπων που αποτελούσαν το ΑΣΕ κατά την έναρξη της κατοχικής περιόδου, παρατηρούμε ότι το ανώτατο εκπαιδευτικό όργανο συνεχίζει τη λειτουργία του χωρίς μεταβολή στη σύνθεσή του (εκτός από την αναχώρηση από την Ελλάδα του Σέκκερη). Παρόλο, μάλιστα, που η κατοχική κυβέρνηση Τσολάκογλου με την ανάληψη της εξουσίας άρχισε προσπάθεια εκκαθάρισης σε όλους τους θεσμούς της πολιτείας (δικαιοσύνη, παιδεία, σώματα ασφαλείας),<sup>520</sup> στον συγκεκριμένο χώρο δεν επήλθε καμία αλλαγή. Οι τέσσερις εκπαιδευτικοί σύμβουλοι παρέμειναν στις θέσεις τους, ακόμη κι όταν σημειώθηκε παρέμβαση στον χώρο των ανώτατων σχολών με την εκκαθάρισή τους από άτομα που είχαν πάρει καθηγητικές θέσεις επί καθεστώτος Μεταξά.<sup>521</sup>

Από αυτά μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η αξία τους ήταν εγνωσμένη και ότι

---

<sup>515</sup> Νικολοπούλου, Καρακατσάνη, *ό.π.*, σσ. 6-7.

<sup>516</sup> στο ίδιο.

<sup>517</sup> Νούτσος, *Προγράμματα Μέσης Εκπαίδευσης ...*, *ό.π.*, σ. 259.

<sup>518</sup> Παπανούτσος, *ό.π.*, σ. 37.

<sup>519</sup> Μαρκαντώνης, *Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια*, *ό.π.*, σ. 335.

<sup>520</sup> Λύτος, *ό.π.*, σ. 25.

<sup>521</sup> στο ίδιο, σ. 33.

δεν βρέθηκαν τυχαία στις ανώτατες διοικητικές θέσεις της εκπαίδευσης. Προς την κατεύθυνση αυτή μας οδηγεί και η διαπίστωση ότι η παρουσία τους στον χώρο κράτησε πολλά χρόνια παρά τις αλλαγές σε πολιτικό και πολιτειακό επίπεδο και τις περιπέτειες της χώρας. Ο Λάμπας πρόσφερε τις υπηρεσίες του διορισμένος για πρώτη φορά από τη βενιζελική κυβέρνηση το 1914, ο Καλλιάφας και ο Καραχρίστος κατέλαβαν θέσεις στο ΕΣ από το 1926, ενώ και η Γεδεών, αν και πρωτοδιορίστηκε στο ΑΣΕ από το μεταξικό καθεστώς το 1937, ανήκε στον προοδευτικό χώρο και αργότερα διώχτηκε για την αντιστασιακή της δράση. Έχουμε λοιπόν ένα σύνολο ετερόκλητων στοιχείων (από την προοδευτική Γεδεών ως τον συντηρητικό -για τις θέσεις του στο γλωσσικό και για το θαυμασμό του στο φασισμό- Καλλιάφα), που όμως τους ένωναν οι κοινές σπουδές τους στην Κεντρική Ευρώπη -και ιδιαίτερα στη Γερμανία- και οι επιρροές τους από τις νέες παιδαγωγικές αντιλήψεις που επικρατούσαν στον χώρο αυτό.

#### **1.2.4. Οι συνεδριάσεις του ΑΣΕ**

Σύμφωνα με τον Α.Ν. 767/1937, το ΑΣΕ συνεδρίαζε σε τακτικές συνεδρίες, που όριζε με πράξη του, αλλά και έκτακτα με πρόσκληση του προέδρου του ή με εντολή του Υπουργού της Εθνικής Παιδείας. Στις συνεδρίες μπορούσαν να μετέχουν και άλλα ειδικά πρόσωπα μετά από πρόσκληση του προέδρου και απόφαση του Συμβουλίου. Η συνεδρία θεωρούνταν ότι είχε απαρτία με την παρουσία τεσσάρων μελών, ενώ οι αποφάσεις λαμβάνονταν κατά πλειοψηφία.<sup>522</sup>

Μετά τον θάνατο του Δ. Λάμπας, ως απαρτία, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, ορίστηκε η παρουσία των τριών μελών, ενώ πρόεδρος σε αντικατάστασή του ορίστηκε ο Ν. Καραχρίστος. Στην ίδια συνεδρίαση ως μέρες τακτικών συνεδριάσεων ορίστηκαν η Τρίτη, η Τετάρτη και το Σάββατο,<sup>523</sup> ενώ με την έναρξη λειτουργίας του ΑΣΕ είχαν οριστεί η Τρίτη, η Τετάρτη και η Παρασκευή.<sup>524</sup>

### **1.3. Το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο**

Εκπαιδευτικό Συμβούλιο είναι ο δεύτερος κατά σειρά τίτλος, με τον οποίο συναντάμε το ανώτατο εκπαιδευτικό όργανο στη διάρκεια της Κατοχής.

#### **1.3.1. Η σύσταση του ΕΣ**

Όπως αναφέρθηκε και στο πρώτο μέρος της παρούσας εργασίας, το 1942, με το Ν.Δ. 1755/1942, «Περί Διοικήσεως της Εκπαιδύσεως», καταργήθηκαν τα ανώτερα εποπτικά συμβούλια στοιχειώδους και μέσης εκπαίδευσης, τα οποία είχαν συσταθεί με

<sup>522</sup> Α.Ν. 767/1937, *ό.π.*, άρθρο 4.

<sup>523</sup> Πράξη 3, *ό.π.*, *εδ.* 2.

<sup>524</sup> Πράξη 1, 6 Αυγούστου 1937, *εδ.* 1, ΑΕΣ 12, *σ.* 3.



τον Α.Ν. 767/1937, όπως αυτός κωδικοποιήθηκε με τον Α.Ν. 2180/1940. Όλη η δικαιοδοσία τους πέρασε στο ΑΣΕ, που είχε συσταθεί με τον ίδιο νόμο, και τα μέλη του αυξήθηκαν σε δέκα, ενώ η ονομασία του άλλαξε σε «Εκπαιδευτικόν Συμβούλιον».<sup>525</sup> Το Συμβούλιο, λοιπόν, με τη νέα του μορφή, εκτός από τις αρμοδιότητες που είχε ως ΑΣΕ, αναλάμβανε κι αυτές του Κεντρικού Εποπτικού Συμβουλίου Στοιχειώδους ή Μέσης Εκπαίδευσης και του Ανώτατου Εποπτικού Συμβουλίου Στοιχειώδους ή Μέσης Εκπαίδευσης.<sup>526</sup>

### 1.3.2. Τα έργα του ΕΣ

Στο διάστημα Νοεμβρίου – Δεκεμβρίου 1942 το ΕΣ, με τη νέα του μορφή, επεξεργάστηκε σχέδιο διατάγματος, το οποίο κανόνιζε τα έργα του με βάση τα άρθρα 2 και 6 του Ν.Δ. 1755/1942. Προηγήθηκαν τέσσερις συνεδριάσεις, την 23<sup>η</sup> και την 28<sup>η</sup> Νοεμβρίου, την 1<sup>η</sup> και την 3<sup>η</sup> Δεκεμβρίου, με συζήτηση των μελών του πάνω στις λεπτομέρειες του διατάγματος και στη συνεδρίαση της 15<sup>ης</sup> Δεκεμβρίου πάρθηκε η απόφαση για την υποβολή στο Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων του σχεδίου με τον τίτλο: «Διάταγμα περί κανονισμού των έργων του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου».

Στο 1<sup>ο</sup> άρθρο του παρουσιάζονται αναλυτικά τα έργα του σε τριάντα ένα σημεία (περιπτώσεις α' - λα'). Εξετάζοντάς τα διεξοδικά, παρατηρούμε ότι το ΚΔ που δημοσιεύτηκε στο φύλλο 251 της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως είναι ίδιο με το σχέδιο που επεξεργάστηκε το ΕΣ.<sup>527</sup> Οι μοναδικές διαφορές εντοπίζονται σε δύο σημεία, στις περιπτώσεις β' και θ'.

Συγκεκριμένα, ενώ στο σχέδιο που υποβλήθηκε αναφερόταν: «... ουδέν κανονιστικόν διάταγμα και ουδέν νομοσχέδιον αφορών την εκπαίδευσιν υποβάλλεται προς κύρωσιν, αν προηγουμένως δεν γνωμοδοτήση επ' αυτού το Εκπαιδευτικόν Συμβούλιον εντός τασσομένης υπό του Υπουργού προθεσμίας. Κανονιστικόν Διάταγμα δημοσιευθέν άνευ γνώμης του Εκ. Συμβουλίου είναι άκυρον, πλην αν παρήλθεν άπρακτος η προς γνωμοδότησιν ταχθείσα υπό του Υπουργού προθεσμία.»<sup>528</sup> στο δημοσιευμένο διάταγμα διαβάζουμε: «...και γνωματεύει επί των κατά την κρίσιν του Υπουργού διαβιβαζομένων αυτώ προς επεξεργασίαν νομοσχεδίων και κανονιστικών Διαταγμάτων.»<sup>529</sup> Παρατηρούμε λοιπόν ότι, ενώ η προετοιμασία νόμων και

<sup>525</sup> Ν.Δ. 1755/1942, ό.π., άρθρο 1.

<sup>526</sup> στο ίδιο, άρθρο 5.

<sup>527</sup> Πράξη 8, 15 Δεκεμβρίου 1942, εδ. 2, ΑΕΣ 27, σσ. 16-22.

<sup>528</sup> στο ίδιο, περίπτωση β', σ. 17.

<sup>529</sup> Κ.Δ./6 Αυγούστου 1943, ό.π., άρθρο 1.

διαταγμάτων, όπως και το συγκεκριμένο, παρέμειναν στις αρμοδιότητες του οργάνου, εντούτοις το ΕΣ γνωματεύει πια μόνο στα νομοσχέδια και τα διατάγματα που του διαβιβάζονται κατ' εντολή του Υπουργού. Αυτό πιθανόν σημαίνει ότι θα μπορούσαν να εκδοθούν νόμοι ή διατάγματα χωρίς να υπάρχει προηγούμενη γνωμάτευση από το ΕΣ. Ας μη ξεχνάμε ότι αυτό συμβαίνει κατά τη διάρκεια της τρίτης κατοχικής κυβέρνησης, αυτής του Ι. Ράλλη.

Η δεύτερη διαφορά εντοπίζεται στην περίπτωση θ'. Η διατύπωση στο σχέδιο έχει ως εξής: «*Προϊσταται των συνεδρίων των Γενικών Επιθεωρητών, των Επιθεωρητών των Σχολείων Στοιχειώδους Εκπαιδύσεως και των Διευθυντών των Παιδαγωγικών Ακαδημιών διά μελών αυτού υπ' αυτού ή υπό του Υπουργού οριζομένων.*»<sup>530</sup> Στο δημοσιευμένο κείμενο όμως υπάρχει άλλη διατύπωση στην καταληκτική φράση: «... *δια μελών αυτού υπ' αυτού υποδεικνυομένων.*»<sup>531</sup> Λείπει, δηλαδή, η αναφορά στο ενδεχόμενο ορισμού από τον Υπουργό. Αυτή η διαφορά, βέβαια, κρίνεται πολύ μικρότερης σημασίας σε σύγκριση μ' αυτή της περίπτωσης β', η οποία -ας σημειωθεί- περιλαμβανόταν αυτούσια στον Α.Ν. 767/1937 και στον Α.Ν. 2180/1940.

Αναλυτικά, λοιπόν, τα έργα του ΕΣ έχουν ως εξής:

α) Γνωμοδοτεί για κάθε ζήτημα που αφορά την εκπαίδευση είτε προκαλείται από τον Υπουργό είτε αυτεπάγγελα.

β) Προετοιμάζει σχέδια εκπαιδευτικών νόμων, κανονιστικών διαταγμάτων, εγκυκλίων και οδηγιών και γνωματεύει επί των νομοσχεδίων και κανονιστικών διαταγμάτων που του διαβιβάζονται κατά την κρίση του Υπουργού προς επεξεργασία.

γ) Συντάσσει σε σχέδιο τα αναλυτικά και ωρολόγια προγράμματα των παντός είδους σχολείων Σ.Ε. και Μ.Ε., των Διδασκαλείων, των Π.Α. και της ΕΑΣΑ.

δ) Συντάσσει οδηγίες για τους Επιθεωρητές, για την όσο το δυνατόν επιτυχέστερη και επιστημονικότερη εκτέλεση του έργου τους.

ε) Συντάσσει σε σχέδιο τις προκηρύξεις περί συγγραφής διδακτικών βιβλίων και κρίνει αυτά κατά τις διατάξεις του Νόμου.

στ) Δύναται να συντάσσει οδηγίες περί συγγραφής διδακτικών βοηθημάτων και ελευθέρων αναγνωσμάτων χάριν των μαθητών.

ζ) Αποφαινεται για τη χρησιμότητα στους διδασκάλους ή τους μαθητές βιβλίων που έχουν εκδοθεί, περιοδικών και εποπτικών μέσων.

<sup>530</sup> Πράξη 8, ό.π., εδ. 2, άρθρο 1, περίπτωση θ', σσ. 17-18.

<sup>531</sup> Κ.Δ./6 Αυγούστου 1943, ό.π., περίπτωση θ'.

η) Διενεργεί διά μελών αυτού επιθεωρήσεις του διδασκαλείου Μ.Ε., των Π.Α., της Χαροκοπείου Ανωτέρας Οικοκυρικής Σχολής, των Διδασκαλείων Νηπιαγωγών και της ΕΑΣΑ, έχοντας δικαίωμα να παρακολουθεί τη λειτουργία, και κάθε άλλου δημοσίου, ιδιωτικού ή αναγνωρισμένου σχολείου. Κάθε Π.Α. πρέπει να επιθεωρείται μια φορά τουλάχιστον κάθε έτος από μέλος του ΕΣ.

θ) Προϊσταται των συνεδρίων των Γενικών Επιθεωρητών, των Επιθεωρητών των Σχολείων Σ.Ε. και των Διευθυντών των Π.Α. διά μελών αυτού, που υποδεικνύονται από το ίδιο.

ι) Γνωμοδοτεί για την έκταση των ορίων των εκπαιδευτικών περιφερειών και τη μεταβολή ή τροποποίηση αυτών και την κατανομή στα εποπτικά συμβούλια.

ια) Ασκεί εποπτεία στα εποπτικά συμβούλια Σ.Ε. και Μ.Ε., στους επιθεωρητές Σ.Ε. και στους Γεν. Επιθεωρητές Σ.Ε. και Μ.Ε., εκτελεί επιτόπιες επιθεωρήσεις και ανακρίσεις και προβαίνει στις σχετικές νόμιμες ενέργειες.

ιβ) Καταρτίζει και υποβάλλει στο Υπουργείο μετά τη λήξη κάθε σχολικού έτους γενική έκθεση για την εκπαίδευση κάθε βαθμού και είδους, η οποία φανερώνει την γενική κατάσταση αυτής και προτείνει τα ενδεικνυόμενα προς βελτίωση μέτρα.

ιγ) Γνωμοδοτεί για την ίδρυση, κατάργηση, μετάθεση της έδρας και μετατροπή δημοσίων σχολείων Μ.Ε. και μετατροπή γυμνασίων του κατά τον Α.Ν. 1849/1939 νέου τύπου και των σχολείων παλαιού τύπου που συλλειτουργούν παράλληλα προς αυτά, σε πρότυπα εντός των ορίων του άρθρου 7 του Α.Ν. 247/1936 «περί, καταργήσεως και μετατροπής σχολείων τινών μέσης Εκπαιδεύσεως».

ιδ) Γνωμοδοτεί σχετικά με τη χορήγηση άδειας, για ίδρυση ιδιωτικών σχολείων Σ.Ε. και Μ.Ε., προσθήκη τάξεων σε υπάρχοντα τέτοια σχολεία και μεταφορά της έδρας αυτών.

ιε) Γνωμοδοτεί για την αναγνώριση ως ισότιμων με τα δημόσια Ελληνικά σχολεία Μ.Ε. ή Σ.Ε. σχολείων που λειτουργούν στην αλλοδαπή και για την άρση της αναγνώρισης αυτών.

ιστ) Προτείνει τον διορισμό, την προαγωγή, την μετάθεση των Γενικών Διευθυντών, των Διευθυντών και του υπόλοιπου διδακτικού προσωπικού των Π.Α., του διδασκαλείου Μ.Ε., της ΕΑΣΑ, των Διδασκαλείων Νηπιαγωγών, της Χαροκοπείου Οικοκυρικής Σχολής και των προτύπων σχολών Μ.Ε. και Γυμνασίων με αίτηση αυτών ή για το συμφέρον της υπηρεσίας και την παροχή κάθε νόμιμου επιδόματος σε αυτούς. Κατά τον ίδιο τρόπο ασκεί σ' αυτούς, εκτός από τους Γεν. Διευθυντές των Π.Α. για

τους οποίους προνοεί ειδική διάταξη νόμου, πειθαρχική εξουσία σύμφωνα με τις περι των λειτουργών της Μ.Ε. σχετικές διατάξεις του νόμου.

ιζ) Προτείνει τον διορισμό, την προαγωγή την μετάθεση σε άλλη περιφέρεια των επιθεωρητών Σ.Ε., των Γεν. Επιθεωρητών Σ.Ε. και Μ.Ε. και την παροχή επιδόματος σ' αυτούς και ασκεί σ' αυτούς πειθαρχική εξουσία αποφασίζοντας και για την απόλυση αυτών κατά τις σχετικές διατάξεις των κειμένων νόμων.

ιη) Προτείνει τον διορισμό, την προαγωγή και την μετάθεση του διδακτικού προσωπικού των Πειραματικών Σχολείων Μ.Ε. των Πανεπιστημίων Αθηνών και Θεσσαλονίκης κατά τις σχετικές διατάξεις του νόμου.

ιθ) Τηρεί μητρώο και βιβλίο ποιότητας του προσωπικού των σχολείων που αναφέρονται στην περίπτωση ιε' του παρόντος άρθρου, των υπόλοιπων σχολείων Μ.Ε., των Επιθεωρητών Σ.Ε. και των Γεν. Επιθεωρητών Σ.Ε. και Μ.Ε..

κ) Καταρτίζει με βάση τους πίνακες που συντάσσονται από τα οικεία Εποπτικά Συμβούλια, τους οριστικούς πίνακες των λειτουργών της Σ.Ε. που μετατίθενται στην περιφέρεια της τέως Διοίκησης Πρωτεύουσας, τη Θεσσαλονίκη και τις άλλες πόλεις για τις οποίες ο νόμος προνοεί.

κα) Προτείνει την προαγωγή και τη χορήγηση επιδόματος στους λειτουργούς Μ.Ε. και καταρτίζει τους πίνακες των προακτέων και των μεταθετέων σε Αθήνα, Πειραιά, Θεσσαλονίκη και άλλες πόλεις, για τις οποίες ο νόμος προνοεί.

κβ) Προτείνει κατά τον χρόνο των γενικών μεταβολών την μετάθεση σε άλλη περιφέρεια λειτουργών Μ.Ε. ή Σ.Ε. με αίτηση αυτών. Κατά τον ίδιο χρόνο μπορεί σε εξαιρετικές περιπτώσεις να προτείνει την μετάθεση σε κενές θέσεις της ίδιας περιφέρειας εκπαιδευτικών λειτουργών με αίτηση αυτών.

κγ) Κρίνει τις περί μεταθέσεως ή απορρίψεως εμπρόθεσμα υποβληθείσες αιτήσεις περί μεταθέσεως λειτουργών Σ.Ε. και Μ.Ε. αποφάσεις των οικείων εποπτικών συμβουλίων, εφόσον βρίσκει αυτό αναγκαίο ή υποβάλλονται -από αυτούς που τους αφορούν οι αποφάσεις- ενστάσεις κατά τις διατάξεις του νόμου ή παραπέμπονται από τον Νομάρχη προς κρίση, και επικυρώνει ή ακυρώνει αυτές. Με τους ίδιους όρους, όπως και εάν καλείται από τον Υπουργό, κρίνει και τις αποφάσεις των ίδιων συμβουλίων για επιβολή προστίμου μεγαλύτερου από το ένα τέταρτο του μηνιαίου βασικού μισθού, για προσωρινή απόλυση από την υπηρεσία και για μετάθεση, λόγω υπεραριθμίας ή προς το συμφέρον της υπηρεσίας σε άλλη περιφέρεια και επικυρώνει ή ακυρώνει ή τροποποιεί αυτές προς το επιεικέστερο, ακόμη και τις περί οριστικής

απολύσεως από την υπηρεσία αποφάσεις αυτών και επικυρώνει ή ακυρώνει ή τροποποιεί αυτές προς το επιεικέστερο.

Η ένσταση εκπαιδευτικού λειτουργού υποβάλλεται εντός πέντε ημερών από την κοινοποίηση σ' αυτόν κατά τις διατάξεις του νόμου πλήρους αντιγράφου της περί αυτού απόφασης. Ο Υπουργός μπορεί εντός δέκα ημερών από την είσοδο του αντίγραφου της απόφασεως στο Υπουργείο να παραπέμψει αυτή στο ΕΣ για κρίση. Ο ενιστάμενος εκπαιδευτικός λειτουργός έχει το δικαίωμα -καθώς του χορηγείται υποχρεωτικά από τον Επιθεωρητή η απαιτούμενη άδεια απουσίας- να παρουσιασθεί ενώπιον του ΕΣ για να υποστηρίξει την ένστασή του ή να το κάνει με πληρεξούσιο δικηγόρο και να υποβάλει σχετικό υπόμνημα ή άλλα στοιχεία σχετικά με την απόφαση που έχει εκδοθεί γι' αυτόν.

κδ) Κρίνει και μπορεί να τροποποιήσει τις περί προαγωγών των δημοσίων δασκάλων πράξεις των Εποπτικών Συμβουλίων, εφόσον υποβάλλονται από τους ενδιαφερόμενους ενστάσεις εντός της προθεσμίας που ορίζεται στο παραπάνω εδάφιο.

κε) Προβαίνει σε αναθεώρηση και κάθε άλλης απόφασης εποπτικού συμβουλίου Σ.Ε. ή Μ.Ε., είτε αυτεπάγγελα εφόσον βρίσκει λόγους γι' αυτό, είτε αφού κληθεί από τον Υπουργό εντός δέκα ημερών από την είσοδο του αντιγράφου της απόφασης στο Υπουργείο.

κστ) Αποφασίζει για πειθαρχική τιμωρία ή απόλυση των εκπαιδευτικών μελών των εποπτικών συμβουλίων Σ.Ε. και Μ.Ε. για κάθε παράπτωμα σχετικό με τα καθήκοντά τους, σύμφωνα με τις διατάξεις του νόμου περί τιμωρίας των εκπαιδευτικών λειτουργών.

κζ) Αποφασίζει για πειθαρχική τιμωρία, μετάθεση για το συμφέρον της υπηρεσίας σε θέση της ίδιας ή άλλης περιφέρειας και προσωρινής ή οριστικής απόλυσης από την υπηρεσία εκπαιδευτικών λειτουργών, ενεργώντας ως εποπτικό συμβούλιο για υποθέσεις για τις οποίες ενήργησε ανακρίσεις εκπαιδευτικός σύμβουλος ή γενικός επιθεωρητής.

κη) Επικυρώνει ή ακυρώνει ή τροποποιεί τις αποφάσεις των γενικών επιθεωρητών και των εποπτικών συμβουλίων περί αμοιβαίας ή άλλης μεταθέσεως εκπαιδευτικών λειτουργών σε θέσεις της ίδιας ή άλλης περιφέρειας χάριν του συμφέροντος της υπηρεσίας, εφόσον υποβάλλονται από τους ενδιαφερόμενους ενστάσεις εντός της προθεσμίας που ορίζεται στο εδάφιο κγ' του παρόντος άρθρου.

κθ) Γνωμοδοτεί σχετικά με αυτούς που πρέπει να κληθούν για μετεκπαίδευση στο διδασκαλείο Μ.Ε..

λ) Γνωμοδοτεί για χορήγηση εκπαιδευτικών άδειων μέχρι δύο ετών σε λειτουργούς Μ.Ε. ή Σ.Ε. και σε επιθεωρητές Σ.Ε. για μετεκπαίδευση σε ξένα Πανεπιστήμια και για χορήγηση άδειας για συμπλήρωση σπουδών που διακόπηκαν, έχοντας την υποχρέωση να αποφασίσει την ανάκληση της άδειας και την επιστροφή των χρημάτων που τυχόν καταβλήθηκαν, εφόσον ο αδειούχος υπέπεσε σε σπουδαίο κατά την κρίση αυτού παράπτωμα ή δεν υποβάλλει κατά το τέλος κάθε πανεπιστημιακού εξαμήνου επικυρωμένες από τις αρμόδιες προξενικές αρχές αποδείξεις ακρόασης και συμμετοχής στα σχετικά φροντιστήρια.

λα) Κρίνει τις αποφάσεις των αρμοδίων συμβουλίων περί υποβολής πειθαρχικών ποινών στους ιδιοκτήτες, τους διευθυντές και το διδακτικό προσωπικό ιδιοκτητών ξένων και μειονοτικών σχολείων Μ.Ε. ή άρσεως της άδειας λειτουργίας των σχολείων αυτών, εφόσον υποβάλλεται ένσταση εντός της προθεσμίας που ορίζεται στο εδάφιο κγ' του παρόντος άρθρου και επικυρώνει ή ακυρώνει ή τροποποιεί αυτές προς το επιεικέστερο ή αυστηρότερο.<sup>532</sup>

Αν συγκρίνουμε τα παραπάνω έργα του ΕΣ με τα αντίστοιχα του ΑΣΕ, όπως παρουσιάστηκαν στους Α.Ν. 767/1937 και Α.Ν. 2180/1940, θα διαπιστώσουμε ότι όντως είναι πάρα πολλά. Η διαφορά αυτή είναι απολύτως κατανοητή, αν λάβουμε υπόψη μας ότι με το Ν.Δ. 1755/1942 το ΕΣ αναλάμβανε εκτός από τις αρμοδιότητες του ΑΣΕ και αυτές των ΚΕΣΣΕ, ΚΕΣΜΕ, ΑΕΣΣΕ και ΑΕΣΜΕ.<sup>533</sup> Ωστόσο, δεν μπορεί να μας διαφύγει την προσοχή ότι, όπως φαίνεται, στα χρόνια των κατοχικών κυβερνήσεων με το ΕΣ υπήρξε μια τάση συγκεντρωτισμού και αυστηρότερου ελέγχου της εκπαίδευσης από το ανώτατο όργανο αυτής. Ας σημειωθεί, τέλος, ότι το σχέδιο του διατάγματος είχε ετοιμαστεί από τον πρόεδρο του Συμβουλίου Σκουτερόπουλο και διανεμήθηκε στους συμβούλους προς μελέτη.<sup>534</sup>

### 1.3.3. Τα μέλη του ΕΣ

Το ΕΣ ήταν δεκαμελές και σύμφωνα με το παραπάνω Ν.Δ. *«Τα δυνάμει του Αναγκαστικού Νόμου 767/1937 μεταταχθέντα εκ του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου μέλη αυτού εις άλλας θέσεις, ως και τα παραιτηθέντα μετά την ισχύν του ως άνω νόμου, επανέρχονται εις το κατά ανωτέρω Εκπαιδευτικόν Συμβούλιον αυτοδικαίως και άνευ άλλης διατυπώσεως, ...»*.<sup>535</sup> Έτσι στο νέο ΕΣ εκτός από τα εναπομείναντα τρία μέλη

<sup>532</sup> στο ίδιο, άρθρο 1, περιπτώσεις α'-λα'.

<sup>533</sup> Ν.Δ. 1755/1942, ό.π., άρθρο 5.

<sup>534</sup> Πράξη 2, 23 Νοεμβρίου 1942, ΑΕΣ 27, σ. 3.

<sup>535</sup> Ν.Δ. 1755/1942, ό.π., άρθρο 3, εδ. 1.

του ΑΣΕ, Ν. Καραχρίστο, Σπ. Καλλιάφα, Σ. Γεδεών, προστέθηκαν οι: Ι. Σκουτερόπουλος, Δ. Σουχλέρης, Θ. Παρασκευόπουλος, Ν. Μιχαλόπουλος, Ν. Βασιλόπουλος, Η. Λάγιος, Κ. Παπαδημητρίου. Από αυτούς ο Ι. Σκουτερόπουλος διορίστηκε για πρώτη φορά στο ΕΣ το 1928, και μάλιστα ήταν αντιπρόεδρος του, ο Δ. Σουχλέρης τον Ιανουάριο του 1926 και ο Θ. Παρασκευόπουλος τον Οκτώβριο του ίδιου έτους.<sup>536</sup> Αυτοί οι τρεις, όπως προκύπτει από τις υπογραφές στα πρακτικά, ήταν μέλη του ΕΣ πριν την ίδρυση του ΑΣΕ τον Ιούλιο του 1937<sup>537</sup> και επανήλθαν στη σύνθεσή του κατ' εφαρμογή της παραπάνω διάταξης, ενώ οι υπόλοιποι τέσσερις εισήλθαν για πρώτη φορά στο ΕΣ τη δεδομένη στιγμή.

Ακόμη, όπως προβλεπόταν στο ίδιο άρθρο, «*Εν η περιπτώσει, μεταξύ των μελών του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου δεν καταλέγεται πτυχιούχος της Θεολογικής Σχολής, καλείται υπό του Προέδρου του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου προς συγκρότησιν αυτού, μετά ψήφου, ο Γενικός Διευθυντής των Θρησκευμάτων ...*» κάθε φορά που η συζήτηση είχε θέμα σχετικό με τη διδασκαλία των Θρησκευτικών ή με μεταθέσεις και προαγωγές των λειτουργών των Θρησκευτικών.<sup>538</sup> Έτσι σε πολλές περιπτώσεις βλέπουμε να συμμετέχει και να υπογράφει τα πρακτικά των συνεδριάσεων ο Γενικός Διευθυντής Θρησκευμάτων, καθηγητής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Ι. Τράκας.<sup>539</sup>

Τέλος, κατά τη μελέτη του αρχείου διαπιστώθηκε -με έλεγχο των υπογραφών αρχικά και με αναφορές στο κείμενο στη συνέχεια- ότι από τον Ιανουάριο του 1944 το ΕΣ είχε και ενδέκατο μέλος τον Χαράλαμπο Γκιτάκο.<sup>540</sup> Αυτό προέκυψε μετά τη δημοσίευση του Ν. 489/1943, σύμφωνα με τον οποίο στο ΕΣ έπρεπε να διοριστεί ένας εκπαιδευτικός σύμβουλος θεολόγος. Στις προϋποθέσεις διορισμού του προβλέπονταν πτυχίο της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, διετείς τουλάχιστον σπουδές «*εν Εσπερία*» και προϋπηρεσία άνω των δεκαπέντε ετών σε σχολεία Μ.Ε.. Αν δεν υπήρχαν οι συγκεκριμένες σπουδές, τότε η προϋπηρεσία έπρεπε να ξεπερνά τα είκοσι χρόνια συνοδευόμενη από συγγραφική δράση και γνώση μιας τουλάχιστον ξένης γλώσσας, ή τριετής ευδόκιμη υπηρεσία Γενικού Επιθεωρητή Μ.Ε. των θεολογικών μαθημάτων.<sup>541</sup>

<sup>536</sup> Τζάρτζας, *ό.π.*, σσ. 377-380.

<sup>537</sup> Πράξη 16, 6 Ιουλίου 1937, ΑΕΣ 13, σ. 138.

<sup>538</sup> Ν.Δ. 1755/1942, *ό.π.*, άρθρο 3, εδ. 2.

<sup>539</sup> Πράξη 42, 3 Απριλίου 1943, εδ. 4, ΑΕΣ 29, σ. 4, πράξη 43, 5 Απριλίου 1943, ΑΕΣ 29, σ. 25.

<sup>540</sup> Πράξη 1, 12 Ιανουαρίου 1944, ΑΕΣ 30, σ. 11, πράξη 2, 20 Ιανουαρίου 1944, ΑΕΣ 30, σ. 18, πράξη 3, 3 Φεβρουαρίου 1944, ΑΕΣ 30, σ. 19, πράξη 36, 15 Σεπτεμβρίου 1944, ΑΕΣ 30, σ. 250.

<sup>541</sup> Ν. 489/14 Αυγούστου 1943, «Περί ιδρύσεως θέσεως Γενικού Επιθεωρητού και Εκπαιδευτικού Συμβούλου Θεολόγου» άρθρο 2, *Εφημερίς της κυβερνήσεως*, αρ. 268, 16/8/1943, τ. Α'.

Από τα παραπάνω μέλη κρίνουμε απαραίτητο να αναφερθούμε ξεχωριστά στους Ι. Σκουτερόπουλο και Θ. Παρασκευόπουλο. Ο Ιωάννης Σκουτερόπουλος (1883-1975)<sup>542</sup> υπήρξε παιδαγωγός που διακρίθηκε για την πρωτοτυπία, την ορμή και την μαχητικότητα στην υποστήριξη των ιδεών του. Μίλησε με σαφήνεια για τον σκοπό της αγωγής και καθόρισε την έννοια του «σχολείου εργασίας». Μετά τις εγκύκλιες σπουδές του έγινε πτυχιούχος πρωτοβάθμιος δάσκαλος του Διδασκαλείου Αρρένων Αθηνών, πτυχιούχος διευθυντής πεντατάξιου και εξατάξιου δημοτικού σχολείου, πτυχιούχος και διδάκτορας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, ενώ σπούδασε ακόμη Φιλοσοφία και Παιδαγωγική ως κρατικός υπότροφος στο Πανεπιστήμιο της Ζυρίχης.<sup>543</sup>

Υπηρέτησε την εκπαίδευση για πενήντα χρόνια (1901-1951) ως δάσκαλος, σχολάρχης, καθηγητής φιλόλογος, καθηγητής παιδαγωγικών, υποδιευθυντής και διευθυντής του Διδασκαλείου Δημοτικής Εκπαίδευσης, εκπαιδευτικός σύμβουλος, αντιπρόεδρος και πρόεδρος του ΕΣ. Ακόμη, ως καθηγητής της ειδικής διδακτικής των δασκάλων που μετεκπαιδεύονταν στο Πανεπιστήμιο, Γενικός Γραμματέας του Υπουργείου Παιδείας, σύνδεσμος του Υπουργείου με την Unesco και εκπρόσωπος της χώρας μας το 1949 στο συνέδριό της στη Γενεύη. Ίδρυσε τα δύο διδασκαλεία της Λαμίας, ενώ υπήρξε και ο ιδρυτής του Πανελληνίου Συλλόγου Δημοδιδασκάλων (1906) και ο πρώτος πρόεδρος του Συλλόγου Λειτουργών Μέσης Εκπαίδευσης Φθιώτιδας.<sup>544</sup>

Από τα έργα του ξεχωρίζουμε τα: «Η αξία των μονοταξίων διδασκαλείων» (1925), «Ο σκοπός της αγωγής των Ελληνοπαίδων και οι θεμελιώδεις όροι της πραγματοποίησής του» (1934), «Παιδαγωγικά ομιλίες και διατριβαί», τόμος Α' (1935), «Η σχέση της Παιδαγωγικής προς την Φιλοσοφίαν» (1939), «Τα σχολεία, ήτοι έννοια, σκοπός και οργάνωσις αυτών» (1947), «Η Πολιτεία του Πλάτωνος και η Νεωτέρα Παιδαγωγική» (1948), «Παιδαγωγικά ομιλίες και διατριβαί», τόμος Β', τεύχος α' και τεύχος β' (1952).<sup>545</sup>

Για τις απόψεις του στο γλωσσικό ζήτημα ο Κυπριανός τον συγκαταλέγει στους «μετριοπαθείς» παιδαγωγούς, καθώς γράφει στην καθαρεύουσα, αλλά στη γλώσσα «τα

---

<sup>542</sup> Αργολική Αρχαική Βιβλιοθήκη Ιστορίας και Πολιτισμού. Προσβάσιμο στο: <https://argolikivivliothiki.gr/tag/%CF%83%CE%BA%CE%BF%CF%85%CF%84%CE%B5%CF%81%CF%8C%CF%80%CE%BF%CF%85%CE%BB%CE%BF%CF%82-%CE%B9%CF%89%CE%AC%CE%BD%CE%BD%CE%B7%CF%82/> [Ανακτήθηκε: 4-7-2019].

<sup>543</sup> Γεώργιος Β. Κυριαζόπουλος, *Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια*, ό.π., τόμος 5<sup>ος</sup>, σ. 1.

<sup>544</sup> στο ίδιο, σσ. 1-2.

<sup>545</sup> στο ίδιο, σ. 2.



μασάει».<sup>546</sup> Ακόμη, μαζί με τον Σπ. Καλλιάφα τους κατατάσσει μετά την απελευθέρωση στους υποστηρικτές της μεταξικής δομής του σχολείου (τετρατάξιο δημοτικό και οκτατάξιο γυμνάσιο).<sup>547</sup> Τα ίδια υποστηρίζει για τους δύο εκπαιδευτικούς συμβούλους και ο Χ. Νούτσος, ο οποίος επιπρόσθετα τους χαρακτηρίζει ακροδεξιούς διανοούμενους.<sup>548</sup>

Ο Θεόδωρος Παρασκευόπουλος γεννήθηκε το 1887 στο Ανθοχώρι της Μεγαλόπολης και διακρίθηκε ως παιδαγωγός και ψυχολόγος, ο οποίος προσπάθησε μέσα από το έργο του να μεταδώσει στους εκπαιδευτικούς της Δημοτικής και της Μέσης Εκπαίδευσης απόψεις και εκδηλώσεις της πνευματικής και κοινωνικής ζωής της Αμερικής. Σπούδασε στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών και υπηρέτησε στη Μέση Εκπαίδευση ως ελληνοδιδάσκαλος, σχολάρχης και καθηγητής. Μετεκπαιδεύτηκε για τρία χρόνια με υποτροφία του ιδρύματος Σταθάτου στο Πανεπιστήμιο Columbia της Νέας Υόρκης στη Φιλοσοφία, την Ψυχολογία και την Παιδαγωγική. Διετέλεσε Γενικός Επιθεωρητής Σχολών της Αλλοδαπής, Γενικός Γραμματέας του Υπουργείου Παιδείας, Αντιπρόεδρος και Πρόεδρος του ΕΣ.<sup>549</sup>

Αξιόλογα επιστημονικά έργα του είναι τα: «Ο διδάσκαλος και οι Εξετάσεις», «Σωματική αγωγή και παιχνίδια», «Ψυχολογία ατομικών διαφορών». Δημοσίευσε ακόμη πολλές επιστημονικές μελέτες σε εκπαιδευτικά περιοδικά. Με την αποχώρησή του από την υπηρεσία, σε ειδική συνεδρίαση της ολομέλειας του ΕΣ έγινε εύφημος μνεία των αρετών και των προσόντων του.<sup>550</sup>

Καταληκτικά μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι το κράμα των ετερόκλητων στοιχείων της μεταξικής περιόδου συνεχίστηκε, ενώ ο ρόλος των συντηρητικών στοιχείων ενισχύθηκε, καθώς πλάι στον Καλλιάφα θέση πήρε ο Σκουτερόπουλος, ο οποίος πρωταγωνίστησε στη συνέχεια από τη θέση του προέδρου του ΕΣ.

#### **1.3.4. Οι συνεδριάσεις του ΕΣ**

Όπως προκύπτει από τη μελέτη του αρχείου, πράγματι το ΕΣ εξέλεγε τον πρόεδρο και τον αντιπρόεδρό του ανά διετία, τηρώντας το Ν.Δ. 1755/1942. Συγκεκριμένα, αυτό έγινε πρώτη φορά τον Νοέμβριο του 1942 με την εκλογή του Σκουτερόπουλου στη θέση του προέδρου και του Σουχλέρη στη θέση του αντιπροέδρου,<sup>551</sup> οι οποίοι

<sup>546</sup> Κυπριανός, *ό.π.*, σ. 202.

<sup>547</sup> στο ίδιο, σ. 252.

<sup>548</sup> Νούτσος, *Ο δρόμος της καμήλας ...*, *ό.π.*, σ. 99.

<sup>549</sup> Αικατερίνη Ζωΐου-Καραγιαννοπούλου, *Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια*, *ό.π.*, τόμος 4<sup>ος</sup>, σσ. 432-433.

<sup>550</sup> στο ίδιο, σ. 433.

<sup>551</sup> Πράξη 1, 23 Νοεμβρίου 1942, ΑΕΣ 27, σ. 2.

επανεξελέγησαν στις ίδιες θέσεις τον Νοέμβριο του 1944.<sup>552</sup> Ας σημειωθεί ότι τη δεύτερη φορά, στην έκτακτη συνεδρίαση της 23<sup>ης</sup> Νοεμβρίου του 1944, ο Καραχρίστος πρότεινε να αποφευχθεί η εκλογή νέου προεδρείου, λόγω των πληροφοριών που υπήρχαν για τις επικείμενες αλλαγές από την κυβέρνηση Παπανδρέου, και να ζητηθεί από το Υπουργείο η παράταση της θητείας του υπάρχοντος προεδρείου ως την ανασύνθεση του Συμβουλίου.<sup>553</sup> Με την πρότασή του συμφώνησε και η Γεδεών, ωστόσο το Συμβούλιο αποφάσισε κατά πλειοψηφία να προχωρήσει στην εκλογή για λόγους τυπικούς, που σχετίζονταν με παράβαση καθήκοντος και αναρμοδιότητα εκτέλεσης έργων σε αντίθετη περίπτωση.<sup>554</sup>

Ως προς τη συχνότητα των συνεδριάσεων το Συμβούλιο, αφού πρώτα συγκρότησε δύο επιτροπές, μία για τη στοιχειώδη και μία για τη μέση εκπαίδευση, αποφάσισε και όρισε ως ημέρες συνεδριάσεων: για την επιτροπή στοιχειώδους εκπαίδευσης τη Δευτέρα και την Πέμπτη, για την επιτροπή μέσης εκπαίδευσης την Τρίτη και την Παρασκευή και για την ολομέλεια του Συμβουλίου την Τετάρτη και το Σάββατο.<sup>555</sup>

#### **1.4. Το Κεντρικό Διοικητικό και Γνωμοδοτικό Συμβούλιο Εκπαίδευσης**

Κεντρικό Διοικητικό και Γνωμοδοτικό Συμβούλιο Εκπαίδευσης είναι ο τίτλος που φέρει το ανώτατο εκπαιδευτικό όργανο αμέσως μετά την απελευθέρωση της χώρας από τους κατακτητές.

##### **1.4.1. Η σύσταση του ΚΔΓΣΕ**

Με τον Ν. 54/1944, που ψηφίστηκε στις 23 Νοεμβρίου και δημοσιεύτηκε στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως μια βδομάδα αργότερα, καταργήθηκε το ΕΣ που είχε συσταθεί με το Ν.Δ. 1755/1942.<sup>556</sup> Με τον ίδιο νόμο συστάθηκε το ΚΔΓΣΕ, το οποίο, όπως αναφέρθηκε στο πρώτο μέρος της εργασίας, αποτελούνταν από δώδεκα μέλη, δέκα τακτικά και δύο αιρετά.<sup>557</sup> Αυτό το τελευταίο στοιχείο μας θυμίζει έντονα τον Ν. 4653/1930, με τον οποίο είχε γίνει διεύρυνση του ΕΣ και διάκρισή του σε δύο τμήματα, γνωμοδοτικό και διοικητικό, με πέντε μέλη το καθένα, από τα οποία τα τέσσερα ήταν τακτικά και το ένα αιρετό.

---

<sup>552</sup> Πράξη 43, 23 Νοεμβρίου 1944, ΑΕΣ 30, σ. 313.

<sup>553</sup> στο ίδιο, σ.312.

<sup>554</sup> στο ίδιο, σσ. 312-313.

<sup>555</sup> Πράξη 11, 28 Δεκεμβρίου 1942, εδ. 2, ΑΕΣ 27, σ. 45.

<sup>556</sup> Ν. 54/1944, ό.π., άρθρο 1.

<sup>557</sup> στο ίδιο, άρθρο 4, εδ. 1.

Πέρα από όσα παρουσιάστηκαν ήδη στο πρώτο μέρος για το νέο όργανο και τα δύο αιρετά του μέλη, διαπιστώνουμε σε σύγκριση με τους προηγούμενους νόμους κάποιες ακόμη σημαντικές διαφορές. Αρχικά στις προϋποθέσεις διορισμού των μελών προβλεπόταν προϋπηρεσία δέκα τουλάχιστον ετών σε σχολεία της Σ.Ε. ή της Μ.Ε. για όσους ήταν πτυχιούχοι της Φιλοσοφικής ή της Θεολογικής ή της Σχολής των Φυσικών και Μαθηματικών. Ακόμη, διατηρούνταν η διάταξη που για πρώτη φορά συναντήσαμε στο Ν.Δ. 1755/1942 και τόνιζε ότι προτιμούνταν, κατά την κρίση του Υπουργού, όσοι είχαν και διετείς τουλάχιστον σπουδές «εν Εσπερία» ή στην Αμερική, αλλά εξέλιπε αυτή που ζητούσε και τριετή υπηρεσία σε θέση Γενικού Επιθεωρητή.<sup>558</sup> Αντιλαμβανόμαστε έτσι ότι η πολιτική ηγεσία του Υπουργείου κράτησε από τον κατοχικό νόμο το σημείο που την εξυπηρετούσε και αφαίρεσε το άλλο που ενδεχομένως θα της δημιουργούσε πρόβλημα στο διορισμό κάποιων «εκλεκτών».

Ακολουθούσε στο ίδιο άρθρο διάταξη που όριζε ότι το ένα από τα τακτικά μέλη έπρεπε να είναι δάσκαλος ή δασκάλα πτυχιούχος του Διδασκαλείου Δημοτικής Εκπαίδευσης ή της Παιδαγωγικής Ακαδημίας, με τριετείς παιδαγωγικές σπουδές «εν Εσπερία» ή στην Αμερική, υπηρεσία πάνω από πέντε χρόνια σε δημόσια ή αναγνωρισμένα σχολεία της Σ.Ε. και συγγραφική δράση.<sup>559</sup> Ακόμη, για πρώτη φορά αναφερόταν ότι ένα τουλάχιστον από τα τακτικά μέλη έπρεπε να είναι πτυχιούχος των Φυσικών και ένα πτυχιούχος των Μαθηματικών επιστημών.<sup>560</sup> Ταυτόχρονα καταργούνταν η θέση του Θεολόγου Εκπαιδευτικού Συμβούλου, που είχε θεσπιστεί με τον Ν. 489/1943.<sup>561</sup> Τέλος, μέχρι τη δημοσίευση διατάγματος που θα καθόριζε τα έργα του ΚΔΓΣΕ, επανέρχονταν σε ισχύ οι διατάξεις του Α.Ν. 767/1937 που αφορούσαν το ΑΣΕ.<sup>562</sup>

Ο νόμος αυτός λίγο αργότερα τροποποιήθηκε από τον Α.Ν. 158/1945, ο οποίος προέβλεπε:

- α. αύξηση των τακτικών μελών από δέκα σε έντεκα.<sup>563</sup>
- β. τροποποίηση του άρθρου 5 του Ν. 54/1944 με νεότερο, που έκανε, βέβαια, λόγο για τα Ανώτερα Εποπτικά Συμβούλια, αλλά ξεκαθάριζε ότι η σύνθεση, η λειτουργία και η δικαιοδοσία τους θα καθοριζόταν με διάταγμα.<sup>564</sup>

---

<sup>558</sup> στο ίδιο.

<sup>559</sup> στο ίδιο, εδ. 2.

<sup>560</sup> στο ίδιο, εδ. 3.

<sup>561</sup> στο ίδιο, άρθρο 3.

<sup>562</sup> στο ίδιο, άρθρο 12.

<sup>563</sup> Α.Ν. 158/1945, ό.π., άρθρο 2.

<sup>564</sup> στο ίδιο, άρθρο 3.

γ. κατάργηση του άρθρου 7, που για τον διορισμό των αιρετών μελών παρέπεμπε στους επιτυχόντες του 1936, και αντικατάσταση του άρθρου 8 με νεότερο, που ανέφερε ότι η εκλογή των αιρετών μελών θα γινόταν σε χρόνο που θα όριζε με απόφασή του ο Υπουργός.<sup>565</sup>

#### **1.4.2. Τα έργα του ΚΔΓΣΕ**

Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, μέχρι τη δημοσίευση διατάγματος καθορισμού των έργων του, επανέρχονταν σε ισχύ για τα έργα του ΚΔΓΣΕ οι διατάξεις του Α.Ν. 767/1937 που αφορούσαν το ΑΣΕ. Η παραπομπή στις διατάξεις του παραπάνω νόμου τη δεδομένη στιγμή κρίνεται λογική, καθώς επανήλθαν σε ισχύ και οι διατάξεις που ίσχυαν πριν το Ν.Δ. 1755/1942 για τη σύνθεση, τη λειτουργία και τη δικαιοδοσία των ΑΕΣΣΕ και ΑΕΣΜΕ.<sup>566</sup> Έτσι, κατά το 1945, το ΚΔΓΣΕ είχε ως έργα του τα προβλεπόμενα για το ΑΣΕ από τον Α.Ν. 767/1937, ενώ για τις αρμοδιότητες των ΑΕΣΣΕ και ΑΕΣΜΕ, για τις οποίες ο Α.Ν. 158/1945 έλεγε ότι θα ακολουθούσε η έκδοση διατάγματος,<sup>567</sup> πραγματοποιήθηκε σχετική συνεδρίαση του ΚΔΓΣΕ στις 24 Απριλίου 1945.

Στην παραπάνω συνεδρίαση καταρτίστηκε σχέδιο νόμου για τη σύνθεση, λειτουργία, δικαιοδοσία και έργα όχι μόνο των ΑΕΣΣΕ και ΑΕΣΜΕ αλλά και των ΕΣΣΕ και ΕΣΜΕ.<sup>568</sup> Σ' αυτό, και συγκεκριμένα στο κεφάλαιο Α', άρθρο 1 του Νόμου «περί διοικήσεως της Εκπαιδεύσεως», διαβάζουμε ότι τα έργα των ΚΕΣΣΕ και ΚΕΣΜΕ ανατίθενται στο ΚΔΓΣΕ,<sup>569</sup> ενώ και οι αποφάσεις των ΑΕΣΣΕ και ΑΕΣΜΕ υπόκεινται στον έλεγχο του ανώτατου κεντρικού οργάνου.<sup>570</sup> Τελικά, από τον έλεγχό μας στους νόμους και τα διατάγματα του 1945 προέκυψε ότι εκδόθηκε διάταγμα μόνο για τα ΑΕΣΣΕ.<sup>571</sup>

#### **1.4.3. Τα μέλη του ΚΔΓΣΕ**

Το ΚΔΓΣΕ, όπως αναφέρθηκε και στο πρώτο μέρος της εργασίας, ήταν δωδεκαμελές -δέκα τακτικά και δύο αιρετά μέλη- και προέκυψε μετά την απόλυση των μελών του

---

<sup>565</sup> στο ίδιο, άρθρα 4, 5.

<sup>566</sup> Ν. 54/1944, *ό.π.*, άρθρο 5.

<sup>567</sup> Α.Ν. 158/1945, *ό.π.*, άρθρο 3.

<sup>568</sup> Πράξη 16, 24 Απριλίου 1945, ΑΕΣ 31, σσ. 147-168.

<sup>569</sup> στο ίδιο, σ. 147.

<sup>570</sup> στο ίδιο, σ. 167.

<sup>571</sup> Β.Δ./20 Μαΐου 1945, «Περί Ανωτέρων Εποπτικών Συμβουλίων Στοιχειώδους Εκπαιδεύσεως», άρθρα 1-5, *Εφημερίς της κυβερνήσεως*, αρ. 124, 25/5/1945, τ. Α'.

ΕΣ.<sup>572</sup> Η κυβέρνηση Πλαστήρα, δηλαδή, που ανέλαβε τη διακυβέρνηση της χώρας μετά τα Δεκεμβριανά, απέλυσε λόγω κατάργησης θέσης τους εκπαιδευτικούς συμβούλους: Ι. Σκουτερόπουλο, Κ. Παπαδημητρίου, Σπ. Καλλιάφα, Ν. Καραχρίστο, Χ. Γκιτάκο,<sup>573</sup> Ν. Βασιλόπουλο, Ν. Μιχαλόπουλο, Η. Λάγιο, Δ. Σουχλέρη, Θ. Παρασκευόπουλο και Σ. Γεδεών.<sup>574</sup> Φαίνεται πως ο Ν. 54/1944 αποτέλεσε το πρώτο μέτρο προς την κατεύθυνση της «εκκαθάρισης» του μηχανισμού διοίκησης και εποπτείας της εκπαίδευσης από στελέχη που τον επάνδρωσαν στα χρόνια της μεταξικής δικτατορίας και των κατοχικών κυβερνήσεων.<sup>575</sup> Ο Παπανούτσος, που είχε αναλάβει τη Γενική Διεύθυνση του Υπουργείου και είχε την ευθύνη του χειρισμού των θεμάτων της στοιχειώδους και της μέσης εκπαίδευσης, αναφέρει ότι ήταν ανάγκη να διαλυθεί το ΕΣ, που είχε στελεχωθεί από παράταιρα μέλη, και στο νέο όργανο που θα προέκυπτε να συμμετέχουν έμπειροι εκπαιδευτικοί, επιστημονικά καταρτισμένοι και κυρίως άξιοι να δώσουν νέα πνοή στο σχολικό σύστημα.<sup>576</sup>

Ωστόσο, με νεότερο διάταγμα διορίστηκαν ως τακτικά μέλη του νέου εκπαιδευτικού οργάνου που προέκυψε οι: Ν. Καραχρίστος, Θ. Παρασκευόπουλος, Η. Λάγιος, Ν. Μιχαλόπουλος, Δ. Μισυρλής, Α. Βαμπούλης, Β. Τατάκης, Δ. Γιδαράκος, Δ. Κουϊμουτσόπουλος, Ειρ. Παϊδούση.<sup>577</sup> Παρατηρούμε, λοιπόν, ότι επανήλθαν αμέσως ο Ν. Καραχρίστος, που είχε διοριστεί στο ΑΣΕ επί καθεστώτος 4<sup>ης</sup> Αυγούστου, και οι: Θ. Παρασκευόπουλος, Ν. Μιχαλόπουλος, Η. Λάγιος, που είχαν διοριστεί επί Κατοχής. Με άλλα λόγια, φαίνεται πως υπήρχε ένας βασικός κορμός στο ανώτατο εκπαιδευτικό όργανο, που αποδεικνύει ότι παρά τις αλλαγές στα πολιτικά πράγματα κάποια στελέχη αποτελούσαν «σταθερές αξίες» και συνέχιζαν να υπηρετούν την εκπαίδευση από τις ανώτερες θέσεις. Η διατήρηση όμως των τεσσάρων παλιών μελών -χωρίς προηγούμενο έλεγχο της διαγωγής τους επί 4<sup>ης</sup> Αυγούστου και επί Κατοχής- προκάλεσε την αρνητική κριτική της εφημερίδας «Ελευθερία», η οποία έκανε λόγο για «μερικούς φίλους της δικτατορίας» και για έκπληξη και απογοήτευση του εκπαιδευτικού κόσμου.<sup>578</sup>

---

<sup>572</sup> Η τελευταία συνεδρίαση του ΕΣ που συναντήσαμε στο ψηφιοποιημένο αρχείο έχει ημερομηνία 12-1-1945 και αναφέρεται ως «Πράξις 1<sup>η</sup>» (ΑΕΣ 31, σσ. 2-5), ενώ η αμέσως επόμενη στο ίδιο αρχείο έχει ημερομηνία 28-3-1945 και είναι η «Πράξις 1<sup>η</sup>» του ΚΔΓΣΕ (ΑΕΣ 31, σσ. 6-7).

<sup>573</sup> Φίλος, *ό.π.*, υποσημείωση 3, σ. 104.

<sup>574</sup> στο ίδιο, υποσημείωση 4, σ. 104.

<sup>575</sup> Νούτσος, *ό.π.*, σ. 38.

<sup>576</sup> Παπανούτσος, *ό.π.*, σ. 48.

<sup>577</sup> Φίλος, *ό.π.*, υποσημείωση 5, σ. 104.

<sup>578</sup> «Η σύσταση του Ανωτάτου Εκπαιδευτικού Συμβουλίου», *Ελευθερία*, Πέμπτη 22 Φεβρουαρίου 1945, αρ. φύλλου 145, σ. 1.

Τέλος, συμπεραίνουμε ότι τη δεδομένη στιγμή η ηγεσία του Υπουργείου θέλησε να περάσει το μήνυμα ότι απαλλάχθηκε από το μεταξικό και το κατοχικό παρελθόν του ΑΣΕ, στη συνέχεια όμως επανέφερε όσους ήταν εγνωσμένης αξίας και θα μπορούσαν να εγγυηθούν την ομαλή συνέχεια του ΕΣ, με την προσθήκη κάποιων νέων, που είχαν, προφανώς, την κυβερνητική «έγκριση». Πράγματι, όπως ο ίδιος ο Παπανούτσος αναφέρει στα απομνημονεύματά του, το νέο εκπαιδευτικό συμβούλιο συγκροτήθηκε από πολλά μέλη προοδευτικά και ικανά, κατονομάζοντας συγκεκριμένα τους Καραχρίστο, Γεδεών, Λάγιο και Παρασκευόπουλο από τους παλιούς και τους Τατάκη, Βαμπούλη, Ζομπανάκη και Παϊδούση από τα νεοδιορισθέντα μέλη.<sup>579</sup>

Στη συνέχεια, όπως ήδη τονίστηκε, ο αριθμός των τακτικών μελών αυξήθηκε σε έντεκα<sup>580</sup> και στο τέλος του ίδιου έτους σε δεκαέξι.<sup>581</sup> Οι δύο αυτές αλλαγές υποδηλώνουν τις προσπάθειες του Γενικού Διευθυντή Παιδείας Ευ. Παπανούτσου να ξεπεραστούν τα εμπόδια που προσπάθησαν να δημιουργήσουν στη διοίκηση της εκπαίδευσης οι εκπαιδευτικοί σύμβουλοι που είχαν απολυθεί.<sup>582</sup> Το Συμβούλιο στη διάρκεια του έτους θα ανασυγκροτηθεί δύο φορές, στις 7 Αυγούστου 1945, οπότε επέστρεψαν η Σ. Γεδεών και ο Χ. Γκιτάκος,<sup>583</sup> και στις 21 Δεκεμβρίου 1945, που επέστρεψαν οι: Σκουτερόπουλος, Σέκκερης, Σουχλήρης.<sup>584</sup> Να σημειωθεί, τέλος, ότι στη σύνθεση του ΚΔΓΣΕ του Δεκεμβρίου 1945 συμπεριλαμβάνονται και οι Ζομπανάκης και Παπαγεωργακόπουλος, οι οποίοι δεν συμπεριλαμβάνονταν σ' αυτό στην ανασυγκρότηση της 7ης Αυγούστου, αλλά συμμετείχαν στο ενδεκαμελές σχήμα του Συμβουλίου από 28 Μαρτίου ως και 20 Ιουλίου 1945, όπως προκύπτει από τον έλεγχο των υπογραφών αλλά και από αναφορές μέσα στα κείμενα των πρακτικών.<sup>585</sup> Αντίθετα, πουθενά δεν συναντήσαμε στα πρακτικά υπογραφή του Δ. Κουϊμουτσόπουλου, παρόλο που αναφέρεται στους διορισθέντες με το διάταγμα 21-2-45. Ίσως να είναι κι αυτό άλλο ένα δείγμα των πιέσεων και των αλλαγών που συνέβησαν εκείνο το διάστημα.

---

<sup>579</sup> Παπανούτσος, *ό.π.*, σ. 51.

<sup>580</sup> Α.Ν. 158/1945, *ό.π.*, άρθρο 2

<sup>581</sup> Α.Ν. 656/12 Νοεμβρίου 1945, «Περί τροποποίησης και συμπλήρωσης των Νόμων 54/1944 και 158/1945 “περί διοικήσεως της Εκπαιδεύσεως”» άρθρο 1, *Εφημερίς της κυβερνήσεως*, αρ. 276, 12/11/1945, τ. Α΄.

<sup>582</sup> Νούτσος, *ό.π.*, σ. 39, υποσημείωση 30.

<sup>583</sup> Πράξη 1, 7 Αυγούστου 1945, ΑΕΣ 33, σ. 2.

<sup>584</sup> Πράξη 1, 21 Δεκεμβρίου 1945, ΑΕΣ 35, σ. 2.

<sup>585</sup> Πράξη 2, 29 Μαρτίου 1945, εδ. 2, ΑΕΣ 31, σ. 8 και πράξη 50, 20 Ιουλίου 1945, ΑΕΣ 32, σ. 248.

#### 1.4.4. Οι συνεδριάσεις του ΚΑΓΣΕ

Η τελευταία συνεδρίαση με την κατοχική σύνθεση του Συμβουλίου είναι αυτή της 12<sup>ης</sup> Ιανουαρίου 1945.<sup>586</sup> Το όργανο με τη νέα του σύνθεση συνήλθε για πρώτη φορά στις 28 Μαρτίου 1945 με θέμα την εκλογή προεδρείου. Πρόεδρος εκλέχτηκε με οκτώ ψήφους ο Καραχρίστος, αν και ζήτησε να μην ψηφιστεί για λόγους υγείας, και αντιπρόεδρος ο Λάγιος με έξι ψήφους.<sup>587</sup> Το αποτέλεσμα της ψηφοφορίας μας επιτρέπει να συμπεράνουμε ότι παρά τα όσα υποστήριζε το δημοσίευμα της «Ελευθερίας», που αναφέρθηκε παραπάνω, ο Καραχρίστος απολάμβανε το σεβασμό και την εκτίμηση των συναδέλφων του.

Στη δεύτερη συνεδρίαση ορίστηκαν οι επιτροπές προπαρασκευαστικής εργασίας, μία για τη διοίκηση της εκπαίδευσης και δύο για την οργάνωση των σχολείων (η μία για τη δημοτική και η άλλη για τη μέση εκπαίδευση). Ορίστηκαν ακόμη ως μέρες τακτικών συνεδριών για την ολομέλεια η Τρίτη και η Παρασκευή κάθε εβδομάδας, ενώ τις υπόλοιπες προβλέπονταν εργασία του Συμβουλίου κατά επιτροπές.<sup>588</sup>

Με την ανασυγκρότηση του Συμβουλίου στις 7 Αυγούστου, εκλέχτηκε και πάλι πρόεδρος ο Καραχρίστος με δέκα ψήφους και αντιπρόεδρος εκ νέου ο Λάγιος με εννέα. Ως ημέρες τακτικών συνεδριάσεων παρέμειναν η Τρίτη και η Παρασκευή, ενώ η Πέμπτη ορίστηκε ως ημέρα εκδίκασης πειθαρχικών υποθέσεων ή ενστάσεων. Έγινε, ακόμη, ο διαχωρισμός του Συμβουλίου σε δύο τμήματα, δημοτικής και μέσης εκπαίδευσης.<sup>589</sup>

Τέλος, στην επόμενη ανασυγκρότηση της 21<sup>ης</sup> Δεκεμβρίου επαναλήφθηκε περίπου το ίδιο σκηνικό. Ο Καραχρίστος παρακάλεσε να μην ψηφιστεί και παρόλο που δήλωσε πρόθυμος να δώσει πληροφορίες για πρόσωπα που δεν γνώριζαν όλοι οι σύμβουλοι, όπως αυτά του Σκουτερόπουλου, του Παρασκευόπουλου και του Σέκκερη, εκλέχτηκε και πάλι πρόεδρος με δέκα ψήφους (από τους δεκατρείς που ψήφισαν) και αντιπρόεδρος ο Λάγιος με εννέα. Ακολούθως ορίστηκαν οι ίδιες ημέρες συνεδριάσεων και έγινε ο διαχωρισμός του Συμβουλίου στα δύο τμήματα.<sup>590</sup>

#### 1.5. Θέματα συνεδριάσεων

Σε προηγούμενες ενότητες παρουσιάστηκαν αναλυτικά τα έργα του ανώτατου εκπαιδευτικού οργάνου. Από αυτά καταλαβαίνουμε και ποια ήταν τα θέματα που

<sup>586</sup> Πράξη 1, 12 Ιανουαρίου 1945, ΑΕΣ 31, σ. 2.

<sup>587</sup> Πράξη 1, 28 Μαρτίου 1945, ΑΕΣ 31, σσ. 6-7.

<sup>588</sup> Πράξη 2, *ό.π.*

<sup>589</sup> Πράξη 1, 7 Αυγούστου 1945, ΑΕΣ 33, σ. 2.

<sup>590</sup> Πράξη 1, 21 Δεκεμβρίου 1945, ΑΕΣ 35, σ. 2.

κυριαρχούσαν στις συνεδριάσεις του. Η μελέτη του αρχείου δίνει μια ξεκάθαρη εικόνα γι' αυτά, αφού στη συνεδρία της 15<sup>ης</sup> Δεκεμβρίου 1942 παρουσιάστηκε αναλυτικά και υποβλήθηκε στο Υπουργείο σχέδιο διατάγματος περί κανονισμού των έργων του ΕΣ. Στη συνέχεια, η περιδιάβαση στις σελίδες των πρακτικών έρχεται να επιβεβαιώσει όσα αναλυτικά καταγράφηκαν στην παραπάνω συνεδρία.

Έτσι βλέπουμε ότι το Συμβούλιο και γνωμοδοτεί για όσα θέματα του ζητείται και συντάσσει σχέδια νόμων, διαταγμάτων, αναλυτικών και ωρολογίων προγραμμάτων, και αποφαινεται για τη χρησιμότητα βιβλίων και εκπαιδευτικών βοηθημάτων. Συναντάμε ακόμη γνωμοδοτήσεις για τα όρια εκπαιδευτικών περιφερειών, για τη μεταφορά εδρών και τη μετατροπή δημοσίων σχολείων σε σχολεία άλλου τύπου, για τη χορήγηση ή την άρση άδειας ίδρυσης και λειτουργίας ιδιωτικών σχολείων. Δεν λείπουν και οι προτάσεις για προαγωγές και μεταθέσεις όσων στελεχών ανήκουν στη δικαιοδοσία του, για προαγωγή και χορήγηση επιδόματος στους λειτουργούς της εκπαίδευσης, αλλά και για όποια άλλα θέματα εμπíπτουν στην αρμοδιότητά του.

Από την άλλη πολλές φορές στις συνεδριάσεις κυριαρχούν θέματα πειθαρχικού δικαίου, καθώς το Συμβούλιο καλείται να επιληφθεί υποθέσεων που σχετίζονται με τη συμπεριφορά του εκπαιδευτικού προσωπικού στον υπηρεσιακό ή τον ιδιωτικό του βίο και να επικυρώσει ή να ακυρώσει ή να τροποποιήσει αποφάσεις των εποπτικών συμβουλίων για πειθαρχική τιμωρία.

Κοντά σ' αυτά πολλές είναι και οι περιπτώσεις όπου το συμβούλιο ενημερώνεται απλά για πράξεις των εποπτικών συμβουλίων ή λαμβάνει γνώση αναφορών επιθεωρητών, γενικών επιθεωρητών και διευθυντών Π.Α. ή εγκρίνει ανάθεση μαθημάτων των Π.Α. «επί επιμισθίω». Πραγματικά, λοιπόν, μιλάμε για πολύ μεγάλη ποικιλία θεμάτων που δείχνει πόσο σημαντικός και πολυεπίπεδος είναι ο ρόλος του Συμβουλίου.

Απ' όλα αυτά στο πλαίσιο της έρευνας της παρούσας εργασίας κρίθηκε σκόπιμο να παρουσιαστεί μια πρώτη εικόνα για την εκπαίδευση κατά την περίοδο της Κατοχής, όπως αυτή προκύπτει από:

- τα στοιχεία για τις εκθέσεις των επιθεωρητών και των γενικών επιθεωρητών,
- τα δεδομένα της μοναδικής γενικής έκθεσης που εντοπίσαμε και έχει συνταχθεί από το ΑΣΕ,



- τα εδάφια των πράξεων που αφορούν: την ιδιωτική εκπαίδευση, τις Παιδαγωγικές Ακαδημίες, τα ξένα και μειονοτικά σχολεία, τα αναλυτικά και ωρολόγια προγράμματα, τις κρίσεις βιβλίων, τα σχέδια νόμων ή διαταγμάτων ή τις γνωματεύσεις σχετικά μ' αυτά και, τέλος, τη λειτουργία του Συμβουλίου ως πειθαρχικού οργάνου.

## 2. Η εκπαίδευση μέσα από τις εκθέσεις των επιθεωρητών, των γενικών επιθεωρητών και των μελών του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου

Όπως το ίδιο το όργανο αναφέρει προς το Υπουργείο, το ΚΔΓΣΕ είναι συνέχεια του ΕΣ κι αυτό του ΑΣΕ, που με τη σειρά του αποτελεί τη συνέχεια του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου που ιδρύθηκε το 1914. Είναι «ο Άρειος Πάγος της εκπαιδεύσεως».<sup>591</sup> Κάθε χρόνο έφταναν σ' αυτό εκατοντάδες εκθέσεις επιθεωρητών και γενικών επιθεωρητών, που αφορούσαν τις επιθεωρήσεις τους, τις ενέργειες στις οποίες προχωρούσαν κάθε φορά, αλλά και τα προβλήματα που διαπίστωναν σχετικά με τη λειτουργία των σχολείων στην περιοχή ευθύνης τους. Βέβαια, στα πρακτικά του ψηφιοποιημένου αρχείου που μελετήσαμε, δεν παρουσιάζονται αναλυτικά οι εκθέσεις αυτές, αλλά αναφέρεται ότι το Συμβούλιο «έλαβε γνώση» και σε κάποιες περιπτώσεις καταγράφονται περιληπτικά στα θέματα των συνεδριάσεων ορισμένα ενδιαφέροντα στοιχεία από αυτές. Το Συμβούλιο με βάση τα στοιχεία αυτά έπρεπε, όπως ρητά αναφέρεται στις αρμοδιότητές του, να συντάσσει την ετήσια γενική έκθεση για την εικόνα της εκπαίδευσης και να την υποβάλλει στο Υπουργείο.

Δυστυχώς, κατά την έρευνά μας στο ψηφιοποιημένο αρχείο της Ιστορικής Συλλογής του ΙΕΠ συναντήσαμε μόνο μια τέτοια γενική έκθεση (αφορά το σχολικό έτος 1939-1940), παρόλο που ερευνήσαμε και πέρα από την περίοδο που η παρούσα εργασία εξετάζει. Αυτό, βέβαια, δεν μπορεί να μας οδηγήσει σε ασφαλή συμπεράσματα. Το πιθανότερο είναι ότι λόγω των ανωμάτων συνθηκών δεν υπήρξαν τα απαραίτητα στοιχεία για τη σύνταξη και υποβολή μιας τέτοιας έκθεσης που να καλύπτει την περίοδο της Κατοχής. Ίσως όμως να έχει συνταχθεί κάποια και να βρίσκεται σε άλλα αρχεία του Υπουργείου ή σε άλλα που δεν έχουν ακόμη ψηφιοποιηθεί. Ευχής έργο θα ήταν μια νέα έρευνα στο μέλλον να προσφέρει περισσότερα στοιχεία στο θέμα αυτό.

Κρίνουμε σκόπιμο να δούμε πρώτα τα στοιχεία της έκθεσης που εντοπίσαμε στο αρχείο. Αν και αυτά αφορούν το τελευταίο προκατοχικό σχολικό έτος, μπορούν να μας δώσουν μια ικανοποιητική εικόνα και, σε συνάρτηση με όσα κατά καιρούς περιληπτικά παρουσιάζεται ότι γνωρίζει το Συμβούλιο από τις εκθέσεις των επιθεωρητών ή των γενικών επιθεωρητών, να επιτρέψουν την εξαγωγή ορισμένων συμπερασμάτων για την περίοδο της Κατοχής.

---

<sup>591</sup> Πράξη 49, 6 Μαΐου 1947, ΑΕΣ 40, σ. 74.

## 2.1. Γενική έκθεση του ΑΣΕ για το σχολικό έτος 1939-1940

Η έκθεση αυτή περιλαμβάνεται στο πρακτικό της 2ας Αυγούστου 1941<sup>592</sup> και κατά δήλωση των μελών του ΑΣΕ στηρίζεται στις εκθέσεις των Γενικών Επιθεωρητών.<sup>593</sup> Απουσιάζουν τα στοιχεία για την Θ' γενική περιφέρεια στοιχειώδους εκπαίδευσης (Κρήτης), λόγω προφανώς των πολεμικών γεγονότων και της διακοπής οποιασδήποτε συγκοινωνίας με το νησί.<sup>594</sup>

### 2.1.1. Στοιχειώδης Εκπαίδευση

#### 2.1.1.1. Ποσοτικά δεδομένα

Στο πρώτο μέρος υπάρχουν οι στατιστικοί πίνακες<sup>595</sup> που παρουσιάζουν ποσοτικά στοιχεία ως προς:

- τα δημοτικά σχολεία και τα νηπιαγωγεία,
- τους μαθητές των δημοτικών σχολείων και των νηπιαγωγείων,
- τους μαθητές των δημοτικών σχολείων κατά φύλο, τάξη και γενική περιφέρεια,
- τα διδακτήρια,
- τους σχολικούς κήπους,
- τα μαθητικά συσσίτια,
- τις νυχτερινές σχολές,
- το διδακτικό προσωπικό

Παρατηρούμε αρχικά ότι δεν υπάρχουν συγκριτικά στοιχεία σε όλες τις περιπτώσεις, καθώς το 1939-1940 είχαν δημιουργηθεί νέες περιφέρειες και οι γενικοί επιθεωρητές μπορούσαν να παρουσιάσουν στοιχεία και για το προηγούμενο έτος μόνο σε όσες δεν είχαν υποστεί σημαντικές μεταβολές.<sup>596</sup> Από κει και πέρα, από τη μελέτη του πρώτου πίνακα<sup>597</sup> διαπιστώνουμε ότι -με την προϋπόθεση ότι ο αριθμός των

<sup>592</sup> Πράξη 85, 2 Αυγούστου 1941, ΑΕΣ 25, σσ. 109-151.

<sup>593</sup> Οι Γενικοί Επιθεωρητές που απέστειλαν τα στοιχεία για τη σύνταξη της έκθεσης είναι: α) Στοιχειώδους Εκπαίδευσης: Δ. Σουχλέρης (Α' εκπ. περ.), Μ. Μιχαλόπουλος (Β' εκπ. περ.), Β. Τσιρίμπας (Γ' εκπ. περ.), Α. Ατσαβές (Δ' εκπ. περ.), Ι. Φραγκούλης (Ε' εκπ. περ.), Ι. Φώτιος (Στ' εκπ. περ.), Α. Χαραλαμπίδης (Ζ' εκπ. περ.) και Ι. Φωτόπουλος (Η' εκπ. περ.) β) Μέσης Εκπαίδευσης: Κ. Αναγνωστόπουλος (Α' εκπ. περ.), Κ. Γεωργούλης (Β' εκπ. περ.), Δ. Τσιρίμπας (Γ' εκπ. περ.), Ι. Σταματέλλος (Δ' εκπ. περ.), Δ. Μισυρλής (Ε' εκπ. περ.), Π. Γεωργούντζος (Στ' εκπ. περ.), Θ. Κοτρώνης (Ζ' εκπ. περ.), Α. Ανιθάκης (αναπληρωτής Η' εκπ. περ.), Εμ. Καπαρός (Θ' εκπ. περ.), Ν. Βασιλόπουλος (Ι' εκπ. περ.), Η. Λάγιος (ΙΑ' εκπ. περ.), Γ. Παπαχαράλαμπος, (ΙΒ' εκπ. περ.) Λ. Βαμπούλης (ΙΓ' εκπ. περ.), Α. Παυλόπουλος (ΙΔ' εκπ. περ.), Π. Ροζάκης (αναπληρωτής ΙΕ' εκπ. περ.), Δ. Παπούλιας (ΙΣΤ' εκπ. περ.), Π. Δημόπουλος (ιδιωτ. εκπ.) και οι: Α. Λεγάκης (Δ/ντής ΠΣΠΑ), Β. Νεράντζης (Δ/ντής ΠΣΠΘ), Σ. Γερακιός (Δ/ντής Βαρβακείου σχολής).

<sup>594</sup> Πράξη 85, ό.π., σ. 110.

<sup>595</sup> Τα αναλυτικά στοιχεία τους παρουσιάζονται στο παράρτημα της εργασίας.

<sup>596</sup> Πράξη 85, ό.π., σσ. 117-118.

<sup>597</sup> Παράρτημα, πίνακας 1.

σχολείων της Κρήτης δεν είχε αλλάξει σε σύγκριση με το σχ. έτος 1938-1939- τα δημοτικά σχολεία και τα νηπιαγωγεία είχαν στο σύνολό τους αυξηθεί κατά 112, ενώ η κατανομή τους έχει ως εξής: τα μονοτάξια αποτελούσαν το 56% περίπου, τα διτάξια το 20%, τα τριτάξια το 10%, τα τετρατάξια το 5%, τα πεντατάξια το 3% και τα εξατάξια το 6% του συνόλου.<sup>598</sup>

Στους δύο επόμενους πίνακες, που παρουσιάζουν τους μαθητές των δημοτικών σχολείων και των νηπιαγωγείων,<sup>599</sup> παρατηρούμε -πάντα με σταθερά τα δεδομένα για την Κρήτη- ότι στο σύνολό τους αυτοί αυξήθηκαν κατά 1812 (1.040.669 το σχ. έτος 1939-1940 έναντι 1.038.857 το 1938-1939), ενώ από τη σύγκριση εξετασθέντων και προαχθέντων συμπεραίνουμε ότι ένα ποσοστό της τάξης του 15% περίπου δεν προάγεται στην επόμενη τάξη. Να σημειωθεί ακόμη ότι συγκριτικά στοιχεία για τα δημοτικά υπάρχουν μόνο στις Β', Δ', Ε', Η' περιφέρειες, ενώ στοιχεία για τα νήπια εμφανίζονται στις Γ', Δ', Ε' περιφέρειες για το σχ. έτος 1939-1940 και μόνο στην Ε' περιφέρεια και για τα δύο σχ. έτη.<sup>600</sup>

Ακολουθούν οι πίνακες που εμφανίζουν τον αριθμό των μαθητών κατά φύλο, τάξη και εκπαιδευτική περιφέρεια.<sup>601</sup> Συγκριτικά στοιχεία υπάρχουν μόνο για την Δ' περιφέρεια. Από αυτά προκύπτει μια μικρή μείωση των μαθητών, όσο προχωράμε από την Α' προς τη Δ' τάξη, η οποία μεγαλώνει στις υπόλοιπες τάξεις.<sup>602</sup>

Στον πίνακα των διδακτηρίων<sup>603</sup> παρατηρούμε ότι ποσοτικά δεδομένα καταγράφηκαν μόνο για την Ε' περιφέρεια, τα οποία αναφέρουν την ανέγερση τριάντα έξι, την επισκευή ογδόντα δύο και την επέκταση δέκα, ενώ σημειώνεται ότι άλλα σαράντα δύο βρισκόνταν υπό ανέγερση. Αντίθετα, δεδομένα υπάρχουν για όλους τους σχολικούς κήπους<sup>604</sup> -πλην της Κρήτης- χωρίς να συνοδεύονται από συγκριτικά στοιχεία, αλλά από κάποια σχόλια, όπως: αξιόλογοι, καλοί, βραβευθέντες.<sup>605</sup>

Στον πίνακα των μαθητικών συσσιτίων<sup>606</sup> πληροφορίες δίνονται για τις επτά πρώτες περιφέρειες όσον αφορά το σχ. έτος 1939-1940, ενώ για το 1938-1939 στοιχεία

---

<sup>598</sup> Σαρηγιαννίδου, *ό.π.*, σ. 208.

<sup>599</sup> Παράρτημα, πίνακες 2-3.

<sup>600</sup> Πράξη 85, *ό.π.*, σ. 111.

<sup>601</sup> Παράρτημα, πίνακες 4-6.

<sup>602</sup> Πράξη 85, *ό.π.*, σ. 119.

<sup>603</sup> Παράρτημα, πίνακας 7.

<sup>604</sup> στο ίδιο, πίνακας 8.

<sup>605</sup> Πράξη 85, *ό.π.*, σ. 115.

<sup>606</sup> Παράρτημα, πίνακας 9.

απέστειλαν μόνο οι περιφέρειες Β', Γ' και Ε'. Από αυτά διαπιστώνεται πολύ μεγάλη αύξηση αυτών, ιδιαίτερα στις περιφέρειες Β' και Γ'.<sup>607</sup>

Στον πίνακα των νυχτερινών σχολών<sup>608</sup> δεν υπάρχουν στοιχεία για τις Γ' και Η' περιφέρειες, ενώ καταχώριση για το προηγούμενο σχ. έτος υπάρχει μόνο στην περίπτωση της Ε' περιφέρειας. Όπως προκύπτει, πολύ μεγάλη συσσώρευση παρατηρείται στις περιφέρειες Δ' και Ε', των Νέων Χωρών, 140 και 302 σχολές αντίστοιχα, ενώ στην Ε' ο αριθμός ήταν ακόμη μεγαλύτερος την προηγούμενη χρονιά φτάνοντας τις 543.<sup>609</sup>

Τελευταίος παρουσιάζεται ο πίνακας του διδακτικού προσωπικού με στοιχεία για τους δασκάλους, τις δασκάλες και τις νηπιαγωγούς.<sup>610</sup> Το σύνολό τους ανέρχεται στις 16.411, εμφανίζοντας μια αύξηση της τάξης των 47 ατόμων σε σχέση με το σχ. έτος 1938-1939.<sup>611</sup> Ο πίνακας αυτός συνοδεύεται από την παρατήρηση ότι στην Η' εκπαιδευτική περιφέρεια (Ηπειρος και Κέρκυρα) υπηρετούσαν και τριάντα δάσκαλοι αλβανικής γλώσσας και μουσουλμανικής θρησκείας και ένας της εβραϊκής γλώσσας.<sup>612</sup>

Το πρώτο μέρος της έκθεσης για τη στοιχειώδη εκπαίδευση κλείνει με αναφορά στην εποπτεία της, την οποία είχαν ενενήντα επτά επιθεωρητές υπό τον έλεγχο και την καθοδήγηση αρχικά επτά και μετά τον Ιανουάριο του 1940 εννιά γενικών επιθεωρητών. Η κατανομή τους είχε ως εξής:

Α' γεν. περ.: ΕΣΣΕ νομών Αττικοβοιωτίας Α', Αιτωλοακαρνανίας Β', Εύβοιας και Φθιωτιδοφωκίδας, με έντεκα επιθεωρητές και έδρα την Αθήνα,

Β' γεν. περ.: ΕΣΣΕ νομών Αττικοβοιωτίας Β', Κυκλάδων, Λέσβου Α', Λέσβου Β', Σάμου και Χίου, με εννιά επιθεωρητές και έδρα τον Πειραιά,

Γ' γεν. περ.: ΕΣΣΕ νομών Κοζάνης, Λάρισας και Τρικάλων, με έντεκα επιθεωρητές και έδρα τη Λάρισα,

Δ' γεν. περ.: ΕΣΣΕ νομών Θεσσαλονίκης, Κιλκίς, Πέλλας, Φλώρινας και Χαλκιδικής, με δεκαπέντε επιθεωρητές και έδρα τη Θεσσαλονίκη,

Ε' γεν. περ.: ΕΣΣΕ νομών Δράμας, Έβρου, Καβάλας, Ροδόπης και Σερρών, με δεκατρείς επιθεωρητές και έδρα την Κομοτηνή,

---

<sup>607</sup> Πράξη 85, ό.π., σ. 115.

<sup>608</sup> Παράρτημα, πίνακας 10.

<sup>609</sup> Πράξη 85, ό.π., σ. 116.

<sup>610</sup> Παράρτημα, πίνακας 11.

<sup>611</sup> Έχουν προστεθεί και σ' αυτή την περίπτωση τα δεδομένα του προηγούμενου έτους όσον αφορά την εκπαιδευτική περιφέρεια της Κρήτης.

<sup>612</sup> Προφανώς οι πρώτοι σχετίζονται με την παρουσία των Τσάμηδων στις παραπάνω περιοχές και ο τελευταίος με τους Εβραίους των Ιωαννίνων.

Στ' γεν. περ.: ΕΣΣΕ νομών Αργολιδοκορινθίας, Αρκαδίας, Λακωνίας και Μεσσηνίας, με εννιά επιθεωρητές και έδρα την Τρίπολη,

Ζ' γεν. περ.: ΕΣΣΕ νομών Αιτωλοακαρνανίας Α', Αχαΐας, Ζακύνθου, Ηλείας και Κεφαλληνίας, με δέκα επιθεωρητές και έδρα την Πάτρα,

Η' γεν. περ.: ΕΣΣΕ νομών Άρτας, Θεσπρωτίας, Ιωαννίνων, Κέρκυρας και Πρέβεζας, με δέκα επιθεωρητές και έδρα τα Ιωάννινα

και Θ' γεν. περ.: ΕΣΣΕ νομών Ηρακλείου, Λασιθίου, Ρεθύμνης και Χανίων, με εννιά επιθεωρητές.

### **2.1.1.2. Ποιοτικά δεδομένα**

Στο δεύτερο μέρος της έκθεσης το ΑΣΕ επιχείρησε να ερμηνεύσει -κατά το δυνατόν- τα δεδομένα του πρώτου μέρους, παρουσιάζοντας κυρίως ποιοτικά στοιχεία τόσο για όσα καταγράφηκαν σ' αυτό, όσο και για το έργο των επιθεωρητών και των γενικών επιθεωρητών.

Αρχικά, η αύξηση του αριθμού των σχολείων θεωρήθηκε σημαντική αλλά όχι επαρκής. Διαπιστώθηκε ότι στις μεγάλες πόλεις υπήρχαν ακόμη σχολεία με εκατό και παραπάνω μαθητές στις τάξεις τους, γεγονός που κατά το ΑΣΕ καθιστούσε προβληματική την όποια ωφέλεια μπορούσε το κράτος να προσφέρει στην πνευματική πρόοδο, την σωματική υγεία και την ανάπτυξη των μικρών μαθητών. Έτσι, το Συμβούλιο πρότεινε την προαγωγή πολλών σχολείων στις μεγαλουπόλεις και την ίδρυση πολλών νέων όχι μόνο σ' αυτές αλλά και στους μικρότερους συνοικισμούς, ιδιαίτερα στις βόρειες επαρχίες της χώρας.<sup>613</sup>

Στη συνέχεια, γίνεται λόγος για βελτίωση στη φοίτηση, την υγεία, την καθαριότητα, την επιμέλεια και το ήθος των μαθητών. Βελτίωση που διαπιστωνόταν τόσο από την ευπρεπή εξωτερική εμφάνιση τους και το αρρενωπό τους παράστημα, όσο και από τον σεβασμό προς ιερείς και γέροντες και την πειθαρχία σε γονείς και αρχές. Έτσι, καταλήγει το ΑΣΕ, η πνευματική τροφή που έλαβαν είχε βαθύτερη απήχηση στο θρησκευτικό, ηθικό και εθνικό φρόνημα τους.<sup>614</sup>

Ακολουθούν οι ερμηνείες για την διαρροή φοίτησης στις μεγαλύτερες τάξεις του δημοτικού. Από αυτές διαπιστώνουμε ορισμένες κοινωνικές αντιλήψεις και συνήθειες της εποχής, όπως ότι τα αγόρια μετά τα έντεκα χρόνια τους χρησιμοποιούνταν στις αγροτικές και κτηνοτροφικές εργασίες, ενώ τα κορίτσια στη φύλαξη των μικρότερων

<sup>613</sup> Πράξη 85, ό.π., σσ. 118-119.

<sup>614</sup> στο ίδιο, σ. 119.

αδελφών τους, στις οικιακές εργασίες ή ως υπηρέτριες για την οικονομική ενίσχυση της οικογένειάς τους. Ακόμη, πολλοί μαθητές απορρίπτονταν επανειλημμένα στις μικρότερες τάξεις, με αποτέλεσμα να γίνονται δεκατεσσάρων χρονών και να ξεφεύγουν στη συνέχεια από την υποχρέωση της φοίτησής τους στο σχολείο. Αρνητικές ήταν, τέλος, και οι επιπτώσεις του Α.Ν. 1849/1939 για τη νέα οργάνωση της μέσης εκπαίδευσης, που οδηγούσε πολλούς μαθητές μετά την Δ΄ τάξη του δημοτικού στα γυμνάσια.<sup>615</sup>

Από τα στοιχεία που δόθηκαν για τα διδακτήρια πληροφορούμαστε ότι επιβλήθηκαν έρανοι στους πιο εύπορους κατοίκους των κοινοτήτων και προσωπική εργασία στους υπόλοιπους για την ανέγερση ή την επισκευή τους. Μαθαίνουμε ακόμη ότι από το κράτος ιδρύθηκαν ταμεία ανέγερσης διδακτηρίων, χάρη στα οποία αποπερατώθηκαν πάρα πολλά, ενώ κτίστηκαν και άλλα μεγαλοπρεπή βοηθώντας στην επίλυση σ' ένα βαθμό του προβλήματος της στέγασης των μαθητών σε κτίρια «μη αρμόζοντα εις τον πολιτισμόν μας».<sup>616</sup>

Για τους σχολικούς κήπους, απ' την άλλη, παρόλο που οι γενικοί επιθεωρητές δεν έστειλαν συγκριτικά στοιχεία, το ΑΣΕ προχώρησε σε σύγκριση με τα δεδομένα που είχε στα αρχεία του από το προηγούμενο έτος και το συμπέρασμα ήταν ότι σημειώθηκε μεγάλη πρόοδος και συστηματική και επιστημονική καλλιέργεια αυτών. Αυτά αποδόθηκαν στις οδηγίες των επιθεωρητών και των γενικών επιθεωρητών καθώς και στη φιλοτιμία πάρα πολλών δασκάλων. Έτσι καλλιεργήθηκε στους μικρούς μαθητές ενδιαφέρον και αγάπη για τη μητέρα ελληνική γη και τα προϊόντα της.<sup>617</sup>

Όσον αφορά τα συσσίτια και την προστασία των άπορων μαθητών η αύξηση αποδόθηκε και εδώ στις φιλότιμες προσπάθειες των δασκάλων, επιθεωρητών, γενικών επιθεωρητών, καθώς και στην υλική και ηθική ενίσχυση του συνόλου της κοινωνίας, με την οποία εξασφαλίστηκε η διανομή ζεστού φαγητού, παπουτσιών και ρούχων. Δεν παραλείπεται, βέβαια, και η αναφορά στην πρόνοια του Υπουργείου για το θέμα αυτό.<sup>618</sup>

---

<sup>615</sup> στο ίδιο, σσ. 119-120.

<sup>616</sup> στο ίδιο, σ. 120.

<sup>617</sup> στο ίδιο, σσ. 120-121.

<sup>618</sup> στο ίδιο, σ. 121.

### **2.1.1.3. Αξιολόγηση των λειτουργιών και των στελεχών της Στοιχειώδους**

#### **Εκπαίδευσης**

Συνεχίζοντας την καταγραφή των παρατηρήσεων και των συμπερασμάτων του το ΑΣΕ ασχολήθηκε στη συνέχεια με τους δασκάλους, τους επιθεωρητές και τους γενικούς επιθεωρητές.

##### **2.1.1.3.1. Οι δάσκαλοι**

Στην περίπτωση των δασκάλων τονίστηκε, σε σχέση με την εκπλήρωση του έργου τους, η ικανοποιητική επιμέλεια, η μεγάλη φιλοτιμία και η πολλή ευσυνειδησία. Ακόμη, η κάλυψη της προβλεπόμενης ύλης, η φροντίδα για τον ανελλιπή εκκλησιασμό των μαθητών και τον μεγαλοπρεπή εορτασμό των εθνικών και θρησκευτικών γιορτών, οι διαλέξεις για την τόνωση του θρησκευτικού, εθνικού και ηθικού φρονήματος μαθητών και γονιών και οι αξιέπαινες προσπάθειες για τη βελτίωσή τους και την εφαρμογή νέων μεθόδων διδασκαλίας. Ωστόσο, εντοπίζονται και εξαιρέσεις δασκάλων που ελάχιστα ενδιαφέρθηκαν για την εξέλιξή τους, γεγονός που αποδόθηκε από το ΑΣΕ στην έλλειψη σοβαρών σχολικών βιβλιοθηκών, στην οικονομική αδυναμία τους για την αγορά βιβλίων, αλλά και στην απουσία βιβλιοφιλίας για ορισμένους.<sup>619</sup>

Σχόλια υπάρχουν και για την ιδιωτική και κοινωνική ζωή των εκπαιδευτικών λειτουργών. Τονίζεται η καλή εξωτερική διαγωγή, αλλά και η μέριμνα για την ενίσχυση των πολιτών στα εθνικά και θρησκευτικά τους καθήκοντα και για τη δημιουργία εθνικοθρησκευτικού χαρακτήρα στη νέα γενιά. Κι εδώ όμως υπάρχει η εξαίρεση ελάχιστων ύποπτων για τα εθνικά τους φρονήματα.<sup>620</sup>

Και στο εξωδιδασκτικό τους έργο φαίνεται ότι οι δάσκαλοι τα κατάφεραν καλύτερα. Επισημαίνεται η φροντίδα τους για τη συντήρηση και την καθαριότητα των διδακτηρίων και των εποπτικών μέσων, όπως και για την καθαριότητα των σωμάτων, των ρούχων, των βιβλίων και των τετραδίων των μαθητών.<sup>621</sup>

Ένα ακόμη ποιοτικό στοιχείο που αναφέρεται είναι η αφυπηρέτηση πολλών δασκάλων και υποδιδασκάλων χωρίς προσόντα, γεγονός που συνιστά δείκτη βελτίωσης της εκπαίδευσης. Ανάλογο στοιχείο είναι και τα καλύτερα αποτελέσματα που σημείωσαν υπό την καθοδήγηση επιθεωρητών και γενικών επιθεωρητών οι δάσκαλοι των μονοτάξιων σχολείων.<sup>622</sup>

---

<sup>619</sup> στο ίδιο.

<sup>620</sup> στο ίδιο, σσ. 121-122.

<sup>621</sup> στο ίδιο, σ. 122.

<sup>622</sup> στο ίδιο.



Τελευταίο παρουσιάζεται ένα «παράδοξο» για ορισμένους πτυχιούχους των Π.Α., οι οποίοι εμφανίζονταν να έχουν μεγάλες ελλείψεις ως προς την παιδαγωγική τους κατάρτιση και την εγκυκλοπαιδική τους μόρφωση. Η ευθύνη γι' αυτό το γεγονός αποδόθηκε στην κακή επιλογή υποψηφίων κατά την εισαγωγή τους στις Ακαδημίες, αλλά ταυτόχρονα εκφράστηκε η ελπίδα ότι θα επέλθει η βελτίωσή τους με τη δική τους προσπάθεια και την καθοδήγηση των ανωτέρων τους. Ακόμη και η υστέρηση που παρατηρήθηκε στα μαθήματα της Ωδικής, της Χειροτεχνίας και της Γυμναστικής σημειώθηκε, για να ληφθεί υπόψη στην επεξεργασία των προγραμμάτων των Π.Α. από το ΑΣΕ.<sup>623</sup>

#### **2.1.1.3.2. Οι επιθεωρητές**

Σειρά στη γενική έκθεση του ΑΣΕ έχει η αποτίμηση του έργου των επιθεωρητών. Τα στοιχεία γι' αυτό προέκυψαν από τις εκθέσεις των γενικών επιθεωρητών και οι παρατηρήσεις είναι στο σύνολό τους πάρα πολύ θετικές. Τονίζεται ότι η πλειοψηφία αυτών -και ιδιαίτερα όσοι είχαν μετεκπαίδευση στο Πανεπιστήμιο- επιτέλεσε το έργο της με μεγαλύτερη επιτυχία απ' ό,τι στο παρελθόν, καλλιεργώντας τον ζήλο, τον ενθουσιασμό και την φιλοτιμία των δασκάλων, οργανώνοντας πολλές παιδαγωγικές συγκεντρώσεις και συνέδρια για την συμπλήρωση της εγκυκλοπαιδικής και παιδαγωγικής μόρφωσης των υφισταμένων τους και επιθεωρώντας αυτούς και τα σχολεία τους συχνότερα και συστηματικότερα. Έτσι σημείωσαν ικανοποιητικότερα αποτελέσματα τόσο στον εμπλουτισμό των γνώσεων των μαθητών, όσο και στη θρησκευτική, εθνική και ηθική διάπλασή τους.<sup>624</sup>

Διαστάσεις άθλου, κατά τα λεγόμενα του Συμβουλίου, έχει πάρει το έργο των επιθεωρητών στον τομέα της επέκτασης των μαθητικών συσσιτίων, της γεωργικής εξόρμησης και αναδάσωσης της χώρας, αλλά και της κοινωνικής πρόνοιας, όπου σημειώθηκε καταπολέμηση της ελονοσίας, του αλκοολισμού, της περίθαλψης των απόρων και της περιστολής της επαιτείας. Από την άλλη και στο διοικητικό τους έργο (διενέργεια μεταθέσεων, αποσπάσεων και προαγωγών) λειτούργησαν με δικαιοσύνη και αμεροληψία, περιορίζοντας στο ελάχιστο τις περιπτώσεις παρεκτροπών.<sup>625</sup>

#### **2.1.1.3.3. Οι γενικοί επιθεωρητές**

Εξίσου θετική είναι και η εντύπωση που σχημάτισε το ΑΣΕ για το έργο των γενικών επιθεωρητών της στοιχειώδους εκπαίδευσης. Τα στοιχεία για την αξιολόγησή τους

---

<sup>623</sup> στο ίδιο, σσ. 122-123.

<sup>624</sup> στο ίδιο, σσ. 123-124.

<sup>625</sup> στο ίδιο.

προήλθαν από τις πράξεις των ΑΕΣΣΕ που έφταναν στο ΑΣΕ, από τις γενικές εκθέσεις των ίδιων, από την παρακολούθησή τους από μέλος του ΑΣΕ και, τέλος, από την προσωπική επαφή που είχαν οι εκπαιδευτικοί σύμβουλοι του ΑΣΕ μαζί τους. Από τα παραπάνω το ΑΣΕ κατέληξε στην άποψη ότι ο συγκεκριμένος θεσμός υπήρξε «λίαν επωφελής» για τη δημοτική εκπαίδευση και τα πρόσωπα που τον στελέχωναν αντάξια της θέσης τους.<sup>626</sup>

Συγκεκριμένα: προχώρησαν σε τακτικές επιθεωρήσεις των επιθεωρητών αναπτύσσοντας την ικανότητά τους στην ορθή επιθεώρηση και τον πετυχημένο έλεγχο, παρακολούθησαν όλα τα παιδαγωγικά συνέδρια των περιφερειών τους υποδεικνύοντας σε επιθεωρητές και δασκάλους τον σωστό τρόπο αφομοίωσης της σύγχρονης παιδαγωγικής κίνησης, επέβλεψαν όλες τις διοικητικές πράξεις των επιθεωρητών καλλιεργώντας σ' αυτούς την ικανότητα ευσυνείδητης διοίκησης και εξύψωσαν το κύρος τους μέσα από τις επαφές τους με τις κατά τόπους κρατικές και θρησκευτικές αρχές πετυχαίνοντας και την ενίσχυσή τους στη γενικότερη κοινωνική δράση τους. Τέλος, εκθειάζεται και η χρησιμότητα των συγκεκριμένων στελεχών της εκπαίδευσης στη λειτουργία των ΑΕΣΣΕ, αφού προχώρησαν σε έλεγχο όλων των πράξεων των ΕΣΣΕ, διενήργησαν μεταθέσεις, εκδίκασαν ενστάσεις και εξέτασαν προτάσεις των υφισταμένων τους.<sup>627</sup>

Καταλήγοντας το ΑΣΕ επισημαίνει ότι χάρη στον θεσμό των γενικών επιθεωρητών επήλθε πραγματική αποκέντρωση στη διοίκηση της στοιχειώδους εκπαίδευσης και μπήκε τάξη στη λειτουργία της.<sup>628</sup>

Με την ολοκλήρωση της αποτίμησης του έργου επιθεωρητών και γενικών επιθεωρητών διαπιστώνουμε ότι το Συμβούλιο είχε μόνο επαίνους να καταθέσει γι' αυτούς, εξαιρώντας σε κάθε περίπτωση τον ρόλο τους ως προς την εθνική, θρησκευτική και ηθική διαπαιδαγώγηση της νεολαίας της χώρας μας.

#### **2.1.1.4. Τα Εποπτικά Συμβούλια**

Στο τρίτο μέρος της έκθεσης για τη στοιχειώδη εκπαίδευση το ΑΣΕ κατέγραψε και αξιολόγησε τη λειτουργία των Εποπτικών Συμβουλίων.

##### **2.1.1.4.1. Τα ΕΣΣΕ**

Οι παρατηρήσεις για τη λειτουργία του α' βαθμού διοίκησης της δημοτικής εκπαίδευσης ξεκινούν με αναφορά στη σύνθεσή του και στην αρνητική κριτική που

---

<sup>626</sup> στο ίδιο, σ. 125.

<sup>627</sup> στο ίδιο, σσ. 125-126.

<sup>628</sup> στο ίδιο, σ. 127.

είχε διατυπωθεί γι' αυτήν. Ορισμένοι επιθεωρητές είχαν προτείνει την επάνοδο στο προηγούμενο καθεστώς για δύο λόγους. Ο πρώτος ήταν οι συγκοινωνιακές δυσκολίες σε ορεινές και θαλάσσιες περιοχές, οι οποίες καθιστούσαν σχεδόν αδύνατη τη συνεργασία δύο επιθεωρητών για παραπάνω από μια φορά τον μήνα, και ο δεύτερος οι δαπάνες που δημιουργούνταν είτε ως οδοιπορικά έξοδα και ημερήσιες αποζημιώσεις είτε ως απώλεια σημαντικού χρόνου.<sup>629</sup>

Ωστόσο, το ΑΣΕ, αν και αναγνώριζε τα δύο αυτά προβλήματα, έκρινε ως μέγιστο ευεργέτημα τη δυνατότητα συνεργασίας των δύο στελεχών, έστω και υπό αυτές τις συνθήκες, την ανταλλαγή απόψεων, την αλληλοενημέρωση στα τρέχοντα θέματα και την αμοιβαία βοήθεια στην βαθύτερη και δικαιότερη άσκηση των διοικητικών και καθοδηγητικών έργων τους. Γι' αυτό και κατέληξε σε θετική γνωμάτευση υπέρ της διατήρησης της συγκεκριμένης σύνθεσης των οργάνων αυτών.<sup>630</sup>

#### **2.1.1.4.2. Τα ΑΕΣΣΕ**

Το ΑΣΕ στην αρχή της αναφοράς του στα ανώτερα εποπτικά συμβούλια παρουσίασε τις επιφυλάξεις που είχαν ήδη διατυπωθεί για τον θεσμό, καθώς κατά τη γνώμη των επικριτών δημιουργήθηκαν περιττές δαπάνες και περιορίστηκε η πρωτοβουλία των επιθεωρητών στην άσκηση των καθηκόντων τους.<sup>631</sup>

Παρά τις επισημάνσεις αυτές το Συμβούλιο έκρινε τους δύο θεσμούς, τα ΑΕΣΣΕ και τους γενικούς επιθεωρητές, «εξόχως επωφελείς» και ανέλυσε και πάλι τον ρόλο των δεύτερων με επισήμανση της άμεσης επίλυσης των προβλημάτων και των αποριών των επιθεωρητών, της ταχύτερης εκδίκασης των παραπόνων και των ενστάσεων των δασκάλων και της διεκπεραίωσης κάθε σχετικής υπόθεσης χωρίς την ανάγκη αποστολής ανώτατου υπάλληλου από την πρωτεύουσα. Εξήρε άλλη μια φορά τον καθοδηγητικό τους ρόλο και τη θετική επίδρασή τους στο εσωσχολικό και εξωσχολικό έργο δασκάλων και επιθεωρητών, ιδιαίτερα των πρωτοδιορισμένων. Έτσι, κατέληξε στην γνωμάτευση της διατήρησης και των δύο θεσμών με μόνη δυνατή αλλαγή, αν ήταν ανάγκη, τη μείωση του αριθμού από εννιά, όπως προέβλεπε ο Α.Ν. 2180/1940, σε έξι, σύμφωνα με τα όρια που έθετε ο Α.Ν. 767/1937.<sup>632</sup>

---

<sup>629</sup> στο ίδιο, σσ. 127-128.

<sup>630</sup> στο ίδιο, σ. 128.

<sup>631</sup> στο ίδιο, σ. 129.

<sup>632</sup> στο ίδιο, σσ. 129-130.

#### **2.1.1.4.3. Το ΚΕΣΣΕ**

Και στην αξιολόγηση της λειτουργίας αυτού του οργάνου το ΑΣΕ ξεκίνησε με την καταγραφή δύο αδυναμιών. Η πρώτη είχε να κάνει με το γεγονός ότι στην εκδίκαση των υποθέσεων των επιθεωρητών συνέβαινε γενικοί επιθεωρητές να είναι και οι κατήγοροι και οι δικαστές τους, με αποτέλεσμα να εγείρονται υποψίες περί της αμερόληπτης εκδίκασης αυτών. Η δεύτερη ήταν η αδυναμία εξασφάλισης της συνέχειας της διοικήσεως σ' έναν τόσο σοβαρό οργανισμό, καθώς αυτός λειτουργούσε με μετάκληση άλλοτε δύο κι άλλοτε τεσσάρων γενικών επιθεωρητών, οι οποίοι έχοντας βραχεία θητεία δεν ήταν σε θέση επιτελέσουν τον ρόλο τους με τον καλύτερο δυνατό τρόπο.<sup>633</sup>

Μετά από αυτές τις διαπιστώσεις το ΑΣΕ πρότεινε τη μόνιμη τριμελή σύνθεση του οργάνου, με αποκλειστικό έργο την παρακολούθηση της διοίκησης της στοιχειώδους εκπαίδευσης, ενώ για την εξασφάλιση των δαπανών λειτουργίας του παρέπεμπε στην περικοπή τριών θέσεων γενικών επιθεωρητών, για τις οποίες έγινε λόγος παραπάνω.<sup>634</sup>

Έτσι ολοκληρώθηκε η γενική έκθεση για την πρώτη βαθμίδα της εκπαίδευσης, η οποία οφείλουμε να ομολογήσουμε ότι υπήρξε πολύ αναλυτική, κατέγραψε πλήρως την κατάσταση, αξιολόγησε όλες τις δομές και τα όργανα εντοπίζοντας προβλήματα και προχωρώντας σε προτάσεις επίλυσής τους.

#### **2.1.2. Μέση Εκπαίδευση**

Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, η γενική έκθεση για την κατάσταση της μέσης εκπαίδευσης στηρίχθηκε στα στοιχεία που απέστειλαν οι γενικοί επιθεωρητές των δεκαέξι εκπαιδευτικών περιφερειών αυτής της βαθμίδας, ο γενικός επιθεωρητής της ιδιωτικής εκπαίδευσης, ο διευθυντής του ΠΣΠΑ, ο διευθύνων το ΠΣΠΘ και ο διευθυντής της Βαρβακείου Σχολής.

Αρχικά επισημαίνεται ότι το ΑΣΕ, μετά τη μελέτη των στοιχείων που υποβλήθηκαν κατά τα έτη 1938 και 1939, διαπίστωσε παράλειψη πολύ σημαντικών στοιχείων από τις εκθέσεις των γενικών επιθεωρητών και γι' αυτό προχώρησε στην έκδοση οδηγιών σχετικά με τον τρόπο σύνταξής τους. Ωστόσο, επειδή ήταν η πρώτη φορά που θα ακολουθούσαν οι συγκεκριμένες οδηγίες, υπήρξαν πολλές δυσκολίες στην εφαρμογή τους. Επιπλέον η αύξηση του αριθμού των εκπαιδευτικών περιφερειών,

---

<sup>633</sup> στο ίδιο, σ. 131.

<sup>634</sup> στο ίδιο, σσ. 131-132.

οι αλλαγές στη σύνθεσή τους, τα κενά στις έδρες ορισμένων απ' αυτές, αλλά και η έκρηξη του Β΄ Παγκοσμίου και του Ελληνοϊταλικού Πολέμου δυσχέραναν ακόμη περισσότερο τη σύνταξη των εκθέσεων σύμφωνα με τις οδηγίες του Συμβουλίου. Έτσι η τελική έκθεση δεν δίνει την εικόνα που είχε βάλει ως στόχο το ΑΣΕ.<sup>635</sup>

#### **2.1.2.1. Ποσοτικά δεδομένα**

Στην έκθεση προηγούνται οι στατιστικοί πίνακες που παρουσιάζουν τα στοιχεία για:

- τους μαθητές (εγγραφέντες, εξετασθέντες και προαχθέντες),
- τους διδάσκοντες,
- τους εκπαιδευτικούς λειτουργούς που έλαβαν άδεια,
- τους εκπαιδευτικούς λειτουργούς που τιμωρήθηκαν,
- τις ημέρες περιόδους των επιθεωρητών, τα επιθεωρηθέντα σχολεία και τους επιθεωρηθέντες εκπαιδευτικούς,
- τις ατομικές εκθέσεις που συνέταξε κάθε επιθεωρητής,
- τις διεξαχθείσες ανακρίσεις, τον αριθμό των σχολείων και το είδος αυτών,
- τον αριθμό των βιβλίων για διδάσκοντες και μαθητές και τον αριθμό των εργαστηρίων Φυσικής και Βιολογίας.

Από τη μελέτη του πρώτου πίνακα, αυτού που αφορά τους μαθητές,<sup>636</sup> προκύπτει ότι κατά το σχολικό έτος 1939-1940 έγιναν στο σύνολο των σχολείων μέσης εκπαίδευσης 139.354 εγγραφές μαθητών, από τους οποίους έφτασαν στις εξετάσεις οι 115.185 και προήχθησαν στην επόμενη τάξη οι 77.051.<sup>637</sup> Παρατηρούμε λοιπόν ότι υπάρχει μια διαρροή φοίτησης της τάξης του 17% περίπου στη διάρκεια του σχ. έτους, ενώ το ποσοστό των προαχθέντων αγγίζει το 67% περίπου των εξετασθέντων. Αυτό καταδεικνύει μια αυστηρότητα στις εξετάσεις, η οποία προφανώς στοχεύει στο ξεκαθάρισμα όσων πρόκειται να ακολουθήσουν ανώτερες σπουδές.

Από τους παραπάνω μαθητές οι 125.354 φοιτούσαν στα δημόσια σχολεία, αριθμός αυξημένος κατά 7.088 σε σύγκριση με το σχολικό έτος 1938-1939. Η αύξηση αυτή αποδόθηκε από το ΑΣΕ σε δύο λόγους: για τα αγόρια στη δυνατότητα εισόδου στη Β΄ τάξη γυμνασίου νέου τύπου των αποφοίτων της Ε΄ τάξης του δημοτικού, ενώ για τα κορίτσια επιπλέον στην αυξανόμενη τάση να αποκτήσουν εκπαιδευτικά προσόντα για εύρεση μη χειρωνακτικής εργασίας.<sup>638</sup>

---

<sup>635</sup> στο ίδιο, σσ. 133-134.

<sup>636</sup> Παράρτημα, πίνακας 12.

<sup>637</sup> Πράξη 85, ό.π., σσ. 134-135.

<sup>638</sup> στο ίδιο, σ. 143.

Από τον δεύτερο πίνακα,<sup>639</sup> που παρουσιάζει τον αριθμό των διδασκόντων, διαπιστώνουμε ότι το επάγγελμα ήταν ανδροκρατούμενο, καθώς οι γυναίκες αποτελούσαν το 21% περίπου του συνόλου των εκπαιδευτικών Μ.Ε., ενώ οι απασχολούμενοι στην ιδιωτική εκπαίδευση άγγιζαν το 22% του συνόλου.<sup>640</sup>

Στον τρίτο πίνακα,<sup>641</sup> που εμφανίζει τον αριθμό όσων πήραν άδεια, προσέχουμε τις επικρατέστερες αιτίες, οι οποίες είναι: γρίπη, ελονοσία και πνευμονικές παθήσεις.<sup>642</sup> Από την άλλη, από τον τέταρτο πίνακα,<sup>643</sup> όπου εμφανίζονται όσοι τιμωρήθηκαν, προκύπτει ότι τις περισσότερες περιπτώσεις συγκεντρώνει η ΙΣΤ΄ περιφέρεια, με ποσοστό 8,4%, και τις λιγότερες η ΙΙ΄ περιφέρεια με ποσοστό 0,7%, ενώ στην ιδιωτική εκπαίδευση το ποσοστό αγγίζει το 3%.<sup>644</sup>

Στον έβδομο πίνακα βλέπουμε ότι οι ανακρίσεις διεξάγονταν κατόπιν εντολής είτε του Υπουργείου είτε της Νομαρχίας, ενώ σε τέσσερις περιπτώσεις η εντολή δόθηκε από το Υπουργείο και τη Γενική Διοίκηση Ηπείρου.<sup>645</sup> Επομένως συμπεραίνουμε ότι δικαιοδοσία επί των εκπαιδευτικών λειτουργών, όσον αφορά το πειθαρχικό δίκαιο, δεν έχει μόνο το αρμόδιο Υπουργείο αλλά και άλλες κρατικές αρχές.

Τέλος, στον όγδοο πίνακα βλέπουμε ότι στα σχολεία Μ.Ε. συμπεριλαμβάνονται τα γυμνάσια παλαιού και νέου τύπου, τα πρακτικά λύκεια, οι εμπορικές σχολές και τα αστικά σχολεία, ενώ σε κάποιες περιοχές συναντάμε ημιγυμνάσια, ανώτερα παρθενγωγεία και ιερατικές σχολές. Σε σύνολο 580 σχολείων τα 201 ήταν τα αστικά, θεσμός που προωθήθηκε πολύ από το μεταξικό καθεστώς, ενώ σχολική βιβλιοθήκη διέθεταν μόλις τα μισά (291), στοιχείο που δεν τιμά ιδιαίτερα την εικόνα της παρεχόμενης εκπαίδευσης.<sup>646</sup> Την ίδια εικόνα σχηματίζουμε και από τον αριθμό των σχολείων που διέθεταν εργαστήρια Φυσικής και Βιολογίας, από τα οποία τα περισσότερα ήταν ανεπαρκώς εξοπλισμένα.<sup>647</sup>

---

<sup>639</sup> Παράρτημα, πίνακας 13.

<sup>640</sup> Πράξη 85, *ό.π.*, σ. 135. Στο χώρο όμως των ιδιωτικών εκπαιδευτικών οι γυναίκες αποτελούν το 30% περίπου του συνολικού αριθμού.

<sup>641</sup> Παράρτημα, πίνακας 14.

<sup>642</sup> Πράξη 85, *ό.π.*, σ. 136.

<sup>643</sup> Παράρτημα, πίνακας 15.

<sup>644</sup> Πράξη 85, *ό.π.*, σ. 137.

<sup>645</sup> στο ίδιο, σ. 140 και παράρτημα, πίνακας 16.

<sup>646</sup> στο ίδιο, σ. 141 και παράρτημα, πίνακας 17.

<sup>647</sup> στο ίδιο, σ. 142 και παράρτημα, πίνακας 18. Σ' αυτόν τον πίνακα, όπως και σε προηγούμενους, μερικά αριθμητικά δεδομένα είναι δυσδιάκριτα ή υπάρχουν λάθη, τα οποία όμως δεν επηρεάζουν σημαντικά τα ποσοτικά στοιχεία που προκύπτουν.

### *2.1.2.2. Ποιοτικά δεδομένα*

Από το δεύτερο μέρος της έκθεσης για τη μέση εκπαίδευση με τον τίτλο «παρατηρήσεις» προκύπτουν ορισμένα συμπεράσματα για την ποιότητα της εκπαίδευσης παραμονές της Κατοχής. Αρχικά διαπιστώνεται ότι ως προς το ήθος των μαθητών επιδιώχθηκε με επιτυχία η θρησκευτική, κοινωνική, εθνική και γενική μόρφωσή τους μέσω της κοινής προσευχής και του κοινού εκκλησιασμού, της τέλεσης ή της συμμετοχής σε θρησκευτικές και εθνικές γιορτές, της συμμετοχής στην αναδάσωση της χώρας και στον αγώνα κατά της ελνοσίας, της οργάνωσης ομιλιών από το διδακτικό προσωπικό και εκδρομών σε ιστορικούς τόπους, αλλά και της επίβλεψης των μαθητών εντός και εκτός σχολείου.<sup>648</sup>

Η διανοητική μόρφωση όμως των μαθητών δεν υπήρξε αντάξια των προσπαθειών που κατέβαλαν οι περισσότεροι εκπαιδευτικοί και οι προϊστάμενοί τους. Στα αίτια συγκαταλέγονται ο μεγάλος αριθμός των μαθητών που φοιτούσαν σε κάθε τάξη, η ανεπάρκεια πάρα πολλών διδακτηρίων, οι ελλείψεις σε διδακτικό προσωπικό, η σπανιότητα εποπτικών μέσων διδασκαλίας και οι συχνές αποσπάσεις κατά τη διάρκεια του έτους.<sup>649</sup>

Σειρά στην έκθεση έχουν οι διαπιστώσεις για τον θεσμό των Αστικών σχολείων. Εκτός από τον γενικό επιθεωρητή της Ε' εκπαιδευτικής περιφέρειας, που κάνει λόγο για θερμή υποδοχή των σχολείων αυτών από τους κατοίκους της περιοχής του, όσοι από τους υπόλοιπους αναφέρονται σ' αυτά υποστηρίζουν ότι δεν είχαν την στήριξη των τοπικών κοινωνιών. Το Συμβούλιο απέδωσε την κατάσταση αυτή στην ισχυρή παράδοση που είχε η κλασική παιδεία στη χώρα μας, στην έλλειψη ειδικών δασκάλων για τα ειδικά μαθήματα, στην έλλειψη οικείων -για κάθε τύπο αστικού σχολείου- εποπτικών μέσων διδασκαλίας και στην έλλειψη δικών τους διδακτηρίων. Έτσι, η λύση στα προβλήματα αυτών των σχολείων, κατά το ΑΣΕ, θα ερχόταν μόνο με δικά τους διδακτήρια, που θα συνοδεύονταν από τις απαραίτητες υποδομές, και με άξιους δασκάλους των ειδικών μαθημάτων.<sup>650</sup> Με άλλα λόγια, διαπιστώνουμε ότι παρά την προπαγανδιστική πολιτική που ακολουθήθηκε υπέρ του συγκεκριμένου τύπου σχολείου, τα αποτελέσματα δεν ήταν αναμενόμενα, αφού οι προϋποθέσεις επιτυχούς λειτουργίας του δεν πληρούνταν.

---

<sup>648</sup> στο ίδιο, σ. 143.

<sup>649</sup> στο ίδιο, σσ. 143-144.

<sup>650</sup> στο ίδιο, σ. 144.



Για προβλήματα κάνει λόγο το ΑΣΕ όχι μόνο στην περίπτωση των αστικών σχολείων αλλά και των υπολοίπων. Οι ελλείψεις διδακτηρίων αποτελούσαν πάρα πολύ σοβαρό εμπόδιο στην ομαλή λειτουργία των σχολείων, όπως και οι ελλείψεις σε έπιπλα, εργαστήρια και εποπτικά μέσα διδασκαλίας, παρά τις σχετικές ενέργειες των διευθυντών, των επιθεωρητών και γενικά του Υπουργείου.<sup>651</sup>

### **2.1.2.3. Αξιολόγηση των λειτουργιών και των στελεχών της μέσης εκπαίδευσης**

Στη συνέχεια των παρατηρήσεών του το ΑΣΕ έκανε λόγο για το ποιόν των εκπαιδευτικών της μέσης εκπαίδευσης και των γενικών επιθεωρητών αυτής.

#### **2.1.2.3.1. Οι εκπαιδευτικοί**

Μετά την αναφορά στην ανάγκη κάλυψης των πολλών κενών οργανικών θέσεων και της διαίρεσης των τάξεων σε μικρότερα τμήματα, ώστε η διδασκαλία να διεξάγεται ακώλυτα, επισημαίνεται η ευσυνειδησία και η αυταπάρνηση που χαρακτήριζε τους λειτουργούς της Μ.Ε. κατά την άσκηση των καθηκόντων τους τόσο εντός όσο και εκτός του σχολείου. Ο μεγάλος φόρτος και οι ανθυγιεινοί όροι εργασίας δεν ήταν ικανοί να κάμψουν τις προσπάθειές τους. Απόδειξη του ζήλου με τον οποίο καλλιεργούσαν το θρησκευτικό, κοινωνικό και εθνικό φρόνημα των μαθητών τους αποτελούσαν στα λόγια οι εκθέσεις των επιθεωρητών τους και στην πράξη ο σχετικά μικρός αριθμός όσων είχαν τιμωρηθεί για βαρύτερα αμαρτήματα. Ακόμη, η πετυχημένη οργάνωση γιορτών, εκδρομών και ομιλιών για ζητήματα πατριωτικά, παιδαγωγικά και επιστημονικά και η συμμετοχή τους σε κάθε είδους φιλανθρωπική κίνηση, στοιχεία που αυξάνουν την υπόληψή τους στην κοινωνία.<sup>652</sup>

Δυστυχώς όμως παρατηρήθηκε και ελλιπής παιδαγωγική και επιστημονική κατάρτιση πολλών εκπαιδευτικών, η οποία δεν μπορούσε να καλυφθεί από τις εγκυκλίους και τις οδηγίες των επιθεωρητών και γι' αυτό εκείνοι ζητούσαν τη μετεκπαίδευσή τους για κάλυψη των ελλείψεων.<sup>653</sup>

Αρνητικά ήταν ακόμη και τα στοιχεία για την υγεία του διδακτικού προσωπικού. Όπως φάνηκε από τις εκθέσεις, οι εκπαιδευτικοί κατατράχονταν κυρίως από ελονοσία και ασθένειες του αναπνευστικού, οι οποίες αποδίδονταν στους ανθυγιεινούς όρους εργασίας, στον υπερβολικό φόρτο, στη νοσηρότητα του κλίματος και τη φτώχεια. Γι' αυτό το ΑΣΕ κατέληγε σε προτάσεις, που έκαναν λόγο για εξυγίανση του κλίματος με

---

<sup>651</sup> στο ίδιο, σ. 149.

<sup>652</sup> στο ίδιο, σσ. 145-146.

<sup>653</sup> στο ίδιο, σ. 146.



αποξήρανση των ελών, επίλυση του διδακτηριακού ζητήματος και βελτίωση της οικονομικής κατάστασης των εκπαιδευτικών λειτουργών.<sup>654</sup>

Καταληκτικά θα λέγαμε ότι, όπως στην περίπτωση των δασκάλων, έτσι και εδώ το ΑΣΕ φαίνεται ότι έριχνε πολύ μεγάλο βάρος στον ρόλο τους σχετικά με την ανάπτυξη του εθνικού, θρησκευτικού και ηθικού φρονήματος των μαθητών τους και την ελληνικής κοινωνίας στο σύνολό της.

#### **2.1.2.3.2. Οι γενικοί επιθεωρητές**

Από την υποενότητα που αναφέρεται στους γενικούς επιθεωρητές της μέσης εκπαίδευσης πληροφορούμαστε ότι εκτός από τους δεκαέξι που είχαν την εποπτεία των εκπαιδευτικών περιφερειών και τον έναν της ιδιωτικής εκπαίδευσης υπήρχαν ακόμη άλλοι δέκα με ρόλο καθοδηγητικό στη διδασκαλία των επιμέρους μαθημάτων.<sup>655</sup> Δεν αναφέρεται ο γενικός επιθεωρητής της Σχολιατρικής Υπηρεσίας, αν και προβλεπόταν από τον Α.Ν. 2180/1940,<sup>656</sup> διότι μάλλον δεν είχε καθοδηγητικό ρόλο στα της διδασκαλίας συγκεκριμένων μαθημάτων.

Μαθαίνουμε ακόμη ότι οι γενικοί επιθεωρητές της Μ.Ε. προέρχονταν στο σύνολό τους από εκείνους που είχαν ευδόκιμη υπηρεσία, ενώ ορισμένοι από αυτούς είχαν και ευρύτερες σπουδές «εν Εσπερία». Το ΑΣΕ εξήρε την ευσυνειδησία με την οποία ενεργούσαν προς την κατεύθυνση της προαγωγής της παιδείας, τη σύνεση με την οποία έπαιρναν τα απαραίτητα κάθε φορά διοικητικά μέτρα, τη μεγάλη συνεισφορά τους στην ίδρυση νέων διδακτηρίων, τη βελτίωση των υπαρχόντων και τη λειτουργία των συσσιτίων, αλλά και την ευθυκρισία με την οποία ασκούσαν τον έλεγχο στους υφισταμένους τους.<sup>657</sup>

Καταλήγοντας το Συμβούλιο έκρινε το έργο τους «λίαν ωφέλιμον» και επαινούσε τον νόμο που καθόριζε τα έργα τους.

---

<sup>654</sup> στο ίδιο, σσ. 146-147.

<sup>655</sup> στο ίδιο, σ. 147. Οι γενικοί επιθεωρητές που αναφέρονται ήταν: α) δύο των Μαθηματικών, Δ. Καραβέλας και Γ. Κατσαμάς, β) δύο των Φυσικών, Α. Δάνας και Ι. Γεωργόπουλος, γ) δύο της Σωματικής Αγωγής, Ευ. Καλφαρέντζος και Εμμ. Μπαμιέρος, δ) ένας της πρακτικής και εμπορικής εκπαίδευσης, ο Κ. Παπαζαχαρίου, ε) ένας των ξένων και μειονοτικών σχολείων, ο Α. Παπαευγενίου, στ) ένας των εν τη αλλοδαπή λειτουργούντων ελληνικών σχολείων, ο Θ. Παρασκευόπουλος και ζ) ένας της Μουσικής, ο Ν. Λάβδας.

<sup>656</sup> Α.Ν. 2180/1940, ό.π., άρθρο 34, εδάφιο 2.

<sup>657</sup> Πράξη 85, ό.π., σσ. 147-148.

#### **2.1.2.4. Τα Εποπτικά Συμβούλια**

##### **2.1.2.4.1. Τα ΕΣΜΕ**

Τα εποπτικά συμβούλια Μ.Ε. ήταν δεκαέξι, όσες και οι εκπαιδευτικές περιφέρειες της Μ.Ε, και, κατά το ΑΣΕ, *«κατεδείχθησαν εκ των πραγμάτων χρήσιμα και καλώς λειτουργούντα»*.<sup>658</sup>

##### **2.1.2.4.2. Το ΚΕΣΜΕ**

Για το Κεντρικό Εποπτικό Συμβούλιο το ΑΣΕ δεν είχε την ίδια γνώμη. Εντόπισε προβλήματα στη λειτουργία του, επισήμανε τα αίτια αυτών και προχώρησε στην κατάθεση σχετικών προτάσεων. Παρατήρησε δηλαδή ότι οι τέσσερις γενικοί επιθεωρητές που καλούνταν για τη συγκρότησή του, εξαιτίας των πολλών έργων που όφειλαν ως μέλη του να επιτελούν, αφήναν ανεκτέλεστα πολλά από τα κύρια έργα τους ή τα ανέθεταν στους αναπληρωτές τους, όπως εξάλλου έκαναν κι εκείνοι με τα δικά τους έργα, γεγονός που απέβαινε σε βάρος της εκπαίδευσης. Εκτός αυτού η ανά διετία αντικατάσταση των προσώπων που το αποτελούσαν δε συντελούσε στην ενδελεχή παρακολούθηση και μελέτη των ζητημάτων που αφορούσαν τη διοίκηση της εκπαίδευσης.<sup>659</sup>

Μετά από αυτά το Συμβούλιο πρότεινε τη σύσταση αυτοτελούς ΚΕΣΜΕ, το οποίο θα αναλάμβανε και τα έργα του ΑΕΣΜΕ και θα αποτελούνταν από τρία κατά ανώτατο όριο πρόσωπα ή σε περίπτωση συγχώνευσής του με το αντίστοιχο της δημοτικής εκπαίδευσης από πέντε συνολικά. Από την άλλη, η δαπάνη για τη σύστασή του θα εξασφαλιζόταν από τον επαναπροσδιορισμό του αριθμού των εκπαιδευτικών περιφερειών σε δώδεκα, όσες ήταν και προηγουμένως, και τον συνακόλουθο περιορισμό των γενικών επιθεωρητών καθώς και από την κατάργηση της θέσης του γενικού επιθεωρητή της Μουσικής.<sup>660</sup>

##### **2.1.2.5. Ο επίλογος της έκθεσης**

Στην υποενότητα *«τα προς βελτίωσιν της Μέσης Εκπαιδύσεως προτεινόμενα»* το ΑΣΕ κατέληξε ότι τα προτεινόμενα από τους γενικούς επιθεωρητές και εγκρινόμενα από το ίδιο μέτρα είναι τα ίδια που είχε καταθέσει και στην γενική έκθεση για το σχ. έτος 1938-1939.<sup>661</sup> Συμπεραίνουμε λοιπόν ότι, παρόλο που δεν τη συναντήσαμε στο ψηφιοποιημένο αρχείο της Ιστορικής Συλλογής του ΙΕΠ, ανάλογη έκθεση μ' αυτήν που

---

<sup>658</sup> στο ίδιο, σ. 148.

<sup>659</sup> στο ίδιο, σσ. 148-149.

<sup>660</sup> στο ίδιο, σ. 149.

<sup>661</sup> στο ίδιο, σ. 150.

παρουσιάσαμε αναλυτικά είχε συνταχθεί και το προηγούμενο έτος. Αυτό επιβεβαιώνεται και από άλλη αναφορά σε πράξη του ΑΣΕ, όπου φαίνεται απόφαση του οργάνου να υποβάλει στο Υπουργείο -κατόπιν διαταγής του- αντίγραφα των εκθέσεων που συνέταξε για το σχ. έτος 1938-1939.<sup>662</sup>

Ακόμη, το Συμβούλιο ευχήθηκε να καταφέρουν οι μαθητές να καλύψουν όσα το Υπουργείο είχε ορίσει για το 1940-1941, αφού λόγω του πολέμου τα σχολεία αυτή τη χρονιά δεν λειτούργησαν στο μεγαλύτερο μέρος τους, αλλά και όσα ορίσει για το 1941-1942, ώστε από το 1942-1943 να επανέλθουν τα σχολεία σε κανονική λειτουργία. Δυστυχώς, όπως αναφέραμε στο πρώτο μέρος της εργασίας η ευχή δεν πραγματοποιήθηκε και τα προβλήματα συνεχίστηκαν αμείωτα τα επόμενα χρόνια.

### **2.1.3. Ανακεφαλαίωση**

Ανακεφαλαιωτικά θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι το ΑΣΕ κατέγραψε και παρουσίασε με σαφήνεια όσα στοιχεία περιήλθαν σε γνώση του για την κατάσταση της εκπαίδευσης το συγκεκριμένο σχ. έτος. Δεν έμεινε μόνο στην καταγραφή, αλλά παρόλο που ήταν πολύ δύσκολο λόγω των προβλημάτων που αναφέρθηκαν, προχώρησε και στη αξιολόγηση αυτής. Όσον αφορά την καταγραφή εστίασε στον μεγάλο αριθμό νυχτερινών σχολών στη Βόρεια Ελλάδα,<sup>663</sup> στη συσσώρευση εκατό και πλέον μαθητών ανά τάξη, που οδήγησε στην πρόταση για προαγωγή σχολείων και ίδρυση νέων, στις ελλείψεις διδακτηρίων και εποπτικών μέσων, όπως και στη διαρροή φοίτησης, της οποίας διερεύνησε τα αίτια. Περνώντας στην αξιολόγηση, επαίνεσε όσα στοιχεία θετικά εντόπισε στο έργο των εκπαιδευτικών και επισήμανε τις αδυναμίες τους προτείνοντας παράλληλα λύσεις. Εξόχως επαινετικά ήταν και τα σχόλιά του για τα στελέχη της εκπαίδευσης, επιθεωρητές και γενικούς επιθεωρητές, ενώ όσον αφορά τη λειτουργία των εποπτικών συμβουλίων, αφού πρώτα εξήρε τα «ορθώς γενόμενα», δεν δίστασε να επικρίνει τις αλλαγές που είχαν επέλθει με τον Α.Ν. 2180/1940 στον αριθμό και στη σύνθεση των εκπαιδευτικών περιφερειών και να προτείνει ουσιαστικές αλλαγές στη σύνθεση και λειτουργία του Κεντρικού Εποπτικού Συμβουλίου της Εκπαίδευσης.

Τελικά, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, το επόμενο καλοκαίρι η κατοχική κυβέρνηση Τσολάκογλου προχώρησε στην κατάργηση των ανώτερων εποπτικών συμβουλίων

---

<sup>662</sup> Πράξη 77, 10 Ιουλίου 1941, εδ. 10, ΑΕΣ 25, σ. 78.

<sup>663</sup> Για το ζήτημα των νυχτερινών σχολών και την αυξημένη παρουσία τους στη Β. Ελλάδα επί Μεταξά, βλ. Σαρηγιαννίδου, *ό.π.*, σσ. 126-127.

στοιχειώδους και μέσης εκπαίδευσης και το δεκαμελές πια ΕΣ ανέλαβε πέρα από τα έργα του ΑΣΕ κι εκείνα των ΑΕΣΣΕ, ΑΕΣΜΕ, ΚΕΣΣΕ και ΚΕΣΜΕ.<sup>664</sup>

## 2.2. Εκθέσεις και γενικές εκθέσεις επιθεωρητών και γενικών επιθεωρητών στα χρόνια της Κατοχής

Όπως αναφέρθηκε ήδη και προκύπτει από την έρευνά μας στο αρχείο, εκθέσεις κατέφθαναν στα γραφεία του ΑΣΕ καθ' όλη τη διάρκεια κάθε έτους της κατοχικής περιόδου. Οι εκθέσεις αυτές διακρίνονται σε δύο κατηγορίες. Οι πρώτες είναι οι γενικές εκθέσεις που συντάσσονταν κάθε χρόνο και υποβάλλονταν στο ΑΣΕ, οι οποίες παρουσίαζαν την εικόνα της εκπαίδευσης σε κάθε εκπαιδευτική περιφέρεια χωριστά. Οι άλλες αφορούσαν είτε μικρότερες περιόδους, όπως αυτή του επιθεωρητή δημοτικών σχολείων Παιονίας, που αφορούσε τη θερινή περίοδο του σχ. έτους 1940-1941,<sup>665</sup> είτε ειδικότερα θέματα, όπως οι εκθέσεις ποιότητας διδακτικού προσωπικού του γενικού επιθεωρητή Μ.Ε. της ΙΔ' περιφέρειας,<sup>666</sup> η έκθεση του γενικού επιθεωρητή ξένων και μειονοτικών σχολείων για τους καθηγητές Θρησκευτικών της Γενικής Διοίκησης Μακεδονίας<sup>667</sup> και η έκθεση του γενικού επιθεωρητή των ιδιωτικών εκπαιδευτηρίων για τον τρόπο διεξαγωγής των εξετάσεων στα ιδιωτικά εκπαιδευτήρια κατά το σχ. έτος 1943-1944.<sup>668</sup>

Οι εκθέσεις αυτές, εξαιτίας των προβλημάτων που προκάλεσε ο πόλεμος στις συγκοινωνίες και την κάθε είδους επικοινωνία των επαρχιών με την πρωτεύουσα, αργούσαν να έλθουν σε γνώση του ΑΣΕ. Βλέπουμε για παράδειγμα ότι μέσα στον Ιούλιο του 1941 έφταναν ακόμη γενικές εκθέσεις για το σχ. έτος 1939-1940, τα στοιχεία των οποίων χρησιμοποιήθηκαν προφανώς για τη σύνταξη της γενικής έκθεσης του ΑΣΕ, που ήδη παρουσιάστηκε.<sup>669</sup> Σ' άλλες περιπτώσεις πάλι συναντάμε αναφορές επιθεωρητών περί αδυναμίας σύνταξης γενικής έκθεσης, όπως συνέβη και στην περίπτωση του γενικού επιθεωρητή ΙΒ' περιφέρειας Μ.Ε. *«λόγω υφιστάμενων συγκοινωνιακών και άλλων ειδικών συνθηκών παρακωλυσασών την περιοδείαν αυτού»*.<sup>670</sup>

<sup>664</sup> Ν.Δ. 1755/1942, *ό.π.*, άρθρα 2, 5.

<sup>665</sup> Πράξη 122, 4 Νοεμβρίου 1941, *εδ.* 4, ΑΕΣ 25, σ. 336.

<sup>666</sup> Πράξη 78, 24 Ιουλίου 1943, *εδ.* 9, ΑΕΣ 28, σ. 101.

<sup>667</sup> Πράξη 40, 12 Οκτωβρίου 1944, *εδ.* 5, ΑΕΣ 30, σσ. 298-299.

<sup>668</sup> Πράξη 30, 3 Αυγούστου 1944, *εδ.* 6, ΑΕΣ 30, σ. 195.

<sup>669</sup> Πράξη 79, 17 Ιουλίου 1941, *εδ.* 1, ΑΕΣ 25, σ. 84, πράξη 80, 22 Ιουλίου 1941, *εδ.* 3, ΑΕΣ 25, σ. 93, πράξη 83, 28 Ιουλίου 1941, *εδ.* 1, ΑΕΣ 25, σ. 105.

<sup>670</sup> Πράξη 6, 18 Απριλίου 1942, *εδ.* 5, ΑΕΣ 26, σ. 51.

Ωστόσο το ΑΣΕ επέμενε στη σύνταξη αυτών και ζήτησε από το Υπουργείο να ξαναστείλει την υπ. αριθμ. 61145 εγκύκλιό του της 17<sup>ης</sup> Ιουλίου 1940 σε όλους τους γενικούς επιθεωρητές των σχολείων Μ.Ε. και στο Δ.Σ. της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας, για να υποβάλουν τις εκθέσεις τους σύμφωνα με τις διατάξεις που αναφέρονταν σ' αυτήν, ώστε να μπορέσει το ίδιο να συντάξει τη δική του γενική έκθεση.<sup>671</sup>

Αργότερα, τον Νοέμβριο του 1941, μετά από παράκληση του γενικού επιθεωρητή στοιχειώδους εκπαίδευσης Ζ' περιφέρειας να επιτραπεί στους επιθεωρητές των δημοτικών σχολείων να υποβάλουν τις γενικές εκθέσεις τους για το σχ. έτος 1940-1941 τον Ιανουάριο του 1942, το Συμβούλιο πήρε την απόφαση να παρακαλέσει το Υπουργείο να ορίσει ως χρόνο υποβολής των ετήσιων γενικών εκθέσεων του σχ. έτους 1940-1941 για τους επιθεωρητές των δημοτικών σχολείων τα τέλη Ιανουαρίου 1942, ενώ για τους γενικούς επιθεωρητές στοιχειώδους και μέσης εκπαίδευσης τα τέλη Μαρτίου του ίδιου έτους. Δικαιολογώντας το αίτημά του αναφέρει: *«η εκ των σημερινών συνθηκών επιβληθείσα μεταβολή εις την έναρξιν, διάρκειαν και λήξιν των σχολικών εργασιών καθιστά αδύνατον την τήρησιν των κειμένων διατάξεων ως προς τον χρόνον της υποβολής των ετήσιων γενικών εκθέσεων των επιθεωρητών»*.<sup>672</sup>

Μετά από τα παραπάνω αντιλαμβανόμαστε ότι κατά την κατοχική περίοδο έγινε προσπάθεια να συνεχιστεί η λειτουργία της διοίκησης της εκπαίδευσης, όπως και προπολεμικά, αλλά αυτό συναντούσε μεγάλα εμπόδια και σημείωνε μεγάλες καθυστερήσεις.

### **2.2.1. Σχολικό έτος 1940-1941**

Οι εκθέσεις για το σχολικό έτος 1940-1941 άρχισαν να καταφθάνουν στα γραφεία του ΑΣΕ ως επί το πλείστον από την άνοιξη του 1942 και μετέπειτα. Βλέπουμε για παράδειγμα ότι σε μία μόνο συνεδρίαση του Συμβουλίου καταχωρήθηκαν στο πρακτικό οκτώ γενικές εκθέσεις γενικών επιθεωρητών Μ.Ε., τρεις γενικών επιθεωρητών Σ.Ε. καθώς και άλλες τέσσερις διευθυντών: του Πειραματικού Σχολείου του Πανεπιστημίου Αθηνών (ΠΣΠΑ), του Πειραματικού Σχολείου του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (ΠΣΠΘ), της Βαρβακείου Προτύπου Σχολής, του Διδασκαλείου Μέσης Εκπαιδύσεως και του Προτύπου Ειδικού Σχολείου Αθηνών. Όλες αυτές έχουν αριθμό πρωτοκόλλου εισερχομένων στο ΑΣΕ από τον Ιανουάριο ως τον Μάιο του 1942.<sup>673</sup>

<sup>671</sup> Πράξη 91, 14 Αυγούστου 1941, εδ. 2, ΑΕΣ 25, σ. 170.

<sup>672</sup> Πράξη 126, 11 Νοεμβρίου 1941, εδ. 10, ΑΕΣ 25, σσ. 356-357.

<sup>673</sup> Πράξη 13, 4 Μαΐου 1942, εδ. 1, 2, 3, ΑΕΣ 26, σσ. 128-129.

Αποδεικτικό στοιχείο των μεγάλων καθυστερήσεων που σημειώνονταν όχι μόνο στην επικοινωνία του Συμβουλίου με τους επιθεωρητές και τα εποπτικά συμβούλια αλλά και στην επεξεργασία και τη συζήτηση των στοιχείων σε συνεδρίαση του, είναι η καταχώριση είκοσι εννιά εκθέσεων επιθεωρητών δημοτικών σχολείων για το σχ. έτος 1940-1941 σε πρακτικό του 1943. Κι αυτό συνέβη, ενώ όλες είχαν αριθμό πρωτοκόλλου εισερχομένων στο ΑΣΕ μεταξύ Φεβρουαρίου και Οκτωβρίου 1942.<sup>674</sup> Η συγκεκριμένη καταγραφή εκτός των παραπάνω αποδεικνύει και τον μεγάλο φόρτο εργασίας που είχαν επωμιστεί τα μέλη του Συμβουλίου, αφού ως ΕΣ πια είχαν αναλάβει -από τη δημοσίευση του Ν.Δ. 1755 τον Σεπτέμβριο του 1942- και τα καθήκοντα των ανωτέρων εποπτικών συμβουλίων και των δύο βαθμίδων της εκπαίδευσης.

Ευθύνες για τις καθυστερήσεις είχαν και άλλες κρατικές αρχές, όπως συμβαίνει στην περίπτωση της έκθεσης επιθεωρήσεως σχολείων και λειτουργών της περιφέρειας Μεραμβέλλου για το σχ. έτος 1940-1941, η οποία διαβιβάστηκε στο ΕΣ μέσω της Γενικής Διοικήσεως Κρήτης τον Ιούλιο του 1943 (αριθμός πρωτοκόλλου εξερχομένων ΓΔΚ 6517 της 2 Ιουλίου και εισερχομένων ΕΣ 3258 της 12-7-43), ενώ ο οικείος επιθεωρητής στην αναφορά του δήλωνε ότι: *«η βραδύτης της υποβολής οφείλεται εις λόγους ανεξαρτήτους της θελήσεώς του»*.<sup>675</sup>

Για όλες τις παραπάνω εκθέσεις που αφορούσαν το σχ. έτος 1940-1941, διαβάζουμε ότι το Συμβούλιο *«έλαβε γνώσιν»* και σε κάποιες άλλες, όπως εννιά επιθεωρητών δημοτικών σχολείων περιφερειών της Β. Ελλάδας,<sup>676</sup> ότι *«συνεζήτησεν επί του περιεχομένου»*, ενώ σε καμιά δεν παρουσιάζονται αναλυτικά στοιχεία. Μια πολύ μικρή αναφορά γίνεται από το Συμβούλιο στις εκθέσεις επιθεωρήσεως σχολείων και δασκάλων της περιφέρειας Λέσβου για το σχ. έτος 1940-1941, δηλώνοντας ότι συντάχθηκαν περιληπτικά, δηλαδή καταγράφηκε μόνο το συμπέρασμα της επιθεώρησης, διότι αυτή έγινε βεβιασμένα εξαιτίας του μικρού διαστήματος κατά το οποίο λειτούργησαν τα σχολεία, της δυσχέρειας εξεύρεσης τροφής και της έλλειψης συγκοινωνίας και διότι υπήρχε έλλειψη χαρτιού, που οφειλόταν στην ανεπάρκεια του κονδυλίου για τις δαπάνες γραφικής ύλης του γραφείου επιθεωρητών.<sup>677</sup> Από τις τελευταίες αυτές λεπτομέρειες μπορεί να καταλάβει κανείς πόσο αξιοθρήνητη ήταν η κατάσταση της εκπαίδευσης στη χώρα μας τη συγκεκριμένη χρονιά.

---

<sup>674</sup> Πράξη 59, 26 Μαΐου 1943, εδ. 7, ΑΕΣ 29, σσ.191-193.

<sup>675</sup> Πράξη 81, 31 Ιουλίου 1943, εδ. 7β, ΑΕΣ 28, σ. 121.

<sup>676</sup> Πράξη 23, 27 Μαΐου 1942, εδ. 1, ΑΕΣ 26, σσ. 162-163.

<sup>677</sup> Πράξη 23, 27 Ιανουαρίου 1943, εδ. 13, ΑΕΣ 26, σ. 130.

### 2.2.2. Σχολικό έτος 1941-1942

Η εικόνα δεν άλλαξε καθόλου στην τακτική του Συμβουλίου και την επόμενη σχολική χρονιά. Το «έλαβε γνώσιν» είναι η φράση που επαναλαμβάνεται κάθε φορά που υπάρχει αναφορά σε κάποια από τις εκθέσεις που έφταναν στα γραφεία του. Εξαιρούνται τέσσερις - πέντε περιπτώσεις, απ' όπου μπορούμε να εξάγουμε κάποια στοιχεία για τα προβλήματα της εκπαίδευσης κατά τη δεύτερη σχολική χρονιά της Κατοχής.

Αρχικά, μέσα από την αναφορά του ΕΣ στις εκθέσεις επιθεωρήσεως των δημοτικών σχολείων Βοιωτίας κατά τα σχ. έτη 1940-1941 και 1941-1942 πληροφορούμαστε ότι το ένα τέταρτο των δασκάλων της περιφέρειας αυτής ήταν αποσπασμένο στα σχολεία των περιφερειών Αθηνών και Πειραιώς. Αυτό προφανώς συνέβαινε εξαιτίας των μεγάλων δυσκολιών στην εξεύρεση τροφής, καθώς, όπως διαβάζουμε στη συνέχεια, το Συμβούλιο ευχόταν οι αρμόδιες διοικητικές και κοινοτικές αρχές να πάρουν τα κατάλληλα μέτρα, ώστε να μειωθούν στο ελάχιστο οι επισιτιστικές δυσκολίες που αντιμετώπιζαν οι λειτουργοί της δημοτικής εκπαίδευσης και να παύσουν οι αποσπάσεις σε άλλες περιφέρειες.<sup>678</sup> Ας μην ξεχνάμε ότι ήταν η περίοδος του μεγάλου λιμού, που οδήγησε στο θάνατο χιλιάδες αθώων και οι εκπαιδευτικοί μεταξύ αυτών δε θα μπορούσαν να αποτελούν εξαίρεση, ιδιαίτερα όταν βρίσκονταν μακριά από τα σπίτια τους.

Στο θέμα των συνεπειών του λιμού αναφέρθηκε το ΕΣ και σε άλλη μια συνεδρίασή του. Συζητώντας την ετήσια έκθεση του γενικού επιθεωρητή Μ.Ε. της Ε' περιφέρειας δήλωσε την ικανοποίησή του για όσα πληροφορήθηκε από το κεφάλαιο της έκθεσης το σχετικό με τα μέτρα κοινωνικής πρόνοιας και μαθητικής αντιλήψεως. Ιδιαίτερα μνημόνευε τους διευθυντές των γυμνασίων Θεσσαλονίκης Β.Χ, Π.Β. και Κ. Γ., οι οποίοι με τη δράση τους συνέβαλαν στην ανάπτυξη του συναισθήματος της αλληλεγγύης των μαθητών, καθώς ευπορότεροι μαθητές αναλάμβαναν τη διατροφή άπορων συμμαθητών τους.<sup>679</sup> Είναι κι αυτό ένα δείγμα της φιλοτιμίας, με την οποία τα στελέχη της εκπαίδευσης προσπαθούσαν να σταθούν στο ύψος τους και να βοηθήσουν τους μαθητές τους στις δύσκολες στιγμές που περνούσαν.

Ακολουθεί αναφορά σε δύο βιβλία εκθέσεων επιθεωρήσεων των σχολείων και των εκπαιδευτικών λειτουργιών του επιθεωρητή των δημοτικών σχολείων της

<sup>678</sup> Πράξη 77, 21 Ιουλίου 1943, εδ. 2, ΑΕΣ 28, σ. 76.

<sup>679</sup> Πράξη 83, 4 Αυγούστου 1943, εδ. 14, ΑΕΣ 28, σ. 147.



περιφέρειας Κέρκυρας. Στο πρώτο υπήρχαν τα πορίσματα της επιθεώρησης τριάντα έξι σχολείων και πενήντα τεσσάρων δασκάλων. Από τα σχολεία μόνο τα οκτώ είχαν κατάλληλο διδακτήριο, τα έξι μέτριο, ενώ τα υπόλοιπα εντελώς ακατάλληλο. Οι βιβλιοθήκες και τα σχολικά είδη ήταν ελάχιστα, ενώ στα μισά περίπου δεν υπήρχαν σχολικοί κήποι. Από τους δασκάλους οι δεκαέξι ανταποκρίνονταν πλήρως στα καθήκοντά τους, οι είκοσι επτά ήταν μέτριοι και οι υπόλοιποι υστερούσαν κατά πολύ. Την άσχημη εικόνα συμπληρώνει η αναφορά στη φοίτηση των μαθητών, καθώς εξαιτίας των απελπιστικών οικονομικών όρων οι απουσίες τους έφτασαν στο ποσοστό του 42%.<sup>680</sup>

Στο δεύτερο βιβλίο περιλαμβάνονταν τα πορίσματα της επιθεώρησης εξήντα τεσσάρων σχολείων και εκατόν ενός εκπαιδευτικών. Μόνο δώδεκα σχολεία είχαν κατάλληλα διδακτήρια, ενώ τα περισσότερα από τα υπόλοιπα είχαν ακατάλληλα. Οι ελλείψεις σε σχολικό υλικό ήταν μεγάλες, οι βιβλιοθήκες ανεπαρκείς και οι σχολικοί κήποι έλειπαν από τα περισσότερα σχολεία. Οι περισσότεροι δάσκαλοι ήταν μέτριοι ή κάτω του μετρίου και η φοίτηση των μαθητών -ιδιαίτερα των κοριτσιών- απελπιστική. Και σ' αυτή την περίπτωση οι απουσίες άγγιζαν το 40% για τους ίδιους δυσμενείς οικονομικούς όρους και τις αξεπέραστες γενικά δυσκολίες του σχ. έτους 1941-1942. Δυστυχώς, οι όποιες προσπάθειες των εκπαιδευτικών δεν κατόρθωσαν να ανυψώσουν το επίπεδο των σχολείων τους.<sup>681</sup>

Μια ακόμη περίπτωση που η εργασία των σχολείων δεν υπήρξε ικανοποιητική προκύπτει από την αναφορά στη γενική έκθεση του γενικού επιθεωρητή Σ.Ε. Ζ' περιφέρειας. Οι απορριφθέντες στη Ναυπακτία έφτασαν το 38,60% του αριθμού των εξετασθέντων και στην Αμαλιάδα το 35,18%.<sup>682</sup> Έτσι η χρονιά κλείνει με τις χειρότερες εντυπώσεις από την εικόνα που παρουσίαζαν τα σχολεία της χώρας μας.

### **2.2.3. Σχολικό έτος 1942-1943**

Κατά το σχολικό έτος 1942-1943 δίνεται η εντύπωση ότι τα πράγματα άρχισαν κάπως να εξομαλύνονται. Αυτό όμως δεν αφορά την εικόνα της εκπαίδευσης στο σύνολό της αλλά ορισμένες παραμέτρους της, και κυρίως τον χρόνο κατά τον οποίο έφταναν οι εκθέσεις στο ΕΣ, όπως προκύπτει από το γεγονός ότι έχουμε πολλές από τον Σεπτέμβριο του 1939 για το λήξαν σχ. έτος,<sup>683</sup> και τις πληροφορίες που καταγράφονται

<sup>680</sup> Πράξη 15, 21 Απριλίου 1945, εδ. 86, ΑΕΣ 31, σ. 143.

<sup>681</sup> στο ίδιο, σσ. 143-144.

<sup>682</sup> Πράξη 93, 9 Σεπτεμβρίου 1943, εδ. 11, ΑΕΣ 28, σ. 290.

<sup>683</sup> στο ίδιο, σσ. 290-293. Υπάρχουν αναφορές για εκθέσεις των επιθεωρητών Σ.Ε. Καλαμάτας, Αργολίδας, Κοζάνης, Φλώρινας.



στα πρακτικά, όπως θα φανεί στη συνέχεια. Έτσι, μπορούμε και εμείς να σχηματίσουμε πληρέστερη εικόνα. Να σημειωθεί, βέβαια, ότι οι εκθέσεις από τις οποίες αντλούμε τα στοιχεία αφορούν τη στοιχειώδη εκπαίδευση και γι' αυτό δεν μπορούμε να επικαλεστούμε βελτίωση της εικόνας της εκπαίδευσης στο σύνολό της.

### **2.2.3.1. Οι μαθητές**

Οι πληροφορίες για τη φοίτηση των μαθητών συγκλίνουν υπέρ της βελτίωσης της εικόνας σε σύγκριση με το προηγούμενο σχ. έτος. Στην περιφέρεια της Καλαμάτας η λειτουργία των σχολείων κρίνεται λιγότερο ανώμαλη, καθώς διέκοψαν τη φοίτηση 1.765 μαθητές έναντι των 2.459 που διέκοψαν το 1941-1942.<sup>684</sup> Και στην περιφέρεια Αργολίδας η φοίτηση βελτιώθηκε, αφού οι εγγραφές ήταν περισσότερες κατά 400 και οι εξετασθέντες περισσότεροι έναντι του 1941-1942.<sup>685</sup>

Στην περίπτωση της περιφέρειας Φλώρινας αναφέρεται ότι λειτούργησαν όλα τα σχολεία, η φοίτηση χαρακτηρίζεται τακτική και οι εγγραφές έφτασαν στο 82% επί των υπόχρεων,<sup>686</sup> ενώ στη Λακεδαίμονα ο δείκτης φοίτησης παρουσιάζεται ανώτερος από το προηγούμενο σχ. έτος, αν και εντοπίστηκε μεγάλη διαφορά μεταξύ εγγραφέντων και φοιτησάντων κυρίως στις Α', Ε' και Στ' τάξη, ιδιαίτερα στον χώρο των κοριτσιών.<sup>687</sup>

Την ίδια θετική εικόνα αποκομίζουμε και από τρεις ακόμη περιπτώσεις. Πρώτα, στη γενική έκθεση του γενικού επιθεωρητή Σ.Ε. Κρήτης αναφέρεται ότι τα σχολεία λειτούργησαν κανονικά από 10 Σεπτεμβρίου και εφεξής χωρίς διακοπές, ενώ το σύνολο των εγγραφών ξεπέρασε αυτό του προηγούμενου έτους.<sup>688</sup> Ακολούθως, ο επιθεωρητής δημοτικών σχολείων περιφέρειας Πεδιάδας ανέφερε εκπαιδευτική κατάσταση ανεκτή και καλύτερη από το 1941-1942, με συνεχή λειτουργία σχολείων από 24 Σεπτεμβρίου 1942 ως 20 Ιουνίου 1943 και αριθμό εγγραφών ίδιο με της προηγούμενης χρονιάς.<sup>689</sup> Τέλος, και η γενική έκθεση του επιθεωρητή δημοτικών σχολείων Βισαλτίας αναφέρει ότι η κατάσταση βελτιώθηκε αισθητά, αφού υπήρξε συνεχής λειτουργία των σχολείων από 8 Ιανουαρίου ως 12 Ιουνίου 1943, μεγαλύτερος αριθμός εγγραφέντων και εξετασθέντων και μικρότερος δείκτης απορριφθέντων μαθητών.<sup>690</sup>

Ενώ στις παραπάνω περιπτώσεις είχαμε συγκριτικά στοιχεία είτε με άμεσες είτε με έμμεσες αναφορές, σ' εκείνες που αναφέρονται στις γενικές εκθέσεις των

---

<sup>684</sup> στο ίδιο, σσ. 290-291.

<sup>685</sup> στο ίδιο, σ. 291.

<sup>686</sup> στο ίδιο, σ. 292.

<sup>687</sup> Πράξη 100, 11 Οκτωβρίου 1943, εδ. 8, ΑΕΣ 28, σσ. 357-358.

<sup>688</sup> Πράξη 12, 17 Μαρτίου 1944, εδ. 14, ΑΕΣ 30, σ. 78.

<sup>689</sup> Πράξη 13, 23 Μαρτίου 1944, εδ. 15, ΑΕΣ 30, σ. 87.

<sup>690</sup> στο ίδιο, σσ. 87-88.

επιθεωρητών Ηλείας και Κορινθίας αυτά λείπουν. Γίνεται λόγος μόνο για ελλιπή φοίτηση. Τα αίτια αυτής αποδίδονται και στις δύο περιπτώσεις στις συνεχιζόμενες δυσμενείς συνθήκες ζωής και συγκεκριμένα στην περίπτωση της Κορίνθου στον υποσιτισμό και την ανυποδησία των μαθητών.<sup>691</sup>

Στις συνθήκες ζωής αποδίδεται η διαρροή φοίτησης και στις υπόλοιπες εκθέσεις για τις οποίες έγινε λόγος παραπάνω, αφού για παράδειγμα οι επιθεωρητές Αργολίδας, Κρήτης και Βισαλτίας κατήγγειλαν εγκατάλειψη του σχολείου στις μεγαλύτερες τάξεις (Ε΄ και Στ΄), για να ασχοληθούν οι μαθητές με γεωργικές και κτηνοτροφικές εργασίες.<sup>692</sup>

Για την κατάσταση αυτή δεν επιβλήθηκε το προβλεπόμενο πρόστιμο, όπως ανέφεραν οι επιθεωρητές Καλαμάτας, Λακεδαίμονος και Ηλείας, ενώ αυτός της Κορινθίας υποστήριξε ότι ο νόμος δεν εφαρμόστηκε, γιατί οι γονείς μπορούσαν να το πληρώσουν πολύ άνετα από τη στιγμή που αυτό είχε διατηρηθεί στα προπολεμικά ύψη.<sup>693</sup> Γι' αυτό και οι επιθεωρητές Αργολίδας και Κοζάνης ζητούσαν να αυξηθεί με τροποποίηση του σχετικού νόμου 4397 περί υποχρεωτικής φοίτησης.<sup>694</sup> Τελικά, με αφορμή την παρατήρηση του επιθεωρητή Κορινθίας, το ΕΣ υπέβαλε την παράκληση στο Υπουργείο να προχωρήσει στην τροποποίηση, ώστε το πρόστιμο να αυξηθεί ανάλογα με την αξία της δραχμής τη συγκεκριμένη εποχή.<sup>695</sup>

Υπάρχει όμως και μια ακόμη περίπτωση που προκαλεί τον προβληματισμό μας. Αφορά όσα μνημονεύονται ότι κατέθεσε στην γενική έκθεσή του για το σχ. έτος 1942-1943 ο αναπληρωτής επιθεωρητής δημοτικών σχολείων Αμυνταίου. Σ' αυτή, λοιπόν, την ευαίσθητη εθνικά περιοχή της χώρας μας η ατόνηση της εφαρμογής του μέτρου της υποχρεωτικής φοίτησης παρουσιάζεται ως σκόπιμη, ενώ επιπλέον ως λόγος της αποχής των μισών περίπου από τους υπόχρεους προς φοίτηση καταγράφεται η δράση των εχθρικών προπαγανδών.<sup>696</sup> Επιβεβαιώνονται έτσι όσα αναφέραμε στο πρώτο μέρος της εργασίας μας για τις πιέσεις που δέχτηκε η «σλαβομακεδονική μειονότητα» από τις κατοχικές δυνάμεις, τις ελληνικές αντιστασιακές οργανώσεις και τα αυτονομιστικά κινήματα. Γίνεται ακόμη κατανοητό ότι δεν μπορούμε να μιλάμε για συνολική

---

<sup>691</sup> Πράξη 100, *ό.π.*, *εδ.* 6, *σσ.* 355-356.

<sup>692</sup> Πράξεις 93, 12 και 13, *ό.π.*

<sup>693</sup> Πράξεις 93, 100, *ό.π.*

<sup>694</sup> Πράξη 93, *ό.π.*

<sup>695</sup> Πράξη 100, *ό.π.*, *σ.* 356.

<sup>696</sup> Πράξη 37, 15 Ιουνίου 1945, *εδ.* 27, *ΑΕΣ* 32, *σ.* 123.

βελτίωση της εικόνας της εκπαίδευσης αυτή τη σχολική χρονιά και ότι οι βόρειες επαρχίες της χώρας παρουσίαζαν ιδιαιτερότητες έναντι των υπολοίπων.

Τέλος, αναζητώντας άλλα ποιοτικά δεδομένα πληροφορούμαστε ότι στην περιφέρεια της Φλώρινας σημειώθηκε μεγάλη επίδοση των μαθητών στα μαθήματα και ικανοποιητική καλλιέργεια του «*εμπρέποντος ελληνοπρεπούς ήθους*»<sup>697</sup> και στην περιφέρεια Πεδιάδας αυτοί ήταν «*εύτακτοι, κόσμιοι και με υπερηφάνειαν διά την Ελληνικήν των Πατρίδα και με θερμήν αγάπην προς την θρησκείαν και την οικογένειαν*».<sup>698</sup>

### **2.2.3.2. Οι εκπαιδευτικοί και οι επιθεωρητές**

Τα ποσοτικά στοιχεία που εντοπίσαμε για τους δασκάλους αυτή τη χρονική περίοδο είναι ελάχιστα. Συγκεκριμένα, στην έκθεση περί λειτουργίας των σχολείων του νομού Έβρου αναφέρεται ομαλή λειτουργία, αλλά με λίγους εναπομείναντες μόνιμους εκπαιδευτικούς και περισσότερους έκτακτους και επίκουρους.<sup>699</sup> Παρόμοια και στην περιφέρεια Αμυνταίου υποστηρίζεται ότι από τις 164 οργανικές θέσεις δασκάλων οι 57 ήταν κενές, όπως και οι 7 από τις 57 θέσεις νηπιαγωγών.<sup>700</sup>

Αντίθετα, περισσότερα είναι τα ποιοτικά στοιχεία που προκύπτουν την αξιολόγηση της κατάστασης και της συμπεριφοράς των εκπαιδευτικών. Αρχικά, στην αναφορά του ΕΣ για την γενική έκθεση του γενικού επιθεωρητή Μ.Ε. της Δ΄ εκπαιδευτικής περιφέρειας γίνεται λόγος για την οικτρή κατάσταση στην οποία περιήλθαν οι λειτουργοί της εκπαίδευσης στις πόλεις που καταστράφηκαν από τον πόλεμο.<sup>701</sup>

Στη συνέχεια μόνο επαινετικά σχόλια καταγράφηκαν από το Συμβούλιο για τη δράση τους. Η έκθεση του επιθεωρητή Αργολίδας μιλούσε για άριστη διαγωγή και ενασχόληση όχι μόνο με το διδακτικό τους έργο αλλά και με «*έργα ευποιΐας και κοινωνικής αλληλεγγύης, διά της συμμετοχής των εις επιτροπάς επισιτισμού, ανθελονοσιακού αγώνος, κ.λπ.*», για αποτελεσματική στήριξη των άπορων συναδέλφων τους, για καταπολέμηση της τάσης των κατοίκων προς εύκολο πλουτισμό και για επικοινωνία με τον λαό, που συντέλεσε στη διατήρηση της ευψυχίας του στα δύσκολα χρόνια που περνούσε η χώρα.<sup>702</sup>

---

<sup>697</sup> Πράξη 93, ό.π.

<sup>698</sup> Πράξη 13, ό.π.

<sup>699</sup> Πράξη 37, ό.π., σ. 123.

<sup>700</sup> στο ίδιο.

<sup>701</sup> Πράξη 1, 12 Ιανουαρίου 1944, εδ. 9, ΑΕΣ 30, σ. 10.

<sup>702</sup> Πράξη 93, ό.π.

Το ίδιο θετικά ήταν και τα σχόλια του γενικού επιθεωρητή Κρήτης, που εξήρε τον ζήλο και τη φιλοτιμία των δασκάλων,<sup>703</sup> καθώς και του επιθεωρητή Βισαλτίας, που ανέφερε κατά λέξη: «ειργάσθησαν με φιλοτιμίαν και σαφή συνείδησιν, ότι παρίσταται ανάγκη να εργάζωνται ... επιμελέστερον διά την διαφύλαξιν της γλώσσης και της εθνικότητός μας εις το μέρος τούτο της Πατρίδος και διά να ενθαρρύνουν τους πέραν του Στρυμόνος ευρισκομένους πληθυσμούς μας».<sup>704</sup> Άλλη μια περίπτωση λοιπόν που φαίνεται το εξαιρετικό ενδιαφέρον που παρουσίαζε η Β. Ελλάδα και ο σπουδαίος εθνικός ρόλος των εκπαιδευτικών.

Κοντά στους δασκάλους τα εύσημα του ΕΣ κέρδισαν και αρκετοί επιθεωρητές, όπως της Κρήτης, οι οποίοι παρά τις αντίξοες συνθήκες κράτησαν την εκπαίδευση «εις το αρμόζον ύψος»,<sup>705</sup> και του Αμυνταίου, που το Συμβούλιο τον παρουσιάζει «διαπνεόμενον εις όλας τας ενεργείας και τας παρατηρήσεις του υπό εθνικού ζήλου και συναισθανόμενον το είδος της εθνικής αποστολής όπερ εκκαλείτο η εκπαίδευσις να επιτελέση ίδια εις την περιοχόν ταύτην κατά τας σκληράς ημέρας της κατοχής».<sup>706</sup> Ξεχωριστή και η αναφορά στον ενθουσιασμό, τη σύνεση και την πολιτική δεξιότητα του επιθεωρητή Φλώρινας Α.Α., ο οποίος με τον διαφωτισμό των δασκάλων και των κατοίκων της περιφέρειάς του και τα ήπια μέτρα του κατάφερε να επαναφέρει την πειθαρχία και την τάξη και να συντελέσει στην εθνική, ηθικοθρησκευτική και ανθρωπιστική μόρφωση των νέων.<sup>707</sup>

Και μια τελευταία αλλά αξιοσημείωτη αναφορά: για το σχολικό έτος 1942-1943 δεν συντάχθηκαν εκθέσεις επιθεωρήσεων στην περιφέρεια Σ.Ε. της Κέρκυρας, γιατί ο επιθεωρητής είχε εκδιωχθεί από τους Ιταλούς και τον έλεγχο και την εποπτεία της εκπαίδευσης είχαν Ιταλοί επιθεωρητές.<sup>708</sup>

### **2.2.3.3. Τα διδακτήρια**

Η εικόνα που προκύπτει για τα σχολικά κτίρια δεν είναι καλή. Καταρχάς γίνεται λόγος για καταστροφές των διδακτηρίων στις πόλεις αλλά και για ελεεινή κατάσταση από υγιεινής απόψεως όσων λειτουργούσαν.<sup>709</sup> Ακολουθούν αναφορές για διεξαγωγή μαθημάτων σε εκκλησίες, σε ακατάλληλα ιδιωτικά οικήματα και -κατά τη θερινή περίοδο- στο ύπαιθρο, όπως στην περίπτωση των σχολείων της περιφέρειας

---

<sup>703</sup> Πράξη 12, ό.π.

<sup>704</sup> Πράξη 13, ό.π.

<sup>705</sup> Πράξη 12, ό.π.

<sup>706</sup> Πράξη 37, ό.π.

<sup>707</sup> Πράξη 93, ό.π., σ. 293.

<sup>708</sup> Πράξη 15, ό.π., σ. 143.

<sup>709</sup> Πράξη 1, ό.π.

Πεδιάδας.<sup>710</sup> Τέλος, για τις μικρές κοινότητες, όπως μερικές του νομού Κοζάνης, όπου δύσκολα βρίσκονταν σπίτια για ενοικίαση, τονιζόταν η ανάγκη να χτιστούν πλάι στα διδακτήρια μικρά καταλύματα για τους δασκάλους.<sup>711</sup>

#### **2.2.3.4. Τα συσσίτια και η κοινωνική πρόνοια**

Και αυτή τη χρονιά υπήρξε λειτουργία πολλών μαθητικών συσσιτίων, όπως στην περίπτωση της Φλώρινας,<sup>712</sup> και προσπάθεια λειτουργίας αυτών ειδικά σε κοινότητες που έπασχαν από έλλειψη τροφίμων.<sup>713</sup> Σε άλλη περίπτωση καταγράφηκε βελτίωση της επισιτιστικής κατάστασης,<sup>714</sup> ενώ εκτός από τα συσσίτια αναφέρθηκαν και διανομές ειδών ρουχισμού από την ιματιοθήκη του μαθητή με ευεργετικά αποτελέσματα στην υγεία και το ήθος των μαθητών.<sup>715</sup>

#### **2.2.3.5. Ανακεφαλαίωση**

Πράγματι, τα στοιχεία που καταγράφηκαν στα πρακτικά γι' αυτό το σχολικό έτος ήταν περισσότερα. Από αυτά προέκυψε, βέβαια, καλύτερη -ως ένα βαθμό- εικόνα φοίτησης των μαθητών, αλλά και ανάγκη αναπροσαρμογής των προστίμων για την αντιμετώπιση της μαθητικής διαρροής στις μεγαλύτερες τάξεις. Ζήλος και φιλοτιμία χαρακτήρισαν τις προσπάθειες των εκπαιδευτικών, οι οποίοι φαίνεται ότι ανταποκρίθηκαν στον μέγιστο βαθμό στο καθήκον τους ως πνευματικοί ταγοί της ελληνικής κοινωνίας στις δύσκολες στιγμές που περνούσε. Από την άλλη τα διδακτηριακά προβλήματα συνεχίστηκαν, όπως και οι προσπάθειες για την αντιμετώπιση της επισιτιστικής κρίσης. Ας σημειωθεί, τέλος, ότι πρέπει να κρατάμε κάποιες επιφυλάξεις για τη συνολική εικόνα της εκπαίδευσης, αφού σε καμία περίπτωση οι επιμέρους εκθέσεις δεν μπορούν να αποδώσουν τα συμπεράσματα που θα είχαμε στην περίπτωση εντοπισμού της γενικής έκθεσης του ΕΣ.

#### **2.2.4. Σχολικό έτος 1943-1944**

Δυστυχώς, γι' αυτή τη σχολική χρονιά δεν έχουμε καταγραφή θετικών στοιχείων στην περίπτωση των εκπαιδευτικών και των διδακτηρίων, ενώ για τους μαθητές η κατάσταση παρέμεινε περίπου στα ίδια επίπεδα.

---

<sup>710</sup> Πράξη 13, *ό.π.*

<sup>711</sup> Πράξη 93, *ό.π.*, σ. 292.

<sup>712</sup> στο ίδιο.

<sup>713</sup> Πράξη 100, *ό.π.*, σ. 355.

<sup>714</sup> Πράξη 13, *ό.π.*

<sup>715</sup> Πράξη 12, *ό.π.*

#### 2.2.4.1. Οι μαθητές

Από τις εκθέσεις για τις οποίες έχουν γίνει αναφορές στα πρακτικά εντοπίσαμε μία περίπτωση μάλλον κανονικής λειτουργίας των σχολείων, μία με τον ίδιο περίπου αριθμό μαθητών, μία όπου η φοίτηση δεν υπήρξε κανονική, μία με μείωση μαθητών και μία με αύξηση και του γενικού αριθμού και των επιμέρους ποσοστών.

Η πρώτη περίπτωση αφορά τη γενική έκθεση του γενικού επιθεωρητή της Η' εκπαιδευτικής περιφέρειας Μ.Ε., που ανέφερε ότι τα σχολεία λειτούργησαν μάλλον κανονικά και η λήξη του σχ. έτους 1943-1944 έγινε κανονικά τον Ιούλιο του 1944, ενώ σημειώθηκε μικρή αύξηση μαθητών της τάξης του 11,67%, συνοδευόμενη όμως από ποσοστό προαγωγής μόνο 58% περίπου.<sup>716</sup>

Στην περίπτωση της έκθεσης του επιθεωρητή δημοτικών σχολείων Γόρτυνος αναφέρθηκε ο ίδιος περίπου αριθμός μαθητών, αλλά η φοίτηση δεν υπήρξε κανονική, αφού το 31% των εγγραφέντων εγκατέλειψε το σχολείο για να απασχοληθεί σε γεωργικές και κτηνοτροφικές εργασίες, ενώ σημειώθηκε προαγωγή ή απόλυση περίπου των μισών από τους αρχικά εγγεγραμμένους.<sup>717</sup>

Αρνητική ήταν η εικόνα για τη φοίτηση των μαθητών και στη γενική έκθεση του επιθεωρητή δημοτικών σχολείων Α' Λέσβου, αφού από τους 8.381 που είχαν εγγραφεί αρχικά, έφτασαν στις εξετάσεις οι 5.246, δηλαδή το ποσοστό της διαρροής ήταν 38%, και οι απορριφθέντες ανήλθαν στο 20% των εξετασθέντων.<sup>718</sup>

Στα σχολεία της Αλεξανδρούπολης «οι διεισδυτικοί μαθηταί ανέρχονται εις το 20% περίπου επί των εγγραφέντων» και καταγράφηκε συνολική μείωση του αριθμού των μαθητών κατά 500, ενώ ο αναπληρωτής επιθεωρητής μιλούσε για το μεγάλο τραύμα που υπέστη η υποχρεωτική εκπαίδευση στα κατοχικά χρόνια, αφού οι 1.688 μαθητές της Α' περιορίζονταν σε 754 μόνο στη Δ' τάξη.<sup>719</sup>

Τέλος, στη γενική έκθεση του αναπληρωτή επιθεωρητή της Α' Χανίων, μια από τις ελάχιστες με τόσο αναλυτικά στοιχεία στα χρόνια της Κατοχής, αναφέρθηκαν 7.439 εγγραφές συνολικά, δηλαδή 735 μαθητές περισσότεροι σε σχέση με το σχ. έτος 1942-1943, και 6.516 εξετασθέντες, δηλαδή 852 περισσότεροι, ενώ το ποσοστό των απορριφθέντων άγγιξε το 19% σε σύγκριση με τους εξετασθέντες, δηλαδή 3% μικρότερο από αυτό του προηγούμενου έτους.<sup>720</sup>

<sup>716</sup> Πράξη 2, 29 Μαρτίου 1945, εδ. 33, ΑΕΣ 31, σ. 17.

<sup>717</sup> Πράξη 4, 3 Απριλίου 1945, εδ. 2, ΑΕΣ 31, σσ. 23-24.

<sup>718</sup> στο ίδιο, σ. 24.

<sup>719</sup> Πράξη 23, 12 Μαΐου 1945, εδ. 73, ΑΕΣ 31, σ. 248.

<sup>720</sup> Πράξη 48, 18 Ιουλίου 1945, εδ. 54, ΑΕΣ 32, σ. 240.

Από την άλλη, στα ποιοτικά δεδομένα της εκπαιδευτικής κατάστασης συγκαταλέγουμε: την οικτρή κατάσταση μαθητών και εκπαιδευτικών της Δ΄ περιφέρειας Μ.Ε. -όπως ακριβώς και την προηγούμενη χρονιά- εξαιτίας των καταστροφών και της ανώμαλης κατάστασης,<sup>721</sup> την απελπιστική κατάσταση κατοίκων, μαθητών, δασκάλων και σχολείων της Β΄ περιφέρειας δημοτικών σχολείων Φθιώτιδας,<sup>722</sup> και την πλημμελή λειτουργία των δημοτικών σχολείων στην Ηλεία λόγω των ανεπαρκών μέσων συγκοινωνίας και των ελλείψεων σε διατροφή και ενδυμασία μαθητών και δασκάλων, που είχε ως αποτέλεσμα τη μεγάλη νοσηρότητα αυτών.<sup>723</sup> Ίδιες αρνητικές επιπτώσεις στην υγεία των μαθητών και καθυστέρηση της αγωγής και της μόρφωσης αυτών αναφέρθηκαν και στην έκθεση για την κατάσταση και τις ανάγκες της εκπαίδευσης στην Ήπειρο.<sup>724</sup>

Το αποκορύφωμα της τραγικής κατάστασης των μαθητών δίνεται με την περιγραφή του γενικού επιθεωρητή της Γ΄ περιφέρειας Μ.Ε.. Στην έκθεσή του παρουσιάζονται «καχεκτικοί και ασθενικοί ... με όψιν πελιδνήν και οχράν μαστιζόμενοι υπό ελονοσίας και ψωριάσεως, εστερημένοι πάσης ιατρικής και φαρμακευτικής περιθάλψεως ανυπόδητοι και ρακένδυτοι».<sup>725</sup> Εξάιρεση αποτελεί η περίπτωση των μαθητών της Α΄ Χανίων, όπου στους λόγους μείωσης της μαθητικής διαρροής καταγράφηκαν η βελτίωση της οικονομικής κατάστασης των οικογενειών τους και αποφυγή των χειρωνακτικών εργασιών από τους ίδιους, σε αντίθεση με το παρελθόν.<sup>726</sup>

#### **2.2.4.2. Οι εκπαιδευτικοί**

Ήδη αναφέρθηκαν ορισμένα ποιοτικά στοιχεία που αφορούν την εικόνα που έδιναν οι εκπαιδευτικοί κατά τη διάρκεια της τέταρτης κατοχικής σχολικής χρονιάς. Μιλήσαμε δηλαδή για την κατάστασή τους στη Δ΄ περιφέρεια Μ.Ε, στη Β΄ περιφέρεια Σ.Ε. Φθιώτιδας και στην περιφέρεια Σ.Ε. Ηλείας. Εκτός αυτών για θλιβερή κατάσταση του διδακτικού προσωπικού έκανε λόγο η αναφορά των αναπληρωτών επιθεωρητών Ηρακλείου, Γόρτυνος και Πεδιάδας,<sup>727</sup> ενώ σε διωγμούς δασκάλων αναφέρθηκε στην έκθεσή του ο αναπληρωτής του γενικού επιθεωρητή Σ.Ε. Ηπείρου.<sup>728</sup> Αρνητικά εκφράστηκε και ο αναπληρωτής του επιθεωρητή της Α΄ Χανίων, ο οποίος υποστήριξε

<sup>721</sup> Πράξη 42, 22 Νοεμβρίου 1944, εδ. 3, εδ. 3, ΑΕΣ 30, σ. 310.

<sup>722</sup> Πράξη 37, 15 Ιουνίου 1945, εδ. 21, ΑΕΣ 32, σ. 121.

<sup>723</sup> Πράξη 2, *ό.π.*, εδ. 27, σ. 14.

<sup>724</sup> στο ίδιο, εδ. 30, σ. 15.

<sup>725</sup> Πράξη 48, *ό.π.*, εδ. 33, σ. 232.

<sup>726</sup> στο ίδιο, *ό.π.*, εδ. 54, σ. 240.

<sup>727</sup> Πράξη 27, 18 Μαΐου 1945, εδ. 30, ΑΕΣ 31, σ. 286.

<sup>728</sup> Πράξη 2, *ό.π.*, σ. 15.



ότι πολλοί από τους δασκάλους της περιφέρειάς του απέτυχαν στο έργο τους λόγω των πολεμικών συνθηκών και ιδιαίτερα οι νέοι υστερούσαν στην πρακτική διδασκαλία «αγνοούντες την τέχνην της αισθητοποιήσεως δι' απλών μέσων διαφόρων μαθημάτων».<sup>729</sup>

Τέλος, μεγάλες ελλείψεις διδακτικού προσωπικού καταγράφηκαν σε τρεις περιπτώσεις. Συγκεκριμένα: στην περιφέρεια Κορινθίας ο επιθεωρητής ανέφερε αδυναμία λειτουργίας πάρα πολλών δημοτικών σχολείων λόγω των ενενήντα αποσπάσεων δασκάλων στην Αθήνα και τον Πειραιά και επιπλέον των δεκαεννέα θέσεων που έμεναν κενές,<sup>730</sup> στην περιφέρεια Θ' Χανίων είκοσι δύο μονοτάξια σχολεία παρέμεναν κλειστά λόγω της απόσπασης δώδεκα δασκάλων στην Αθήνα και την υπόλοιπη ηπειρωτική Ελλάδα και άλλων σε σχολεία της αρεσκείας τους, ενώ στην περιφέρεια της Λέσβου δώδεκα δάσκαλοι με οργανική θέση ήταν αποσπασμένοι έξω από το νησί και είκοσι εννέα αποσπασμένοι από άλλες περιφέρειες υπηρετούσαν στη Λέσβο.<sup>731</sup>

#### **2.2.4.3. Τα διδακτήρια**

Αν το σχ. έτος 1942-1943 η κατάσταση των σχολικών κτιρίων δεν ήταν καλή, κατά το 1943-1944 επιδεινώθηκε κι άλλο. Κατά τη γνώμη μας, η γιγάντωση της αντιστασιακής δράσης πιθανότατα προκάλεσε κι άλλο την καταστροφική μανία των κατακτητών. Στην περιφέρεια της Ηπείρου αναφέρθηκαν καταστροφές 220 και παραπάνω διδακτηρίων από τις ξενικές δυνάμεις Κατοχής και εξαφάνιση όλων των σχολικών επίπλων και των διδακτικών μέσων.<sup>732</sup> Στην Παραμυθιά το Γυμνάσιο υπέστη σημαντική καταστροφή από τις οβίδες του γερμανικού στρατού<sup>733</sup> και στη Σπερχειάδα τα μαθήματα διεξάγονταν στα ερείπια, αφού από το διδακτήριο του Γυμνασίου είχαν απομείνει μόνο οι τοίχοι, ενώ το αρχείο, η βιβλιοθήκη και τα έπιπλα δεν υπήρχαν πια.<sup>734</sup> Σ' άλλη περίπτωση τα μαθήματα γίνονταν σε εκκλησίες και ιδιωτικά οικήματα, όπως και το προηγούμενο έτος, καθώς τα γερμανικά στρατεύματα προχώρησαν σε κατάληψη των διδακτηρίων και σε καταστροφές επίπλων, εποπτικών οργάνων και βιβλίων.<sup>735</sup> Τέλος, στην περιφέρεια της Αλεξανδρούπολης αναφέρθηκαν πάρα πολλά σχολεία χωρίς αποχωρητήρια, νερό και περιφραγμένη αυλή, ενώ ως οξύ παρουσιάστηκε και το

---

<sup>729</sup> Πράξη 48, *ό.π.*

<sup>730</sup> Πράξη 27, *ό.π.*, σ. 284.

<sup>731</sup> στο ίδιο, σ. 285.

<sup>732</sup> Πράξη 2, *ό.π.*

<sup>733</sup> Πράξη 46, 10 Ιουλίου 1945, *εδ.* 24, *ΑΕΣ* 32, σ. 203.

<sup>734</sup> Πράξη 48, *ό.π.*, *εδ.* 33, σ. 231.

<sup>735</sup> Πράξη 4, *ό.π.*, σ. 23.



πρόβλημα της εξεύρεσης στέγης για τους διδάσκοντες στους περισσότερους συνοικισμούς αυτής.<sup>736</sup>

#### **2.2.4.4. Τα συσσίτια και η κοινωνική πρόνοια**

Δεν συναντήσαμε αναφορές για το θέμα εκτός από τις επισημάνσεις που έγιναν ήδη για τις ελλείψεις σε είδη διατροφής, ένδυσης και φαρμακευτικής περίθαλψης.

#### **2.2.4.5. Τα προτεινόμενα μέτρα βελτίωσης**

Ορισμένοι από τους επιθεωρητές και τους γενικούς επιθεωρητές προχωρούσαν κατά τη σύνταξη της έκθεσής τους και στην κατάθεση προτάσεων για τα μέτρα που έπρεπε να ληφθούν. Έτσι για παράδειγμα, σύμφωνα με την αναφορά του Συμβουλίου, ο γενικός επιθεωρητής Μ.Ε. της Δ΄ περιφέρειας πρότεινε μέτρα ως προς τη στέγαση των σχολείων, την καθοδήγηση του διδακτικού προσωπικού, τον φρονηματισμό και την πειθαρχία των μαθητών, την εποπτεία των σχολείων και τη σίτιση των απόρων μαθητών,<sup>737</sup> ενώ ο αναπληρωτής του γενικού επιθεωρητή Ηλείου πρότεινε να παρέχεται από το κράτος η ευχέρεια στα εποπτικά συμβούλια να αναστέλλουν, συγχωνεύουν και ιδρύουν σχολεία και να μεταθέτουν δασκάλους, με σκοπό τη γρήγορη προσαρμογή της εκπαίδευσης στις συνθήκες που προκάλεσε ο πόλεμος.<sup>738</sup>

Και το ίδιο το Συμβούλιο όμως μετά από τις εκθέσεις του γενικού επιθεωρητή Μ.Ε. Γ΄ περιφέρειας και του επιθεωρητή δημοτικών σχολείων Β΄ περιφέρειας Φθιώτιδας, απευθύνεται στο Υπουργείο και ζητάει να «ενεργήση τα δέοντα».<sup>739</sup> Στη δεύτερη περίπτωση μάλιστα τα αιτήματα είναι πιο συγκεκριμένα: να καταβληθεί από το Υπουργείο κάθε προσπάθεια ώστε η σχολιατρική υπηρεσία «μετά της σύγκρισης»<sup>740</sup> να βοηθήσει μαθητές και διδάσκοντες, να χορηγηθούν στα τέκνα των πυροπαθών δωρεάν τα σχολικά βιβλία από τον ΟΕΣΒ και να επιστρατευθεί κάθε καλή πρωτοβουλία των κατοίκων για να εξασφαλισθεί η λειτουργία των σχολείων.<sup>741</sup>

#### **2.2.4.6. Ανακεφαλαίωση**

Και για το 1943-1944 το Συμβούλιο, σε αντίθεση με τις δύο πρώτες χρονιές της Κατοχής, κατέγραψε στα πρακτικά των συνεδριάσεών του ορισμένα στοιχεία, από τα οποία προέκυψε η εικόνα που παρουσιάσαμε παραπάνω. Ανακεφαλαιώνοντας

---

<sup>736</sup> Πράξη 23, ό.π.

<sup>737</sup> Πράξη 42, ό.π.

<sup>738</sup> Πράξη 2, ό.π.

<sup>739</sup> Πράξη 48, ό.π., σ. 232.

<sup>740</sup> Ο Οργανισμός Περίθαλψης και Αποκατάστασης των Ηνωμένων Εθνών ή αλλιώς -όπως είναι ευρύτερα γνωστός- UNRRA (United Nations Relief and Rehabilitation Administration)

<sup>741</sup> Πράξη 37, ό.π.

μπορούμε να πούμε ότι η κατάσταση της εκπαίδευσης ήταν το ίδιο άσχημη, όπως και το προηγούμενο έτος, αν όχι ακόμη χειρότερη. Η φοίτηση των μαθητών ήταν περίπου στα ίδια επίπεδα, αφού οι συνθήκες δεν είχαν αλλάξει και η διαρροή συνεχιζόταν για τους ίδιους λόγους. Οι αναφορές στο διδακτικό προσωπικό επικεντρώθηκαν αυτήν τη χρονιά στα προβλήματά τους και όχι τόσο στους επαίνους για το έργο τους. Θίχτηκε επανειλημμένα το πρόβλημα των κενών θέσεων, που οφειλόταν στις πολλές αποσπάσεις και, όπως θα δούμε σε επόμενη ενότητα, στις συνθήκες της Κατοχής, που τους ανάγκαζαν να λείπουν από τη θέση τους για μεγάλα διαστήματα. Τέλος, δόθηκε έμφαση στις καταστροφικές ενέργειες των δυνάμεων Κατοχής, που επιδείνωσαν το διδακτηριακό πρόβλημα, ενώ επισημάνθηκαν οι ελλείψεις σε είδη διατροφής και ένδυσης, χωρίς να εντοπιστούν αξιόλογες αναφορές στην οργάνωση συσσιτίων και τη λήψη κοινωνικής πρόνοιας.

#### **2.2.5. Περίοδος Εαμοκρατίας<sup>742</sup>**

Για τη χρονική περίοδο που εξετάζουμε, υπάρχουν στο αρχείο και κάποιες αναφορές που αφορούν την εκπαιδευτική κατάσταση των βόρειων επαρχιών της χώρας αμέσως μετά την απελευθέρωσή της από τους κατακτητές. Από τα στοιχεία αυτά φαίνονται οι ιδιαιτερότητες που χαρακτήριζαν την εκπαίδευση σ' αυτές τις περιοχές και προκύπτουν και ορισμένες ακόμη διαπιστώσεις για τη στάση του Συμβουλίου.

Αρχικά, όπως ανέφερε στο Συμβούλιο ο αναπληρωτής του γενικού επιθεωρητή της Ζ' περιφέρειας Μ.Ε, η λειτουργία των σχολείων σε κάποιες περιπτώσεις ήταν σχεδόν κανονική, όπως συνέβη από την 1<sup>η</sup> Οκτωβρίου μέχρι την 20<sup>η</sup> Ιουνίου 1945 στα γυμνάσια της ζώνης του Έβρου, Σουφλίου, Διδυμοτείχου, Νέας Ορεστιάδας και Φερρών, ενώ στα υπόλοιπα γυμνάσια της περιφέρειας, δηλαδή σε Αλεξανδρούπολη, Ξάνθη, Κομοτηνή, Δράμα και Καβάλα ήταν τελείως άτακτη μετά την αποχώρηση των Βουλγάρων και οργανώθηκε από προσωπικό ακατάλληλο, το οποίο διορίστηκε από τις Εαμικές Αρχές και προερχόταν από όλες τις κοινωνικές τάξεις.<sup>743</sup>

Στην περιφέρεια Κιλκίς, όπως προκύπτει από την έκθεση του επιθεωρητή δημοτικών σχολείων, επί Εαμοκρατίας η τοπική αυτοδιοίκηση διέταξε την άμεση λειτουργία των σχολείων. Από τους εκατόν ογδόντα δασκάλους είχαν απομείνει μόνο εβδομήντα δύο, αφού οι υπόλοιποι ήταν αποσπασμένοι σε άλλες περιοχές. Επιτεύχθηκε

---

<sup>742</sup> Έτσι αποκαλείται στις εκθέσεις των επιθεωρητών η περίοδος αμέσως μετά την απελευθέρωση της χώρας και μέχρι τον Μάρτιο 1945, όταν ακόμη δεν είχαν εγκατασταθεί οι νόμιμες αρχές στις βόρειες περιοχές της χώρας.

<sup>743</sup> Πράξη 41, 4 Οκτωβρίου 1945, εδ. 8, ΑΕΣ 34, σσ. 149-150.

τελικά το άνοιγμα πενήντα σχολείων με ελλιπέστατο προσωπικό, σε διδακτήρια που η κατάσταση τους χαρακτηρίζεται *«αθλιωτάτη»*. Οι μισοί δάσκαλοι, σύμφωνα με τον επιθεωρητή που είχε τεθεί στο περιθώριο, έδειξαν παθητική στάση *«μη αναμειχθέντες εις την εαμοκομμουνιστικήν κίνησιν»*.<sup>744</sup>

Και στην αναφορά του επιθεωρητή δημοτικών σχολείων Φλώρινας γινόταν λόγος για τη δράση του Εαμοκομμουνιστικού Γραφείου εκπαίδευσης. Υπό την καθοδήγηση του δάσκαλου Ι.Κ. έγινε προσπάθεια ίδρυσης *«βουλγαρικών σχολείων»* στην ύπαιθρο, λειτούργησαν όμως μόνο τρία, στα οποία φοίτησαν ελάχιστοι μαθητές.<sup>745</sup> Πρόκειται προφανώς όχι για βουλγαρικά σχολεία αλλά γι' αυτά που ο Γενικός Διοικητής Δυτικής Μακεδονίας σε δική του έκθεση ονομάζει *«σλαβομακεδονικά»* και τα αποδίδει στη δράση κάποιων εκπαιδευτικών, *«οίτινες εγένοντο επιλήσμονες της εθνικής των αποστολής»*.<sup>746</sup>

*«Σλαβομακεδονικά»* αποκαλεί και ο αναπληρωτής του επιθεωρητή Σ.Ε. περιφέρειας Αμυνταίου τα σχολεία που προσπάθησε να ιδρύσει στην περιφέρειά του η *«βουλγαρική προπαγάνδα»* τόσο κατά το διάστημα της ξενικής κατοχής όσο και της Εαμοκρατίας. Τελικά, όπως τόνισε ο επιθεωρητής, ιδρύθηκε μόνο ένα, το οποίο λειτούργησε στη Σιταριά για ενενήντα μόνο μέρες με πενήντα μαθητές.<sup>747</sup>

Η αποτυχία της *«βουλγαρικής προπαγάνδας»* αποδόθηκε από τους επιθεωρητές στην τολμηρή αντίδραση της μεγάλης πλειοψηφίας των δασκάλων, οι οποίοι παρέμειναν πειθαρχικοί στη νόμιμη υπηρεσία και αφοσιωμένοι στην εθνική κυβέρνηση.<sup>748</sup>

Το Συμβούλιο (ΚΔΓΣΕ) δήλωσε την ικανοποίησή του για τη στάση των δασκάλων στις περιπτώσεις αυτές, αφού αντιστάθηκαν στις πιέσεις και τις απειλές των ξένων κατακτητών και των *«αντεθνικών στοιχείων»*. Προφανώς ο χαρακτηρισμός αφορούσε τα στελέχη του ΕΑΜ που ηγήθηκαν στις παραπάνω ενέργειες, ενώ για τους δασκάλους που παρασύρθηκαν το Συμβούλιο ήθελε να πιστεύει ότι λειτούργησαν *«υπό το κράτος της παραζάλης την οποίαν έφεραν εις τον τόπον μας η ύπουλος ... τακτική της βαρβάρου κατοχής και αι αναπτυχθείσαι κομματικά αντιθέσεις και διαιρέσεις»*.

<sup>744</sup> Πράξη 33, 31 Μαΐου 1945, εδ. 33, ΑΕΣ 32, σ. 81.

<sup>745</sup> Πράξη 37, *ό.π.*, εδ. 8, σ. 116.

<sup>746</sup> Πράξη 41, 4 Οκτωβρίου 1945, εδ. 22, ΑΕΣ 34, σ. 155.

<sup>747</sup> Πράξη 47, 14 Ιουλίου 1945, εδ. 47, ΑΕΣ 32, σ. 226.

<sup>748</sup> στο ίδιο, *ό.π.*, και πράξη 37, *ό.π.*

Αρκέστηκε λοιπόν στην ευχή να επανέλθουν σύντομα στην ορθή εθνική τους αποστολή.<sup>749</sup>

Ωστόσο η στάση του Συμβουλίου δεν ήταν το ίδιο ανεκτική, όταν σχολίασε τις πληροφορίες που παρείχε η έκθεση του αναπληρωτή επιθεωρητή Αμυνταίου.<sup>750</sup> Αφού δήλωσε τη λύπη του, γιατί κάποιοι -έστω και λίγοι- εκπαιδευτικοί λειτουργοί αποδείχτηκαν κατώτεροι της ιερής αποστολής τους, τους έκρινε υπεύθυνους έναντι της Πολιτείας και υποστήριξε ότι έπρεπε να τεθούν στην κρίση της αρμόδιας εκκαθαριστικής επιτροπής.<sup>751</sup>

Έτσι, αν και προσπάθησε να δει με «συναδελφικό μάτι» τη δράση των εκπαιδευτικών που πήραν μέρος στην προσπάθεια ίδρυσης «σλαβομακεδονικών» σχολείων, το ΚΔΓΣΕ δείχνοντας τη νομιμοφροσύνη του και πιστό στις υψηλές εθνικές παραδόσεις της Ελληνικής Παιδείας, φαίνεται να υιοθετεί ως ένα βαθμό την τακτική των διώξεων που εγκαινιάστηκε με τις συντακτικές πράξεις του 1945.

### **2.3. Σύνοψη-Συμπεράσματα**

Από τη συνεξέταση της γενικής έκθεσης για το 1939-1940 και των εκθέσεων των επιθεωρητών και των γενικών επιθεωρητών για την κατάσταση της εκπαίδευσης στις περιφέρειές τους κατά τα κατοχικά χρόνια, προκύπτει ότι στα προβλήματα που είχαν εντοπιστεί, ήρθαν να προστεθούν κι άλλα ακόμη χειρότερα.

Αρχικά τα διδακτηριακά προβλήματα επιδεινώθηκαν εξαιτίας των καταστροφών στις οποίες επιδόθηκαν οι κατοχικές δυνάμεις και, αν προπολεμικά τα μαθήματα διεξάγονταν σε υπερπλήρεις αίθουσες, κατά την Κατοχή γίνονταν πολλές φορές ανάμεσα σε ερείπια ή και στο ύπαιθρο. Κι αν οι μαθητές είχαν από πριν την ανάγκη των συσσιτίων, αυτή έγινε στη συνέχεια ακόμη μεγαλύτερη και συνοδεύτηκε από έλλειψη υποδημάτων και ειδών ρουχισμού.

Η χειρότερη χρονιά ίσως ήταν αυτή του μεγάλου λιμού, 1941-1942, και γι' αυτό την αμέσως επόμενη η κατάσταση εμφανίζεται κάπως καλύτερη, αφού συγκρίνεται μ' αυτή, σε καμιά περίπτωση όμως δεν σταμάτησαν τα προβλήματα της εκπαίδευσης, που η Κατοχή τα είχε επιδεινώσει σε μέγιστο βαθμό.

---

<sup>749</sup> Πράξη 41, *ό.π.*, σ. 156.

<sup>750</sup> Πράξη 47, *ό.π.*

<sup>751</sup> Το 1945 εκδόθηκαν μια σειρά από συντακτικές πράξεις μεταξύ των οποίων και οι : Συντ. Πράξις 25/1945 «περί εκκαθάρισεως των Κρατικών Οργανισμών εκ των λαβόντων μέρος κ.λπ. εις το στασιαστικόν κίνημα της 3<sup>ης</sup> Δεκεμβρίου 1944» και η Συντ. Πράξις 26/1945 «περί απολύσεως δημοσίων υπαλλήλων συνεργασθέντων μετά του εχθρού κατά την περίοδον της Κατοχής».

Η λειτουργία των σχολείων στις περισσότερες περιπτώσεις δεν ήταν ομαλή και τα στοιχεία που εντοπίστηκαν επιβεβαιώνουν την εικόνα που προέκυψε από τη βιβλιογραφική έρευνα στο πρώτο μέρος της εργασίας. Η διαρροή φοίτησης, που επισημάνθηκε στην ετήσια γενική έκθεση του 1939-1940 ως πολύ μεγάλο πρόβλημα, συνεχίστηκε με αυξητικές τάσεις, αφού πέρα από τους λόγους που ίσχυαν προπολεμικά προστέθηκαν ο υποσιτισμός και η ανυποδησία. Και αν επί Μεταξά υπήρχε ο φόβος της επιβολής προστίμων σε περίπτωση παράβασης του νόμου περί υποχρεωτικής φοίτησης, στα χρόνια της Κατοχής αυτά κατά κανόνα δεν επιβάλλονταν, αφού έμειναν στα προπολεμικά ύψη και οι συνθήκες πληθωρισμού που δημιουργήθηκαν τα έκαναν να φαντάζουν ασήμαντα.

Εκτός από αυτά πάρα πολλές ήταν οι ελλείψεις και στο διδακτικό προσωπικό. Εκτός από τα προβλήματα που δημιούργησαν οι πολεμικές συνθήκες (επιστράτευση, αρρώστιες και απώλειες), οι πιο πολλοί κατέφυγαν στην Αθήνα, τον Πειραιά και τις μεγάλες επαρχιακές πόλεις. Δικαιολογημένα λοιπόν συναντάμε παράπονα από τους επιθεωρητές για τον υπερβολικό αριθμό των αποσπάσεων και αιτήματα αυτές να περιοριστούν κατά τα επόμενα χρόνια. Υπήρχαν, βέβαια, και εκείνοι που είχαν ενταχθεί στα αντάρτικα σώματα και πρόσφεραν από εκεί τις υπηρεσίες τους.

Δύο ακόμη στοιχεία, για τα οποία έγινε λόγος στο πρώτο μέρος της παρούσας εργασίας, επιβεβαιώθηκαν από την έρευνα στις πράξεις του Συμβουλίου, όπου συζητήθηκαν οι εκθέσεις των επιθεωρητών. Αρχικά οι προσπάθειες του ΕΑΜ για την εκπαίδευση στην ελεύθερη Ελλάδα. Παρόλο που οι επιθεωρητές, ως θεματοφύλακες της εθνικής μας παιδείας, μιλούσαν απαξιωτικά για τις ενέργειες των ανθρώπων του ΕΑΜ (περιπτώσεις Κιλκίς και Φλώρινας), ωστόσο αυτοί και στον καιρό της ξενικής κατοχής προχωρούσαν στο άνοιγμα σχολείων σε όποιες περιοχές αποκτούσαν τον έλεγχο και αμέσως μετά την απελευθέρωση, ώσπου να κινηθεί το επίσημο κράτος, είχαν ήδη ενεργοποιηθεί. Ακόμη φάνηκαν ως ένα βαθμό και οι ιδιαιτερότητες που σχετίζονταν με την εκπαίδευση στις βόρειες επαρχίες της χώρας και ιδιαίτερα η πολιτική που ακολουθήθηκε από τις ενδιαφερόμενες πλευρές στην περίπτωση της «σλαβομακεδονικής μειονότητας».

Τέλος, το Συμβούλιο προσπάθησε να συνεχίσει το έργο του, όπως και προπολεμικά, στο βαθμό που το επέτρεπαν οι συνθήκες. Δεν είναι, βέβαια, λίγες και οι περιπτώσεις που από το φόρτο εργασίας τους αναρωτιέται κανείς τι θα συνέβαινε, αν δεν επικρατούσαν συνθήκες κατοχής. Η προσπάθεια να τα έχουν όλα υπό έλεγχο και να δίνουν λύση σε κάθε περίπτωση είναι εμφανής. Και φυσικά είτε λειτουργούσε ως

ΑΣΕ είτε ως ΕΣ είτε ως ΚΔΓΣΕ η στάση ήταν σε γενικές γραμμές ίδια. Το ενδιαφέρον τους μεγάλο όχι μόνο για το διδακτικό έργο των εκπαιδευτικών λειτουργιών αλλά και για το εξωδιδακτικό και κυρίως για το ρόλο τους στην κοινωνία. Άσχετα με το γεγονός ότι η χώρα απαλλάχθηκε από το δικτατορικό καθεστώς και πέρασε σ' αυτό των δυνάμεων Κατοχής και των κατοχικών κυβερνήσεων και αργότερα γεύτηκε τη χαρά της απελευθέρωσης και το γεγονός ότι άλλοτε υπερτερούσαν τα συντηρητικά κι άλλοτε τα προοδευτικά μέλη του, το Συμβούλιο νομιμόφρον και πειθαρχικό έδινε πάντοτε προτεραιότητα σ' ένα ζητούμενο, την καλλιέργεια του θρησκευτικού, κοινωνικού και εθνικού φρονήματος των μαθητών και των οικογενειών τους. Αυτό δεν άλλαξε σε καμιά από τις περιόδους που εξετάσαμε. Ας μην ξεχνάμε εξάλλου ότι ο βασικός πυρήνας των μελών του υπήρξε σταθερός.

### 3. Θέματα διοικητικής φύσης

#### 3.1. Διάρθρωση εκπαίδευσης

Εκτός από τα στοιχεία που αναφέρθηκαν στο πρώτο μέρος της εργασίας, προκύπτουν και ορισμένα από την έρευνά μας στα πρακτικά του Συμβουλίου. Δυστυχώς, ούτε εκτεταμένες αναφορές υπάρχουν ούτε μια πράξη σχετική, από την οποία να αντλούμε ικανοποιητικά δεδομένα για τη δομή της εκπαίδευσης στα κατοχικά χρόνια. Έτσι, όσα στοιχεία παρουσιάζονται παρακάτω προέρχονται από διάσπαρτες αναφορές στα πρακτικά, οι οποίες σχετίζονται με τα θέματα συζήτησης που υπήρχαν κάθε φορά.

##### 3.1.1. Στοιχειώδης Εκπαίδευση

Στη Στοιχειώδη Εκπαίδευση περιλαμβάνονταν τα νηπιαγωγεία και τα δημοτικά σχολεία.

###### 3.1.1.1. Νηπιαγωγεία

Για τα νηπιαγωγεία δεν εντοπίσαμε στο αρχείο καμιά συγκεκριμένη αναφορά, γεγονός που μάλλον επιβεβαιώνει αυτό που καταγράψαμε στο πρώτο μέρος της εργασίας, ότι δηλαδή αυτά δεν λειτούργησαν σχεδόν καθόλου στη διάρκεια της Κατοχής, ή αν λειτούργησαν ορισμένα, δεν απασχόλησαν το Συμβούλιο σε κάποια από τις συνεδριάσεις που εξετάσαμε.

###### 3.1.1.2. Δημοτικά σχολεία

Τα δημοτικά σχολεία είχαν έξι τάξεις, η φοίτηση σ' αυτά ξεκινούσε με τη συμπλήρωση των έξι ετών και ήταν υποχρεωτική. Ωστόσο, σύμφωνα με τους Α.Ν. 770/1937 και 1849/1939, υπήρχε η δυνατότητα μετάβασης στην εκπαιδευτική βαθμίδα της μέσης εκπαίδευσης με το ενδεικτικό προαγωγής από τη Δ' τάξη και εισιτήριες εξετάσεις.

Στα δημοτικά σχολεία συγκαταλέγονταν και τα πρότυπα. Σε κάθε περιφέρεια επιθεωρητή στοιχειώδους εκπαίδευσης είχε ιδρυθεί από ένα μονοτάξιο, ένα τριτάξιο και ένα εξατάξιο πρότυπο δημοτικό σχολείο. Υπήρχαν ακόμη τα πρότυπα δημοτικά των Πειραματικών Σχολείων του Πανεπιστημίου Αθηνών και του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, τα προσαρτημένα στις Παιδαγωγικές Ακαδημίες Αθηνών και Πειραιώς, όπως και το πρότυπο ειδικό σχολείο Αθηνών.<sup>752</sup> Αυτό είχε ιδρυθεί με τον Α.Ν. 453/1937 και, όπως πληροφορούμαστε από το ΑΣΕ, με αφορμή μια αναφορά της διευθύντριας του Ρόζας Ιμβριώτη, ήταν ανάλογο και ισότιμο με τα πρότυπα των Παιδαγωγικών Ακαδημιών.<sup>753</sup>

<sup>752</sup> Α.Ν. 2029/1939, ό.π., άρθρο 1, εδ, 1, 2.

<sup>753</sup> Πράξη 6, 18 Απριλίου 1942, εδ. 24, ΑΕΣ 26, σ. 60.

Τέλος, στη στοιχειώδη εκπαίδευση εντάσσονταν και τα «τραχωματικά σχολεία», που ιδρύθηκαν με σκοπό τη φοίτηση των μαθητών που έπασχαν από τράχωμα και τη συστηματική θεραπεία αυτών στα σχολικά αντιτραχωματικά ιατρεία. Για τη λειτουργία ενός τέτοιου σχολείου σε μια περιοχή απαιτούνταν η ύπαρξη τουλάχιστον σαράντα τραχωματικών μαθητών, ενώ σε περίπτωση ύπαρξης λιγότερων, αυτοί αποχωρίζονταν από τους υπόλοιπους μαθητές του σχολείου σε ιδιαίτερο τμήμα, υπό τον τύπο μονοτάξιου δημοτικού σχολείου.<sup>754</sup> Μάλιστα, το προς έκδοση Ν.Δ. 904/1941, που αντικαθιστούσε το Β.Δ. της 7/13-3-1940, προκάλεσε την αντίδραση του ΑΣΕ, όταν κλήθηκε από το Υπουργείο να γνωματεύσει σχετικά, καθώς δεν οριζόταν η συμμετοχή των επιθεωρητών δημοτικών σχολείων και των ΕΣΣΕ στην ίδρυση, λειτουργία, υποβιβασμό ή κατάργησή τους, όπως συνέβαινε στο προγενέστερο βασιλικό διάταγμα. Γι' αυτό και ζητούσε από το Υπουργείο να το συμπληρώσει σύμφωνα με τις υποδείξεις του.<sup>755</sup> Ωστόσο, όπως φαίνεται από τη μελέτη του Ν.Δ. 904/1941, οι υποδείξεις του Συμβουλίου δεν συμπεριλήφθηκαν στην τελική μορφή του διατάγματος.

### **3.1.1.3. Προβλήματα-μεταβολές**

Κατά τη διάρκεια της Κατοχής, λόγω των πολλών προβλημάτων που δημιουργήθηκαν, κυρίως συγκοινωνιακών, το Συμβούλιο αναγκάστηκε να γνωματεύσει πολλές φορές για την αλλαγή ορίων εκπαιδευτικών περιφερειών ή την ένταξη σχολείων σε άλλη περιφέρεια από αυτή που ανήκαν ως τότε ή για τη μεταφορά έδρας σχολείων, πάντα με τη σύμφωνη γνώμη ή τις προτάσεις των επιθεωρητών και των γενικών επιθεωρητών. Αναφέρουμε ενδεικτικά την απόφαση για την υπαγωγή του μονοτάξιου δημοτικού σχολείου Χρωμίου στην εκπαιδευτική περιφέρεια Κοζάνης και του διτάξιου Αηδονίων στην περιφέρεια Γρεβενών,<sup>756</sup> όπως και την επανυπαγωγή των σχολείων της περιοχής Ακαρνανίας στην περιφέρεια Λευκάδας από την περιφέρεια Αργινίου, στην οποία είχαν προσαρτηθεί εξαιτίας της απαγόρευσης από τις Ιταλικές Αρχές της επικοινωνίας του επιθεωρητή με την Ακαρνανία. Από τη στιγμή που οι Ιταλοί αποχώρησαν και εξέλιπαν οι λόγοι της μεταβολής των ορίων των περιφερειών Λευκάδας και Αργινίου, το ΕΣ αποφάνθηκε υπέρ της επιστροφής των σχολείων της Ακαρνανίας στην περιφέρεια Λευκάδας.<sup>757</sup>

<sup>754</sup> Ν.Δ. 904/30 Δεκεμβρίου 1941, «Περί τραχωματικών δημοτικών σχολείων», άρθρα 1, 3, *Εφημερίς της κυβέρνησεως*, αρ. 459, 31/12/1941, τ. Α'.

<sup>755</sup> Πράξη 124, 5 Νοεμβρίου 1941, εδ. 8., ΑΕΣ 25, σσ. 347-348.

<sup>756</sup> Πράξη 22, 26 Ιανουαρίου 1943, εδ. 12, ΑΕΣ 27, σ. 119.

<sup>757</sup> Πράξη 11, 17 Μαρτίου 1944, εδ. 2, ΑΕΣ 30, σ. 74.



### 3.1.2. Μέση Εκπαίδευση

Στα σχολεία της Μ.Ε. συμπεριλαμβάνονταν τα γυμνάσια (παλαιού και νέου τύπου), τα πρακτικά λύκεια, τα αστικά σχολεία, οι εμπορικές σχολές, οι σχολές Μ.Ε., η Επαγγελματική Οικοκυρική Σχολή Θηλέων, η Χαροκόπειος Ανωτέρα Οικοκυρική Σχολή Καλλιθέας, τα γυμνάσια και λύκεια των Πειραματικών Σχολείων Πανεπιστημίου Αθηνών και Θεσσαλονίκης, το Διδασκαλείο Μέσης Εκπαιδευσεως μαζί με την προσαρτημένη σ' αυτό Βαρβάκειο Σχολή Μέσης Εκπαιδευσεως και η Εθνική Ακαδημία Σωματικής Αγωγής (με τα πρότυπά της γυμνάσια, ένα αρρένων κι ένα θηλέων).<sup>758</sup>

#### 3.1.2.1. Γυμνάσια

Τον καιρό της Κατοχής λειτούργησαν γυμνάσια παλαιού (π.τ.) και νέου τύπου (ν.τ.), όπως διαπιστώσαμε από τη μελέτη του όγδου στατιστικού πίνακα που εμφάνιζε τον αριθμό και το είδος των σχολείων Μ.Ε. για το 1939-1940.<sup>759</sup> Τα σχετικά με τη λειτουργία τους παρουσιάστηκαν στο πρώτο μέρος της εργασίας, ενώ εδώ θα συμπληρώσουμε ότι η παράλληλη λειτουργία και των δύο ανάγκασε το Συμβούλιο να γνωματεύσει για την αντιστοιχία των τάξεων τους.

Την πρώτη φορά, το καλοκαίρι του 1942, με το επιχείρημα ότι τουλάχιστον στα βασικά μαθήματα των Αρχαίων Ελληνικών και των Μαθηματικών το αναλυτικό πρόγραμμα της Δ' τάξης π.τ. αντιστοιχούσε σ' αυτό της Ε' τάξης ν.τ, γνωμάτευσε ότι μαθητές της Δ' τάξης π.τ. που απορρίφθηκαν μπορούσαν να εγγραφούν στην Ε' τάξη ν.τ, τονίζοντας ότι από την ενέργεια αυτή θα ωφεληθούν οι πιο άποροι, οι οποίοι με τη λήψη του απολυτηρίου σκόπευαν να ξεκινήσουν τον επαγγελματικό τους βίο.<sup>760</sup> Αργότερα, τον Μάρτιο του 1943, μετά από μακρύ σκεπτικό με πολλά επιχειρήματα και με το δεδομένο ότι τα γυμνάσια ν.τ. θα αποκτούσαν άλλες δύο τάξεις, το Συμβούλιο προχώρησε σε νεότερη γνωμάτευση. Σύμφωνα μ' αυτή η Α' τάξη του εξαταξίου γυμνασίου π.τ. αντιστοιχούσε στη Γ' τάξη του γυμνασίου ν.τ., η Β' στη Δ', η Γ' στην Ε', η Δ' στη Στ', η Ε' στην Ζ' και η Στ' στην Η'.<sup>761</sup>

<sup>758</sup> Ν. 1287/ 20 Μαρτίου 1944, «Περί τροποποίησης των περί εκπαιδευτικών τελών διατάξεων και περί προώθησεως των λειτουργών της Μέσης Εκπαιδευσεως», άρθρο 14, *Εφημερίς της κυβερνήσεως*, αρ. 60, 25/1/1944, τ. Α'.

<sup>759</sup> Πράξη 85, *ό.π.*, σ. 141.

<sup>760</sup> Πράξη 37, 4 Ιουλίου 1942, *εδ.* 17, ΑΕΣ 26, σσ. 208-209.

<sup>761</sup> Πράξη 35, 10 Μαρτίου 1943, *εδ.* 1, ΑΕΣ 27, σσ. 222-225.

### 3.1.2.1.1. Προβλήματα-μεταβολές

Το καλοκαίρι του 1942 το Υπουργείο κάλεσε το ΑΣΕ να καταρτίσει το αναλυτικό και ωρολόγιο πρόγραμμα για τα διτάξια λύκεια, να καθορίσει τις πόλεις στις οποίες θα ιδρύονταν αυτά και να γνωματεύσει αν αντί των δύο τάξεων των λυκείων λόγω των συνθηκών θα ήταν προτιμότερο να λειτουργήσουν προσωρινά αυτές ως εβδόμη και ογδόη των εξαταξίων γυμνασίων ν.τ. είτε όλων είτε ορισμένων.

Το ΑΣΕ προχώρησε σε επανειλημμένες συσκέψεις και μάλιστα κάλεσε και έξι γενικούς επιθεωρητές να παρουσιάσουν τις απόψεις τους, οι οποίες καταγράφηκαν στη συνεδρίαση της 22ας Ιουλίου.<sup>762</sup> Στη συνέχεια το Συμβούλιο, αφού αναφέρθηκε εκτενώς στον σκοπό ίδρυσης των λυκείων και στις πόλεις που κατά τον νόμο έπρεπε να λειτουργήσουν αυτά και αφού τόνισε ότι με τις συνθήκες που επικρατούσαν η ίδρυση και η λειτουργία τους ως αυτοτελών σχολείων θα συναντούσε μεγάλες δυσχέρειες, έκρινε πιο σκόπιμο η Α΄ Λυκείου που θα ιδρύονταν το σχ. έτος 1943-1944 να λειτουργήσει στο ίδιο διδακτήριο με το γυμνάσιο ν.τ. της οικείας πόλης και με τον ίδιο διευθυντή. Το ίδιο θα συνέβαινε και με τη Β΄ τάξη, αν διαρκούσαν ακόμη οι συνθήκες που είχαν δημιουργηθεί εξαιτίας του πολέμου. Έτσι η μέση εκπαίδευση θα αποκτούσε δύο βαθμίδες, την κατώτερη με τις έξι τάξεις και την ανώτερη με τις δύο τελευταίες τάξεις.<sup>763</sup> Όσον αφορά το αναλυτικό και ωρολόγιο πρόγραμμα, το σχέδιο κανονιστικού διατάγματος κατατέθηκε στις αρχές του επόμενου μήνα.<sup>764</sup>

Τον Δεκέμβριο του 1942 το ΕΣ κλήθηκε από το Υπουργείο να γνωματεύσει αν κρίνει σκόπιμη τη διατήρηση των γυμνασίων ν.τ. που ιδρύθηκαν με τον Α.Ν. 1849/1939. Κάνοντας αναφορά στις συνθήκες που επικρατούσαν κατέληξε ότι δεν έπρεπε να επέλθει καμία μεταβολή τη δεδομένη στιγμή. Ωστόσο, διαπιστώνοντας την αδυναμία των γυμνασίων ν.τ. να εκπληρώσουν επαρκώς τον σκοπό της Μ.Ε., το Συμβούλιο γνωμάτευσε ότι πρέπει να προστεθεί στα υπάρχοντα γυμνάσια ν.τ. διετής κύκλος σπουδών ως εβδόμη και ογδόη τάξη αυτών και ότι η ίδρυση νέων ανεξάρτητων σχολείων ήταν εντελώς άκαιρη. Οι σύμβουλοι Ν. Καραχρίστος, Σπ. Καλλιάφας και Σ. Γεδεών έμειναν σταθεροί στα λεγόμενα του ΑΣΕ στις πράξεις 45/1-8-1942 και 56/5-9-1942 και μειοψήφησαν.<sup>765</sup>

<sup>762</sup> Πράξη 42, 22 Ιουλίου 1942, ΑΕΣ 26, σσ. 228-231.

<sup>763</sup> Πράξη 45, 1 Αυγούστου 1942, εδ.7, ΑΕΣ 26, σσ. 244-249.

<sup>764</sup> Πράξη 56, 5 Σεπτεμβρίου 1942, ΑΕΣ 26, σσ. 306-346.

<sup>765</sup> Πράξη 12, 29 Δεκεμβρίου 1942, ΑΕΣ 27, σσ. 46-49.

Τελικά τον Μάρτιο του 1943 το ΕΣ προχώρησε στη σύνταξη σχεδίου Ν.Δ., με το οποίο τα εξατάξια γυμνάσια ν.τ. που ιδρύθηκαν με τον Α.Ν. 1849/1939 μετατράπηκαν σε οκτατάξια με την προσθήκη δύο ακόμη τάξεων.<sup>766</sup> Το σχέδιο αυτό με ελάχιστες αλλαγές και προσθήκες έγινε νόμος του κράτους την επόμενη χρονιά και είναι ο Ν. 1468/1944, που παρουσιάστηκε στο πρώτο μέρος της εργασίας.

Μια τελευταία σχετική συζήτηση στην ολομέλεια του Συμβουλίου εντοπίστηκε στο αρχείο και αφορά τη διαφοροποίηση αυτών των δύο τάξεων σε τμήματα κλασικής ή πρακτικής κατεύθυνσης. Στη συνεδρίαση της 27<sup>ης</sup> Απριλίου 1945 τέθηκε υπόψη του ΚΔΓΣΕ τα αποτελέσματα των συσκέψεων με τους γενικούς επιθεωρητές Αθηνών και Πειραιώς καθώς και με τους εκεί αποσπασμένους, και το Συμβούλιο όρισε από τη μια επιτροπή για τη μελέτη του όλου ζητήματος, ενώ από την άλλη γνωμάτευσε ότι μπορεί το Υπουργείο να διατάξει τη λειτουργία και τμημάτων πρακτικής κατεύθυνσης μόνο σε όσα σχολεία είχαν λειτουργήσει κατά το σχ. έτος 1943-1944 τμήμα πρακτικής κατεύθυνσης Ζ' τάξης σύμφωνα με τις προϋποθέσεις του Ν. 1468/1944. Τέλος, επιφυλάχτηκε για ριζικότερη ρύθμιση του ζητήματος αργότερα.<sup>767</sup>

Ένα ακόμη θέμα που σχετίζεται με τα γυμνάσια είναι οι διάφορες αιτήσεις που έφταναν κατά καιρούς στο Συμβούλιο για την ίδρυση νέων. Θα αναφέρουμε ενδεικτικά δύο περιπτώσεις. Στην πρώτη, που αφορά την υποβολή δεκατεσσάρων αιτήσεων, οι λόγοι που προβάλλονταν κυρίως ήταν η αύξηση μαθητών, η παντελής έλλειψη συγκοινωνίας και ο δύσκολος εφοδιασμός των μαθητών σε τρόφιμα. Το Συμβούλιο επικαλούμενο και την επικείμενη μεταβολή των γυμνασίων από εξατάξια σε οκτατάξια, η οποία κατά την εκτίμησή του θα δημιουργούσε νέα προβλήματα, αποφάσισε να αναβάλει τη λήψη απόφασης, διότι η οριστική ίδρυση νέων γυμνασίων εκείνη τη στιγμή δεν ήταν σκόπιμη και συμφέρουσα στην εκπαίδευση και πρότεινε τη θεραπεία των αναγκών με την ίδρυση προσωρινών παραρτημάτων γυμνασίων από τους αρμόδιους γενικούς επιθεωρητές.<sup>768</sup> Την ίδια στάση κράτησε το ΕΣ και στη δεύτερη περίπτωση, όταν έφτασε έγγραφο από το γραφείο του πρωθυπουργού, που του ζητούσε να προβεί στις απαραίτητες ενέργειες για την ίδρυση και άλλων γυμνασίων σε διάφορες πόλεις του κράτους.<sup>769</sup>

<sup>766</sup> Πράξη 36, 12 Μαρτίου 1943, ΑΕΣ 27, σσ. 245-251.

<sup>767</sup> Πράξη 19, 27 Απριλίου 1945, εδ. 67, ΑΕΣ 31, σσ. 195-196.

<sup>768</sup> Πράξη 93, *ό.π.*, εδ. 17, σσ. 294-297.

<sup>769</sup> Πράξη 38, 26 Σεπτεμβρίου 1944, εδ. 3, ΑΕΣ 30, σσ. 267-268.

### 3.1.2.2. Αστικά σχολεία

Τα αστικά σχολεία κατά τη διάρκεια της Κατοχής λειτούργησαν, όπως αναφέρθηκε στο πρώτο μέρος της εργασίας, ως τριτάξια με τέσσερις επαγγελματικές κατευθύνσεις, ενώ η μόνη νομοθετική μεταβολή που έγινε αφορούσε την προσθήκη Δ' τάξης στα σχολεία γεωργικής κατεύθυνσης.

Σε γενικές γραμμές δε συνάντησαν την πλήρη αποδοχή των τοπικών κοινωνιών, όπως φαίνεται από την περίπτωση των Τζερμιάδων της Κρήτης, όπου η τοπική κοινότητα δεν παραχωρούσε αγρόκτημα για την εξυπηρέτηση του αστικού σχολείου που λειτουργούσε εκεί.<sup>770</sup> Το ίδιο αποδεικνύει και η απόφαση από το ΕΣ αναστολής λειτουργίας του αστικού σχολείου Λεχαιών, καθώς επί τέσσερα χρόνια ο αριθμός των μαθητών του έφθινε ώσπου έφτασε τους δεκαέξι, και η λειτουργία αντί αυτού τμήματος του Γυμνασίου Γαστούνης.<sup>771</sup> Εξίσου αρνητική ήταν και η εικόνα του αστικού σχολείου Αρχανών, αφού οι κάτοικοι της κοινότητας θεωρούσαν ότι: «πλην της αμφιβόλου επαγγελματικής μορφώσεως την οποία προσφέρει ουδέν άλλο προσόν δίδει». Γι' αυτό ζητούσαν από το Συμβούλιο «να μη παρατείνητε την αδικίαν ήτις προσγίγνεται εις την επαρχίαν μας αλλά μετατρέψητε το ήδη λειτουργούν ενταύθα Αστικόν σχολείον εις Γυμνάσιον».<sup>772</sup> Όλων αυτών είχε προηγηθεί, μετά από έγγραφο του Υπουργείου, γνωμάτευση του ΕΣ που έλεγε κατά λέξη: «Άρθρον μόνον. Η εφαρμογή της διατάξεως της παραγράφου 3 του άρθρου 2 του Νόμου 1800/1939 “Περί Αστικών” αναστέλλεται μέχρι πέρατος του παρόντος πολέμου».<sup>773</sup> Αυτό σήμαινε ότι τα αστικά σχολεία θα συνέχιζαν να λειτουργούν και με λιγότερους από πενήντα μαθητές.

Εκτός από τα παραπάνω, συναντήσαμε στα πρακτικά προτάσεις μετατροπής αστικών σχολείων από τη μια κατεύθυνση σε άλλη. Στην περίπτωση του Αιτωλικού το ΑΣΕ αποφάσισε ότι το αστικό σχολείο γεωργικής κατεύθυνσης έπρεπε να μετατραπεί σε εμπορικής κατεύθυνσης και με την ευκαιρία ξαναθύμισε παλιότερες επισημάνσεις του για να μη ναυαγήσει παντού ο συγκεκριμένος τύπος σχολείων.<sup>774</sup> Στην περίπτωση του αστικού σχολείου Τυρνάβου, από την άλλη, ο γενικός επιθεωρητής ζητούσε τη μετατροπή από εμπορικής σε γεωργικής κατεύθυνσης,<sup>775</sup> ενώ στην περίπτωση της πόλης του Αγρινίου, μετά από τη μεταφορά εκεί της έδρας του αστικού σχολείου

<sup>770</sup> Πράξη 93, ό.π., σ. 294.

<sup>771</sup> Πράξη 12, 17 Μαρτίου 1944, εδ. 10, ΑΕΣ 30, σ. 77.

<sup>772</sup> Πράξη 13, 18 Απριλίου 1945, εδ. 1, ΑΕΣ 31, σ. 100.

<sup>773</sup> Πράξη 76, 17 Ιουλίου 1943, εδ. 19, ΑΕΣ 28, σσ. 74-75.

<sup>774</sup> Πράξη 95, 26 Αυγούστου 1941, εδ. 14, ΑΕΣ 25, σ. 191.

<sup>775</sup> Πράξη 114, 10 Οκτωβρίου 1941, εδ. 7, ΑΕΣ 25, σ. 288.

Μηλεών Βόλου,<sup>776</sup> ζητήθηκε -και το Συμβούλιο συμφώνησε- η μετατροπή του σε εμπορικής κατεύθυνσης, προκειμένου να ευδοκιμήσει το σχολείο, και αργότερα η εκ νέου μετατροπή του σε μέση εμπορική σχολή, υπό τον όρο ότι ο δήμος θα πρόσφερε το κατάλληλο διδακτήριο και θα κατέβαλε κάθε δυνατή φροντίδα για την αρτιότερη λειτουργία της.<sup>777</sup> Όλα αυτά δείχνουν πέρα από την ελλιπή στήριξη του θεσμού και τον πρόχειρο σχεδιασμό που είχε προηγηθεί αναφορικά με το είδος των σχολείων.

### **3.1.2.3. Άλλα σχολεία**

Κάποιες διάσπαρτες και αποσπασματικές πληροφορίες υπάρχουν και για άλλα σχολεία Μ.Ε.. Για παράδειγμα, για τη Σχολή Εμπορικής Ναυτιλίας της Ύδρας πληροφορούμαστε ότι η προπαρασκευαστική τάξη της έμελλε να καταργηθεί, ενώ οι υπόλοιπες θα μεταφέρονταν στον Πόρο.<sup>778</sup> Για την Οικοκυρική και Επαγγελματική Σχολή Θεσσαλονίκης, που ιδρύθηκε από την Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία βάσει του Α.Ν. 2194/1940, διαπιστώνουμε ότι το ΑΣΕ υπέβαλε σχέδιο διατάγματος για τον τρόπο επιθεώρησής της από τον γενικό επιθεωρητή Μ.Ε. Θεσσαλονίκης και από τους άλλους γενικούς επιθεωρητές των επιμέρους μαθημάτων.<sup>779</sup> Τέλος, για τη Σχολή Μ.Ε. Πειραιώς μαθαίνουμε ότι από το σχ. έτος 1941-1942 μετατράπηκε σε πρότυπο γυμνάσιο.<sup>780</sup>

## **3.2. Διοίκηση και εποπτεία εκπαίδευσης**

Την καθοδήγηση, την εποπτεία και τον έλεγχο των εκπαιδευτικών λειτουργιών της Σ.Ε. είχαν κατά την έναρξη της κατοχικής περιόδου ενενήντα πέντε επιθεωρητές, οι οποίοι παρακολουθούσαν και καθοδηγούνταν από εννιά γενικούς επιθεωρητές.<sup>781</sup> Οι εκπαιδευτικές περιφέρειες της Σ.Ε. κατανέμονταν σε περιφέρειες ΕΣΣΕ, ίσες με τον αριθμό των νομών της χώρας, ενώ οι περιφέρειες των ΕΣΣΕ σε εννιά περιφέρειες ΑΕΣΣΕ, η καθεμιά με τον οικείο γενικό επιθεωρητή της. Πιο ψηλά στην ιεραρχία βρισκόταν το ΚΕΣΣΕ, το οποίο αποτελούνταν πια, όπως είδαμε στο πρώτο μέρος της εργασίας, από πέντε μέλη, έναν εκπρόσωπο του Συμβουλίου και τέσσερις από τους γενικούς επιθεωρητές Σ.Ε..<sup>782</sup>

---

<sup>776</sup> Κ.Δ./4 Σεπτεμβρίου 1942, «Περί μεταθέσεως της έδρας Αστικών Σχολείων», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 285, 6/11/1942, τ. Α΄.

<sup>777</sup> Πράξη 75, 12 Ιουλίου 1943, εδ. 8, ΑΕΣ 28, σ. 64.

<sup>778</sup> Πράξη 83, 28 Ιουλίου 1941, εδ. 9, ΑΕΣ 25, σσ. 107-108.

<sup>779</sup> Πράξη 102, 16 Σεπτεμβρίου 1941, εδ. 19, ΑΕΣ 25, σ. 224-226.

<sup>780</sup> Πράξη 5, 16 Απριλίου 1942, εδ. 1στ, ΑΕΣ 26, σ. 28.

<sup>781</sup> Πράξη 148, 12 Οκτωβρίου 1939, ΑΕΣ 21, σσ. 401-404.

<sup>782</sup> Α.Ν. 2180/1940, *ό.π.*, άρθρα 1, 16, 27, 52.

Την καθοδήγηση, την εποπτεία και τον έλεγχο των εκπαιδευτικών λειτουργιών της Μ.Ε. ασκούσαν στα χρόνια της Κατοχής οι γενικοί επιθεωρητές. Τα σχολεία Μ.Ε. ήταν κατανομημένα σε δεκαέξι εκπαιδευτικές περιφέρειες Μ.Ε. -αντί των δώδεκα που προέβλεπε ο Α.Ν. 767/1937- και την άμεση εποπτεία τους σε καθεμιά είχε ένας γενικός επιθεωρητής. Εκτός από αυτούς τους δεκαέξι, υπήρχαν άλλοι δώδεκα γενικοί επιθεωρητές, εκ των οποίων οι δέκα είχαν ρόλο καθοδηγητικό στη διδασκαλία των επιμέρους μαθημάτων, ο ένας ήταν της ιδιωτικής εκπαίδευσης και ο τελευταίος της Σχολιατρικής Υπηρεσίας.<sup>783</sup> Σε κάθε εκπαιδευτική περιφέρεια Μ.Ε. λειτουργούσε ΕΣΜΕ, που το αποτελούσαν ο γενικός επιθεωρητής της περιφέρειας, ένας ανώτερος αξιωματικός όπλου, ένας εφέτης κι ένας από τους διευθυντές σχολείων Μ.Ε. που υπηρετούσαν στην έδρα της γενικής επιθεώρησης.<sup>784</sup> Τις ενστάσεις επί πειθαρχικών αποφάσεων των ΕΣΜΕ έκρινε το ΑΕΣΜΕ, με έδρα την Αθήνα και μέλη τον πρόεδρο του ΚΕΣΜΕ, τον Δ/ντή του Διδασκαλείου Μ.Ε. και τον αρχαιότερο από τους γενικούς επιθεωρητές Μ.Ε. που έδρευαν σε Αθήνα και Πειραιά.<sup>785</sup> Πάνω από αυτά τα συμβούλια βρισκόταν το ΚΕΣΜΕ, το οποίο σε αναλογία με το ΚΕΣΣΕ αποτελούνταν από άλλο εκπρόσωπο του Συμβουλίου και τέσσερις γενικούς επιθεωρητές Μ.Ε.<sup>786</sup>

Στην κορυφή όλων συναντάμε το ΑΣΕ. Αυτά μέχρι τη δημοσίευση του Ν.Δ. 1755/1942, που κατήργησε τα ανώτερα εποπτικά συμβούλια και πέρασε τις αρμοδιότητές τους στο δεκαμελές ΕΣ. Αυτή ήταν και η πιο σημαντική από τις αλλαγές που έγιναν στο χώρο της διοίκησης της εκπαίδευσης.

Το Συμβούλιο ως το ανώτερο όργανο διοίκησης και εποπτείας κλήθηκε πολλές φορές να συντάξει και να υποβάλει στο Υπουργείο εκπαιδευτικούς νόμους και διατάγματα ή να γνωματεύσει -στο πλαίσιο του γνωμοδοτικού του ρόλου- επί νομοσχεδίων που του αποστέλλονταν για επεξεργασία. Εκτός από περιπτώσεις που παρουσιάστηκαν ήδη, ενδιαφέρον παρουσιάζουν και ορισμένες ακόμη που καταδεικνύουν το σημαντικό του ρόλο.

Τον Σεπτέμβριο του 1943, μετά τη δημοσίευση του Ν. 446/1943 για τη διενέργεια διαγωνισμού για τον διορισμό επιθεωρητών δημοτικών σχολείων, το ΕΣ κλήθηκε να καταρτίσει σχέδιο σχετικού εκτελεστικού διατάγματος. Σ' αυτό εκτός από τη σύνθεση της εξεταστικής επιτροπής, στην οποία τα τρία από τα πέντε μέλη ήταν σύμβουλοι του

---

<sup>783</sup> στο ίδιο, *ό.π.*, άρθρα 33, 34, και πράξη 85, *ό.π.*, σ. 147.

<sup>784</sup> Α.Ν. 2180/1940, *ό.π.*, άρθρο 39.

<sup>785</sup> στο ίδιο, *ό.π.*, άρθρο 46.

<sup>786</sup> στο ίδιο, *ό.π.*, άρθρο 52.

ΕΣ, διαβάζουμε ότι το ΕΣ ήταν αυτό που έλεγχε όλα τα δικαιολογητικά και έκρινε αν το ήθος κάθε υποψηφίου ήταν άμεμπτο και η υπηρεσία του ευδόκιμη. Στη συνέχεια αποφαινόταν με αιτιολογημένη απόφαση ποιοι μπορούσαν να μετέχουν στη διαδικασία και ποιοι έπρεπε να αποκλειστούν και το Υπουργείο προχωρούσε τη διαδικασία με βάση την απόφαση αυτή. Πιο σημαντικό απ' όλα όμως θεωρούμε ότι το Συμβούλιο ολοκληρώνοντας τη σύνταξη του διατάγματος, όπως είχε την υποχρέωση, υπέβαλε στο Υπουργείο την παράκληση να αναβάλει προσωρινά και μέχρι τη βελτίωση της κατάστασης την εφαρμογή του νόμου.<sup>787</sup> Από την έρευνα στα πρακτικά δεν διαπιστώθηκε η διενέργεια του διαγωνισμού επί Κατοχής, γεγονός που μας επιτρέπει να συμπεράνουμε ότι η άποψη του ΕΣ έγινε δεκτή.

Τον Ιανουάριο του 1944 το ΕΣ κλήθηκε να καταθέσει τις απόψεις του *«περί καταργήσεως ή τροποποιήσεως του άρθ. 2 του Νόμου 466/1943 περί υποβιβασμού των από του 1936 και εντεύθεν διορισθέντων επιθεωρητών»*. Το Συμβούλιο λειτουργώντας ορθά και παίρνοντας ξεκάθαρη θέση αρχικά υποστήριξε ότι η διεξαγωγή διαγωνισμού ήταν σωστό μέτρο, αφού εκτός των άλλων απέτρεπε την έκφραση παραπόνων επιζήμιων για το κύρος του Υπουργείου και του ΕΣ, όπως αυτά που διατυπώνονταν, όταν οι διορισμοί έγιναν *«εν καιροίς ανωμάλοις και δικτατορικοίς»* και μαζί με όσους διορίστηκαν ανάξια κακολογούνταν και όσοι επάξια διορίστηκαν. Στη συνέχεια έκρινε *«λίαν σκόπιμον»* τη διάταξη του νόμου με την οποία το Υπουργείο μπορούσε μέχρι τη διενέργεια του διαγωνισμού να τοποθετεί όσους υποβιβάστηκαν ως αναπληρωτές επιθεωρητών και εκείνη που καταργούσε το όριο ηλικίας για όσους από αυτούς ήθελαν να μετάσχουν στον διαγωνισμό.<sup>788</sup>

Νωρίτερα το Υπουργείο είχε ζητήσει από το ΕΣ να γνωματεύσει ποιοι από τους διορισμένους την τελευταία τετραετία σε θέση γενικού επιθεωρητή χωρίς τη γνώμη του Συμβουλίου μπορούσαν να θεωρηθούν ότι δικαιολογημένα προτιμήθηκαν έναντι άλλων.<sup>789</sup> Το γεγονός καθαυτό δείχνει τον εξέχοντα ρόλο του οργάνου και η πολύ λεπτομερής και ξεκάθαρη τοποθέτηση του ΕΣ για τον καθένα από αυτούς δηλώνει την ορθή λειτουργία του και το θάρρος της γνώμης που το διέκρινε.

Ένα χρόνο αργότερα το Συμβούλιο προχώρησε στην κατάρτιση και την υποβολή σχεδίου διατάγματος *«Περί καθορισμού των έργων των Γεν. Επιθεωρητών της Στοιχ.*

<sup>787</sup> Πράξη 97, 27 Σεπτεμβρίου 1943, ΑΕΣ 28, σσ. 329-335.

<sup>788</sup> Πράξη 2, 20 Ιανουαρίου 1944, εδ. 8, ΑΕΣ 30, σσ. 15-16.

<sup>789</sup> Πράξη 66, 17 Ιουνίου 1943, ΑΕΣ 29, σσ. 259-265.

*Εκπαιδευσεως*»,<sup>790</sup> ενώ λίγο αργότερα κατάρτισε σχέδιο διατάγματος περί των έργων των λειτουργών της Μ.Ε., που περιλάμβανε τα έργα των γυμνασιαρχών, των υποδιευθυντών, των καθηγητών της τάξης, των εφημερευόντων καθηγητών και του διδακτικού προσωπικού.<sup>791</sup>

Μετά την απελευθέρωση το Συμβούλιο, ως ΚΔΓΣΕ πια, προχώρησε σε κατάρτιση νέου σχεδίου νόμου για τη διοίκηση της εκπαίδευσης. Αυτό συνέβη γιατί με τον Α.Ν. 158/1945 συστάθηκαν εκ νέου τα ΑΕΣΣΕ και ΑΕΣΜΕ και έπρεπε να καθορισθεί με διάταγμα η σύνθεση, η λειτουργία και η δικαιοδοσία τους. Τότε το Συμβούλιο έκρινε πως έπρεπε να υπάρξει ανάλογη μέριμνα και για τα ΕΣΣΕ, ώστε να είναι δυνατή η αντιμετώπιση και των δύο οργάνων υπό ενιαίο πνεύμα. Έτσι κατάρτισε σχέδιο νόμου, με το οποίο επήλθαν λίγες, όχι ουσιαστικές, αλλαγές ή προσθήκες στον Α.Ν. 2180/1940, όσον αφορά στα έργα και τη λειτουργία των εποπτικών συμβουλίων. Αντίθετα, πολύ σημαντικές ήταν οι αλλαγές στη σύνθεσή τους. Στα ΕΣΣΕ κρίθηκε σκόπιμη η συμμετοχή ενός από τους άριστους δασκάλους της οικείας περιφέρειας -η αριστεία θα εξασφαλιζόταν από τον τρόπο διορισμού του- και στα ΑΕΣΣΕ του αρχαιότερου σε βαθμό από τους επιθεωρητές Σ.Ε. που υπηρετούσαν στην έδρα του. Έτσι όλα τα μέλη των συμβουλίων λαμβάνονταν από τα στελέχη της εκπαίδευσης και, όπου ήταν δυνατό, δινόταν η ευκαιρία συνεργασίας στο εποπτικό έργο της Σ.Ε. και σε στελέχη της Μ.Ε.<sup>792</sup>

Η ορθή και απολύτως σύμφωνη με το γράμμα του νόμου λειτουργία του Συμβουλίου διαπιστώνεται και από την περίπτωση κατάθεσης προτάσεων για προαγωγή και για χορήγηση επιδόματος στους λειτουργούς της Μ.Ε. Στις προτάσεις για προαγωγή, όπως το ίδιο το Συμβούλιο αναφέρει, έκρινε πιο αυστηρά όσους είχαν βαθμό τμηματάρχη Β΄ τάξης και πάνω, γιατί μετά την πρώτη προαγωγή τους είχαν την ευκαιρία να βελτιωθούν. Έκρινε, ακόμη, με μεγαλύτερη επιείκεια όσους κατείχαν τους κατώτερους βαθμούς και, τέλος, πρότεινε την προαγωγή όσων δεν είχαν υποστεί επιθεώρηση, εφόσον δεν έδωσαν στην υπηρεσία αφορμή για σχηματισμό αρνητικής γνώμης. Κι αυτά, αφού έπαιρνε υπόψη τα τυπικά τους προσόντα και τις σχετικές εκθέσεις των οικείων γενικών επιθεωρητών.<sup>793</sup>

<sup>790</sup> Πράξη 22, 8 Ιουνίου 1944, ΑΕΣ 30, σσ. 144-148.

<sup>791</sup> Πράξη 33, 29 Αυγούστου 1944, ΑΕΣ 30, σσ. 215-229.

<sup>792</sup> Πράξη 16, 24 Απριλίου 1945, ΑΕΣ 31, σσ. 146-147.

<sup>793</sup> Πράξη 9, 22 Δεκεμβρίου 1942, ΑΕΣ 27, σ. 41, πράξη 43, 5 Απριλίου 1943, ΑΕΣ 29, σ. 18.



Από τις προτάσεις για χορήγηση επιδόματος «λόγω ευδοκίμου παραμονής εν τω αυτώ βαθμώ» διαπιστώνουμε ότι χορηγούνταν επίδομα 10% επί του βασικού μισθού με τη συμπλήρωση της πρώτης τριετίας, 20% με τη συμπλήρωση τριετίας, αφότου πήραν το πρώτο 1/3 της διαφοράς από το μισθό του ανώτερου βαθμού, 30% με τη συμπλήρωση τριετίας, αφότου πήραν το δεύτερο τρίτο (2/3) της διαφοράς από το μισθό του ανώτερου βαθμού ή 10% λόγω εξαντλήσεως της υπαλληλικής ιεραρχίας.<sup>794</sup> Μεγαλύτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι αποφάσεις για απόρριψη των αιτήσεων περί παροχής επιδόματος. Εκεί βλέπουμε να αναφέρονται ως λόγοι: η έλλειψη ουσιαστικών προσόντων, η έλλειψη πρόσφατης έκθεσης, η τιμωρία και η μη συμπλήρωση τριετίας.<sup>795</sup> Σε άλλη περίπτωση πάλι το Συμβούλιο ανέβαλε την έκδοση απόφασης μέχρι να υποβληθεί από τον γενικό επιθεωρητή νεότερη έκθεση ευμενέστερη για τον ενδιαφερόμενο, καθώς η παλιότερη δεν ήταν ευμενής<sup>796</sup> ή μέχρι να προκύψουν στοιχεία επαρκή για την εξαγωγή θετικών συμπερασμάτων.<sup>797</sup> Και στην περίπτωση χορήγησης ή μη επιδομάτων λαμβάνονταν υπόψη οι εκθέσεις των γενικών επιθεωρητών.

### **3.2.1. Γνώμες μελών του Συμβουλίου**

Από τις γνώμες που κατέθεταν κατά καιρούς στις συνεδριάσεις τα μέλη του Συμβουλίου μπορούμε να βγάλουμε συμπεράσματα για τη λειτουργία του, για την προσωπικότητα των συμβούλων και για τις σχέσεις του Συμβουλίου με το Υπουργείο και τις άλλες Αρχές του κράτους.

Η πρώτη από αυτές τις συνεδριάσεις που κρίνουμε ότι πρέπει να αναφερθούν είναι της 15<sup>ης</sup> Δεκεμβρίου 1942, κατά την οποία καταρτίστηκε και υποβλήθηκε στο Υπουργείο το διάταγμα με τα έργα του ΕΣ. Ο σύμβουλος Ν. Καραχρίστος δε δίστασε να διαφωνήσει με την κατάργηση των ΑΕΣΣΕ, που προέβλεπε το Ν.Δ. 1755/1942, και ζήτησε από το Συμβούλιο να υποβάλει «ευλαβώς» την παράκληση στο Υπουργείο να καταργήσει ή να αναστείλει τη διάταξη του άρθρου 1 του παραπάνω διατάγματος για την κατάργηση των ΑΕΣΣΕ. Επιχειρηματολογώντας τόνισε αρχικά ότι ο συγκεκριμένος θεσμός αποδείχτηκε πολύ επωφελής για τη διοίκηση της Σ.Ε., αφού πέτυχε την αποκέντρωσή της με την παρακολούθηση από κοντά του έργου των λειτουργών της Σ.Ε. και κατά δεύτερον ότι οι υφιστάμενες τότε συγκοινωνιακές και

<sup>794</sup> Πράξη 72, 3 Ιουλίου 1943, ΑΕΣ 28, σσ. 22-30.

<sup>795</sup> στο ίδιο, *ό.π.*, σσ. 30-32.

<sup>796</sup> Πράξη 40, 26 Μαρτίου 1943, εδ. 21, ΑΕΣ 27, σ. 287.

<sup>797</sup> Πράξη 42, 3 Απριλίου 1943, εδ. 1, ΑΕΣ 29, σσ. 2-3.

άλλες δυσχέρειες δεν θα επέτρεπαν στο ΕΣ να εκτελέσει κι αυτά τα καθήκοντα και σύντομα θα επέρχονταν πλήρης ακυβερνησία στη δημοτική εκπαίδευση. Διαφώνησε ακόμη και με τη λειτουργία του ΕΣ κατά επιτροπές, για να μην επέλθει σύγχυση στα έργα του Συμβουλίου και για να μην αφαιρεθεί από αυτό χρόνος για την άσκηση σοβαρότερων καθηκόντων, όπως η επεξεργασία νόμων και διαταγμάτων.<sup>798</sup> Διαπιστώνουμε λοιπόν όχι μόνο ότι τον συγκεκριμένο σύμβουλο διακρίνει το θάρρος της γνώμης, αλλά και ότι αυτός παρουσιάζεται συνεπής στις θέσεις του, αφού ως μέλος του ΑΣΕ κατά τη σύνταξη της γενικής έκθεσης για το σχ. έτος 1939-1940 είχε χαρακτηρίσει τον θεσμό των ΑΕΣΣΕ «εξόχως επωφελή» και γνωμάτευσε υπέρ της διατήρησής του, με μόνη αλλαγή τη μείωση αυτών από εννιά σε έξι.

Με τις απόψεις Καραχρίστου συμφώνησε και ο Σπ. Καλλιάφας, δίνοντας στην επιχειρηματολογία του έναν τόνο πιο συντηρητικό και ελιτίστικο. Αυτό φαίνεται και από τη φρασεολογία που χρησιμοποίησε και κυρίως από το γεγονός ότι με επιμονή τόνισε ότι τα πολυάριθμα μικρά προσωπικά διοικητικά ζητήματα ήταν σωστότερο να ανατίθενται σε περισσότερους κατώτερους υπάλληλους, ενώ «ο εκπαιδευτικός σύμβουλος οφείλει να επιδιώκει την ... καθοδήγησιν των εκπαιδευτικών λειτουργών εις την ορθήν εκπλήρωσιν των δυσχερών περί την αγωγήν της νεολαίας και των άλλων πολιτών καθηκόντων».<sup>799</sup> Η εθνική, θρησκευτική και ηθική διαπαιδαγώγηση του συνόλου της κοινωνίας ήταν γι' αυτόν έργο της κατάλληλης πνευματικής ηγεσίας.

Με τις απόψεις των δύο είχε συμφωνήσει και η Σ. Γεδεών, αν και δεν ήταν παρούσα στη συνεδρίαση. Η συνέπεια λοιπόν ήταν γνώρισμα και των τριών παλιών μελών του Συμβουλίου.

Άλλη μια φορά ο Ν. Καραχρίστος διαφώνησε ανοιχτά με τις επιλογές του Υπουργείου στη συνεδρίαση της 6<sup>ης</sup> Αυγούστου 1943. Όταν το Υπουργείο ζήτησε από το ΕΣ προτάσεις για την πλήρωση των κενών θέσεων γενικών επιθεωρητών Μ.Ε. στις Ζ', Ι' και ΙΑ' περιφέρειες, τόνισε ότι η αύξηση των θέσεων από δώδεκα σε δεκαέξι έγινε χωρίς γνωμάτευση κάποιας εκπαιδευτικής αρχής και χωρίς να υπάρχει ανάγκη. Αυτό οδήγησε, κατά τη γνώμη του, στον καθορισμό των ορίων των γενικών περιφερειών κατά αφύσικο τρόπο, στην αναλογία 10-15 γυμνασίων προς επιθεώρηση για κάθε γενικό επιθεωρητή, στην έλλειψη ευρύτερου ορίζοντα, αναγκαίου στους

---

<sup>798</sup> Πράξη 8, ό.π., σσ. 26-27.

<sup>799</sup> στο ίδιο, ό.π., σσ. 27-29.

γενικούς επιθεωρητές για την καλύτερη αξιολόγηση των υφισταμένων τους, και στη δυσχέρεια του ΕΣ να βρει τόσο αριθμό ικανών για το αξίωμα.<sup>800</sup>

Τα ίδια ακριβώς υποστήριξε ο παραπάνω σύμβουλος και όταν ζητήθηκε από το Συμβούλιο να προτείνει τα δέοντα σχετικά με την πλήρωση των κενών θέσεων γενικών επιθεωρητών Σ.Ε.. Παρόλο που είχαν φτάσει, στις 26-7-1943 και στις 7-9-1943, δύο έγγραφα του Υπουργείου που επέμεναν το ΕΣ να προτείνει μόνο από αυτούς που είχαν τα προσόντα του εδ. δ' του άρθρου 23 του Α.Ν. 2180/1940, ο Καραχρίστος αυτή τη φορά βρήκε συμπαραστάτες στην άρνησή του όλους τους εκπαιδευτικούς συμβούλους. Έτσι το συμβούλιο προτάσσοντας το κύρος των νόμων, των οποίων εμφανίστηκε πιστός υπηρέτης, αναπτύσσοντας μακρύ σκεπτικό και δείχνοντας τον απαιτούμενο σεβασμό, δήλωσε ότι δεν μπορεί να μη τηρήσει τον νόμο και ζήτησε από το Υπουργείο να το συγχωρήσει για όσα ανέπτυξε στην πράξη του αυτή.<sup>801</sup>

Τελευταία ξεχωριστή περίπτωση αντιπαράθεσης είναι στη συνεδρίαση της 23<sup>ης</sup> Σεπτεμβρίου 1944. Σ' αυτήν, παρόλο που το ΕΣ έλαβε έγγραφο του Γερμανού Στρατιωτικού Διοικητού Ελλάδος για τη μετάθεση του καθηγητή των Τεχνικών Α.Π. στην Π.Α. Ηρακλείου και έγγραφο του Γραφείου του Πρωθυπουργού για την ίδια μετάθεση, παρέπεμψε στην 23<sup>η</sup> πράξη του της 15<sup>ης</sup> Ιουνίου 1944.<sup>802</sup> Σ' αυτήν, αφού έλαβε υπόψη του την αναφορά του διευθυντή της Π.Α. Ηρακλείου, που γνωμάτευε ότι ο Α.Π. δεν ήταν κατάλληλος για διδασκαλία σε Παιδαγωγική Ακαδημία, αποφάσισε να παρακαλέσει το Υπουργείο να προβεί στις απαραίτητες ενέργειες για την ανάκληση της μετάθεσής του, καθώς αυτή δεν ήταν σύμφωνη με το άρθρο 1, εδ. ιστ' του κανονιστικού διατάγματος «περί κανονισμού των έργων του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου» ούτε και συμφέρουσα για την εκπαίδευση, όπως φάνηκε από την αναφορά του διευθυντή της Π.Α. Ηρακλείου.<sup>803</sup>

Και τελευταία μια ομολογία. Ο εκπαιδευτικός σύμβουλος Θ. Παρασκευόπουλος, εκφράζοντας τη διαφωνία του με ορισμένα άρθρα του σχεδίου νόμου για την διοίκηση της εκπαίδευσης, που συζητήθηκε τον Απρίλιο του 1945, δήλωσε ότι από την επιβολή του καθεστώτος της 4<sup>ης</sup> Αυγούστου 1936 ανακόπηκε ο ελεύθερος πολιτικός βίος της χώρας, με αποτέλεσμα να υπάρξει απροθυμία για ελεύθερη συζήτηση των εκπαιδευτικών προβλημάτων από τους ασχολούμενους ή ενδιαφερόμενους για τη

<sup>800</sup> Πράξη 84, 6 Αυγούστου 1943, ΑΕΣ 28, σσ. 152-153.

<sup>801</sup> Πράξη 94, 11 Σεπτεμβρίου 1943, ΑΕΣ 28, σσ. 299-304.

<sup>802</sup> Πράξη 37, 23 Σεπτεμβρίου 1944, εδ. 11, 12, ΑΕΣ 30, σ. 264.

<sup>803</sup> Πράξη 23, 15 Ιουνίου 1944, εδ. 1, σ. 149.

βελτίωση της εκπαίδευσης. Και η τετραετής περίπου Κατοχή που ακολούθησε δεν επέτρεψε να τεθούν και να συζητηθούν εκπαιδευτικά ζητήματα. Κατά τη γνώμη του, τα εκπαιδευτικά ζητήματα που προέκυψαν από την «οκταετή σιγήν και δουλείαν» δεν είχαν τεθεί ακόμη.<sup>804</sup> Προφανώς τα λεγόμενά του αφορούσαν ως ένα βαθμό και τη στάση των μελών του Συμβουλίου.

### **3.2.2. Σύνοψη-Συμπεράσματα**

Συνοψίζοντας τα παραπάνω μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι έχουμε να κάνουμε με ένα όργανο που εφάρμοζε ή ενέκρινε την πολιτική των κατοχικών κυβερνήσεων, αλλά τα μέλη του -είτε μεμονωμένα είτε συνολικά- σε αρκετές περιπτώσεις έδειξαν ότι «είχαν φωνή» και ενίοτε την «ύψωναν», όταν διαπίστωναν ότι οι εντολές που λάμβαναν δεν ήταν σύννομες ή ότι οι επιλογές των κυβερνώντων -ακόμη και των δυνάμεων Κατοχής- δεν λειτουργούσαν προς το συμφέρον της εκπαίδευσης.

---

<sup>804</sup> Πράξη 16, *ό.π.*, σ. 167.

## 4. Το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο και τα βιβλία

Ανάμεσα στα θέματα που πολύ συχνά απασχολούσαν το Συμβούλιο στις συνεδριάσεις του ήταν και η κρίση βιβλίων, η σύστασή τους για τις σχολικές βιβλιοθήκες, η παράταση ισχύος ή η ανατύπωσή τους και άλλα σχετικά.

Όλα τα σχολικά εγχειρίδια, όπως είναι φυσικό, εκδίδονταν από τον ΟΕΣΒ, που ιδρύθηκε με τον Α.Ν. 952/1937, ο οποίος εκτός από τα σχετικά με την ίδρυση, τον σκοπό και τη λειτουργία του οργανισμού ρύθμιζε και τα θέματα κρίσης και έκδοσης των βιβλίων.<sup>805</sup>

### 4.1. Έγκριση νέων διδακτικών βιβλίων

Η διαδικασία έγκρισης νέων διδακτικών βιβλίων παρουσιάζεται αναλυτικά στο άρθρο 7 του παραπάνω νόμου. Αρχικά το Συμβούλιο κατέθετε πρόταση και στη συνέχεια το Υπουργείο δημοσίευε προκήρυξη συγγραφής, όπου καθοριζόταν σε γενικές γραμμές το είδος των προς συγγραφή βιβλίων, η τάξη για την οποία προορίζονταν, η ποσότητα και η οικονομία της ύλης, καθώς και η προθεσμία της υποβολής για κρίση και το βραβείο που απονεμόταν. Για κάθε είδος βιβλίου οριζόταν τρία βραβεία ανάλογα με τη σημασία του βιβλίου. Ακολουθούσε η κρίση από το ΑΣΕ σε συνεδρίαση στην οποία μετείχε και ένα μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου του ΟΕΣΒ, ενώ προκειμένου για την κρίση εξειδικευμένων βιβλίων το Συμβούλιο μπορούσε να ζητήσει τη γνώμη καθηγητών Πανεπιστημίου ή άλλων ειδικών μετά από έγκριση του Υπουργού.<sup>806</sup>

#### 4.1.1. Σχέδια προκηρύξεων συγγραφής διδακτικών βιβλίων

Στη συνεδρίαση της 2ας Μαΐου 1942, το ΑΣΕ «*λαβόν υπ' όψιν τας διατάξεις του Α.Ν. 952/1937*» αποφάσισε να υποβάλει στο Υπουργείο σχέδια προκηρύξεων συγγραφής τεσσάρων διδακτικών βιβλίων, που προοριζόταν για την Στ' τάξη γυμνασίων ν.τ.: Χριστιανικής Ηθικής, Ιστορίας, Εκλογών εκ της Ομήρου Ιλιάδας, Φυσικής και Χημείας. Καθεμία προκήρυξη αποτελούνταν από δύο μέρη. Το πρώτο αφορούσε τον τρόπο σύνταξης του βιβλίου, ενώ το δεύτερο τον χρόνο της υποβολής προς κρίση και τον χρόνο κρίσης του βιβλίου.<sup>807</sup> Ακολουθεί η παρουσίαση της προκήρυξης συγγραφής του βιβλίου της Ιστορίας που αναφέρθηκε παραπάνω προκειμένου να δοθεί μια πιο αναλυτική εικόνα του τύπου αυτής.

<sup>805</sup> Α.Ν. 952/12 Νοεμβρίου 1937, «Περί ιδρύσεως οργανισμού προς έκδοσιν σχολικών κ.λπ. βιβλίων», άρθρα 7-10, *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 469, 19/11/1937, τ. Α'.

<sup>806</sup> στο ίδιο, *ό.π.*, άρθρο 7, εδ. 1-4.

<sup>807</sup> Πράξη 12, 2 Μαΐου 1942, εδ. 17, ΑΕΣ 26, σσ. 119-126.

Η διάρθρωσή της έχει ως εξής: Α) *Περί του τρόπου συντάξεως του βιβλίου*: 1. Ο σκοπός του βιβλίου, 2. Ύλη του βιβλίου, 3. Το ποιόν της ύλης, 4. Ο τρόπος εκθέσεως της ύλης, 5. Η οικονομία της ύλης, 6. Το ποσόν της ύλης. Β) *Περί του χρόνου της προς κρίσιν υποβολής και του χρόνου της κρίσεως του βιβλίου*.

Ως σκοπός του βιβλίου ορίζεται η υποβοήθηση των μαθητών στην επανάληψη και την εντύπωση της ιστορικής ύλης που παρουσιάστηκε κατά τη διδακτική εργασία. Ως ύλη, από την άλλη, στο βιβλίο πρέπει να περιέχεται «*Η από της Ελληνικής Επανάστασεως του 1821 Ιστορία της Ελλάδας και της Ευρώπης και ιδία του πολιτισμού αυτής μέχρι των σημερινών χρόνων. Η ιστορική θέσις και αποστολή της σημερινής Ελλάδος*».<sup>808</sup> Απ' ό,τι καταλαβαίνουμε ίδια παρέμενε η ύλη όλα αυτά τα χρόνια μέχρι και πρόσφατα στο βιβλίο Ιστορίας της Γ' τάξης του Γενικού Λυκείου.

Ακολουθούν τέσσερα εδάφια που αφορούν το ποιόν της ύλης. Στο πρώτο τονίζεται ότι πρέπει να αναφέρονται τα πιο ουσιαστικά γεγονότα της ζωής των ιστορούμενων λαών, οι ιστορικοί σταθμοί τους. Στο δεύτερο διευκρινίζεται ότι αυτά είναι πολιτικές και στρατιωτικές ενέργειες και εκδηλώσεις του πολιτισμού, με τις δεύτερες να πρέπει να εξετάζονται πιο διεξοδικά. Από αυτές να παρουσιάζονται στους μαθητές όσες μπορούν να αφομοιωθούν πιο εύκολα και με τρόπο που να διευκολύνει την κατανόησή τους. Στο τρίτο εδάφιο τονίζεται ότι πρέπει να εξαιρείται η συμβολή επίλεκτων προσωπικοτήτων τόσο της Ελληνικής Ιστορίας όσο και αυτής των άλλων λαών. Τέλος, τα γεγονότα της Ελληνικής Ιστορίας κρίνεται απαραίτητο να παρουσιάζονται αναλυτικότερα σε σύγκριση με αυτά που αφορούν τους άλλους λαούς.<sup>809</sup>

Ο τρόπος έκθεσης της ύλης παρουσιάζεται σε τρία εδάφια. Στο πρώτο γίνεται λόγος για τη σαφήνεια, εποπτικότητα, γραφικότητα και πλαστικότητα που πρέπει να διακρίνει τον τρόπο με τον οποίο εκτίθενται τα ιστορούμενα, και για τη γλώσσα, που επιβάλλεται να είναι όσο το δυνατόν πιο απλή και ανάλογη με τις γλωσσικές δυνατότητες των μαθητών. Στο δεύτερο τονίζεται ότι οι χρονολογίες πρέπει να αφορούν μόνο τα πιο σημαντικά γεγονότα, ενώ στο τρίτο αναφέρεται ότι το βιβλίο μπορεί να συνοδεύεται από εικόνες μνημείων της τέχνης και χάρτες.<sup>810</sup>

Για την οικονομία της ύλης αναφέρεται ότι τη διάταξή της επιλέγουν οι συγγραφείς, οι οποίοι όμως πρέπει να θυμούνται ότι οφείλουν να εφαρμόζουν τη

---

<sup>808</sup> στο ίδιο, *ό.π.*, σ. 121.

<sup>809</sup> στο ίδιο, *ό.π.*, σσ. 121-122.

<sup>810</sup> στο ίδιο, *ό.π.*, σ. 122.

χρονολογική σειρά παρουσίασης, ενώ για το ποσόν της ύλης επισημαίνεται ότι αυτό πρέπει να φτάνει τα δεκατέσσερα ως δεκαέξι υπολογιστικά φύλλα μαζί με τις εικόνες και τους χάρτες.<sup>811</sup>

Τέλος, οι συγγραφείς έχουν την υποχρέωση να υποβάλουν το έργο τους για κρίση στο Υπουργείο ως τα τέλη Σεπτεμβρίου 1942 και η κρίση τους να έχει ολοκληρωθεί ως τα τέλη Νοεμβρίου του ίδιου έτους.<sup>812</sup>

Από τη μελέτη και των υπόλοιπων σχεδίων προκηρύξεων προκύπτει ότι η δομή σε όλες ήταν περίπου η ίδια, ενώ οι επιμέρους οδηγίες είχαν να κάνουν με την ιδιαιτερότητα του μαθήματος κάθε φορά. Πάντως, το πλαίσιο στο οποίο καλούνταν να κινηθούν οι συγγραφείς φαίνεται πως ήταν αυστηρά καθορισμένο και οι οδηγίες πολύ συγκεκριμένες. Και τα περιθώρια για τη συγγραφή, όσο και για την κρίση των βιβλίων, ήταν αρκετά στενά, αφού οι μεν συγγραφείς είχαν στη διάθεσή τους περίπου πέντε μήνες, ενώ οι κριτές μόλις δύο μήνες για να μελετήσουν τα βιβλία που θα υποβάλλονταν κάθε φορά και για να εκφέρουν την κρίση τους.

#### **4.1.2. Παράταση προθεσμίας**

Παρατηρώντας τα παραπάνω χρονικά όρια μπορούμε να καταλάβουμε γιατί πολλές φορές διατυπώνονταν αιτήματα παράτασης της προθεσμίας είτε για τη συγγραφή είτε για την κρίση των βιβλίων, και μάλιστα όταν σε μία και μόνη συνεδρίαση μπορεί να κρίνονταν τρία ή τέσσερα διαφορετικά είδη βιβλίων, που για το καθένα μπορεί να είχαν συγγραφεί τουλάχιστον τρία ή τέσσερα.

Ένα καλό παράδειγμα μας δίνει η αίτηση του Μ. Μιχαηλίδη-Νουάρου για παράταση της προθεσμίας συγγραφής του διδακτικού βιβλίου «Εκλογαί εκ της Ιλιάδος», του οποίου το σχέδιο προκήρυξης υποβλήθηκε από το ΑΣΕ στη συνεδρίαση που αναφερθήκαμε παραπάνω. Ο συγγραφέας ζητούσε την παράταση, καθώς έκρινε ότι ο χρόνος που παραχωρήθηκε για τη σύνταξη και την επεξεργασία του βιβλίου ήταν εντελώς ανεπαρκής. Το ΑΣΕ βρήκε το αίτημά του απολύτως δικαιολογημένο, αφού από τις 2 Μαΐου, που υποβλήθηκε το σχέδιο προκήρυξης, ως τις 27 Ιουνίου, που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα της Κυβερνήσεως, μεσολάβησαν οκτώ εβδομάδες και έτσι ο χρόνος που είχαν στη διάθεσή τους επίσημα οι συγγραφείς ήταν κατά δύο μήνες περίπου λιγότερος. Γι' αυτό το Συμβούλιο αποφάσισε να ζητήσει παράταση ενός μήνα τόσο για τη συγγραφή όσο και για την κρίση του βιβλίου.<sup>813</sup>

---

<sup>811</sup> στο ίδιο, *ό.π.*, σ. 122.

<sup>812</sup> στο ίδιο, *ό.π.*, σσ. 122-123.

<sup>813</sup> Πράξη 48, 8 Αυγούστου 1942, εδ. 1, ΑΕΣ 26, σ. 266.

Σε άλλη συνεδρίαση το ΕΣ, επειδή διαπίστωσε ότι λίγος χρόνος έμεινε για τη λήξη της προθεσμίας κρίσης που είχε οριστεί και ότι κάποια από τα βιβλία που είχαν υποβληθεί για κρίση δεν είχαν μελετηθεί μέχρι τέλους, υπέβαλε παράκληση στο Υπουργείο να παρατείνει την προθεσμία κρίσης ως τις 15 Μαρτίου 1943.<sup>814</sup>

#### 4.1.3. Επιτροπές κρίσης

Όπως προέβλεπε το άρθρο 7 του Α.Ν. 952/1937, στην κρίση των διδακτικών βιβλίων συμμετείχε και ένας αντιπρόσωπος του ΟΕΣΒ. Το πρόσωπο που είχε επιλεγεί και συμμετείχε στις κρίσεις βιβλίων του 1941 και 1942 ήταν ο Ν. Σμυρνής, μέλος του Δ.Σ. του ΟΕΣΒ και διευθυντής της ανώτατης εκπαίδευσης στο Υπουργείο,<sup>815</sup> ενώ αργότερα τον διαδέχτηκε ο Π. Ζερβός, επίσης διευθυντής του Υπουργείου.<sup>816</sup>

Ακόμη το Συμβούλιο, σύμφωνα με το ίδιο άρθρο, ζητούσε από το Υπουργείο να κληθούν στην κρίση και άλλα πρόσωπα, όπως καθηγητές Πανεπιστημίων ή γενικοί επιθεωρητές κ.α., όταν η κρίση αφορούσε εξειδικευμένα βιβλία. Μετά την έγκριση του Υπουργείου τα πρόσωπα αυτά συμμετείχαν στην κρίση των βιβλίων. Έτσι, για παράδειγμα στην κρίση του βιβλίου «Εκλογαί εκ της Βιργιλίου Αινειάδος» προς χρήση των μαθητών της Στ' τάξης γυμνασίου π.τ. συμμετείχε ο Κ. Γεωργούλης, διευθυντής του Διδασκαλείου της Μ.Ε,<sup>817</sup> ενώ στην κρίση της «Ευριπίδου “Ίφιγένειας της εν Αυλίδι”» για την Ε' τάξη γυμνασίου π.τ. και την Στ' τάξη γυμνασίου ν.τ. οι Κ. Αναγνωστόπουλος και Λ. Βαμπούλης, στην κρίση της Ιστορίας για τη Γ' τάξη των αστικών σχολείων ο Γρ. Καρύδης, υποδιευθυντής της Μαρασλείου Π.Α. και στην κρίση της Ιστορίας για την Στ' τάξη των γυμνασίων π.τ. ο Ν. Βλάχος, τακτικός καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών.<sup>818</sup>

Σε ορισμένες άλλες περιπτώσεις ορίζονταν εισηγητές για την κρίση βιβλίων, όπως συνέβη με το χειρόγραφο «Νεοελληνική Σύνταξις», του Αχ. Τζάρτζανου, για το οποίο ορίστηκαν να το μελετήσουν και να κάνουν την εισήγησή τους οι εκπαιδευτικοί σύμβουλοι, Δ. Μισυρλής, Λ. Βαμπούλης και Β. Τατάκης.<sup>819</sup>

<sup>814</sup> Πράξη 31, 24 Φεβρουαρίου 1943, εδ. 1, ΑΕΣ 27, σ. 211.

<sup>815</sup> Πράξη 73, 30 Ιουνίου 1941, ΑΕΣ 25, σ. 57, πράξη 82, 25 Ιουλίου 1941, ΑΕΣ 25, σ. 100, πράξη 18, 16 Μαΐου 1942, ΑΕΣ 27, σ. 146.

<sup>816</sup> Πράξη 31, *ό.π.*, σ. 211, πράξη 32, 25 Φεβρουαρίου 1943, ΑΕΣ 27, σ. 213.

<sup>817</sup> Πράξη 121, 30 Οκτωβρίου 1941, ΑΕΣ 25, σ. 333.

<sup>818</sup> Πράξη 18, 16 Μαΐου 1942, ΑΕΣ 26, σ. 146.

<sup>819</sup> Πράξη 10, 11 Απριλίου 1945, ΑΕΣ 31, σ. 78.



#### 4.1.4. Κρίσεις βιβλίων

Η επιτροπή, αφού μελετούσε τα βιβλία που είχαν υποβληθεί για κρίση ή αφού άκουγε τις εισηγήσεις αυτών που είχαν οριστεί ως εισηγητές κάθε φορά, προχωρούσε σε αιτιολογημένη κρίση για κάθε βιβλίο χωριστά και καθόριζε τα βραβεία που θα απονέμονταν ή απέρριπτε κάποιο ως ακατάλληλο.

Κάθε κρίση ήταν επαρκώς αιτιολογημένη με σκεπτικό που είχε αποκτήσει σχεδόν στερεότυπη μορφή. Για παράδειγμα, για τα βιβλία που πήραν την έγκριση του Συμβουλίου, όπως την «Ιστορία διά την Γ' τάξιν των Αστικών σχολείων», διαβάζουμε: *«Λαβών υπ' όψιν παρατηρήσεις πάντων των μελών του [...] συμπεριληφθείσας εις ιδίαν περί αυτού έκθεσιν ευρίσκει ότι το βιβλίον τούτο, μολονότι εμφανίζει και αστοχήματά τινα και ελλείψεις, μνημονευμένας εν τη ως άνω εκθέσει, ουχ ήττον χαρακτηρίζεται υπό πολλών αρετών ένεκα των οποίων ανταποκρίνεται [...]*».<sup>820</sup>

Ακολουθούσαν τα χρηματικά βραβεία, τα οποία διέφεραν ως προς το ποσό ανάλογα με την έκταση και την ιδιαιτερότητα του βιβλίου. Στην περίπτωση απονομής του πρώτου βραβείου η συνήθης συνοδευτική φράση είχε ως εξής: *«έχει εν τούτοις θεμελιώδεις αρετάς, [...], καθιστώσας αυτό ανώτερον πάντων των συνυποβληθέντων και εν τοις πρόσθεν μνημονευθέντων ομοίων διδακτικών βιβλίων»*.<sup>821</sup> Στην ακροτελεύτια φράση κάθε έγκρισης διδακτικού βιβλίου το Συμβούλιο δήλωνε ότι ο συγγραφέας όφειλε να συμμορφωθεί στις υποδείξεις του και να παραδώσει το βιβλίο στον ΟΕΣΒ έτοιμο προς εκτύπωση.<sup>822</sup>

Υπήρχαν ακόμη και περιπτώσεις που κάποια βιβλία έπρεπε να αποκλειστούν από τη διαδικασία, όπως το βιβλίο «Εκλογαί εκ της Ομήρου Ιλιάδος διά την Στ' τάξιν γυμνασίου νέου τύπου» του Φ. Βουσβούνη, διότι περιείχε ύλη πολύ περισσότερη από αυτή που είχε οριστεί στη σχετική προκήρυξη του Υπουργείου.<sup>823</sup> Όταν πάλι ένα βιβλίο δεν ικανοποιούσε τα κριτήρια του Συμβουλίου, η στερεότυπη φράση που συνόδευε την απόρριψή του ήταν: *«... αποφασίζει όπως το βιβλίο τούτο διά τους εν τη ανωτέρω εκθέσει περιλαμβανομένους λόγους μη τύχη εγκρίσεως και βραβείου»*.<sup>824</sup>

Τέλος, εντοπίστηκε στο αρχείο περίπτωση, όπου δόθηκαν και τα τρία χρηματικά βραβεία, αλλά το ΑΣΕ δεν έδωσε εντολή στον συγγραφέα του βιβλίου που πήρε το πρώτο να προβεί σε διορθώσεις και να το αποστείλει στον ΟΕΣΒ για έκδοση. Αντίθετα

<sup>820</sup> Πράξη 18, ό.π., σ. 148.

<sup>821</sup> Πράξη 73, ό.π., σ. 58.

<sup>822</sup> Πράξη 32, ό.π., σ. 213.

<sup>823</sup> Πράξη 34, 27 Φεβρουαρίου 1943, ΑΕΣ 27, σ. 216.

<sup>824</sup> Πράξη 64, 14 Ιουνίου 1941, εδ. 1, 2, 3. ΑΕΣ 25, σσ. 18-19.

αποφάσισε ότι η συλλογή «Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων» που θα δινόταν στους μαθητές, θα συντασσόταν από το ίδιο το Συμβούλιο και θα περιείχε τα επιτυχέστερα τεμάχια από αυτά που υπήρχαν στις βραβευθείσες συλλογές.<sup>825</sup> Συμπεραίνουμε λοιπόν ότι τα μέλη του Συμβουλίου δεν φείδονταν κόπων προκειμένου στα φτάσει στα χέρια των μαθητών το, κατά την κρίση τους, καλύτερο υλικό κάθε φορά.

#### 4.2. Παράταση ισχύος βιβλίων

Σε ορισμένες συνεδριάσεις του Συμβουλίου έφτασε έγγραφο του Υπουργείου για παράταση ισχύος εγκεκριμένων διδακτικών βιβλίων και το Συμβούλιο αποφάσισε να προτείνει την ανανέωση της έγκρισης κυκλοφορίας. Στο φαινόμενο αυτό έπαιξαν ρόλο οι μεταβολές στη δομή της εκπαίδευσης που είχαν συμβεί από το μεταξικό καθεστώς και ιδιαίτερα η παράλληλη λειτουργία στα χρόνια της Κατοχής γυμνασίων π.τ, που καταργούνταν σταδιακά, και γυμνασίων ν.τ, που είχαν ξεκινήσει τη λειτουργία τους χωρίς να έχουν εγκριθεί και εκδοθεί για ορισμένες τάξεις τους τα κατάλληλα βιβλία.

Για παράδειγμα, αποφασίστηκε από το Συμβούλιο να προταθεί η παράταση της χρήσης για ένα ακόμη σχ. έτος, το 1941-1942, των βιβλίων που είχαν εγκριθεί για το υπό κατάργηση εξατάξιο γυμνάσιο π.τ. και που δεν είχαν αντικατασταθεί στο μεταξύ από εκδόσεις του ΟΕΣΒ.<sup>826</sup> Στη συγκεκριμένη πράξη καταγράφηκαν αναλυτικά τα βιβλία για τα οποία είχε αποφασιστεί η παράταση ισχύος και η έκδοσή τους είχε γίνει σύμφωνα με το άρθρο 3, εδ. 9 του Ν. 5045/1931 και πριν την εφαρμογή του Ν. 5911/1933, εφόσον είχαν διατιμηθεί από το Υπουργείο και είχαν πάρει άδεια κυκλοφορίας.<sup>827</sup>

Σε άλλη συνεδρίαση το ΑΣΕ κλήθηκε να αποφανθεί ποια βιβλία έπρεπε να δοθούν στους μαθητές της Στ' τάξης εξατάξιου γυμνασίου ν.τ, εφόσον τα προοριζόμενα για την τάξη αυτή βιβλία δεν είχαν ακόμη εγκριθεί. Μετά από την παρουσίαση του σκεπτικού του, που αφορούσε την αντιστοιχία των τάξεων μεταξύ των σχολείων π.τ. και ν.τ. για κάθε μάθημα χωριστά, το ΕΣ κατέγραψε στο πρακτικό τα βιβλία που έπρεπε να εισαχθούν στην Στ' τάξη του γυμνασίου ν.τ. και επιπλέον οδηγίες για τη διδασκαλία ορισμένων από αυτά, οι οποίες έπαιρναν υπόψη τους την ηλικία των

<sup>825</sup> Πράξη 73, *ό.π.*, σσ. 60-61.

<sup>826</sup> Πράξη 6, 18 Απριλίου 1942, εδ. 26, ΑΕΣ 26, σσ. 61-62.

<sup>827</sup> Ν. 5045/20 Ιουνίου 1931, «Περί των σχολικών βιβλίων», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 165, 23/6/1931, τ. Α', και Ν. 5911/16 Νοεμβρίου 1933, «Περί διδακτικών βιβλίων», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 357, 18/11/1933, τ. Α'.

μαθητών, που ήταν κατά δύο χρόνια μικρότερη από των μαθητών της Στ' τάξης του γυμνασίου π.τ.<sup>828</sup>

#### 4.3. Ανατύπωση και τροποποίηση εγκεκριμένων σχολικών βιβλίων

Θέμα παρόμοιο με το προηγούμενο είναι αυτό της ανατύπωσης εγκεκριμένων βιβλίων και της τροποποίησης ορισμένων από αυτά. Ως λόγοι αναφέρονται αρχικά η ανάγκη των μαθητών να εφοδιαστούν με τα προβλεπόμενα σχολικά βιβλία και κατόπιν οι επικρατούσες τη συγκεκριμένη εποχή συνθήκες, δηλαδή «*σπάνις χάρτου, δυσχέρειαι εκτυπώσεων, κ.λπ*»

Ενδεικτικό παράδειγμα αποτελεί η γνωμάτευση του ΕΣ ότι μπορεί ο ΟΕΣΒ να προβεί σε ανατύπωση σε δύο τεύχη τόσο της «*Θεωρητικής Γεωμετρίας*» του Χ. Μπαρμπαστάθη, όσο και της «*Άλγεβρας*» του ίδιου συγγραφέα. Το ΕΣ όμως δεν έμεινε μόνο στην ανατύπωση, αλλά πρότεινε και ορισμένες τροποποιήσεις «*δι' οικονομίαν χάρτου και προς σύντημσιν του απαιτούμενου διά την εκτύπωσιν χρόνου*», τροποποιήσεις «*άνευ ουσιώδους διδακτικής ή παιδαγωγικής ζημίας*».<sup>829</sup>

Το ίδιο περίπου συνέβη και όταν έφτασε στο ΚΔΓΣΕ προφορική σύσταση του Γενικού Διευθυντού Παιδείας να εκλέξει από το εγκεκριμένο αναγνωστικό της Ε' τάξης δημοτικού σχολείου των συγγραφέων Α. Κοντογιάννη-Γ. Μέγα-Π. Νιρβάνα-Δ. Ζήση τα πεζά αναγνώσματα και ποιήματα, που κατά την κρίση του μπορούσαν να αποτελέσουν το υλικό του β' τεύχους, που ο ΟΕΣΒ ζητούσε να εκδώσει προς συμπλήρωση του α' τεύχους του συγκεκριμένου αναγνωστικού. Το Συμβούλιο επέλεξε οκτώ αναγνώσματα ή ποιήματα στη δημοτική και άλλα δεκαοκτώ στην καθαρεύουσα, ενώ πρότεινε να μη δημοσιευτούν «*τα υπό τύπον συμβουλών ή αποφθεγμάτων κηρύγματα*».<sup>830</sup>

Από τα αναγνώσματα στην καθαρεύουσα<sup>831</sup> διαπιστώνουμε πάντως ότι η θρησκευτική, εθνική και ηθική διαπαιδαγώγηση των μικρών μαθητών συνεχίζει να αποτελεί κυρίαρχο ζητούμενο, όπως και κατά τη μεταξική περίοδο.

#### 4.4. Αναθεώρηση βράβευσης

Κατά την έρευνά μας στο αρχείο υπέπεσε στην αντίληψη μας και περίπτωση συγγραφέων που ζητούσαν με αίτησή τους την αναθεώρηση της απόφασης του ΑΣΕ

<sup>828</sup> Πράξη 28, 15 Φεβρουαρίου 1943, εδ. 1, ΑΕΣ 27, σσ. 183-186.

<sup>829</sup> Πράξη 14, 6 Απριλίου 1944, ΑΕΣ 30, σσ. 90-91.

<sup>830</sup> Πράξη 4, 3 Απριλίου 1945, εδ. 4, ΑΕΣ 31, σσ. 24-25.

<sup>831</sup> Μεταξύ αυτών συγκαταλέγονταν: Η Προσευχή, Οι χαιρετισμοί της Θεοτόκου,, Η Νύχτα των Χριστουγέννων, Ο Επίσκοπος Συνέσιος, Η τελευταία Λειτουργία, Ο Μικρός Μακεδών, Ύμνος εις την Ελευθερίαν, Η Φιλανθρωπία κατά την Βυζαντινήν εποχήν, Η ελεημοσύνη.

σχετικά με τη βράβευση του βιβλίου τους. Συγκεκριμένα, οι συγγραφείς του διδακτικού βιβλίου «Ιφιγένεια η εν Αυλίδι», Π. Δημόπουλος και Μ. Μιχαηλίδης-Νουάρος ζητούσαν από το Συμβούλιο το βιβλίο τους να πάρει αντί του τρίτου βραβείου το δεύτερο, που δεν είχε δοθεί σε κανέναν. Ως λόγο πρόβαλαν την ανάγκη να καλύψουν τις δαπάνες για χαρτί και δακτυλογραφικά έξοδα. Το ΑΣΕ αποφάνθηκε ότι ο σκοπός των βραβείων δεν ήταν αυτός και ότι το τρίτο βραβείο τους απονεμήθηκε κατ' επιείκεια, για να μην αποκαρδιωθούν συγγραφείς φιλότιμοι, των οποίων βιβλία κατά το παρελθόν δεν είχαν κριθεί ως τα καταλληλότερα για έγκριση και εκτύπωση.<sup>832</sup>

#### **4.5. Σύσταση βιβλίων, εφημερίδων, περιοδικών, κ.α.**

Όπως προέβλεπε ο Ν. 5911/1933, συγγραφείς επιστημονικών συγγραμμάτων ή μεταφράσεων, οι εκδότες περιοδικών κ.α. που ήθελαν να πετύχουν από το Υπουργείο τη σύσταση των έργων τους, μπορούσαν να τα υποβάλλουν στο Συμβούλιο, για να αποφανθεί σχετικά μ' αυτά. Απαγορευόταν μάλιστα η απ' ευθείας σύσταση από τον Υπουργό.

Το Συμβούλιο πολλές φορές προχώρησε στην εξέταση σχετικών αιτημάτων και αποφάνθηκε υπέρ της σύστασης ή της απόρριψης των υποβληθέντων εντύπων. Στα κριτήρια που έπαιρνε υπόψη για τη διατύπωση της θέσης του συναντάμε τη σαφήνεια, την απλότητα και τη συστηματικότητα στη μετάδοση χρήσιμων διδαγμάτων, στοιχεία που διέθετε το βιβλίο της Ε. Χρυσάφη «Υγιεινή δι' όλους»,<sup>833</sup> την προβολή των εθνικών μας αρετών, που χαρακτήριζε το βιβλίο του Ε. Ευστρατιάδη «Ηθοπλαστική. Αι αρεταί»,<sup>834</sup> την λεπτή ειρωνεία -που διέκρινε το βιβλίο του Δ. Προβή «Αίσιωπος»- με την οποία προβάλλονταν οι ανθρώπινες αδυναμίες, τα ανθρώπινα πάθη και όλα τα ανθρώπινα ελαττώματα, ώστε προφανώς οι νέοι να τα αποφεύγουν.<sup>835</sup> Με άλλα λόγια διαπιστώνουμε ότι η εθνική και ηθική διαπαιδαγώγηση της νεολαίας αποτελούσε κυρίαρχο ζητούμενο για την περίπτωση των βιβλίων που θα μπορούσαν να κοσμήσουν μια σχολική βιβλιοθήκη.

Υπήρξαν και περιπτώσεις που το Συμβούλιο απέρριπτε τα έντυπα που υποβάλλονταν. Αυτό συνέβαινε άλλοτε για τυπικούς λόγους κι άλλοτε για ουσιαστικούς. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της πρώτης περίπτωσης αποτελεί η απόρριψη της εφημερίδας «Ορίζοντες», διότι αντί μιας σειράς εκδομένων

<sup>832</sup> Πράξη 39, 11 Ιουλίου 1942, εδ. 7, ΑΕΣ 26, σσ. 216-217.

<sup>833</sup> Πράξη 75, 3 Ιουλίου 1941, εδ. 5, ΑΕΣ 25, σ. 68.

<sup>834</sup> Πράξη 62, 10 Ιουνίου 1941, εδ. 2, ΑΕΣ 25, σ. 8.

<sup>835</sup> Πράξη 38, 26 Σεπτεμβρίου 1944, εδ. 2, ΑΕΣ 30, σσ. 266-267.

δημοσιευμάτων αυτής κατατέθηκαν αντίτυπα του Ημερολογίου «Ορίζοντες – Πρωτοχρονιά 1942», τα οποία τη διαφήμιζαν.<sup>836</sup> Στη δεύτερη περίπτωση κατατάσσουμε τη μη σύσταση των βιβλίων του ανάπηρου πολέμου Γ. Χατζηηλιάδη. Αν και αυτά κατόπτριζαν τα ιδεώδη και την αρετή της φυλής μας και ενίσχυαν την πίστη στο μέλλον της, το Συμβούλιο αποφάνθηκε αρνητικά ως εξής: «*επ' ουδενί λόγω πρέπει να περιπέσωσιν εις χείρας αδιάπλαστων εισέτι ανηλίκων, ως περιέχοντα πολλά τα παιδαγωγικώς επίμεμπτα, μέλλοντα να ασκήσωσιν επιβλαβείς επιδράσεις εις τας ψυχάς των*».<sup>837</sup>

#### **4.6. Κρίσεις - παράπονα για τη διαδικασία αξιολόγησης των βιβλίων**

Το Συμβούλιο απασχόλησαν και παράπονα από την πλευρά συγγραφέων για αδικίες σε βάρος των έργων τους. Η περίπτωση που έχουμε υπόψη αφορά βέβαια απόφαση του ΑΣΕ κατά τη μεταξική περίοδο. Ο Κ.Χ. κατήγγειλε υπηρεσιακώς ότι στις βραβευθείσες ιερές ιστορίες της Παλαιάς και της Καινής Διαθήκης για την Α' και Β' τάξη υπήρχαν εβδομήντα επτά και εβδομήντα ανακριβή ή ελαττωματικά σημεία αντίστοιχα. Κάνοντας λόγο για παρασκήνια ζητούσε προς ικανοποίηση της εκπαιδευτικής δικαιοσύνης να του επιτραπεί η δημοσίευση και κυκλοφορία των απορριφθέντων δικών του διδακτικών εγχειριδίων Π. και Κ. Διαθήκης. Το Συμβούλιο υιοθετώντας υπηρεσιακή τυπικότητα και χωρίς διόλου να μπει στην ουσία της «καταγγελίας» του τού απάντησε ότι δεν υπήρχε κώλυμα για την έκδοση και κυκλοφορία μη βραβευθέντων έργων, τα οποία έτσι υποβάλλονταν στην κρίση της κοινής γνώμης.<sup>838</sup>

#### **4.7. Παρέμβαση ή παρατυπία (;)**

Κατά την εξέταση του αρχείου εντοπίστηκε και μια περίπτωση που ίσως θα μπορούσε να θεωρηθεί ως παρέμβαση από την πλευρά του Υπουργού ή παρατυπία στη λειτουργία του οργάνου. Αυτή αφορά την κρίση του χειρόγραφου «Νεοελληνική σύνταξις» του Αχ. Τζάρτζανου. Ως παρατυπία μπορεί να θεωρηθεί το γεγονός ότι υποβλήθηκε ένα χειρόγραφο για κρίση, κάτι που δεν συναντήσαμε σε άλλη περίπτωση, ενώ ως παρέμβαση δύναται να κριθεί η δήλωση ότι είχε αποφασισθεί κατ' αρχήν η έκδοσή του από τον ΟΕΣΒ κατά παραγγελία του Υπουργού.<sup>839</sup>

Τελικά το ΚΔΓΣΕ, αφού άκουσε τις εισηγήσεις των μελών του, γνωμάτευσε ότι αν εκδοθεί η συγκεκριμένη εργασία, θα αποβεί πολύτιμος σύμβουλος και οδηγός στους

<sup>836</sup> Πράξη 26, 10 Φεβρουαρίου 1943, εδ. 2, ΑΕΣ 27, σσ. 159-160.

<sup>837</sup> Πράξη 41, 18 Ιουλίου 1942, εδ. 5, ΑΕΣ 26, σσ. 223-224.

<sup>838</sup> Πράξη 101, 11 Σεπτεμβρίου 1941, εδ. 9, ΑΕΣ 25, σ. 217.

<sup>839</sup> Πράξη 10, 11 Απριλίου 1945, εδ. 2, ΑΕΣ 31, σ. 78.

εκπαιδευτικούς λειτουργούς. Να σημειωθεί ότι οι εισηγήσεις των συμβούλων Δ. Μισυρλή και Β. Τατάκη, που είχαν οριστεί να μελετήσουν την εργασία, κατατέθηκαν στα πρακτικά, όπως ακριβώς ήταν, και περιείχαν πολύ θετικά σχόλια επισημαίνοντας πως όταν η εργασία εκδόθηκε για πρώτη φορά σε βιβλίο το 1928, γνώρισε πολύ θερμή υποδοχή από την πλειονότητα του πνευματικού κόσμου της Ελλάδας, μεταξύ των οποίων ήταν οι καθηγητές Πανεπιστημίου Γ. Χατζηδάκης, Π. Λορεντζάτος, Στ. Κυριακίδης, Μ. Τριανταφυλλίδης και Ι. Κακριδής.<sup>840</sup> Ίσως με την κατάθεση των εισηγήσεων στα πρακτικά και τις επισημάνσεις που αναφέρθηκαν, το Συμβούλιο ήθελε να δικαιολογήσει τον τρόπο με τον οποίο λειτούργησε στη συγκεκριμένη περίπτωση.

#### **4.8. Σύνοψη-Συμπεράσματα**

Ανακεφαλαιώνοντας είμαστε σε θέση να υποστηρίξουμε ότι κατά την κατοχική περίοδο το Συμβούλιο επιτέλεσε το ρόλο του σχετικά με την κρίση των διδακτικών βιβλίων, όπως άρμοζε στη θέση του. Αν και το ενδιαφέρον της εποχής ήταν στραμμένο στις εξελίξεις τις σχετικές με τον πόλεμο, μελέτησε ενδελεχώς και έκρινε με περίσσια προσοχή τα βιβλία που υποβλήθηκαν στην κρίση του, ενώ λόγω των εξαιρετικά δυσμενών συνθηκών ορισμένες φορές προχώρησε σε παράταση ισχύος ήδη εγκεκριμένων βιβλίων ή σε ανατύπωση και τροποποίηση ορισμένων από αυτά. Οι τελευταίες ενέργειες έγιναν με κριτήριο -κατά δήλωσή του- την οικονομία χαρτιού και τη συντόμευση του χρόνου εκτύπωσης. Κριτήριο, βέβαια, υπήρξε πάντοτε η εθνική, θρησκευτική και ηθική διαπαιδαγώγηση της νέας γενιάς, τόσο στις παραπάνω περιπτώσεις, όσο και στη σύσταση βιβλίων.

Τέλος, μοναδική εξαίρεση -στην κατά τα άλλα άριστη λειτουργία του στον τομέα αυτό- ίσως αποτελεί η περίπτωση της κρίσης του χειρόγραφου «Νεοελληνική Σύνταξις» του Αχ. Τζάρτζανου. Ωστόσο, το βαρύ όνομα του συγγραφέα, οι κρίσεις περί αυτού των πιο σημαντικών πνευματικών ανθρώπων της χώρας και το γεγονός ότι το χειρόγραφο συμπλήρωνε και ολοκλήρωνε ένα παλιότερο βιβλίο που είχε εκδοθεί το 1928 μας κάνουν να μην αποδώσουμε ιδιαίτερη σημασία στο περιστατικό.

---

<sup>840</sup> Πράξη 12, 17 Απριλίου 1945, εδ. 26, ΑΕΣ 31, σσ. 94-99.

## 5. Αναλυτικά και Ωρολόγια Προγράμματα

Αρκετές φορές, ιδιαίτερα κατά το φθινόπωρο του 1941, το Συμβούλιο κλήθηκε από το Υπουργείο να υποβάλει σχέδιο αναλυτικού και ωρολογίου προγράμματος, όπως και οδηγιών για την εφαρμογή αυτών. Όπως προκύπτει από τη μελέτη τους, λαμβάνονταν υπόψη κάθε φορά οι ιδιαίτερες συνθήκες κάτω από τις οποίες έπρεπε να διεξαχθεί η διδασκαλία.

### 5.1. Σχολικό έτος 1940-1941

Η πρώτη από τις συνεδριάσεις που συναντήσαμε στο αρχείο και αφορά τέτοιο σχέδιο είναι της 21<sup>ης</sup> Αυγούστου 1941.<sup>841</sup> Σ' αυτή το ΑΣΕ υπέβαλε τις προτάσεις του για τη λειτουργία των αστικών σχολείων κατά το βραχύ διάστημα της φθινοπωρινής περιόδου του σχ. έτους 1940-1941. Η προτεινόμενη περικοπή ωρών ήταν μικρή, γιατί κατά τη γνώμη των συμβούλων περαιτέρω μείωση δεν θα οδηγούσε σε ανάπαυση των μαθητών αλλά σε επιβάρυνσή τους με βαριές εργασίες. Σ' αυτή την πρόταση οπωσδήποτε έπαιξε μεγάλο ρόλο η κοινωνική προέλευση των μαθητών αυτών των σχολείων. Κρίθηκε σκόπιμη η αύξηση κατά μία ώρα της διδασκαλίας των Μαθηματικών, με ταυτόχρονη περικοπή της Γυμναστικής, και του μαθήματος της Εθνικής Ιστορίας για την Α' τάξη, με μείωση της διδασκαλίας των Γαλλικών. Οι ώρες των ειδικών μαθημάτων προτεινόταν να μην υποστούν μεταβολή εκτός από τη διαγραφή της μιας ώρας Ιχνογραφίας και των δύο της Κεντητικής από τα σχολεία οικοκυρικής κατεύθυνσης.<sup>842</sup>

Ξεκάθαρη ήταν η στόχευση στον φρονηματισμό των μαθητών, όπως προκύπτει από τις οδηγίες για τη διδασκαλία των Θρησκευτικών, όπου προτεινόταν συγκέντρωση της προσοχής στη δράση των ενδοξότερων ανδρών της Ορθοδοξίας, και της Ιστορίας, όπου ζητούνταν για παράδειγμα να καταδειχθούν οι καταστροφές που υπέστησαν οι Έλληνες εξαιτίας του διχασμού τους κατά τον Πελοποννησιακό Πόλεμο. Ακόμη διευκρινιζόταν ότι προτεραιότητα έπρεπε να αποτελεί όχι η εξάντληση της διδακτέας ύλης, αλλά η διάπλαση του ήθους των μαθητών και η καλλιέργεια του εθνικού και θρησκευτικού φρονήματος.<sup>843</sup>

Αν συγκρίνουμε το σχέδιο με το Κ.Δ. που δημοσιεύτηκε στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως την 20<sup>η</sup> Σεπτεμβρίου του 1941, θα διαπιστώσουμε ότι το Υπουργείο προχώρησε σε περαιτέρω μείωση του ωρολογίου προγράμματος, για την Α' τάξη στις είκοσι τέσσερις ώρες γενικών μαθημάτων αντί των τριάντα και για τη Β' τάξη στις

<sup>841</sup> Παράρτημα, πίνακας 19.

<sup>842</sup> Πράξη 94, 21 Αυγούστου 1941, ΑΕΣ 25, σσ. 181-184.

<sup>843</sup> στο ίδιο, ό.π., σσ. 184-187.



είκοσι τρεις αντί των είκοσι πέντε. Η μείωση ήταν καταμερισμένη από μία ώρα σε διάφορα μαθήματα. Στα ειδικά μαθήματα το ωρολόγιο πρόγραμμα εκτεινόταν σε επτά ώρες για τη βιοτεχνική κατεύθυνση και σε πέντε για τις υπόλοιπες τρεις.<sup>844</sup>

Μετά από λίγες μέρες, το ΑΣΕ έλαβε εντολή να υποβάλει εκ νέου σχέδιο διατάγματος,<sup>845</sup> με το οποίο οι ώρες των γενικών μαθημάτων περιοριζόταν ακόμη περισσότερο, για την Α΄ τάξη στις είκοσι και για τη Β΄ στις δεκαοκτώ. Ώρες ειδικών μαθημάτων για την Α΄ τάξη δεν υπήρχαν, ενώ για τη Β΄ προβλέπονταν έξι την εβδομάδα για κάθε κατεύθυνση. Έτσι το ωρολόγιο πρόγραμμα δεν ξεπερνούσε τις τέσσερις διδακτικές ώρες ημερησίως. Ως προς το αναλυτικό πρόγραμμα το ΑΣΕ έμεινε σταθερό στις προτάσεις που είχε καταθέσει στην 94<sup>η</sup> πράξη του.<sup>846</sup> Τελικά στο Κ.Δ. που ακολούθησε, το Υπουργείο υιοθέτησε πλήρως τόσο το ωρολόγιο πρόγραμμα που προτάθηκε από το ΑΣΕ, όσο και τις οδηγίες του αναλυτικού προγράμματος που αυτό είχε εκπονήσει στην 94<sup>η</sup> πράξη του.<sup>847</sup>

Παρόμοια εξελίχθηκε η κατάσταση και με τη ρύθμιση των προγραμμάτων των γυμνασίων π.τ. και ν.τ. και των πρακτικών λυκείων, όπου και εδώ επήλθαν τροποποιήσεις το φθινόπωρο του 1941. Μετά από πολύ επείγον έγγραφο του Υπουργείου, το ΑΣΕ κατάρτισε και υπέβαλε νέο τροποποιημένο πρόγραμμα για τα παραπάνω σχολεία.

Αυτό ξεκίναγε με επισημάνσεις για την Στ΄ τάξη των γυμνασίων, για την οποία το Συμβούλιο υποστήριζε ότι δεν υπήρχαν πια ισχυροί λόγοι που να επιβάλουν τη λήξη των μαθημάτων της στις 31 Οκτωβρίου, καθώς οι εισαγωγικές εξετάσεις για τις Ανώτατες σχολές θα διεξάγονταν τον Ιανουάριο του 1942, ενώ και όσοι χρειάζονταν το απολυτήριο για να ξεκινήσουν τον εργασιακό τους βίο, καμιά ωφέλεια δεν θα είχαν, αφού όσο λιγότερο καταρτισμένοι θα ήταν, τόσο περισσότερο θα παραγκωνίζονταν είτε από παλιότερους απολυτηριούχους είτε από άπορους φοιτητές που είχαν ανάγκη εργασίας στα μεγάλα αστικά κέντρα της Αθήνας, του Πειραιά και της Θεσσαλονίκης. Το ΑΣΕ επισήμανε ακόμη ότι η απόπειρα συμπλήρωσης των κενών κατ' ιδίαν θα δημιουργούσε πρόβλημα στους μαθητές που προέρχονταν από τις λιγότερο εύπορες τάξεις, ενώ υπήρχε και ο φόβος καταστρατήγησης από τους γονείς της απαγόρευσης επιβάρυνσης των μαθητών με εντατική «κατ' οίκον» εργασία. Έτσι η πρόταση ήταν η

---

<sup>844</sup> Κ.Δ./10 Σεπτεμβρίου 1941, *ό.π.*

<sup>845</sup> Παράρτημα, πίνακας 20.

<sup>846</sup> Πράξη 107, 25 Σεπτεμβρίου 1941, ΑΕΣ 25, σσ. 252-254.

<sup>847</sup> Κ.Δ./4 Οκτωβρίου 1941, «Περί τροποποίησης του αναλυτικού προγράμματος των αστικών σχολείων», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 356, 24/10/1941, τ. Α΄.



λήξη των μαθημάτων για την Στ' τάξη να γίνει στα τέλη Νοεμβρίου και οι απολυτήριες εξετάσεις κατά το πρώτο δεκαήμερο του Δεκεμβρίου.<sup>848</sup>

Στις παρατηρήσεις για την εφαρμογή του αναλυτικού προγράμματος τονίζονταν αρχικά ότι στόχος αυτού ήταν η προφύλαξη της φυσικής και πνευματικής υγείας των μαθητών. Διευκρινιζόταν ακόμη ότι, αφού δεν ήταν εφικτή η πλήρης κάλυψη της ύλης που είχε καθορισθεί, έπρεπε η σχολική εργασία να καλύπτει τα πιο ουσιώδη από επιστημονικής και μορφωτικής άποψης. Βέβαια, όσο μεγάλο ήταν το ενδιαφέρον για την υγεία των μαθητών, άλλο τόσο ήταν και για τη διάπλαση του ήθους και τη διατήρηση του θρησκευτικού και εθνικού φρονήματος στο «προσήκον ύψος». Προτεινόταν ιδιαίτερα η ενίσχυση της πίστης στη Θεία Πρόνοια και το μέλλον της φυλής, όπως και της αγάπης για την πατρίδα. Επιδίωξη, κατά το ΑΣΕ, των εκπαιδευτικών λειτουργιών θα έπρεπε να είναι στα φρονηματιστικά μαθήματα η βίωση των παραπάνω στοιχείων και η καλλιέργεια των εθνικών αρετών, ενώ στα άλλα η επιμελής επεξεργασία λίγης ύλης. Τέλος, απαγορευόταν η ανάθεση υποχρεωτικών εργασιών για το σπίτι, εκτός από τις εκθέσεις ιδεών και μία άσκηση Μαθηματικών μετά από κάθε διδακτική ώρα. Το ίδιο απαγορευτική ήταν και υπαγόρευση περίληψης αντί διδασκαλίας στο μάθημα της Ιστορίας, όπως και η διδασκαλία θεωρίας της Μουσικής αντί της εξάσκησης των μαθητών σε εκκλησιαστικά, εθνικά και δημοτικά άσματα.<sup>849</sup>

Εξετάζοντας στη συνέχεια τα ωρολόγια προγράμματα που υποβλήθηκαν,<sup>850</sup> διαπιστώνουμε ότι το μάθημα της Σωματικής Αγωγής απουσίαζε και από τους τρεις τύπους σχολείων, ενώ η αρχαιογνωσία κυριαρχούσε, καθώς ακόμη και στα πρακτικά λύκεια προβλεπόταν η διδασκαλία των Αρχαίων Ελληνικών για πέντε ως επτά ώρες την εβδομάδα (ανάλογα με την τάξη). Σε όλες τις τάξεις το εβδομαδιαίο πρόγραμμα για τη φθινοπωρινή περίοδο καταλάμβανε είκοσι τέσσερις ώρες -εκτός από την Α' τάξη των γυμνασίων ν.τ, όπου περιοριζόταν στις είκοσι δύο, σημαντικά μειωμένο σε σύγκριση με τις τριάντα και πλέον ώρες των προηγούμενων διαταγμάτων.<sup>851</sup>

Στο Κ.Δ. που ακολούθησε, το Υπουργείο, όπως είχε πράξει και στην περίπτωση του προγράμματος των αστικών σχολείων, υιοθέτησε το προτεινόμενο σχέδιο του ΑΣΕ εκτός από κάποιες μικροαλλαγές. Η πιο σημαντική αφορούσε την αφαίρεση από το

<sup>848</sup> Πράξη 109, 26 Σεπτεμβρίου 1941, ΑΕΣ 25, σσ. 255-257.

<sup>849</sup> στο ίδιο, *ό.π.*, σ. 259-261.

<sup>850</sup> Παράρτημα, πίνακες 21-22.

<sup>851</sup> Πράξη 109, *ό.π.*, σ. 257-258.

πρόγραμμα και των τριών τύπων σχολείων μιας ώρας Μαθηματικών, η οποία αντικαταστάθηκε από μία ώρα Γυμναστικής. Διευκρινιζόταν ωστόσο ότι η διδακτική ώρα του μαθήματος της Γυμναστικής περιοριζόταν στα είκοσι λεπτά, ενώ τα υπόλοιπα είκοσι διατίθενταν στα γυμνάσια θηλέων στο μάθημα της Οικοκυρικής, ενώ στα υπόλοιπα στο μάθημα των Τεχνικών ή της Χειροτεχνίας.<sup>852</sup>

## 5.2. Σχολικό έτος 1941-1942: διδασκαλία της ιταλ. και της γερμ. γλώσσας

Το επόμενο κανονιστικό διάταγμα που μας απασχολεί, καταρτίστηκε και υποβλήθηκε από το ΑΣΕ την άνοιξη του 1942. Είχε προηγηθεί η δημοσίευση των Ν.Δ. 1025/1942 και Ν.Δ. 1056/1942 για την εισαγωγή της γερμανικής και της ιταλικής γλώσσας αντίστοιχα ως υποχρεωτικών μαθημάτων στα σχολεία Μ.Ε.. Μετά τη δημοσίευσή τους έφτασαν στο Συμβούλιο δύο σχέδια αναλυτικού προγράμματος για τη διδασκαλία της μιας και της άλλης γλώσσας και τελικά στη συνεδρίαση της 28<sup>ης</sup> Απριλίου του 1942 το ΑΣΕ κατάρτισε και υπέβαλε το σχέδιο Κ.Δ. για τη διδασκαλία της Ιταλικής και της Γερμανικής Γλώσσας στα γυμνάσια ν.τ.<sup>853</sup>

Σύμφωνα με το παραπάνω σχέδιο τα Ιταλικά θα διδάσκονταν κατά το σχ. έτος 1941-1942 στη Β' τάξη των γυμνασίων ν.τ. επί τρεις ώρες την εβδομάδα και, πέρα από τη διδασκαλία της γραμματικής που συνοδευόταν από εύκολα αναγνώσματα, προτεινόταν συχνές συνδιαλέξεις στην τάξη σε θέματα οικογενειακής και πρακτικής ζωής και μεταφραστικές ασκήσεις τόσο στην τάξη όσο και στο σπίτι. Τα Γερμανικά από την άλλη θα διδάσκονταν στη Γ' τάξη για τρεις ώρες και μετά από κάθε διδακτική ώρα θα ακολουθούσε μικρή γραπτή άσκηση στο σχολείο αλλά και γραπτές εργασίες για το σπίτι, οι οποίες δεν έπρεπε να απασχολούν τους μαθητές πάνω από μισή ώρα κάθε φορά.<sup>854</sup>

Βρισκόμαστε λοιπόν μπροστά σε μια περίπτωση που το Συμβούλιο προφανώς υιοθέτησε τις «εντολές» του Υπουργείου και που στις παρατηρήσεις επί του σχεδίου, πέρα από τις υπόλοιπες αναφορές, ξεκαθάρισε ότι μαζί με τις εκθέσεις ιδεών και την άσκηση των Μαθηματικών οι μαθητές θα επιβαρύνονταν και με ασκήσεις στο μάθημα των δύο αυτών ξένων γλωσσών. Είναι σαφής η διάκριση υπέρ των δύο αυτών μαθημάτων όχι μόνο έναντι των άλλων γενικών μαθημάτων αλλά και έναντι της άλλης

---

<sup>852</sup> Κ.Δ./13 Οκτωβρίου 1941, «Περί διαρρυθμίσεως του ωρολογίου και του αναλυτικού προγράμματος των διδασκομένων μαθημάτων εις τα γυμνάσια και Πρακτικά Λύκεια», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 346, 21/10/1941, τ. Α'.

<sup>853</sup> Πράξη 9, 28 Απριλίου 1942, ΑΕΣ 26, σ. 88.

<sup>854</sup> στο ίδιο, *ό.π.*, σσ. 89-91.

ξένης γλώσσας που διδάσκονταν τα παιδιά, αυτής των Γαλλικών, η διδασκαλία της οποίας ακολουθούσε στις δύο επόμενες τάξεις.<sup>855</sup>

Αν συγκρίνουμε εξάλλου το ωρολόγιο πρόγραμμα, όπως υποβλήθηκε κατά τη συνεδρίαση αυτή,<sup>856</sup> με εκείνο που είχε υποβληθεί το φθινόπωρο του 1941, προκύπτει το ίδιο συμπέρασμα. Διαπιστώνουμε δηλαδή ότι αυτό είχε μειωθεί ακόμη περισσότερο και προέβλεπε δεκαοκτώ ώρες διδασκαλίας σε κάθε τάξη εκτός της Ε΄, για την οποία οι προβλεπόμενες ώρες ήταν είκοσι δύο. Η μείωση αφορούσε δύο ώρες Αρχαίων Ελληνικών σε κάθε τάξη, μία ώρα Ιστορίας στην Α΄ τάξη και δύο στις υπόλοιπες, μία ώρα Μαθηματικών, μία Φυσικής Ιστορίας και μία Ωδικής στη Β΄ και Γ΄ τάξη.<sup>857</sup> Δεν μπορούμε να γνωρίζουμε ακριβώς για ποιους άλλους λόγους το προτεινόμενο πρόγραμμα είχε τόσο μεγάλη μείωση -προφανώς ο μεγάλος λιμός έπαιξε το ρόλο του, αλλά σίγουρα είναι εμφανής η προσπάθεια να χωρέσει σ' αυτό η τρίωρη διδασκαλία των δύο γλωσσών.

Στο Κ.Δ. που δημοσιεύτηκε τελικά λίγο αργότερα η μείωση δεν ήταν τόσο μεγάλη, καθώς το ωρολόγιο πρόγραμμα προέβλεπε είκοσι τέσσερις ώρες για τις τρεις πρώτες τάξεις και είκοσι έξι για τις δύο μεγαλύτερες (το σχ. έτος 1941-1942 λειτούργησε για πρώτη φορά η Ε΄ τάξη των εξαταξίων γυμνασίων ν.τ.). Σ' αυτό τα Αρχαία Ελληνικά είχαν χάσει μία ώρα διδασκαλίας, όπως και τα Μαθηματικά στη Β΄ και Γ΄ τάξη. Συμπεριλαμβάνονταν ακόμη δύο ώρες Λατινικών στη Δ΄ και Ε΄ τάξη και επιπλέον των προβλεπόμενων μία ώρα την εβδομάδα σε όλες τις τάξεις για το μάθημα της Ηθικής Αγωγής. Στις παρατηρήσεις είχαν συμπεριληφθεί όσα ανέφερε το σχέδιο του ΑΣΕ, ενώ αξίζει να σημειωθούν δύο ακόμη στοιχεία. Το πρώτο αφορούσε τα σχολεία στα οποία δεν είχαν διορισθεί δάσκαλοι της Γερμανικής και της Ιταλικής γλώσσας και προέβλεπε για τη Β΄ τάξη διάθεση των ωρών στα άλλα μαθήματα, ενώ για τη Γ΄ στη διδασκαλία των Γαλλικών. Το δεύτερο έδινε τη δυνατότητα στους συλλόγους των διδασκόντων να περιορίσουν με αιτιολογημένη πράξη τους το εβδομαδιαίο πρόγραμμα ως και τις δεκαοκτώ ώρες λόγω διαφόρων τοπικών συνθηκών.<sup>858</sup>

---

<sup>855</sup> στο ίδιο, *ό.π.*, σ. 92.

<sup>856</sup> Παράρτημα, πίνακας 23.

<sup>857</sup> Πράξη 9, *ό.π.*, σ. 91.

<sup>858</sup> Κ.Δ./ 14 Μαΐου 1942, «Περί του αναλυτικού προγράμματος διδασκαλίας της Ιταλικής και Γερμανικής γλώσσας και του ωρολογίου προγράμματος εις τα Γυμνάσια νέου τύπου κατά το σχολικό έτος 1941-42», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 165, 30/6/1942, τ. Α΄.

Την επόμενη μέρα σε νεότερη συνεδρίασή του το Συμβούλιο υπέβαλε σχέδιο κανονιστικού διατάγματος για τη διδασκαλία των δύο γλωσσών στα αστικά σχολεία εμπορικής κατεύθυνσης. Η Ιταλική γλώσσα θα διδασκόταν για τρεις ώρες την εβδομάδα στην πρώτη τάξη, ενώ η Γερμανική για τις ίδιες ώρες στη Β΄ τάξη. Τόσο η προβλεπόμενη ύλη όσο και οι παρατηρήσεις επί του αναλυτικού προγράμματος ήταν ακριβώς οι ίδιες, όπως και στα γυμνάσια ν.τ.. Ακόμη και η διατύπωσή τους ήταν αντιγραφή της προηγούμενης.<sup>859</sup>

Ακολουθούσε το ωρολόγιο πρόγραμμα των αστικών σχολείων για το σχ. έτος 1941-1942,<sup>860</sup> κατά το οποίο θα λειτουργούσε για πρώτη φορά η Γ΄ τάξη των τριτάξιων αστικών σχολείων που ιδρύθηκαν με τον Α.Ν. 1800/1939. Αν συγκρίνουμε το πρόγραμμα αυτό με το προγενέστερο του φθινοπώρου του 1941, θα δούμε ότι, όπως συνέβη στα γυμνάσια ν.τ, έτσι και στα αστικά σχολεία το προτεινόμενο πρόγραμμα ήταν αρκετά μειωμένο και έφτανε για την Α΄ και Β΄ τάξη τις δεκαπέντε ώρες, ενώ για τη Γ΄ τάξη τις δεκαεπτά. Εκτός από το μάθημα των Νέων Ελληνικών, που η διδασκαλία του αυξανόταν κατά μία ώρα, στα μαθήματα της Ιστορίας, της Πρακτικής Αριθμητικής, της Φυσικής-Χημείας και της Φυσικής Ιστορίας υπήρχε μείωση μιας ώρας. Τα ειδικά μαθήματα από την άλλη, ενώ διδάσκονταν για έξι ώρες κατά το σχ. έτος 1940-1941, στο νέο πρόγραμμα καταλάμβαναν επτά ώρες, εκτός από τη Γ΄ τάξη των σχολείων οικοκυρικής κατεύθυνσης, που είχε πρόγραμμα οκτώ ωρών, και τη Γ΄ τάξη της εμπορικής κατεύθυνσης, που το πρόγραμμά της ολοκληρωνόταν στις έξι ώρες. Και στο πρόγραμμα αυτό οι παρατηρήσεις ήταν οι ίδιες ακριβώς μ' αυτές που είχαν συνταχθεί για τα γυμνάσια ν.τ, ενώ κι εδώ προβλεπόταν η διδασκαλία της Ηθικής Αγωγής.<sup>861</sup>

Στην ίδια συνεδρίαση υποβλήθηκε και σχέδιο Κ.Δ. για το ωρολόγιο πρόγραμμα των γυμνασίων π.τ. και των πρακτικών λυκείων κατά το σχ. έτος 1941-1942.<sup>862</sup> Οι αλλαγές σε σχέση με την προηγούμενη χρονιά ήταν ελάχιστες και το πρόγραμμα στο σύνολό του παρουσίαζε μια αύξηση μιας ή δύο ωρών ανάλογα με την τάξη, ενώ και οι αλλαγές που συνέβησαν ήταν πολύ μικρές. Οι παρατηρήσεις για άλλη μια φορά ήταν οι ίδιες τόσο ως προς τις απαγορεύσεις τους, όσο και ως προς τις συστάσεις στους εκπαιδευτικούς για την προτεραιότητα στην εθνική και θρησκευτική διαπαιδαγώγηση των μαθητών και τη διάπλαση του ήθους τους.<sup>863</sup>

<sup>859</sup> Πράξη 11, 29 Απριλίου 1942, ΑΕΣ 26, σσ. 106-108.

<sup>860</sup> Παράρτημα, πίνακες 24-25.

<sup>861</sup> Πράξη 11, ό.π., σσ. 108-111.

<sup>862</sup> Παράρτημα, πίνακας 26.

<sup>863</sup> Πράξη 11, ό.π., σσ. 111-113.

Τα παραπάνω σχέδια Κ.Δ. δημοσιεύτηκαν χωρίς καμιά αλλαγή στην «Εφημερίδα της Κυβερνήσεως»,<sup>864</sup> μόνο που αυτό έγινε ένα περίπου χρόνο αργότερα. Είναι κι αυτό ένα δείγμα της αναστάτωσης που επικράτησε στην εκπαίδευση λόγω των συνθηκών της Κατοχής και της ανώμαλης λειτουργίας όχι μόνο του εκπαιδευτικού συστήματος αλλά και του κρατικού μηχανισμού στο σύνολό του κατά τη διάρκειά της. Μάλιστα, παρατηρούμε ότι στο ίδιο φύλλο της εφημερίδας υπάρχουν Κ.Δ. του 1942 με την υπογραφή του Τσολάκογλου ως προέδρου της Κυβερνήσεως και του 1943 με τη υπογραφή του Λογοθετόπουλου, που τον είχε διαδεχθεί.

### 5.3. Σχολικό έτος 1943-1944: προγράμματα Ζ΄ και Η΄ τάξης γυμνασίων ν.τ.

Το τελευταίο αναλυτικό και ωρολόγιο πρόγραμμα που θα παρουσιάσουμε είναι αυτό που καταρτίστηκε από το Συμβούλιο για τις Ζ΄ και Η΄ τάξεις του γυμνασίου τον Σεπτέμβριο του 1943.

Στη σχετική συνεδρίαση το ΕΣ πρώτα γνωμάτευσε για ορισμένα ζητήματα και κατόπιν υπέβαλε το σχέδιό του. Συγκεκριμένα υποστήριξε ότι λόγω των συνθηκών δεν μπορούσε να γίνεται λόγος για διδάγματα Πολιτικής Οικονομίας και για ισχύον Δίκαιο, και γι' αυτό πρότεινε να μη διδάσκονται τα αντίστοιχα μαθήματα. Επίσης ζητούσε την κατάργηση των Φιλοσοφικών από τη Στ΄ τάξη, προκειμένου να εισαχθούν στο πρόγραμμα των δύο τελευταίων τάξεων, στις οποίες οι μαθητές ήταν πιο ώριμοι. Το ίδιο πρότεινε και για την Κοσμογραφία και την Τριγωνομετρία, με τις ώρες που εξοικονομούνταν να προσφέρονται για τη συμπλήρωση των ελλείψεων που προέκυψαν στα Μαθηματικά κατά τα σχ. έτη 1941-1942 και 1942-1943. Για τη διδασκαλία της Οικιακής Οικονομίας και των οικονομικών έργων από την άλλη, επειδή οι ώρες στις έξι τάξεις ήταν αρκετές, προτάθηκε η κατάργησή τους στη Ζ΄ και Η΄ τάξη, ενώ λόγω της αναμφισβήτητης παιδαγωγικής και πρακτικής αξίας της Ιχνογραφίας ζητήθηκε η ένταξή της και στα γυμνάσια και τα τμήματα κλασικής κατεύθυνσης.<sup>865</sup>

Περνώντας στο ίδιο το σχέδιο του Κ.Δ. αξίζει να σταθούμε σε ορισμένα σημεία. Αρχικά, το μάθημα των Θρησκευτικών καταλάμβανε δύο ώρες σε καθεμιά από τις δύο τάξεις και προτεινόταν η ενίσχυση της θρησκευτικής διδασκαλίας με την ανάπτυξη της θρησκευτικής ζωής στο σχολείο και την αβίαστη συμμετοχή των μαθητών σ' αυτήν

<sup>864</sup> Κ.Δ./14 Μαΐου 1942, «Περί του αναλυτικού προγράμματος διδασκαλίας της Ιταλικής και Γερμανικής γλώσσας εν τοις Αστικοίς σχολείοις Εμπορικής κατευθύνσεως και του Ωρολογίου Προγράμματος γενικών και ειδικών μαθημάτων εν τοις Αστικοίς σχολείοις» και Κ.Δ./14 Μαΐου 1942, «Περί του ωρολογίου προγράμματος των εν τοις γυμνασίοις παλαιού τύπου και τοις πρακτικοίς Λυκείοις διδασκομένων μαθημάτων κατά το σχολ. έτος 1941-42», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 89, 15/4/1943, τ. Α΄.

<sup>865</sup> Πράξη 91, 6 Σεπτεμβρίου 1943, εδ. 1, ΑΕΣ 28, σσ. 208-210.

(κοινή προσευχή, κηρύγματα, κ.λπ.), ενώ ιδιαίτερα στα γυμνάσια θηλέων επιβαλλόταν η προβολή διδαγμάτων σχετικών με τη δράση της γυναίκας.<sup>866</sup>

Στη συνέχεια, στο μάθημα των Αρχαίων Ελληνικών, που απαιτούσε οκτώ ώρες διδασκαλίας τόσο στη Ζ' όσο και στην Η' τάξη των γυμνασίων και των τμημάτων κλασικής κατεύθυνσης και τέσσερις στα τμήματα πρακτικής κατεύθυνσης, η πρόταση περιλάμβανε έργα του Πλάτωνα, δημηγορίες του Θουκυδίδη -μεταξύ των οποίων και τον Επιτάφιο, τραγωδίες του Σοφοκλή και του Αισχύλου, λυρική ποίηση και ολοκλήρωση της Ιλιάδας του Ομήρου. Ανάμεσα στους στόχους εντοπίζουμε ως ζητούμενα την κατανόηση της θεωρίας περί ιδεών του Πλάτωνα, τη διάκριση του Θουκυδίδη ως ιστορικού από τους άλλους γνωστούς ιστορικούς της αρχαιότητας, την κατανόηση των κυρίων νοημάτων του «Επιταφίου» και την εκτίμηση των γνωρισμάτων της εποχής της ακμής του αρχαίου Αθηναϊκού κράτους, ενώ σε επίπεδο γλωσσικής διδασκαλίας την ανεύρεση των ομοιοτήτων και των διαφορών μεταξύ αρχαίου ελληνικού, λατινικού και νεοελληνικού λόγου.<sup>867</sup> στόχοι ομολογουμένως υψηλοί για μια τέτοια συγκυρία, κατά την οποία όμως η τόνωση του εθνικού φρονήματος και η σύνδεση με το εθνικό παρελθόν ήταν μέγιστη προτεραιότητα για τους πνευματικούς ταγούς του τόπου μας.

Στο μάθημα των Νέων Ελληνικών, που ακολουθούσε και διδασκόταν για τρεις ώρες και στις δύο τάξεις των γυμνασίων και των τμημάτων κλασικής και πρακτικής κατεύθυνσης, υψηλών απαιτήσεων κρίνουμε -για τα δεδομένα της εποχής- την υποχρεωτική εκπόνηση από κάθε μαθητή μιας συνθετικής εργασίας σε κάθε εξάμηνο της Ζ' και Η' τάξης με αντικείμενο την ανάλυση ενός λογοτεχνικού έργου δόκιμου Έλληνα συγγραφέα μετά από έγκριση του διδάσκοντα. Αυτή έπρεπε να γράφεται στο σπίτι, ενώ για τις συνθετικές ασκήσεις που θα γίνονταν στο σχολείο προτεινόταν να διδάσκει ο ίδιος καθηγητής τα μαθήματα των Αρχαίων και των Νέων Ελληνικών και να υπάρχει στο ωρολόγιο πρόγραμμα ένα συνεχόμενο τρίωρο για τη συγγραφή αυτών. Οι ώρες διδασκαλίας όμως, που θα παίρνονταν γι' αυτό το σκοπό από τα Αρχαία Ελληνικά, έπρεπε να αποδίδονται στο μάθημα αυτό στις αμέσως επόμενες ώρες διδασκαλίας.<sup>868</sup> Στο σημείο αυτό οφείλουμε να επισημάνουμε ότι η συγγραφή συνθετικής εργασίας μάς θυμίζει έντονα τα σύγχρονα αναλυτικά προγράμματα με τις συνθετικές και τις δημιουργικές εργασίες να είναι πια ζητούμενο στα σχολεία μας και

---

<sup>866</sup> στο ίδιο, *ό.π.*, σσ. 210-212.

<sup>867</sup> στο ίδιο, *ό.π.*, σσ. 212-216.

<sup>868</sup> στο ίδιο, *ό.π.*, σσ. 216-217.

όχι μόνο στο μάθημα των Ελληνικών αλλά σε όλα. Μας προβληματίζει όμως κατά πόσο στις δύσκολες στιγμές που περνούσε η χώρα ήταν δυνατή η υλοποίηση τέτοιων σχεδιασμών.

Από τα υπόλοιπα μαθήματα που περιλάμβανε το αναλυτικό πρόγραμμα θα σταθούμε σε δύο. Το πρώτο είναι το μάθημα της Ιστορίας, για το οποίο το ΕΣ ζητούσε απαραίτητα, πέρα από την αφηγηματική διδασκαλία, τη χρήση των ιστορικών πηγών για την εξυπηρέτηση στο μέγιστο δυνατό βαθμό της αυτενέργειας των μαθητών, στοιχείο που αποτελεί πρώτο ζητούμενο και στη σημερινή εποχή. Ακόμη, στους βασικούς σκοπούς αυτού συναντάμε την έξαρση των κυριότερων σταθμών του αρχαίου ελληνικού βίου, των προτερημάτων και των ελαττωμάτων του και την επίδρασή του στον ευρωπαϊκό πολιτισμό και βίο γενικότερα,<sup>869</sup> προφανώς για την επιδιωκόμενη σύνδεση με το παρελθόν και την τόνωση του εθνικού φρονήματος των μαθητών. Η ίδια επιδίωξη ισχύει, κατά τη γνώμη μας, και για τη διδασκαλία των εθνικών χωρών στο πλαίσιο του μαθήματος της Σωματικής Αγωγής. Επιπλέον προς επίτευξη της εθνικής ομοιογένειας, εκτός από τον τοπικό χορό της περιφέρειας κάθε σχολείου, το πρόγραμμα προέβλεπε τη διδασκαλία για όλους του καλαματιανού, του τσάμικου, του πεντοζάλη και του μακεδονικού χορού, ενώ για τα κορίτσια, που έμελλε να γαλουχήσουν τα ελληνόπουλα του μέλλοντος, το πρόγραμμα προέβλεπε τη διδασκαλία δεκαεννιά εθνικών χορών συνολικά.<sup>870</sup>

Το σχέδιο Κ.Δ. έκλεινε με την υποβολή του ωρολογίου προγράμματος, το οποίο αριθμούσε συνολικά τριάντα πέντε ώρες διδασκαλίας για τα μαθήματα των τμημάτων κλασικής κατεύθυνσης και τριάντα έξι γι' αυτά της πρακτικής κατεύθυνσης.<sup>871</sup>

#### **5.4. Προγράμματα άλλων σχολείων**

Υπήρξαν κι άλλα σχέδια αναλυτικών και ωρολογίων προγραμμάτων που υποβλήθηκαν από το Συμβούλιο κατά τα κατοχικά χρόνια, τα οποία είχαν συνταχθεί με το ίδιο πνεύμα που συντάχθηκαν κι όσα παρουσιάστηκαν παραπάνω.<sup>872</sup> Σε όλα αυτά, είτε αφορούσαν το δημοτικό σχολείο είτε τις εξατάξιες εμπορικές σχολές είτε τις εκκλησιαστικές σχολές κ.λπ., οι προτεραιότητες ήταν πάντα οι ίδιες, η φροντίδα για την φυσική και πνευματική υγεία των μαθητών και το ενδιαφέρον για τη διατήρηση στο αρμόζον ύψος του εθνικού, θρησκευτικού και ηθικού φρονήματός τους. Ξεχωρίζουμε ανάμεσά τους

<sup>869</sup> στο ίδιο, *ό.π.*, σ. 241.

<sup>870</sup> στο ίδιο, *ό.π.*, σσ. 261, 266.

<sup>871</sup> στο ίδιο, *ό.π.*, σ. 269 και παράρτημα, πίνακας 27.

<sup>872</sup> Πράξη 108, 25 Σεπτεμβρίου 1941, ΑΕΣ 25, σσ. 262-265, πράξη 110, 26 Σεπτεμβρίου 1941, ΑΕΣ 25, σσ. 266-269, πράξη 10, 29 Απριλίου 1942, *εδ.* 13, ΑΕΣ 26, σσ. 99-101.

τη διάταξη που προέβλεπε την κατάργηση των γραπτών διαγωνισμάτων και των εξετάσεων για την προαγωγή και την απόλυση των μαθητών των δημοτικών σχολείων κατά τα σχολικά έτη 1940-1941 και 1941-1942, η οποία θα γινόταν με κριτήρια την επαρκή φοίτηση, την καλή διαγωγή και τον βαθμό τουλάχιστον «σχεδόν καλώς» στην ανάγνωση και την αριθμητική.<sup>873</sup>

### **5.5. Σύνοψη-Συμπεράσματα**

Ανακεφαλαιωτικά επισημαίνουμε ότι στη σύνταξη των αναλυτικών και ωρολογίων προγραμμάτων της κατοχικής περιόδου το Συμβούλιο έπαιρνε υπόψη του τις ιδιαίτερες συνθήκες διεξαγωγής της διδασκαλίας και γι' αυτό ιδιαίτερα το φθινόπωρο του 1941 προχώρησε σε σημαντική μείωση των προβλεπόμενων ωρών. Το ενδιαφέρον ήταν στραμμένο φυσικά στη διαφύλαξη της φυσικής και πνευματικής υγείας των μαθητών - γι' αυτό και δεν δίνονταν «κατ' οίκον» εργασίες- αλλά και στη διατήρηση του εθνικού και θρησκευτικού φρονήματος αυτών και τη διάπλαση του ήθους τους, όπως προκύπτει από τις οδηγίες που δίνονταν ιδιαίτερα στα λεγόμενα φρονηματιστικά μαθήματα.

Παρέκκλιση από τα παραπάνω διαπιστώνουμε μόνο σε δύο περιπτώσεις, και μάλιστα όσον αφορά την πρώτη παράμετρο. Δηλαδή, η αρχή για τις «κατ' οίκον» εργασίες παραβιάστηκε αρχικά στην περίπτωση των ασκήσεων των σχετικών με τη διδασκαλία της Ιταλικής και της Γερμανικής Γλώσσας, για την οποία είχαν προηγηθεί άνωθεν εντολές, αφού πριν την κατάθεση του σχεδίου Κ.Δ. από το ΑΣΕ είχαν καταφτάσει ήδη σ' αυτό δύο σχέδια από το Υπουργείο. Η δεύτερη περίπτωση αφορά το σχέδιο Κ.Δ. του φθινοπώρου του 1943, στο οποίο προβλεπόταν η συγγραφή -μετά από ανάλογες ασκήσεις στην τάξη- συνθετικής εργασίας στο σπίτι για το μάθημα των Νέων Ελληνικών. Εδώ, όπως φαίνεται, το Συμβούλιο μάλλον «ξέχασε» τις ιδιαίτερες συνθήκες και λειτούργησε με το βλέμμα στραμμένο στο μέλλον, αφού, όπως ειπώθηκε παραπάνω, τέτοιες εργασίες είναι ζητούμενο και στα σύγχρονα αναλυτικά προγράμματα.

---

<sup>873</sup> Πράξη 108, ό.π., σσ. 264-265.



## 6. Παιδαγωγικές Ακαδημίες

Όπως αναφέρθηκε ήδη οι Παιδαγωγικές Ακαδημίες βρίσκονταν υπό την εποπτεία και τον έλεγχο του Συμβουλίου. Στα έργα του είδαμε να συμπεριλαμβάνονται οι επιθεωρήσεις καθεμίας από αυτές τουλάχιστον μια φορά κατά έτος, η σύνταξη των αναλυτικών και ωρολογίων προγραμμάτων τους καθώς και τα θέματα διορισμού, προαγωγής και μετάθεσης των διευθυντών και του διδακτικού προσωπικού τους. Έτσι στο αρχείο με τα πρακτικά του Συμβουλίου συναντήσαμε πολλές φορές θέματα σχετικά μ' αυτές. Από αυτά θα εστιάσουμε σε όσα σχετίζονται τη λειτουργία τους και τα προβλήματα που ανέκυψαν, με τις μεταβολές που επήλθαν στα κατοχικά χρόνια, όπως και με τις εκθέσεις των διευθυντών τους.

### 6.1. Η λειτουργία των Π.Α. και τα προβλήματά τους

Η πρώτη σχετική αναφορά εντοπίζεται στη συνεδρίαση της 26<sup>ης</sup> Αυγούστου του 1941. Σ' αυτήν το Συμβούλιο ενημερώθηκε για την απόφαση του Υπουργείου να λειτουργήσουν οι Π.Α. και το Διδασκαλείο Νηπιαγωγών Καλλιθέας κανονικά κατά το σχολικό έτος 1941-1942 από τον μήνα Σεπτέμβριο.<sup>874</sup> Ωστόσο με άλλη απόφαση η Ζαρίφειος Π.Α. Αλεξανδρουπόλεως θα λειτουργούσε στο εξής στη Θεσσαλονίκη. Ο λόγος που αναφέρεται στο πρακτικό και εύλογα μπορεί να αντιληφθεί κανείς ήταν οι ανώμαλες συνθήκες που προέκυψαν στη Θράκη εξαιτίας της βουλγαρικής κατοχής.<sup>875</sup>

Η λειτουργία της παραπάνω Ακαδημίας απασχόλησε το ΑΣΕ και λίγο αργότερα, όταν έφτασε στα γραφεία του έγγραφο του Υπουργείου σχετικά με την απόφαση ίδρυσης μικτής Π.Α. στη Φλώρινα και την τοποθέτηση προσωπικού σ' αυτήν.<sup>876</sup> Τότε το Συμβούλιο αποφάνθηκε πως ήταν προτιμότερη η μεταφορά της Ζαριφείου Π.Α. στη Φλώρινα και η διενέργεια εισιτηρίων εξετάσεων από 10 ως 15 Νοεμβρίου είτε για συμπλήρωση των κενών της Α' τάξης είτε για τη δημιουργία νέου τμήματος σ' αυτήν. Οι λόγοι που οδήγησαν το ΑΣΕ στη συγκεκριμένη πρόταση ήταν οι δυσκολίες στην ομαλή λειτουργία της Ζαριφείου στη Θεσσαλονίκη εξαιτίας των μεγάλων διδακτηριακών αναγκών της πόλης αυτής και οι καλύτερες διδακτηριακές και βιοτικές συνθήκες στη Φλώρινα.<sup>877</sup> Όπως όμως προκύπτει από την εξέταση του αρχείου στη

<sup>874</sup> Πράξη 95, 26 Αυγούστου 1941, εδ. 2, ΑΕΣ 25, σ. 188.

<sup>875</sup> στο ίδιο, εδ. 3, σ. 188.

<sup>876</sup> Πράξη 118, 23 Οκτωβρίου 1941, εδ. 1, ΑΕΣ 25, σ. 313.

<sup>877</sup> στο ίδιο, ό.π.

συνέχεια, η πρόταση του ΑΣΕ δεν καρποφόρησε και η Ζαρίφειος Π.Α. λειτούργησε τελικά κατά την περίοδο της Κατοχής στη Θεσσαλονίκη.<sup>878</sup>

Μια παρόμοια περίπτωση με πρόταση μεταφοράς έδρας Π.Α. απασχόλησε το ΑΣΕ την ίδια χρονιά. Στη συνεδρίαση της 30<sup>ης</sup> Οκτωβρίου 1941 το Συμβούλιο ενημερώθηκε από το Υπουργείο για αίτημα της Νομαρχίας Φθιώτιδας που ζητούσε τη λειτουργία της Π.Α. Λάρισας και πάλι στη Λαμία, όπως ίσχυε στο παρελθόν.<sup>879</sup> Απαντώντας το ΑΣΕ παρέπεμψε στην υπ. αριθμ. 128/1939 πράξη του με την οποία είχε γνωματεύσει ότι η λειτουργία της συγκεκριμένης ακαδημίας στη Λάρισα ήταν συμφέρουσα και από εκπαιδευτική και από εθνική άποψη, καθώς προσέλκυε σπουδαστές όχι μόνο από τη Στερεά Ελλάδα και τη Θεσσαλία αλλά και από τις επαρχίες Ελασσόνας, Κοζάνης και Γρεβενών, οι οποίοι ήταν αποφασισμένοι να υπηρετήσουν μόνιμα σ' αυτές, γεγονός πάρα πολύ σημαντικό για τις συνθήκες που είχαν δημιουργηθεί από τον πόλεμο.<sup>880</sup>

Περνώντας στα προβλήματα λειτουργίας των ιδρυμάτων αυτών διαπιστώνουμε ότι στα κατοχικά χρόνια αυτά σχετίζονται με την έλλειψη προσωπικού, τη στέγαση, τη φοίτηση των σπουδαστών και τα προγράμματα, τις εγγραφές και τις εξετάσεις. Αρχικά, η Π.Α. της Λάρισας και η Ζαρίφειος, όπως και άλλες, αντιμετώπιζαν πρόβλημα έλλειψης προσωπικού σε όλη τη διάρκεια της Κατοχής, όπως προκύπτει από τα συνεχή αιτήματα για τη συμπλήρωση αυτού.<sup>881</sup> Μάλιστα στην περίπτωση της Π.Α. Φλώρινας, που ξεκίνησε τη λειτουργία της το 1941, το πρόβλημα έλλειψης διδακτικού προσωπικού φάνηκε αζεπέραστο, αφού τελικά αυτή οδηγήθηκε σε αναστολή λειτουργίας εξαιτίας αυτού, ενώ για τους σπουδαστές της αποφασίστηκε η μετεγγραφή τους στις Π.Α. Θεσσαλονίκης και Αλεξανδρουπόλεως (Ζαρίφειος).<sup>882</sup>

Ακολουθούν τα προβλήματα με τη στέγαση. Όπως συνέβη και με τα σχολεία της στοιχειώδους και της μέσης εκπαίδευσης, έτσι και ορισμένες από τις Π.Α. αντιμετώπισαν τέτοια προβλήματα. Συγκεκριμένα, η Π.Α. Λάρισας, με έγγραφο του διευθυντή της, ζητούσε την έγκριση μίσθωσης ιδιωτικού οικήματος ή αποθήκης για τη λειτουργία της Ακαδημίας, ενώ στη συνέχεια ενημέρωνε το Συμβούλιο και για την

---

<sup>878</sup> Πράξη 127, 13 Νοεμβρίου 1941, εδ. 1, ΑΕΣ 25, σ. 359 και πράξη 30, 22 Φεβρουαρίου 1943, εδ. 2, ΑΕΣ 27, σ. 206.

<sup>879</sup> Πράξη 120, 30 Οκτωβρίου 1941, εδ. 12, ΑΕΣ 25, σ. 332.

<sup>880</sup> Πράξη 122, 4 Νοεμβρίου 1941, εδ. 9, ΑΕΣ 25, σ. 337.

<sup>881</sup> Πράξη 119, 28 Οκτωβρίου 1941, εδ. 8, ΑΕΣ 25, σ. 317, πράξη 4, 10 Φεβρουαρίου 1944, εδ. 1, 2, 6, ΑΕΣ 30, σσ. 24-25, πράξη 10, 6 Μαρτίου 1944, εδ. 2, ΑΕΣ 30, σ. 56, πράξη 13, 23 Μαρτίου 1944, εδ. 6, 8, ΑΕΣ 30, σ. 84.

<sup>882</sup> Πράξη 20, 30 Απριλίου 1945, εδ. 1β, ΑΕΣ 31, σ. 200.

έκκληση που απηύθυνε προς τον δήμαρχο της πόλης για βοήθεια στο θέμα αυτό.<sup>883</sup> Ένα μήνα περίπου αργότερα, στο Συμβούλιο έφτασαν δύο έγγραφα, ένα του διευθυντή της Ζωσιμαίας Π.Α. Ιωαννίνων κι ένα του διευθυντή της Π.Α. Λάρισας, που ενημέρωναν για αδυναμία λειτουργίας των ιδρυμάτων τους λόγω επιτάξεως των διδακτηρίων από τα στρατεύματα κατοχής.<sup>884</sup> Βέβαια, και οι δύο Π.Α. γλύτωσαν την αναστολή λειτουργίας, καθώς στην περίπτωση της Π.Α. Λάρισας πληροφορούμαστε ότι με πράξη του συλλόγου διδασκόντων αποφασίστηκε η λειτουργία σε δύο ναούς της πόλης και σε μια οικία που παραχωρήθηκε από τις Γερμανικές Αρχές,<sup>885</sup> ενώ και στην περίπτωση των Ιωαννίνων βρέθηκε προφανώς λύση, αφού σε μεταγενέστερο πρακτικό διαβάζουμε ότι υπήρξε ανάθεση μαθημάτων «*επί κεκανονισμένω επιμισθίω*» σε ειδικούς καθηγητές, όπως και σε καθηγητές των γυμνασίων της πόλης.<sup>886</sup> Προβλήματα, τέλος, αντιμετώπισε και η Π.Α. Πάτρας. Με έγγραφο της διευθύντριας της ενημερώθηκε το ΕΣ ότι υπήρχαν δυσχέρειες στην έναρξη των μαθημάτων, σχετικές με την έλλειψη διδακτηρίου και διδακτικού προσωπικού. Το Συμβούλιο πρότεινε να φιλοξενηθούν τα μαθήματά της σε κάποιο από τα σχολεία δημοτικής ή μέσης εκπαίδευσης, αφού αυτά λειτουργούσαν τη δεδομένη περίοδο στο σύνολό τους, ενώ και περιορισμένο πρόγραμμα διδασκαλίας θα μπορούσε να εφαρμοσθεί με τη συνδρομή των δύο παιδαγωγών και των καθηγητών Μουσικής και Οικοκυρικών που υπηρετούσαν σ' αυτή και την ανάθεση της Γυμναστικής σ' έναν από τους γυμναστές των γυμνασίων της πόλης.<sup>887</sup>

Προβλήματα υπήρχαν και με την παρακολούθηση των μαθημάτων ή τη συμμετοχή στις εξετάσεις από την πλευρά των σπουδαστών. Στην αρχή το Συμβούλιο, κρίνοντας ότι οι βιοτικές συνθήκες στις μεγάλες πόλεις, όπου λειτουργούσαν Π.Α., επέβαλαν τον περιορισμό του ημερήσιου προγράμματος αυτών στις προμεσημβρινές ώρες και την αντίστοιχη περικοπή ωρών εβδομαδιαίας διδακτικής εργασίας, αποφάσισε να προτείνει στο Υπουργείο, για χάρη της σωματικής και ψυχικής υγείας των σπουδαστών, την παρέκκλιση από το ωρολόγιο πρόγραμμα για το σχολικό έτος 1941-1942 με την αναστολή διδασκαλίας ορισμένων μαθημάτων, όπως το Δημόσιο και Ιδιωτικό Δίκαιο, η Κοινωνιολογία και τα Φυσικά, και τη μείωση των ωρών της

<sup>883</sup> Πράξη 95, 14 Σεπτεμβρίου 1943, εδ. 9, 14, ΑΕΣ 28, σσ. 313-315.

<sup>884</sup> Πράξη 100, 11 Οκτωβρίου 1943, εδ. 5, ΑΕΣ 28, σ. 355.

<sup>885</sup> Πράξη 13, 23 Μαρτίου 1944, εδ. 5, ΑΕΣ 30, σ. 83.

<sup>886</sup> Πράξη 2, 29 Μαρτίου 1945, εδ. 25, ΑΕΣ 31, σ. 13.

<sup>887</sup> Πράξη 10, 6 Μαρτίου 1944, εδ. 2, ΑΕΣ 30, σσ. 56-57.

Γυμναστικής, της Μουσικής και των φροντιστηριακών και πρακτικών ασκήσεων.<sup>888</sup> Ακόμη, το Συμβούλιο σύστησε τη μείωση των απαιτήσεων των διδασκόντων για προσωπική «κατ' ιδίαν» εργασία και προετοιμασία των σπουδαστών, τη δυνατότητα μετεγγραφής αυτών από μια Π.Α. σε άλλη και την αναστολή εφαρμογής της διάταξης του Α.Ν. 953/1937 για την απαγόρευση συμφοίτησης αρρένων και θηλέων. Στόχος των μέτρων αυτών ήταν να ξεπεραστούν οι συγκοινωνιακές, βιοτικές και ψυχολογικές συνθήκες που προκλήθηκαν από τον πόλεμο και να μπορούν οι σπουδαστές να συνεχίσουν τις σπουδές τους αποφεύγοντας τους κινδύνους και τις δαπάνες απομάκρυνσης από τις οικογένειές τους.<sup>889</sup>

Στη συνέχεια, τον Μάιο του 1942, το ΑΣΕ ενέκρινε δύο αιτήματα της Ραλλείου Π.Α. του Πειραιά: να μην απαιτηθεί από τους σπουδαστές της Β' τάξης η σύνταξη ειδικής διατριβής πριν τις απολυτήριες εξετάσεις, καθώς ούτε επαρκής χρόνος υπήρχε ούτε οι βιοτικές περιστάσεις ήταν πρόσφορες, και να μη ληφθούν υπόψη οι απουσίες τους εξαιτίας των ανυπέβλητων συγκοινωνιακών δυσχερειών.<sup>890</sup> Αργότερα, το φθινόπωρο της ίδιας χρονιάς, για διευκόλυνση των σπουδαστών, πληροφορούμαστε ότι παρατάθηκε η προθεσμία εγγραφής ως τις 15 Νοεμβρίου.<sup>891</sup>

Κατά το επόμενο ακαδημαϊκό έτος για την αντιμετώπιση της ελλιπούς φοίτησης των σπουδαστών και αφού προηγήθηκε κατ' εξαίρεση για το σχ. έτος 1942-1943 επανεξέταση των απορριφθέντων μαθητών της μέσης εκπαίδευσης και αρκετά αιτήματα από διάφορες Π.Α. της χώρας, το ΕΣ γνωμάτευσε ότι υπήρχε η δυνατότητα να επιτραπεί η επανεξέταση και των απορριφθέντων σπουδαστών των Π.Α. Για τη γνωμάτευση αυτή ελήφθησαν υπόψη κοινωνικά κριτήρια, καθώς στην πλειονότητά τους οι απορριφθέντες ήταν άποροι και με το μέτρο αυτό η Πολιτεία έδειχνε την επιθυμία της να δώσει μια δεύτερη ευκαιρία και να μην εξαντλήσει όλη την αυστηρότητά της σ' αυτούς.<sup>892</sup> Κατόπιν της γνωμάτευσης αυτής το Υπουργείο κοινοποίησε στο ΕΣ απόφαση περί επανεξέτασης όλων των απορριφθέντων σπουδαστών των Π.Α. στο διάστημα από 20 ως 30 Οκτωβρίου 1943.<sup>893</sup>

Τέλος, μετά την απελευθέρωση και ενόψει της έναρξης της νέας ακαδημαϊκής χρονιάς, το Υπουργείο αποφάσισε τη διενέργεια και νέας σειράς εισιτηρίων και

---

<sup>888</sup> Πράξη 105, 23 Σεπτεμβρίου 1941, εδ. 12, ΑΕΣ 25, σσ. 241-243 και παράρτημα, πίνακας 28.

<sup>889</sup> στο ίδιο, *ό.π.*, σσ. 244-245.

<sup>890</sup> Πράξη 19, 19 Μαΐου 1942, εδ. 11, ΑΕΣ 26, σσ. 153-154.

<sup>891</sup> Πράξη 14, 4 Ιανουαρίου 1943, εδ. 10, ΑΕΣ 27, σ. 66.

<sup>892</sup> Πράξη 95, *ό.π.*, εδ. 2, ΑΕΣ 28, σσ. 310-311.

<sup>893</sup> Πράξη 100, *ό.π.*, εδ. 12β, ΑΕΣ 28, σ. 359.

προαγωγικών εξετάσεων στις Π.Α.<sup>894</sup> Όπως προκύπτει και από την απάντηση που δόθηκε σε αίτημα του διευθυντή της Π.Α. Θεσσαλονίκης για τη διενέργεια αυτής της δεύτερης σειράς εισιτηρίων εξετάσεων, το ΕΣ θεώρησε σκόπιμο να επιτραπεί η πραγματοποίησή τους, καθώς από τη μια αυτό είχε επιτραπεί και στον χώρο της μέσης εκπαίδευσης κι από την άλλη η υπήρχε ανάγκη πολλών νέων δασκάλων καταγόμενων από τη Μακεδονία, που θα αποτελούσαν μόνιμα στελέχη της εκπαίδευσης σ' αυτήν την περιοχή της χώρας μας.<sup>895</sup>

## 6.2. Μεταβολές

Κατά την κατοχική περίοδο, εκτός από την ίδρυση της Π.Α. Φλώρινας,<sup>896</sup> έχουμε ορισμένες ακόμη μεταβολές στον χώρο των Ακαδημιών. Η πρώτη που εντοπίσαμε στο αρχείο των πρακτικών του Συμβουλίου αφορά την ίδρυση δεύτερου τμήματος στις Π.Α. της Πάτρας και του Πειραιά και τη μετατροπή της Π.Α. Πειραιά σε μικτή.<sup>897</sup> Ακολούθησε η ίδρυση δεύτερου τμήματος και στις Π.Α. Τρίπολης και Λάρισας, μικτής φοίτησης, η οποία συνοδεύτηκε και από παράταση της προθεσμίας εγγραφής μέχρι τέλους Νοεμβρίου 1942.<sup>898</sup>

Η επόμενη μεταβολή γνωστοποιήθηκε στο Συμβούλιο κι αυτή στην ίδια συνεδρίαση με τις παραπάνω μεταβολές, αν και είχε αποφασιστεί από το Υπουργείο από τον Σεπτέμβριο του 1942, κι αφορούσε τη μικτή φοίτηση των σπουδαστών σε όλες τις Π.Α. της χώρας.<sup>899</sup>

Ακολούθησε η ίδρυση τμημάτων νηπιαγωγών στις Ακαδημίες της Φλώρινας και των Ιωαννίνων<sup>900</sup> και η κατάρτιση από το Συμβούλιο σχεδίου του αναλυτικού και ωρολογίου προγράμματος για τη λειτουργία τους. Η φοίτηση προβλεπόταν να είναι μονοετής και εγγράφονταν ατελώς μέχρι είκοσι απόφοιτες γυμνασίου υγιείς και αρτιμελείς. Από αυτές οι δεκαπέντε έπρεπε να κατάγονται από περιφέρειες της Βόρειας Ελλάδας (Ηπειρος, Μακεδονία και Θράκη) ή να διαμένουν μόνιμα σ' αυτές.<sup>901</sup> Στα διδασκόμενα μαθήματα περιλαμβάνονταν τα Θρησκευτικά, η Εθνική αγωγή, τα Ελληνικά, η Ψυχολογία και παιδαγωγικά, η Ιχνογραφία και χειροτεχνία, η Οικιακή

<sup>894</sup> Πράξη 2, 29 Μαρτίου 1945, εδ. 5, ΑΕΣ 31, σ. 9.

<sup>895</sup> στο ίδιο, *ό.π.*, εδ. 26, ΑΕΣ 31, σσ. 13-14.

<sup>896</sup> Ν.Δ. 739/14 Νοεμβρίου 1941, «Περί συστάσεως Παιδαγωγικής Ακαδημίας αμφοτέρων των φύλων με έδραν την Φλώριναν», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 407, 24/11/1941, τ. Α'.

<sup>897</sup> Πράξη 13, 30 Δεκεμβρίου 1942, εδ. 11β, ΑΕΣ 27, σ. 54.

<sup>898</sup> Πράξη 14, *ό.π.*, εδ. 8, 9, ΑΕΣ 27, σ. 65.

<sup>899</sup> στο ίδιο, *ό.π.*, εδ. 11, ΑΕΣ 27, σ. 66.

<sup>900</sup> Ν.Δ. 1976/10 Οκτωβρίου 1942, «Περί συστάσεως Τμημάτων Νηπιαγωγών εις Παιδαγωγικάς Ακαδημίας Ιωαννίνων και Φλωρίνης», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 296, 18/11/1942, τ. Α'.

<sup>901</sup> στο ίδιο, *ό.π.*, άρθρα 1, 2 και 3, εδ. 3.

οικονομία και οικιακά έργα, η Υγιεινή, η Ωδική, η Γυμναστική και η Νηπιαγωγική πράξη, ενώ το ωρολόγιο πρόγραμμα εκτεινόταν σε τριάντα πέντε ώρες ανά εβδομάδα.<sup>902</sup> Στις σημειώσεις του σχεδίου τονιζόταν ότι ήταν πολύ σημαντικό ολόκληρος ο τελευταίος μήνας του σχολικού έτους και όλες οι ώρες ημερήσιας εργασίας να διατεθούν υπέρ της νηπιαγωγικής πράξης και μέσα στους προηγούμενους μήνες να έχει εξαντληθεί ολόκληρη η θεωρητική διδασκαλία.<sup>903</sup>

Τελευταία ιδρυτική πράξη είναι αυτή με την οποία εγκρίθηκε από το Υπουργείο η ίδρυση δεύτερου τμήματος και στην Π.Α. Ηρακλείου Κρήτης στις αρχές του 1945.<sup>904</sup> Ωστόσο η τελευταία μεταβολή που επήλθε στη λειτουργία αυτών των ιδρυμάτων ήταν η απαγόρευση -σύμφωνα με την υπ. αριθμ. 49357/44 υπουργική απόφαση- συμμετοχής στις εξετάσεις, όπως και η εγγραφή και η φοίτηση σ' αυτά, των έγγαμων θηλέων.<sup>905</sup> Δεν μπορούμε να γνωρίζουμε με ποιο σκεπτικό ο Υπουργός προχώρησε σε μια τέτοια απόφαση, ενδιαφέρον όμως έχει να αναφέρουμε ότι είχε προηγηθεί η τιμωρία από την Π.Α. Πάτρας της σπουδάστριας Χ.Δ., η οποία είχε επιδείξει «ασυμβίβαστη προς την ιδιότητα της σπουδάστριας διαγωγή», καθώς τέλεσε τον γάμο της μετά την αποκάλυψη της εγκυμοσύνης της. Η Ακαδημία την τιμώρησε με αποκλεισμό από την περαιτέρω φοίτησή της και την απολυτήρια εξέταση, ενώ το Συμβούλιο λειτουργώντας με ανθρώπινη επιείκεια μετά την εκδήλωση της μεταμέλειάς της ζήτησε -με τη σύμφωνη γνώμη του συλλόγου διδασκόντων- να της επιτραπεί να υποστεί την απολυτήρια εξέταση σε κάποια άλλη Π.Α. της χώρας.<sup>906</sup> Προφανώς το σκάνδαλο για την ελληνική κοινωνία της εποχής θεωρούνταν μεγάλο, ώστε να οδηγήσει σε τέτοιου είδους αποφάσεις. Βέβαια, και το Υπουργείο λειτούργησε λίγο αργότερα με το ίδιο πνεύμα, καθώς με νεότερη απόφαση γνωστοποίησε ότι δε θα εφαρμοζόταν η απαγόρευση για όσες σπουδάστριες των Ακαδημιών υπέστησαν με επιτυχία τις εισιτήριες εξετάσεις σ' αυτές κατά το συγκεκριμένο σχολικό έτος.<sup>907</sup> Εφόσον οι εισιτήριες εξετάσεις είχαν διεξαχθεί, δεν ήθελε να βρεθούν προ απροόπτου οι έγγαμες που τυχόν είχαν πάρει μέρος σ' αυτές.

---

<sup>902</sup> Πράξη 19, 20 Ιανουαρίου 1943, ΑΕΣ 27, σσ. 94-98 και παράρτημα, πίνακας 28.

<sup>903</sup> στο ίδιο, *ό.π.*, σ. 98.

<sup>904</sup> Πράξη 3, 3 Απριλίου 1945, *εδ.* 22, ΑΕΣ 31, σ. 22.

<sup>905</sup> Πράξη 4, *ό.π.*, *εδ.* 7, ΑΕΣ 30, σ. 25.

<sup>906</sup> Πράξη 101, 16 Οκτωβρίου 1943, *εδ.* 10, ΑΕΣ 28, σσ. 364-365.

<sup>907</sup> Πράξη 11, 9 Μαρτίου 1944, *εδ.* 7, ΑΕΣ 30, σ. 66.

### 6.3. Εκθέσεις διευθυντών

Όπως συνέβαινε με τους επιθεωρητές και τους γενικούς επιθεωρητές, έτσι και οι διευθυντές των Π.Α. είχαν την υποχρέωση μετά τη λήξη κάθε σχολικού έτους να υποβάλλουν έκθεση λειτουργίας των Ακαδημιών τους. Στα πρακτικά υπάρχουν πολλές αναφορές, σύμφωνα με τις οποίες το Συμβούλιο λάμβανε γνώση των εκθέσεων αυτών. Ωστόσο οι ίδιες οι εκθέσεις δεν συμπεριλαμβάνονται στα αρχεία που ερευνήσαμε, γεγονός που δεν μας επιτρέπει να εξαγάγουμε συγκεκριμένα συμπεράσματα σχετικά με τη λειτουργία τους. Ελάχιστα στοιχεία μόνο αναφέρονται σε ορισμένες περιπτώσεις, τα οποία συνάδουν με την εικόνα που σχηματίσαμε από τις υπόλοιπες πληροφορίες που συγκεντρώσαμε.

Στη συνεδρίαση της 11<sup>ης</sup> Αυγούστου του 1943 το Συμβούλιο μελέτησε τις εκθέσεις των διευθυντών των Π.Α. Θεσσαλονίκης, Φλώρινας, Λάρισας και Ηρακλείου. Για τις τρεις πρώτες από αυτές καταγράφηκαν περιληπτικά κάποια δεδομένα. Στην πρώτη περίπτωση το ΕΣ δήλωσε την ευαρέσκειά του, γιατί κατά το σχ. έτος 1942-1943, παρά την επίταξη του διδακτηρίου της και του δεύτερου προτύπου δημοτικού σχολείου της, η Ακαδημία κατάφερε να λειτουργήσει ανελλιπώς από την 25<sup>η</sup> Οκτωβρίου 1942 ως την 30<sup>η</sup> Ιουνίου 1943, χρησιμοποιώντας κατά τις απογευματινές ώρες το παλιό οίκημα του πρώτου προτύπου σχολείου της.<sup>908</sup>

Η Π.Α. Φλώρινας, κατά τα λεγόμενα του Συμβουλίου, κατάφερε να λειτουργήσει για δεύτερη χρονιά από την 1<sup>η</sup> Νοεμβρίου 1942 ως και τις αρχές Ιουνίου του 1943. Μάλιστα η δράση της επεκτάθηκε με τη λειτουργία τμήματος για τη μόρφωση διευθυντριών και παιδαγωγών Εθνικών Παιδικών Σταθμών. Οι συνθήκες λειτουργίας ήταν πάρα πολύ δύσκολες, καθώς δεν υπήρχε μόνιμο κατάλληλο διδακτήριο, δεν επαρκούσαν οι δαπάνες για τη θέρμανση και την καθαριότητα, ενώ το οργανικά ανήκον προσωπικό της αποτελούσαν ο διευθυντής και ο καθηγητής της Σωματικής Αγωγής. Παρά τις αντιξοότητες αυτές, τα μαθήματα διδάχτηκαν ανελλιπώς με τη βοήθεια καθηγητών από το γυμνάσιο της Φλώρινας.<sup>909</sup>

Για τη λειτουργία της Ακαδημίας της Λάρισας δεν καταγράφηκαν συγκεκριμένες πληροφορίες. Από τα λεγόμενα του Συμβουλίου όμως αντιλαμβανόμαστε ότι αναμενόταν από το Υπουργείο η άδεια ενοικίασης κάποιου οικήματος για τη διεξαγωγή

<sup>908</sup> Πράξη 87, 11 Αυγούστου 1943, εδ. 5, ΑΕΣ 28, σ. 171.

<sup>909</sup> στο ίδιο, *ό.π.*, εδ. 6, σ. 172.

των μαθημάτων κατά την επόμενη σχολική χρονιά, ενώ το ΕΣ υποσχόταν ότι θα μεριμνήσει στο μέγιστο δυνατό βαθμό για την ομαλή λειτουργία της.<sup>910</sup>

Για τη λειτουργία της Ακαδημίας του Ηρακλείου δεν υπάρχει καμιά πληροφορία καταγεγραμμένη πέρα από τη γνωστοποίηση της λήψης της έκθεσης.<sup>911</sup>

Λίγα στοιχεία εντοπίσαμε και στην έκθεση λειτουργίας της Π.Α. Θεσσαλονίκης κατά το σχολικό έτος 1943-1944. Σύμφωνα μ' αυτά, τα μαθήματα διεξήχθησαν και πάλι κατά τις απογευματινές ώρες στο διδακτήριο του πρώτου προτύπου δημοτικού σχολείου της από τον Νοέμβριο του 1943 ως την 10<sup>η</sup> Ιανουαρίου 1944 υπό μορφή φροντιστηρίων, ενώ από και ύστερα και μέχρι τέλους του σχ. έτους κανονικά. Έτσι η ύλη καλύφθηκε στο μεγαλύτερο μέρος της. Ακόμη, καθ' όλη τη διάρκεια της χρονιάς λειτούργησε βελτιωμένο συσσίτιο για τους σπουδαστές και για το διδακτικό προσωπικό, χάρη στο οποίο εξασφαλίστηκε αρχικά η καλή υγεία όλων των εμπλεκομένων, η τακτική φοίτηση των σπουδαστών και η κανονική λειτουργία του ιδρύματος.<sup>912</sup>

#### **6.4. Σύνοψη-Συμπεράσματα**

Για άλλη μια φορά διαπιστώσαμε ότι το Συμβούλιο είχε υπό τον έλεγχό του τα πάντα. Ρύθμιζε κάθε λεπτομέρεια λειτουργίας των Π.Α. και προσπαθούσε να δώσει λύση στα προβλήματά τους. Ωστόσο αυτά ήταν αζεπέραστα σε πολλές περιπτώσεις.

Στα μεγαλύτερα προβλήματα εντοπίσαμε την έλλειψη προσωπικού, η οποία επιδειωνόταν από την τάση των καθηγητών να αποσπώνται σε σχολεία της πρώην περιφέρειας πρωτεύουσας. Πολλές φορές μάλιστα τα μαθήματα ανατίθενταν σε ειδικούς καθηγητές ή σε καθηγητές των γυμνασίων της πόλης, όπου έδρευε η Ακαδημία. Το φιλότιμο πάντως των Ελλήνων εκπαιδευτικών, είτε αυτών που ανήκαν στο οργανικό προσωπικό των Ακαδημιών είτε των διορισμένων σε σχολεία της Μ.Ε, κράτησε ζωντανές τις Ακαδημίες στις δύσκολες ώρες της Κατοχής, αφού η Πολιτεία αδυνατούσε να βρει το απαραίτητο κατάλληλο προσωπικό για τη λειτουργία τους, ενώ αυτοί αναλάμβαναν περισσότερες ώρες διδασκαλίας από τις προβλεπόμενες.

Ακολουθούν οι διδακτηριακές ελλείψεις, που σε ορισμένες περιπτώσεις αντιμετωπίστηκαν με απογευματινή λειτουργία, ενώ σε άλλες με τη χρήση ναών, αποθηκών και ιδιωτικών οικιών.

---

<sup>910</sup> στο ίδιο, *ό.π.*, εδ. 9, σ. 174.

<sup>911</sup> στο ίδιο, *ό.π.*, εδ. 17, σ. 178.

<sup>912</sup> Πράξη 31, 10 Αυγούστου 1944, εδ. 5, ΑΕΣ 30, σσ. 203-204.



Για τη διευκόλυνση και τη συνέχιση της φοίτησης των σπουδαστών είχαμε ευνοϊκές ρυθμίσεις, όπως τη δυνατότητα μετεγγραφής κατά το σχ. έτος 1941-1942, τη δυνατότητα επανεξέτασης των απορριφθέντων κατά το σχ. έτος 1942-1943 και άλλες. Το Συμβούλιο σε κάθε περίπτωση έπαιρνε υπόψη τις δυσχέρειες και αποφάσιζε με μεγάλη επιείκεια και κατανόηση.

Θετικά αποτιμάται, τέλος, και η ίδρυση των επιπλέον τμημάτων των Ακαδημιών, όπως και η ίδρυση της Π.Α. Φλώρινας, που όπως ειπώθηκε στο πρώτο μέρος, υπηρετούσε εθνικό σκοπό. Μελανό στοιχείο ωστόσο θεωρούμε την απόφαση για την αναστολή της λειτουργίας της. Φαίνεται ότι τελικά, παρά την πρόθεση του ΕΣ να συμπληρώσει τις κενές οργανικές θέσεις της, όπως είχε δηλώσει στη συνεδρίαση της 11<sup>ης</sup> Αυγούστου 1943,<sup>913</sup> και να συντελέσει στην εξομάλυνση της λειτουργίας της, ούτε αυτό κατέστη δυνατό ούτε η αντιμετώπιση των υπόλοιπων προβλημάτων της. Εξάλλου, η χώρα και ιδιαίτερα η περιοχή της Δυτικής Μακεδονίας μετά τα Δεκεμβριανά και τη συμφωνία της Βάρκιζας είχε μπει σε νέες περιπέτειες.

---

<sup>913</sup> Πράξη 87, *ό.π.*, εδ. 6, σ. 172.

## 7. Ιδιωτική εκπαίδευση

Όπως συνέβαινε με τα δημόσια σχολεία, έτσι και τα ιδιωτικά σχολεία τελούσαν στην ουσία υπό τον έλεγχο και την εποπτεία του Συμβουλίου. Αυτό φαίνεται τόσο από το γεγονός ότι αυτό ήταν το όργανο που γνωμοδοτούσε για τη χορήγηση άδειας ίδρυσης και λειτουργίας συγκεκριμένων σχολείων αυτού του είδους, την προσθήκη τάξεων και τη μεταφορά της έδρας αυτών,<sup>914</sup> αλλά και έκρινε αν υπήρχε η απόλυτη ανάγκη για την ίδρυση ιδιωτικού γυμνασίου.<sup>915</sup>

Στα κατοχικά χρόνια θέματα ιδιωτικής εκπαίδευσης απασχόλησαν αρκετές φορές το Συμβούλιο, όπως προκύπτει από τη μελέτη του αρχείου. Οι νομοθετικές παρεμβάσεις που είχαν προηγηθεί στα χρόνια της μεταξικής δικτατορίας και αφορούσαν τη διάρκεια της φοίτησης και την ίδρυση των γυμνασίων ν.τ, είχαν προκαλέσει αλλαγές, και νέα θέματα προέκυπταν για επίλυση από το ΑΣΕ αρχικά και το ΕΣ στη συνέχεια. Τα πιο συνηθισμένα ήταν η χορήγηση άδειας ίδρυσης και λειτουργίας, προσθήκης τάξεων ή και μεταφοράς της έδρας, η μεταβίβαση της άδειας σε συγγενικό ή άλλο πρόσωπο, η απόδοση προσωινίας, η άρση άδειας λειτουργίας, αλλά και θέματα των εκπαιδευτικών των σχολείων αυτών. Συναντήσαμε ακόμη και αιτήματα αναγνώρισης της ισοτιμίας τίτλων των ιδιωτικών σχολείων με τους αντίστοιχους τίτλους των δημοσίων σχολείων.

### 7.1. Άδεια ίδρυσης και λειτουργίας

Παρόλο που, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, ο νόμος απαγόρευε την ίδρυση γυμνασίου, εκτός κι αν υπήρχε απόλυτη ανάγκη, διαπιστώνουμε από την έρευνα ότι στη διάρκεια της Κατοχής το Συμβούλιο εξέτασε πολλές φορές σχετικές αιτήσεις, από τις οποίες άλλες έλαβαν θετική γνωμοδότηση κι άλλες αρνητική. Φαίνεται πως οι συνθήκες κάτω από τις οποίες τελούσε η χώρα δικαιολογούσαν το σχετικό ενδιαφέρον, αφού μάλιστα πολλές φορές τα δημόσια σχολεία αδυνατούσαν να λειτουργήσουν είτε από έλλειψη εκπαιδευτικού προσωπικού είτε από καταστροφή ή επίταξη των κτηρίων τους. Ακόμη, όπως πληροφορούμαστε από το αρχείο των πρακτικών του Συμβουλίου, υπήρχε η τάση να αποστέλλουν οι γονείς τα τέκνα τους που φοιτούσαν στις ανώτερες τάξεις του γυμνασίου π.τ. σε ιδιωτικά σχολεία, από τη στιγμή που το Υπουργείο έκρινε σκόπιμο αυτά να λειτουργούν και σε περιόδους που τα δημόσια παρέμειναν κλειστά.<sup>916</sup> Πάντως,

<sup>914</sup> Α.Ν. 767/1937, *ό.π.*, άρθρο 29, *εδ.* 6, Α.Ν. 2180, *ό.π.*, άρθρο 4, *εδ.* ιστ', Κ.Δ./6 Αυγούστου 1943, *ό.π.*, άρθρο 1, *εδ.* ιε'.

<sup>915</sup> Α.Ν. 2545/1940, *ό.π.*, άρθρο 3, *εδ.* 4.

<sup>916</sup> Πράξη 24, 30 Μαΐου 1942, *εδ.* 5, ΑΕΣ 26, *σσ.* 166-167.

όποια κι αν είναι η ερμηνεία αυτής της τάσης, προκαλεί απορία πώς σε συνθήκες ξενικής κατοχής, οικονομικής καχεξίας και λιμού παρουσιάζεται τόσο αυξημένο το ενδιαφέρον για ίδρυση και λειτουργία ιδιωτικών σχολείων, και μάλιστα μέσης εκπαίδευσης.

Τα κριτήρια που συνεκτιμώνταν για τη γνωμοδότηση του Συμβουλίου ήταν: η τήρηση των σχετικών διατάξεων, η γνωμάτευση του γενικού επιθεωρητή ιδιωτικής εκπαίδευσης ή του γενικού επιθεωρητή της περιφέρειας στην οποία θα λειτουργούσε το σχολείο, η κάλυψη ή μη των εκπαιδευτικών αναγκών της περιοχής από άλλα σχολεία, δημόσια ή ιδιωτικά, και οι επικρατούσες συγκοινωνιακές, επισιτιστικές και οικονομικές συνθήκες.

Έτσι, διαπιστώνουμε ότι στην περίπτωση της αίτησης της «Χριστιανικής Μορφωτικής Ενώσεως» Πατρών για ίδρυση νυχτερινού γυμνασίου η γνωμοδότηση του Συμβουλίου ήταν αρνητική, γιατί προσέκρουε στο άρθρο 5 του Α.Ν. 2545/1940, που απαγόρευε την ίδρυση άλλων σχολείων τέτοιου τύπου. Μάλιστα, στη συγκεκριμένη περίπτωση υπήρχε θετική εισήγηση του γενικού επιθεωρητή της ΙΑ΄ περιφέρειας Μ.Ε, διότι θα εξυπηρετούνταν οι ανάγκες των εργαζόμενων νέων της Πάτρας, ωστόσο το ΑΣΕ επέλεξε την τήρηση της σχετικής νομοθετικής διάταξης.<sup>917</sup> Ίδια ήταν η στάση του -και με το ίδιο σκεπτικό- και στο αίτημα του «Συνδέσμου Ελλήνων Οικογενειάρχων» της Πάτρας.<sup>918</sup> Από την άλλη, στις περιπτώσεις που δεν υπήρχε η γνωμάτευση του οικείου γενικού επιθεωρητή, το Συμβούλιο έστελνε πίσω τις αιτήσεις για να πραγματοποιηθεί αυτή σύμφωνα με τον νόμο,<sup>919</sup> ενώ στις περιπτώσεις λήξης της προθεσμίας υποβολής των δικαιολογητικών οι αιτήσεις απορρίπτονταν.<sup>920</sup>

Βέβαια, σε σχέση με την τήρηση των προθεσμιών η στάση του Συμβουλίου δεν ήταν πάντοτε η ίδια, καθώς υπεισέρχονταν και άλλοι παράγοντες που λαμβάνονταν υπόψη. Εξάιρεση, λοιπόν, στη συνήθη τακτική της απόρριψης της αίτησης, όταν είχε παρέλθει η προθεσμία υποβολής, αποτελεί η περίπτωση της χορήγησης της άδειας ίδρυσης ιδιωτικού εκπαιδευτηρίου, που περιλάμβανε έξι τάξεις δημοτικού σχολείου, στην Καλλιθέα. Το Συμβούλιο, επικαλούμενο τις εξαιρετικές συνθήκες εξαιτίας των οποίων δεν ήταν δυνατή η τήρηση των προθεσμιών, αποφάσισε να προτείνει τη

---

<sup>917</sup> Πράξη 24, *ό.π.*, εδ. 8, ΑΕΣ 26, σσ. 168-169.

<sup>918</sup> στο ίδιο, εδ. 9, σ. 169.

<sup>919</sup> Πράξη 19, 19 Μαΐου 1942, εδ. 6, ΑΕΣ 26, σσ. 152-153, πράξη 81, 31 Ιουλίου 1943, εδ. 3, ΑΕΣ 28, σ. 117.

<sup>920</sup> Πράξη 50, 19 Αυγούστου 1942, εδ. 7, ΑΕΣ 26, σ.273, πράξη 29, 10 Ιουνίου 1942, εδ. 10, ΑΕΣ 26, σσ. 186-187.

χορήγηση της άδειας, γιατί οι σχολικές ανάγκες της περιοχής δεν εξυπηρετούνταν από τα υπάρχοντα εκεί σχολεία.<sup>921</sup>

Από την παραπάνω περίπτωση συμπεραίνουμε ότι η κάλυψη ή μη των εκπαιδευτικών αναγκών μιας περιοχής ήταν από τους πιο ουσιαστικούς λόγους που λαμβάνονταν υπόψη κατά τη διαδικασία χορήγησης μιας άδειας. Αυτό πρόταξε το Συμβούλιο ως μείζον επιχείρημα στην περίπτωση της Καλλιθέας, όπου η πρότασή του ήταν θετική, ενώ αρνητική ήταν η εισήγηση στο αίτημα του Χριστόφορου Δελένδα για την ίδρυση γυμνασίου θηλέων ν.τ. σε περιοχή που θεωρούνταν «*κεκορεσμένη ιδιωτικών γυμνασίων*». Μάλιστα, το ΑΣΕ επισήμανε στο σκεπτικό του ότι, καθώς η μεσαία αστική τάξη της περιοχής ήταν μέτριας οικονομικής αντοχής, παρατηρήθηκε η τάση να εγγράφουν τα τέκνα τους στις κατώτερες τάξεις των δημοσίων γυμνασίων, με αποτέλεσμα να υπάρχει διαρροή μαθητών και από τα ιδιωτικά σχολεία που λειτουργούσαν εκεί ήδη.<sup>922</sup> Αρνητική ήταν η στάση του Συμβουλίου και στο αίτημα του Δημητρίου Νηστικούλη για ίδρυση μεικτού γυμνασίου στο Κρανίδι Αργολίδας, καθώς εκεί είχε ήδη ιδρυθεί παράρτημα δημόσιου γυμνασίου, ενώ παράλληλα λειτουργούσε και αστικό σχολείο.<sup>923</sup>

Αντιθέτως, θετικά ανταποκρίθηκε το Συμβούλιο στο αίτημα του Κωνσταντίνου Νικολάου για τη χορήγηση άδειας λειτουργίας γυμνασίου ν.τ. στη Δομβραίνα Θηβών. Η εισήγηση του γενικού επιθεωρητή ιδιωτικών σχολείων ήταν αρνητική, καθώς θεωρούσε τους προβαλλόμενους λόγους (συγκοινωνιακά, επισιτιστικά και οικονομικά προβλήματα), τους οποίους επικαλούνταν οι πρόεδροι των κοινοτήτων της περιοχής, ως προσωρινής φύσεως. Η πρόταση του ΑΣΕ όμως ήταν να χορηγηθεί η άδεια για λόγους που σχετιζόνταν απ' τη μια με τη συναισθηματική και ψυχική αγωγή των νέων μαθητών, που υποχρεώνονταν να εγκαταλείψουν τις οικογένειές τους, προκειμένου να παρακολουθήσουν μαθήματα στην πόλη της Θήβας, και απ' την άλλη με την επαγγελματική αποκατάσταση ενός ικανοποιητικού αριθμού αδιόριστων εκπαιδευτικών.<sup>924</sup>

Τέλος, η επαγγελματική αποκατάσταση εκπαιδευτικών ήταν ο λόγος για τη θετική εισήγηση του Συμβουλίου και σε άλλες περιπτώσεις. Ως παράδειγμα αναφέρουμε την αποδοχή του αιτήματος της εταιρείας «Ελληνικά Ιδιωτικά

<sup>921</sup> Πράξη 6, 8 Δεκεμβρίου 1942, εδ. 8, ΑΕΣ 27, σσ. 10-11.

<sup>922</sup> Πράξη 24, *ό.π.*, εδ. 6, ΑΕΣ 26, σσ. 167-168.

<sup>923</sup> Πράξη 23, 27 Μαΐου 1942, εδ. 3, ΑΕΣ 26, σ. 163.

<sup>924</sup> Πράξη 24, *ό.π.*, εδ. 6, ΑΕΣ 26, σσ. 169-170.

Εκπαιδευτήρια Θεσσαλονίκης ο Κοραΐς» για ίδρυση γυμνασίου αρρένων και γυμνασίου θηλέων στη Θεσσαλονίκη, αφού σ' αυτά θα έβρισκαν απασχόληση οι άνεργοι καθηγητές του Αμερικανικού Κολλεγίου «Ανατόλια», το οποίο δεν λειτουργούσε πια λόγω των περιστάσεων.<sup>925</sup>

## 7.2. Άρση άδειας

Όποιο ιδιωτικό σχολείο έπαιρνε άδεια ίδρυσης, για να αρχίσει τη λειτουργία του, χρειαζόταν και την άδεια λειτουργίας, η οποία χορηγούνταν από τον Υπουργό μετά από έλεγχο της θέσης του, της καταλληλότητας των αιθουσών του, του περιβάλλοντος του, των επίπλων και των εποπτικών οργάνων, όπως και της σχολικής βιβλιοθήκης.<sup>926</sup> Επίσης, η άδεια ίδρυσης έπρεπε να ανανεώνεται κάθε χρόνο, με προθεσμία υποβολής της σχετικής αίτησης την τελευταία μέρα πριν από την έναρξη του σχολικού έτους, το οποίο αφορούσε η ανανέωση.<sup>927</sup>

Ωστόσο η άδεια ίδρυσης και λειτουργίας μπορούσε να αρθεί με απόφαση του Υπουργού. Αυτό συνέβαινε κυρίως, αν ένα ιδιωτικό σχολείο διέκοπτε τη λειτουργία του για δύο συνεχόμενα έτη ή λειτουργούσε, κατά την κρίση του αρμόδιου συμβουλίου, με ανεπαρκή αριθμό μαθητών. Ακόμη, λόγω άρσης της άδειας αποτελούσε η μη κανονική -κατά την κρίση του Υπουργού- λειτουργία του ή η μη ανταπόκρισή του όσον αφορά την καλλιέργεια της εθνικής παιδείας, αλλά και η διαπίστωση, από τις εκθέσεις του αρμόδιου επιθεωρητή και από τους οικονομικούς ελέγχους, της αδυναμίας του σχολείου να ανταποκριθεί στις νόμιμες υποχρεώσεις του<sup>928</sup> ή να εκπληρώνει με ακρίβεια τις οικονομικές υποχρεώσεις του απέναντι στο διδακτικό προσωπικό.<sup>929</sup>

Από την έρευνά μας στο αρχείο προέκυψαν ορισμένες περιπτώσεις άρσης της άδειας ίδρυσης και λειτουργίας ενός ιδιωτικού σχολείου κατά την περίοδο της Κατοχής. Ανάμεσα σ' αυτές ξεχωρίζουμε την πρόταση του Συμβουλίου για άρση της άδειας του Νυχτερινού Γυμνασίου Νίκαιας (Ν. Κοκκινιάς), το οποίο λειτουργούσε ως παράρτημα Νυχτερινού Γυμνασίου Πειραιώς και ως «οικονομικόν εξάρτημα» της Στέγης του Φαλαγγίτου Πειραιώς. Η πρόταση στηρίχτηκε στην έκθεση του γενικού επιθεωρητή Ιδιωτικών Εκπαιδευτηρίων, η οποία διαπίστωσε την λειτουργία του σχολείου με ανεπαρκή αριθμό μαθητών (δεκατρείς μαθητές στις πέντε τάξεις του) και

<sup>925</sup> Πράξη 90, 12 Αυγούστου 1941, εδ. 9, ΑΕΣ 25, σσ. 164-168.

<sup>926</sup> Α.Ν. 2545/1940, *ό.π.*, άρθρο 15.

<sup>927</sup> στο ίδιο, άρθρο 17.

<sup>928</sup> στο ίδιο, άρθρο 20, εδ. 1,3,4.

<sup>929</sup> Ν. 881/1943, *ό.π.*, άρθρο 7.

την ανεπάρκεια των πόρων για την κάλυψη των δαπανών μισθοδοσίας του εργαζόμενου προσωπικού.<sup>930</sup>

Σε άλλη περίπτωση το Συμβούλιο «επόμενον τω Νόμω» και μετά από έκθεση του αρμόδιου γενικού επιθεωρητή πρότεινε την άρση της άδειας ίδρυσης και λειτουργίας τεσσάρων γυμνασίων, ενός στην Αθήνα και τριών στον Πειραιά, διότι διέκοψαν τη λειτουργία τους για δύο συνεχόμενα έτη (1941-1943) και διότι η συνέχιση της λειτουργίας τους ήταν αδύνατη.<sup>931</sup>

Στην ίδια συνεδρίαση το ΕΣ συζήτησε και την υπόθεση της «εν Πάτραις Ελληνογαλλικής Σχολής», η οποία είχε διακόψει τη λειτουργία της ήδη από το σχολικό έτος 1940-1941 και για δύο συναπτά έτη. Μετά από τη μελέτη της έκθεσης του γενικού επιθεωρητή ΙΑ' περιφέρειας, ο οποίος εύρισκε απολύτως δικαιολογημένη τη διακοπή της λειτουργίας της σχολής, λόγω των βομβαρδισμών που υπέστη η πόλη και της απομάκρυνσης των μαθητών, και έκρινε ότι θα μπορούσε να συνεχίσει να λειτουργεί από το επόμενο σχολικό έτος 1943-1944, το Συμβούλιο αντέδρασε διαφορετικά. Παρακάλεσε δηλαδή το Υπουργείο να αναστείλει μέχρι τη λήξη του πολέμου την εφαρμογή του άρθρου 20 του Α.Ν. 2545/1940 και επιφυλάχθηκε να πάρει οριστική απόφαση μετά τη λήψη της απάντησης στην πρόταση που κατέθεσε.<sup>932</sup>

Η ίδια αντίδραση του Συμβουλίου διαπιστώθηκε και στη συνεδρίαση της 20<sup>ης</sup> Ιανουαρίου 1944, όταν κλήθηκε από το Υπουργείο να γνωματεύσει για την άρση της άδειας ίδρυσης και λειτουργίας τριών σχολείων, της Γαλλικής Σχολής «Άγιος Ανδρέας» στην Πάτρα, της Γαλλικής Σχολής Θηλέων στα Λουτρά της Τήνου και του ιδιωτικού γυμνασίου «Πελοπόννησος» στη Καλαμάτα. Η αιτία ήταν σε όλες τις περιπτώσεις η έλλειψη μαθητών. Το ΕΣ, αφού έλαβε υπόψη του τις δυσχερείς συνθήκες της κοινωνικής ζωής κατά την κατοχική περίοδο, πρότεινε και πάλι την αναστολή της εφαρμογής του άρθρου 20 του Α.Ν. 2545/1940, για όσο θα διαρκούσε η πολεμική κατάσταση και οι συνέπειές της στην ομαλή λειτουργία των ιδιωτικών σχολείων, και την χορήγηση εκ νέου άδειας ίδρυσης και λειτουργίας, εφόσον αυτή ζητηθεί από τους ενδιαφερόμενους.<sup>933</sup>

Συμπεραίνουμε λοιπόν ότι το Συμβούλιο σε κάθε περίπτωση λειτουργούσε τηρώντας τον νόμο. Αυτό ισχύει τόσο για την περίπτωση των σχολείων της Αθήνας και

<sup>930</sup> Πράξη 18, 18 Ιανουαρίου 1943, εδ. 5, ΑΕΣ 27, σσ. 89-90.

<sup>931</sup> Πράξη 93, 9 Σεπτεμβρίου 1943, εδ. 5, ΑΕΣ 28, σ. 288.

<sup>932</sup> στο ίδιο, εδ. 6, σσ. 288-289.

<sup>933</sup> Πράξη 2, 20 Ιανουαρίου 1944, εδ. 5, ΑΕΣ 30, σ. 14.

του Πειραιά που αναφέραμε, όπου πρότεινε την άρση της άδειας, αφού διαπίστωσε ότι ήταν αδύνατη η συνέχιση της λειτουργίας τους, όσο και στις άλλες δύο περιπτώσεις, όπου ζήτησε την αναστολή της εφαρμογής του σχετικού άρθρου και ανέβαλε τη λήψη απόφασης μέχρι που το Υπουργείο να απαντήσει σχετικά.

Διαφορετικούς λόγους, τέλος, διαπιστώνουμε ότι έλαβε υπόψη του το ΕΣ στην πρότασή του για άρση της άδειας του ιδιωτικού εκπαιδευτηρίου «Το Παλλάδιον» στην Καλαμάτα, το οποίο είχε πάψει από ετών να λειτουργεί. Ο πρώτος ήταν το γεγονός ότι η προχωρημένη ηλικίας και χωρίς καμιά γνώση των εκπαιδευτικών ζητημάτων ιδιοκτήτριά του δεν κατέβαλε καμία προσπάθεια για τη λειτουργία του. Ως δεύτερος λόγος αναφέρεται η άρτια και κανονική λειτουργία των δημοσίων σχολείων, η οποία ωθούσε τους γονείς να μη γράφουν τα παιδιά τους στο συγκεκριμένο ιδιωτικό σχολείο. Τελευταίοι στη σειρά λόγοι αλλά όχι λιγότερο σημαντικοί ήταν η έλλειψη προσωπικού και διδακτικών οργάνων.<sup>934</sup>

### 7.3. Μεταβίβαση άδειας

Ένα άλλο θέμα που συναντήσαμε κατά την έρευνά μας ήταν η μεταβίβαση της άδειας σε κάποιο πρόσωπο συγγενικό του αρχικού ιδιοκτήτη ή και άσχετο με αυτόν. Ο νόμος προέβλεπε ότι η μεταβίβαση μπορούσε να γίνει μόνο σε σύζυγο ή συγγενείς μέχρι β' βαθμού, υπό την προϋπόθεση ότι αυτοί είχαν τα προσόντα που απαιτούνταν από τον νόμο για τους ιδρυτές και ότι είχαν υποβάλει τα προβλεπόμενα δικαιολογητικά.<sup>935</sup> Το ίδιο προβλεπόταν και στην περίπτωση θανάτου του ιδιοκτήτη. Αν όμως κανείς από τους παραπάνω κληρονόμους (σύζυγος ή συγγενής μέχρι β' βαθμού) δεν είχε τα απαραίτητα προσόντα, τότε επιτρεπόταν η λειτουργία του σχολείου μόνο μέχρι τη λήξη του σχολικού έτους υπ' ευθύνη τους ή υπ' ευθύνη των περαιτέρω κληρονόμων, αν δεν υπήρχαν τέτοιοι.<sup>936</sup>

Με βάση τα παραπάνω, το ΑΣΕ αρνήθηκε να αποφανθεί οτιδήποτε για τη μεταβίβαση της άδειας ίδρυσης και λειτουργίας των γυμνασιακών τάξεων του ιδιωτικού εκπαιδευτηρίου του Μ. Ψαλτόπουλου στον Κ. Μπερζάν, γιατί κωλυόταν από τις διατάξεις για τις προθεσμίες του άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 19 του Α.Ν. 2545/1940.<sup>937</sup>

<sup>934</sup> Πράξη 20, 31 Μαΐου 1944, εδ. 1, ΑΕΣ 30, σ. 130.

<sup>935</sup> Α.Ν. 2545/1940, ό.π., άρθρο 19, εδ. 1.

<sup>936</sup> στο ίδιο, εδ.2.

<sup>937</sup> Πράξη 27, 7 Ιουνίου 1942, εδ. 2, ΑΕΣ 26, σ. 179.

Αντίθετα, όταν υποβλήθηκε αίτηση από τον Α. Παπαρούπα, ιδιοκτήτη ιδιωτικού δημοτικού σχολείου στη Λαμία, για μεταβίβαση του σχολείου στη σύζυγό του, το Συμβούλιο πρότεινε να επιτραπεί αυτή η μεταβίβαση γιατί ήταν νόμιμη, από τη στιγμή που η Κ. Π. Παπαρούπα είχε τα απαιτούμενα προσόντα και είχαν κατατεθεί τα σχετικά δικαιολογητικά.<sup>938</sup>

Ιδιαίτερη είναι η περίπτωση της αίτησης του Ε. Αδαμόπουλου, ο οποίος μετά το θάνατο της γυναίκας του, ιδιοκτήτριας ιδιωτικού σχολείου, ζητούσε την ολοκλήρωση των νόμιμων διατυπώσεων για την εμπρόθεσμη μεταβίβαση της άδειας ίδρυσης και λειτουργίας του εκπαιδευτηρίου στο όνομα των κληρονόμων της, που εκπροσωπούσαν από αυτόν ως φυσικό επίτροπο. Μάλιστα έβαζε ως όρο ότι πριν από την έναρξη του σχολικού έτους 1943-1944 θα προσκόμιζε το πιστοποιητικό αποχώρησής του από τη δημόσια υπηρεσία στην οποία υπηρετούσε, για να γίνει η μεταβίβαση στο πρόσωπό του, καθώς χρειαζόταν λίγους ακόμη μήνες για τη συμπλήρωση της 25ετίας που απαιτούνταν για τη συνταξιοδότησή του. Το ΕΣ, αναγνωρίζοντας τη δύσκολη θέση του Αδαμόπουλου και τον κίνδυνο απώλειας του δικαιώματος συνταξιοδότησής του και λαμβάνοντας υπόψη ότι τα τέκνα του δεν είχαν τη νόμιμη ηλικία για τη μεταβίβαση της άδειας, αποφάσισε -αντί να απορρίψει απευθείας το αίτημα- να αναβάλει τη λήψη απόφασης για τη μεταβίβαση της άδειας στα τέκνα εξαιτίας του κωλύματος που αναφέρθηκε ή στον ίδιο εξαιτίας της ιδιότητάς του ως δημοσίου υπαλλήλου, η οποία δε συμβιβαζόταν με αυτήν του ιδιοκτήτη ιδιωτικού σχολείου.<sup>939</sup> Τελικά ο Αδαμόπουλος επανήλθε με νεότερη αίτηση, όταν πια δεν υπήρχε κανένα κώλυμα, και το ΚΔΓΣΕ τότε γνωμάτευσε υπέρ της έγκρισης της αίτησής του.<sup>940</sup>

Ενδιαφέρον παρουσιάζει ακόμη και η περίπτωση της μεταβίβασης του μισού της άδειας ίδρυσης και λειτουργίας από τον ένα συνέταιρο στον άλλο, έτσι ώστε αυτός να απομείνει μοναδικός ιδιοκτήτης. Το ΕΣ αποφάνθηκε υπέρ της μεταβίβασης του μισού της άδειας από τον Δ. Μπελεσιώτη στην άλλη συνιδιοκτήτρια Β. Σερεμετάκη, αφού έλαβε υπόψη του ότι είχαν κατατεθεί όλα τα απαραίτητα στοιχεία και ότι από 11 Απριλίου 1942 υπήρχε υπουργική απόφαση για αναστολή των διατάξεων του άρθρου

<sup>938</sup> Πράξη 52, 5 Μαΐου 1943, εδ. 14, ΑΕΣ 29, σσ. 114-115.

<sup>939</sup> Πράξη 68, 21 Ιουνίου 1943, εδ. 11, ΑΕΣ 29, σσ. 288-289.

<sup>940</sup> Πράξη 25, 14 Μαΐου 1945, εδ. 1, ΑΕΣ 31, σ. 254.



19 του Α.Ν. 2545/1940, το οποίο προέβλεπε μεταβίβαση μόνο σε σύζυγο ή συγγενείς μέχρι β' βαθμού συγγένειας.<sup>941</sup>

Η υπουργική απόφαση της 11<sup>ης</sup> Απριλίου 1942 σχετικά με τον βαθμό συγγένειας αναφέρεται και στην αναθεώρηση από το ΕΣ μιας προηγούμενης απόφασής του για μεταβίβαση άδειας σχολείου. Ο Ι. Καρδαμίτσης, συνταξιούχος καθηγητής Μ.Ε, είχε αιτηθεί τη μεταβίβαση στο όνομά του της άδειας ίδρυσης και λειτουργίας του ιδιωτικού δημοτικού σχολείου των Λουτρών της Τήνου, το οποίο ανήκε στον γιατρό Δ. Κακούση, όσο αυτός ζούσε. Την πρώτη φορά η αίτηση δεν έγινε αποδεκτή από το Συμβούλιο, γιατί έλειπαν ορισμένα δικαιολογητικά.<sup>942</sup> Όταν ο Καρδαμίτσης επανήλθε με νεότερη αίτηση, το ΕΣ αναθεώρησε την παλιότερη απόφασή του, επικαλούμενο: την κατάθεση όλων των σχετικών δικαιολογητικών, το αντίγραφο της διαθήκης του Δ. Κακούση όπου φαινόταν η επιθυμία του, τον Ν. 881/1943 περί του δικαιώματος συνταξιούχου εκπαιδευτικού να λάβει άδεια ίδρυσης και λειτουργίας ιδιωτικού σχολείου υπό τον όρο να προσλάβει, εφόσον δεν έχει ο ίδιος τα απαραίτητα επαγγελματικά προσόντα, διευθυντή με τα προσόντα διορισμού στη Σ.Ε., και την απόφαση της 11<sup>ης</sup> Απριλίου 1942 περί αναστολής του άρθρου 19 ως προς τη συγγένεια.<sup>943</sup>

Η τελευταία περίπτωση μεταβίβασης άδειας που παρουσιάζουμε αφορά το ιδιωτικό Νυχτερινό Γυμνάσιο Πειραιώς, το οποίο λειτουργούσε «επ' ονόματι» της Φιλικής Εταιρείας Νέων (ΦΕΝ) ως ιδιοκτησία της τέως Εθνικής Οργανώσεως Νεολαίας. Το Υπουργείο εξαιτίας διοικητικών παραβάσεων και υπερβασιών της ΦΕΝ αφαίρεσε από αυτήν την άδεια ίδρυσης και λειτουργίας και τη μεταβίβασε στον Δήμο Πειραιώς.<sup>944</sup> Ο Δήμος όμως αδυνατούσε να επιχορηγήσει οικονομικά το σχολείο και προσφέρθηκε ο Πειραιϊκός Σύνδεσμος να αναλάβει την άδεια ίδρυσης και λειτουργίας, όπως και τις υποχρεώσεις που απέρρεαν από αυτή. Έτσι το ΕΣ πρότεινε τη μεταβίβαση της άδειας στον Πειραιϊκό Σύνδεσμο, σωματείο αναγνωρισμένο με εκπαιδευτικούς σκοπούς, με τον όρο να υποβάλει τα απαιτούμενα δικαιολογητικά για τα μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου του.<sup>945</sup>

Συμπεραίνουμε λοιπόν ότι το Συμβούλιο είχε ως προτεραιότητα την τήρηση των νομοθετικών διατάξεων, εξέταζε όμως παράλληλα και την ιδιαιτερότητα κάθε

<sup>941</sup> Πράξη 81, 31 Ιουλίου 1943, εδ. 4, ΑΕΣ 28, σσ. 117-118.

<sup>942</sup> στο ίδιο, εδ. 13, ΑΕΣ 28, σ. 126.

<sup>943</sup> Πράξη 10, 6 Μαρτίου 1944, εδ. 4, ΑΕΣ 30, σσ. 58-59.

<sup>944</sup> Ν. 916, 10 Νοεμβρίου 1943, «Περί διοικήσεως των Ιδιωτικών Νυχτερινών Γυμνασίων», άρθρο 1, *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 385,15/11/1943, τ. Α'.

<sup>945</sup> Πράξη 31, 10 Αυγούστου 1944, εδ. 11, ΑΕΣ 30, σσ. 210-211.

περίπτωσης. Έτσι, φρόντιζε να τις χειρίζεται προς το συμφέρον τόσο των εκπαιδευτικών όσο και των τοπικών κοινωνιών, χωρίς κάποια από τις αποφάσεις του να αντιβαίνει στον νόμο.

#### 7.4. Μεταφορά έδρας

Οι συνθήκες που επικρατούσαν στη χώρα λόγω του πολέμου προκαλούσαν, όπως είδαμε και σε προηγούμενες ενότητες, αρκετά προβλήματα στη λειτουργία των σχολείων. Ανάμεσα σ' αυτά ξεχωρίσαμε, στο χώρο της ιδιωτικής εκπαίδευσης, και αυτό της μεταφοράς της έδρας ενός σχολείου, για την οποία έπρεπε να γνωμοδοτήσει το Συμβούλιο λαμβάνοντας υπόψη του συγκεκριμένους παράγοντες.

Μια πρώτη περίπτωση που απέσπασε την προσοχή μας είναι το αίτημα των Η. Βούλγαρη και Κ. Αργυρίου για μεταφορά της έδρας του ιδιωτικού εκπαιδευτηρίου τους από τον Πειραιά στην Ελάτεια της Λοκρίδας.<sup>946</sup> Το αίτημα εξετάστηκε στη συνεδρίαση της 9<sup>ης</sup> Σεπτεμβρίου και το ΑΣΕ έλαβε υπόψη του τη γνωμάτευση του γενικού επιθεωρητή της Γ' εκπαιδευτικής περιφέρειας Μ.Ε. και την αναφορά των κατοίκων της Λοκρίδας, που ζητούσαν τη λειτουργία ιδιωτικού γυμνασίου στην περιοχή τους «*προς πλήρωσιν των εκπαιδευτικών αναγκών Ελατείας*».<sup>947</sup> Έτσι, αποφάνθηκε ότι η μεταφορά της έδρας του συγκεκριμένου σχολείου ανταποκρινόταν στην κατάσταση και τις ανάγκες που δημιουργήθηκαν από τις συνθήκες του πολέμου, εξυπηρετούσε όχι μόνο την κοινότητα της Ελάτειας αλλά και τους μικρότερους αγροτικούς συνοικισμούς της περιοχής και ταυτόχρονα αποσυμφορούσε την ιδιωτική εκπαίδευση στον Πειραιά. Γι' αυτό πρότεινε στο Υπουργείο να κάνει δεκτό το αίτημα, τακτοποιώντας το κώλυμα που υπήρχε με τις προβλεπόμενες προθεσμίες, και να χορηγήσει την άδεια μεταφοράς λόγω των εξαιρετικών περιστάσεων.<sup>948</sup>

Αντίθετα, αρνητικά τοποθετήθηκε το ΑΣΕ στο αίτημα της Β. Θεοδωρικού για μεταφορά της έδρας του ιδιωτικού εκπαιδευτηρίου της από το Μοσχάτο της Αθήνας στον Δομοκό, και μάλιστα παρά την αναφορά των γονέων των μαθητών της περιοχής ότι συνηγορούν υπέρ αυτής. Ο λόγος ήταν ότι στο μεταξύ ιδρύθηκε στον Δομοκό δημόσιο γυμνάσιο κι, αν το Συμβούλιο αποφαινόταν υπέρ της μεταφοράς, αυτό θα απέβαινε «*επί ζημία της αιτούσης*».<sup>949</sup> Απορριπτική ήταν η απάντηση του Συμβουλίου και την επόμενη φορά που η συγκεκριμένη ιδιοκτήτρια ιδιωτικού σχολείου ζήτησε τη

<sup>946</sup> Πράξη 99, 5 Σεπτεμβρίου 1941, εδ. 1, ΑΕΣ 25, σ. 208.

<sup>947</sup> Πράξη 97, 2 Σεπτεμβρίου 1941, εδ. 13, ΑΕΣ 25, σ. 202.

<sup>948</sup> Πράξη 100, 9 Σεπτεμβρίου 1941, εδ. 13, ΑΕΣ 25, σσ. 213-214.

<sup>949</sup> Πράξη 24, 30 Μαΐου 1942, εδ. 12, ΑΕΣ 26, σ. 171.

μεταφορά της έδρας του από το Μοσχάτο στη συνοικία του Αγίου Ανδρέα στην Αθήνα. Η Θεοδωρικού υποστήριξε ότι από την έναρξη του πολέμου το εκπαιδευτήριό της επιτάχθηκε και γι' αυτό ο αριθμός των μαθητών της έφθινε συνεχώς, ώσπου οι Γερμανοί την εκδίωξαν εντελώς από το σχολείο και το επέταξαν ολοκληρωτικά. Η γνώμη του οικείου γενικού επιθεωρητή ήταν ότι δεν συνέτρεχε λόγος για τη μεταφορά της έδρας παρά μόνο προσωρινή μετεγκατάσταση σε άλλο οίκημα μέχρι της άρσης των λόγων ανωτέρας βίας. Έτσι το ΕΣ απέρριψε την αίτηση και σύστησε στην αιτούσα να ζητήσει την παραπάνω διευκόλυνση από το Υπουργείο, σε περίπτωση που ήταν συμφέρουσα γι' αυτήν.<sup>950</sup>

Λόγοι ανωτέρας βίας προκάλεσαν και τις υπόλοιπες αιτήσεις μεταφοράς έδρας σχολείων, όπως του Ξ. Σωτηρχόπουλου από την οδό Άστιγγος Μπιζανίδου της Πάτρας στην πλατεία Αγίου Γεωργίου της ίδιας πόλης, αφού τα στρατεύματα κατοχής είχαν καταλάβει το διδακτήριό του,<sup>951</sup> και του Π. Παπασιδέρη από την Καβάλα στον Ασπρόπυργο Αττικής.<sup>952</sup> Στην πρώτη περίπτωση, το Συμβούλιο πρότεινε τη χορήγηση της άδειας, ενώ απορία μας προκαλεί το αίτημα της δεύτερης, καθώς ο Ασπρόπυργος ουδεμία σχέση έχει με την Καβάλα, όπου αρχικά λειτουργούσε το ιδιωτικό γυμνάσιο του Παπασιδέρη. Η απορία μας λύνεται, αν μελετήσουμε το σκεπτικό της πρότασης που έκανε το Συμβούλιο για τη χορήγηση της σχετικής άδειας. Σ' αυτό διαβάζουμε ότι σύμφωνα με τη γνώμη του γενικού επιθεωρητή της ιδιωτικής εκπαίδευσης, στον οποίο είχε παραπεμφθεί η υπόθεση για γνωμάτευση, η μεταφορά της έδρας στον Ασπρόπυργο θα εξυπηρετούσε και τους μαθητές της περιφέρειας και τους παλιούς καθηγητές του σχολείου, οι οποίοι ως πρόσφυγες δυστυχούσαν. Έτσι, το Συμβούλιο πρότεινε τη χορήγηση της άδειας για λόγους προφανούς ανωτέρας βίας κατά παρέκκλιση των περιοριστικών διατάξεων περί της προθεσμίας υποβολής των δικαιολογητικών.<sup>953</sup> Μας προβληματίζει ωστόσο το γεγονός ότι παραβλέπει την προθεσμία υποβολής των δικαιολογητικών με το σκεπτικό ότι θα αποκατασταθούν δυστυχούντες εκπαιδευτικοί, ενώ δεν φαίνεται να προβληματίζεται καθόλου για το αν κατά την περίοδο του μεγάλου λιμού μπορούσαν οι μαθητές της περιοχής να ανταποκριθούν στα έξοδα φοίτησης σε ιδιωτικό εκπαιδευτήριο.

---

<sup>950</sup> Πράξη 20, 31 Μαΐου 1944, εδ. 5, ΑΕΣ 30, σσ. 133-134.

<sup>951</sup> Πράξη 27, 13 Φεβρουαρίου 1943, εδ. 9, ΑΕΣ 27, σσ. 175-176.

<sup>952</sup> Πράξη 53, 29 Αυγούστου 1942, εδ. 4, ΑΕΣ 26, σ. 290.

<sup>953</sup> Πράξη 6, 8 Δεκεμβρίου 1942, εδ. 7, ΑΕΣ 27, σσ. 9-10.

Το παραπάνω ιδιωτικό εκπαιδευτήριο απασχόλησε εκ νέου το Συμβούλιο τον Ιούνιο του 1944. Ο ιδιοκτήτης του Π. Παπασιδέρης, εκτός από την εκδίωξή του από την Καβάλα και τη δήμευση της περιουσίας του λόγω των πολεμικών συνθηκών, είχε την ατυχία να δει και τη διάλυση του εκπαιδευτηρίου του στον Ασπρόπυργο από εχθρικούς βομβαρδισμούς. Γι' αυτό ζητούσε την προσωρινή μεταφορά της έδρας του μέχρι της λήξης του πολέμου στη Θεσσαλονίκη, όπου πληροφορήθηκε ότι είχε καταφύγει το 75% του πληθυσμού της Καβάλας και το σύνολο των εκεί μαθητών του. Το Συμβούλιο πρότεινε τη χορήγηση της άδειας μεταφοράς, υπό τον όρο ότι η εγκατάσταση του σχολείου θα γινόταν σε περιοχή της πόλης όπου δεν λειτουργούσαν ιδιωτικά εκπαιδευτήρια.<sup>954</sup> Τέλος, μετά την απελευθέρωση της χώρας ο Παπασιδέρης αιτήθηκε την επαναφορά της έδρας του σχολείου του στην Καβάλα, όπου λειτουργούσε πριν από την έναρξη του Ελληνοϊταλικού πολέμου, και το ΚΔΓΣΕ γνωμάτευσε υπέρ αυτής.<sup>955</sup>

Καταληκτικά, οφείλουμε να επισημάνουμε ότι για τη μεταφορά έδρας ενός σχολείου λαμβανόταν πάντα υπόψη η απόσταση που το χώριζε από άλλα σχολεία και η εξυπηρέτηση των εκπαιδευτικών αναγκών της περιοχής.<sup>956</sup>

Είναι γεγονός, λοιπόν, ότι οι πολεμικές συνθήκες προκάλεσαν μεγάλα προβλήματα εκτός από τα δημόσια σχολεία και στη λειτουργία αρκετών ιδιωτικών, όπως φάνηκε από τις περιπτώσεις που παρουσιάστηκαν παραπάνω και ιδιαίτερα από την τελευταία. Αξιοσημείωτο είναι ακόμη πώς μέσα σ' αυτές τις συνθήκες υπήρχε ενδιαφέρον για τη λειτουργία αυτών των σχολείων. Ίσως τα προβλήματα της δημόσιας εκπαίδευσης άφηναν χώρο και για τη λειτουργία της ιδιωτικής ή υπήρχε αυξημένο ενδιαφέρον από συγκεκριμένους παράγοντες που την ευνοούσαν.

## 7.5. Προσθήκη τάξης

Πιο συνηθισμένο θέμα κατά την Κατοχή ακόμη και από τη χορήγηση της άδειας ίδρυσης και λειτουργίας ιδιωτικού σχολείου ήταν αυτό της προσθήκης τάξης. Όπως αναφέρθηκε και στην αρχή της ενότητας, οι νομοθετικές παρεμβάσεις της μεταξικής περιόδου ήταν από τους λόγους που προκάλεσαν τα σχετικά αιτήματα. Ας μην ξεχνάμε ότι με τον Α.Ν. 1849/1939 είχαν ιδρυθεί τα εξατάξια γυμνάσια ν.τ. και -με βάση τον

<sup>954</sup> Πράξη 24, 24 Ιουνίου 1944, εδ. 12, ΑΕΣ 30, σσ. 164-165.

<sup>955</sup> Πράξη 6, 4 Απριλίου 1945, εδ. 11, ΑΕΣ 31, σ. 40. Ανάλογο αίτημα είχε διατυπωθεί, σύμφωνα με το εδ. 10 της ίδιας πράξης, και από την Η. Καβαλλιεράτου, ιδιοκτήτρια της Ιουνίου Σχολής, η οποία είχε επίσης εκδιωχθεί από το εκπαιδευτήριό της στη διάρκεια της πολεμικής περιόδου, και το Συμβούλιο γνωμάτευσε θετικά.

<sup>956</sup> Πράξη 84, 31 Ιουλίου 1941, εδ. 2,3, ΑΕΣ 25, σσ. 103-104.

σχεδιασμό που υπήρχε- κατά το σχολικό έτος 1939-1940 λειτούργησαν οι τρεις πρώτες τάξεις τους, ενώ καθένα από τα επόμενα σχολικά έτη ακολουθούσε η προσθήκη μιας τάξης μέχρι την ολοκλήρωση τους. Ακολούθως, με τον Ν. 1468/1944 τα παραπάνω γυμνάσια μετατράπηκαν σε οκτατάξια με την προσθήκη δύο ακόμη τάξεων. Τα ιδιωτικά γυμνάσια, για να εξακολουθήσουν να έχουν άδεια λειτουργίας, όφειλαν να προσαρμοσθούν προς τις διατάξεις των δύο παραπάνω νόμων,<sup>957</sup> και έτσι κρίνεται απολύτως φυσιολογικός ο όγκος των αιτήσεων προσθήκης τάξεων που συναντήσαμε στο αρχείο.

Αυτό εξηγείται και από τον Α.Ν. 2545/1940, που καθόριζε τη λειτουργία των ιδιωτικών σχολείων. Για τα σχολεία στοιχειώδους εκπαίδευσης προέβλεπε λειτουργία με όλες τις τάξεις από την αρχή της ίδρυσής τους, ενώ για τα γυμνάσια υπήρχε η δυνατότητα χορήγησης άδειας μόνο για τις τρεις πρώτες τάξεις αρχικώς. Ακολουθούσε η χορήγηση άδειας ίδρυσης και Τετάρτης τάξης μετά από ευδόκιμη λειτουργία των τριών πρώτων τάξεων μαζί για ένα έτος τουλάχιστον, Πέμπτης τάξης μετά από ευδόκιμη λειτουργία των τεσσάρων πρώτων τάξεων μαζί για ένα επίσης έτος τουλάχιστον και Έκτης τάξης μετά από ευδόκιμη λειτουργία των πέντε πρώτων τάξεων μαζί για δύο τουλάχιστον σχολικά έτη.<sup>958</sup>

Από τη μελέτη του αρχείου διαπιστώνουμε ότι το Υπουργείο έστελνε τις αιτήσεις για γνωμοδότηση στο Συμβούλιο, το οποίο έκανε την τελική εισήγηση. Οι αιτήσεις συνοδεύονταν από χαρτόσημο εκπαιδευτικών τελών, από γραμμάτιο είσπραξης υπέρ της ιδιωτικής εκπαίδευσης και από σχετική γνωμάτευση του αρμόδιου γενικού επιθεωρητή περί της ευδόκιμης ή μη λειτουργίας του σχολείου κατά τα προηγούμενα χρόνια. Σε όσες περιπτώσεις υπήρχαν τα απαραίτητα δικαιολογητικά και η θετική γνωμάτευση του γενικού επιθεωρητή το Συμβούλιο πρότεινε στο Υπουργείο τη χορήγηση της άδειας.<sup>959</sup>

Αν έλειπε η γνωμάτευση του αρμόδιου γενικού επιθεωρητή, το Συμβούλιο απέρριπτε την αίτηση και την παρέπεμπε στον επιθεωρητή για τη σχετική γνωμοδότηση.<sup>960</sup>

---

<sup>957</sup> Α.Ν. 1849/1939, *ό.π.*, άρθρο 30 και Ν. 1468/1944, *ό.π.*, άρθρο 10.

<sup>958</sup> Α.Ν. 2545/1940, *ό.π.*, άρθρο 9, εδ. 1,2.

<sup>959</sup> Πράξη 71, 28 Ιουνίου 1941, εδ. 11, ΑΕΣ 25, σ. 52, πράξη 77, 10 Ιουλίου 1941, ΑΕΣ 25, σ. 78, πράξη 24, 30 Μαΐου 1942, εδ. 2, ΑΕΣ 26, σσ. 164-165, πράξη 27, 13 Φεβρουαρίου 1943, εδ. 10, ΑΕΣ 27, σσ. 176-177, κ.α.

<sup>960</sup> Πράξη 95, 26 Αυγούστου 1941, εδ. 15, ΑΕΣ 25, σ. 192, πράξη 14, 6 Μαΐου 1942, εδ. 8, ΑΕΣ 26, σ. 131.

Αρνητική ήταν η πρόταση του Συμβουλίου στην περίπτωση της αίτησης του Κ. Σεκλειζιώτη για τη χορήγηση άδειας προσθήκης Στ΄ τάξης εξαταξίου γυμνασίου π.τ. Στο σκεπτικό αναφερόταν ότι η αίτηση ήταν αντίθετη με την παράγραφο 2 του άρθρου 9 του Α.Ν. 2545/1940, που προέβλεπε ευδόκιμο λειτουργία των πέντε πρώτων τάξεων για δύο χρόνια τουλάχιστον.<sup>961</sup>

Ιδιαίτερη είναι η περίπτωση που παρουσιάζεται στη συνέχεια, κυρίως χάρη στο σκεπτικό με το οποίο πάρθηκε η απόφαση. Ο λυκειάρχης Π. Κωνσταντέας ζητούσε προσθήκη Ε΄ και Στ΄ τάξης π.τ. στο εκπαιδευτήριό του από το σχολικό έτος 1942-1943, αλλά η γνωμάτευση του γενικού επιθεωρητή ιδιωτικών σχολείων ήταν αρνητική, καθώς το σχολείο είχε διακόψει παντελώς τη λειτουργία του κατά το σχολικό έτος 1940-1941, ενώ και κατά το σχολικό έτος 1941-1942 καμία τάξη του δεν είχε αρχίσει να λειτουργεί. Ωστόσο το Συμβούλιο αποφάσισε να προτείνει τη χορήγηση άδειας ίδρυσης και Ε΄ τάξης από το σχολικό έτος 1942-1943, επιφυλασσόμενο να εκφέρει γνώμη περί άρσης της άδειας μετά τη λήξη του σχολικού έτους 1942-1943. Στο σκεπτικό της απόφασης αναφερόταν ότι το σχολείο είχε λειτουργήσει κατά το παρελθόν και με τις τέσσερις κατώτερες τάξεις του, ότι τα χρονικά όρια έναρξης των σχολικών ετών είχαν μετακινηθεί με αποτέλεσμα να μην υφίσταται αντιστοιχία σχολικών και χρονολογικών ετών και ότι *«υφίσταται τάσις τις των Ελλήνων γονέων να αποστέλλωσι τα εις ανωτάτας τάξεις του γυμνασίου π.τ. φοιτώντα τέκνα των εις ιδιωτικά σχολεία αφ΄ ης ταύτα εκρίθη σκόπιμον υπό του Σου Υπουργείου να λειτουργώσι και καθ΄ ας περιόδους τα δημόσια παραμένονσι κλειστά»*.<sup>962</sup>

Εξίσου ενδιαφέρον είναι και το σκεπτικό της παρακάτω απόφασης. Το ΕΣ, επειδή είχαν καταργηθεί οι διατάξεις του Α.Ν. 1849/1939 περί εξαταξίων γυμνασίων και είχε θεσπισθεί η συγχώνευση των δύο κύκλων Μ.Ε., με αποτέλεσμα οι απόφοιτοι της Στ΄ τάξης γυμνασίου ν.τ. να μην παίρνουν απολυτήριο γυμνασίου, προϋπόθεση στην οποία στηριζόταν η περιοριστική διάταξη του Α.Ν. 2545/1940 ως προς τη χορήγηση άδειας λειτουργίας και Στ΄ τάξης, παρακάλεσε το Υπουργείο να αναστείλει την περιοριστική διάταξη του παραπάνω νόμου και να χορηγήσει άδεια λειτουργίας και Στ΄ τάξης κατά το σχολικό έτος 1943-1944 στο ιδιωτικό εκπαιδευτήριο «Σχολή Καλπάκα», αφού αυτό είχε ευδόκιμη λειτουργία κατά το προηγούμενο σχολικό έτος με τις πέντε πρώτες τάξεις του.<sup>963</sup>

<sup>961</sup> Πράξη 24, 30 Μαΐου 1942, εδ. 4, ΑΕΣ 26, σσ. 165-166.

<sup>962</sup> στο ίδιο, εδ. 5, ΑΕΣ 26, σσ. 166-167.

<sup>963</sup> Πράξη 81, 31 Ιουλίου 1943, Εδ. 12, ΑΕΣ 28, σσ. 125-126.

Προφανώς στην παραπάνω υπόθεση το Συμβούλιο σκέφτηκε ότι, αφού αυξήθηκαν τα έτη σπουδών στη Μ.Ε. και το απολυτήριο θα δινόταν κατά δύο έτη αργότερα, έπρεπε να αλλάξει και η διάταξη -του άρθρου 19 του Α.Ν. 2545/1940- που απαιτούσε τη χορήγηση άδειας λειτουργίας και Στ' τάξης μετά από ευδόκιμη λειτουργία των πέντε προηγούμενων τάξεων για δύο τουλάχιστον έτη. Αποδείχτηκε τελικά πως το ΕΣ είχε σκεφτεί σωστά, αφού λίγο αργότερα το Υπουργείο γνωστοποιούσε την υπ' αριθμ. 41501 της 5-8-43 απόφασή του, με την οποία αναστελλόταν η ισχύς των διατάξεων του εδ. 2 και 4 του άρθρου 9 του Α.Ν. 2545/1940 για το σχολικό έτος 1943-1944 και επιτρεπόταν η ίδρυση ευθύς εξαρχής των πέντε πρώτων τάξεων των γυμνασίων και των εμπορικών σχολών, με τις υπόλοιπες τάξεις να ακολουθούν μετά την ευδόκιμη λειτουργία των προηγούμενων πέντε επί ένα έτος.<sup>964</sup>

Ανακεφαλαιώνοντας διαπιστώνουμε ότι το Συμβούλιο φρόντιζε να τηρεί τις σχετικές νομοθετικές διατάξεις, αφούγκραζόταν τις ανάγκες της κοινωνίας και προειδοποιούσε το Υπουργείο για την ανάγκη σχετικών αλλαγών που έπρεπε να ακολουθήσουν ως συνέπεια άλλων προγενέστερων.

#### **7.6. Αναγνώριση ισοτιμίας τίτλων**

Μια άλλη πληροφορία που προέκυψε από την ενασχόλησή μας με τη συγκεκριμένη ενότητα αφορά το θέμα της ισοτιμίας των τίτλων δημοσίων και ιδιωτικών σχολείων.

Συγκεκριμένα, τον Σεπτέμβριο του 1944 απασχόλησε το ΕΣ το αίτημα πολλών κατοίκων του Ρεθύμνου για αναγνώριση του ιδιωτικού σχολείου της πόλης τους, που λειτουργούσε υπό τη διεύθυνση της Α. Ζαννιδάκη, ως ισότιμου προς τα δημόσια σχολεία της στοιχειώδους εκπαίδευσης. Σημείωναν μάλιστα ότι το σχολείο λειτουργούσε από το 1906 έχοντας ευδόκιμη λειτουργία και απολαύοντας την εμπιστοσύνη της κοινωνίας της πόλης. Το Συμβούλιο, αφού δήλωσε την ικανοποίησή του για την ευδόκιμη λειτουργία του σχολείου, δήλωσε ότι δε βρίσκει σκόπιμη την αναγνώριση του συγκεκριμένου εκπαιδευτηρίου ως ισότιμου με τα δημόσια, δεδομένου ότι ο Α.Ν. 2545/1940 *«δικαίως και ορθώς δεν παρέχει δικαίωμα προς παροχήν της ανωτέρω διακρίσεως»*.<sup>965</sup>

Ανατρέχοντας στον Α.Ν. 2545/1940 διαπιστώνουμε ότι πράγματι οι τίτλοι που παρέχονταν από τα ιδιωτικά σχολεία δεν παρείχαν στους κατόχους τους το δικαίωμα εγγραφής σε ομοίτυπα δημόσια σχολεία άνευ εξετάσεων.<sup>966</sup> Οι εξετάσεις αυτές δεν

<sup>964</sup> Πράξη 89, 14 Αυγούστου 1943, εδ. 18, ΑΕΣ 28, σ. 198.

<sup>965</sup> Πράξη 34, 1 Σεπτεμβρίου 1944, εδ. 3, ΑΕΣ 30, σσ. 235-236.

<sup>966</sup> Α.Ν. 2545/1940, *ό.π.*, άρθρο 52, εδ. 1.

διεξάγονταν ενώπιον των καθηγητών του οικείου ιδιωτικού σχολείου, αλλά ενώπιον επιτροπών που απαρτίζονταν από δημόσιους εκπαιδευτικούς λειτουργούς και από γενικούς επιθεωρητές.<sup>967</sup>

Ωστόσο, φαίνεται ότι κάποια ιδιωτικά σχολεία απολάμβαναν ιδιαίτερων προνομίων, όπως αυτό της ισοτιμίας των τίτλων τους με τους αντίστοιχους των δημοσίων σχολείων. Αυτό προέκυψε από τη μελέτη της περίπτωσης της Ισλάνδης Τάππερ. Η συγκεκριμένη απόφοιτη του σχολικού έτους 1939-1940 από το ιδιωτικό εκπαιδευτήριο της Κρήτης «Παλλάδιον» ζητούσε από το ΑΣΕ να της γνωρίσει αν το απολυτήριό της ήταν ισότιμο με αυτό των δημοσίων σχολείων, καθώς από το 1937-1938 και ως το 1941-1942 είχε αρθεί η ισοτιμία των τίτλων του προς αυτούς των δημοσίων σχολείων. Στο πρακτικό του Συμβουλίου που αφορά την υπόθεση διαβάζουμε ότι με το άρθρο 14 του Α.Ν. 692/1937 είχαν καταργηθεί όλα τα προνόμια που είχαν τα ιδιωτικά εκπαιδευτήρια Κρήτης «Κοραής» και «Παλλάδιον» ως προς την αναγνώριση των τίτλων σπουδών που εξέδιδαν.<sup>968</sup> Όμως, με το από 20-11-42 Διάταγμα «περί αναγνώρισεως των εν Ηρακλείω Κρήτης λειτουργούντων ιδιωτικών εκπαιδευτηρίων “Παλλάδιον” και “Κοραής” ως ισότιμων προς τα δημόσια σχολεία» και τη σύμφωνη γνώμη του ΑΣΕ,<sup>969</sup> τα δύο παραπάνω σχολεία αναγνωρίστηκαν εκ νέου ως ισότιμα προς τα δημόσια σχολεία, με αποτέλεσμα να στερηθούν την ισοτιμία των τίτλων τους μόνο όσοι αποφοίτησαν από αυτά κατά τα σχολικά έτη 1937-1941. Έτσι το ΑΣΕ γνωμάτευσε ότι και οι συγκεκριμένοι τίτλοι ήταν δίκαιο να θεωρηθούν ισότιμοι μ’ αυτούς των δημοσίων σχολείων.<sup>970</sup>

Συμπεραίνουμε λοιπόν ότι οι τίτλοι των ιδιωτικών σχολείων δεν θεωρούνταν ισότιμοι με αυτούς των δημοσίων σχολείων, εκτός ορισμένων εξαιρέσεων, όπως τα παραπάνω σχολεία, που είχαν αναγνωρισθεί ως ισότιμα με τα δημόσια κατά το παρελθόν και μέσα στην Κατοχή απέκτησαν εκ νέου αυτό το προνόμιο. Προφανώς ορισμένοι κύκλοι είχαν τη δύναμη να προωθήσουν τα συμφέροντά τους ακόμη και σε τέτοιους δύσκολους καιρούς.

---

<sup>967</sup> στο ίδιο, άρθρο 51, εδ. 3.

<sup>968</sup> Α.Ν. 692, 19 Μαΐου 1937, «Περί του τρόπου διορισμού λειτουργών Στοιχειώδους εκπαίδευσεως και τροποποιήσεως διατάξεων εκπαιδευτικών νόμων», άρθρο 14, *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 197, 24/51/1937, τ. Α΄.

<sup>969</sup> Πράξη 23, 27 Μαΐου 1942, εδ. 2, ΑΕΣ 26, σ. 163.

<sup>970</sup> Πράξη 15, 21 Απριλίου 1945, εδ. 52, ΑΕΣ 31, σσ. 127-129.



## 7.7. Θέματα ιδιωτικών εκπαιδευτικών λειτουργιών

Ένα τελευταίο θέμα που προκαλεί το ενδιαφέρον μας είναι η στάση του Συμβουλίου - και της πολιτείας κατ' επέκταση- ως προς την αποκατάσταση των εκπαιδευτικών που έμεναν άνεργοι, όταν το σχολείο στο οποίο εργάζονταν διέκοπτε τη λειτουργία του για λόγους ανωτέρας βίας. Στο αρχείο εντοπίσαμε τρεις τέτοιες περιπτώσεις, οι οποίες αξίζει να μνημονευτούν.

Για την πρώτη από αυτές έγινε ήδη λόγος σε προηγούμενη υποενότητα και αφορά τους εκπαιδευτικούς που εργάζονταν στο ιδιωτικό εκπαιδευτήριο του Π. Παπασιδέρη στην Καβάλα. Όταν ο Παπασιδέρης εκδιώχθηκε από την πόλη του -προφανώς από τους Βούλγαρους κατακτητές- και δημεύτηκε η περιουσία του, ζήτησε την μεταφορά της έδρας του σχολείου στον Ασπρόπυργο της Αττικής. Το συμβούλιο κλήθηκε να γνωματεύσει σχετικά και στο σκεπτικό με το οποίο δικαιολογείται η θετική του πρόταση προς το Υπουργείο έχει καταγραφεί η παρατήρηση του γενικού επιθεωρητή της Ιδιωτικής Εκπαίδευσης ότι, με τη χορήγηση της άδειας, θα αποκατασταθούν επαγγελματικά οι παλιοί εκπαιδευτικοί του σχολείου, οι οποίοι βρέθηκαν ως πρόσφυγες στον Ασπρόπυργο και δυστυχούσαν. Σίγουρα η παρατήρηση αυτή βάρυνε στη λήψη της απόφασης, αφού μάλιστα η άδεια θα παραχωρούνταν κατά παρέκκλιση των περιοριστικών διατάξεων ως προς την προθεσμία υποβολής της αίτησης και των απαιτούμενων δικαιολογητικών.<sup>971</sup>

Η επόμενη περίπτωση σχετίζεται με την θετική ανταπόκριση του ΑΣΕ στο αίτημα των Μ. Οικονόμου, Μ. Μπίστη και Μ. Βασιλούνη για χορήγηση άδειας ίδρυσης ιδιωτικού γυμνασίου θηλέων. Οι τρεις γυναίκες πρόβαλαν ως βασικό επιχείρημα για τη λήψη της άδειας το γεγονός ότι θα έβρισκε εργασία στο σχολείο τους το ημεδαπό διδακτικό προσωπικό του Αμερικανικού Κολλεγίου θηλέων, που λειτουργούσε κατά το παρελθόν στο Ελληνικό και που είχε διακόψει τη λειτουργία του εξαιτίας των πολεμικών γεγονότων. Το ΑΣΕ στην πρότασή του τόνισε ότι είναι δίκαιο το Υπουργείο να χορηγήσει την άδεια *«επί τω όρω όπως εύρη εν αυτώ εργασία άπαν το ημεδαπόν διδακτικόν προσωπικόν, το διατελέσαν εν υπηρεσία κατά Οκτώβριον του έτους 1940 εν τοις Γυμνασίοις του διακόψαντος την λειτουργίαν αυτού Αμερικανικού Κολλεγίου θηλέων εν Ελληνικώ, εφ' όσον επιθυμεί τούτο»*. Μάλιστα, έκλεισε την πρόταση του με την ευχή *«όπως το Υπουργείον αποβλέπον [...] εις το ότι θέλει εν αυτώ εργασθή προσωπικόν δεδοκιμασμένον, αποτελούν συγκεκριμένον εκπαιδευτικόν οργανισμόν,*

---

<sup>971</sup> Πράξη 6, ό.π., ΑΕΣ 27, σσ. 9-10.

καταστήση δυνατή την έναρξιν της λειτουργίας αυτού ήδη από της επί θύραις φθινοπωρινής σχολικής περιόδου ...».<sup>972</sup>

Η τελευταία περίπτωση αφορά τις αιτήσεις της εταιρείας «Ελληνικά Ιδιωτικά Εκπαιδευτήρια Θεσσαλονίκης ο Κοραΐς» για χορήγηση άδειας ίδρυσης γυμνασίου αρρένων και γυμνασίου θηλέων στη Θεσσαλονίκη. Το ΑΣΕ έκρινε δίκαιο το Υπουργείο να χορηγήσει την άδεια ιδρύσεως των δύο γυμνασίων «*χάριν του ημεδαπού διδακτικού προσωπικού του Αμερικανικού Κολλεγίου “Ανατόλια”*», αφού όπως ανέφερε στο σκεπτικό του «... εν τη προκειμένη περιπτώσει θέλει δοθή εργασία εις το πολυμελέστατον ημεδαπόν διδακτικόν προσωπικόν του συγκροτήματος Αμερικανικών Εκπαιδευτηρίων “Ανατόλια” εν Θεσσαλονίκη διατελούν άνεργον εκ λόγων ανωτέρας βίας από μακρού ήδη χρόνου και υπό ουδεμιάς διατάξεως προνοίας προστατευομένου, ουδέ δυνάμενον να απορροφηθή υπό των εν τη πόλει ταύτη λειτουργούντων άλλων ιδιωτικών σχολείων». Και αυτή η πρόταση έκλεινε με την ίδια ευχή στο Υπουργείο, όπως και η προηγούμενη.<sup>973</sup>

#### **7.8. Συμπεράσματα**

Ξεκινώντας από όσα παρουσιάστηκαν την τελευταία υποενότητα για την αντιμετώπιση των προβλημάτων των εκπαιδευτικών λειτουργών της ιδιωτικής εκπαίδευσης, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι προκύπτουν αβίαστα δύο συμπεράσματα σχετικά με τη λειτουργία αυτής κατά την περίοδο της Κατοχής. Το πρώτο είναι ότι ένας μεγάλος αριθμός αδιόριστων εκπαιδευτικών έβρισκε επαγγελματική αποκατάσταση σ’ αυτά, όπως φαίνεται από τη χρήση του επιθέτου υπερθετικού βαθμού «*πολυμελέστατον*» στην τρίτη από τις πράξεις που παρουσιάστηκαν παραπάνω. Το δεύτερο αφορά τη στάση του Συμβουλίου. Παρόλο που δεν υπήρχε συγκεκριμένη νομοθετική διάταξη που να προστατεύει αυτήν την κατηγορία εκπαιδευτικών, όταν ερχόταν αντιμέτωπη με το φάσμα της ανεργίας εξαιτίας της διακοπής -από λόγους ανωτέρας βίας- της λειτουργίας του οργανισμού στον οποίο εργάζονταν, το ανώτατο εκπαιδευτικό όργανο φαίνεται πως λάμβανε ιδιαιτέρως υπόψη του τις επικρατούσες συνθήκες και μεριμνούσε στο μέτρο του δυνατού για την επαγγελματική αποκατάσταση αυτών, προτείνοντας τη χορήγηση άδειας ίδρυσης νέων σχολείων υπό τον όρο ότι αυτά θα προσλάμβαναν στις τάξεις τους όσους εκπαιδευτικούς είχαν απολέσει τις θέσεις τους εξαιτίας των πολεμικών γεγονότων.

<sup>972</sup> Πράξη 86, 2 Αυγούστου 1941, εδ. 6, ΑΕΣ 25, σσ. 153-154.

<sup>973</sup> Πράξη 90, 12 Αυγούστου 1941, εδ. 9, ΑΕΣ 25, σσ. 164-168.

Τα παραπάνω, βέβαια, είναι τα προφανή συμπεράσματα για έναν καλοπροαίρετο κριτή των ενεργειών του Συμβουλίου. Οι ιδιαίτερες όμως συνθήκες της περιόδου μας αναγκάζουν να είμαστε επιφυλακτικοί σχετικά με το αν τηρούνταν τελικά τα ίδια μέτρα και σταθμά σε όλες τις περιπτώσεις. Θα μπορούσε κάλλιστα κάποιος να διατυπώσει τις ενστάσεις του για το κριτήριο στο οποίο δινόταν προτεραιότητα κάθε φορά που είχαμε λήψη μιας απόφασης.

Ειδικά για την ίδρυση και λειτουργία ιδιωτικών γυμνασίων προβληματίζει το γεγονός ότι το Συμβούλιο σ' άλλες περιπτώσεις υιοθετούσε την εισήγηση του γενικού επιθεωρητή ιδιωτικής εκπαίδευσης ή του γενικού επιθεωρητή της αντίστοιχης περιφέρειας, ενώ σ' άλλες γνωμοδοτούσε αντίθετα με την εισήγηση αυτών. Άλλοτε βάραινε στην κρίση του το ένα κριτήριο κι άλλοτε το άλλο. Για παράδειγμα, η μη τήρηση των προθεσμιών τις περισσότερες φορές οδηγούσε σε απόρριψη μιας αίτησης, ενώ σε κάποιες περιπτώσεις το Συμβούλιο την προσπερνούσε επικαλούμενο τις σχολικές ανάγκες της περιοχής. Το ίδιο συνέβη και με την αποκατάσταση εκπαιδευτικών που είχαν χάσει τη δουλειά τους. Σε συγκεκριμένες περιπτώσεις είδαμε ότι αυτό έπαιξε ρόλο στην απόφαση του Συμβουλίου για την ίδρυση ιδιωτικών σχολείων, δεν μπορέσαμε όμως να διαπιστώσουμε αν ήταν ένα γενικευμένο μέτρο, που υιοθετήθηκε σε όλες τις περιπτώσεις. Ενδεχομένως δεν θα ήταν άτοπο να υποθέσει κανείς ότι σ' αυτό το ανώτερο επίπεδο λήψης αποφάσεων ασκούσαν πιέσεις για την εξυπηρέτηση συμφερόντων ορισμένων ιδιωτών. Πιέσεις που μπορεί να προέρχονταν είτε από τους ίδιους είτε από παράγοντες που ήταν κοντά στις κατοχικές κυβερνήσεις ή στις δυνάμεις κατοχής. Πάντως, είναι ξεκάθαρο πως το Συμβούλιο, αν και φαίνεται να έδινε προτεραιότητα σε διαφορετικό κριτήριο ορισμένες φορές, φρόντιζε πάντα να δικαιολογεί απόλυτα τη στάση του, επικαλούμενο λόγους που μπορούσαν να θεωρηθούν πραγματικοί.

Τελικά, η ιδιωτική εκπαίδευση στα χρόνια της Κατοχής όχι μόνο επιβίωσε, αλλά διεκδίκησε το δικό της ρόλο προετοιμάζοντας ενδεχομένως την ηγετική τάξη των μεταπολεμικών χρόνων. Αυτό ίσως ερμηνεύει την αυξημένη ζήτηση που παρουσίασε -τουλάχιστον στα μεγάλα αστικά κέντρα- ενάντια στις εξαιρετικά δυσμενείς συνθήκες που επικρατούσαν. Θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι ορισμένοι προσπαθούσαν να προετοιμάσουν τη νέα τάξη πραγμάτων και να έχουν τα απαραίτητα εφόδια γι' αυτήν. Σ' αντίθεση λοιπόν με το μεταξικό καθεστώς, που επιχείρησε τη συρρίκνωση της μέσης εκπαίδευσης, μπορούμε να διακρίνουμε μια προσπάθεια για λειτουργία της και με

ιδιωτική πρωτοβουλία, προκειμένου να υπάρχει η πρόσβαση στην ανώτατη εκπαίδευση για όσους ήθελαν να διεκδικήσουν ηγετικό ρόλο τα επόμενα χρόνια.

## 8. Μειονοτική εκπαίδευση

Όπως συνέβαινε με την ιδιωτική εκπαίδευση, έτσι και η ευθύνη της διοίκησης και της εποπτείας των μειονοτικών σχολείων ανήκε στο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο. Από τη μελέτη του αρχείου διαπιστώσαμε δυστυχώς ότι τα στοιχεία που αφορούν τον συγκεκριμένο τομέα είναι πολύ λίγα σε σύγκριση με όσα προέκυψαν για τους προηγούμενους τομείς της έρευνάς μας. Ορισμένα απ' αυτά επιβεβαιώνουν σε γενικές γραμμές όσα είναι ήδη γνωστά, ενώ σε άλλες περιπτώσεις η απουσία στοιχείων ή η ελάχιστη αναφορά χρήζουν ενδεχομένως ερμηνείας.

### 8.1. Θέματα διοικητικής φύσεως

Από όσα αναφέρθηκαν στο πρώτο μέρος της εργασίας μας γνωρίζουμε ότι την ευθύνη εποπτείας και ελέγχου της εκπαίδευσης των ξενόφωνων πληθυσμών την είχαν δύο επιθεωρητές για τα μουσουλμανικά σχολεία της Θράκης και ένας επιθεωρητής για τα υπόλοιπα ξένα και μειονοτικά σχολεία. Εκτός των σχετικών νόμων που παρουσιάστηκαν ήδη, πρέπει να τονίσουμε σ' αυτό το σημείο ότι νομοθετικές διατάξεις για τον επιθεωρητή των ξένων και μειονοτικών σχολείων συναντάμε σε δύο νόμους του 1940.

Ο πρώτος από αυτούς είναι ο Α.Ν. 2180/1940, ο οποίος ανέφερε ότι η έδρα του συγκεκριμένου επιθεωρητή ήταν στη Θεσσαλονίκη και επιπλέον άλλαζε ως ένα βαθμό τα προσόντα διορισμού του. Έτσι, συγκριτικά με τον Α.Ν. 248/1936, η απαιτούμενη προϋπηρεσία σε σχολεία της δημοτικής ή μέσης εκπαίδευσης από πενταετής γινόταν δεκαετής, αν επρόκειτο για πτυχιούχο της Φιλοσοφικής ή της Θεολογικής Σχολής με διετείς παιδαγωγικές σπουδές στο εξωτερικό, και από δεκαετής σε δεκαπενταετή, αν επρόκειτο για πρωτοβάθμιο καθηγητή πτυχιούχο των ίδιων σχολών.<sup>974</sup>

Ο δεύτερος είναι ο Α.Ν. 2517/1940, ο οποίος όριζε ότι ο επιθεωρητής ξένων και μειονοτικών σχολείων είχε δικαιοδοσία γενικού επιθεωρητή στοιχειώδους εκπαίδευσης για τα μειονοτικά σχολεία αυτής της βαθμίδας εκπαίδευσης, στα οποία αρμοδιότητα επιθεωρητή δημοτικών σχολείων ασκούσαν οι οικείοι επιθεωρητές δημοτικών σχολείων.<sup>975</sup>

Στο αρχείο με τα πρακτικά των συνεδριάσεων του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου συναντήσαμε κάποιες αναφορές στον παραπάνω επιθεωρητή. Συγκεκριμένα στη συνεδρίαση της 28<sup>ης</sup> Οκτωβρίου 1941 το ΑΣΕ ενημερώθηκε ότι εκδόθηκε υπουργική

<sup>974</sup> Α.Ν. 2180/1940, *ό.π.*, άρθρο 34, εδάφιο 4 και άρθρο 35, εδάφιο 5.

<sup>975</sup> Α.Ν. 2517/1940, *ό.π.*, άρθρο 17.

απόφαση με την οποία δινόταν διαταγή στον επιθεωρητή να επανέλθει στην έδρα του στη Θεσσαλονίκη, μετά από ανάκληση προηγούμενης απόφασης, η οποία όριζε ως προσωρινή έδρα του την Αθήνα.<sup>976</sup> Από την πληροφορία αυτή μπορούμε να συμπεράνουμε ότι οι ιδιαίτερα δύσκολες συνθήκες που διαμορφώθηκαν μετά την κατάληψη της Θεσσαλονίκης αρχικά, την κατάρρευση του μετώπου κατόπιν και την έναρξη τελικά της Κατοχής για τη χώρα μας, δεν επέτρεπαν τη λειτουργία αυτής της υπηρεσίας της εκπαίδευσης στη Θεσσαλονίκη και η κυβέρνηση προχώρησε στη λήψη του πρώτου μέτρου. Προφανώς όμως το φθινόπωρο της ίδιας χρονιάς οι κυβερνώντες έκριναν είτε ότι οι συνθήκες είχαν ομαλοποιηθεί αρκετά είτε ότι υπήρχε για τον επιθεωρητή ανάγκη επανόδου στη θέση του, προκειμένου να συντονίσει τη λειτουργία των σχολείων ευθύνης του για την επερχόμενη σχολική χρονιά. Τελικά, τα προβλήματα μάλλον δεν είχαν αποκατασταθεί, αφού -όπως προκύπτει από επόμενο πρακτικό- η αναχώρηση του επιθεωρητή Παπαευγενίου για την έδρα του καθυστέρησε κι άλλο. Η νεότερη εντολή παρήγγειλε αναβολή της αναχώρησης στη Θεσσαλονίκη «μέχρι νεωτέρας διαταγής».<sup>977</sup>

Στο μεταξύ, μία εβδομάδα νωρίτερα είχε κοινοποιηθεί στο ΑΣΕ άλλη απόφαση που αφορούσε τον επιθεωρητή ξένων και μειονοτικών σχολείων. Σύμφωνα μ' αυτή θα αναλάμβανε στο εξής και την επιθεώρηση των καθηγητών των Θρησκευτικών στην περιφέρεια Γενικής Διοικήσεως Μακεδονίας.<sup>978</sup> Ακολούθησε ακόμη μια γνωστοποίηση στο Συμβούλιο υπουργικής απόφασης<sup>979</sup> με το ίδιο -κατά το ήμισυ- αντικείμενο. Αυτή προέβλεπε και πάλι την ανάληψη από τον γενικό επιθεωρητή Παπαευγενίου της επιθεώρησης των καθηγητών των Θρησκευτικών (αυτή τη φορά στο πρακτικό δεν υπήρχε η αναφορά στην περιφέρεια της Γενικής Διοίκησης Μακεδονίας), ενώ την επιθεώρηση των ξένων και μειονοτικών σχολείων ανέθετε όχι μόνο στους κατά τόπους επιθεωρητές -όπως προέβλεπε ο Α.Ν. 2517/1940- αλλά και στον γενικό επιθεωρητή Ιδιωτικών Σχολείων.<sup>980</sup> Δεν γνωρίζουμε τι ακριβώς ώθησε το Υπουργείο σ' αυτές τις ανακατατάξεις. Είναι όμως μια ένδειξη ότι η λειτουργία των δομών της εκπαίδευσης είχε διαταραχθεί και η ηγεσία του Υπουργείου προχωρούσε διαρκώς στη λήψη νέων πρόσθετων μέτρων. Το πιο σημαντικό όμως στην προκειμένη περίπτωση

<sup>976</sup> Πράξη 119, 28 Οκτωβρίου 1941, εδ. 1, ΑΕΣ 25, σ. 316.

<sup>977</sup> Πράξη 126, 11 Νοεμβρίου 1941, εδ. 4, ΑΕΣ 25, σ. 353.

<sup>978</sup> Πράξη 122, 4 Νοεμβρίου 1941, εδ. 1, ΑΕΣ 25, σ. 336.

<sup>979</sup> Ο αριθμός πρωτοκόλλου εισερχομένου εγγράφου στο ΑΣΕ φέρει την ημερομηνία 15 Δεκεμβρίου 1941.

<sup>980</sup> Πράξη 2, 18 Μαρτίου 1942, εδ. 6, ΑΕΣ 26, σσ. 5-6.

είναι, όπως φαίνεται, ότι όλα τα παραπάνω έφταναν στο ΑΣΕ ως κοινοποιήσεις. Δηλαδή δεν συναντήσαμε προηγούμενες προτάσεις του ανώτατου εκπαιδευτικού οργάνου επί των οποίων να αποφασίσει ο Υπουργός, αλλά άμεση αντίδραση αυτού στα τεκταινόμενα. Προφανώς, η νέα τάξη πραγμάτων επηρέασε ως ένα βαθμό το ρόλο του Συμβουλίου, ενώ αξιοσημείωτο για τις ανώμαλες συνθήκες της περιόδου είναι ότι η παραπάνω ενέργεια καταγράφεται στα πρακτικά τρεις περίπου μήνες αργότερα.

## **8.2. Εκθέσεις – αναφορές του Γεν. Επιθεωρητή ξένων και μειονοτικών σχολείων**

Ελάχιστες αναφορές υπάρχουν για τις εκθέσεις του γενικού επιθεωρητή ξένων και μειονοτικών σχολείων. Εκτείνονται σε λίγες γραμμές και κάνουν λόγο για στοιχεία που συγκέντρωσε ο ίδιος. Δεν συναντήσαμε βέβαια εκθέσεις ή αποσπάσματα αυτών παρά μόνο ακροθιγείς αναφορές στο περιεχόμενό τους.

Η πρώτη πολύ μικρή αναφορά, τον Αύγουστο του 1941, μας δίνει την πληροφορία ότι ο γενικός επιθεωρητής ξένων και μειονοτικών σχολείων υπέβαλε έκθεση στο Υπουργείο σχετικά με τις εγγραφές και τις μετεγγραφές στις Μέσες ξένες Σχολές Αθηνών, Πειραιώς και Θεσσαλονίκης.<sup>981</sup>

Από τη δεύτερη από αυτές τις αναφορές, το καλοκαίρι του 1942, πληροφορούμαστε ότι ο επιθεωρητής υπέβαλε στο Υπουργείο την έκθεσή του *«περί της καταστάσεως των πνευμάτων από εκπαιδευτικής και θρησκευτικής απόψεως εν Μακεδονία»*.<sup>982</sup> Η φράση *«από εκπαιδευτικής και θρησκευτικής απόψεως»* μπορεί να σημαίνει ότι η έκθεση αυτή είτε περιείχε στοιχεία τουλάχιστον για τους Ισραηλίτες που ήταν διαφορετικού θρησκευάτος από τις υπόλοιπες μειονοτικές ομάδες είτε έδινε πληροφορίες για την καλλιέργεια του θρησκευτικού συναισθήματος στους μικρούς μαθητές, αφού από τον προηγούμενο Νοέμβριο ο παραπάνω επιθεωρητής είχε αναλάβει και την επιθεώρηση των καθηγητών των Θρησκευτικών στην περιφέρεια της Γενικής Διοίκησης Μακεδονίας. Το πιθανότερο βέβαια είναι ότι στην έκθεση περιλαμβάνονταν στοιχεία από τη δράση των παραπάνω καθηγητών τόσο εντός των σχολικών αιθουσών όσο -ενδεχομένως- και εκτός αυτών, αφού φρόντιζαν για τη διαφώτιση του ελληνικού λαού έναντι των ξένων προπαγανδών.

Η παραπάνω θέση μας ενισχύεται από τη μελέτη του γενικού επιθεωρητή Α. Παπαευγενίου με τον τίτλο *«Βουλγαρικά κακουργία εν Ανατολική Μακεδονία και Δυτική Θράκη – Η μαρτυρία της Εκκλησίας»*, η οποία απασχόλησε το Συμβούλιο στη

<sup>981</sup> Πράξη 95, 26 Αυγούστου 1941, εδ. 4, ΑΕΣ 25, σ. 188.

<sup>982</sup> Πράξη 43, 25 Ιουλίου 1942, εδ. 7, ΑΕΣ 26, σ. 233.

συνεδρίαση της 7<sup>ης</sup> Αυγούστου του 1943. Το ΕΣ, όπως προκύπτει από τα πρακτικά, εκτός από την έκφραση των ευχαριστιών και της ευαρέσκειάς του προς τον Παπαευγενίου για την «εθνικήν υπηρεσίαν» που επιτελούσε, πρότεινε στο Υπουργείο την εκτύπωση της μελέτης αυτής και τη διανομή της σε όλα τα σχολεία στοιχειώδους και μέσης εκπαίδευσης, με την εντολή προς τους διδάσκοντες να διαφωτίσουν με την κατάλληλη διδασκαλία και με διαλέξεις τους μαθητές και τον ελληνικό λαό για τη στάση των Βουλγάρων απέναντι στο ελληνικό έθνος από τη στιγμή της εμφάνισής τους στα Βαλκάνια.<sup>983</sup> Είναι λοιπόν εμφανής η θέρμη με την οποία το Συμβούλιο και το Υπουργείο αντιμετώπιζε το εθνικό έργο που επιτελούνταν από τους εκπαιδευτικούς φορείς σε όλη τη χώρα και ιδιαίτερα στις βόρειες επαρχίες αυτής.

Δύο μήνες αργότερα στο Συμβούλιο γνωστοποιείται αναφορά του «*Διευθυντή Θρησκευμάτων, Τεχνικών και Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων Γενικής Διοικήσεως Μακεδονίας*», ο οποίος υπέβαλε μαζί με την έκθεσή του και στατιστικούς πίνακες που εμφάνιζαν κατά ιθαγένεια και θρήσκευμα τους μαθητές που έκαναν εγγραφή στα σχολεία μέσης και στοιχειώδους εκπαίδευσης κατά το σχολικό έτος 1942-1943. Το ΕΣ εξήρε την επιμέλεια και την αντικειμενικότητα με την οποία είχαν συνταχθεί οι πίνακες και τόνισε ότι με ιδιαίτερη εθνική περηφάνια και ανακούφιση διαπίστωσε πως κατά το συγκεκριμένο σχολικό έτος ο αριθμός των Ελλήνων μαθητών, όπως εξάλλου συνέβαινε και κατά το παρελθόν, ήταν ασύγκριτα ανώτερος από αυτόν των μαθητών που φέρονταν να ανήκουν στη μία ή στην άλλη μειονότητα. Έτσι, έκρινε ότι τα πιεστικά και ελκυστικά μέτρα που εφαρμόστηκαν από τις διάφορες ξένες προπαγάνδες δεν απέδωσαν τα επιθυμητά αποτελέσματα.<sup>984</sup>

Δεν δυσκολευόμαστε να αντιληφθούμε σ' αυτό το σημείο ότι η παραπάνω αναφορά αγγίζει ιδιαίτερα τους βλάχικους πληθυσμούς, που δέχονταν έντονες πιέσεις από τη ρουμανική προπαγάνδα και δελεαστική επισιτιστική βοήθεια από το ρουμανικό κράτος, στην προσπάθεια προσέλκυσης όσο το δυνατόν περισσότερων μαθητών στα συντηρούμενα από αυτό ρουμανικά σχολεία της Μακεδονίας και της Ηπείρου. Βέβαια, όπως προέκυψε από τη βιβλιογραφική έρευνα που παρουσιάσαμε στο πρώτο μέρος της εργασίας μας, κατά τη χρονιά αυτή ο αριθμός των μαθητών που παρακολούθησε μαθήματα στα ρουμανικά σχολεία της Μακεδονίας είχε αυξηθεί, στοιχεία όμως είχαν αποστείλει στον επιθεωρητή μόνο τα δέκα από τα είκοσι τέσσερα αναγνωρισμένα

<sup>983</sup> Πράξη 85, 7 Αυγούστου 1943, εδ. 6, ΑΕΣ 28, σ. 158.

<sup>984</sup> Πράξη 98, 2 Οκτωβρίου 1943, εδ. 9, ΑΕΣ 28, σ. 342.



ρουμανικά σχολεία. Επομένως συμπεραίνουμε ότι στην προκειμένη περίπτωση το Συμβούλιο δεν είχε ορθή πληροφόρηση και εικόνα για την κατάσταση.

Η επόμενη αναφορά είναι του Σεπτεμβρίου του 1944 κι από αυτή μαθαίνουμε ότι έφτασε στο Υπουργείο έκθεση του γενικού επιθεωρητή ξένων και μειονοτικών σχολείων για τα ξένα σχολεία που λειτούργησαν στη Θεσσαλονίκη κατά το σχολικό έτος 1943-1944. Στο ίδιο εδάφιο σημειώνεται και δεύτερη έκθεση για τα μειονοτικά σχολεία της περιφέρειας της Γενικής Διοίκησης Μακεδονίας, που συνοδευόταν από πίνακες που έδειχναν τους μαθητές που είχαν εγγραφεί στα κουτσοβλαχικά, όπως τα ονομάζει, σχολεία κατά τα σχολικά έτη 1939-1940, 1941-1942, 1942-1943 και 1943-1944. Το Συμβούλιο στη συνεδρίαση του κατέγραψε το γεγονός ότι τα στοιχεία αυτά ήταν ελλιπή, αφού πολλά από τα ξένα σχολεία για άλλη μια φορά δεν απάντησαν στα σχετικά αιτήματα της Υπηρεσίας. Ωστόσο διέγνωσε ότι *«οι ελληνόπαιδες εξακολουθούν τας σπουδάς των εις τα Εκπαιδευτήρια της ίδιας φυλής των»*, ενώ μια μικρή μειονότητα φοιτά σε μη ελληνικά σχολεία, μικρότερη από την αντίστοιχη της προπολεμικής περιόδου.<sup>985</sup> Δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε αν η κατάσταση ήταν αυτή ακριβώς ή οι διαπιστώσεις αυτές αποτελούσαν ευσεβείς πόθους του Συμβουλίου, ωστόσο ειδικά για τα ρουμανικά σχολεία, όπως είδαμε στο πρώτο μέρος η πορεία μετά το 1943 ήταν φθίνουσα.

Έναν μήνα αργότερα ακολούθησε νέα έκθεση του γενικού επιθεωρητή ξένων και μειονοτικών σχολείων, Α. Παπαευγενίου, για τους καθηγητές των Θρησκευτικών της Γενικής Διοίκησης Μακεδονίας. Αν και η έκθεση αυτή δεν αφορά τη λειτουργία των σχολείων που εξετάζουμε στην παρούσα ενότητα, κρίναμε σκόπιμο να μην την παραλείψουμε, γιατί το Συμβούλιο αναφερόμενο σ' αυτήν κάνει λόγο για τους κινδύνους που διέτρεχε η χώρα από τις ξένες προπαγάνδες. Όπως αναφέρεται στο σχετικό εδάφιο, οι καθηγητές των Θρησκευτικών δεν περιορίστηκαν στο διδακτικό τους έργο μέσα στα σχολεία, αλλά έδρασαν και εκτός αυτών οργανώνοντας συστηματικά κηρύγματα για τη διαφώτιση του λαού απέναντι στις προπαγάνδες που ασκούσαν.<sup>986</sup> Οι αναφορές αυτές δεν μπορούν παρά να αφορούν είτε τη ρουμανική είτε τη βουλγαρική προπαγάνδα είτε και τις αυτονομιστικές τάσεις που αναπτύσσονταν μεταξύ των Σλαβόφωνων της Μακεδονίας. Προφανώς οι προτροπές του ΕΣ από την προηγούμενη χρονιά για διαλέξεις προς διαφώτιση του ελληνικού λαού είχαν γίνει

<sup>985</sup> Πράξη 35, 7 Σεπτεμβρίου 1944, εδ. 3, ΑΕΣ 30, σσ. 241-242.

<sup>986</sup> Πράξη 40, 12 Οκτωβρίου 1944, εδ. 5, ΑΕΣ 30, σσ. 298-299.

πράξη. Η εκπαίδευση λοιπόν αναλάμβανε να διαφυλάξει τα «ιερά και τα όσια» της φυλής, ορθώνοντας αντίσταση σε όσους έκαναν λόγο για ύπαρξη οποιασδήποτε άλλης εθνικής συνείδησης στη Μακεδονία εκτός της ελληνικής. Ίσως αυτός να ήταν τελικά και ο λόγος που είχε ανατεθεί η επιθεώρηση των καθηγητών των Θρησκευτικών στον γενικό επιθεωρητή ξένων και μειονοτικών σχολείων, αφού ο χώρος των μειονοτήτων προσφερόταν για εκμετάλλευση από τις ξένες προπαγάνδες.

Μια τελευταία αναφορά του γενικού επιθεωρητή ξένων και μειονοτικών σχολείων συναντήσαμε στις αρχές του καλοκαιριού του 1945, και μάλιστα σε δύο συνεδριάσεις του Συμβουλίου. Μ' αυτήν ο επιθεωρητής δήλωνε ότι η υπηρεσία του ενεργούσε για τη συγκέντρωση των στοιχείων βάσει των οποίων θα προχωρούσε στη σύνταξη της έκθεσής του για το παρελθόν σχολικό έτος.<sup>987</sup>

Ανακεφαλαιώνοντας παρατηρούμε ότι από τα εδάφια των πρακτικών που αναφέρονται στις εκθέσεις του γενικού επιθεωρητή ξένων και μειονοτικών σχολείων, λίγα στοιχεία μπορέσαμε να αντλήσουμε, όπως εξάλλου και από αυτά που αναφέρονται στις εκθέσεις των υπολοίπων επιθεωρητών. Αυτά μάλιστα έχουν βασικό σημείο αναφοράς τις ξένες προπαγάνδες και την αντιμετώπισή τους.

### **8.3. Εκπαίδευση Ισραηλιτών**

Η έρευνα στο αρχείο με τα πρακτικά των συνεδριάσεων του Συμβουλίου δυστυχώς δεν απέδωσε ευρήματα που θα μπορούσαν να προσθέσουν κάτι παραπάνω σε όσα είναι ήδη γνωστά για την εκπαίδευση των Εβραίων μαθητών ούτε όμως επιβεβαίωσε κάποια πληροφορία σημαντική για την περίοδο της Κατοχής.

Η πρώτη αναφορά στα Ισραηλιτικά κοινοτικά σχολεία είναι στη συνεδρίαση της 26<sup>ης</sup> Αυγούστου του 1941. Στο σχετικό εδάφιο διαβάζουμε ότι ο γενικός επιθεωρητής ξένων και μειονοτικών σχολείων υπέβαλε στο Υπουργείο πίνακα που περιλάμβανε στοιχεία σχετικά με την εγγραφή και τη φοίτηση των μαθητών στα σχολεία αυτά.<sup>988</sup>

Η επόμενη συνεδρίαση στην οποία το Συμβούλιο ασχολήθηκε με υπόθεση των Ισραηλιτικών σχολείων είναι της 7<sup>ης</sup> Ιουνίου 1942. Είχε προηγηθεί μια διαμαρτυρία δύο μελών της Εκπαιδευτικής Επιτροπής των Ισραηλιτικών Σχολείων Θεσσαλονίκης και η υπόθεση είχε ανατεθεί στον Ν. Καραχρίστο.<sup>989</sup> Από το σχετικό εδάφιο πληροφορούμαστε ότι η διαμαρτυρία αυτή των Συμεών Μωϋσέως Πεσάχ και Δανιήλ

---

<sup>987</sup> Πράξη 35, 7 Ιουνίου 1945, εδ. 9, ΑΕΣ 32, σ. 100 και πράξη 37, 15 Ιουνίου 1945, εδ. 6, ΑΕΣ 32, σ. 116.

<sup>988</sup> Πράξη 95, *ό.π.*, εδ. 5, ΑΕΣ 25, σ. 189.

<sup>989</sup> Πράξη 25, 2 Ιουνίου 1942, εδ. 5, ΑΕΣ 26, σσ. 172-173.

Σαΐα αφορούσε τον διορισμό από τον Σάμπη Σαλιές, πρόεδρο της Ισραηλιτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης, του Ελαιίου Στρούμσα ως γενικού διευθυντή όλων των Ισραηλιτικών Κοινοτικών Σχολείων. Στα συνημμένα έγγραφα της υπόθεσης συμπεριλαμβανόταν και μεταφρασμένο αντίγραφο εγγράφου των Γερμανικών Αρχών Κατοχής που όριζε ότι στον νεοδιορισμένο τότε Πρόεδρο της Ισραηλιτικής Κοινότητας υπόκεινται όλα τα «κοσμικά και πνευματικά ιδρύματα, οργανισμοί και τα τοιαύτα εν Ελλάδι». Το Συμβούλιο με απόφασή του ανέθεσε στον γενικό επιθεωρητή Σ.Ε. Δ΄ Περιφέρειας να υπενθυμίσει στον πρόεδρο της Κοινότητας και στα διαμαρτυρόμενα μέλη ότι οφείλουν να σέβονται τις Κρατικές Επιθεωρητικές Αρχές, να τονίσει ότι ήταν περιττός ο διορισμός του Στρούμσα για ένα έργο που οι Αρχές Κατοχής είχαν αναθέσει στον ίδιο τον πρόεδρο, και να συστήσει στα διαμαρτυρόμενα μέλη της επιτροπής να αποφεύγουν κάθε εκδήλωση μη εκτίμησης προς το πρόσωπο του Στρούμσα μέχρι να ρυθμιστεί το ζήτημα.<sup>990</sup> Σ' αυτό το σημείο πρέπει να τονιστεί ότι η εντολή δόθηκε στον παραπάνω γενικό επιθεωρητή, προφανώς γιατί τη δεδομένη στιγμή η ευθύνη της επιθεώρησης των ξένων και μειονοτικών σχολείων είχε ανατεθεί στους κατά τόπους επιθεωρητές και στον γενικό επιθεωρητή Ιδιωτικών Σχολείων.

Πέρα από τις παραπάνω αναφορές καμία άλλη πληροφορία δεν προέκυψε από τα πρακτικά των συνεδριάσεων του Συμβουλίου σχετικά με τη λειτουργία των σχολείων των Εβραίων της Ελλάδας. Οι ιδιαίτερα σκληρές συνθήκες της περιόδου και οι διώξεις σε βάρος τους μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η λειτουργία τους έσβησε ως συνέπεια των παραπάνω, ενώ το Ολοκαύτωμα που ακολούθησε έγραψε με αίμα τους τίτλους τέλους για μια ξεχωριστή μερίδα του ελληνικού λαού. Έτσι, ενώ τα προηγούμενα χρόνια η συγκεκριμένη κοινότητα απασχόλησε αρκετά τις εκπαιδευτικές αρχές στην προσπάθεια του γλωσσικού εξελληνισμού της, στην τελευταία περίοδο που εξετάσαμε η σιωπή των αρχών συνόδευσε τον αφανισμό της.

#### **8.4. Εκπαίδευση Μουσουλμάνων**

Μόνο τρεις αναφορές συναντήσαμε στα πρακτικά του Συμβουλίου σχετικά με θέματα των μουσουλμανικών σχολείων κι αυτές πολύ αργά, την άνοιξη και το καλοκαίρι του 1945.

Η πρώτη από αυτές μας πληροφορεί ότι η αναφορά του γενικού επιθεωρητή ξένων και μειονοτικών σχολείων σχετικά με την τακτοποίηση των ζητημάτων της

---

<sup>990</sup> Πράξη 27, 7 Ιουνίου 1942, εδ. 3, ΑΕΣ 26, σσ. 179-181.

«Επιθεωρήσεως Μουσουλμανικών Σχολείων Δ. Θράκης» ανατέθηκε για μελέτη και διεκπεραίωση στο μέλος του ΚΓΔΣΕ Μισιρλή.<sup>991</sup>

Λίγες μέρες αργότερα αναφορά του ίδιου γενικού επιθεωρητή που γνωστοποιήθηκε και στο Συμβούλιο μας δίνει την πληροφορία ότι στις 13 Απριλίου 1945 αναχώρησε για τη θέση του ο επιθεωρητής Μουσουλμανικών Σχολείων Μηχαΐδης. Μάλιστα η αναφορά περιείχε και πρόταση εξομοίωσης αυτού με τους επιθεωρητές Σ.Ε. όσον αφορά τα έξοδα κινήσεως, γραφικά, κ.λπ., προκειμένου αυτός να διευκολυνθεί στο έργο του.<sup>992</sup>

Την ίδια πρόταση του γενικού επιθεωρητή ξένων και μειονοτικών σχολείων σχετικά με τον επιθεωρητή των μουσουλμανικών σχολείων συναντάμε και στο πρακτικό της 18<sup>ης</sup> Ιουλίου 1945. Ο γενικός επιθεωρητής επισήμανε ότι ο Α.Ν. 132/1936 προέβλεπε έξοδα κίνησης κ.λπ. 5.000 δραχμές, ποσό στο οποίο συμπεριλαμβάνονταν και τα έξοδα του τμήματος των πολιτικών υποθέσεων της Γενικής Διοίκησης Θράκης. Αυτό όμως δυσκόλευε πάρα πολύ το έργο του επιθεωρητή και γι' αυτό η εξομοίωση θα έλυνε το πρόβλημα. Το Συμβούλιο συμφώνησε απόλυτα με την πρόταση του γενικού επιθεωρητή και γνωμοδότησε να μεταρρυθμιστεί ο νόμος και να καθοριστεί η εξομοίωση του επιθεωρητή ως προς τα έξοδα κίνησης με τους υπόλοιπους επιθεωρητές, προκειμένου να επιτελεί τα καθήκοντά του χωρίς πρόβλημα.<sup>993</sup>

Συμπεραίνουμε λοιπόν ότι λόγω προφανώς της βουλγαρικής κατοχής στη Δυτική Θράκη δεν είχαμε καμιά ανάμειξη του Συμβουλίου στα θέματα της εκπαίδευσης της εκεί μουσουλμανικής μειονότητας, ενώ με την επανέναρξη του ελεύθερου βίου της χώρας άρχισαν αμέσως οι πρώτες ενέργειες για την εκ νέου οργάνωση της λειτουργίας των μουσουλμανικών σχολείων με βάση νέα δεδομένα.

### **8.5. Εκπαίδευση Τσάμηδων**

Μία και μοναδική πληροφορία αντλούμε από τα πρακτικά του Συμβουλίου σχετικά με τη μειονότητα των Τσάμηδων και αυτή αφορά το σχολικό έτος 1939-1940. Όπως προκύπτει από τη μοναδική έκθεση την οποία επεξεργάστηκε το ΑΣΕ στη συνεδρίαση της 2ας Αυγούστου 1941, στην Η' εκπαιδευτική περιφέρεια υπηρετούσαν, πέρα από τους υπόλοιπους δασκάλους, και τριάντα δάσκαλοι της αλβανικής γλώσσας και μουσουλμανικής θρησκείας. Προφανώς αυτοί κάλυπταν τις ανάγκες των Τσάμηδων της Θεσπρωτίας. Επιβεβαιώνονται έτσι όσα αναφέραμε στο πρώτο μέρος της εργασίας

<sup>991</sup> Πράξη 19, 27 Απριλίου 1945, εδ. 6, ΑΕΣ 31, σ. 182.

<sup>992</sup> Πράξη 21, 2 Μαΐου 1945, εδ. 39, ΑΕΣ 31, σ. 222.

<sup>993</sup> Πράξη 48, 18 Ιουλίου 1945, εδ. 41, ΑΕΣ 32, σσ. 234-235.

μας ότι η συγκεκριμένη μειονότητα εντάχθηκε στην ελληνόφωνη εκπαίδευση και ότι το μέτρο της χρήσης της αλβανικής γλώσσας διατηρήθηκε και στα χρόνια του Μεταξά.

### 8.6. Εκπαίδευση Βλάχων<sup>994</sup>

Σχετικά περισσότερες -σε σύγκριση με τις άλλες ομάδες- είναι οι αναφορές για τα «κουτσοβλαχικά» σχολεία, όχι όμως διαφωτιστικές για τη λειτουργία των σχολείων της ρουμανικής προπαγάνδας, καθώς οι πληροφορίες που προέκυψαν είναι ελάχιστες.

Η πρώτη σχετική αναφορά στη συνεδρίαση της 12<sup>ης</sup> Μαΐου 1943 δεν προσφέρει κάποια πληροφορία πέρα από την κοινοποίηση στο ΕΣ της έκθεσης της Διεύθυνσης Θρησκευμάτων που υπαγόταν στη Γενική διοίκηση Μακεδονίας «*ως προς τα εν Μακεδονία Βλαχικά σχολικά και Θρησκευτικά Καθιδρύματα*» για το σχολικό έτος 1941-1942.<sup>995</sup>

Την πρώτη σημαντική πληροφορία αντλούμε από τα πρακτικά της συνεδρίασης της 14<sup>ης</sup> Σεπτεμβρίου 1943. Με την κοινοποίηση στο ΕΣ της έκθεσης του Διευθυντή Θρησκευμάτων, Τεχνικών και Μειονοτικών σχολείων της Γ.Δ. Μακεδονίας «*περί των εν τη περιφέρειά της Μακεδονίας κουτσοβλαχικών σχολείων*» μαθαίνουμε ότι οι διευθυντές αυτών των σχολείων συνέχιζαν να επιδεικνύουν την ίδια δυστροπία στη συνεργασία τους με τις κρατικές αρχές, την οποία είχαν επιδείξει και κατά το προηγούμενο έτος. Αρνούνταν δηλαδή να συνεργαστούν και να απαντήσουν στις εγκυκλίους που τους αποστέλλονταν υποβάλλοντας στοιχεία σχετικά με τη λειτουργία των σχολείων τους και τον αριθμό των μαθητών τους. Το Συμβούλιο εξέφρασε τη λύπη του για την κατάσταση αυτή, φάνηκε όμως αισιόδοξο για την εξέλιξη αυτής στο μέλλον, όταν οι διευθυντές συνειδητοποιήσουν τον παραλογισμό της στάσης τους.<sup>996</sup>

Η επόμενη πληροφορία, που παρουσιάστηκε και στην προηγούμενη ενότητα με τις εκθέσεις του γενικού επιθεωρητή ξένων και μειονοτικών σχολείων, διαψεύδει την αισιοδοξία του ΕΣ, καθώς έναν χρόνο μετά την προηγούμενη εκτίμησή του τα στοιχεία που κατέφθαναν από τα «κουτσοβλαχικά σχολεία» συνέχιζαν να είναι ελλιπή. Πολλά από τα σχολεία αυτά δεν απαντούσαν στα σχετικά αιτήματα του γενικού επιθεωρητή και έτσι η εκτίμηση του Συμβουλίου ότι μόνο μία ελάχιστη μειονότητα ελληνοπαίδων

---

<sup>994</sup> Πρέπει να γίνει ξεκάθαρο από την αρχή ότι στη συγκεκριμένη ενότητα ασχολούμαστε με τη λειτουργία των ρουμανικών ή «κουτσοβλαχικών», όπως το αρχείο τα αναφέρει, σχολείων, στα οποία κατά τη διάρκεια της Κατοχής φοιτούσαν οι ρουμανίζοντες Βλάχοι και όσοι αναγκάστηκαν ή παρασύρθηκαν λόγω των συνθηκών από τη ρουμανική προπαγάνδα. Η μεγάλη πλειοψηφία όμως των Βλάχων, καθώς ήταν δίγλωσση, φοιτούσε στα ελληνόφωνα σχολεία, οπότε δεν γίνεται λόγος στο αρχείο γι' αυτήν.

<sup>995</sup> Πράξη 56, 12 Μαΐου 1943, εδ. 21, ΑΕΣ 29, σ. 162.

<sup>996</sup> Πράξη 95, 14 Σεπτεμβρίου 1943, εδ. 6, ΑΕΣ 28, σσ. 312-313.

φοιτούσε σε μη ελληνικά σχολεία στηριζόταν σε όσα στοιχεία είχαν συγκεντρωθεί.<sup>997</sup> Βέβαια, να υπενθυμίσουμε και πάλι σ' αυτό το σημείο ότι, πράγματι, η πορεία αυτών των σχολείων μετά το 1943 άρχισε να φθίνει.

Στην επόμενη αναφορά του ο γενικός επιθεωρητής μετέφερε πληροφορία από την Αστυνομία Έδεσσας, η οποία έκανε λόγο για δυσκολίες στην εκ νέου λειτουργία του ρουμανικού σχολείου που λειτουργούσε εκεί πριν από τον πόλεμο, και ζητούσε οδηγίες για τη διαχείριση της κατάστασης και οικονομική ενίσχυση προκειμένου να μεταβεί στην Αθήνα για συνεννοήσεις πάνω σε ζητήματα της αρμοδιότητάς του.<sup>998</sup> Πρώτοι μήνες χωρίς την παρουσία των κατακτητών, η κατάσταση φαινόταν να αλλάζει και ο γενικός επιθεωρητής ένιωθε ενδεχομένως ότι έπρεπε να υπάρξει νεότερος σχεδιασμός στη διαχείριση των θεμάτων της μειονοτικής εκπαίδευσης. Γι' αυτό ίσως μετά από έναν μήνα κατέθεσε έκθεση για τη λειτουργία των «Βλαχικών» σχολείων.<sup>999</sup>

Ακολούθησαν δύο ακόμη αναφορές τον Ιούνιο του 1945 οι οποίες συζητήθηκαν σε επόμενες συνεδριάσεις του Συμβουλίου.<sup>1000</sup> Αν και απομακρυνόμαστε από την περίοδο της Κατοχής που ερευνήσαμε τις αναφέρουμε εδώ, γιατί αφορούν αυτήν και παράλληλα δείχνουν το κλίμα που άρχισε να διαμορφώνεται μεταπολεμικά. Η πρώτη είναι γνωστοποίηση έκθεσης του αναπληρωτή επιθεωρητή Κόνιτσας, ο οποίος αναφερόταν στη δράση των ρουμανοδιδασκάλων και του ρουμανίζοντος πληθυσμού στην περιοχή του κατά την περίοδο της Κατοχής. Σύμφωνα με τα πρακτικά, αυτοί «έδρασαν λίαν επιζημίως διά την εθνικήν ασφάλειαν και ακεραιότητα της Πατρίδος εξημίωσαν εκακοποίησαν και προσέβαλον πολυτρόπως πλείστους Έλληνας εν συνεργασία με τους Ιταλούς. Κατέλαβον σχολικά κτίρια και διήρπασαν άλλων την κινητήν περιουσίαν».<sup>1001</sup> Η επόμενη αναφορά προέρχεται από τον αναπληρωτή επιθεωρητή Αμυνταίου, ο οποίος περιέγραφε τη στάση των ρουμανιζόντων της δικής του περιοχής. Σύμφωνα με την αναφορά: «Ούτοι συνεργασθέντες σκανδαλωδώς μετά των αρχών κατοχής, εφρόντισαν διά παντός αθέμιτου μέτρου, επωφελοόμενοι των περιστάσεων, να απλώσωσι τα δίκτυα της προπαγάνδας των και να προσελκύσωσιν μεγάλον αριθμόν μαθητών». Το Συμβούλιο ως αντίδραση σ' αυτά δήλωσε την ικανοποίησή του, γιατί χάρη στο ακμαίο εθνικό φρόνημα των κατοίκων και στην αντίδραση των εκπαιδευτικών λειτουργών της περιοχής τα αποτελέσματα της

<sup>997</sup> Πράξη 35, ό.π., ΑΕΣ 30, σσ. 241-242.

<sup>998</sup> Πράξη 21, 2 Μαΐου 1945, ΑΕΣ 31, σ. 223.

<sup>999</sup> Πράξη 36, 12 Ιουνίου 1945, εδ. 18, σσ. 110-111.

<sup>1000</sup> Πράξη 50, 20 Ιουλίου 1945, εδ. 14, ΑΕΣ 32, σσ. 244-245.

<sup>1001</sup> Πράξη 41, ό.π., εδ. 26, ΑΕΣ 34, σσ. 157-158.

ρουμανικής προπαγάνδας ήταν μηδαμινά. Παράλληλα εξέφρασε την ελπίδα ότι και στο μέλλον θα υπάρξει η ίδια στάση μέχρι να εκμηδενιστούν οι παραπάνω αντεθνικές ενέργειες.<sup>1002</sup>

Από τα παραπάνω προκύπτουν δύο συμπεράσματα. Σύμφωνα με το πρώτο, κάποιοι ετοιμάζονταν να τιμωρήσουν μεταπολεμικά τη στάση ορισμένων που παρασύρθηκαν από την ξένη προπαγάνδα. Γι' αυτό και στις παραπάνω αναφορές περιγράφονταν όσα έγιναν κατά τη διάρκεια όλων των χρόνων της Κατοχής. Το δεύτερο και πιο σημαντικό επιβεβαιώνει όσα παρουσιάσαμε στο πρώτο μέρος της παρούσας εργασίας. Λίγοι παρασύρθηκαν και έδρασαν με τρόπο αντίθετο στο εθνικό συμφέρον. Η μεγάλη πλειοψηφία των Βλάχων πολέμησε τους ξένους εισβολείς τόσο κατά τον ελληνοϊταλικό πόλεμο όσο και στην Εθνική Αντίσταση, ενώ για τη στάση των λίγων θα παραπέμψουμε στις ανώμαλες συνθήκες της Κατοχής και το μεγάλο δέλεαρ της επισιτιστικής βοήθειας που έπαιρναν όσοι φοιτούσαν στα σχολεία της προπαγάνδας και θα θυμίσουμε τα λόγια του Ε. Αβέρωφ για «μη ενιαία συμπεριφορά που μπορεί να αποδοθεί με τον χαρακτηρισμό ανεκτική».<sup>1003</sup>

### 8.7. Εκπαίδευση Σλαβόφωνων

Όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενες ενότητες οι Σλαβόφωνοι δεν είχαν μειονοτικά σχολεία αλλά φοιτούσαν, στο βαθμό που φοιτούσαν, στα κοινά ελληνικά σχολεία, χωρίς καμιά ιδιαίτερη μέριμνα για τη γλώσσα τους, αφού στη δική τους περίπτωση ίσχυσε το μοντέλο της αφομοίωσης.

Από τις εκθέσεις-αναφορές των επιθεωρητών που εξετάσαμε σε προηγούμενη ενότητα είδαμε ότι μόνο από το ΕΑΜ υπήρξαν πρωτοβουλίες για τη λειτουργία «Μακεδονοσλαβικών» σχολείων, κατά την περίοδο της Εαμοκρατίας. Από αυτές θα αναφερθούμε και πάλι στην αναφορά του επιθεωρητή δημοτικών σχολείων Φλώρινας, η οποία συζητήθηκε από το ΚΓΔΣΕ στη συνεδρίαση της 15<sup>ης</sup> Ιουνίου του 1945. Σ' αυτήν γινόταν λόγος, όπως ειπώθηκε ήδη, για την ίδρυση βουλγαρικών σχολείων<sup>1004</sup> στην ύπαιθρο κατόπιν ενεργειών του «Εαμοκομμουνιστικού Γραφείου Εκπαιδεύσεως», οι οποίες είχαν ως αποτέλεσμα, κατά τον συντάκτη της αναφοράς, τη λειτουργία μόνο τριών σχολείων με ελάχιστους μαθητές. Ο δάσκαλος Ι.Κ. που πρωτοστάτησε καταγγέλθηκε για αντεθνικές ενέργειες που ενέπιπταν στις διατάξεις της συντακτικής

<sup>1002</sup> Πράξη 41, ό.π., εδ. 27, σ. 158.

<sup>1003</sup> Αβέρωφ-Τοσίτσας, ό.π., σ. 159.

<sup>1004</sup> Όπως εξηγήσαμε ήδη πρόκειται για κάποια από τα «σλαβομακεδονικά» σχολεία που λειτούργησαν με ευθύνη του ΕΑΜ.

πράξης υπ. αρ. 25 «περί εκκαθάρισεως δημοσίας υπηρεσίας», ενώ το Συμβούλιο εξήρε τη στάση των εκπαιδευτικών της περιφέρειας της Φλώρινας που παρέμειναν απόλυτα αφοσιωμένοι στην εθνική κυβέρνηση παρά τις στερήσεις και τις απειλές και τις πιέσεις των κατακτητών.<sup>1005</sup> Για το ΚΔΓΣΕ τα εθνικά ιδανικά ήταν υπεράνω όλων και η εκτέλεση του εθνικού καθήκοντος σ' αυτή την ακριτική περιοχή της χώρας ισοδυναμούσε με άθλο.

Ανάλογη εικόνα προκύπτει και από την έκθεση του αναπληρωτή επιθεωρητή Σ.Ε. περιφέρειας Αμυνταίου, η οποία απασχόλησε το Συμβούλιο στη συνεδρίαση της 14<sup>ης</sup> Ιουλίου 1945. Ο επιθεωρητής ανέφερε τα μέσα που χρησιμοποίησε και τις προσπάθειες που κατέβαλε η «Βουλγαρική» προπαγάνδα για την ίδρυση «σλαβομακεδονικών» σχολείων τόσο τον καιρό της Κατοχής όσο και στο διάστημα της Εαμοκρατίας. Το ΚΔΓΣΕ από την πλευρά του δήλωσε αφενός ικανοποιημένο για την αποτυχία της προπαγάνδας, αφού απέδωσε, όπως είδαμε σε προηγούμενη ενότητα, μόνο ένα σχολείο, που λειτούργησε στη Σιταριά κατά το 1944, και αφετέρου λυπημένο, που κάποιοι λειτουργοί της εκπαίδευσης αποδείχτηκαν κατώτεροι των περιστάσεων και συνεργάστηκαν με την εχθρική προπαγάνδα. Η έκθεση, σύμφωνα με τα πρακτικά, συνοδευόταν από πίνακα που εμφάνιζε τον αριθμό «των εγγραφέντων εις τα προπαγανδιστικά Βουλγαρικά σχολεία του Μοναστηρίου μαθητών των καταγομένων εκ της περιφέρειας Αμυνταίου» και που καταδείκνυε ότι πίσω από την ενέργεια αυτή υπήρχε γενναίο χρηματικό επίδομα γι' αυτούς. Τέλος, το Συμβούλιο επαίνεσε και πάλι τη στάση των εκπαιδευτικών λειτουργών που αντέδρασαν στις ενέργειες της «Βουλγαρικής» προπαγάνδας, ενώ ζήτησε να τεθούν οι συνεργάτες του εχθρού στην κρίση της αρμόδιας εκκαθαριστικής επιτροπής.<sup>1006</sup> Να σημειώσουμε σ' αυτό το σημείο ότι κατά την εκτίμησή μας διαφαίνεται σ' αυτήν την έκθεση μια σύγχυση σχετικά με τους όρους «Βουλγαρική» προπαγάνδα και «σλαβομακεδονικά» (όχι «Βουλγαρικά») σχολεία. Φαίνεται να χρησιμοποιούνται αδιακρίτως, καθώς για παράδειγμα το σχολείο της Σιταριάς, που κατά την έκθεση λειτούργησε το 1944, παρουσιάζεται ως αποτέλεσμα της «Βουλγαρικής» προπαγάνδας, ενώ ο Τ. Κωστόπουλος το συμπεριλαμβάνει στα σχολεία που λειτούργησαν υπό την αιγίδα του ΕΑΜ τον Μάρτιο του 1945.<sup>1007</sup>

<sup>1005</sup> Πράξη 37, ό.π., εδ. 8, σ. 116.

<sup>1006</sup> Πράξη 47, ό.π., εδ. 47, σσ. 226-227.

<sup>1007</sup> Κωστόπουλος, ό.π., σ. 197.



Υπάρχουν ακόμη κι άλλες αναφορές στα πρακτικά, απ' όπου φαίνεται ότι από τη Γενική Διοίκηση Μακεδονίας και τον γενικό επιθεωρητή ξένων και μειονοτικών σχολείων ζητούνταν διαρκώς στοιχεία για τη λειτουργία των «σλαβομακεδονικών» σχολείων και τη στάση των αρχών του ΕΑΜ κατά την περίοδο της Εαμοκρατίας.<sup>1008</sup>

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον όμως παρουσιάζει μια τελευταία αναφορά σε έγγραφο που κοινοποιήθηκε στο ΚΔΓΣΕ από τον Γενικό Διοικητή Δυτικής Μακεδονίας. Σ' αυτήν ο Γενικός Διοικητής, αναφερόμενος στην ίδρυση και λειτουργία επί ΕΑΜ «σλαβομακεδονικών» σχολείων, πρότεινε την απομάκρυνση από την περιφέρειά του των εκπαιδευτικών που λησμόνησαν την εθνική τους αποστολή και την τοποθέτηση άλλων προερχόμενων εκ των αρίστων στελεχών της εκπαίδευσης. Παράλληλα ζητούσε την ενίσχυσή τους με έκτακτο ετήσιο επίδομα θέρμανσης λόγω των καιρικών συνθηκών που επικρατούσαν στην περιοχή.<sup>1009</sup>

Το Συμβούλιο από την πλευρά του, αφού πρώτα δήλωσε τη θλίψη του για τις ενέργειες εκείνων των εκπαιδευτικών που εργάστηκαν ενάντια στις παραδόσεις της Ελληνικής Παιδείας και τις δικαιολόγησε εν μέρει ως αποτέλεσμα αφενός της ύπουλης τακτικής των κατακτητών και αφετέρου των κομματικών αντιθέσεων και διαιρέσεων που αναπτύχθηκαν, συμφώνησε με το αίτημα για το επίδομα θέρμανσης και το προώθησε στο Υπουργείο. Παράλληλα δήλωσε ότι ήδη από τον Μάρτιο του 1945 στην πλήρωση των κενών θέσεων της εκπαίδευσης ακολουθείται η γραμμή που περιέγραψε στην αναφορά του ο Γενικός Διοικητής.<sup>1010</sup>

Καταλήγοντας παρατηρούμε ότι στην περίπτωση των Σλαβόφωνων κατά τη διάρκεια της Κατοχής δεν υπήρξε μέριμνα για εκπαίδευση στη μητρική τους γλώσσα. Μόνο το ΕΑΜ ακολούθησε διαφορετικό δρόμο -κυρίως κατά την περίοδο που ονομάστηκε Εαμοκρατία, είτε σεβόμενο τη γλωσσική τους διαφορετικότητα είτε υπηρετώντας τους σκοπούς του αγώνα του (έλεγχος αυτονομιστικών τάσεων και βουλγαρικής προπαγάνδας). Αμέσως μετά την απελευθέρωση όμως οι μηχανισμοί του ελληνικού κράτους και συγκεκριμένα στον τομέα της εκπαίδευσης που εξετάζουμε κίνησαν τις διαδικασίες εντοπισμού και απόδοσης ευθυνών σε όσες περιπτώσεις θεωρήθηκαν ότι εντάσσονταν στον χώρο των αντεθνικών ενεργειών.

---

<sup>1008</sup> Πράξη 15, 21 Απριλίου 1945, εδ. 42, ΑΕΣ 31, σ. 124, πράξη 19, 27 Απριλίου 1945, εδ. 7, ΑΕΣ 31, σ. 182, πράξη 21, 2 Μαΐου 1945, εδ. 40, ΑΕΣ 31, σ. 223.

<sup>1009</sup> Πράξη 41, ό.π., εδ. 22, σ. 155.

<sup>1010</sup> στο ίδιο, σσ. 155-156.

## 8.8. Σύνοψη-Συμπεράσματα

Ολοκληρώνοντας την παρουσίαση των στοιχείων που προέκυψαν από τα πρακτικά των συνεδριάσεων του Συμβουλίου, διαπιστώνουμε ότι σε πολύ μεγάλο βαθμό η έρευνα επιβεβαίωσε όσα παρουσιάστηκαν στο πρώτο μέρος της παρούσας εργασίας.

Δυστυχώς τα δεδομένα δεν ήταν πάρα πολλά για το χώρο της εκπαίδευσης των μειονοτικών ομάδων, αφού δεν συναντήσαμε πουθενά καταχωρισμένες τις εκθέσεις του γενικού επιθεωρητή ξένων και μειονοτικών σχολείων, και έτσι αρκεστήκαμε στις αναφορές που υπήρχαν γι' αυτές, όποτε γινόταν η συζήτησή τους. Στην περίπτωση των Εβραίων έκπληξη μας προκάλεσαν οι ελάχιστες αναφορές και κυρίως η εκκωφαντική σιωπή απέναντι στη θηριωδία που βίωσαν. Στην περίπτωση των Μουσουλμάνων της Δυτικής Θράκης η απουσία στοιχείων κρίνεται δικαιολογημένη δεδομένης της βουλγαρικής κατοχής. Το ίδιο δικαιολογημένη θεωρούμε και την απουσία ιδιαίτερων στοιχείων για την εκπαίδευση των Τσάμηδων, αφού πριν την αποχώρησή/εκδίωξή τους από τη χώρα μας ήταν ενταγμένοι στην ελληνόφωνη εκπαίδευση.

Οι περιπτώσεις των Βλάχων και των Σλαβόφωνων διαφέρουν, όπως φάνηκε από την έρευνα, ως προς το μοντέλο που ακολουθήθηκε, αφού όσοι από τους πρώτους επιθυμούσαν φοιτούσαν κατά τη διάρκεια της Κατοχής στα ρουμανικά – «κουτσοβλαχικά» σχολεία, ενώ για τους δεύτερους δεν υπήρξε από την πλευρά του επίσημου ελληνικού κράτους καμία ενέργεια για τη διδασκαλία της μητρικής τους γλώσσας. Έτσι στην περίπτωση των πρώτων, ίσχυσε το εθνικό μοντέλο, ενώ για τους Σλαβόφωνους προκρίθηκε το μοντέλο της αφομοίωσης, αφού ο κίνδυνος από τις προπαγάνδες των γειτονικών χωρών ήταν υπαρκτός και στην περίπτωση της Βουλγαρίας πολύ πειστικός. Εξάλλου, στην περίπτωση των Βλάχων η Ελλάδα δεσμευόταν από τις διεθνείς συνθήκες, τις οποίες στην περίπτωση των Σλαβόφωνων ξεπέρασε με το επιχείρημα πως όσοι έμειναν στο ελληνικό έδαφος μετά τη ανταλλαγή των πληθυσμών ως συνέπεια της συνθήκης του Νειγύ το 1919, είχαν ελληνική εθνική συνείδηση. Ωστόσο υπάρχει και κάτι κοινό στις δύο ομάδες, όπως έδειξε η έρευνα στο αρχείο. Μετά την απελευθέρωση ορισμένοι που πρωτοστάτησαν στην εκπαίδευση στη μητρική τους γλώσσα βρέθηκαν στο στόχαστρο ως κατηγορούμενοι -άλλοι δίκαια και άλλοι ενδεχομένως άδικα- και έπρεπε να αντιμετωπίσουν τις συνέπειες της «αντεθνικής» τους πολιτικής. Προφανώς ορισμένοι από αυτούς συμπεριλαμβάνονται στο σύνολο των εκπαιδευτικών που κατά το 1946-1947 διώχθηκαν και απολύθηκαν

λόγω των πολιτικών τους φρονημάτων, τους οποίους ο Α. Δημαράς υπολογίζει με πολλές επιφυλάξεις σ' ένα ποσοστό 20% επί του συνόλου.<sup>1011</sup>

---

<sup>1011</sup> Δημαράς, *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης ...*, ό.π., σ. 209.

## 9. Πειθαρχικά παραπτώματα – Ποινές

### 9.1. Το νομοθετικό πλαίσιο

Όπως αναφέρθηκε πολλές φορές παραπάνω, ο νόμος που ρύθμιζε τα θέματα διοίκησης και εποπτείας της εκπαίδευσης στα πρώτα χρόνια της Κατοχής ήταν ο Α.Ν. 2180/1940, ενώ αργότερα ακολούθησε και το Κ.Δ./6 Αυγούστου 1943, το οποίο ρύθμιζε με κάθε λεπτομέρεια τα έργα του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου. Επομένως αυτά τα δύο νομοθετήματα καθόριζαν και την απονομή δικαίου σε περιπτώσεις πειθαρχικών παραπτωμάτων.

Αρχικά, ο νόμος του 1940 όριζε ότι το ΑΣΕ ασκεί πειθαρχική εξουσία επί των γενικών επιθεωρητών Σ.Ε. και Μ.Ε,<sup>1012</sup> επί του διδακτικού προσωπικού των Παιδαγωγικών Ακαδημιών, του Διδασκαλείου Μ.Ε, της ΕΑΣΑ, του Διδασκαλείου Νηπιαγωγών και της Χαροκοπέιου Ανωτέρας Οικοκυρικής Σχολής,<sup>1013</sup> όπως και επί των μελών των ΑΕΣΣΕ.<sup>1014</sup> Τα ΑΕΣΣΕ, με τη σειρά τους, είχαν ανάμεσα στα έργα τους την πειθαρχική τιμωρία και την απόλυση των επιθεωρητών Σ.Ε. και των μελών των ΕΣΣΕ,<sup>1015</sup> τα ΕΣΣΕ την πειθαρχική τιμωρία και την απόλυση των δημοδιδασκάλων και των νηπιαγωγών τόσο των δημοσίων όσο και των ιδιωτικών σχολείων,<sup>1016</sup> ενώ οι γενικοί επιθεωρητές Σ.Ε. ασκούσαν την πειθαρχική εξουσία επί των επιθεωρητών της περιφέρειάς τους.<sup>1017</sup> Από την άλλη, στα έργα των ΕΣΜΕ συμπεριλαμβανόταν η πειθαρχική τιμωρία ή απόλυση των λειτουργών Μ.Ε,<sup>1018</sup> σ' αυτά του ΕΣΙΕ η πειθαρχική τιμωρία των διευθυντών και του προσωπικού των εκπαιδευτηρίων Μ.Ε., ιδιωτικών, ξένων και μειονοτικών, όπως και η κρίση των αποφάσεων των ΕΣΣΕ περί επιβολής πειθαρχικών ποινών στους διευθυντές και το προσωπικό των ιδιωτικών εκπαιδευτηρίων,<sup>1019</sup> ενώ στα έργα του ΑΕΣΜΕ η κρίση των αποφάσεων των ΕΣΜΕ περί επιβολής προστίμου άνω των χιλίων δραχμών και περί απολύσεως λειτουργών Μ.Ε., όπως και περί επιβολής πειθαρχικών ποινών στους διευθυντές και το προσωπικό των ιδιωτικών εκπαιδευτηρίων Μ.Ε..<sup>1020</sup> Τέλος, το καθένα από τα Κεντρικά Εποπτικά Συμβούλια (ΚΕΣΣΕ, ΚΕΣΜΕ) έκρινε τις αποφάσεις των αντίστοιχων Ανώτερων

<sup>1012</sup> Α.Ν. 2180/1940, *ό.π.*, άρθρο 4, εδ. ια'.

<sup>1013</sup> στο ίδιο, άρθρο 4, εδ. ιβ'.

<sup>1014</sup> στο ίδιο, άρθρο 4, εδ. ιζ'.

<sup>1015</sup> στο ίδιο, άρθρο 31, εδ. β', γ'.

<sup>1016</sup> στο ίδιο, άρθρο 20, εδ. ε'.

<sup>1017</sup> στο ίδιο, άρθρο 21, εδ. 2.

<sup>1018</sup> στο ίδιο, άρθρο 42, εδ. β'.

<sup>1019</sup> στο ίδιο, άρθρο 45, εδ. α', γ'.

<sup>1020</sup> στο ίδιο, άρθρο 47, εδ. α', β'.

Εποπτικών Συμβουλίων (ΑΕΣΣΕ, ΑΕΣΜΕ) για επιβολή προστίμου μεγαλύτερου των πεντακοσίων δραχμών και τις επικύρωνε ή τις ακύρωνε ή τις τροποποιούσε «*επί το επιεικέστερον*».<sup>1021</sup>

Στη συνέχεια, το Κ.Δ./6-8-1943, με τα έργα του ΕΣ, πέρα απ' όσα αναφέρονταν στον προηγούμενο νόμο για την πειθαρχική δικαιοδοσία του, προέβλεπε την τήρηση μητρώου και βιβλίου ποιότητας του προσωπικού όλων των σχολείων καθώς και των επιθεωρητών Σ.Ε. και των γενικών επιθεωρητών Σ.Ε. και Μ.Ε., το οποίο συμβουλευόταν το Συμβούλιο κάθε φορά που επρόκειτο να αποφασίσει για την εξέλιξη κάποιου εκπαιδευτικού, την απονομή επιδόματος ή την τιμωρία του.<sup>1022</sup> Ακόμη, όπως αναφέρθηκε και σε προηγούμενη ενότητα, το ΕΣ έκρινε τις αποφάσεις των εποπτικών συμβουλίων για επιβολή προστίμου άνω του ¼ του μισθού και για προσωρινή απόλυση,<sup>1023</sup> αποφάσιζε για την πειθαρχική τιμωρία ή την απόλυση των μελών των ΕΣΣΕ και ΕΣΜΕ,<sup>1024</sup> όπως και για την πειθαρχική τιμωρία, την μετάθεση σε άλλη θέση και την προσωρινή ή την οριστική απόλυση εκπαιδευτικών για τους οποίους τις ανακρίσεις διεξήγαγε εκπαιδευτικός σύμβουλος ή γενικός επιθεωρητής.<sup>1025</sup> Έκρινε, τέλος, και τις αποφάσεις των αρμοδίων συμβουλίων για επιβολή πειθαρχικών ποινών σε ιδιοκτήτες, διευθυντές και διδακτικό προσωπικό των ιδιωτικών, ξένων και μειονοτικών σχολείων Μ.Ε..<sup>1026</sup>

Το εκπαιδευτικό συμβούλιο, λοιπόν, ήταν το ανώτατο όργανο που επιλαμβανόταν επί πειθαρχικών θεμάτων και το οποίο έκρινε σε τελικό βαθμό όλες τις ενστάσεις του εκπαιδευτικού προσωπικού Σ.Ε. και Μ.Ε.. Μετά από αυτό μόνο ο Υπουργός μπορούσε να αναθεωρήσει πειθαρχική απόφαση μέσα σε δέκα μέρες από την υποβολή σ' αυτόν της σχετικής πράξης.<sup>1027</sup>

## 9.2. Είδη ποινών

Από τα σχετικά νομοθετήματα που προηγούνται χρονικά και βρίσκονται σε ισχύ κατά την έναρξη της κατοχικής περιόδου διαπιστώνουμε ότι τα είδη των ποινών για τους λειτουργούς της Σ.Ε. ήταν: α. επίπληξη, β. πρόστιμο ίσο με τον μισθό ενός μήνα, γ. μετάθεση εκτός της περιφέρειας στην οποία υπηρετούσαν, δ. προσωρινή απόλυση

<sup>1021</sup> στο ίδιο, άρθρο 53, εδ. α'.

<sup>1022</sup> Κ.Δ./6-8-1943, *ό.π.*, άρθρο 1, εδ. ιθ'.

<sup>1023</sup> στο ίδιο, άρθρο 1, εδ. κγ'.

<sup>1024</sup> στο ίδιο, άρθρο 1, εδ. κστ'.

<sup>1025</sup> στο ίδιο, άρθρο 1, εδ. κζ'.

<sup>1026</sup> στο ίδιο, άρθρο 1, εδ. λα'.

<sup>1027</sup> Α.Ν. 2180/1940, *ό.π.*, άρθρο 56, εδ. 1.

μέχρι τριών μηνών και ε. οριστική απόλυση.<sup>1028</sup> Τα είδη αυτά συναντάμε και σε μεταγενέστερο νομοθέτημα, με τη διαφοροποίηση ότι το πρόστιμο επιβαλλόταν μέχρι το ½ του μισθού, ενώ για την ποινή της προσωρινής απόλυσης προβλεπόταν και στέρηση του ½ των αποδοχών για το χρονικό διάστημα έκτισης της ποινής.<sup>1029</sup> Παράλληλα οι ποινές αυτές επεκτεινόταν και επί των λειτουργών της Μ.Ε..<sup>1030</sup>

Από την άλλη, από την έρευνά μας στο αρχειακό υλικό των πράξεων του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου διαπιστώσαμε την επιβολή των παραπάνω ποινών, με την προσθήκη ορισμένων ακόμη. Έτσι, η καταγραφή αυτών έχει ως εξής:

- 1. Παρατήρηση και σύσταση.** Η ποινή αυτή επιβλήθηκε από το Συμβούλιο «*επί το επιεικέστερον*» σε γυμνασιάρχη, μετά από ένστασή του για την ποινή προστίμου 1500 δραχμών, που του είχε επιβάλει το ΕΣΜΕ της Β' περιφέρειας. Αφορούσε «*ελαφράν τινά αμέλειαν και αναβλητικότητα προς ρύθμισιν ζητημάτων τινων*» και επιβλήθηκε κατά πλειοψηφία, ενώ η μειοψηφία επιθυμούσε την ποινή της επιπλήξεως.<sup>1031</sup>
- 2. Επίπληξη.** Επιβλήθηκε στον επιθεωρητή δημοτικών σχολείων Άρτης, Γ.Σ, με πράξη του ΚΕΣΣΕ και αποφασίστηκε να καταχωρισθεί στο βιβλίο ποιότητας των επιθεωρητών δημοτικών σχολείων,<sup>1032</sup> ενώ σε άλλη περίπτωση επιβλήθηκε από το ΕΣΣΕ περιφέρειας Σύρου στην Α.Π., δημοδιδασκάλισσα, για μη εκτέλεση διαταγής επιθεωρητή.<sup>1033</sup>
- 3. Πρόστιμο.** Ήταν από τις πιο συνήθεις ποινές και κινούνταν από πεντακόσιες έως επτά χιλιάδες πεντακόσιες δραχμές ή έφτανε και τον μισθό ενός ολόκληρου μήνα. Επιβαλλόταν είτε ως πρωτόδικη ποινή είτε μετά από ένσταση και αφορούσε ποικίλα παραπτώματα, όπως την παρέκκλιση «*από του πρόποντος εν τω υπηρεσιακώ και τω ιδιωτικώ του βίω*»,<sup>1034</sup> την παράβαση κειμένων διατάξεων ή την αδικαιολόγητη απουσία.<sup>1035</sup>
- 4. Περικοπή αποδοχών.** Ο καθηγητής Σ.Κ. απουσίασε χωρίς άδεια το διάστημα από 20-4-1942 ως 15-6-1942 και στο απολογητικό του υπόμνημα επικαλέστηκε

---

<sup>1028</sup> Ν. 4153/1 Ιουνίου 1929, «Περί κυρώσεως και τροποποιήσεως του από 22/23 Μαρτίου 1929 Ν.Δ. “περί τροποποιήσεως των περί προαγωγής, μεταθέσεως, αδειών κλπ. διατάξεων των εκπαιδευτικών λειτουργών”», άρθρο 7, *Εφημερίς της κυβερνήσεως*, αρ. 197, 11/6/1929, τ. Α'.

<sup>1029</sup> Α.Ν. 2029/1939, *ό.π.*, άρθρο 17, *εδ.* 1.

<sup>1030</sup> στο ίδιο, άρθρο 17, *εδ.* 2.

<sup>1031</sup> Πράξη 39, 20 Μαρτίου 1943, *εδ.* 17, ΑΕΣ 27, *σσ.* 276-277.

<sup>1032</sup> Πράξη 12, 2 Μαΐου 1942, *εδ.* 10, ΑΕΣ 26, *σ.* 116.

<sup>1033</sup> Πράξη 22, 26 Ιανουαρίου 1943, *Εδ.* 7, ΑΕΣ 27, *σ.* 117.

<sup>1034</sup> Πράξη 55, 10 Μαΐου 1943, *εδ.* 3, ΑΕΣ 29, *σσ.* 151-152.

<sup>1035</sup> Πράξη 59, 26 Μαΐου 1943, *εδ.* 4, ΑΕΣ 29, *σ.* 187.

δυσκολίες στη χορήγηση της άδειας ταξιδιού από τις Αρχές. Το ΕΣΜΕ Β΄ περιφέρειας αποδέχτηκε ότι δεν ήταν απολύτως υπεύθυνος για την αποχή από τα καθήκοντά του και γι' αυτό δεν του επέβαλε καμιά πειθαρχική τιμωρία, αλλά έδωσε εντολή στη γενική επιθεώρηση να εφαρμόσει τον λογιστικό νόμο και να του επιβάλει την ανάλογη περικοπή αποδοχών.<sup>1036</sup> Σε άλλη συνεδρίασή του το Συμβούλιο απέρριψε την ένσταση του δασκάλου Μ.Π. και επικύρωσε την πράξη του ΕΣΣΕ Πέλλας, η οποία μεταξύ άλλων περιλάμβανε απόφαση για περικοπή του οργανικού μισθού δεκαπέντε ημερών, διότι απείχε από τα καθήκοντά του σχεδόν αδικαιολόγητα για δεκαπέντε ημέρες.<sup>1037</sup>

5. **Μετάθεση «ιδία υπαιτιότητα και δαπάνη».** Επιβαλλόταν για διάφορους λόγους, κυρίως σε περιπτώσεις που κάποιος εκπαιδευτικός δημιουργούσε προβλήματα στην τοπική κοινωνία. Για παράδειγμα, το ΕΣ επικύρωσε την απόφαση του ΕΣΜΕ της Δ΄ εκπαιδευτικής περιφέρειας για μετάθεση «ιδία υπαιτιότητα και δαπάνη» του δασκάλου των εμπορικών μαθημάτων Δ.Γ., γιατί προκάλεσε την αγανάκτηση της κοινωνίας και δεν μπορούσε πια να υπηρετεί σε σχολεία της ίδιας περιφέρειας.<sup>1038</sup> Το ίδιο συνέβη και στην περίπτωση του δασκάλου Α.Τ., στην οποία το Συμβούλιο επικύρωσε την απόφαση του ΕΣΣΕ Λακεδαιμόνος, διότι ο συγκεκριμένος παρέκκλινε «από του πρέποντος εν τω ιδιωτικώ του βίω» και επέδειξε αμέλεια στην εκπλήρωση των καθηκόντων του.<sup>1039</sup>
6. **Προσωρινή απόλυση.** Η ποινή αυτή μπορούσε να ξεκινάει από δέκα ημέρες και να φτάνει τους τρεις μήνες, ανάλογα με τη βαρύτητα του παραπτώματος, και επιβαλλόταν είτε πρωτόδικα είτε «επί το επιεικέστερον» μετά από ένσταση. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η τιμωρία του Σ.Φ., επιθεωρητή δημοτικών σχολείων αποσπασμένου στη Γ΄ περιφέρεια Θεσσαλονίκης, λίαν επιεικώς με την ποινή δεκαπενθήμερης απόλυσης, διότι κατά τη διάρκεια των επιθεωρήσεών του σε σχολεία της περιοχής Κατερίνης διανυκτερεύοντας, κατά προτίμηση και κατά παράβαση των διαταγών των προϊσταμένων του αρχών, σε δωμάτια άγαμων διδασκαλισσών έδωσε αφορμή για παρεξηγήσεις και για δημιουργία σχολίων που μείωναν το κύρος του επιθεωρητή, και διότι απασχολούσε τακτικά δασκάλους της περιφέρειάς του από τα καθήκοντά τους για την προμήθεια τροφίμων.<sup>1040</sup> Σε άλλη

<sup>1036</sup> Πράξη 57, 15 Μαΐου 1943, εδ. 2, ΑΕΣ 29, σ.166.

<sup>1037</sup> στο ίδιο, εδ. 4, ΑΕΣ 29, σ. 168.

<sup>1038</sup> Πράξη 39, 20 Μαρτίου 1943, εδ. 16, ΑΕΣ 27, σσ. 274-276.

<sup>1039</sup> Πράξη 49, 17 Απριλίου 1943, εδ. 8, ΑΕΣ 29, σ. 84.

<sup>1040</sup> Πράξη 77, 21 Ιουλίου 1943, εδ. 7, ΑΕΣ 28, σσ. 79- 86.

περίπτωση το Συμβούλιο, τροποποιώντας απόφαση για οριστική απόλυση της δασκάλας Α.Α., της επέβαλε την ποινή της μηνιαίας απόλυσης για αυθαίρετη και αδικαιολόγητη απουσία από τη θέση της. Η συγκεκριμένη θεωρήθηκε ότι εγκατέλειψε τη θέση της και παραμέλησε τα διδακτικά της καθήκοντα για τη φροντίδα των τριών ανήλικων τέκνων της, η οποία της δημιουργούσε υπερβολικά μεγάλα προβλήματα, από τη στιγμή που ο σύζυγός της, δάσκαλος κι αυτός, ζούσε μακριά της.<sup>1041</sup>

**7. Στέρηση του δικαιώματος υπηρεσίας σε ιδιωτικά και δημόσια σχολεία.** Η συγκεκριμένη ποινή επιβλήθηκε από το ΕΣ για δύο μήνες -τροποποιώντας την προηγούμενη απόφαση του ΕΣΙΕ, που επέβαλε τη στέρηση για έξι μήνες- στον Κ.Ο., καθηγητή Μαθηματικών της Ιονίου Σχολής Θηλέων, ο οποίος επέδειξε ανευλάβεια και ανάρμοστη συμπεριφορά προς τον προϊστάμενό του.<sup>1042</sup>

**8. Οριστική απόλυση.** Η ποινή αυτή επιβαλλόταν κατά κανόνα για εγκατάλειψη θέσης και σε αρκετές περιπτώσεις, όταν ασκούσαν ένσταση, το Συμβούλιο, λαμβάνοντας υπόψη του τις συνθήκες που επικρατούσαν εξαιτίας του πολέμου και της πείνας, την τροποποιούσε *«επί το επιεικέστερον»*. Έτσι, στο αρχείο συναντήσαμε:

- αναφορά σε έγγραφο του ΕΣΣΕ ν. Αττικής και Βοιωτίας για την οριστική απόλυση -χωρίς να υποβληθεί ένσταση- τεσσάρων δασκάλων κι ενός διευθυντή ιδιωτικού σχολείου, διότι εγκατέλειψαν *«αυτογνώμονως»* τη θέση τους,<sup>1043</sup>
- αναφορά σε έγγραφο του ΕΣΣΕ Σάμου για την οριστική απόλυση δεκαπέντε δασκάλων *«επί εγκαταλείπει θέσεως πλέον των δέκα ημερών»*,<sup>1044</sup>
- επικύρωση από το ΕΣ της οριστικής απόλυσης του δασκάλου Σ.Γ., ο οποίος για δεύτερη φορά υπέπεσε στο αμάρτημα της αναιτιολόγητης εγκατάλειψης της θέσης του,<sup>1045</sup>
- τροποποίηση από το ΕΣ *«επί το επιεικέστερον»* της οριστικής απόλυσης, που επέβαλε το ΕΣΣΕ Φθιώτιδας και Φωκίδας στη δασκάλα Β.Χ. *«δι' αυτογνώμονα εγκατάλειψιν της θέσεως αυτής πλέον των δέκα ημερών»*, σε

<sup>1041</sup> Πράξη 41, 31 Μαρτίου 1943, εδ. 2, ΑΕΣ 27, σσ. 291-292.

<sup>1042</sup> Πράξη 92, 7 Σεπτεμβρίου 1943, εδ. 4, ΑΕΣ 28, σσ. 273-274.

<sup>1043</sup> Πράξη 20, 21 Ιανουαρίου 1943, εδ. 16, ΑΕΣ 27, σσ. 107-108.

<sup>1044</sup> Πράξη 81, 31 Ιουλίου 1943, εδ. 6<sup>α</sup>, ΑΕΣ 28, σ. 119.

<sup>1045</sup> Πράξη 39, *ό.π.*, εδ. 14, ΑΕΣ 27, σσ. 269-270.



τρίμηνη προσωρινή απόλυση με το δικαιολογητικό των ιδιαίτερων συνθηκών που επικρατούσαν,<sup>1046</sup>

- και ακύρωση από το Συμβούλιο της απόφασης του ΕΣΣΕ Ιωαννίνων για οριστική απόλυση της δασκάλας Α.Β., η οποία εγκατέλειψε τη θέση της «ένεκα των γοργώς εξελισσομένων πολεμικών γεγονότων» και αδυνατούσε να επανέλθει σ' αυτήν «ένεκα των εισέτι κρατούντων δυσμενεστάτων όρων ... και των άλλων κινδύνων» και «ένεκα των συμφορών τας οποίας υπέστη η εν Κερκύρα οικογένειά της».<sup>1047</sup>

**9. Διαγραφή από το βιβλίο διορισμών.** Τελευταία και άξια αναφοράς περίπτωση, όπου θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε ότι από μια άποψη είχαμε επιβολή ποινής, είναι αυτή του αδιόριστου καθηγητή των Μαθηματικών Θ.Γ., για τον οποίο το ΕΣ παρακάλεσε θερμώς το Υπουργείο να μεριμνήσει, ώστε να μην περιληφθεί στο - κατά το άρθρο 60 παράγραφος 1 του Α.Ν. 2180/1940- βιβλίο αιτήσεων διορισμού λειτουργών Μ.Ε. για έλλειψη ηθικής ικανότητας, κατ' εφαρμογή των διατάξεων της παραγράφου 3 του άρθρου 60 του ίδιου νόμου.<sup>1048</sup> Η υπόθεση προχώρησε, όπως φαίνεται και από το γεγονός ότι το Συμβούλιο συμπλήρωσε τον φάκελο του παραπάνω καθηγητή με όλα τα δικαιολογητικά για τη διαγραφή του από το βιβλίο διορισμών.<sup>1049</sup> Τελικά, μετά την απελευθέρωση το ΚΔΓΣΕ, δείχνοντας για άλλη μια φορά την κατανόησή του και λαμβάνοντας υπόψη τις συνθήκες που είχαν δημιουργηθεί ως συνέπεια των πολεμικών γεγονότων, αποδέχτηκε την ένσταση του Θ.Γ., εκτιμώντας ότι λόγω της διαγωγής του κατά τη διάρκεια της Κατοχής η έλλειψη ηθικής ικανότητας μπορούσε να θεωρηθεί ότι έπαψε να υφίσταται, και ζήτησε από την αρμόδια επιτροπή να τροποποιήσει την απόφασή της και να τον εγγράψει στους πίνακες διοριστέων για το έτος 1946.<sup>1050</sup>

### 9.3. Αιτίες επιβολής ποινών

Κατά τη μελέτη του αρχείου εντοπίσαμε διάφορες αιτίες επιβολής ποινών, άλλες πολύ συχνές κι άλλες πιο σπάνιες, και διαπιστώσαμε ότι για κάθε παράπτωμα δεν επιβαλλόταν πάντοτε η ίδια ποινή, αλλά αυτή διαφοροποιούνταν ανάλογα με τις συνθήκες κάτω από τις οποίες αυτό διαπράχθηκε. Με δεδομένα τα παραπάνω, η εικόνα που προκύπτει από την καταγραφή των ποινών αυτών έχει ως εξής:

<sup>1046</sup> Πράξη 68, 21 Ιουνίου 1943, εδ. 4, ΑΕΣ 29, σσ. 284-285.

<sup>1047</sup> Πράξη 41, ό.π., εδ. 1, ΑΕΣ 27, σσ. 290-291.

<sup>1048</sup> Πράξη 61, 2 Ιουνίου 1943, εδ. 8, ΑΕΣ 29, σσ. 210-212.

<sup>1049</sup> Πράξη 64, 9 Ιουνίου 1943, εδ. 3, ΑΕΣ 29, σ. 239.

<sup>1050</sup> Πράξη 40, 4 Οκτωβρίου 1945, εδ. 14, ΑΕΣ 34, σσ. 139-140.

- 1. Εγκατάλειψη θέσης.** Η αιτία αυτή ήταν πάρα πολύ διαδεδομένη και θεωρείται ενέργεια απολύτως φυσιολογική, δεδομένων των πολεμικών συνθηκών και των άλλων προβλημάτων που προέκυπταν εξαιτίας αυτών, όπως η απαγόρευση μετακίνησης σε ορισμένες περιπτώσεις από τις κατοχικές αρχές. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του δασκάλου του Μικρού Σειρηνίου Γρεβενών Ι.Α., ο οποίος υπέβαλε ένσταση κατά της απόφασης του ΕΣΣΕ Κοζάνης περί οριστικής απόλυσής του για αναιτιολόγητη απουσία από τη θέση του άνω των δέκα ημερών. Ο δάσκαλος αυτός -με καταγωγή από την Αμαλιάδα Ηλείας- προσπάθησε να καταδείξει ως ανυπέρβλητες τις δυσχέρειες της επανόδου στη θέση του την 1<sup>η</sup> Σεπτεμβρίου 1942, για να αναλάβει τα καθήκοντά του. Παρόλο που δεν έγινε πιστευτός από το Συμβούλιο, αυτό -λαμβάνοντας υπόψη του τους δεινούς όρους ζωής κατά τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο και ελπίζοντας ότι στο μέλλον ο ενιστάμενος θα καταδείξει αναντίρρητη βελτίωση- του επέβαλε λίαν επιεικώς την ποινή της δίμηνης απόλυσης.<sup>1051</sup>
- 2. Παρέκκλιση από του πρέποντος.** Η παράβαση αυτή αποτελεί εξίσου σημαντική αιτία για επιβολή ποινής στα χρόνια της Κατοχής και η συχνότητα εμφάνισής της στο αρχειακό υλικό καταδεικνύει πόσο μεγάλη σημασία είχε για τα αρμόδια όργανα η συμπεριφορά του εκπαιδευτικού, καθώς αυτός έπρεπε να αποτελεί παράδειγμα προς μίμηση ως προς το ήθος του είτε στον ιδιωτικό είτε στον υπηρεσιακό του βίο. Για παράδειγμα, το ΕΣ επικύρωσε την απόφαση του ΕΣΣΕ Πέλλας για απόσπαση του δασκάλου Β.Π. «*ιδία υπαιτιότητα και δαπάνη*» και ταυτόχρονα επιβολή προστίμου τριών χιλιάδων δραχμών. Ανάμεσα στα αίτια που καταγράφηκαν στο πρακτικό ήταν η αναξιοπρεπής συμπεριφορά αυτού και της οικογένειάς του, η δημιουργία διχόνοιας μεταξύ των χωρικών και η κατάρριψη του γοήτρου του δασκάλου σε ταπεινό επίπεδο.<sup>1052</sup> Από την άλλη, ο δάσκαλος Ι.Γ. τιμωρήθηκε με πρόστιμο χιλίων δραχμών για παρέκκλιση από του πρέποντος στον υπηρεσιακό του βίο ως προς τις σχέσεις του με τον τέως προϊστάμενό του.<sup>1053</sup>
- 3. Παράβαση των κειμένων διατάξεων και ολιγωρία ή απείθεια στις οδηγίες των προϊσταμένων.** Οι παραβάσεις αυτές σχετίζονται με τον υπηρεσιακό βίο των εκπαιδευτικών λειτουργών και συναντήσαμε ορισμένες κατά την έρευνά μας στο αρχείο. Ο Π.Π., για παράδειγμα, καθηγητής στη Βαρβάκειο Σχολή, τιμωρήθηκε

<sup>1051</sup> Πράξη 73, 7 Ιουλίου 1943, εδ. 5, ΑΕΣ 28, σσ. 46-47.

<sup>1052</sup> Πράξη 55, *ό.π.*, εδ. 5, ΑΕΣ 29, σσ. 152-153.

<sup>1053</sup> Πράξη 59, 26 Μαΐου 1943, εδ. 2, ΑΕΣ 29, σ. 186.

με πρόστιμο πεντακοσίων δραχμών για την μη έγκαιρη υποβολή αναφοράς σχετικής με την παραλαβή διαφόρων οργάνων Φυσικής,<sup>1054</sup> ενώ η δασκάλα Α.Π. τιμωρήθηκε με επίπληξη, γιατί δεν εκτέλεσε τη διαταγή του επιθεωρητή της σχετικά με την παράταση της παραμονής της στο σχολείο της Άνω Μεριάς,<sup>1055</sup> και ο δάσκαλος Ε.Γ. τιμωρήθηκε επιεικώς, μετά από ένσταση στο Συμβούλιο, με πρόστιμο χιλίων πεντακοσίων δραχμών, γιατί δεν έδειξε προθυμία προς εκτέλεση των διαταγών της προϊσταμένης του αρχής.<sup>1056</sup> Ακόμη, δυο φορές συναντήσαμε τιμωρία εκπαιδευτικών λειτουργών σχετική με την βαθμολόγηση γραπτών. Την πρώτη φορά, ο καθηγητής του γυμνασίου Καλαμπάκας Ι.Κ. τιμωρήθηκε από το ΕΣΜΕ της Δ΄ περιφέρειας με πρόστιμο χιλίων πεντακοσίων δραχμών και ακολούθως από το ΑΕΣΜΕ, που αναγνώρισε την ποινή ως αυστηρότερη του δέοντος, με πρόστιμο χιλίων δραχμών, για υπερβολική αυστηρότητα κατά τη βαθμολόγηση γραπτού εισιτηρίων εξετάσεων.<sup>1057</sup> Τη δεύτερη φορά, ο καθηγητής του γυμνασίου αρρένων Ηρακλείου Ι.Μ. τιμωρήθηκε από το ΕΣΜΕ Η΄ περιφέρειας με την ποινή της μηνιαίας προσωρινής απόλυσης για αδικαιολόγητη επιείκεια κατά τη βαθμολόγηση των γραπτών των προαγωγικών εξετάσεων του σχολικού έτους 1942-1943, ενώ μετά από ένστασή του το ΚΔΓΣΕ, αναγνωρίζοντας ως ελαφρυντικό το γεγονός ότι δεν διαφαινόταν πρόθεση του καθηγητή ν' αδικήσει άλλους μαθητές, τροποποίησε την προηγούμενη ποινή σε επίπληξη.<sup>1058</sup>

- 4. Παράβαση της νομοθεσίας περί ιδιωτικής διδασκαλίας.** Η συγκεκριμένη παράβαση αποτέλεσε την αιτία τιμωρίας από το ΕΣΜΕ Γ΄ εκπαιδευτικής περιφέρειας του φιλολόγου Ι.Ρ. με την ποινή προστίμου ίσου με τις αποδοχές ενός μήνα, ποινή που ακυρώθηκε από το ΕΣ κατά την ένσταση λόγω αμφιβολιών.<sup>1059</sup> Την ίδια ποινή επέβαλε και το ΕΣΜΕ ΙΓ΄ περιφέρειας στον καθηγητή Μαθηματικών Χ.Κ., διότι κατά παράβαση του άρθρου ΙΙ του Ν.Δ. της 30/3/25 δίδαξε κατ' ιδίαν μαθητές. Η ένστασή του απορρίφθηκε κατά πλειοψηφία από το ΚΔΓΣΕ, ωστόσο το Συμβούλιο υπέβαλε στο Υπουργείο την ευχή για αναστολή της ποινής, καθώς ο ενιστάμενος μπορούσε να ισχυρισθεί υπέρ αυτού το γεγονός

<sup>1054</sup> Πράξη 51, 22 Αυγούστου 1942, εδ. 4, ΑΕΣ 26, σ. 280.

<sup>1055</sup> Πράξη 22, 26 Ιανουαρίου 1943, εδ. 7, ΑΕΣ 27, σ. 117.

<sup>1056</sup> Πράξη 39, *ό.π.*, εδ. 15, ΑΕΣ 27, σσ. 270-274.

<sup>1057</sup> Πράξη 8, 25 Απριλίου 1942, εδ. 11, ΑΕΣ 26, σσ. 82-85.

<sup>1058</sup> Πράξη 39, 21 Ιουνίου 1945, εδ. 1, ΑΕΣ 32, σσ. 133-134.

<sup>1059</sup> Πράξη 55, *ό.π.*, εδ. 1, ΑΕΣ 29, σσ. 152-153.

της στράτευσης των τριών γιών του κατά την εποχή της διάπραξης του παραπτώματος. Η μειοψηφία από την πλευρά της φρονούσε ότι δεν υπήρχε περίπτωση εφαρμογής της διάταξης του νόμου περί ιδιωτικής διδασκαλίας, καθώς ο Χ.Κ. δίδαξε λίγα μόνο μαθήματα κι αυτά σε αντικατάσταση του γιού του, που αναχώρησε για το μέτωπο, και γι' αυτό έβρισκε αρκετή την απλή παρατήρηση προς αυτόν.<sup>1060</sup>

#### 9.4. Εκδίκαση ενστάσεων

Όπως προέβλεπε ο Α.Ν. 767/1937, επιτρεπόταν ένσταση ενώπιον του ΑΣΕ κατά των αποφάσεων των ανωτέρων εποπτικών συμβουλίων περί μεταθέσεως προς το συμφέρον της εκπαίδευσης και των πειθαρχικών ποινών των μεγαλύτερων από το πρόστιμο μισού μηνιαίου μισθού.<sup>1061</sup> Ακόμη, στο Κ.Δ./6 Αυγούστου 1943 με τα έργα του ΕΣ, εκτός από τα παραπάνω, προβλεπόταν η κατάθεση ένστασης στο Συμβούλιο για αποφάσεις των ίδιων συμβουλίων περί προσωρινής ή και οριστικής απόλυσης από την υπηρεσία και η επικύρωση ή ακύρωση ή τροποποίηση αυτών προς το επεικέστερο.<sup>1062</sup>

Έτσι στο αρχείο συναντήσαμε περιπτώσεις όλων των ειδών, όπως:

- επικύρωση μετάθεσης «*ιδία υπαιτιότητα*» και τροποποίηση μόνο ως προς το σκέλος που αφορούσε το «*ιδία δαπάνη*»,<sup>1063</sup>
- ακύρωση λόγω αμφιβολιών ποινής προστίμου ίσου με τις μηνιαίες αποδοχές για παράβαση των κειμένων διατάξεων περί ιδιωτικής διδασκαλίας,<sup>1064</sup>
- τροποποίηση ποινής από προσωρινή δεκαήμερη απόλυση σε πρόστιμο χιλίων δραχμών,<sup>1065</sup>
- απαλλαγή από κάθε ποινή σε εκπαιδευτικό που του χορηγήθηκε πολύ καθυστερημένα άδεια ταξιδιού προκειμένου να παρουσιαστεί στη θέση του.<sup>1066</sup>

Σε κάθε περίπτωση πάντως το Συμβούλιο προσπαθούσε να σταθεί στο ύψος των περιστάσεων και έπαιρνε υπόψη του όχι μόνο τις γενικές συνθήκες που επικρατούσαν εξαιτίας του πολέμου και της Κατοχής αλλά και τις ιδιαίτερες συνθήκες που

<sup>1060</sup> Πράξη 19, 27 Απριλίου 1945, εδ. 66, ΑΕΣ 31, σσ. 193-194.

<sup>1061</sup> Α.Ν. 767/1937, *ό.π.*, άρθρο 10, παράγραφος 2.

<sup>1062</sup> Κ.Δ./6-8-1943, *ό.π.*, άρθρο 1, εδ. κγ'.

<sup>1063</sup> Πράξη 60, 29 Μαΐου 1943, εδ. 5, ΑΕΣ 29, σσ. 200-201.

<sup>1064</sup> Πράξη 49, *ό.π.*, εδ. 1, ΑΕΣ 29, σσ. 149-150.

<sup>1065</sup> Πράξη 47, 14 Απριλίου 1943, εδ. 1, ΑΕΣ 29, σσ. 49-50.

<sup>1066</sup> Πράξη 41, *ό.π.*, εδ. 8, ΑΕΣ 27, σ. 297.

αφορούσαν κάθε περίπτωση ξεχωριστά. Αυτό αποδεικνύεται από πολλά παραδείγματα, όπως η ακύρωση ποινής οριστικής απόλυσης της δασκάλας Α.Β., η οποία, όπως είδαμε και παραπάνω, είχε τιμωρηθεί για εγκατάλειψη θέσης άνω των δέκα ημερών,<sup>1067</sup> και η τροποποίηση της ποινής της οριστικής απόλυσης σε μηνιαία προσωρινή απόλυση της δασκάλας Α.Α., για την οποία επίσης μιλήσαμε παραπάνω.<sup>1068</sup> Πρόκειται για δύο περιπτώσεις αδικαιολόγητης -όπως κρίθηκε πρωτόδικα- απουσίας, τις οποίες το Συμβούλιο έκρινε την ίδια ημέρα και αποφάσισε διαφορετικά για την καθεμία εκτιμώντας τις ιδιαίτερες συνθήκες που επικρατούσαν, στην πρώτη περίπτωση τα γοργά εξελισσόμενα πολεμικά γεγονότα, τους δυσμενέστατους όρους αναχώρησης και συγκοινωνίας και τις συμφορές που υπέστη η οικογένεια της ενιστάμενης, ενώ στη δεύτερη την εντός πενταετίας γέννηση τριών τέκνων και την ανάγκη ιδιαίτερης φροντίδας αυτών εξαιτίας των επικρατούντων τότε όρων ζωής και της διαβίωσης της ενιστάμενης μακριά από τον σύζυγο και πατέρα των παιδιών της, ο οποίος ως δάσκαλος υπηρετούσε σε διαφορετική περιοχή.

#### **9.5. Ποινές και «ευδόκιμος υπηρεσία»**

Οι ποινές που επιβάλλονταν σε κάποιον εκπαιδευτικό λειτουργό αποτελούσαν κριτήριο που λαμβανόταν πολύ σοβαρά υπόψη για την εξέλιξή του (προαγωγή και επιδόματα) και γενικότερα για τον χαρακτηρισμό της υπηρεσίας του ως ευδόκιμης. Αυτό προκύπτει αβίαστα από τη μελέτη σχετικών περιπτώσεων που απασχόλησαν το Συμβούλιο στις συνεδριάσεις του. Ενδεικτικά αναφέρουμε δύο από αυτές.

Η πρώτη αφορά τον Α.Κ., πρωτοβάθμιο φιλόλογο του Β΄ γυμνασίου αρρένων Χαλκίδας, ο οποίος παραπονέθηκε στο Συμβούλιο διότι, αν και πρωτοβάθμιος από το 1922 και με τον βαθμό του τμηματάρχη Α΄ από το 1935, δεν προήχθη στον βαθμό του γυμνασιάρχη. Το ΕΣ στην απάντησή του τόνισε ότι αυτό συνέβη, γιατί η υπηρεσία του δεν κρίθηκε ευδόκιμη, όπως φαινόταν από τις δύο τελευταίες εκθέσεις των γενικών επιθεωρητών για τα έτη 1938 και 1940, και γιατί από το 1936 ως το 1940 είχε τιμωρηθεί δώδεκα φορές.<sup>1069</sup>

Η δεύτερη αφορά τον δάσκαλο Γ.Γ., ο οποίος είχε κατά πλειοψηφία συμπεριληφθεί στον πίνακα των προακτέων κατ' αρχαιότητα, διότι τον Αύγουστο του 1939 είχε διαφθείρει ανεψιά της συζύγου του γυμνασιάρχη και, αφού διώχθηκε ποινικά, καταδικάστηκε σε φυλάκιση έντεκα μηνών, ενώ διοικητικά σε τρίμηνη

<sup>1067</sup> Πράξη 41, ό.π., εδ.1, ΑΕΣ 27, σσ. 290-291.

<sup>1068</sup> στο ίδιο, εδ. 2, ΑΕΣ 27, σσ. 291-292.

<sup>1069</sup> Πράξη 76, 17 Ιουλίου 1943, εδ. 21, ΑΕΣ 28, σ. 75.

προσωρινή απόλυση. Μετά από αυτά το ΕΣ, θεωρώντας σωστούς τους λόγους για τους οποίους μειοψήφησε ο γυμνασιάρχης Φ.Α., μέλος του ΕΣΣΕ της περιφέρειας Πρέβεζας, πρότεινε την απόρριψη της αίτησης προαγωγής του συγκεκριμένου δασκάλου.<sup>1070</sup>

Από τα παραπάνω παραδείγματα γίνεται σαφές ότι το Συμβούλιο έδινε δείγματα ακριβοδίκαιης διαχείρισης των υποθέσεων που έφταναν στα γραφεία του και ότι βάρυναν ιδιαίτερα στις αποφάσεις του τα θέματα που αφορούσαν την ηθική των εκπαιδευτικών λειτουργών.

## 9.6. Ιδιαίτερες περιπτώσεις

Η πρώτη υπόθεση που τράβηξε την προσοχή μας και θεωρούμε άξια αναφοράς είναι της καθηγήτριας των Παιδαγωγικών της Μαρασλείου Παιδαγωγικής Ακαδημίας Α.Π.. Η συγκεκριμένη εκπαιδευτικός απασχόλησε το ΑΣΕ αρχικά, το ΕΣ στη συνέχεια και στο τέλος το ΚΔΓΣΕ, σε περισσότερες από είκοσι πέντε συνεδριάσεις, από τον Ιούνιο του 1942 μέχρι και τον Αύγουστο του 1945, οπότε και σταματήσαμε την έρευνά μας λόγω υπέρβασης των χρονικών ορίων που θέσαμε εξαρχής σ' αυτήν.

Η Α.Π. αρχικά τιμωρήθηκε με πρόστιμο από τον γενικό διευθυντή της Ακαδημίας για παράπτωμα στο οποίο υπέπεσε<sup>1071</sup> και στη συνέχεια με τη συμπεριφορά της προκαλούσε διαρκώς επεισόδια σε βάρος της τάξης και της ηρεμίας στο χώρο της Ακαδημίας.<sup>1072</sup> Αφού με εντολή του Υπουργείου ασχολήθηκε προσωπικά με την υπόθεση ο τότε πρόεδρος του ΑΣΕ Ν. Καραχρίστος, η εκπαιδευτικός κλήθηκε σε απολογία για τα επεισόδια που συνέχιζε να δημιουργεί.<sup>1073</sup> Ακολούθησε η επιβολή σ' αυτήν -λίαν επιεικώς και κατά πλειοψηφία από το ΕΣ- προστίμου χιλίων δραχμών για: επίμονη ανάμειξη σε ξένα προς την αρμοδιότητά της ζητήματα, εξαιτίας της οποίας προέκυψαν προστριβές με τους συναδέλφους της, παρακώλυση των εργασιών του Συλλόγου Διδασκόντων, διατάραξη της ηρεμίας του ιδρύματος και επίμονη απειθαρχία στις συστάσεις και τις οδηγίες της προϊσταμένης της αρχής. Μάλιστα, το σκεπτικό της απόφασης αυτής εκτείνεται σε είκοσι τρεις περίπου σελίδες.<sup>1074</sup>

Ακολούθησαν πολλαπλές αναφορές του γενικού διευθυντή της Ακαδημίας προς το Συμβούλιο, και αυτό δικαιολογώντας αναλυτικά τη στάση του αποφάσισε τη μετάθεσή της στη Ράλλειο Π.Α. προς το συμφέρον της υπηρεσίας και την κάλεσε να καταθέσει το πρωτότυπο του διδακτορικού της διπλώματος και τους τίτλους σπουδών

<sup>1070</sup> Πράξη 89, 14 Αυγούστου 1943, εδ. 12, ΑΕΣ 28, σσ. 195-196.

<sup>1071</sup> Πράξη 39, 11 Ιουλίου 1942, εδ. 3, ΑΕΣ 26, σσ. 215-216.

<sup>1072</sup> Πράξη 49, 12 Αυγούστου 1942, εδ. 6, ΑΕΣ 26, σ. 270.

<sup>1073</sup> Πράξη 10, 23 Δεκεμβρίου 1942, εδ. 1, ΑΕΣ 27, σσ. 42-44.

<sup>1074</sup> Πράξη 54, 8 Μαΐου 1943, εδ. 1 και 2, ΑΕΣ 29, σσ. 126-148.

της.<sup>1075</sup> Η Α.Π. ακολουθώντας επί μήνες παρελκυστική πολιτική δεν κατέθεσε τελικά το διδακτορικό της δίπλωμα αλλά πέντε αντίγραφα πιστοποιητικών που αποδείκνυαν τις σπουδές, την ικανότητα και τις επιδόσεις της καθώς και ότι υπέστη την προφορική διδακτορική εξέταση.<sup>1076</sup>

Στη συνέχεια, η καθηγήτρια κλήθηκε εκ νέου σε απολογία, γιατί από την 27η Νοεμβρίου 1943, που της επιδόθηκε η απόφαση μετάθεσής της στη Ράλλειο, μέχρι την 31<sup>η</sup> Μαΐου 1944, που εμφανίστηκε στη Μαράσλειο, δεν είχε άδεια απουσίας ούτε απείχε δικαιολογημένα από τα καθήκοντά της.<sup>1077</sup> Βέβαια, στο μεταξύ είχε πετύχει στο ΣτΕ την αναβολή της μετάθεσής της και άρχισε να δημιουργεί εκ νέου προβλήματα στη λειτουργία της Ακαδημίας και να ακολουθεί και πάλι παρελκυστική πολιτική αναγκάζοντας τον τότε πρόεδρο του ΕΣ Σκουτερόπουλο να επισκεφτεί ο ίδιος την Ακαδημία, για να συνομιλήσει μαζί της.<sup>1078</sup> Μετά και από αυτή την εξέλιξη και την κλήση της σε απολογία η καθηγήτρια ακολούθησε και πάλι την ίδια τακτική, επικαλούμενη διάφορες δικαιολογίες και υποβάλλοντας αίτημα αναβολής της απολογίας ακόμη και στον Υπουργό.<sup>1079</sup>

Τελικά, κλήθηκε σε απολογία από το Υπουργείο,<sup>1080</sup> το οποίο τη διαβίβασε στο ΚΔΓΣΕ, και το Συμβούλιο όρισε ως εισηγητή τον Τατάκη για την περαίωση της υπόθεσης.<sup>1081</sup>

Δεν γνωρίζουμε και δεν κατέστη δυνατό να διαπιστώσουμε αν η Α.Π. είχε κάποιο στήριγμα ανάμεσα στους ανθρώπους των κατοχικών κυβερνήσεων, που της επέτρεπε να λειτουργεί μ' αυτόν τον τρόπο, ούτε πιστεύουμε -με βάση όσα υπέπεσαν στην αντίληψή μας κατά την έρευνα στο αρχείο του Συμβουλίου- ότι συνέβαινε κάτι τέτοιο, ωστόσο θεωρούμε αξιοπρόσεκτη τη στάση του Συμβουλίου σε όλη τη διάρκεια των τριών περίπου χρόνων που ασχολήθηκε με την υπόθεσή της. Όποια σύνθεση κι αν είχε το ανώτατο όργανο της εκπαίδευσης, διατήρησε την ψυχραιμία του και λειτούργησε με αντικειμενικότητα και σύμφωνα πάντα με το γράμμα του νόμου, διερευνώντας εξονυχιστικά όλες τις σχετικές ενέργειες που έγιναν από τη γενική διεύθυνση της Ακαδημίας και δίνοντας όλα τα περιθώρια στη νεαρή καθηγήτρια να συνεργαστεί τόσο με την προϊσταμένη της αρχή στην Ακαδημία όσο και τα μέλη του Συμβουλίου.

<sup>1075</sup> Πράξη 79, 28 Ιουλίου 1943, εδ. 1 και 2, ΑΕΣ 28, σσ. 105-107.

<sup>1076</sup> Πράξη 98, 2 Οκτωβρίου 1943, εδ. 1, ΑΕΣ 28, σσ. 336-337.

<sup>1077</sup> Πράξη 27, 13 Ιουλίου 1944, εδ. 1, ΑΕΣ 30, σσ. 176-177.

<sup>1078</sup> Πράξη 39, 4 Οκτωβρίου 1944, εδ. 1, ΑΕΣ 30, σσ. 270-295.

<sup>1079</sup> Πράξη 42, 22 Νοεμβρίου 1944, εδ. 1, ΑΕΣ 30, σσ. 308-309.

<sup>1080</sup> Πράξη 47, 14 Ιουλίου 1945, εδ. 10, ΑΕΣ 32, σ. 216.

<sup>1081</sup> Πράξη 9, 21 Αυγούστου 1945, εδ. 27, ΑΕΣ 33, σ. 36.

Η δεύτερη υπόθεση που απασχόλησε επί μακρόν (από το καλοκαίρι του 1942 ως το φθινόπωρο του 1944) το Συμβούλιο και είναι άξια αναφοράς είναι του αποσπασμένου στην Π.Α. Λάρισας καθηγητή Π.Κ.. Ο συγκεκριμένος εκπαιδευτικός αρχικά κατηγορήθηκε για απουσία από τη θέση του, αλλά οι λόγοι που εξέθεσε στην απολογία του θεωρήθηκαν από το ΑΣΕ επαρκείς και απαλλάχτηκε από την κατηγορία.<sup>1082</sup> Στην ίδια όμως συνεδρίαση κλήθηκε εκ νέου σε απολογία για επτά αμαρτήματα, μεταξύ των οποίων η απρεπής συμπεριφορά απέναντι σε συνάδελφό του, η ανάρμοστη συμπεριφορά ενώπιον των σπουδαστών της Ακαδημίας και η συνειδητή ή ασυνειδητή παρόρμηση αυτών σε ασέβεια προς τις επιταγές των προϊσταμένων αρχών. Μάλιστα, το ΑΣΕ παρακάλεσε το Υπουργείο να μη του χορηγήσει την εκπαιδευτική άδεια που ζητούσε για συνέχιση των σπουδών του στη Γερμανία, την οποία το ΚΕΣΜΕ είχε εγκρίνει ήδη.<sup>1083</sup>

Ακολούθησε και δεύτερη κλήση του σε απολογία για τα ίδια παραπτώματα,<sup>1084</sup> και διαπιστώθηκε ότι ο Π.Κ. βρισκόταν ήδη στη Γερμανία για τη συνέχιση των σπουδών του, με αποτέλεσμα να μη ληφθεί καμιά απόφαση μέχρι την επάνοδό του από το εξωτερικό.<sup>1085</sup> Έξι μήνες μετά το Συμβούλιο απέρριψε την αίτησή του για παράταση της άδειας επί ένα έτος με το σκεπτικό ότι εκκρεμούσαν σε βάρος του κατηγορίες και ότι τέτοια άδεια χορηγούνταν σε εκπαιδευτικούς λειτουργούς άμεμπτου διαγωγής.<sup>1086</sup>

Η επόμενη κλήση σε απολογία ήλθε ένα χρόνο αργότερα,<sup>1087</sup> ενώ αυτή παραλήφθηκε από το ΕΣ μετά από ένα μήνα και ανατέθηκε στον εκπαιδευτικό σύμβουλο Καλλιόφα η μελέτη και η εισήγηση επί αυτής.<sup>1088</sup> Ορίστηκε δικάσιμος στις 10 Αυγούστου 1944 και το Συμβούλιο, αφού άκουσε την απολογία του Π.Κ. και τις άλλες προφορικές εξηγήσεις του, ανέβαλε τη λήψη απόφασης.<sup>1089</sup> Τελικά, στις 12 Οκτωβρίου του 1944 εκδόθηκε η απόφαση και το ΕΣ, θεωρώντας ότι τα αμαρτήματά του έχουν το ελαφρυντικό *«ότι δεν προέρχονται εκ κακής προθέσεως ουδ' εκ ταπεινών ελατηρίων ιδιοτελείας αλλ' εκ της όλης διαφόρου αντιλήψεως ως προς τας κρατούσας εν τη Σχολή αρχάς και τας εφαρμοζομένας μεθόδους και παιδονομικά μέσα»*, θεώρησε ότι πρέπει να τιμωρηθεί μόνο διότι επανειλημμένα έθιξε το κύρος του υποδιευθυντή της

---

<sup>1082</sup> Πράξη 40, 15 Ιουλίου 1942, εδ. 3 και 4, ΑΕΣ 26, σσ. 218-219, πράξη 41, 18 Ιουλίου 1942, εδ. 7, σ. 224.

<sup>1083</sup> Πράξη 41, *ό.π.*, εδ. 8, ΑΕΣ 26, σσ. 224-227.

<sup>1084</sup> Πράξη 46, 3 Αυγούστου 1942, εδ. 1, ΑΕΣ 26, σσ. 250-255.

<sup>1085</sup> Πράξη 13, 30 Δεκεμβρίου 1942, εδ. 7, ΑΕΣ 27, σ. 53.

<sup>1086</sup> Πράξη 68, 21 Ιουνίου 1943, εδ. 8, ΑΕΣ 29, σσ. 286-287.

<sup>1087</sup> Πράξη 21, 6 Ιουνίου 1944, εδ. 10, ΑΕΣ 30, σ. 143.

<sup>1088</sup> Πράξη 27, 13 Ιουλίου 1944, εδ. 2, ΑΕΣ 30, σ. 176.

<sup>1089</sup> Πράξη 31, 10 Αυγούστου 1944, εδ. 1, ΑΕΣ 30, σ. 201.



Ακαδημίας Γ.Π. και κλόνησε το κύρος του διευθυντή, καθώς αρνήθηκε να τον δεχτεί ως επιθεωρητή κατά τις ώρες διδασκαλίας. Έτσι, τον έκρινε επιεικώς, λόγω των δύσκολων συνθηκών της ζωής και της έλλειψης επαρκούς πείρας, και τον τιμώρησε με την ποινή της επίπληξης για ανευλαβείς εκφράσεις και συμπεριφορά προς τις προϊστάμενες αρχές και ενέργεια μη σύμφωνη με τον νόμο.<sup>1090</sup>

Η στάση του Συμβουλίου και σε αυτή την περίπτωση ήταν υποδειγματική. Ενήργησε σύμφωνα με την κείμενη νομοθεσία σε κάθε περίπτωση, προσπάθησε να ανατρέψει την απόφαση της χορήγησης της εκπαιδευτικής άδειας και, όταν αυτή έληξε, συνέχισε την υπόθεση από εκεί ακριβώς που την είχε αφήσει. Περισσότερο όμως απ' όλα αξίζει να προσέξουμε κάτι κοινό και στις δύο ιδιαίτερες περιπτώσεις που παρουσιάστηκαν, την εξαιρετική στάση του απέναντι σε όσους είχαν σπουδές στο εξωτερικό και ιδιαίτερα στη Γερμανία και την επιεική αντιμετώπιση αυτών (σχεδόν με πατρική φροντίδα) λόγω της έλλειψης πείρας.

### **9.7. Συμπεράσματα**

Όπως προέκυψε από τη μελέτη των πειθαρχικών υποθέσεων που καταγράφηκαν στις συνεδριάσεις του ανώτατου εκπαιδευτικού οργάνου, το οικοδόμημα των επάλληλων συμβουλίων, που είχε συγκροτηθεί από τα χρόνια του μεταξικού καθεστώτος για τον χειρισμό των διοικητικών θεμάτων, είχε και την ευθύνη της άσκησης πειθαρχικής εξουσίας στα υφιστάμενα όργανα και τους εκπαιδευτικούς λειτουργούς. Στην κορυφή όλων βρισκόταν το Συμβούλιο, το οποίο εκδίκασε και τις υποθέσεις για τις οποίες υποβαλλόταν ένσταση.

Από τη μελέτη των ποινών και των αιτίων για τα οποία αυτές επιβάλλονταν, διαπιστώνουμε ότι ο έλεγχος των παραβάσεων δεδομένων των συνθηκών ήταν ανελλιπής και οι εκπαιδευτικοί ελέγχονταν για κάθε παράπτωμά τους τόσο στον υπηρεσιακό όσο και στον ιδιωτικό τους βίο. Οι δάσκαλοι και οι καθηγητές είχαν την ευθύνη για τη διάπλαση του ήθους της νεολαίας και έπρεπε το ήθος τους να είναι ανεπίληπτο. Γι' αυτό και δινόταν ιδιαίτερη βαρύτητα σε θέματα ηθικής τάξης και συμπεριφοράς αυτών.

Ωστόσο σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να γίνει λόγος για αυταρχικότητα και καταπίεση των εκπαιδευτικών, ιδιαίτερα από την πλευρά του Συμβουλίου, καθώς αυτό φρόντιζε να λαμβάνει υπόψη του κατά την εκδίκαση των υποθέσεων τόσο τις πολεμικές συνθήκες όσο και τις ιδιαίτερες συνθήκες κάτω από τις οποίες τελούνταν

---

<sup>1090</sup> Πράξη 40, 12 Οκτωβρίου 1944, εδ. 7, ΑΕΣ 30, σσ. 299-305.

κάθε παράπτωμα. Ίσα ίσα θα λέγαμε ότι επιδείκνυε μεγάλη επιείκεια και τις περισσότερες φορές τροποποιούσε *«επί το επιεικέστερον»* τις ποινές που είχαν πρωτόδικα επιβάλει τα εποπτικά συμβούλια. Τέλος, αντιμετώπιζε με σεβασμό όσους είχαν σπουδές στο εξωτερικό και λάμβανε υπόψη του την έλλειψη πείρας για τους νεότερους, ελπίζοντας ότι με το πέρασμα του χρόνου θα «ωριμάσουν» από παιδαγωγικής και επιστημονικής απόψεως και θα προσφέρουν τα μέγιστα στη διαπαιδαγώγηση της νέας γενιάς.

## Διαπιστώσεις – Συζήτηση

Όπως τονίστηκε από την αρχή της παρούσας εργασίας, η ιδιαιτερότητά της έγκειται στην παρουσίαση για πρώτη φορά του υλικού που προέκυψε από τις συνεδριάσεις του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου στα χρόνια της Κατοχής. Επιχειρήσαμε μέσα από τη μελέτη αυτού του πρωτογενούς υλικού να δώσουμε την εικόνα που παρουσίαζε η εκπαίδευση στη χώρα μας σε μια περίοδο που για πολλούς ήταν αδιανόητο να υπάρχει ακόμη και η ελάχιστη εκπαιδευτική δραστηριότητα.<sup>1091</sup>

Παράλληλα, κατέστη δυνατή η σύγκριση των δεδομένων που προέκυψαν με τα στοιχεία -έστω και λίγα γι' αυτήν την περίοδο- που η ιστορική έρευνα έχει ήδη παρουσιάσει για την πορεία της εκπαιδευτικής πολιτικής από τη γένεση του ελληνικού κράτους. Στο πλαίσιο αυτό φωτίστηκαν ιδιαίτερα οι επιπτώσεις της τριπλής ξενικής κατοχής στην εκπαίδευση και οι κινήσεις που έγιναν σε ανώτερο επιτελικό επίπεδο, ώστε να συνεχιστεί η λειτουργία της στο βαθμό που ήταν δυνατό.

Στο επίπεδο των γενικών διαπιστώσεων μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι η θέση που ο Σ. Μπουζάκης διατύπωσε για τη λειτουργία του έθνους-κράτους ως «εθνικού παιδαγωγού» και «κοινωνικού λειτουργού» με απόλυτο κρατικό έλεγχο πάνω στο εκπαιδευτικό σύστημα<sup>1092</sup> ισχύει και για την περίοδο της Κατοχής. Το κράτος, με όχημα το Συμβούλιο και τον έλεγχο που αυτό ασκούσε στους εποπτευόμενους φορείς, ενδιαφερόταν όχι μόνο για το διδακτικό έργο των εκπαιδευτικών λειτουργών αλλά και για το εξωδιδακτικό σε κοινωνικό επίπεδο. Προτεραιότητά του υπήρξε πάντοτε η

---

<sup>1091</sup> Προκαλεί, βέβαια, μεγάλη απορία πώς μέσα στις ιδιαίτερα σκληρές συνθήκες της Κατοχής -με τον μεγάλο λιμό του 1941-1942 να μαστίζει τη χώρα και το κίνημα της Εθνικής Αντίστασης στη συνέχεια να απλώνεται παντού και να προκαλεί αντίποινα από τις δυνάμεις Κατοχής- τα μέλη του Συμβουλίου συσκέπτονταν (πολλές φορές καθημερινά), σχεδίαζαν διατάγματα, τροποποιούσαν ωρολόγια προγράμματα και ασκούσαν έλεγχο στους εκπαιδευτικούς, ακόμη και στην πιο απομακρυσμένη γωνιά της χώρας, μέσα από ένα δίκτυο εποπτικών συμβουλίων που υπάγονταν στη δικαιοδοσία του. Για να δώσουμε απάντηση στην παραπάνω απορία, αρκεί να προβούμε σε μια αναλογία με την κατάσταση που παρουσιάζουν τα εκπαιδευτικά πράγματα στη χώρα μας κατά τους πρώτους μήνες του 2020.

Μέσα στην πανδημία που κηρύχτηκε λόγω κορονοϊού, με την σχεδόν καθολική απαγόρευση κυκλοφορίας και την αναστολή λειτουργίας των σχολείων κάθε βαθμίδας, τα επιτελικά στελέχη του Υπουργείου Παιδείας εργάζονται πυρετωδώς και βομβαρδίζουν καθημερινά εκπαιδευτικούς, γονείς και μαθητές με εγκυκλίους για την τηλεεκπαίδευση, είτε την ασύγχρονη είτε τη σύγχρονη. Να λοιπόν που, όπως σήμερα, έτσι και τότε ήταν δυνατό -μέσα στο γενικό χαλασμό της περιόδου- στη χώρα μας να συνεχίζεται με αμειώτους ρυθμούς η «παραγωγή έργου» από τα ηγετικά στελέχη του Υπουργείου της Παιδείας.

<sup>1092</sup> Σήφης Μπουζάκης, «Η Παιδεία του πολίτη στο παράδειγμα των μεταρρυθμίσεων 1913, 1964, 1976, 1985, και 1997/98», στο: *Πρακτικά 2<sup>ου</sup> Διεθνούς Συνεδρίου, «Η παιδεία στην αυγή του 21<sup>ου</sup> αιώνα. Ιστορικο-συγκριτικές προσεγγίσεις*», Πάτρα 4-6 Οκτωβρίου 2002. Προσβάσιμο στο: <http://www.eriande.elemedu.upatras.gr/eriande/synedria/synedrio2/praktika/bouzakis.htm>. [Ανακτήθηκε: 26-3-2020].

καλλιέργεια του εθνικού, θρησκευτικού και ηθικού φρονήματος των μαθητών και της ελληνικής κοινωνίας στο σύνολό της.

Μια δεύτερη διαπίστωση αφορά τον ρόλο του Συμβουλίου. Ανεξάρτητα από τις πολιτειακές και πολιτικές αλλαγές αλλά και τις μεταβολές στη σύνθεσή του, αυτό επιτελούσε τη λειτουργία του ακολουθώντας σταθερές κατευθυντήριες γραμμές. Το γεγονός ότι ορισμένα από τα μέλη του αποτέλεσαν σταθερές αξίες που είχαν θέση στις τάξεις του σε κάθε μεταβολή, δικαιολογεί σε μεγάλο βαθμό την παραπάνω διαπίστωση.

Τελευταία αλλά όχι λιγότερο σημαντική επισήμανση, όπως θα φανεί στη συνέχεια, είναι ότι παρά τις ανώμαλες συνθήκες της περιόδου η εκπαίδευση λειτούργησε ως μοχλός για την προετοιμασία της νέας τάξης πραγμάτων στη μεταπολεμική Ελλάδα.

Σ' αυτό το σημείο οφείλουμε να τονίσουμε ότι οι διαπιστώσεις μας στηρίζονται κατεξοχήν στη μελέτη του αρχείου, δίνουν την εικόνα της εκπαίδευσης από μια συγκεκριμένη οπτική, αυτή των μελών του Συμβουλίου. Έχουμε δηλαδή μπροστά μας μια συγκεκριμένη ανάγνωση της κατάστασης, η οποία αν συσχετιστεί και με άλλες, μπορεί να οδηγήσει στην συναγωγή ξεκάθαρων συμπερασμάτων για τα εκπαιδευτικά πράγματα της περιόδου.

Συνοψίζοντας λοιπόν τα στοιχεία που απέδωσε η έρευνά μας, μπορούμε να υποστηρίξουμε τα παρακάτω:

### **1. Στοιχειώδης και Μέση Εκπαίδευση. Λειτουργία - Διάρθρωση - Μεταβολές**

Η εικόνα που προέκυψε από τη μελέτη του αρχείου για τη λειτουργία των σχολείων της στοιχειώδους και της μέσης εκπαίδευσης συμφωνεί σε μεγάλο βαθμό με όσα μας ήταν ήδη γνωστά από προηγούμενες μελέτες.

Τα νηπιαγωγεία δεν λειτούργησαν σχεδόν καθόλου ή ακόμη κι αν αυτό έγινε σε κάποιο βαθμό, η λειτουργία τους δεν απασχόλησε το Συμβούλιο στις συνεδριάσεις του.

Τα δημοτικά σχολεία συνάντησαν πολύ μεγάλες δυσκολίες στη λειτουργία τους ως συνέπεια των καταστροφών του πολέμου, αφού, όπως διαπιστώθηκε, τα περισσότερα διδακτήρια είτε καταστράφηκαν ολοσχερώς είτε υπέστησαν σημαντικές ζημιές στα κτίρια και στα εποπτικά τους μέσα. Εκτός από την κατά περιόδους λειτουργία τους, που οφειλόταν στις ανώμαλες συνθήκες της περιόδου και που κυμαινόταν από 3,5 ως 4,5 μήνες για κάθε σχολικό έτος, πολλές φορές αυτά λειτούργησαν κάτω από άθλιες συνθήκες και με πενιχρά μέσα.

Από τη συνεξέταση της γενικής έκθεσης για το 1939-1940 και των εκθέσεων των επιθεωρητών και των γενικών επιθεωρητών που κάθε χρόνο έφταναν στα γραφεία του Συμβουλίου προκύπτει ότι στα προβλήματα που υπήρχαν ήδη, προστέθηκαν ακόμη χειρότερα. Τα μαθήματα πολλές φορές διεξάγονταν ανάμεσα σε ερείπια ή στο ύπαιθρο, ενώ οι μαθητές εκτός από τα συσσίτια είχαν ανάγκη πια και από υποδήματα και είδη ρουχισμού. Τα σχολεία λοιπόν λειτούργησαν και ως κέντρα διανομής των παραπάνω αγαθών με τα μεγαλύτερα προβλήματα να συσσωρεύονται στον δύσκολο χειμώνα του 1941-1942.

Ένα άλλο πρόβλημα που αντιμετώπισαν τα σχολεία αυτής της βαθμίδας ήταν η διαρροή φοίτησης. Αν και είχε εντοπιστεί ως πρόβλημα και στα προηγούμενα χρόνια, συνεχίστηκε κατά την Κατοχή με αυξητικές τάσεις, ενώ τα πρόστιμα που προβλέπονταν από το νόμο για την υποχρεωτική φοίτηση δεν μπόρεσαν να λειτουργήσουν θεραπευτικά, καθώς οι συνθήκες πληθωρισμού που επικράτησαν τα έκαναν να μοιάζουν ασήμαντα στα μάτια των γονιών.

Σημαντικές, βέβαια, ήταν και οι ελλείψεις σε διδακτικό προσωπικό. Γι' αυτές ευθύνονταν αρχικά οι πολεμικές συνθήκες με τα προβλήματα που γέννησαν (επιστράτευση, αρρώστιες και απώλειες), και στη συνέχεια οι πολλές αποσπάσεις στην Αθήνα, τον Πειραιά και τις μεγάλες επαρχιακές πόλεις, που προκαλούσαν τα παράπονα των επιθεωρητών και τα αιτήματα περιορισμού τους. Ωστόσο, δεν πρέπει να παραβλεφθεί και η στράτευση πολλών εκπαιδευτικών στις αντιστασιακές οργανώσεις.

Ένα ακόμη στοιχείο που προέκυψε μέσα από τις αναφορές των επιθεωρητών ήταν οι προσπάθειες του ΕΑΜ για την εκπαίδευση στην ελεύθερη Ελλάδα. Παρόλο που οι επιθεωρητές τις αντιμετώπιζαν απαξιωτικά, ωστόσο φαίνεται ότι οι άνδρες του προχωρούσαν στο άνοιγμα σχολείων σε όποιες περιοχές αποκτούσαν τον έλεγχο κατά τη διάρκεια της ξενικής κατοχής και αμέσως μετά την απελευθέρωση, ώσπου να κινηθεί το επίσημο κράτος, είχαν ήδη ενεργοποιηθεί.

Τέλος, η λειτουργία των δημοτικών σχολείων γινόταν σε έξι τάξεις με φοίτηση υποχρεωτική. Σε ισχύ, βέβαια, ήταν οι Α.Ν. 770/1937 και 1849/1939, που έδιναν τη δυνατότητα μετάβασης στην εκπαιδευτική βαθμίδα της Μέσης Εκπαίδευσης με το ενδεικτικό προαγωγής από τη Δ' τάξη και εισιτήριες εξετάσεις.

Τα σχολεία της Μ.Ε. με τη σειρά τους αντιμετώπισαν ως προς τη λειτουργία τους τα ίδια ακριβώς προβλήματα που αναφέρθηκαν παραπάνω για τα δημοτικά σχολεία.

Ξεχωριστό ενδιαφέρον όμως παρουσιάζουν οι μεταβολές που έγιναν ως προς τη διάρθρωση των τάξεών τους.

Τον καιρό της Κατοχής λειτούργησαν γυμνάσια παλαιού και νέου τύπου, που είχαν ιδρυθεί με τον Α.Ν. 1849/1939. Με βάση αυτόν έπρεπε το σχ. έτος 1943-1944 να ξεκινήσει η λειτουργία της Α΄ τάξης των διτάξιων Λυκείων, τα οποία θα αποτελούσαν τη δεύτερη και ανώτερη βαθμίδα της Μ.Ε.. Ωστόσο, μετά από αλληπάλληλες συσκέψεις των μελών του ΑΣΕ αρχικά και κατόπιν του ΕΣ, υποβλήθηκε τον Μάρτιο του 1943 σχέδιο νόμου που μετέτρεπε τα γυμνάσια ν.τ. σε οκτατάξια, σχέδιο που με λίγες αλλαγές έγινε νόμος του κράτους την επόμενη χρονιά, ο Ν. 1468/1944, με τον οποίο συνεχίστηκε η λειτουργία των σχολείων αυτής της βαθμίδας.

Παρατηρήθηκε ακόμη αυξημένη ζήτηση για ίδρυση νέων γυμνασίων, ωστόσο στο Συμβούλιο πρυτάνευσε η λογική και -παρά τις μεγάλες πιέσεις ακόμη και από το γραφείο του πρωθυπουργού- προτάθηκε και ίσχυσε η θεραπεία των αναγκών με την ίδρυση προσωρινών παραρτημάτων γυμνασίων από τους αρμόδιους γενικούς επιθεωρητές.

Ως προς τα αστικά σχολεία, τέλος, οφείλουμε να επισημάνουμε ότι λειτούργησαν ως τριτάξια με τέσσερις επαγγελματικές κατευθύνσεις, ενώ η μόνη νομοθετική μεταβολή που έγινε αφορούσε την προσθήκη Δ΄ τάξης στα σχολεία γεωργικής κατεύθυνσης. Δεν συνάντησαν όμως την αποδοχή των τοπικών κοινωνιών και γι' αυτό υπήρχαν αιτήματα αντικατάστασής τους από γυμνάσια ή μετατροπής τους σε άλλης κατεύθυνσης από αυτή με την οποία λειτουργούσαν ως τότε, γεγονός που αποδεικνύει παράλληλα και τον πρόχειρο σχεδιασμό με τον οποίο είχαν στηθεί τα σχολεία αυτά.

Εν κατακλείδι, τα σχολεία Σ.Ε. και Μ.Ε. μέσα στη Κατοχή λειτούργησαν στο βαθμό που ήταν δυνατό, ενώ το Συμβούλιο αντιμετώπισε με μεθοδικότητα όποιες δυσλειτουργίες προέκυψαν από τα νομοθετήματα και τους σχεδιασμούς της προηγούμενης περιόδου.

## **2. Διοίκηση και εποπτεία της εκπαίδευσης**

Στη Στοιχειώδη Εκπαίδευση την καθοδήγηση, την εποπτεία και τον έλεγχο των εκπαιδευτικών λειτουργιών της είχαν κατά την έναρξη της κατοχικής περιόδου ενενήντα πέντε επιθεωρητές, οι οποίοι παρακολουθούνταν και καθοδηγούνταν από εννιά γενικούς επιθεωρητές. Ως προς την πυραμίδα των εποπτικών συμβουλίων σε ανιούσα κλιμάκωση συναντήσαμε τα ΕΣΣΕ, ίσα με τον αριθμό των νομών της χώρας,

στη συνέχεια τα ΑΕΣΣΕ, όσα και οι γενικοί επιθεωρητές, και πιο ψηλά το πενταμελές ΚΕΣΣΕ.

Αντίστοιχα, οι εκπαιδευτικοί λειτουργοί της μέσης εκπαίδευσης τελούσαν υπό την επίβλεψη δεκαέξι γενικών επιθεωρητών, ενώ λειτουργούσαν δεκαέξι ΕΣΜΕ, ένα τριμελές ΑΕΣΜΕ και το πενταμελές ΚΕΣΜΕ.

Στην κορυφή της πυραμίδας των συμβουλίων βρισκόταν το ΑΣΕ, το οποίο είχε και τον τελευταίο λόγο σε όλες τις διοικητικές υποθέσεις.

Από τις μεταβολές που συνέβησαν στα όργανα αυτά επισημαίνουμε ως σημαντικότερες αυτές που σχετίζονται με τη λειτουργία του ανώτερου οργάνου. Με το Ν.Δ. 1755/1942 καταργήθηκαν τα Ανώτερα Εποπτικά Συμβούλια και οι αρμοδιότητές τους πέρασαν στο ΕΣ, που πήρε τη θέση του τριμελούς ΑΣΕ και έγινε δεκαμελές. Ήταν μια κίνηση που έδειχνε την πολιτική βούληση για πιο στενό κεντρικό έλεγχο στα εκπαιδευτικά πράγματα, με την οποία διαφώνησε ανοιχτά -χωρίς συνέχεια όμως- η «παλιά φρουρά» του Συμβουλίου, Καραχρίστος, Καλλιάφας και Γεδεών, οι οποίοι υποστήριζαν την προηγούμενη διάταξη των συμβουλίων, που είχε επιτρέψει την αποκέντρωση της διοίκησης της εκπαίδευσης και είχε αποδώσει, κατά την άποψή τους, πολύ θετικά αποτελέσματα με τη λειτουργία των ΑΕΣΣΕ και ΑΕΣΜΕ.

Η επόμενη αλλαγή επήλθε με την απελευθέρωση της χώρας, καθώς με τον Ν. 54/1944, ο οποίος συμπληρώθηκε από τον Α.Ν. 158/1945, το ΕΣ έδωσε τη θέση του στο ΚΔΓΣΕ. Το όργανο αυτό συστάθηκε αρχικά ως δωδεκαμελές (δέκα τακτικά μέλη και δύο αιρετά), ενώ λίγο αργότερα τα τακτικά μέλη αυξήθηκαν σε έντεκα. Το σημαντικό ήταν ότι θα επανέρχονταν στη σύνθεσή του αιρετά μέλη, όπως ίσχυε πριν από την περίοδο του μεταξικού καθεστώτος, ωστόσο στην περίοδο που εξετάσαμε αυτό δεν συνέβη, αφού το άρθρο 7 του Ν. 54/1944, που για το διορισμό τους παρέπεμπε στους επιτυχόντες του 1936, καταργήθηκε, ενώ νεότερο όριζε ότι η εκλογή τους θα γινόταν σε χρόνο που θα όριζε με απόφασή του ο Υπουργός. Εξίσου σημαντική κρίνεται και η τροποποίηση του άρθρου 5 του Ν. 54/1944 με νεότερο, που έκανε λόγο για τα Ανώτερα Εποπτικά Συμβούλια, των οποίων η σύνθεση, η λειτουργία και η δικαιοδοσία τους καθορίστηκε τελικά με το Β.Δ./20 Μαΐου 1945.

Σε κατώτερο διοικητικό επίπεδο συναντήσαμε αλλαγές σχετικές με τα όρια των εκπαιδευτικών περιοχών, την ένταξη σχολείων από μια περιφέρεια σε γειτονική ή τη μεταφορά έδρας κάποιων άλλων. Αυτές τις διαχειρίστηκε το Συμβούλιο με κριτήριο τα προβλήματα που είχαν δημιουργηθεί, κυρίως συγκοινωνιακά, και πάντοτε με τη σύμφωνη γνώμη ή τις προτάσεις των επιθεωρητών και των γενικών επιθεωρητών.

Τελευταίο πρέπει να επισημανθεί το γεγονός ότι κατά τη διάρκεια της Κατοχής δεν διεξήχθη διαγωνισμός για τον διορισμό επιθεωρητών. Βέβαια, το Συμβούλιο είχε λάβει εντολή και προχώρησε στη σύνταξη του σχετικού διατάγματος το 1943, όπως είχε την υποχρέωση, υπέβαλε όμως στο Υπουργείο την παράκληση να αναβάλει προσωρινά και μέχρι τη βελτίωση της κατάστασης την εφαρμογή του νόμου. Από την έρευνα στα πρακτικά δεν διαπιστώθηκε η διενέργεια του διαγωνισμού επί Κατοχής, γεγονός που μας επιτρέπει να συμπεράνουμε ότι η άποψη του ΕΣ έγινε δεκτή.

Καθίσταται σαφές λοιπόν ότι η διοίκηση και η εποπτεία της εκπαίδευσης υπήρξε άλλοτε περισσότερο κι άλλοτε λιγότερο συγκεντρωτική, ενώ τα στελέχη της προσπάθησαν να διαχειριστούν τα προβλήματα που προέκυπταν με γνώμονα το συμφέρον της εκπαίδευσης σε κάθε περίπτωση.

### **3. Αναλυτικά και Ωρολόγια Προγράμματα**

Το Συμβούλιο κλήθηκε από το Υπουργείο να υποβάλει σχέδια αναλυτικών και ωρολογίων προγραμμάτων αρκετές φορές. Κάθε φορά λαμβάνονταν υπόψη οι ιδιαίτερες συνθήκες κάτω από τις οποίες έπρεπε να διεξαχθεί η διδασκαλία και γι' αυτό ιδιαίτερα το φθινόπωρο του 1941 υπήρξε σημαντική μείωση των προβλεπόμενων ωρών. Οι προτεραιότητες ήταν πάντα οι ίδιες, η φροντίδα για την φυσική και πνευματική υγεία των μαθητών και το ενδιαφέρον για τη διατήρηση στο αρμόζον ύψος του εθνικού, θρησκευτικού και ηθικού φρονήματός τους. Γι' αυτό δεν δίνονταν «κατ' οίκον» εργασίες, ενώ για τη διάπλαση του ήθους οδηγίες δίνονταν ιδιαίτερα στα λεγόμενα φρονηματιστικά μαθήματα.

Παραβίαση των παραπάνω -σχετικά με την πρώτη παράμετρο- είχαμε σε δύο περιπτώσεις. Την πρώτη εντοπίσαμε στη σύνταξη των Αναλυτικών Προγραμμάτων για τη διδασκαλία της γερμανικής και της ιταλικής γλώσσας, αφού προβλέπονταν «κατ' οίκον» εργασίες για τα δύο αυτά μαθήματα. Να σημειώσουμε, βέβαια, ότι γι' αυτό είχαν προηγηθεί άνωθεν εντολές, αφού πριν την κατάθεση του σχεδίου Κ.Δ. από το ΑΣΕ είχαν καταφτάσει ήδη σ' αυτό δύο σχέδια από το Υπουργείο. Η άλλη περίπτωση, στο σχέδιο Κ.Δ. του φθινοπώρου του 1943 που αφορούσε τα προγράμματα της Ζ' και Η' τάξης των γυμνασίων ν.τ., προέβλεπε τη συγγραφή συνθετικής εργασίας στο σπίτι για το μάθημα των Νέων Ελληνικών, κάτι που μας παραξενεύει, αφού το ΕΣ παρά το βάρος των συνθηκών πρωτοπορεί και ζητάει κάτι που είναι πρωταρχικό ζητούμενο στα σύγχρονα αναλυτικά προγράμματα.



Στα στοιχεία που ξεχωρίσαμε εντάσσεται και η διάταξη που προέβλεπε την κατάργηση των γραπτών διαγωνισμάτων και των εξετάσεων για την προαγωγή και την απόλυση των μαθητών των δημοτικών σχολείων κατά τα σχολικά έτη 1940-1941 και 1941-1942, η οποία γινόταν με κριτήρια την επαρκή φοίτηση, την καλή διαγωγή και τον βαθμό τουλάχιστον «σχεδόν καλώς» στην ανάγνωση και την αριθμητική.

Σε όλες τις παραπάνω περιπτώσεις τα αντανακλαστικά των μελών του Συμβουλίου λειτούργησαν ορθώς. Μοναδική παραφωνία αποτέλεσε η σύνταξη των προγραμμάτων διδασκαλίας της γερμανικής και της ιταλικής γλώσσας. Σ' αυτή η παρέμβαση των δυνάμεων κατοχής ήταν ξεκάθαρη, όχι μόνο γιατί εισήχθησαν δύο νέες γλώσσες που επιβάρυναν το πρόγραμμα των μαθητών, αλλά και γιατί τα δύο σχέδια Αναλυτικών Προγραμμάτων έφτασαν για γνωμάτευση στο ΑΣΕ από την πλευρά του Υπουργείου. Ενώ δηλαδή στις υπόλοιπες περιπτώσεις το Συμβούλιο συνέτασσε τα προγράμματα -όπως προέβλεπε ο νόμος 2180/1940- και τα υπέβαλε στο Υπουργείο για την τελική έγκριση, στη συγκεκριμένη περίπτωση αναγκάστηκε να γνωματεύσει σε προγράμματα που του στάλθηκαν έτοιμα. Προφανώς, δεν υπήρχαν περιθώρια άλλης επιλογής.

#### **4. Το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο και τα βιβλία**

Στο χώρο των βιβλίων η περίοδος της Κατοχής ξεκίνησε με μια κατάσταση δεδομένη εκ των προτέρων. Ο ΟΕΣΒ ήταν πια γεγονός και η διαδικασία προκήρυξης, συγγραφής, κρίσης, σύστασης, ανατύπωσης, κ.λπ. βιβλίων ήταν καθιερωμένη από το προηγούμενο διάστημα. Εκτός αυτών δεν πρέπει να μας διαφεύγει την προσοχή ότι το ΑΣΕ συνέχισε να λειτουργεί μέχρι και τον Νοέμβρη του 1942 με την ίδια σύνθεση που λειτουργούσε επί καθεστώτος Μεταξά, όπως και το γεγονός ότι ο θεσμός του ΟΕΣΒ έφτασε ως τις μέρες μας αξιοποιούμενος στο έπακρο από όλες τις δημοκρατικές κυβερνήσεις που ακολούθησαν.

Επομένως δεν θα πρέπει να μας προκαλεί καμιά απορία το γεγονός ότι στα χρόνια της Κατοχής το Συμβούλιο επιτέλεσε το ρόλο του σχετικά με την κρίση των διδακτικών βιβλίων, όπως αρμοζε στη θέση του. Παρόλο που οι εξελίξεις οι σχετικές με τον πόλεμο ήταν το επίκεντρο της προσοχής όλων, αυτό μελετούσε και έκρινε με περίσσια προσοχή όσα βιβλία υποβλήθηκαν στην κρίση του. Κριτήριο, βέβαια, στις επιλογές του υπήρξε πάντοτε η εθνική, θρησκευτική και ηθική διαπαιδαγώγηση της νέας γενιάς, αλλά στη συγκεκριμένη περίοδο προέκυψαν ως αναγκαιότητα και η οικονομία χαρτιού και η συντόμευση του χρόνου εκτύπωσης, που το οδήγησαν ορισμένες φορές σε

παράταση ισχύος ήδη εγκεκριμένων βιβλίων ή σε ανατύπωση και τροποποίηση ορισμένων από αυτά. Η μόνη κυβερνητική παρέμβαση στη διαδικασία αυτή ήταν η προαποφασισμένη έκδοση από τον ΟΕΣΒ κατά παραγγελία του Υπουργού της «Νεοελληνικής Γραμματικής» του Αχ. Τζάρτζανου, την οποία το Συμβούλιο έκρινε - παράτυπα- από χειρόγραφο και όχι όπως προβλεπόταν από τον νόμο. Ωστόσο, η ενέργεια αυτή του Συμβουλίου κρίνεται άνευ ιδιαίτερης σημασίας, αφού επρόκειτο για ένα βιβλίο που είχε εκδοθεί παλιότερα, το 1928, και είχε συγκεντρώσει διθυραμβικές κριτικές από το σύνολο των πνευματικών ανθρώπων της χώρας.

### 5. Παιδαγωγικές Ακαδημίες

Τα Πανεπιστήμια δεν εντάσσονταν στη δικαιοδοσία του Συμβουλίου. Έτσι το αρχείο δεν μας πρόσφερε πληροφορίες για τη λειτουργία τους κατά την Κατοχή. Από τον χώρο αυτό στοιχεία αντλήσαμε μόνο για τη λειτουργία των Παιδαγωγικών Ακαδημιών.

Αρχικά στις μεταβολές που συνέβησαν σ' αυτές συναντήσαμε τη μεταφορά της έδρας της Ζαριφείου Π.Α. Αλεξανδρουπόλεως στη Θεσσαλονίκη, λόγω της βουλγαρικής κατοχής που επιβλήθηκε στη Θράκη. Αν και το ΑΣΕ πρότεινε τη λειτουργία αυτής στη Φλώρινα, το Υπουργείο αποφάσισε την ίδρυση στην πόλη νέας μικτής Π.Α. και την τοποθέτηση προσωπικού σ' αυτήν. Ωστόσο η συγκεκριμένη Π.Α. δεν κατάφερε να μακροημερεύσει και ανέστειλε τη λειτουργία της αμέσως μετά την απελευθέρωση, αφού κατά πρώτο λόγο δεν κατέστη δυνατό να αντιμετωπισθούν τα προβλήματα με την στελέχωση των οργανικών θέσεων του προσωπικού της και την κάλυψη των δαπανών λειτουργίας της, ενώ κατά δεύτερον ίσως να λειτούργησε ανασταλτικά το γεγονός ότι η πόλη και η ευρύτερη περιοχή μπήκε από τον πρώτο καιρό της απελευθέρωσης σε νέες περιπέτειες.

Εκτός από αυτή την αρνητική εξέλιξη, αφού η Π.Α. Φλώρινας επιτελούσε εθνικό σκοπό σ' αυτή την ακριτική περιοχή με τις ιδιαιτερότητες της ξеноφονίας πολλών κατοίκων της, θετικά αποτιμούμε την ίδρυση επιπλέον τμημάτων στις Π.Α. Πάτρας, Πειραιά, Τρίπολης, Λάρισας και Ηρακλείου,<sup>1093</sup> όπως και τη μικτή φοίτηση των σπουδαστών σε όλες τις Π.Α. της χώρας. Το ίδιο θετική κρίνεται και η ίδρυση τμημάτων νηπιαγωγών στις Π.Α. Φλώρινας και Ιωαννίνων με μονοετή φοίτηση και ατελή εγγραφή είκοσι αποφοίτων γυμνασίου. Από αυτές έπρεπε οι δεκαπέντε να κατάγονται και να είναι μόνιμες κάτοικοι των περιφερειών της Βόρειας Ελλάδας. Το γεγονός αυτό αποδεικνύει την ιδιαίτερη φροντίδα για τις βόρειες επαρχίες της χώρας,

---

<sup>1093</sup> Η τελευταία στις αρχές του 1945.

αφού οι απόφοιτοι αυτών των τμημάτων θα επιτελούσαν εθνικό έργο στα νηπιαγωγεία των μειονοτικών περιοχών.

Όσον αφορά τα προβλήματα που εντοπίσαμε, αυτά σχετίζονται τόσο με την έλλειψη προσωπικού, αφού ήταν μεγάλη η τάση για απόσπαση στην Αθήνα και τον Πειραιά, όσο και με τις διδακτηριακές ελλείψεις, που οδήγησαν σε απογευματινή λειτουργία σε κάποιες περιπτώσεις ή στη χρήση ναών, αποθηκών και ιδιωτικών οικιών.

Τέλος, δεν πρέπει να μας διαφύγουν την προσοχή και οι ευνοϊκές ρυθμίσεις στις οποίες προχώρησε το Υπουργείο για τη διευκόλυνση και τη συνέχιση της φοίτησης των σπουδαστών. Ανάμεσα σ' αυτές ξεχωρίζουν η δυνατότητα μετεγγραφής κατά το σχ. έτος 1941-1942, και η δυνατότητα επανεξέτασης των απορριφθέντων κατά το σχ. έτος 1942-1943.

Καταληκτικά, οφείλουμε να ομολογήσουμε ότι το έργο που επιτελέστηκε στις Π.Α. ήταν πολύ σημαντικό, αφού και διέξοδο επαγγελματική πρόσφεραν στους αποφοίτους τους και φρόντισαν για τη στελέχωση των σχολείων μεταπολεμικά με προσωπικό πολύ πιο μορφωμένο απ' ότι οι απόφοιτοι των Διδασκαλείων παλαιότερων εποχών.

## **6. Ιδιωτική εκπαίδευση**

Στον χώρο της ιδιωτικής εκπαίδευσης συναντήσαμε κατά την έρευνά μας ένα ακόμη παράδοξο της εποχής. Αυτό σχετίζεται με το ερώτημα πώς μέσα στις δυσμενείς συνθήκες που επικρατούσαν, με το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού να αντιμετωπίζει ουσιαστικά προβλήματα στην επιβίωσή του, υπήρξε ενδιαφέρον τόσο για την ίδρυση σχολείων όσο και για την προσθήκη νέων τάξεων ή τη μεταφορά έδρας αυτών.

Το τελευταίο ερμηνεύτηκε από την πλευρά μας ως αποτέλεσμα σε πολλές περιπτώσεις των καταστροφών του πολέμου ή της αναγκαστικής μετοίκησης λόγω διώξεων (κυρίως από τη βουλγαρική ζώνη κατοχής), ενώ η προσθήκη τάξεων αποδόθηκε στις διαρθρωτικές αλλαγές που είχαν προηγηθεί στα χρόνια της μεταξικής δικτατορίας με την ίδρυση των γυμνασίων νέου τύπου.

Από την άλλη, για την ίδρυση νέων σχολείων η υπόθεση που κάναμε ήταν ότι ορισμένοι προσπαθούσαν να προετοιμάσουν τη νέα τάξη πραγμάτων και να έχουν τα απαραίτητα εφόδια γι' αυτήν. Έτσι, εξηγήσαμε τα αιτήματα ίδρυσης νέων γυμνασίων, παρά την αυστηρότητα του νόμου που το επέτρεπε μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις και μετά από εισήγηση του Συμβουλίου, ως προσπάθεια λειτουργίας της μέσης εκπαίδευσης ακόμη και με ιδιωτική πρωτοβουλία, για να έχουν δυνατότητα πρόσβασης

στην ανώτατη εκπαίδευση όσοι επρόκειτο να διεκδικήσουν ηγετικό ρόλο στα μεταπολεμικά χρόνια. Μπορεί, λοιπόν, να ανοίξει ένας κύκλος νεότερων ειδικών ερευνών στο θέμα αυτό, που θα προσφέρει περισσότερα στοιχεία και ενδεχομένως θα αποδείξει αν η υπόθεσή μας είναι ορθή.

Όσον αφορά τα υπόλοιπα θέματα της ιδιωτικής εκπαίδευσης που ερευνήσαμε, καταλήξαμε σε δύο συμπεράσματα. Το πρώτο είναι ότι ένας μεγάλος αριθμός αδιόριστων εκπαιδευτικών έβρισκε επαγγελματική αποκατάσταση σ' αυτά, ενώ το δεύτερο ότι το Συμβούλιο μεριμνούσε στο μέτρο του δυνατού για την επαγγελματική αποκατάσταση αυτών, προτείνοντας τη χορήγηση άδειας ίδρυσης νέων σχολείων υπό τον όρο ότι αυτά θα προσλάμβαναν στις τάξεις τους όσους εκπαιδευτικούς είχαν απολέσει τις θέσεις τους εξαιτίας των πολεμικών γεγονότων και της Κατοχής. Έχουμε όμως ορισμένες επιφυλάξεις αν αυτό ίσχυε ή όχι ως κριτήριο σε όλες τις περιπτώσεις ίδρυσης νέων σχολείων.

Σχετικές με αυτό το θέμα είναι και οι τελευταίες επιφυλάξεις μας, καθώς δεν καταφέραμε να ξεκαθαρίσουμε ποια προτεραιότητα δινόταν στα κριτήρια με τα οποία αποφαιζόταν η ίδρυση και λειτουργία ιδιωτικών γυμνασίων. Άλλοτε προηγούνταν η εισήγηση του γενικού επιθεωρητή ιδιωτικής εκπαίδευσης ή του γενικού επιθεωρητή της αντίστοιχης περιφέρειας κι άλλοτε οι σχολικές ανάγκες της περιοχής ή η αποκατάσταση εκπαιδευτικών που είχαν χάσει τη δουλειά τους. Έτσι, διατυπώσαμε την υπόθεση ότι, παρόλο που το Συμβούλιο φρόντιζε να δικαιολογεί κάθε φορά την όποια απόφασή του, ενδεχομένως να ασκούσαν πιέσεις για την εξυπηρέτηση συμφερόντων ορισμένων ιδιωτών. Πιέσεις που μπορεί να προέρχονταν είτε από τους ίδιους είτε από παράγοντες που ήταν κοντά στις κατοχικές κυβερνήσεις ή στις δυνάμεις Κατοχής. Ανοίγει λοιπόν ένα ακόμη πεδίο συζήτησης.

Καταλήγοντας υποστηρίζουμε ότι η ιδιωτική εκπαίδευση στα χρόνια της Κατοχής όχι μόνο επιβίωσε, αλλά διεκδίκησε το δικό της ρόλο προετοιμάζοντας ενδεχομένως την ηγετική τάξη των μεταπολεμικών χρόνων.

## **7. Μειονοτική εκπαίδευση**

Από την ενσωμάτωση στην ελληνική επικράτεια των Νέων Χωρών, το κράτος ξεκίνησε τη διαδικασία «εξελληνίσης» των μειονοτικών πληθυσμών με κύριο μέσο την εκπαίδευση. Το Συμβούλιο είχε την ευθύνη της διοίκησης και της εποπτείας των «ξενόφωνων μειονοτικών σχολείων» και των «σχολείων των μειονοτικών περιοχών» και ενημερωνόταν για τη λειτουργία τους με εκθέσεις και αναφορές από τον γενικό

επιθεωρητή ξένων και μειονοτικών σχολείων και από τους δύο επιθεωρητές των μουσουλμανικών σχολείων.

Από την έρευνά μας στο αρχείο πολύ λίγα στοιχεία προέκυψαν, τα οποία σε μεγάλο βαθμό επιβεβαιώνουν όσα η ιστορική έρευνα είχε ήδη αναδείξει κατά το παρελθόν. Δυστυχώς, δεν έχουν καταχωρισθεί σ' αυτό οι ετήσιες εκθέσεις του αρμόδιου γενικού επιθεωρητή και έτσι οι διαπιστώσεις μας στηρίζονται στα λίγα στοιχεία που καταγράφονταν στα πρακτικά κάθε φορά που η συζήτηση αφορούσε αναφορά που έστελνε ο εν λόγω επιθεωρητής ή κάποιος από τους επιθεωρητές των Νέων Χωρών, που ήταν επιφορτισμένοι με το σχετικό καθήκον.

Η πρώτη διαπίστωσή μας σχετίζεται με τους Μουσουλμάνους της Δυτικής Θράκης και είναι η παντελής απουσία αναφορών γι' αυτούς καθ' όλη τη διάρκεια της Κατοχής, κάτι που κρίνεται δικαιολογημένο, αν λάβουμε υπόψη την κατάσταση που επικράτησε στην περιοχή με την έναρξη της βουλγαρικής κατοχής. Με την απελευθέρωση όμως της χώρας, και συγκεκριμένα την άνοιξη του 1945, άρχισαν οι πρώτες ενέργειες για την εκ νέου οργάνωση της λειτουργίας των μουσουλμανικών σχολείων της περιοχής.

Εξίσου δικαιολογημένη θεωρούμε και την απουσία ιδιαίτερων αναφορών στην εκπαίδευση των Τσάμηδων, αφού αυτοί, πριν την αποχώρηση/εκδίωξή τους από τη χώρα μας, δεν ήταν αντικείμενο κάποιας ξεχωριστής εκπαιδευτικής μέριμνας, αλλά ήταν ενταγμένοι στην ελληνόφωνη εκπαίδευση.

Αντίθετα, μεγάλη απορία μας προκάλεσαν οι πολύ λίγες αναφορές στην εκπαίδευση των Εβραίων της χώρας μας, οι οποίες -«ειρήσθω εν παρόδω»- δεν πρόσθεσαν κάτι παραπάνω απ' όσα είναι ήδη γνωστά, και κυρίως η απόλυτη σιωπή απέναντι στο Ολοκαύτωμα. Έτσι, η παθητικότητα που χαρακτήριζε -τις περισσότερες φορές- τις αντιδράσεις της ελληνικής κοινωνίας απέναντι στην αύξηση των διώξεων σε βάρος τους, μπορούμε να υποθέσουμε ότι συνοδεύτηκε από την «αφωνία» του Συμβουλίου πάνω στο συγκεκριμένο θέμα. Δεν μπορούμε όμως να μη λάβουμε υπόψη ότι κατά πάσα πιθανότητα δεν έφτασαν στα γραφεία του σχετικές αναφορές, κι έτσι δεν άνοιξε κάποια συζήτηση που να καταγραφεί στα πρακτικά. Σ' αυτό συνηγορεί και το γεγονός ότι η τελευταία φορά που το Συμβούλιο ασχολήθηκε με θέμα των σχολείων αυτής της κοινότητας ήταν στις 7 Ιουνίου του 1942. Προφανώς η λειτουργία τους έσβησε εξαιτίας των εναντίον τους διώξεων και η συγκεκριμένη κοινότητα κατά την περίοδο που εξετάσαμε δεν απασχόλησε τις εκπαιδευτικές αρχές, όπως έγινε κατά το παρελθόν στην προσπάθεια του γλωσσικού εξελληνισμού της.

Διαφορετικές από τις παραπάνω είναι οι περιπτώσεις των Βλάχων και των Σλαβόφωνων. Το πρώτο κοινό τους στοιχείο είναι ότι και οι δύο αντιμετωπίστηκαν σε μεγάλο βαθμό με καχυποψία εξαιτίας της προπαγάνδας που εκπορευόταν από τη Ρουμανία στην πρώτη περίπτωση και από τη Βουλγαρία και τη Γιουγκοσλαβία στη δεύτερη. Το δεύτερο, που εντοπίσαμε κατά την έρευνά μας στο αρχείο, είναι ότι κατά τις πρώτες μέρες μετά την απελευθέρωση έφταναν διαρκώς εκθέσεις στο Συμβούλιο για τη γενικότερη συμπεριφορά τους καθ' όλη τη διάρκεια της Κατοχής αλλά και για την ειδικότερη, σε σχέση με την χρήση και τη διδασκαλία της μητρικής τους γλώσσας. Έτσι συμπεράναμε ότι υπήρξε μια προετοιμασία, ώστε ορισμένοι από αυτούς που είχαν πρωτοστατήσει στην εκπαίδευση στη μητρική τους γλώσσα να εντοπιστούν και να αντιμετωπίσουν τις συνέπειες της «αντεθνικής» πολιτικής τους, κατηγορούμενοι άλλοι απ' αυτούς δίκαια και άλλοι ενδεχομένως άδικα.

Από την άλλη οι δύο παραπάνω εθνοτικές ομάδες αντιμετωπίστηκαν σε επίπεδο εκπαίδευσης διαφορετικά. Όσοι, δηλαδή, από τους πρώτους επιθυμούσαν φοιτούσαν στα χρόνια της Κατοχής στα ρουμανικά – «κουτσοβλαχικά» σχολεία, τα οποία ως το τέλος του 1942 παρουσίασαν αύξηση του μαθητικού τους δυναμικού κυρίως λόγω της επισιτιστικής βοήθειας που μοίραζαν, ενώ για τους δεύτερους δεν υπήρξε ξεχωριστή κρατική μέριμνα, αλλά παρακολουθούσαν τα κοινά ελληνικά σχολεία χωρίς καμιάς μορφής διδασκαλία της μητρικής τους γλώσσας. Μόνο το ΕΑΜ κατά την περίοδο της Εαμοκρατίας λειτούργησε σλαβομακεδονικά σχολεία για πολύ μικρό διάστημα και με χαρακτήρα κυρίως προπαγανδιστικό. Έτσι έγινε σαφές ότι στην περίπτωση των Βλάχων υιοθετήθηκε το εθνικό μοντέλο, σύμφωνα με τις δεσμεύσεις που με διεθνείς συνθήκες είχε αναλάβει η Ελλάδα από το 1913 και εξής. Αντίθετα στους Σλαβόφωνους ακολουθήθηκε το μοντέλο της αφομοίωσης, αφού ιδιαίτερα από την πλευρά της Βουλγαρίας η προπαγάνδα υπήρξε πολύ πειστική, ενώ οι διεθνείς δεσμεύσεις ξεπεράστηκαν, όπως είδαμε, με το επιχείρημα ότι όσοι έμειναν στο ελληνικό έδαφος μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών του 1919 είχαν ελληνική εθνική συνείδηση.

Καταληκτικά επισημαίνουμε ότι η πολιτική του ελληνικού κράτους στις Νέες Χώρες είχε σκοπό την εθνική, γλωσσική και πολιτισμική ομογενοποίηση. Η έρευνα στο αρχείο -με όσα στοιχεία πρόσφερε- επιβεβαίωσε εν πολλοίς όσα ήταν ήδη γνωστά για την εκπαιδευτική πολιτική απέναντι στις μειονότητες, δηλαδή την επικράτηση του εθνικού μοντέλου στις περιπτώσεις των Ισραηλιτών και των Βλάχων και του μοντέλου της αφομοίωσης για τους Σλαβόφωνους και τους Τσάμηδες. Αντίθετα, για τους Μουσουλμάνους της Δυτικής Θράκης δεν είχαμε στοιχεία λόγω της βουλγαρικής

κατοχής. Τέλος, είχαμε κάποιες πρώτες ενδείξεις για τις διώξεις που ακολούθησαν αργότερα στον εκπαιδευτικό χώρο.

### **8. Πειθαρχικό δίκαιο. Παραπτώματα και ποινές**

Στο θέμα της άσκησης πειθαρχικής εξουσίας και επιβολής ποινών ό,τι ίσχυε από τη μεταξική περίοδο εφαρμόστηκε απόλυτα και στα κατοχικά χρόνια. Τα επάλληλα εποπτικά συμβούλια ασκούσαν και την πειθαρχική εξουσία επί των εκπαιδευτικών λειτουργών, ενώ το Συμβούλιο, όπως προέβλεπε ο Α.Ν. 2180/1940 και το Κ.Δ./6 Αυγούστου 1943, είχε και την πειθαρχική εξουσία επί των εκπαιδευτικών μελών των συμβουλίων αυτών για όσα παραπτώματα είχαν διαπράξει ως μέλη αυτών. Παράλληλα εκδίκασε σε ανώτερο βαθμό όλες τις ενστάσεις που έφταναν στα γραφεία του κατά των αποφάσεων των εποπτικών συμβουλίων.

Η έρευνα στο αρχείο απέδωσε μια μεγάλη ποικιλία ποινών όσο και παραβάσεων για τις οποίες επιβάλλονταν αυτές. Οφείλουμε να ομολογήσουμε ότι παρά το πλήθος των δυσκολιών που οφείλονταν στις συνθήκες της εποχής ο έλεγχος των εκπαιδευτικών λειτουργών ήταν ανελλιπής τόσο στον υπηρεσιακό όσο και στον ιδιωτικό τους βίο. Αν λάβουμε υπόψη ότι προτεραιότητα δινόταν στην εθνική, θρησκευτική και ηθική διαπαιδαγώγηση τόσο των μαθητών όσο και της ελληνικής κοινωνίας στο σύνολό της, αντιλαμβανόμαστε γιατί το Υπουργείο μέσω των εποπτικών συμβουλίων και του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου έδινε πολύ μεγάλη βαρύτητα σε θέματα ηθικής τάξης και συμπεριφοράς του εκπαιδευτικού προσωπικού.

Βέβαια, για την περίοδο που μιλάμε, πρέπει να επισημάνουμε ότι, ακόμη κι αν σε επίπεδο εποπτικών συμβουλίων τηρούνταν κατά γράμμα τα προβλεπόμενα και επιβάλλονταν αυστηρές ποινές, από την πλευρά του ανώτατου εκπαιδευτικού οργάνου δεν μπορεί να γίνει λόγος για αυταρχικότητα και καταπίεση των εκπαιδευτικών. Όλες οι περιπτώσεις που μελετήσαμε δείχνουν ότι αυτό λάμβανε υπόψη του κάθε φορά όχι μόνο τις πολεμικές συνθήκες αλλά και τις ιδιαίτερες συνθήκες κάτω από τις οποίες τελούνταν κάθε παράβαση. Έτσι, η επιείκεια που έδειχνε ήταν μεγάλη, όπως προκύπτει από το γεγονός ότι σχεδόν κάθε φορά που συζητούνταν κάποια ένσταση, τροποποιούσε την πρωτόδικη ποινή *«επί το επιεικέστερον»*. Ακόμη κι όταν αντιμετώπισε την περίπτωση εκπαιδευτικού που επανειλημμένα κωλυσιεργούσε και ταλαιπωρούσε με τη συμπεριφορά της τόσο τους συναδέλφους της και τους ανωτέρους της -ακόμη και το ίδιο το Συμβούλιο, εξάντλησε όλα τα περιθώρια, προκειμένου να δώσει την ευκαιρία σε μια «φερέλλι» εκπαιδευτικό και επιστήμονα να προσφέρει τις υπηρεσίες της στην

εκπαίδευση της χώρας. Από την ίδια περίπτωση, όπως και από άλλες παρόμοιες, διαπιστώθηκε ακόμη ότι αντιμετώπιζε με σεβασμό όσους είχαν σπουδές στο εξωτερικό.

Τέλος, οι περισσότερες περιπτώσεις παραβατικότητας αφορούσαν εγκατάλειψη θέσης ή παρέκκλιση *«από του πρόποντος εν τω υπηρεσιακώ και ιδιωτικώ βίω»*. Για το πρώτο παράπτωμα η συνηθέστερη ποινή που επιβαλλόταν από τα εποπτικά συμβούλια ήταν η οριστική απόλυση, ενώ το Συμβούλιο την τροποποιούσε σε απόλυση ενός ως τριών μηνών, λαμβάνοντας υπόψη τις ιδιαίτερες συνθήκες που επικρατούσαν και πιθανότατα το γεγονός ότι κανείς δεν περίσσευε στην προσπάθεια να μείνουν ανοιχτές οι πόρτες των σχολείων για τη μαθητιώσα νεολαία της Κατοχής. Το δεύτερο παράπτωμα συγκέντρωνε την προσοχή για το λόγο ότι, όπως ήδη ειπώθηκε, οι εκπαιδευτικοί έπρεπε με τη συμπεριφορά τους να αποτελούν την έμπρακτη απόδειξη τήρησης των προτεραιοτήτων που έθεταν οι εκπαιδευτικές αρχές της χώρας μας και παράδειγμα προς μίμηση για τους μαθητές τους και τις τοπικές κοινωνίες συνολικά.

### **9. Το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο**

Το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο, όπως επανειλημμένα τονίστηκε, βρισκόταν στην κορυφή των οργάνων που είχαν την ευθύνη σχεδιασμού και άσκησης της εκπαιδευτικής πολιτικής. Η θέση του αυτή ήταν ένας από τους λόγους που μας τράβηξε την προσοχή και μας υπαγόρευσε την έρευνα στα αρχεία του. Μέσα από αυτή θελήσαμε να διαπιστώσουμε ποια ήταν η επίσημη κρατική μέριμνα για τα εκπαιδευτικά πράγματα της χώρας κατά την περίοδο της Κατοχής και να σχηματίσουμε μια εικόνα -έστω και από αυτή τη συγκεκριμένη οπτική γωνία- για τις αρχές που διέκριναν την εκπαιδευτική πολιτική και το βαθμό στον οποίο μπόρεσε αυτή να βρει εφαρμογή.

Το πρώτο στοιχείο που προσέξαμε ήταν οι μεταβολές που επήλθαν στην ονομασία, τη σύνθεση και τη λειτουργία του οργάνου αυτού κατόπιν σχετικών νομοθετημάτων. Κατά την έναρξη της Κατοχής σε ισχύ ήταν ο Α.Ν. 2180/1940, με τον οποίο είχαν κωδικοποιηθεί όλοι οι προηγούμενοι σχετικοί νόμοι, και η ονομασία του ήταν Ανώτατο Συμβούλιο Εκπαιδύσεως, ενώ η σύνθεσή του ήταν πενταμελής. Αυτό το καθιστούσε ιδιαίτερα ευέλικτο και αποτελεσματικό, αλλά και ευκολότερα ελέγξιμο, στοιχείο που χαρακτήριζε τη μεταξική περίοδο κατά την οποία θεσμοθετήθηκε.<sup>1094</sup> Στον καιρό της πρώτης κατοχικής κυβέρνησης του στρατηγού Τσολάκογλου το Συμβούλιο λειτούργησε ως τετραμελές (μετά τη αναχώρηση του Σέκκερη από τη χώρα

---

<sup>1094</sup> Σαρηγιαννίδου, *ό.π.*, σ. 354.



με την κυβέρνηση Τσουδερού) και ως τριμελές μετά τον θάνατο του προέδρου του Δ. Λάμψα. Είναι προφανές ότι η ολιγομελής σύνθεση εξυπηρετούσε και πάλι τα πράγματα. Πιστεύουμε όμως ότι στην απόφαση της κυβέρνησης για τη λειτουργία του με μειωμένη σύνθεση ρόλο έπαιξαν αφενός οι συνθήκες, που επέβαλαν ίσως άλλες προτεραιότητες και δεν ευνοούσαν τις αλλαγές, και αφετέρου η εγνωσμένη αξία των μελών του συμβουλίου, που είχαν υπηρετήσει στο συγκεκριμένο όργανο και σε προγενέστερα αυτού επί σειρά ετών. Τη θέση μας ενισχύει το γεγονός ότι ο Καραχρίστος, ο Καλλιάφας και η Γεδεών δεν απομακρύνθηκαν από τη θέση τους ούτε κατά την εκκαθάριση σε όλους τους θεσμούς της πολιτείας (δικαιοσύνη, παιδεία, σώματα ασφαλείας) ούτε όταν σημειώθηκε παρέμβαση στον χώρο των ανώτατων σχολών με την εκκαθάρισή τους από άτομα που είχαν προωθηθεί επί καθεστώτος Μεταξά.

Η επόμενη μεταβολή ήρθε το φθινόπωρο του 1942 με το Ν.Δ. 1755/1942 που κατάργησε τα ΑΕΣΣΕ, ΑΕΣΜΕ, ΚΕΣΣΕ και ΚΕΣΜΕ και μεταβίβασε όλες τις αρμοδιότητές τους στο ανώτατο όργανο, το οποίο με τη σειρά του μετονομάστηκε σε Εκπαιδευτικό Συμβούλιο. Αλλαγή υπήρξε και στον αριθμό των μελών του, που ήταν δέκα, ενώ ως ενδέκατο μέλος προστέθηκε τον Ιανουάριο του 1944 ένας εκπαιδευτικός σύμβουλος με την ειδικότητα του θεολόγου. Όπως λοιπόν αποδεικνύεται από αυτήν την αλλαγή, υπήρξε η βούληση για ένα πιο συγκεντρωτικό ανώτατο όργανο, το οποίο ασκούσε πια και τα έργα των ανώτερων εποπτικών συμβουλίων, που κατά το προηγούμενο διάστημα τελούσαν υπό την καθοδήγηση και τον έλεγχο του.

Η τελευταία μεταβολή ήρθε μετά την απελευθέρωση και στη θέση του ΕΣ ο Ν. 54/1944 τοποθέτησε το ΚΔΓΣΕ, που ήταν δωδεκαμελές, με δέκα μόνιμα μέλη και δύο αιρετά. Υπήρχε σ' αυτή το θετικό στοιχείο της εμπλοκής των αιρετών μελών στο ανώτατο εκπαιδευτικό όργανο, αλλά και η προσπάθεια για πολύ στενό έλεγχο και παρακολούθηση του χώρου της εκπαίδευσης με την επαναθέσπιση των ΑΕΣΣΕ και ΑΕΣΜΕ. Ωστόσο με τον Α.Ν.158/1945 η εκλογή των αιρετών μελών σ' αυτό θα γινόταν σε χρόνο που θα όριζε με απόφασή του ο Υπουργός Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας. Καταλήγουμε έτσι στο συμπέρασμα ότι ο στενός έλεγχος τουλάχιστον για ένα διάστημα ακόμη θεωρήθηκε από την ηγεσία της χώρας απαραίτητος.

Ενδιαφέρουσα είναι και η σύνθεση του οργάνου σε καθεμία από τις μορφές που συναντήσαμε. Αρχικά το προερχόμενο από τη μεταξική δικτατορία ΑΣΕ αποτελούσε ένα σύνολο ετερόκλητων στοιχείων, ένα μίγμα προοδευτικών και συντηρητικών

στελεχών. Εκτός από τη Γεδεών που είχε διοριστεί από το δικτατορικό καθεστώς, στέλεχος προοδευτικό που την είδαμε στη συνέχεια να εντάσσεται στο ΕΑΜ, οι υπόλοιποι ήταν άτομα που είχαν στελεχώσει το Συμβούλιο και κατά το παρελθόν, είτε από τη θέση του μέλους (Καραχρίστος και Καλλιάφας) είτε από αυτή του προέδρου (Λάμπας). Επρόκειτο για επιστήμονες αναμφισβήτητης αξίας, που μπορεί να είχαν ιδεολογικές διαφορές, τους ένωναν όμως οι παιδαγωγικές σπουδές τους στη Γερμανία και την Ελβετία, η πολύ καλή γνώση των ξένων παιδαγωγικών συστημάτων και οι επιρροές τους από τις νέες παιδαγωγικές αντιλήψεις που επικρατούσαν στις χώρες αυτές.

Κατά τη μεταβολή από το ΑΣΕ στο ΕΣ τα τρία παλιά στελέχη διατήρησαν τη θέση τους, ενώ πλαισιώθηκαν από τους Σκουτερόπουλο, Σουχλέρη και Παρασκευόπουλο, με θητεία στο χώρο από τα χρόνια που προηγήθηκαν της μεταξικής δικτατορίας, Μιχαλόπουλο, Βασιλόπουλο, Λάγιο και Παπαδημητρίου, οι οποίοι για πρώτη φορά εισέρχονταν στο Συμβούλιο. Έτσι το κράμα των ετερόκλητων στοιχείων της μεταξικής περιόδου συνεχίστηκε, ενώ ο ρόλος των συντηρητικών στοιχείων ενισχύθηκε, καθώς πλάι στον Καλλιάφα θέση πήρε ο Σκουτερόπουλος, που στη συνέχεια πρωταγωνίστησε ως πρόεδρος του οργάνου.

Τέλος, στην τελευταία μορφή του Συμβουλίου (ΚΔΓΣΕ) η ηγεσία του Υπουργείου θέλησε να δώσει το μήνυμα ότι απαλλάχθηκε από το μεταξικό και το κατοχικό παρελθόν του ΑΣΕ, αφού αρχικά απέλυσε όλα τα μέλη του, στη συνέχεια όμως επανέφερε όσους ήταν εγνωσμένης αξίας και θα μπορούσαν να εγγυηθούν την ομαλή συνέχεια του ΕΣ, με την προσθήκη κάποιων νέων, που τους θεωρούσε επιστημονικά καταρτισμένους και κυρίως άξιους να δώσουν νέα πνοή στο σχολικό σύστημα. Ανάμεσά τους πολλά ήταν, κατά τον Παπανούτσο, τα προοδευτικά και ικανά μέλη: Καραχρίστος, Γεδεών, Λάγιος και Παρασκευόπουλος από τους παλιούς και Τατάκης, Βαμπούλης, Ζομπανάκης και Παϊδούση από τα νεοδιορισθέντα μέλη.

Αποτιμώντας στη συνέχεια το έργο του οργάνου, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι, όπως φάνηκε και από τις επιμέρους διαπιστώσεις στις οποίες προχωρήσαμε παραπάνω, αυτό σε γενικές γραμμές προσπάθησε να αντεπεξέλθει στο ρόλο του ανεξαρτήτως των περιστάσεων. Μέσα σε μια περίοδο που η κάλυψη των βιοτικών αναγκών ήταν απόλυτη προτεραιότητα, ενεργούσε από την πλευρά του για την κάλυψη των πνευματικών αναγκών της νέας γενιάς -στο βαθμό βέβαια που οι συνθήκες το επέτρεπαν, μέσα από την έγκριση νέων βιβλίων και βοηθημάτων και την τροποποίηση παλιότερων, αλλά και την έκδοση εγκυκλίων και οδηγιών για το εκπαιδευτικό

προσωπικό των σχολείων. Η πληθώρα των συνεδριάσεων, όπως και ο μεγάλος όγκος και η ποικιλία των θεμάτων που το απασχολούσαν σε καθεμιά από αυτές, μας κάνουν να αναλογιστούμε τι θα συνέβαινε, αν οι συνθήκες ήταν ομαλές. Τα μέλη του δεν φείδονταν κόπων και χρόνου προκειμένου να ρυθμίζουν τα πάντα ως την τελευταία λεπτομέρεια για το συμφέρον της υπηρεσίας, αλλά και για να έχουν προσωπική άποψη για κάθε σοβαρό ζήτημα που απασχολούσε την εκπαιδευτική κοινότητα. Θα μπορούσαμε να τους αποδώσουμε το χαρακτηριστικό της αυστηρής τυπικότητας των ανώτερων δημοσίων λειτουργών, που ενώ ο κόσμος γύρω τους δείχνει να αλλάζει δραματικά λόγω ανωτέρας βίας, αυτοί εμμένουν με θαυμαστή συνέπεια στην επιτέλεση του καθήκοντός τους.

Η στάση τους αυτή πολλές φορές μας δημιούργησε την υποψία ότι κινούνταν εκτός πραγματικότητας. Ότι, δηλαδή, μέσα στον χαλασμό των ημερών, με τα παιδιά να χριζούν ειδών πρώτης ανάγκης (τροφής, ρούχων, παπουτσιών), αυτοί συνεδρίαζαν σαν να μη συνέβαινε τίποτε. Μια τέτοια ερμηνεία όμως θα τους αδικούσε. Πιο κοντά στην αλήθεια πιστεύουμε ότι είναι η άποψη ότι εμφορούνταν από υψηλές αξίες και ιδανικά και είχαν την αίσθηση ότι όσα έφεραν μαζί τους ως «προίκα» από τις σπουδές τους στο εξωτερικό έπρεπε να τα μεταλαμπαδεύσουν στη νέα γενιά συμβουλευοντας και οργανώνοντας τις προσπάθειες των εκπαιδευτικών λειτουργών της χώρας. Ίσως να τους διέκρινε ακόμη, όπως ο Α. Δημαράς υποστήριζε, «μια σαφής διάθεση ενεργητικής αντιμετώπισης των πραγμάτων»,<sup>1095</sup> με την έννοια ότι τους βάραινε η ευθύνη να προετοιμάσουν τη γενιά που θα αναλάμβανε την ανόρθωση της χώρας μετά από τα αναπάντεχα δεινά που τη βρήκαν, και η υψηλή αίσθηση του καθήκοντος.

Ένα καθήκον που για ανώτατα αυτά στελέχη της εκπαίδευσης ήταν άρρηκτα συνδεδεμένο με την καλλιέργεια του εθνικού, του θρησκευτικού και του ηθικού φρονήματος των νεαρών βλαστών της πολύπαθης ελληνικής κοινωνίας αλλά και των υπολοίπων μελών αυτής. Κι αν για ορισμένους αυτό δήλωνε μια συμπόρευση με την ιδεολογία του μεταξικού καθεστώτος ή των κατοχικών κυβερνήσεων, φαίνεται πως υπάρχει κι άλλη εξήγηση. Η πίστη στα εθνικά ιδανικά, στην αξία της πατρίδας και της οικογένειας, και συλλήβδην η ιδεολογία της εθνοφροσύνης είχε κυριαρχήσει στην αγωγή των ελληνόπαιδων επί σειρά ετών. Αποδέκτες μιας τέτοιας αγωγής και φορείς τέτοιων ιδεών ήταν και τα μέλη του Συμβουλίου και ήταν φυσικό αυτά να είναι τα προτάγματά τους στη χάραξη της εκπαιδευτικής πολιτικής.

---

<sup>1095</sup> Δημαράς, *ό.π.*, σ. 210.

Σ' αυτό το σημείο πρέπει να τονίσουμε ακόμη ότι διακρίνονταν από σταθερότητα στις απόψεις τους και μάλιστα είδαμε να συμπλέουν σ' αυτές άτομα διαφορετικών πεποιθήσεων, όπως ο Καραχρίστος, η Γεδεών και ο Καλλιάφας, όταν προσπάθησαν τον Δεκέμβριο του 1942 να υπερασπιστούν τη συνέχιση της λειτουργίας των ΑΕΣΣΕ και ΑΕΣΜΕ, τα οποία σύμφωνα με το σχέδιο διατάγματος που ο νέος πρόεδρος του ΕΣ είχε φέρει προς έγκριση επρόκειτο να καταργηθούν.

Δεν θα έπρεπε ακόμη να παραλείψουμε ότι εντοπίσαμε και περιπτώσεις καθαρής διαφωνίας -με τον δέοντα σεβασμό κάθε φορά- με τις προτάσεις του Υπουργείου και τις υποδείξεις του Υπουργού ή ακόμη και του Γραφείου του Πρωθυπουργού. Παρουσιάσαμε σχετικά παραδείγματα και δείξαμε τον πρωταγωνιστικό ρόλο που είχε σ' αυτά μια ξεχωριστή προσωπικότητα εκ των μελών του Συμβουλίου, ο εκπαιδευτικός σύμβουλος Καραχρίστος.

Ωστόσο, το μπόι τους ήταν ανθρώπινο, όπως φάνηκε από την απουσία οποιασδήποτε αντίδρασης στις επιταγές των Αρχών Κατοχής σχετικά με τη διδασκαλία της γερμανικής και της ιταλικής γλώσσας ως υποχρεωτικών μαθημάτων και από τις επιφυλάξεις που εκφράσαμε σχετικά με τα κριτήρια που έμπαιναν σε προτεραιότητα κατά την έκδοση αδειών ίδρυσης ιδιωτικών σχολείων. Ίσως αυτό να κρύβεται και πίσω από τη δήλωση του εκπαιδευτικού συμβούλου Παρασκευόπουλου για «οκταετή σιγήν και δουλείαν» στα εκπαιδευτικά πράγματα της χώρας. Προφανώς η φράση του αφορούσε ως ένα βαθμό και τη στάση των μελών του Συμβουλίου.

Τελικά, έχουμε να κάνουμε με ένα επιτελικό όργανο που σχεδίαζε, εφάρμοζε ή ενέκρινε την πολιτική των κατοχικών κυβερνήσεων, αλλά τα μέλη του -είτε μεμονωμένα είτε συνολικά- σε ορισμένες περιπτώσεις αντέδρασαν, όταν διαπίστωσαν ότι οι εντολές που είχαν λάβει δεν ήταν σύννομες ή ότι οι επιλογές των κυβερνώντων -ακόμη και των δυνάμεων Κατοχής- δεν λειτουργούσαν προς το συμφέρον της εκπαίδευσης.

## Επίλογος

Η έρευνα στο αρχείο με τα πρακτικά των συνεδριάσεων του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου είχε στόχο να ρίξει φως στην κατάσταση που παρουσίαζε η χώρα μας στα χρόνια της Κατοχής από εκπαιδευτική άποψη. Τα ευρήματα σε μεγάλο βαθμό επιβεβαίωσαν όσα μας ήταν γνωστά ήδη από το παρελθόν. Βέβαια, όπως τονίστηκε και παραπάνω, η εικόνα αυτή είναι δοσμένη από τη συγκεκριμένη οπτική γωνία, αυτή των ανθρώπων του Συμβουλίου, την φωνή των οποίων αφουγκραστήκαμε μέσα από τις αποφάσεις που καταγράφηκαν στα πρακτικά.

Προχωρώντας σε μια συνολική αποτίμηση και λαμβάνοντας υπόψη το γενικότερο ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο της εποχής οφείλουμε να ομολογήσουμε ότι τα πράγματα σε επίπεδο λειτουργίας των σχολείων ήταν τραγικά, ωστόσο σε επίπεδο χάραξης της εκπαιδευτικής πολιτικής η εικόνα δεν ήταν η ίδια. Μπορεί το Συμβούλιο να μας έδωσε την εντύπωση ότι ορισμένες φορές λειτουργούσε σαν να μην αντιλαμβανόταν την κατάσταση, άλλες τόσες όμως και ειδικά στην αντιμετώπιση των θεμάτων των εκπαιδευτικών λειτουργών μάς έδειξε ότι εκτιμούσε ιδιαίτερα το βάρος των συνθηκών.

Επιχειρήσαμε να σκιαγραφήσουμε μια περίοδο για την οποία δεν είχε υπάρξει αναλυτική παρουσίαση της εκπαιδευτικής κατάστασης. Το υλικό που ερευνήσαμε ήταν ογκώδες και αναδείχθηκε μια ποικιλία θεμάτων, που ορισμένα από αυτά θα μπορούσαν να αποτελέσουν από μόνα τους θέμα ξεχωριστής διπλωματικής εργασίας. Θέλουμε να πιστεύουμε ότι μπορέσαμε να δούμε τα πράγματα με κριτική ματιά και ότι οι ερμηνείες και οι υποθέσεις στις οποίες προβήκαμε ήταν προς τη σωστή κατεύθυνση.

Προσπαθήσαμε ακόμη να παρουσιάσουμε το έργο των μελών του Συμβουλίου και να ερμηνεύσουμε τα κίνητρα των επιλογών τους. Ελπίζουμε ότι είδαμε τις ενέργειές τους μέσα στην εποχή τους και υπό το ειδικό βάρος της θέσης τους, χωρίς να υπερτιμήσουμε ή να υποβαθμίσουμε κάποια από αυτές.

Τέλος, έχοντας την υποψία ότι αγγίξαμε ορισμένα θέματα για τα οποία δεν είχε υπάρξει ξεχωριστό ενδιαφέρον ως τώρα, ευελπιστούμε ότι η εργασία μας θα δώσει αφορμή για διάλογο και για νεότερες μελέτες πάνω σε πιο ειδικά εκπαιδευτικά θέματα αυτής της περιόδου.

## Βιβλιογραφία

- Αβέρωφ-Τοσίτσας Ευάγγελος, *Η πολιτική πλευρά του κουτσοβλαχικού ζητήματος*, Τρίκαλα 1992.
- Αγγελής Βαγγέλης, *Μεταξική προπαγάνδα και Νεολαία 1936-1940*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Τμήμα Πολιτικών Επιστημών και Ιστορίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 2004.
- Αθανασιάδης Θεοχάρης, *Η διδασκαλική ομοσπονδία Ελλάδος (ΔΟΕ) στο Μεσοπόλεμο: η ίδρυση και η πορεία της*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Τμήμα Φιλοσοφίας-Παιδαγωγικής-Ψυχολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 1999.
- Ανδρέου Αποστόλης, «Ιδιωτική Εκπαίδευση. Προσανατολισμός, διάρκειες και τομές. (Ιστορική Προσέγγιση)», Ανακοίνωση στο συνέδριο με θέμα: *Εκπαίδευση, Κοινωνία, Εξουσία*. Οργάνωση: Σ.Τ.Ε.Α.Θ.Δ.Ε.Θ., Θεσσαλονίκη, 5 Δεκεμβρίου 1986.
- Αντωνίου Χρήστος, *Η εκπαίδευση των Ελλήνων Δασκάλων (1828-2000)*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2002.
- Αργολική Αρχαιακή Βιβλιοθήκη Ιστορίας και Πολιτισμού. Προσβάσιμο στο: <https://argolikivivliothiki.gr/tag/%CF%83%CE%BA%CE%BF%CF%85%CF%84%CE%B5%CF%81%CF%8C%CF%80%CE%BF%CF%85%CE%BB%CE%BF%CF%82-%CE%B9%CF%89%CE%AC%CE%BD%CE%BD%CE%B7%CF%82/> .
- Βαρών-Βασάρ Οντέτ, «Η εξόντωση των ελλήνων Εβραίων». Στο Χάγκεν Φλάισερ (επιμ.), *Κατοχή-Αντίσταση 1941-1944*, ειδική έκδοση για την εφημερίδα ΤΑ ΝΕΑ, Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη Α.Ε., 2010.
- Βερέμης Θάνος, «Η εποχή (1900-1936)». Στο Θ. Βερέμης – Γ. Γουλιμή (επιμ.), *Ελευθέριος Βενιζέλος: κοινωνία-οικονομία-πολιτική στην εποχή του*, Εκδόσεις Γνώση, Αθήνα 1989.
- Βόγλης Πολυμέρης, *Η ελληνική κοινωνία στην Κατοχή, 1941-1944*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2010.
- Clogg Richard, *Σύντομη ιστορία της νεώτερης Ελλάδας*, Εκδόσεις Καρδαμίτσα, Αθήνα 1984.
- Cohen L., Manion L. & Morrison K., *Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας*, μτφρ. Σ. Κυρανάκης, Μ. Μαυράκη, Χ. Μητσοπούλου, Π. Μπιθαρά, Μ. Φιλοπούλου, Μεταίχμιο, Αθήνα 2008.
- Γιαννάκου Αθηνά & Συμεωνίδου Νικολέττα, *Η εκπαίδευση από τη δικτατορία Μεταξά έως τον Εμφύλιο Πόλεμο (1936-1950): μια ιστορική έρευνα*, ανέκδοτη πτυχιακή εργασία, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Σχολή Επιστημών Αγωγής, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Αλεξανδρούπολη 2014.
- Γκαλαϊτσης Τάκης, *Από τη ζωή των Βλάχων, di tu bana armãnjilor*, Σύλλογος Βλάχων Βέροιας, Βέροια 2013.
- Δελμούζος Αλέξανδρος, *Παιδεία και κόμμα*, εκδ. Αλικιώτη, Αθήνα 1947.

- Δημαράς Αλέξης, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε (Τεκμήρια ιστορίας)*, τόμοι Α' - Β', Βιβλιοπωλείον της «Εστίας» Ι. Δ. Κολλάρου & Σιας Α.Ε., Αθήνα 1998.
- Δημαράς Αλέξης, *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης. Το «ανακοπτόμενο άλμα». Τάσεις και αντιστάσεις στην ελληνική εκπαίδευση 1833-2000*, Εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα 2013.
- Διβάνη Λένα, *Ελλάδα και μειονότητες. Το σύστημα της διεθνούς προστασίας της Κοινωνίας των Εθνών*, Γ' έκδοση, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1999.
- Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία (επιμ.), *Λεύκωμα της εκατονταετηρίδος της Εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας 1837 - 1937*. Εν Αθήναις 1937.
- Έξαρχος Γεώργιος, *Αυτοί είναι οι Βλάχοι*, Εκδόσεις Γαβρηλίδη, Αθήνα 1994.
- Ευαγγελόπουλος Σπύρος, *Ελληνική Εκπαίδευση*, τόμος Β' 20ός Αιώνας, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998.
- Ευαγγελόπουλος Σπύρος, *Οι Παιδαγωγικές Ακαδημίες*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998.
- Ηλιάδου-Τάχου Σοφία, *Η εκπαιδευτική πολιτική του ελληνικού κράτους στη Μακεδονία στο πλαίσιο του μακεδονικού ζητήματος. Το παράδειγμα της Δυτικής Μακεδονίας*, α' έκδοση, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 2006.
- Ηλιάδου-Τάχου Σοφία, Ανδρέου Ανδρέας, Ταναμπάση Αναστασία, «Τα ρουμανικά σχολεία στη Μακεδονία (1939-1949)», στο: *Πρακτικά ΑΑ' πανελλήνιου ιστορικού συνεδρίου (28-30 Μαΐου 2010)*, Εκδόσεις Γιαχούδη, Θεσσαλονίκη 2011.
- Ηρακλέους Γεώργιος, «Θεωρητικές προσεγγίσεις στα Αναλυτικά προγράμματα σπουδών». Προσβάσιμο στο: <http://kemetete.sch.gr/wp-content/uploads/2011/12/1-eis.pdf>.
- Ιατρίδης Γιάννης, «Εισαγωγή». Στο Γ. Ιατρίδης (επιμ.). *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950: Ένα έθνος σε κρίση*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1984.
- Καγκαλίδου Ζαφειρούλα, *Εκπαίδευση και πολιτική. Η περίπτωση του καθεστώτος της 4<sup>ης</sup> Αυγούστου*, Εκδοτικός Οίκος Αφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1999.
- Καλαντζής Κωνσταντίνος, *Η παιδεία εν Ελλάδι 1935-1951*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2002.
- Καλεράντε Ευαγγελία, «Η εκπαιδευτική πολιτική της περιόδου της Δικτατορίας, 1936-1940». Στο Σήφης Μπουζάκης (επιμ.), *Πανόραμα Ιστορίας της Εκπαίδευσης: Όψεις και Απόψεις*, δεύτερος τόμος, Νεοελληνική Εκπαίδευση (1821-2010), Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 2011.
- Καλεράντε Ευαγγελία, *Παιδεία στα χρόνια της δικτατορίας 1936-1940*, Εκδόσεις Γρηγόρης, Αθήνα 2016.
- Καλλιάφας Σπυρ., *Η αναδιοργάνωση της εκπαίδευσης*, Τύποις Ανδρ. Ι. Βάρτσου, Εν Αθήναις 1945.
- Καραφύλλης Αθανάσιος, *Νεοελληνική Εκπαίδευση: Δύο αιώνες μεταρρυθμιστικών προσπαθειών*, Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα 2002.

- Καραχρίστος Νικ., *Διδακτική των σχολείων των Ξενοφώνων ως και παντός είδους σχολείων*, Εκδοτικόν Κατάστημα Παπανέστορος, Θεσσαλονίκη 1923.
- Κάτσικας Χρήστος & Θεριανός Κώστας, *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης: από την ίδρυση του ελληνικού κράτους μέχρι το 2004*, Εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα 2004.
- Κολιόπουλος Ιωάννης, *Παλινόρθωση Δικτατορία Πόλεμος 1935-1941. Ο βρετανικός παράγοντας στην Ελλάδα*, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας» Ι. Δ. Κολλάρου & Σιας Α.Ε., Αθήνα 1985.
- Κολιόπουλος Ιωάννης, Σβολόπουλος Κωνσταντίνος, Χατζηβασιλείου Ευάνθης, Νημάς Θεόδωρος & Σχολινάκη-Χελιώτη Χάρης, *Ιστορία του νεότερου και σύγχρονου κόσμου (από το 1815 έως σήμερα)*, ΟΕΔΒ, Αθήνα 2007.
- Κοτσαγεώργη-Ζυμάρη Ξανθίπη, «Η βουλγαρική πολιτική έναντι των κατακτημένων περιοχών. Πολιτική, στρατιωτική και εκκλησιαστική διοίκηση. Εκπαίδευση και γλώσσα», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΣΤ΄: Σύγχρονος ελληνισμός από το 1941 ως το τέλος του αιώνα*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1975.
- Κουμαρίδης Γιώργος, *Όψεις της κατοχής και της αντίστασης στη δυτική Μακεδονία: η περίπτωση του SNOF*, ανέκδοτη μεταπτυχιακή εργασία, Τμήμα Ιστορίας-Αρχαιολογίας-Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Σχολή Επιστημών του Ανθρώπου, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος 2002.
- Κυπριανός Παντελής, *Συγκριτική ιστορία της ελληνικής εκπαίδευσης*, Εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 2004.
- Κωστόπουλος Τάσος, *Η απαγορευμένη γλώσσα. Κρατική καταστολή των σλαβικών διαλέκτων στην ελληνική Μακεδονία*, Δ΄ έκδοση, Εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 2008.
- Λαμπράκη-Παγανού Αλεξάνδρα, «Η Σοφία Γεδεών και η Αικατερίνη Στριφτού-Κριαρά στο Εργαστήριο Πειραματικής Παιδαγωγικής», Πρακτικά Ημερίδας, Πανεπιστήμιο και Εκπαίδευση. Η Παιδαγωγική στη Φιλοσοφική Σχολή. Ιστορική καταγραφή-προοπτικές. Οργάνωση: Τομέας Παιδαγωγικής. Μουσείο Ιστορίας της Παιδείας και Αρχείο Νεοελληνικής Εκπαίδευσης, Εκδόσεις Μικρός Ρωμός, Αθήνα 1998.
- Λάμπας Δημήτριος, *Σχέδια παιδαγωγικής διδασκαλίας*, Εκδόται: Ιωάννης Δ. Κολλάρος & Σια, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 1927.
- Lange M., *Comparative – Historical Methods: An introduction*. Mc Gill University, SAGE Publications Ltd, 2013. Προσβάσιμο στο: <http://dspace.uowm.gr/xmlui/bitstream/handle/123456789/188/%CE%9C%CE%95%CE%A4%CE%91%CE%A0%CE%A4%CE%A5%CE%A7%CE%99%CE%91%CE%9A%CE%97%20%CE%95%CE%A1%CE%93%CE%91%CE%A3%CE%99%CE%91%201.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
- Λέφας Χριστόδουλος, *Ιστορία της Εκπαίδευσης*, ΟΕΣΒ, Εν Αθήναις 1942.
- Λιθοξόου Δημήτρης, *Μειονοτικά ζητήματα και εθνική συνείδηση στην Ελλάδα*, Εκδόσεις Λεβιάθαν, Αθήνα 1991.
- Λιόλιος Γ., (2008). *Σκιές της πόλης. Αναπαράσταση του διωγμού των Εβραίων της Βέροιας*. Εκδόσεις Ευρασία. Αθήνα 2008.



- Λογοθετόπουλος Κ., *Ιδού η αλήθεια*, Αθήνα 1948.
- Λυγούρα Αναστασία, *Πανεπιστημιακά ιδρύματα και φοιτητική δράση κατά τα έτη 1940-1944*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Αθήνα 2010.
- Λυμπεράτος Μιχάλης, «Οι οργανώσεις της Αντίστασης». Στο Χρήστος Χατζηιωσήφ/Προκόπης Παπαστρατής (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, τόμ. Γ2, Αθήνα 2007.
- Λύτος Δημήτριος, *Η πολιτική των κατοχικών κυβερνήσεων στην Ελλάδα (1941-1944)*, ανέκδοτη μεταπτυχιακή εργασία, Τμήμα Ιστορίας-Αρχαιολογίας-Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος 2016.
- Mazower Mark, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ, η εμπειρία της Κατοχής*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1994.
- Μαντζούκας Στέφανος, *Ποιοτική έρευνα σε έξι εύκολα βήματα Η επιστημολογία, οι μέθοδοι και η παρουσίαση*. Προσβάσιμο στο: <http://openworkshop.pbworks.com/w/file/etch/64390801/6-bhmata-poiotikh-ereyna.pdf>.
- Μαργαρίτης Γιώργος, *Ανεπιθύμητοι Συμπατριώτες. Στοιχεία για την καταστροφή των μειονοτήτων της Ελλάδας*, Εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 2005.
- Μαρκέτου Μαρία, *Το Μονοθέσιο Δημοτικό Σχολείο Μοίραλι Αχαΐας. Οργάνωση, Διοίκηση, Εποπτεία, Λειτουργία (1908-1936)*, ανέκδοτη διπλωματική εργασία, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Πατρών, Πάτρα 2010.
- Μαυροσκούφης Δημήτρης, Μπέτσας Γιάννης, «'Τι πρέπει να κάνουμε για να αφομοιώσουμε τους ξενόφωνους;» Το γλωσσοεκπαιδευτικό πρόγραμμα του Εκπαιδευτικού Ομίλου για τη γλωσσική αφομοίωση των Ξενόγλωσσων (σε Αττική και Κορινθία)», *6<sup>ο</sup> Επιστημονικό Συνέδριο Ιστορίας της Εκπαίδευσης. Ελληνική Γλώσσα και Εκπαίδευση*, Πάτρα 2011.
- «Μέθοδοι έρευνας της Παιδαγωγικής Επιστήμης». Προσβάσιμο στο: <https://student.cc.uoc.gr/uploadFiles/192-%CE%A0%CE%91%CE%99%CE%9D100/Proodos%20%20ylh.pdf>.
- Μπακή Σωτηρία, *Η εκπαιδευτική πολιτική για τους ξενόφωνους πληθυσμούς στο πλαίσιο εκπαιδευτικού δημοτικισμού (1916-1926)*, ανέκδοτη μεταπτυχιακή εργασία, Παιδαγωγική Σχολή Φλώρινας, Τμήμα Νηπιαγωγών, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, Φλώρινα 2014.
- Μπαλή Χαρίκλεια, *Το Πανεπιστήμιο Αθηνών κατά το διάστημα 1938-1945. Η περίπτωση της Νομικής Σχολής*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα 2014.
- Μπουζάκης Σήφης, *Νεοελληνική Εκπαίδευση (1821-1998)*, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1999.
- Νούτσος Χαράλαμπος, *Προγράμματα Μέσης Εκπαίδευσης και κοινωνικός έλεγχος (1931-1973)*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1979.

- Νούτσος Χαράλαμπος, *Ο δρόμος της καμήλας και το σχολείο. Η εκπαιδευτική πολιτική στην Ελλάδα: 1944-1946*, Εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 2003.
- Ξενέλλη Ειρήνη, *Από το Διδασκαλείο στην Παιδαγωγική Ακαδημία. Γυναίκες δασκάλες στην Παιδαγωγική Ακαδημία Μυτιλήνης (1950-1964)*, ανέκδοτη διπλωματική εργασία, Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών «Γυναίκες και Φύλα: Ανθρωπολογικές και Ιστορικές Προσεγγίσεις», Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Μυτιλήνη χχ.
- Παπαευαγγέλου Αθανάσιος, *Η ιδιωτική εκπαίδευση στην Ελλάδα υπό το πρίσμα του εθνικού και ενωσιακού δικαίου*, διατριβή επί διδακτορία, Διδακτική Μονάδα Διοικητικού Δικαίου, Τομέας Δημοσίου Δικαίου και Πολιτικής Επιστήμης, Νομική Σχολή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2015.
- Παπαμανώλης Κωνσταντίνος, *Οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις στη μεταπολεμική Ελλάδα (1941-1988)*, Διατριβή για Διδακτορία, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Πειραιάς 1989.
- Παπανούτσος Ευάγγελος, *Απομνημονεύματα*, Φιλιππότης, Αθήνα 1982.
- Παπαστρατής Προκόπης, «Η κυβέρνηση Παπανδρέου και το Συνέδριο του Λιβάνου». Στο Γ. Ιατρίδης (επιμ.). *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950: Ένα έθνος σε κρίση*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1984.
- Πετρόπουλος Ιωάννης, «Τα ελληνικά παραδοσιακά κόμματα κατά την περίοδο της Κατοχής». Στο Γ. Ιατρίδης (επιμ.). *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950: Ένα έθνος σε κρίση*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1984.
- Πολυχρονάκη Μαρία, «Φροντιστήριο: ένας αλώβητος θεσμός υπέρβασης των συστημάτων εισαγωγής στην πανεπιστημιακή εκπαίδευση». Προσβάσιμο στο: <http://www.eriande.elemedu.upatras.gr/eriande/synedria/synedrio4/praktika1/polyxronaki.htm> .
- Πυργιωτάκης Ιωάννης, *Εισαγωγή στην Παιδαγωγική Επιστήμη*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2000.
- Σακελλαρίου Χάρης, *Η παιδεία στην Αντίσταση*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2003.
- Σάμιος Παναγιώτης, «*Η στοιχειώδης εκπαίδευση στα χρόνια της μεταξικής δικτατορίας 1936-1940*», ανέκδοτη διπλωματική εργασία, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Αθήνα 2012.
- Σβορώνος Νίκος, *Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας*, θ' έκδοση, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1985.
- Σιμενή Περσεφόνη, Δούκας Τριαντάφυλλος & Μπουζάκης Σήφης, «*Μεταρρυθμίσεις στην πανεπιστημιακή εκπαίδευση στην Ελλάδα 1911-1982*». Στο: Σήφης Μπουζάκης (επιμ.), *Πανόραμα Ιστορίας της Εκπαίδευσης. Όψεις και απόψεις*, τόμος Β', Νεοελληνική Εκπαίδευση (1821-2010), Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 2011.

- Σφέτας Σπυρίδων, «Η ίδρυση και η δράση της Οχράνας (1943-1944) στη Δυτική και Κεντρική Μακεδονία στα Πλαίσια της πολιτικής της VMRO και των Ιταλο-Γερμανικών Αρχών Κατοχής». Στο *Βαλκανικά Σύμμεικτα II (1999-2000)*.
- Σωτηρίου Κώστας, *Η παιδεία μας σήμερα*, «Τα νέα βιβλία» Α.Ε., Αθήνα 1946.
- Τζάρτζας Γεώργιος, «Το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο και η εκπαιδευτική πολιτική του Ελευθερίου Βενιζέλου», *Η εκπαιδευτική πολιτική στα χρόνια του Ελευθερίου Βενιζέλου*, Πρακτικά συνεδρίου (Αθήνα, 22-24 Ιανουαρίου 2004), Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών & Μελετών «Ελευθέριος Βενιζέλος», -Χανιά, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2007.
- Τζήκα Δώρα, *Αριστερά και Εκπαίδευση 1941-1949: Θεωρητικές απόψεις και εκπαιδευτική δράση*, ανέκδοτη μεταπτυχιακή εργασία, Τομέας Παιδαγωγικής, Τμήμα Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής, Φιλοσοφική Σχολή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2011.
- Τζιουμάκης Γιώργος, *Ο εβραϊκός πληθυσμός της Θεσσαλονίκης και η εκπαίδευσή του, πριν και μετά την ενσωμάτωση της πόλης στο ελληνικό κράτος*, ανέκδοτη διπλωματική εργασία, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2009.
- Τσιούμης Κωνσταντίνος, *Η Μουσουλμανική μειονότητα της Δυτικής Θράκης και οι Ελληνοτουρκικές σχέσεις (1923-1940)*, *Ιστορία-Πολιτική-Παιδεία*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Παιδαγωγική Σχολή, Τμήμα Νηπιαγωγών, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1994.
- Τσιούμης Κωστής, *Λεπτές ισορροπίες. Μειονοτικά ζητήματα και εκπαίδευση γλωσσικών μειονοτήτων στη μεταπολεμική Ελλάδα*, Εκδοτικός οίκος Αντ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2009.
- Τσιούμης Κωστής, «Πολιτικές διαχείρισης της μειονοτικής παρουσίας στην ελληνική εκπαίδευση 1923-2000», *Πρακτικά του 5<sup>ου</sup> Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών*, 2-5 Οκτωβρίου 2014, Θεσσαλονίκη.
- Φίλος Στέφανος, *Το χρονικό ενός θεσμού. Η διοίκηση και η εποπτεία της εκπαίδευσης κατά την τελευταία 150/ετία 1832 – 1982*, Εκδόσεις «Βιβλία για όλους», Αθήνα 1984.
- Φιλοσόφου Μαρία, *Κατοχή και Αντίσταση στην Αχαΐα: Κοινωνικές και εκπαιδευτικές διαστάσεις*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Τμήμα Επιστημών της Εκπαίδευσης και της Αγωγής στην Προσχολική Ηλικία, Πανεπιστήμιο Πατρών, Πάτρα 2010.
- Φλάισερ Χάγκεν, *Στέμμα και Σβάστικα, Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης, 1941-1944*, τόμοι Α' - Β', ειδική έκδοση για την εφημερίδα ΤΟ ΒΗΜΑ, Αθήνα 2009.
- Φραδέλλος Κώστας, «Κατοχικές κυβερνήσεις και έθνος». Στο Χρήστος Χατζηιωσήφ/Προκόπης Παπαστρατής (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, τόμ. Γ2, Αθήνα 2007.
- Χανδρινός Ιάσοντας, «Οι οργανώσεις της Εθνικής Αντίστασης: καταγραφή και ανάλυση». Στο Χάγκεν Φλάισερ (επιμ.), *Κατοχή-Αντίσταση 1941-1944*, ειδική

έκδοση για την εφημερίδα ΤΑ ΝΕΑ, Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη Α.Ε., 2010.

Χαραλαμπίδης Μενέλαος, *Η εμπειρία της Κατοχής και της Αντίστασης στην Αθήνα*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2012.

Χαραλάμπους Δημήτρης, *Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος: η ίδρυση, η δράση του για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και η διάσπασή του*, Εκδοτικός οίκος αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1987.

Χατζηχρήστου Στελίνα & Βασιλειάδης Μιχάλης, *Ιδιωτική Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση στην Ελλάδα: Προκλήσεις και προοπτικές*, Ίδρυμα Οικονομικών & Βιομηχανικών Ερευνών, Αθήνα 2011.

Χόνδρος Ιωάννης, «Η ελληνική αντίσταση 1941-1944: Επανεκτίμηση». Στο Γ. Ιατρίδης (επιμ.). *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950: Ένα έθνος σε κρίση*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1984.

Χρυσόχου Αθανάσιος, *Η κατοχή εν Μακεδονία, βιβλίο τρίτον, Η δράσις της ιταλορουμανικής προπαγάνδας*, Θεσσαλονίκη 1951.

## Τύπος

### α. Εφημερίδες

«Η Τρίτη Γεωργική Σχολή της ΕΠΟΝ», εφ. *Φωνή του Φεραίου, Όργανο Συμβουλίου περιοχής ΕΠΟΝ Στερεάς Ελλάδας*, φ. 8, 24.7.1944.

«Η σύσταση του Ανωτάτου Εκπαιδευτικού Συμβουλίου», *Ελευθερία*, Πέμπτη 22 Φεβρουαρίου 1945, αρ. φύλλου 145.

Γεδεών Σοφία, «Μέση Παιδεία και ηγετικά στελέχη», εφ. *Ελευθερία*, 22 Φεβρουαρίου 1947, αρ. φύλλου 757.

Λυμπεράτος Μιχάλης, «Η Παιδεία στην Αντίσταση: Σταθμός στην ιστορία του εκπαιδευτικού κινήματος στην Ελλάδα», *Αυγή*, 17.11.2013.

### β. Περιοδικά

*Διδασκαλικό Βήμα*, τχ 28-29, Αθήνα 1946.

Ηλιάδου-Τάχου Σοφία, «Όψεις του Μακεδονικού Ζητήματος: εκπαιδύοντας δασκάλους για τα ξενόφωνα σχολεία της ελληνικής Μακεδονίας (1912-1936)», *Βαλκανικά Σύμμεικτα*, Περιοδική Έκδοση του Ιδρύματος Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, τόμος 14-15, Θεσσαλονίκη, 2003-2004.

Ιμβριώτη Ρόζα, «Δύο αναγνωστικά της Αντιστασιακής Παιδείας», *Επιθεώρηση Τέχνης*, έτος Η', αρ. τευχ. 87-88, Μάρτιος-Απρίλιος 1962.

Ιμβριώτη Ρόζα, «Το φροντιστήριο της Τύρνας», *Επιθεώρηση Τέχνης*, έτος Η', αρ. τευχ. 87-88, Μάρτιος-Απρίλιος 1962.

Λυμπεράτος Μιχάλης, «ΚΚΕ και σλαβομακεδονική μειονότητα στην κατεχόμενη Δυτική Μακεδονία», *Μνήμων* 20, 1998.

Παπαμαύρος Μιχάλης, «Η Παιδεία στην Ελεύθερη Ελλάδα τον καιρό της Κατοχής», *Επιθεώρηση Τέχνης*, έτος Η', αρ. τευχ. 87-88, Μάρτιος-Απρίλιος 1962.

Περαΐος Κ., «Οι Εκπαιδευτικοί στην Εθνική Αντίσταση», *Επιθεώρηση Τέχνης*, έτος Η, αρ. 87-88, Μάρτιος –Απρίλιος 1962.

Πίπας Κ., «Η Πανελλαδική Συνδιάσκεψη των εκπαιδευτικών στη Λάσπη της Ευρυτανίας», *Επιθεώρηση Τέχνης*, έτος Η', αρ. τευχ. 87-88, Μάρτιος-Απρίλιος 1962.

Ταναμπάση Αναστασία, «Τα ρουμανικά σχολεία στη Νότια Βαλκανική», *Θέματα Ιστορίας της Εκπαίδευσης*, τεύχη 15-16, ΕΛ.Ε.Ι.Ε., Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 2017.

### **Νόμοι – Διατάγματα**

Σύνταγμα της Ελλάδος 1911, «Ψήφισμα της Β' Αναθεωρητικής Βουλής των Ελλήνων περί ενάρξεως της ισχύος των κατ' αναθεώρησιν του Συντάγματος μεταρρυθμισθεισών και προστεθεισών εις αυτό διατάξεων», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 127, 1/6/1911, τ. Α'.

Ν. 568/ 9 Ιανουαρίου 1915, «Περί διδασκαλίας της ελληνικής γλώσσης εν Οθωμανικοίς και Ισραηλιτικοίς σχολείοις των Νέων Χωρών», *Εφημερίς της κυβερνήσεως*, αρ. 15, 12/1/1915, τ. Α'.

Ν. 826/2 Σεπτεμβρίου 1917, «Περί κυρώσεως και τροποποιήσεως του αναγκαστικού διατάγματος της 29<sup>ης</sup> Ιουνίου 1917 “περί συμπληρώσεως κλπ, του νόμου 567 περί διοικήσεως της μέσης και δημοτικής εκπαιδεύσεως”», *Εφημερίς της κυβερνήσεως*, αρ. 188, 5/9/1917, τ. Α'.

Ν. 827/2 Σεπτεμβρίου 1917, «Περί κυρώσεως του από 11 Ιουλίου 1917 αναγκαστικού Β.Δ. “περί κυρώσεως του από 11 Μαΐου 1917 νομοθετικού διατάγματος της Προσωρινής Κυβερνήσεως”», *Εφημερίς της κυβερνήσεως*, αρ. 188, 5/9/1917, τ. Α'.

Σύνταγμα της Ελληνικής Δημοκρατίας, *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 107, 3/6/1927, τ. Α'.

Ν. 3438/21 Δεκεμβρίου 1927, «Περί διδακτικών βιβλίων», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 307, 23/12/1927, τ. Α'.

Ν. 3578/30 Ιουνίου 1928, «Περί ιδιωτικών σχολείων», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 111, 30/6/1928, τ. Α'.

Ν. 4153/1 Ιουνίου 1929, «Περί κυρώσεως και τροποποιήσεως του από 22/23 Μαρτίου 1929 Ν.Δ. “περί τροποποιήσεως των περί προαγωγής, μεταθέσεως, αδειών κλπ. διατάξεων των εκπαιδευτικών λειτουργών”», *Εφημερίς της κυβερνήσεως*, αρ. 197, 11/6/1929, τ. Α'.

Ν. 4374/16 Αυγούστου 1929, «Περί κυρώσεως και τροποποιήσεως του από 21 Απριλίου 1926 Ν.Δ. 'περί διαβαθμίσεως των δημοδιδασκάλων'», *Εφημερίς της κυβερνήσεως*, αρ. 296, 20/8/1929, τ. Α'.

Ν. 4862/7 Ιανουαρίου 1931, «Περί των ξένων σχολείων», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 2, 7/1/1931, τ. Α'.

Ν. 5045/20 Ιουνίου 1931, «Περί των σχολικών βιβλίων», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 165, 23/6/1931, τ. Α'.

- N. 5802/25 Σεπτεμβρίου 1933, «Περί ιδρύσεως Παιδαγωγικών Ακαδημιών», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 286, 29/9/1933, τ. Α΄.
- N. 5874/18 Οκτωβρίου 1933, «Περί αστικών σχολείων», *Εφημερίς της κυβερνήσεως*, αρ. 318, 21/10/1933, τ. Α΄.
- N. 5911/16 Νοεμβρίου 1933, «Περί διδακτικών βιβλίων», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 357, 18/11/1933, τ. Α΄.
- N. 6322/10 Οκτωβρίου 1934, «Περί τροποποιήσεως του νόμου 5802 “περί Παιδαγωγικών Ακαδημιών”», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 348, 12/10/1934, τ. Α΄.
- A.N. 42/31 Αυγούστου 1936, «Περί καταργήσεως του θεσμού και των θέσεων των αιρετών μελών του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου», *Εφημερίς της κυβερνήσεως*, αρ. 378, 31/8/1936, τ. Α΄.
- A.N. 132/7 Σεπτεμβρίου 1936, «Περί συστάσεως Τμήματος Πολιτικών Υποθέσεων παρά τη Γενική Διοικήσει Θράκης και περί διορισμού Επιθεωρητών Μουσουλμανικών σχολείων εν Δυτική Θράκη», *Εφημερίς της κυβερνήσεως*, αρ. 419, 25/9/1936, τ. Α΄.
- A.N. 248/12 Οκτωβρίου 1936, «Περί ιδρύσεως θέσεως Γενικού Επιθεωρητού των ξένων και μειονοτικών σχολείων κλπ.», *Εφημερίς της κυβερνήσεως*, αρ. 460, 17/10/1936, τ. Α΄.
- B.Δ./25 Ιανουαρίου 1937, «Περί τροποποιήσεως του Αναλυτικού προγράμματος των μαθημάτων του γυμνασίου ως προς τα γυμνάσια θηλέων», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 24, 25/1/1937, τ. Α΄.
- A.N. 692/19 Μαΐου 1937, «Περί του τρόπου διορισμού λειτουργών Στοιχειώδους εκπαίδευσως και τροποποιήσεως διατάξεων εκπαιδευτικών νόμων», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 197, 24/5/1937, τ. Α΄.
- A.N. 767/27 Ιουνίου 1937, «Περί Διοικήσεως της Εκπαιδεύσεως», *Εφημερίς της κυβερνήσεως*, αρ. 255, 5/7/1937, τ. Α΄.
- A.N. 770/3 Ιουλίου 1937, «Περί των σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 263, 13/7/1937, τ. Α΄.
- A.N. 818/6 Αυγούστου 1937, «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως του νόμου 3578 “περί ιδιωτικών σχολείων κ.λπ.”», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 335, 25/8/1937, τ. Α΄.
- A.N. 952/12 Νοεμβρίου 1937, «Περί ιδρύσεως οργανισμού προς έκδοσιν σχολικών κ.λπ. βιβλίων», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 469, 19/11/1937, τ. Α΄.
- A.N. 953/12 Νοεμβρίου 1937, «Περί ιδρύσεως Παιδαγωγικών Ακαδημιών», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 469, 19/11/1937, τ. Α΄.
- A.N. 1158/22 Μαρτίου 1938, «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως του υπ’ αριθμόν 782/1937 Αναγκαστικού Νόμου “περί οργανισμού της Κεντρικής Υπηρεσίας του Υπουργείου Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας”», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 120, 29/3/1938, τ. Α΄.

- A.N. 1216/20 Απριλίου 1938, «Περί ιδιωτικών Εκπαιδευτηρίων και Φροντιστηρίων», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 175, 29/4/1938, τ. Α΄.
- A.N. 1296/30 Ιουνίου 1938, «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως των νόμων 767/1937 “περί διοικήσεως της Εκπαιδεύσεως”», *Εφημερίς της κυβερνήσεως*, αρ. 254, 7/7/1938, τ. Α΄.
- A.N. 1800/14 Ιουνίου 1939, «Περί Αστικών Σχολείων αμφοτέρων των φύλων», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 244, 17/6/1939, τ. Α΄.
- A.N. 1849/26 Ιουνίου 1939, «Περί των σχολείων Μέσης Εκπαιδεύσεως», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 300, 25/7/1939, τ. Α΄.
- A.N. 2029/12 Οκτωβρίου 1939, «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως διατάξεων περί οργανώσεως της εκπαιδεύσεως και καταστάσεως των εκπαιδευτικών λειτουργών», *Εφημερίς της κυβερνήσεως*, αρ. 447, 19/10/1939, τ. Α΄.
- A.N. 2180/24 Δεκεμβρίου 1939, «Περί τροποποιήσεως, συμπληρώσεως και κωδικοποιήσεως των διατάξεων του Α.Ν. 767/37 “περί διοικήσεως της εκπαιδεύσεως” και των διατάξεων διά των οποίων συνεπληρώθη και ετροποποιήθη ούτος», *Εφημερίς της κυβερνήσεως*, αρ. 14, 12/1/1940, τ. Α΄.
- A.N. 2517/26 Αυγούστου 1940, «Περί ρυθμίσεως ζητημάτων της αρμοδιότητος του Υπουργείου Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 266, 31/8/1940, τ. Α΄.
- A.N. 2545/ 10 Σεπτεμβρίου 1940, «Περί ιδιωτικών σχολείων, φροντιστηρίων και οικοτροφείων», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 287, 10/9/1940, τ. Α΄.
- B.Δ./20 Απριλίου 1941, *Εφημερίς της κυβερνήσεως*, αρ. 134, 20/4/1941, τ. Α΄.
- Δ./17 Ιουνίου 1941, «Περί του Αναλυτικού και του Ωρολογίου Προγράμματος των εξαταξίων Γυμνασίων παλαιού τύπου κατά το σχολικόν έτος 1940-1941», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 197, 17/6/1941, τ. Α΄.
- N.Δ. 215/24 Ιουνίου 1941, «Περί συμπτώξεως των Ακαδημαϊκών ετών 1940-1941 και 1941-1942 και παροχής ευεργετημάτων εις τους σπουδαστάς των Ανωτάτων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 210, 25/6/1941, τ. Α΄.
- Δ./25 Ιουνίου 1941, «Περί του αναλυτικού και του ωρολογίου προγράμματος των μαθημάτων των διδακτέων εις τους μαθητάς των Πρακτικών Λυκείων κατά το σχολικόν έτος 1940-1941», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 211, 25/6/1941, τ. Α΄.
- Δ./27 Ιουνίου 1941, «Περί του Αναλυτικού και του Ωρολογίου Προγράμματος των μαθημάτων της Α΄ τάξεως των ιδιωτικών οκταταξίων Γυμνασίων αντιστοίχων προς τα εξατάξια Γυμνάσια νέου τύπου», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 214, 27/6/1941, τ. Α΄.
- K.Δ./1 Σεπτεμβρίου 1941, «Περί διαρρυθμίσεως των σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 300, 6/9/1941, τ. Α΄.
- K.Δ./10 Σεπτεμβρίου 1941, «Περί ρυθμίσεως του Ωρολογίου Προγράμματος των αστικών σχολείων κατά το σχολικόν έτος 1940-1941», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 310, 20/9/1941, τ. Α΄.



- Ν.Δ. 532/23 Σεπτεμβρίου 1941, «Περί συστάσεως παρά τω Υπουργείω Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας Τμήματος Μελετών και Πνευματικής Επικοινωνίας μετά των εν τη Χώρα Στρατιωτικών και Πολιτικών εκπροσώπων αλλοδαπών Δυνάμεων», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 326, 1/10/1941, τ. Α΄.
- Κ.Δ./4 Οκτωβρίου 1941, «Περί τροποποιήσεως του αναλυτικού προγράμματος των αστικών σχολείων», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 356, 24/10/1941, τ. Α΄.
- Ν.Δ. 575/6 Οκτωβρίου 1941, «Περί εκκαθαρίσεως του Πανεπιστημίου Αθηνών και άλλων Ανώτατων Σχολών», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 339, 13/10/1941, τ. Α΄.
- Κ.Δ./13 Οκτωβρίου 1941, «Περί διαρρυθμίσεως του ωρολογίου και του αναλυτικού προγράμματος των διδασκομένων μαθημάτων εις τα γυμνάσια και Πρακτικά Λύκεια», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 346, 21/10/1941, τ. Α΄.
- Ν.Δ. 613/30 Οκτωβρίου 1941, «Περί οριστικής αποβολής των απεργούντων φοιτητών και σπουδαστών και εκτοπίσεως των πρωταίτιων», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 369, 30/10/1941, τ. Α΄.
- Ν.Δ. 677/29 Οκτωβρίου 1941, «Περί τρόπου διορισμού Επιθεωρητών Δημ. Σχολείων», *Εφημερίς της κυβερνήσεως*, αρ. 385, 12/11/1941, τ. Α΄.
- Ν.Δ. 739/14 Νοεμβρίου 1941, «Περί συστάσεως Παιδαγωγικής Ακαδημίας αμοιτέρων των φύλων με έδραν την Φλώρινα», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 407, 24/11/1941, τ. Α΄.
- Ν.Δ. 904/30 Δεκεμβρίου 1941, «Περί τραχωματικών δημοτικών σχολείων», *Εφημερίς της κυβερνήσεως*, αρ. 459, 31/12/1941, τ. Α΄.
- Ν.Δ. 1025/17 Φεβρουαρίου 1942, «Περί της εισαγωγής της διδασκαλίας της Γερμανικής γλώσσης ως υποχρεωτικού μαθήματος εις τα σχολεία της Μέσης Εκπαιδεύσεως, τας Εμπορικής Σχολάς και τα Αστικά Σχολεία Εμπορικής κατευθύνσεως και περί του προσωπικού του διδάσκοντος τα μαθήματα ταύτα», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 29, 18/2/1942, τ. Α΄.
- Ν.Δ. 1056/26 Φεβρουαρίου 1942, «Περί της εισαγωγής της διδασκαλίας της Ιταλικής γλώσσης ως υποχρεωτικού μαθήματος εις τα σχολεία της Μέσης Εκπαιδεύσεως, τας Εμπορικής Σχολάς και τα Αστικά Σχολεία Εμπορικής κατευθύνσεως και περί του προσωπικού του διδάσκοντος τα μαθήματα ταύτα», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 38, 26/2/1942, τ. Α΄.
- Ν.Δ. 1222/24 Μαρτίου 1942, «Περί τροποποιήσεως εκπαιδευτικών τινων διατάξεων», *Εφημερίς της κυβερνήσεως*, αρ. 86, 16/4/1942, τ. Α΄.
- Ν.Δ. 1396/11 Μαΐου 1942, «Περί ρυθμίσεως Πανεπιστημιακών τινων ζητημάτων», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 145, 9/6/1942, τ. Α΄.
- Κ.Δ./14 Μαΐου 1942, «Περί του αναλυτικού προγράμματος διδασκαλίας της Ιταλικής και Γερμανικής γλώσσης και του ωρολογίου προγράμματος εις τα Γυμνάσια νέου τύπου κατά το σχολικόν έτος 1941-42», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 165, 30/6/1942, τ. Α΄.
- Κ.Δ./14 Μαΐου 1942, «Περί του αναλυτικού προγράμματος διδασκαλίας της Ιταλικής και Γερμανικής γλώσσης εν τοις Αστικοίς σχολείοις Εμπορικής κατευθύνσεως



- και του Ωρολογίου Προγράμματος γενικών και ειδικών μαθημάτων εν τοις Αστικοίς σχολείοις», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 89, 15/4/1943, τ. Α΄.
- Κ.Δ./14 Μαΐου 1942, «Περί του ωρολογίου προγράμματος των εν τοις γυμνασίοις παλαιού τύπου και τοις πρακτικοίς Λυκείοις διδασκομένων μαθημάτων κατά το σχολ. έτος 1941-42», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 89, 15/4/1943, τ. Α΄.
- Ν.Δ. 1461/8 Ιουνίου 1942, «Περί τρόπου ιδρύσεως και προαγωγής δημοτικών σχολείων», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 162, 26/6/1942, τ. Α΄.
- Ν.Δ. 1659/6 Αυγούστου 1942, «Περί συγκροτήσεως Επιτροπών προς πλήρωσιν κενών εδρών των Πανεπιστημίων Αθηνών και Θεσσαλονίκης», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 210, 19/8/1942, τ. Α΄.
- Ν.Δ. 1755/2 Σεπτεμβρίου 1942, «Περί Διοικήσεως της Εκπαιδεύσεως», *Εφημερίς της κυβερνήσεως*, αρ. 236, 17/9/1942, τ. Α΄.
- Κ.Δ./4 Σεπτεμβρίου 1942, «Περί μεταθέσεως της έδρας Αστικών Σχολείων», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 285, 6/11/1942, τ. Α΄.
- Ν.Δ. 1976/10 Οκτωβρίου 1942, «Περί συστάσεως Τμημάτων Νηπιαγωγών εις Παιδαγωγικάς Ακαδημίας Ιωαννίνων και Φλωρίνης», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 296, 18/11/1942, τ. Α΄.
- Κ.Δ./14 Οκτωβρίου 1942, «Περί του αναλυτικού και ωρολογίου προγράμματος διδασκαλίας του μαθήματος της Σωματικής Αγωγής εις τα γυμνάσια νέου τύπου κατά το σχολικόν έτος 1941-1942», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 285, 6/11/1942, τ. Α΄.
- Ν. 66/8 Μαΐου 1943, «Περί διατάξεων τινων αφορωσών το Πανεπιστήμιον Αθηνών», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 121, 9/5/1943, τ. Α΄.
- Ν. 105/14 Μαΐου 1943, «Περί του τρόπου εισαγωγής των φοιτητών των Πανεπιστημίων Αθηνών και Θεσσαλονίκης και άλλων τινων διατάξεων», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 135, 15/5/1943, τ. Α΄.
- Κ.Δ./6 Αυγούστου 1943, «Περί κανονισμού των έργων του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου», *Εφημερίς της κυβερνήσεως*, αρ. 251, 6/8/1943, τ. Α΄.
- Ν. 465/10 Αυγούστου 1943, «Περί διατάξεων τινων αφορωσών το Πανεπιστήμιον Αθηνών και Θεσσαλονίκης κλπ», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 259, 13/8/1943, τ. Α΄.
- Ν. 466/10 Αυγούστου 1943, «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως του υπ. αριθμ. 677/1941 Ν. Διατάγματος “περί τρόπου διορισμού Επιθεωρητών Δημ. Σχολείων”», *Εφημερίς της κυβερνήσεως*, αρ. 259, 13/8/1943, τ. Α΄.
- Ν. 489/14 Αυγούστου 1943, «Περί ιδρύσεως θέσεως Γενικού Επιθεωρητού και Εκπαιδευτικού Συμβούλου Θεολόγου», *Εφημερίς της κυβερνήσεως*, αρ. 268, 16/8/1943, τ. Α΄.
- Κ.Δ./15 Σεπτεμβρίου 1943, «Περί εισιτηρίων εξετάσεων των Πανεπιστημίων Αθηνών και Θεσσαλονίκης», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 318, 25/9/1943, τ. Α΄.
- Ν. 881/28 Οκτωβρίου 1943, «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως του Α.Ν. 2545/1940 “περί ιδιωτικών σχολείων κλπ” και τινων διατάξεων αφορωσών εις

τους ιδιωτικούς εκπαιδευτικούς λειτουργούς», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 369, 30/10/1943, τ. Α΄.

Ν. 916/10 Νοεμβρίου 1943, «Περί διοικήσεως των Ιδιωτικών Νυχτερινών Γυμνασίων», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 385, 15/11/1943, τ. Α΄.

Κ.Δ./21 Δεκεμβρίου 1943, «Περί τροποποιήσεως του από 15-25/9/1943 Κ. Δ/τος “Περί εισιτηρίων εξετάσεων των Πανεπιστημίων Αθηνών και Θεσσαλονίκης”», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 436, 30/12/1943, τ. Α΄.

Ν. 1287/25 Ιανουαρίου 1944, «Περί τροποποιήσεως των περί εκπαιδευτικών τελών διατάξεων και περί προωθήσεως των λειτουργών της Μέσης Εκπαιδευσεως», *Εφημερίς της κυβερνήσεως*, αρ. 60, 20/3/1944, τ. Α΄.

Ν. 1468/30 Μαρτίου 1944, «περί τροποποιήσεως του υπ’ αριθ. 1849/1939 Α.Ν. “περί των σχολείων Μέσης Εκπαιδευσεως” και προσθήκης εκπαιδευτικών τινων διατάξεων», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 119, 3/6/1944, τ. Α΄.

Ν. 1520/30 Ιουνίου 1944, «Περί καταργήσεως ευεργετικών διατάξεων αφορωσών φοιτητάς παρελθόντων ετών και άλλων διατάξεων», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 137, 8/7/1944, τ. Α΄.

Ν. 54/23 Νοεμβρίου 1944, «Περί διοικήσεως της εκπαιδευσεως», *Εφημερίς της κυβερνήσεως*, αρ. 30, 1/12/1944, τ. Α΄.

Α.Ν. 158/7 Μαρτίου 1945, «Περί τροποποιήσεως του Ν. 54/1944 “περί Διοικήσεως της Εκπαιδευσεως”», *Εφημερίς της κυβερνήσεως*, αρ. 48, 7/3/1945, τ. Α΄.

Β.Δ./20 Μαΐου 1945, «Περί Ανωτέρων Εποπτικών Συμβουλίων Στοιχειώδους Εκπαιδευσεως», άρθρα 1-5, *Εφημερίς της κυβερνήσεως*, αρ. 124, 25/5/1945, τ. Α΄.

Α.Ν. 656/12 Νοεμβρίου 1945, «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως των Νόμων 54/1944 και 158/1945 “περί διοικήσεως της Εκπαιδευσεως”» *Εφημερίς της κυβερνήσεως*, αρ. 276, 12/11/1945, τ. Α΄.

### Αρχειακές πηγές

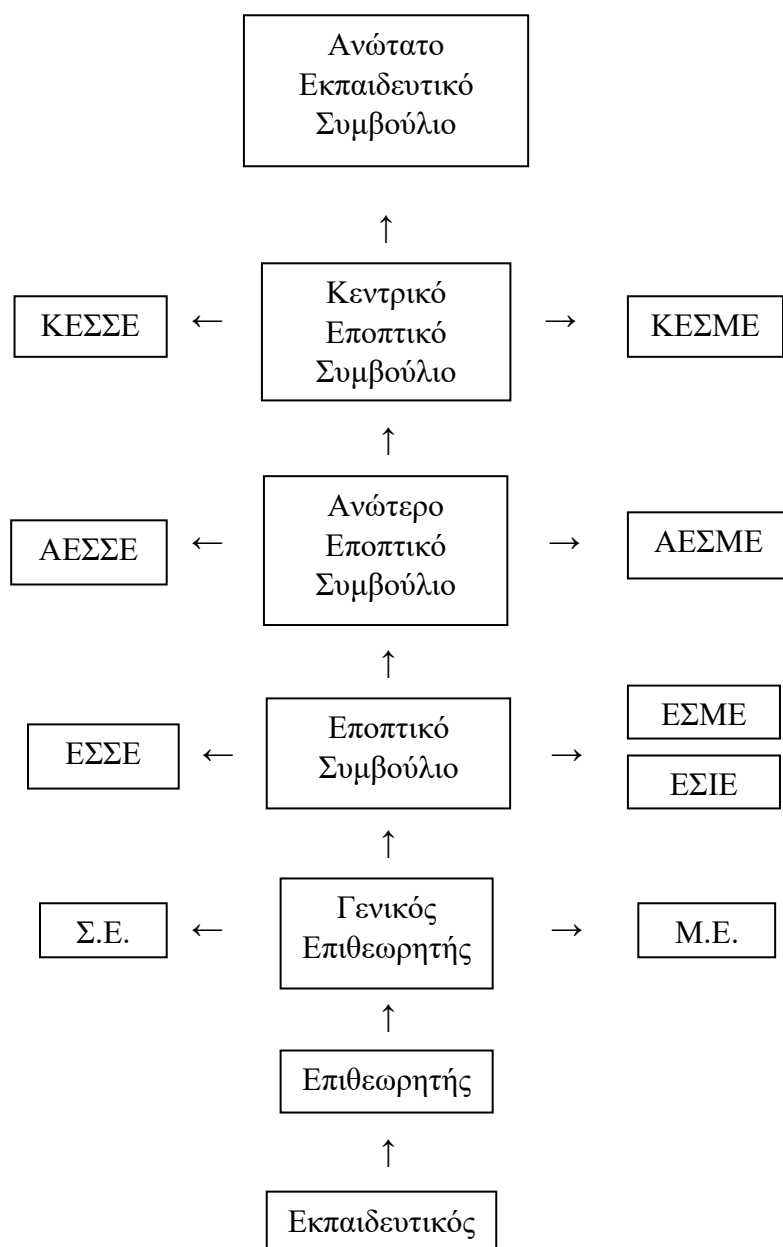
Πρακτικά Ανωτάτου Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, ΙΕΠ, Ιστορική Συλλογή. Προσβάσιμο στο: <http://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/minutes/index.html>.

Προγράμματα Σπουδών, ΙΕΠ, Ιστορική Συλλογή. Προσβάσιμο στο: <http://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/curricula/index.html>.

## Παράρτημα

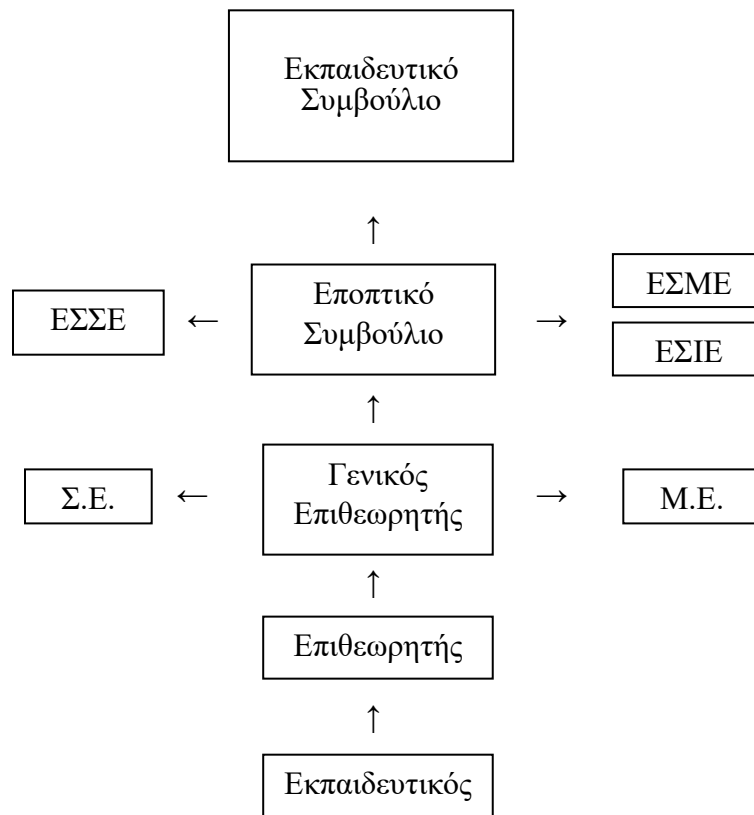
### 1. Διαγράμματα

#### 1.1. Δομή διοίκησης εκπαίδευσης (έναρξη Κατοχής)<sup>1096</sup>

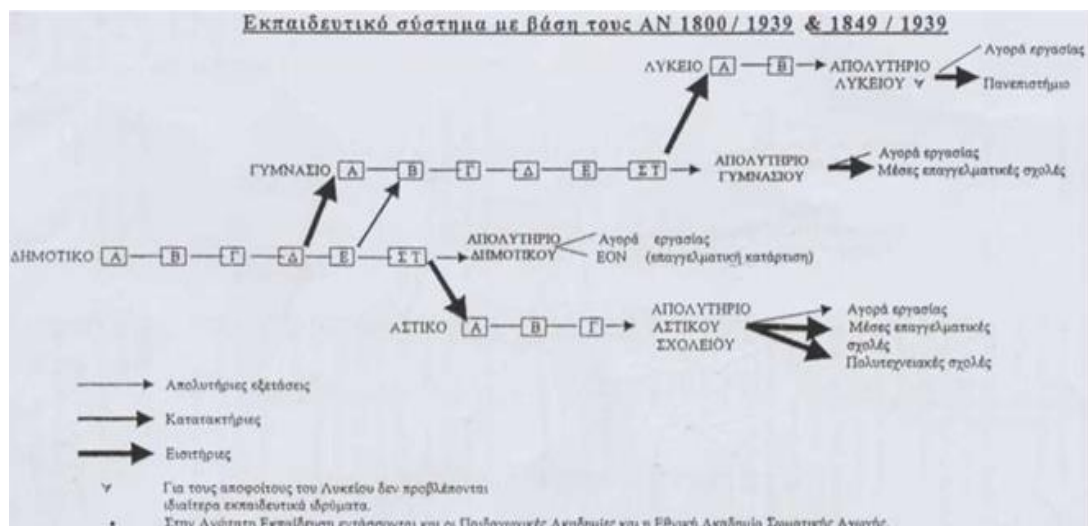


<sup>1096</sup> Όπως προκύπτει από τη γενική έκθεση του ΑΣΕ για το σχολικό έτος 1939-1940 και σύμφωνα με τον Α.Ν. 2180/1940, *ό.π.*

## 1.2. Δομή διοίκησης εκπαίδευσης (μεταβολή 1942)<sup>1097</sup>



## 1.3. Δομή εκπαίδευσης<sup>1098</sup>



<sup>1097</sup> σύμφωνα με το Ν.Δ. 1755/1942, *ό.π.*

<sup>1098</sup> Καλεράντε, *ό.π.*, σ. 23-24. Το σύστημα αυτό ήταν σε ισχύ κατά την έναρξη της κατοχικής περιόδου.

## 2. Πίνακες

### 1<sup>ος</sup>: Δημοτικά σχολεία και νηπιαγωγεία κατά το σχ. έτος 1939-1940<sup>1099</sup>

Δημοτικά σχολεία και νηπιαγωγεία κατά το σχ. έτος 1939-40													
Γεν. Περιφ.	Δημοτικά σχολ. 1939-40						Σύν. Νηπ. δ.σχ.	Σύν. Νηπ. δημ. και νηπιαγ.	Σύν. δημ. και νηπιαγ. 1938-39	Σύγκρ. προς 1938-39	Διαφορ.		
	1/ξ.	2/ξ.	3/ξ.	4/ξ.	5/ξ.	6/ξ.							
Α'	560	186	83	59	53	106	1046	50	1076				
Β'	261	160	90	68	54	60	583	8	691	583	8		
Γ'	608	212	93	28	22	44	1007	49	1056				
Δ'	400	283	140	60	37	112	1032	383	1415				
Ε'	422	204	105	45	29	61	866	185	1051	1033	18		
Στ'	753	218	94	48	29	24	1169	3	1172	1260	88		
Ζ'	672	139	54	29	16	28	938	3	941	841	100		
Η'	696	145	62	16	6	13	938	103	1041	1033	8		
Θ'	-	-	-	-	-	-	-	-	-	809			
Σύνολον άνευ τών σχολ. Κρήτης δημοτ. σχολ. Κρήτης 1938-1939									809.				
Σύνολον									9207	Όλικός αριθμ. 1938-39	9.096	Δημιλλ. επί πλέον	112

### 2<sup>ος</sup>: Οι μαθητές των δημοτικών σχολείων κατά το σχ. έτος 1939-1940<sup>1100</sup>

Α. Οι μαθηταί τών δημοτικών σχολείων						
Γεν. περιφ.	Οι μαθηταί τοῦ 1939-1940				Σύγκρ. προς 1938-39	Διαφορ. επί πλέον
	εγγραφέντες	έξετασθέντ.	προαχθ.	άναλ. προς πληθ.		
Α'	157129	145245	123652	15,86		
Β'	104580	96277	81061	15,37	103998	582
Γ'	116782	101163	82586	16,36		
Δ'	160418	152191	126306	16,06	157558	2860
Ε'	126976	119606	98420	15,33	126109	767
Στ'	118398	106129	88218	15,19		
Ζ'	90888	82494	67062	15,24		
Η'	74838	64883	52008	15,69	72532	2306
Θ'	-	-	-	-	60274	
Κρήτης 38-39		950009	60214		1010263	
Νήπια		1010283	30386		18594	
Σύνολον		1040069.			1038857	1812

<sup>1099</sup> Πράξη 85, 2 Αυγούστου 1941, σ. 110.

<sup>1100</sup> στο ίδιο, σ. 111.

3<sup>ος</sup>: Οι μαθητές των ηπιαγωγείων κατά το σχ. έτος 1939-1940<sup>1101</sup>

**Β. Οι μαθηταί των ηπιαγωγείων**

Γεν. περιφ.	έγγραφέντες 1939-1940	έγγραφέντες 1938-1939	διαφορά
Α'			
Β'			
Γ'	2890		
Δ'	18270		
Ε'	9226	8581	645
Στ'			
Ζ'			
Η'			
Θ'			
Σύνολον	30386.		

4<sup>ος</sup>: Αριθμός μαθητών των δημοτικών σχολείων κατά τάξη και φύλο (περ. Α'-Γ')<sup>1102</sup>

\* Αριθμός κατά τάξεις και φύλον των κατά τό έτος 1939-1940 εις τά δημοτικά σχολεία του κράτους μας έγγραφέντων μαθητών.-

**Α. Γενική περιφέρεια**

Τάξις	σχολ. έτος 1939-1940		Σύνολον	Σύγκρισις προς τό 1938-1939		
	αρρενες	θηλειαι		Τάξις	αρρενες	θηλειαι
Α'	19018	17602	36.620	Α'		
Β'	15726	14670	30.396	Β'		
Γ'	<del>15368</del>	14377	<del>30.889</del>	Γ'		
Δ'	14769	12624	27.393	Δ'		
Ε'	<del>10343</del>	8717	<del>19.060</del>	Ε'		
Στ'	7167	5657	12.824	Στ'		
			<del>29.395</del>			
	83282	73847	157.129			

**Β. Γενική Περιφέρεια**

Τάξ.	σχολ. έτος 1939-1940		Τάξ.	Σύγκρισις προς τό 1938-1939		
	αρρενες	θηλειαι	Σύνολον	αρρενες	θηλειαι	Σύνολον
Α'	12440	10900	23340	Α'		
Β'	10470	9644	20114	Β'		
Γ'	10700	9691	20391	Γ'		
Δ'	9871	8465	18336	Δ'		
Ε'	7254	6056	13310	Ε'		
Στ'	5013	3976	8989	Στ'		
	55748	48732	104480			

**Γ. Γενική περιφέρεια**

Τάξ.	σχολ. έτος 1939-1940		Τάξ.	Σύγκρισις προς τό 1938-1939		
	αρρενες	θηλειαι	Σύνολον	αρρενες	θηλειαι	Σύνολον
Α'	<del>14016</del>	13829	<del>27844</del>			
Β'	14850	10721	25571			
Γ'	11396	9579	20975			
Δ'	9546	7547	<del>17093</del>			
Ε'	7709	6184	13893			
Στ'	5810	5596	11406			
	63326	53456	116782			

<sup>1101</sup> στο ίδιο, σ. 111.

<sup>1102</sup> στο ίδιο, σ. 112.

5<sup>ος</sup>: Αριθμός μαθητών των δημοτικών σχολείων κατά τάξη και φύλο (περ. Δ'-Ζ)<sup>1103</sup>

<u>Δ' Γενική Περιφέρεια</u>						
Τάξ.	Σχολικόν Έτος 1939-1940			Τάξ.	Σύγκρισις προς τὸ 1938-1939	
	ἄρρενες	θῆλειαι	Σύνολον		ἄρρενες	θῆλειαι
Α'	18317	17836	37152	Α'	19821	18878
Β'	15811	15115	30926	Β'	16237	15235
Γ'	16976	14730	30926	Γ'	15517	14272
Δ'	13680	13422	26042	Δ'	13106	11981
Ε'	11071	9994	21065	Ε'	10446	8950
Στ'	7969	6568	17537	Στ'	8318	6098

<u>Ε' Γενική περιφέρεια</u>						
Τάξ.	σχολικόν Έτος 1939-1940			Τάξ.	Σύγκρισις προς τὸ 1938-1939	
	ἄρρενες	θῆλειαι	σύνολον		ἄρρενες	θῆλειαι
Α'	14055	14036	29394			
Β'	12756	11705	24461			
Γ'	12907	11796	24763			
Δ'	10848	9630	20478			
Ε'	9130	7811	16941			
Στ'	6139	4600	10939			
	67199	59777	126979			

<u>Στ' Γενική περιφέρεια</u>						
Τάξ.	Σχολικόν Έτος 1939-1940			Τάξ.	Σύγκρισις προς τὸ 1938-1939	
	ἄρρενες	θῆλειαι	Σύνολον		ἄρρενες	θῆλειαι
Α'	14136	14136	29189			
Β'	12276	11024	22300			
Γ'	12328	10276	22603			
Δ'	11006	8318	19323			
Ε'	8226	6019	14245			
Στ'	6983	3755	9738			
	64871	53527	118.398			

<u>Ζ' Γενική περιφέρεια</u>						
Τάξ.	Σχολικόν Έτος 1939-1940			Τάξ.	Σύγκρισις προς τὸ 1938-1939	
	ἄρρενες	θῆλειαι	Σύνολον		ἄρρενες	θῆλειαι
Α'	11999	11142	23141			
Β'	10214	8713	18927			
Γ'	9995	7809	17804			
Δ'	8150	6248	14432			
Ε'	6034	4150	10184			
Στ'	4198	2200	6398			
	50634	40262	90886			

<sup>1103</sup> στο ίδιο, σ. 113.

6<sup>ος</sup>: Αριθμός μαθητών των δημοτικών σχολείων κατά τάξη και φύλο (περ. Η'-Θ)<sup>1104</sup>

<u>Η. Γενική περιφέρεια</u>						
Τάξ.	Σχολικόν έτος 1939-1940			Τάξ. Σήγκρισις προς τό 1938-1939		
	Άρρενες	Θήλειες	Σύνολον	Άρρενες	Θήλειες	Σύνολον
Α'	9856	9947	19803			
Β'	7517	7572	15089			
Γ'	7470	6009	13479			
Δ'	5565	4521	11076			
Ε'	5463	3526	8989			
Στ'	4080	2295	6375			
	40941	33867	74808			

<u>Θ. Γενική περιφέρεια</u>						
Τάξ.	Σχολικόν έτος 1939-1940			Τάξ. Σήγκρισις προς τό 1938-1939		
	Άρρενες	Θήλειες	Σύνολον	Άρρενες	Θήλειες	Σύνολον
Α'				7510	7433	14943
Β'				5915	5439	11354
Γ'				6040	5451	11491
Δ'				5085	4479	9564
Ε'				3878	3547	7425
Στ'				3012	2385	5397
				31640	28734	60274

7<sup>ος</sup>: Διδακτήρια<sup>1105</sup>

<u>Διδακτήρια</u>								
Γεν.	Σχολικ. έτος 1939-1940				Σήγκρισις προς τό 1938-1939			
	Επιθ. άνεγερθ.	Εκπαικ. έκκετ.	Εκπαικ. άνεγερ.	Εκπαικ. άνεγερ.	Επιθ. άνεγερθ.	Εκπαικ. έκκετ.	Εκπαικ. άνεγερθ.	Εκπαικ. άνεγερθ.
Α'	-	-	-	-	-	-	-	-
Β'	-	-	-	-	-	-	-	-
Γ'	-	-	-	-	-	-	-	-
Δ'	-	-	-	-	-	-	-	-
Ε'	36	82	10	42	-	-	-	-
Στ'	-	-	-	-	-	-	-	-
Ζ'	-	-	-	-	-	-	-	-
Η'	-	-	-	-	-	-	-	-
Θ'	-	-	-	-	-	-	-	-

<sup>1104</sup> στο ίδιο, σ. 114.

<sup>1105</sup> στο ίδιο, σ. 115.



8<sup>ος</sup>: Σχολικοί κήποι<sup>1106</sup>

Σχολικοί κήποι		
Γεν. περιφ.	Σχολικόν έτος 1939-1940 ἀρ.σχ.κήπ. κατστάσις	Σύγκρισις πρὸς τὸ 1938- 1939 ἀριθ.σχ.κήπ. κατστάσις
Α:	486	
Β:	190	90 ἀξιόλογοι
Γ:	607	πολλὰ πρὸν ἀγροκήπια
Δ:	598	οἱ πλεῖστοι ἀξιόλογοι
Ε:	506	πλεῖστοι καλοί
Στ:	421	-----
Ζ:	502	-----
Η:	653	70 ἀξιόλ.Τινὲς βραβευθέντες
Θ:	---	
Ὄλον 3963 Ἰνσου Κρήτης		

9<sup>ος</sup>: Μαθητικά Συσσίτια<sup>1107</sup>

Μαθητικά Συσσίτια					
Γεν. περιφ.	Σχολικόν έτος 1939-40 'Εστίαι συσ.μαθ.	Σύγκρ. πρὸς 1938-39 'Εστίαι συσ.μαθ.	Διαφορὰ ἔστ. συσ.μαθ.		
Α:	630	23872			
Β:	196	12061	82	6926	114 5340
Γ:	228	10113	48	4500	180 4738
Δ:	180	12436			
Ε:	86	6634	30	5417	58 1407
Στ:	202	8118			
Ζ:	210	8141			
Η:					
Θ:					

10<sup>ος</sup>: Νυχτερινές Σχολές<sup>1108</sup>

Νυχτερινὰ Σχολὰ					
Γεν. περιφ.	Σχολ. Έτος 1939-1940 ἀρ. νυκτ.σχ. φοιτ.μαθ.	Σύγκρισις πρὸς 1938-39 ἀριθ. νυκτ.σχ. φοιτ.μαθ.	Διαφορὰ νυκτ.σχ. φ.μαθ.		
Α:	35				
Β:	16	1573			
Γ:	---	---			
Δ:	140	14807			
Ε:	302	8429	543	22456	241 14027
Στ:	2	104			
Ζ:	6	195			
Η:	1				
Θ:	---	---			

<sup>1106</sup> ό.π.

<sup>1107</sup> ό.π.

<sup>1108</sup> στο ίδιο, σ. 116.

11<sup>ος</sup>: Διδακτικό προσωπικό Σ.Ε.<sup>1109</sup>

Διδακτικόν προσωπικόν

---

Γεν. Πηλ. έτος 1939-1940 Σήκρσις κρός τό 1938-39 Διαφορά επί Περιφ. διδ)λοι, δ)σαι, νησ. Σύν. διδ)λοι δ)σαι νησ. Σύνολο του συνολικού αριθμού

Α'	1148	1143	32	2323	
Β'	683	782	10	1475	
Γ'	975	770	1	1752	
Δ'	1444	955	431	2830	
Ε'	1053	<del>1088</del>	<del>184</del>	3026	1813 επί 105
Στ'	1059	831	3	1893	
Ζ'	727	735	3	1463	
Η'	900	419	91	1410	
Θ'					1393 * 17 1239
<hr/>					
Σύνολον έκτός Κρήτης	7989	6428	755	15172	
<hr/>					
Προσθήκη Επαλλων Κρήτης 1938-39				1239	
Σύνολον				16411	Σύνολον 38-39 = 16364 Διαφορά επί αλλών 47 διδ)λοι

12<sup>ος</sup>: «Πίναξ εμφανίων τους εγγραφέντας, εξετασθέντας και προαχθέντας μαθητάς» Μ.Ε. κατά το σχ. έτος 1939-1940<sup>1110</sup>

Πίναξ εμφανίων τους εγγραφέντας, εξετασθέντας και προαχθέντας μαθητάς

	Εγγραφέντες			Εξετασθέντες			προαχθέντες		
	Άρρενες	θήλειες	Σύνολον	Άρρεν.	θήλειες	Σύνολον	Άρρεν.	θήλειες	Σύνολον
7.110	5.314		12.424	6.312	5.082	11.394	3.806	3.534	7.440
7160	3857		11017	6751	3679	10430	4434	2698	7132
4780	1441		6022						
5717	2235		7952	5386	2150	7536	3575	1751	5326
7779	4822		12591						
3829	1738		5567	3690	1661	5351	2431	1320	3751
2849	1805		4654	2668	1732	4400	1628	1260	2888
5061	2456		7517	4727	2058	6785	2706	1473	4179
6087	1885		7940	5607	1772	7379	3660	1331	4991
5075	1540		6615	4607	1478	6085	2945	1181	4126
6128	2325		8453	5754	2215	7967	3704	1647	5351
3544	1435		4979	3301	1380	4681	2325	991	3316
8577	6484		15061	7979	6134	14113	4643	4555	9198
4481	1989		6470	4431	1974	6405	3888	1894	4334
2779	1715		4494	2630	1629	4259	1646	1161	2807
4547	2130		6677	4477	2066	6503	2816	1527	4343

<sup>1109</sup> ό.π.

<sup>1110</sup> στο ίδιο, σσ. 134-135.

εγγραφέντες			έξετασθέντες			προσχθέντες		
αρσ θήλεις	Σύνολον		αρρενες	θήλεις	Σύνολον	αρρεν. θήλεις	Σύνολον	
8549	4000	9549	5028	3689	8717	3670	3078	6748
240	--	240	238	--	238	227	--	227
--	113	113	--	108	108	--	73	73
628	--	628	625	--	625	612	--	612
210	--	210	209	--	209	209	--	209
<u>92100</u>	<u>47254</u>	<u>139143</u>	<u>74388</u>	<u>36897</u>	<u>115185</u>	<u>48187</u>	<u>28964</u>	<u>77051</u>

13<sup>ος</sup>: «Πίναξ εμφαίνων τον αριθμόν των διδασκόντων» Μ.Ε.<sup>1111</sup>

2ος Πίναξ εμφαίνων τον αριθμόν των διδασκόντων

Έκπαιδ. περιφέρεια	Άρρενες	θήλεις	Σύνολον
Α'	275	138	413
Β'	290	75	365
Γ'	186	29	215
Δ'	205	28	233
Ε'	271	59	330
ΣΤ'	175	35	210
Ζ'	126	14	140
Η'	235	44	279
Θ'	231	31	262
Ι'	156	24	180
ΙΑ'	236	38	274
ΙΒ'	188	23	191
ΙΓ'	295	126	421
ΙΔ'	201	32	233
ΙΕ'	<del>285</del>	21	155
ΙΣΤ	200	48	248
Πειραμ. Σχολ. Παν. Αθηνών	16	2	18
Χαρκοπέτιος	2	2	9
Ιδιωτ. σχολείων	831	357	1188
	<u>4233</u>	<u>1131</u>	<u>5364</u>
Βαρβάκειος Σχολή			<u>18</u>
Πειραματ. Σχολ. Θεσ/νίκης			<u>5382</u>

<sup>1111</sup> στο ίδιο, σ. 135.

14<sup>ος</sup>: «Πίναξ εμφανίων τον αριθμόν των λαβόντων αδείας»<sup>1112</sup>

Πίναξ εμφανίων τον αριθμόν των λαβόντων αδείας								
Αριθ. λαβόντων αδείας	Σύνολον ημερών αδείας	Σύνολον ημερών αδείας	Αδειαι Ένεκεν κυ- ήσεως & τοκετοθ	Επικρατήστε- ραι αίτιαι	Αρρενες θήλεις	Σύνολον	Είς αρρε-εις θήλεις	Αριθμός ημέ- αδειών
		εις	Είς αμφότερα	αιτίαι	αμφότερα	αμφότερα	αμφότερα	αμφότερα
25	60	1349	536	1905	3	340	Γρέκη,	
29	108	2315	971	3286	6	408		
11	65	721	223	944	I	160	έλονοσία,	
	83			2930				
24	60	1648	149	1797	3	170		
5	43	637	58	695	2	150	καί	
26	93	1437	1048	2485	3	193	κνευμονι-	
13	127	2254	179	1433	3	369	καί	
10	61	779	224	1003	5	480		
24	139	2543	652	3195	3			
7	53	1701	165	1866	2	96	παθήσεις	
28	82	1589	1094	2683	4	420		
10	78	1210	208	1418	2	240		
8	22	285	232	517	2			
11	42	335	223	558	3	--		
3	3	77		77				
6	14			360	2	--		
813	237	1133	17890	5982	27152	44	3017	

<sup>1112</sup> στο ίδιο, σ. 136.

15<sup>ος</sup>: «Πίναξ εμφαίνων τον αριθμόν των τιμηθηέντων εκπαιδευτικών λειτουργών»<sup>1113</sup>

4ος Πίναξ εμφαίνων τον αριθμόν των τιμηθηέντων εκπαιδευτικών λειτουργών

Ἐκπαιδ. περιφέρειαι	ἀριθμός
Α'	23
Β'	13
Γ <sup>ω</sup>	—
Δ'	19
Ε'	—
ΣΤ'	8
Ζ	13
Η	20
Θ'	12
Ι'	15
ΙΑ'	10
ΙΒ'	9
ΙΓ	3
ΙΔ'	—
ΙΕ'	3
ΙΣΤ'	21
Πειραμ. Σχολ. Παν. Ἀθηνῶν	—
Ἰδιωμ. σχολείων	37
Βαρβάκειος Σχολή	208
Πειραμ. σχ. Παν. Ἑσσ/νίκης	

Δέν ἀναγράφονται ἐν τῇ οἰκείᾳ ἐκθέσει

<sup>1113</sup> στο ίδιο, σ. 137.

16<sup>ος</sup>: «Πίναξ εμφαίνων τον αριθμόν των διεξαχθεισών ανακρίσεων κ.λπ.»<sup>1114</sup>

7ος Πίναξ εμφαίνων τον αριθμόν των διεξαχθεισών ανακρίσεων κ.λπ.

Α. Αριθμός ανακρίσεων κατά λει-λάτα σχολ. τουρβάν	Β. Αριθμός ανακρίσεων κατά λει-λάτα σχολ. ζαϊτροβάν	Γ. Αύτεπαγγέλ-αριθμός	Δ. Κατά διαταγήν	
			Ε. Προϊσταμένη αρχή ή όποιον εξέδωκε την διαταγήν	Στ. Διαταγήν
34	--	16	18	Κεβμίκουργ. θρησκ. & Γεν. Παιδ.
13	--	3	10	
--	--	--	--	----
17	--	13	4	Υπουργείον θρησκοκρυμάτων
--	--	--	--	----
16	---	5	11	Υκ. θρησκ. & Νομαρχία Κοζάνης
4	--	2	2	" θρησκοκρυμάτων
7	--	3	6	" "
9	--	4	5	" " Νομαρχ. Λακωνίας
5	--	3	2	" θρησκοκρυμάτων
11	--	3	8	" " & Νομαρχία Ιθάκης καί Αίτωλοακαρνανίας
6	--	2	4	Υκ. θρησκ. & Γεν. Διοικ. Ηπείρου
6	--	2	4	" "
4	--	--	--	" θρησκ. & Νομαρχίας Αίτωλο- ακαρνανίας
1	--	--	1	Υκ. θρησκοκρυμάτων
12	--	5	7	" "
Φ. Γκ.				
1	--	--	--	" "
Συν.	--	--	--	--
Συν. Γκ. 58	--	50	8	" "
Συν. Γκ.				
Συν. 204	--	111	58	

<sup>1114</sup> στο ίδιο, σ. 140.

17<sup>ος</sup>: «Πίναξ εμφανίων τον αριθμόν των σχολείων και το είδος αυτών»<sup>115</sup>

Δ.	Είδη σχολείων					Σύνολον	Έχοντα σχολικήν Βιβλιοθήκην
	Γυμνάσια πλ. τύχ.	Γυμνασ. ν.τ.	Πρακτικά Δύκεια	Έμπορ. Σχολεία	Ύποχρεωτικά Σχολεία		
16				2	4	22	13
14	8	1	--		8	29	22
					11		
9	14	1	2		11 & ήμιγ.	54	
13	16	2	1*		π.τ. 9 & 2' Αν. Παρθ. I ή- μιγ. & II- ερ. Σχ.	45	--
11	13	1	1		8 & 3 ήμιγ. & 1' Αν. Παρθ.	38	13
7	9	--	--		4	20	7
15	14	3	2		5 & 3 Αν. Παρθ. & I ήμιγ.	43	43
13	17	I	I		13 & 9 ήμιγ.	54	20
7	10	I	I		13 & 9 "	41	19
20		I	2		6	29	19
11		I	2		13 & 10 ήμ.	37	24
16	19	2	1		I	39	20
II	16		1		7 ήμιγ. & Iερ. σχ.	44	24
6	9		1		7 & 4 ήμιγ.	27	11
19	14	1	2 & I πρακτ.		12 & 19 ήμ.	58	10
ρ.π.	--	--	--		--	--	--
π.π.	88	--	--		--	--	--
π.π.	--	--	--		--	--	46
ρ.π.	--	--	--		--	--	--
141	138	169	15	19 & I Πρακτ.	501 Σύνολον	580	291

<sup>115</sup> στο ίδιο, σ. 141.

18<sup>ος</sup>: «Πίναξ εμφανίων τον αριθμόν των βιβλίων δια τους διδάσκοντας και διά τους μαθητάς και σχολεία τα έχοντα εργαστήρια Φυσικής και Βιολογίας»<sup>1116</sup>

Αριθμός διδασκόντων	Αριθμός βιβλίων δια τους μαθητάς	Έχοντα εργαστήρια	
		Φυσικής	Βιολογίας
97	3741	8	4 ανεπαρκώς εξοπλισμένων πάντων σχεδόν τωσχαλείων = "
103	1428	8	
	--		
1700	2650	3	-- 'Ανεπαρκώς
1680	1044	1	1
1809	6261	12	4 ανεπαρκώς κλουτισμός
1078	2090	7	
1512	23754	32	Κατά τό ελαττότον λείαν ανεπαρκώς
1887	4437	15	τά 8 έπαρκή
1894	3657	14	Μετὼν 3 έπαρκή
1307	3217	14	τά 7 έπαρκή
1742	2325	6	τά 2 έπαρκή
1127	2428	4	τά 2 τής Φυσικής ανεπαρκή
--	--		
902	837		Παροικουάζονται έκει
15365	17112	15	έπαρκή
--	--	--	
--	--	--	
1,099	26967	28	111 11

<sup>1116</sup> στο ίδιο, σ. 142.



19<sup>ος</sup>: Σχέδιο ωρολογίου προγράμματος Αστικών Σχολείων το καλοκαίρι του 1941<sup>1117</sup>

**Π ρ ο τ ο γ ρ α φ ι α**

Σχεδίου των δραστηριοτήτων της διδακτικής εργασίας  
εις τα Αστικά σχολεία  
κατά την φθινοπωρινήν περίοδον του σχολ. έτους  
1940-1941

Προς παραπομπήν των χρησιμοποιούμενων κατά το σχολικόν έτος 1940-1941 κρίσεων διδακτικής εργασίας εν τοις αστικαίς σχολείοις κείνης καταστάσεως το πρόγραμμα διδασκίας της διδασκαλίας της διδασκαλίας ως ακολούθως:

I. Κατανομή του χρόνου διδασκαλίας εργασίας.

A. Πολυετής Γενική παιδεία. Το πρόγραμμα γενικής παιδείας είνε κατά το πρόγν έτος λειτουργήσεως A' και B' τάξεως των αστικών σχολείων καταρθίζεται ως εξής:

Μαθήματα	A' τάξεις	B'
1. Θεμελιώδεις	2	2
2. Νέα Έλληνικά	3	4
3. Γαλλικά	3	3
4. Ιστορία	4	3
5. Πρακτ. Αριθμ. και γεωμετρία	5	4
6. Φυσική - Χημεία	3	2
7. Φυσική Ιστορία	3	2
8. Ύψινη	-	1
9. Ήθικη	2	2
10. Γραμματική	2	2
Σύνολον ώρων	30	25

B. Ειδική παιδεία. Η κατανομή των ώρων εις τα ειδικά μαθήματα καταρθίζεται ως έχει εν τοις ειδικοίς προγράμμασι, εξαιρέσει των άστικων σχολείων Ολοκληρωτικής καταστάσεως και γενικώς κατά το πρόγραμμα των ώρων διδασκίας καταρθίζονται ως ακολούθως:

-2-

Ενα δε της Ύψινης και αλ όλο έπει της Κεντρικής, άνωστηλ λαμβάνει προτερητής της διδασκαλίας του μαθήματος τούτου.

<sup>1117</sup> Πράξη 94, 21 Αυγούστου 1941, ΑΕΣ 25, σσ. 183-184.

20<sup>ος</sup>: Σχέδιο ωρολογίου προγράμματος Αστικών Σχολείων το φθινόπωρο του 1941<sup>1118</sup>

ΩΡΟΛΟΓΙΟΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ τῶν Ἀστικῶν Σχολείων		
	Τάξεις Α'	Τάξεις Β'
Α' Γενική μόρφωση		
Ελληνιστική	1	1
Γραμμικὴ Ἑλληνική	5	4
Ἱστορία	3	3
Μαθηματικὴ Ἄριθμ.	5	4
Γεωμετρία		
Μουσική-Ἰατρική	3	2
Μουσική Ἱστορία	2	2
Γαλλικὴ	-	1
Ἰατρική	1	1
Σύνολον ὁρῶν γενικῶν μαθημάτων	20	18
Β' Εἰδικὴ μόρφωση	Τάξεις Α'	Τάξεις Β'
α) Ἐμπορικῆς Κατασκευαστικῆς		
Ἐμπορικὴ Γεωγραφία	-	2
Ἐμπορικὸν ἱστορία	-	1
Ἐμπορικὸν λογισμὸν	-	3
Σύνολον ὁρῶν εἰδικῶν μαθημάτων		6
β) Γεωργικῆς Κατασκευαστικῆς		
Γεωργικὴ Γεωγραφία	-	1
Γεωργία (εἰδικὴ, γενικὴ)	-	2
Κτηνοτροφία	-	1
ὁμιλοτροφία	-	1
Σύνολον ὁρῶν εἰδικῶν μαθημάτων		5
γ) Ἐπιστημονικῆς Κατασκευαστικῆς		
Ἐπιπέδον, ἐπιπέδον καὶ γεωμετρικῶν σχημάτων		2
Ἄλλοι γραφεῖς	-	1
Πολυγραφικὴ ἢ Πτυχοποιτικὴ	-	3
Σύνολον ὁρῶν εἰδικῶν μαθημάτων		6

-3-	
	Τάξεις Β'
α) Οἰκονομικῆς Κατασκευαστικῆς	
1. Ἐπιπέδον καὶ ἐπιπέδον σχήματα	1
2. Κοσμητικὴ, ῥαβδωτικὴ καὶ Πλαστικὴ	5
Σύνολον ὁρῶν εἰδικῶν μαθημάτων	6

<sup>1118</sup> Πράξη 107, 25 Σεπτεμβρίου 1941, ΑΕΣ 25, σσ. 253-254.

21<sup>ος</sup>: Σχέδιο ωρολογίου προγράμματος γυμνασίων ν.τ. το φθινόπωρο του 1941<sup>1119</sup>

ΦΘΙΝΟΠΩΡΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΟΥ ΣΧΟΛΙΟΥ ΕΤΟΥΣ  
1940-1941

I. ΟΡΟΛΟΓΙΟΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ  
τῶν ἐξετάσεων γυμνασίων ν. τ.

	Τάξεις			
	Α.΄	Β.΄	Γ.΄	Δ.΄
1. Ὀρθόδοξο-καθ.	1	1	1	2
2. Ἀρχαία Ἑλληνικά	-	8	8	8
3. Νέα Ἑλληνικά	7	3	3	3
4. Γαλλικά	-	-	2	2
5. Ἱστορία	3	3	3	3
6. Μαθηματικά	4	4	4	4
7. Φυσικά καὶ Χημεία	3	-	-	-
8. Φυσικὴ Ἱστορία	-	2	2	2
9. Ἰχνογραφία	1	-	-	-
10. Ὀδική	1	1	1	-
Σύνολον διδακτικῶν ὥρ.	20	22	24	24.

<sup>1119</sup> Πράξη 109, 26 Σεπτεμβρίου 1941, ΑΕΣ 25, σ. 257.

22<sup>ος</sup>: Σχέδιο ωρολογίου προγράμματος γυμνασίων π.τ. και πρακτικών λυκείων το φθινόπωρο του 1941<sup>1120</sup>

II. ΘΡΩΟΛΟΓΙΟΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΤΩΝ ΘΕΩΡΗΤΙΚΩΝ ΕΠΙΜΑΘΕΩΝ

π.τ.

Μάθημα	Τέλεις			
	Γ'	Δ'	Ε'	ΣΤ'
1. Θρησκευτικά	1	1	1	1
2. Αρχαία Ἑλληνικά	10	9	9	8
3. Νέα Ἑλληνικά	3	2	2	2
4. Λατινικά	-	2	2	2
5. Γαλλικά	2	2	-	-
6. Ἱστορία	2	2	2	3
7. Μαθηματικά καὶ Κοσμογραφία	4	4	5	5
8. Φυσικογνωστικά	2	2	3	3
Σύνολον διδακτικῶν ὡρῶν... 24 24 24 24.				

III. ΘΡΩΟΛΟΓΙΟΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΤΩΝ ΠΡΑΚΤΙΚΩΝ ΑΥΧΕΩΝ

Μάθημα	Τέλεις			
	Γ'	Δ'	Ε'	ΣΤ'
1. Θρησκευτικά	1	1	1	1
2. Αρχαία Ἑλληνικά	7	5	5	6
3. Νέα Ἑλληνικά	3	2	2	2
4. Γαλλικά	2	2	2	1
5. Ἱστορία	2	2	2	2
6. Μαθηματικά	6	7	7	7
7. Φυσικογνωστικά	2	4	5	5
8. Τεχνικά Προσεκτικὴ καὶ Γεωμετρικὴ (Σχέδιον)	1	1	-	-
24 24 24 24.				

<sup>1120</sup> Πράξη 109, ὁ.π., σ. 258.

23<sup>ος</sup>: Σχέδιο ωρολογίου προγράμματος γυμνασίων ν.τ. την άνοιξη του 1942<sup>1121</sup>

ΩΡΟΛΟΓΙΟΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ					
Γυμνασίων νέου τύπου					
Μαθηήματα	Τάξεις				
	Α'	Β'	Γ'	Δ'	Ε'
1. Θρησκευτικά	1	1	1	1	2
2. Αρχαία Ἑλληνικά	-	6	6	6	6
3. Νέα Ἑλληνικά	7	3	3	3	3
4. Ἰταλικά	-	3	-	-	-
5. Γερμανικά	-	-	3	-	-
6. Γαλλικά	-	-	-	2	2
7. Ἱστορία	2	1	1	1	2
8. Μαθηματικά	3	3	3	3	4
9. Φυσική καὶ Χημεία	3	-	-	-	3
10. Φυσική Ἱστορία	-	1	1	2	-
11. Ἰχνογραφία	1	-	-	-	-
12. Ὀδική	1	-	-	-	-
Σύνολον ὥρων	18	18	18	18	22.

<sup>1121</sup> Πράξη 9, 28 Ἀπριλίου 1942, ΑΕΣ 26, σ. 91.

24<sup>ος</sup>: Σχέδιο ωρολογίου προγράμματος Αστικών Σχολείων για το σχ. έτος 1941-1942<sup>1122</sup>

'Αφολόγιον πρόγραμμα  
μαθημάτων εν τοις αστικοίς σχολείοις κατά τό  
σχολικόν έτος 1941-1942.

Α. Γενικά μαθήματα

	Τάξεις		
	Α.	Β.	Γ.
1. Ορησκευτικά	1	1	1
2. Νέα Έλληνικά	6	6	6
3. Γαλλική γλώσσα	-	-	2
4. 'Ιστορία	2	2	2
5. Πρακτική 'Αριθμητική καί Γεωμετρία	3	3	3
6. Φυσική καί Χημεία	2	2	1
7. Φυσική 'Ιστορία	1	1	1
8. Στοιχεία Οίκου Γεωγραφίας	-	-	(1)
Σύνολον ώρων	15	16	17

Β. Ειδικά μαθήματα

α) Σχολεία Γεωργικής κατεύθυνσεως

	Τάξεις	
	Β.	Γ.
1. Γεωργική γεωγραφία	2	-
2. 'Αγροτική οικονομία	-	1
3. Γεωργία (ειδική καί γενική)	3	2
4. Δενδροκομία-κτηνοτροφική-άμπελοκομία	-	1

	Τάξεις	
	Β.	Γ.
5. Κτηνοτροφία	1	1
6. Ψηνοτροφία	1	-
7. Μελισσοκομία καί σφροτροφία	-	1
8. Γεωργικοί Βιομηχανία	-	1
Σύνολον ώρων	7	7

<sup>1122</sup> Πράξη 11, 29 Απριλίου 1942, ΑΕΣ 26, σσ. 108-109.

25<sup>ος</sup>: Σχέδιο ωρολογίου προγράμματος Αστικών Σχολείων για το σχ. έτος 1941-

42<sup>1123</sup>

β) Σχολεία Βιοτεχνικής κατεύθυνσης			
	Τάξεις		
	Β'	Γ'	
1. Έλευθερον, διακοσμητικόν και γεωμετρικόν σχέδιον	3	3	
2. Καλλιγραφία	1	-	
3. Εργαστηριακή και σιδηροτεχνία	3	4	
Σύνολον ἡρῶν	7	7	
γ) Σχολεία οἰκοκυριακῆς κατεύθυνσης			
	Τάξεις		
	Β'	Γ'	
1. Οἰκιακὴ οἰκονομία	-	1	
2. Έλευθερον και διακοσμητικόν σχέδιον	1	1	
3. Κοσμητικὴ, ραπτικὴ, ὀφθαλματολογία	3	2	
4. Ὑφαντικὴ και ηλεκτικὴ	2	2	
5. Μαγειρικὴ	-	2	
6. Κραυερικὴ και ἀνθοκομία	1	-	
Σύνολον ἡρῶν	7	8	
δ) Σχολεία Ἐμπορικῆς κατεύθυνσης			
	Τάξεις		
	Δ'	Β'	Γ'
1. Ἐμπορικὴ Γραμματεία	-	1	-
2. Ἐμποροκρατολογία	-	1	3
3. Ἐμποριολογία	-	2	3
4. Ἴταλικὴ	3	-	-
5. Γερμανικὴ	-	3	-
6. Δακτυλογραφία	-	-	1
Σύνολον ἡρῶν	3	7	5

<sup>1123</sup> στο ίδιο.

26<sup>ος</sup>: Σχέδιο ωρολογίου προγράμματος των γυμνασίων π.τ. και των πρακτικών λυκείων για το σχ. έτος 1941-1942<sup>1124</sup>

\*Ωρολόγιον πρόγραμμα\*

Α. Γυμνασίον καλ. τύπου    Β. Πρακτικὸν Λυκείον

	Μήνας			Τάξεις		
	Δ.	Ε.	Στ.	Δ.	Ε.	Στ.
1. Θρησκευτικὸν	1	1	1	1	1	1
2. Ἀρχαῖα Ἑλληνικὰ	8	8	8	6	6	6
3. Νέα Ἑλληνικὰ	3	3	3	2	2	3
4. Λατινικὰ	2	2	2	-	-	-
5. Γαλλικὰ	2	2	2	2	2	2
6. Ἱστορία	2	2	3	2	2	3
7. Μαθηματικὰ καὶ λογισμικὰ	4	4	5	6	6	6
8. Φυσιογνωστικὰ	1	3	3	3	5	5
9. Τεχνικὰ (κροσμητικὰ καὶ γεωμετρικὸν σχέδιον)	-	-	-	1	1	-
<b>Σύνολον ἡρῶν</b>	<b>23</b>	<b>25</b>	<b>26</b>	<b>22</b>	<b>25</b>	<b>26</b>

27<sup>ος</sup>: Σχέδιο ωρολογίου προγράμματος των Ζ' και Η' τάξεων γυμνασίων για το σχ. έτος 1943-1944<sup>1125</sup>

\*Ωρολόγιον Πρόγραμμα\*

τῶν μαθημάτων τῆς Ζ' καὶ Η' τάξεως Γυμνασίων

Τάξεις.

Μαθήματα	Κλασσικὸς		Πρακτικὸς	
	Ζ.	Η.	Ζ.	Η.
1. Θρησκευτικὸν	2	2	2	2
2. Ἀρχαῖα Ἑλληνικὰ	8	8	4	4
3. Νέα Ἑλληνικὰ	3	3	3	3
4. Λατινικὰ	3	3	-	-
5) Γαλλικὰ	2	2	2	2
6. Ἱστορία	4	4	4	4
7. Μαθηματικὰ	3	3	7	7
8. Λογισμικὰ	-	1	-	1
9. Φυσιογνωστικὰ καὶ Ἀσκήσεις	2	3	5	6
10. Γεωγραφία	-	-	1	-
11. Φιλοσοφικὰ	2	2	2	2
12. Ἱερογρφία	2	1	2	1
13. ᾠδὴ	2	2	2	2
14. Γυμναστικὴ	2	2	2	2
<b>Σύνολον ἡρῶν</b>	<b>35</b>	<b>35</b>	<b>36</b>	<b>36</b>

<sup>1124</sup> στο ίδιο, ό.π., σ. 112.

<sup>1125</sup> Πράξη 91, 6 Σεπτεμβρίου 1943, ΑΕΣ 28, σ. 269.



28<sup>ο</sup>: Σχέδιο ωρολογίου προγράμματος των Π.Α. για το σχ. έτος 1941-1942<sup>1126</sup>

'Ωρολόγιον Πρόγραμμα				
των Παιδαγωγικών 'Ακαδημιών				
διδ τó σχολ. έτος 1941-1942.				
Μαθήματα	Τάξεις Α'		Τάξεις Β'	
	ἀρρένων	θηλέων	ἀρρένων	θηλέων
1. Γεν. Παιδαγωγική	2		1	
2. Γεν. Διδακτική	3		-	
3. Είδ. Διδακτική	-		3	
4. Διδ. δασκ/σες	-		6	
5. 'Ιστορία Παιδαγωγικής	-		2	
6. Ψυχολογία	3		-	
7. Φιλοσοφία	2		2	
8. Σωματολογία 'Υγιεινή	1		1	
9. Νέα 'Ελληνική γλώσσα καί Λογοτεχνία	2		2	
10. Ξένη γλώσσα	2		2	
11. Γερμανία	2		2	
12. Γυμναστική	1		1	
13. Μουσική	5	4	5	4
14. Τεχνικά	4		3	
15. Φυσικά	-		1	
16. Οίκοκυρικά	-	2	-	2
Σύνολον ἀρρῶν	27	28	31	32

<sup>1126</sup> Πράξη 105, 23 Σεπτεμβρίου 1941, εδ. 12, ΑΕΣ 25, σ. 244.

29<sup>ος</sup>: Σχέδιο ωρολογίου προγράμματος των τμημάτων νηπιαγωγών στις  
 Ακαδημίες της Φλώρινας και των Ιωαννίνων, Ιανουάριος 1943<sup>1127</sup>

Πρόγραμμα των καθ' εβδομάδα μαθημάτων

1. Θεραπευτικά	Ώραι	1
2. Ξενητική φωνή	"	1
3. Ελληνικά.	"	3
4. Ψυχολογία και Παιδαγωγικά	"	6
5. Ίχνογραφία και χειροτεχνία	"	4
6. Οικιακή Οικονομία και οικιακά έργα	"	2
7. Υγιεινή	"	3
8. Γ.δινή	"	6
9. Γυμναστική	"	6
10. Νηπιαγωγική πράξις	"	9
Τό όλον		35

<sup>1127</sup> Πράξη 19, 20 Ιανουαρίου 1943, ΑΕΣ 27, σ. 98.